ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 33 (1978)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1985

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 33 (1978)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1985

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 57, ΑΘΗΝΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΑΙΚ. ΝΙΝΟΥ
ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ, Ε. ΛΙΤΙΝΑ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΛΟΥΣΗ ΜΠΡΑΤΖΙΩΤΗ

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.
ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΠΙΝΑΚΩΝ: Ι. ΝΤΕΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ..... Σελ. 1

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 1-3) ..... » 1-4

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 4-6) ..... » 5-7

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Επιστημονικές εργασίες. Προσκτήματα. Κτιριακές εργασίες. Εργαστήριο Συντήρησης. Άλλες δραστηριότητες (Πίν. 7-10) ..... » 8-9

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ..... » 10

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αθήνα (1. Οδός Πουλοπούλου 29, 2. Οδός Λεπενιώτου 27 και Λεωκορίου, 3. Οδός Λεπενιώτου 12, 4. Οδός Λ. Νίκα 8, 5. Οδός Αριστοφάνους 15, 6. Οδός Αιόλου 65, 7. Οδός Ευριπίδου 17 και Αιόλου, 8. Οδός Ευριπίδου 5 και Πραξιτέλους 42-44, 9. Οδός Αιόλου 82 και Σοφοκλέους, 10. Οδός Αριστείδου 14 και Πεσματζόγλου, 11. Οδός Χρήστου Λαδά 5-7, Οδός Χρήστου Λαδά 19, Πλατεία Καρύτση 8-10, 12. Οδός Ρόμβης 1, 13. Οδός Περικλέους 30-32, 14. Οδός Ροβέρτου Γκάλλι 33, 15. Πλατεία Τσώκρη και οδός Χατζηχρήστου 29, 16. Οδός Συγγρού 13 και Λεμπέση, 17. Οδός Λεμπέση 19 και Ιωσήφ των Ρωγών, 18. Οδός Καλλιρρόης 5, 19. Οδός Συγγρού 23, 20. Οδός Μαργαρίτη και Παρασκευοπούλου, 21. Οδός Σταθογιάννη 4, 22. Οδός Μ. Μπότσαρη 37, 23. Οδός Πύρρας και Συγγρού, 24. Οδός Ερατοσθένους 16, 25. Οδός Ερατοσθένους 17, 26. Οδός Πλαταιών 4 και Αγησιλάου, 27. Οδός Πλαταιών, Γρανικού και Σαλαμίνος, 28. Οδός Προφήτου Δανιήλ 18, 29. Οδός Πλαταιών 54 και Ζωγράφου, 30. Οδός Αχιλλέως 67, 31. Οδός Κωνσταντινουπόλεως 155 και Πλάτωνος, 32. Οδός Ναυπλίου 80, 33. Οδός Μερόπης 8, 34. Οδός Ετεοκλέους 9 και Πλάτωνος, 35. Οδός Αλεξανδρείας και Μαραθωνομάχων, 36. Οδός Μητροδώρου και Γεμίνου. 37. Οδός Σερρών 47, 38. Οδός Κασσάνδρας 30, 39. Οδός Αγησιλάου 48 και Μυλλέρου, 40. Οδός Λένορμαν 40-44, 41. Οδός Λένορμαν 84, 42. Οδός Λένορμαν 191-193, Αμφιαράου και Φιλοδαμείας, 43. Οδός Β. Ουγκώ 65Α, 44. Οδός Χαλκοκονδύλη 27-29), Ελευσίνα (1. Οδός Κανελλοπούλου 1, 2. Οδός Θηβών και Πετράκη, 3. Οδός Περσεφόνης 6, 4. Οδός Αισχύλου και Παγκάλου (Ο.Τ. 91), 5. Οδός Χατζηδάκη (Ο.Τ. 127), 6. Οδός Ικάρου 12 (Ο.Τ 198), Μέγαρα (1. Οδός Μυκηνών 122, 2. Οδός Σιφνίδων 65-67, 3. Οδός Αθαν. Διάκου 50, 4. Οδός Σιφνίδων 33 και Καραϊσκάκη, 5.

Οδός Στίλπωνος 39, 6. Οδός Αγίας Λαύρας 20, 7. Οδός Σπάρτης 28, 8. Οδός Σαλαμίνος 35, 9. Οδός Σαλαμίνος και Μυκηνών, 10. Οδός Δήμητρος 44 και Μυκάλης, 11. Οδός Δήμητρος 24, 12. Οδός Βασ. Γεωργάκη 11, 13. Οδός Βασ. Γεωργίου Β΄ 28, 14. Οδός Γ. Μαυρουκάκη 17, 15. Οδός Αριστοφάνους 1 και 28ης Οκτωβρίου 16. Οδός Πλουτάρχου 18, 17. Οδός Γ. Μαυρουκάκη 38, 18. Οδός Μελετίου Ζαχαρία 16, 19. Οδός Βύζαντος 51, 20. Οδός Αγίας Παρασκευής 9 και Μελ. Ζαχαρία, 21. Οδός Κ. Μπεναρδή 1, 22. Οδός Αιόλου 12, 23. Οδός Γερανείων 28, 24. Οδός Δογάνη 36Β, 25. Οδός Γερανείων 6) (Σχέδ. 1-9· Πίν. 11-15) .... Σελ. 10-42

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ

Πειραιάς (Οδός Βασ. Κωνσταντίνου και Αφεντούλη 1, Οδός Θεάτρου 137-139-141, Οδός Φλέσσα 23-25, Οδός Γ. Θεοτόκη και Φαβιέρου, Οδός Ζαΐμη 17 και Θεοτόκη, Οδός Φαβιέρου 25-27, Οδός Ανδρούτσου 39, Οδός Ανδρούτσου 75-77, Οδός Ιωνιδών 57-59, Οδός Ευαγγελιστρίας και Νοταρά, Οδός Νοταρά 79-81, Οδός Ελευθ. Βενιζέλου 110, Οδός Θρασυβούλου 33-35, Οδός Ζαΐμη 36, Οδός Υψηλάντου 116, Οδός Ελ. Βενιζέλου 52 και Ανδρούτσου, Οδός Νεωρείων 96-98, Οδός Χατζηκυριακού και Κανάρη, Οδός Ζαννή 70-72, Οδός Μπότσαρη και Θεοχάρη, Οδός Μπότσαρη 53-55, Οδός Ομηρίδου 4-6, Οδός Σαλαμινομάχων και Μαυροκορδάτου, Οδός Υψηλάντου 59, Οδός Υψηλάντου 138, Οδός Κανάρη 40-42, Οδός Αλκιβιάδου 87, Οδός Αλκιβιάδου 156, Οδός Λουκά Ράλλη 69, Οδός Αποστόλη 30, Οδός Ομηρίδου 45, Οδός Πραξιτέλους 113-115, Οδός Κολοκοτρώνη 143, Οδός Κουντουριώτου 199, Οδός Πλωτ. Χατζηκωνσταντή 2, Οδός Σηραγγείου 19 και Ουΐλσωνος, Οδός Νεωσοίκων 100-102 και Κοτζιαδών 43-45, Οδός Ιάσονος 43-45 και Α. Θεοχάρη, Οδός Σηραγγείου-Κλεμανσώ-Καρατζά και Ουΐλσωνος, Οδός Καραολή-Δημητρίου 22 και Ζωσιμαδών, Οδός Αντιπλοιάρχου Λάσκου 3-5, Οδός Γρηγορίου Ε΄ και Σηραγγείου, Οδός Φραγκιαδών 76-78, Οδός Νοταρά 131, Οδός Θεάτρου 72-74, Οδός Υψηλάντου 33-35), Σαλαμίνα (Αγία Κυριακή), Αίγινα (Οδός Πετρίτη, Θωμαΐδου και Κάππου, Οδός Φειδίου και Ν. Πέππα, Λειβάδι, Οδός Π. Θωμαΐδου και Κυβερνείου 15), Άνω Λιόσια, Τρεις Γέφυρες, Μαρούσι, Αγία Παρασκευή, Ζούμπερι, Μαραθώνας (Σκόρπιο Ποτάμι, Πύργος), Κάτω Σούλι, Κάντζα Παιανίας, Άνω Βούλα (Οδός Νικηταρά (Ο.Τ. 143), Οδός Κυδωνιών (Ο.Τ. 94), Οδός Κυδωνιών (Ο.Τ. 100), Οδός Παλαιολόγου (Ο.Τ. 101), Οδός Αιόλου (Ο.Τ. 134), Οδός Αθηναΐδος και Νικηταρά (Ο.Τ. 139), Οδός Καλαβρύτων (Ο.Τ. 115), Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, Οδός Βαλτετσίου 6, Οδός Νικηταρά 5 και 7, Οδός Δαβάκη (Ο.Τ. 174), Βλάχικα Βάρης (Οδός Αθηνών-Βάρης), Βάρκιζα (Οδός Χίου (Ο.Τ. 24), Καμάριζα (Κοινότητα Αγίου Κωνσταντίνου Λαυρεωτικής) (Σχέδ. 1-3· Πίν. 16-19) ..... » 43-60
Agrileza valey (Fig. 1) ..... » 60-62

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΘΗΝΑΣ ..... » 62

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΝΑΥΠΛΙΟΥ

Corinth, Temple Hill. Forum Southwest (Fig. 1-5; Pl. 20-21) ..... » 63-72
Argos (Rue au Nord des thermes du théâtre) ..... » 72-74

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΣΠΑΡΤΗΣ

Sparta (Excavations at the Menelaion South-West flank of Prophitis Elias Hill, Summit of Aetos Hill, west side, Aetos, south flank) (Fig. 1-2) ..... » 75-76

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

Επανέκθεση. Ανασκαφικές εργασίες. Παράδοση αρχαίων. Περισυλλογή (Πίν. 22-23). .... » 77-78

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

Μουσειακές εργασίες: Μουσείο Πατρών. Ανασκαφικές εργασίες: Πάτρα (Οδός Ακρωτηρίου 166, Οδός Αιόλου 28, Οδός Αγράφων 10, Οδός Παπαδιαμαντοπούλου 57, Οδός Βότσαρη 37, Οδός Βότσαρη 78, Οδός Γερμανού 134, Οδός Αγίου Δημητρίου 42, Οδός Γούναρη 170-Αγίου Δημητρίου, Οδός Αγίου Δημητρίου 72, Οδός Αγίου Δημητρίου 83, Οδός Ερεν-

στρώλε 65, Οδός Λόντου 107, Πλατεία Ομονοίας 1-5, Οδός Ηλείας-Πάροδος Δ8, αριθ. 5, Οδός Γερμανού 36-40, Οδός Ερενστρώλε 31-35, Οδός Νικήτα 60-66, Οδός Χείλωνος Πατρέως 17, Οδός Σισίνη 17-19, Πεζοδρόμιο Αγίου Γεωργίου 77, Οδός Βότση 60, Οδός Παντανάσσης 42, Οδός Κανακάρη 184 και Γούναρη, Οδός Κανάρη 66-70, Οδός Ιωάννου Βλάχου 16 και Μιαούλη, Οδός Μαιζώνος 185 και Τσαμαδού 39, Οδός Τσαμαδού 37, Οδός Μαιζώνος 225 και Γενναδίου, Οδός Τριών Ναυάρχων και Μαιζώνος 209-211, Οδός Τριών Ναυάρχων 18, Οδός Κορίνθου 441-443, Οδός Ευμήλου 10, Οδός Καραϊσκάκη 51-55, Οδός Μαιζώνος 49 και Ζαΐμη, Οδός Πολυγύρου 13-Ανθούπολη, Οδός Πανεπιστημίου 177, Οδός Νοταρά 135, (Αγυιά), Οδός Νοταρά 9), Βόρειο Νεκροταφείο (Οδός Καραϊσκάκη 136, Οδός Πατρέως 65, Οδός Κανακάρη 124-126, Οδός Αράτου 33, Οδός Κορίνθου 166, Οδός Κορίνθου 152-154, Οδός Κορίνθου 189, Οδός Κωνσταντινουπόλεως 89 και Στρατοκλέους, Οδός Κατερίνης 20, Οδός Φαβιέρου 39-41, Οδός Ζακύνθου και Κύπρου 60, Οδός Λευκωσίας), Ανατολικό νεκροταφείο (Οδός Πόντου 73), Νότιο Νεκροταφείο (Οδός Αγίας Τριάδος 94, Οδός Αγίας Τριάδος και Δορυλαίου, Άνω Καλλιθέα Πατρών, Μποζαΐτικα, Μάνεσι Τριταίας). Αίγιο (Περίβολος εργοστασίου Κουνινιώτη, Οδός Ρούβαλη 3, Οδός Βασ. Κωνσταντίνου 23, Οδός Ρήγα Φεραίου και Κουλούρας 2, Οδός Ανδρέου Λόντου 32 και Βάλφουρ, Οδός Αιγιαλέως 74, Πλατεία Αχαϊκής Συμπολιτείας, Οδός Αγίας Σοφίας 1, Οδός Κανελλοπούλου 13, Οδός Πλαστήρα 28 και Κανελλοπούλου, Οδός Ελλησπόντου και Νικομηδείας 24). Κερύνεια. Κάτω Μαυρίκι (Άγιος Γεώργιος). Βρυσάρι Καλαβρύτων. Καλάβρυτα (Σχέδ. 1-5· Πίν. 24-32) ..... Σελ. 79-102

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΣΠΑΡΤΗΣ

Νομός Αρκαδίας: Ζάτουνα (Οικία Στάικου Σταϊκόπουλου), Βυζίκι Γορτυνίας (Αρχοντικό Στασινόπουλου), Φαλαισία Μεγαλοπόλεως (Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μπούρας). Νομός Μεσσηνίας: Μεθώνη (Μεσαιωνικό Φρούριο), Κυπαρισσία (Μεσαιωνικό κάστρο). Συντήρηση τοιχογραφιών: Μιστράς (Ναός Παντάνασσας), Ξηροκάμπι Λακωνίας (Καθολικό Μονής Ζερμπίτσας), Γεράκι (Ναός Αγίου Αθανασίου, Ναός Αγίου Νικολάου), Τσίντζινα Λακωνίας (Ναός Αγίου Βλασίου), Αμύκλες (Ναός Προφήτη Ηλία), Μελιτίνη Λακωνίας (Ναός στον αγρό Π. Τζουνάκου), Γκοριτσά Λακωνίας (Ναός Ταξιαρχών). Νομός Αργολίδας: Ανασκαφικές εργασίες: Άργος (Σχέδ. 1· Πίν. 33-37) ..... » 103-107

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΠΑΤΡΑΣ ..... » 107

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Ανασκαφικές εργασίες: Θήβα (Οικόπεδο Σωτ. Κοροπούλη, Οικόπεδο Σπ. Μπάκα, Οικόπεδο Ν. Λάμπρου, Οικόπεδο Α. Γιαννοπούλου, Οικόπεδο Α. και Στ. Ζαρουκιάν, Οικόπεδο Σταμ. Σταυράκη, Οικόπεδο Ιωαν. Τριάντη Βλάχου, Οδός Παν. Δράκου, Οικόπεδο Αναστ. Χατζηπροδρόμου, Οικόπεδο Μπακάλη-Γιώτη). Διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων (Σχέδ. 1-6· Πίν. 39-41) ..... » 108-117
Δροσιά (Χάλια) Βοιωτίας (Τύμβος Σαλγανέως) (Σχέδ. 1) ..... » 117-119

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ ΚΑΙ ΣΚΥΡΟΥ

Ανασκαφικές έρευνες: Χαλκίδα (Αρέθουσα, Οικόπεδο Κράλλη-Σακελλαράκη, Λόφος Καλλιμάνη, Οδός Ληλαντίων, Οδός Μονής Ερίων, Οδός Μεσσαπίων και Αγίας Παρασκευής, Οδός Δημοκρίτου και Νηλέως, Οδός Α. Αγγελέτου και Οσίου Δαυΐδ, Οδός Αρεθούσης, Οδός Κριεζώτου, Φίλωνος και Ιωαννίδου), Ερέτρια (Οδός Αρχαίου Θεάτρου (Ο.Τ. 654), Οδός Αρχαίου Θεάτρου (Ο.Τ. 201), Λεωφόρος Ίσιδος (Ο.Τ. 767), Λεωφόρος Ίσιδος και Δαφνηφόρου Απόλλωνος (Ο.Τ. 725), Οδός Γλαυκίππου Διονυσίου (ΟΤ. 695), Οδός Γλαυκίππου Διονυσίου (Ο.Τ. 693), Οδός Γλαυκίππου Διονυσίου (Ο.Τ. 193), Οδός Γλαυκίππου Διονυσίου και Αρτέμιδος Αμαρυσίας (Ο.Τ. 200), Οδός Αγαθ. Σωσικράτους και Ευνόμου Κηφισού (Ο.Τ. 714), Οδός Ευνόμου Κηφισού (Ο.Τ. 711), Οδός Ηγελόχου Ταραντίνου (Ο.Τ. 369), Οδός Φιλοσόφου Μενεδήμου (Ο.Τ. 677), Οδός Αριστογείτονος Φιλοξένου και Αποστόλη (Ο.Τ. 355), Λεωφόρος Αρτέμιδος Αμαρυσίας (Ο.Τ. 13), Οδός Αριστονίκου

Ερατωνύμου (Ο.Τ. 111), Οδός Αριστίωνος Απολλωνίδου (Ο.Τ. 5), Οδός Κτησικλέους Χαρίτωνος (Ο.Τ. 758). Forschungen in Eretria (Haus der Mosaiken, Apollon-Heiligtum, Heroon, Epigraphisch-topographische Arbeiten), Λίμνη, Ωρεοί. Διαμορφώσεις-Καθαρισμοί (Σχέδ. 1-2· Πίν. 42-44) ..... Σελ. 120-131

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΜΙΑΣ

Ανασκαφικές εργασίες: Λαμία (Οδός Μιαούλη και Σκουφά, Οδός Πανουργιά και Μιαούλη, Οδός Τσακάλωφ 9, Οδός Έσλιν 57, Οδός Έσλιν 55, Οδός Καραϊσκάκη 96, Οδός Καραϊσκάκη και Αργυροκάστρου, Οδός Μακροπούλου και Σκληβανιώτου, Οδός Ρήγα Φεραίου 18, Οδός Όθωνος και Αμαλίας, Οδός Πολέμη 4, Οδός Ηρακλέους 18, Οδός Ησαΐα, Όθωνος και Πλατεία Λαού), Σταυρός (Μπικιόρεμα), Υπάτη, Μώλος, Αχινός (Οικόπεδο Μπαλταδούρα, Οικόπεδο Μπλούνα), Στυλίς (Οδός Φίλωνος 19, Οικόπεδο Ε. και Σ. Τσαμπάκαλου, Οδός Αγίου Δημητρίου), Νέο Μοναστήρι (Οικόπεδο Βασ. Κεραμιδά, Οικόπεδο Αντ. Κυτούδη), Ζέλι Λοκρίδας, Κυπαρίσσι Λοκρίδας, Μεγαπλάτανος, Έξαρχος, Κόρσεια, Προσκυνάς Φθιώτιδας (Πίν. 45-47) ..... » 132-141

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

Άμφισσα (Οδός Θόαντος και Κορδώνη (Οικόπεδο ΟΤΕ), Οδός Νομαρχίας (Οικόπεδο Χρ. Παππά), Αντίκυρα (Οικόπεδο Γ. και Ν. Αλεξίου), Γαλαξείδι (Οικόπεδο Αθ. Χατζή), Δίστομο (Οικία Αγγ. Σταθά και Ιω. Καλαντζή), Γλα Ιτέας (Κτήμα Μ. Καραδήμου), Καρακόλιθος Βοιωτίας (Σχέδ. 1-3· Πίν. 48-51) ..... » 142-153

Kallion ..... » 153

Phokis-Doris: Topographic and Research Activities, Excavations (Keramidario. Panaghia, Lilaia, Palaiochorio, Korakofolia, Parkos), Pottery Report (Lilaia, Panaghia, Keramidario, Parkos, Korakofolia, Palaiochorio, Vinianni, Prosilion, Sta Varka, Rakhita, Gorgopotamos, Vounos, Kato Dhio Vouna), Minor Objects (Fig. 1-2· Pls. 52-53) ..... » 153-164

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ανασκαφικές εργασίες: Ναύπακτος, Σιταράλωνα Τριχωνίδας, Κάτω Μακρυνού Τριχωνίδας, Λιθοβούνι Τριχωνίδας, Γαβαλού (αρχ. Τριχώνιον), Παπαδάτες. Περισυλλογή αρχαιοτήτων: Θύρρειο (Πίν. 54) ..... » 165-166

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Στερέωση μνημείων και διαμόρφωση χώρων: Ναύπακτος (Κάστρο, Παλαιοχριστιανική Βασιλική, Ναός Αγίου Δημητρίου), Βομβοκού Ναυπακτίας (Μονή Αγίου Ιωάννη), Άγιος Γεώργιος Ευηνοχωρίου Μεσολογγίου (Ναός Αγίου Γεωργίου), Γαλατάς Μεσολογγίου (Ναός Αγίου Ιωάννη), Αγρίνιο (Αγία Τριάδα του Μαύρικα). Συντήρηση τοιχογραφιών: Μονή Μυρτιάς Τριχωνίδας, Μονή Βομβοκούς Ναυπακτίας. Περιοδείες, επισήμανση μνημείων (Σχέδ. 1· Πίν. 55-58) ..... » 167-172

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΒΟΛΟΥ ..... » 173

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΡΙΣΑΣ ..... » 173

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΡΙΣΑΣ

Στερεώσεις μνημείων: Νομός Λάρισας: Φρούριο Λάρισας, Τζαμί Λάρισας, Άγιος Νικόλαος Μεταξοχωρίου Αγιάς, Πύργος Αγίων Αναργύρων Αγιάς: Άγιος Νικόλαος Βαθυρέματος. Νομός Τρικάλων: Πόρτα Παναγιά, Μονή Μεταμορφώσεως Μετεώρων, Μονή Ρουσάνου, Φρούριο Τρικάλων. Νομός Μαγνησίας: Παναγία Πορταρέα. Ανασκαφές: Νομός Λάρισας: Φρούριο Λάρισας, Οδός Κύπρου 22. Διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων: Νομός Λάρισας: Φρούριο Λάρισας, Κόκκινο Νερό. Συντήρηση τοιχογραφιών-ψηφιδωτών: Νομός Μαγνησίας: Άγιος Νικόλαος Καναλίων. Νομός Λάρισας: Παναγία Πολυδενδρίου, Άγιος Γεώργιος Αμπελακίων, Άγιος Νικόλαος Αγιάς, Οικόπεδο Βασιλοπούλου, Κόκκινο Νερό,

Φρούριο Λάρισας, Νέα Αγορά, Άγιος Χαράλαμπος Μεταξοχωρίου. Νομός Τρικάλων: Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Καταγραφή εικόνων και κειμηλίων: Νομός Ευρυτανίας: Μονή Τατάρνας. Νομός Καρδίτσας. Νομός Μαγνησίας: Μακρυνίτσα, Ξυνόβρυση, Κισσός (Πίν. 59-62) ..... Σελ. 173-174
Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχίαλος) (Σχέδ. 1· Πίν. 63) ..... » 174-176

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μουσειακές εργασίες: Μουσείο Άρτας, Μουσείο Ιωαννίνων, Αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας. Ανασκαφικές εργασίες: Νομός Άρτας: Οδός Καραπάνου 3-5-7, Οικόπεδο Ευστ. Μήτση, Αρχαϊκός ναός, Οικόπεδο Μπανταλούκα. Νομός Ιωαννίνων: Ανασκαφή Πανεπιστημιούπολης. Νομός Λευκάδας: Λευκάδα, Καρυώτες. Περισυλλογή ευρημάτων και εντοπισμός αρχαίων θέσεων: Νομός Ιωαννίνων: Καψάλα Δραμεσιών, Πέρδικα. Νομός Πρέβεζας: Τύρια Κρανιάς, Νικόπολη, Καμαρίνα. Νομός Λευκάδας: Λευκάδα, Καρυώτες. Αναστηλώσεις: Άρτα (τείχος Αμβρακίας), Κάστρο Ρωγών, Κασσώπη, Άγιος Γεώργιος Πρέβεζας (Ρωμαϊκό υδραγωγείο Νικοπόλεως), Νεκρομαντείο Μεσοποτάμου. Καθαρισμοί περιφράξεις: Δωδώνη, Άρτα, Άγιος Γεώργιος (Σπήλαιο Ασπροχάλικο), Νικόπολη (Σήραγγα υδραγωγείου), Κασσώπη, Λευκάδα (Σχέδ. 1· Πίν. 64-72) ..... » 177-185

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Στερέωση μνημείων και διαμόρφωση χώρων: Νομός Ιωαννίνων: Ιωάννινα (Φρούριο, Σουφαρί Σεράι, Πύλες, Τουρκική Βιβλιοθήκη, Κτίρια Βελή Πασά, Αρχοντικό Μισίου, Εμπορική Σχολή), Κλειδωνιά (Μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, Μονή Αγίων Αναργύρων), Ραφταναίοι (Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου Πλάκας (ή Μουχουστίου), Μονοδένδρι Ζαγορίου (Άγιος Αθανάσιος), Άνω Πεδινά (τ. Άνω Σούδενα) Ζαγορίου (Άγιος Δημήτριος). Νομός Άρτας: Άρτα (Φρούριο, Μετόχι Μονής Καλής Παναγιάς, Βυζαντινοί ναοί). Νομός Πρέβεζας: Νικόπολη (Παλαιοχριστιανικά τείχη, Παλαιοχριστιανικές βασιλικές, Ναός Αναλήψεως), Πρέβεζα (Ναός Αγίου Νικολάου). Νομός Θεσπρωτίας: Παραμυθιά (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου, Τουρκική «Κούλια»), Φωτική Παραμυθιάς. Καθαρισμοί αρχαιολογικών χώρων. Συντήρηση τοιχογραφιών, εικόνων: Ιωάννινα (Οικία Γκέλλη-Βενέτη), Ελαφότοπος Ζαγορίου (Άγιος Νικόλαος στα Καλύβια), Κλειδωνιά Κόνιτσας, Μονοδένδρι Ζαγορίου (Μονή Αγίας Παρασκευής Βίκου), Δραμεσιοί Δωδώνης, Νησί Ιωαννίνων (Μονή Ελεούσας, Μονή Αγίου Νικολάου Στρατηγοπούλου ή Ντίλιου, Μονή Αγ. Νικολάου ή Φιλανθρωπηνών), Δίκορφο Ζαγορίου, Ιωάννινα (Συλλογή Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων), Άρτα (Συλλογή Μουσείου Άρτας), Ιωάννινα (Άγιος Αθανάσιος (Μητρόπολη). Περιοδείες, Επισήμανση και Καταγραφή μνημείων: Νομός Ιωαννίνων: Αχλαδέα (Τζημέικα), Βουνοπλαγιά (Άγιος Δημήτριος), Γεωργάνοι (Κοίμηση της Θεοτόκου, Αγία Παρασκευή), Γρεβενήτι (Μονή Κοίμησης Θεοτόκου Βουτσάς), Καστρίτσα (Κούλια), Κοσμηρά (Αγία Παρασκευή), Μυροδάφνη (Κοίμηση Θεοτόκου), Μόλιστα (Ναός Ταξιαρχών στό Γανναδιό, Άγιος Νικόλαος στη Μόλιστα, Άγιος Αθανάσιος στό Μοναστήρι, Άγιος Αθανάσιος «παλαιός» στο Μοναστήρι, Μονή Εισοδίων Θεοτόκου στο Μοναστήρι), Μέτσοβο (Μονή Αγίου Νικολάου Μετσόβου), Ανήλιο (Αγία Παρασκευή). Νομός Πρέβεζας: Καναλάκι (Μονή Αγίας Παρασκευής Μπούντας), Κλεισούρα Μουζαμαίικων (Ναός Αγίου Γεωργίου) (Σχέδ. 1-6· Πίν. 73-91) ..... » 186-216

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Νομός Κερκύρας: Μουσειακές εργασίες: Αρχαιολογικό Μουσείο Κερκύρας, Μουσείο Ασιατικής Τέχνης. Ανασκαφικές εργασίες: Οικόπεδο Βλαχόπουλου στη θέση Στρατιά, Οδός Κύπρου 14, Αποχετευτικές τάφροι (Διασταύρωση οδών Βασ. Παύλου και Αναλήψεως, Πάροδος οδού Φιγαρέτου), Mon Repos, Κτήμα Ευελπίδη (Rapport sur les fouilles dans la propriété Argyropoulou (anciennes fouilles "Evelpidis"). Στερεώσεις μνημείων-διαμόρφωση χώρων: Παλιό Φρούριο, Προμαχώνας Αγίου Αθανασίου, Αντιβουνιώτισσα, Μανδρακίνα. Νεότερα Μνημεία-Παραδοσιακοί οικισμοί: Οικία Καποδίστρια, Άγιος Βασίλειος Άνω Κορακιάνας (Οικία Μυλωνοπούλου), Μουσείο Ασιατικής Τέχνης. Τυχαία Ευρήματα:

Περίθεια. Νομός Θεσπρωτίας: Ανασκαφικές εργασίες: Καστρί, Πύργος Ηγουμενίτσας, Χρυσαυγή Παραμυθιάς, Προδρόμι (Σχέδ. 2-3· Πίν. 92-99) ..... Σελ. 218-226

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Στερέωση μνημείων και διαμόρφωση χώρων: Νομός Κερκύρας: Κέρκυρα (Ναός Αγίου Ιάσονος και Σωσιπάτρου). Νομός Λευκάδας: Λευκάδα (Παναγία των Ξένων), Βουρνικάς (Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος των Καραβιάδων). Συντήρηση τοιχογραφιών, εικόνων: Τοιχογραφίες: Νομός Κερκύρας: Κέρκυρα (Άγιος Σπυρίδωνας), Μητροπολιτικός ναός (Σπηλαιώτισσα), Νομός Λευκάδας: Απόλπενα (Μονή Θεοτόκου Οδηγήτριας), Βουρνικάς (Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος των «Καραβιάδων». Εικόνες: Νομός Κερκύρας: Συλλογή Σινοϊαπωνικού Μουσείου, Άγιος Σπυρίδωνας Κερκύρας. Περιοδείες. Επισήμανση μνημείων (Σχέδ. 1-2· Πίν. 110-102) ..... » 227-232

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ 232

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Σημ. τ. Συντ. Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Το Νομισματικό Μουσείο πλουτίστηκε με νέα σημαντικά προσκτήματα, που προέρχονται από ανασκαφές, τυχαία ευρήματα, δωρεές και αγορές που πραγματοποιήθηκαν με χρήματα του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών. Αναμφισβήτητα, το πιο αξιόλογο φετινό απόκτημα είναι το αργυρό τετράδραχμο τοῦ Εκατόμνου, σατράπη της Καρίας στην περίοδο ανάμεσα στο 395 και 377 π.Χ., που χάρισε στο Μουσείο η Bank Leu της Ζυρίχης (βλ. σ. 3).

Ως μόνιμο επιστημονικό προσωπικό υπηρέτησε, εκτός από την υπογράφουσα, ο Επιμελητής Ιωάννης Τουράτσογλου που έφυγε στις 16 Οκτωβρίου για εκπαιδευτική άδεια στη Γερμανία. Ως επιστημονικοί βοηθοί απασχολήθηκαν οι αρχαιολόγοι Ηώς Κούλη, Ασημίνα Γαλάνη και από τον Αύγουστο η Βασιλική Πέννα.

Τη φροντίδα του εργαστηρίου συντήρησης νομισμάτων και μολυβδοβούλλων του Νομισματικού Μουσείου είχαν η κ. Μαρίνα Πέτρου-Λυκιαρδοπούλου, ο κ. Ανδρέας Γεωργιάδης ώς το Μάιο και από τον Οκτώβριο στη θέση του κ. Γεωργιάδη ήρθε η κ. Σωτηρία Καραβία. Συνεχίστηκε κι εφέτος η προσπάθεια εμπλουτισμού του εργαστηρίου με νέα όργανα, όπως είναι ο μεταλλικός θάλαμος πάνω σε βάση, που ολοκλήρωσε μαζί με την ειδική αντλία που αγοράστηκε το 1977 το σύστημα της δημιουργίας «κενού αέρα». Επίσης το εργαστήριο απέκτησε ένα σύστημα απορρόφησης της σκόνης των προϊόντων διάβρωσης που αφαιρούνται κατά το μηχανικό καθαρισμό.

Παραθέτουμε πιο κάτω με συντομία την περιγραφή των νέων προσκτημάτων του μουσείου[1].

Α΄ Από ανασκαφές

α) Κατά τη διάρκεια της σκαφικής έρευνας στην Αμφίπολη (Βασιλική Ε)[2] βρέθηκαν δύο χάλκινα αρχαία ελληνικά νομίσματα, από τα οποία το ένα Φιλίππου Β΄ και το άλλο πολύ φθαρμένο, όπως και πέντε μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις του 5ου και 6ου αι. μ.Χ. Από αυτές ταυτίστηκε με ακρίβεια η μία που είναι κοπή της εποχής του Λέοντος Α΄, ενώ οι άλλες λόγω της παρατηρούμενης φθοράς παρέμειναν απροσδιόριστες (βλ. ΑΔ 28 (1973): Μελέται, σ. 146-147).

β) Από διάφορες ανασκαφικές έρευνες στο Λέχαιο το 1969[3], τριάντα έξι χάλκινα νομίσματα: Ένα Κερκύρας, εποχής Μάρκου Αυρηλίου, SNG Cop., αριθ. 257 (Πίν. 1, αριθ. 1). Εννέα Κορίνθου διάφορων εποχών, βλ. K. Edwards, Corinth VI, σ. 14-15, αριθ. 11, ό.π., σ. 18, αριθ. 32, ό.π., σ. 20, αριθ. 45, ό.π., σ. 24, αριθ. 68, ό.π., σ. 26, αριθ. 88, ό.π., σ. 34, αριθ. 169 (εποχής Λουκίου Ουήρου) και για την πίσω πλευρά βλ. ό.π., σ. 33, αριθ. 165. Ένα Σικυώνος, γύρω στα 323 με 251 π.Χ., βλ. SNG Cop., αριθ. 78. Δύο Άργους από τα οποία το ένα της εποχής 350-228 π.Χ., βλ. BMC, σ. 144, αριθ. 109, πίν. XXVII, αριθ. 24, και το δεύτερο είναι της εποχής του Σεπτιμίου Σευήρου, βλ. NCP, σ. 38, αριθ. 17 (Πίν. 1, αριθ. 2). Ένα Μήλου, ρωμαϊκών χρόνων, βλ. SNG Cop., αριθ. 696 (Πίν. 1, αριθ. 3). Ένας σηστέρτιος Κομμόδου, βλ. BMC IV, σ. 825, αριθ. 645, πίν. 109, αριθ. 1. Ένας σηστέρτιος Αλεξάνδρου Σευήρου, βλ. BMC VI, σ. 200, αριθ. 870, χρονολογία κοπής του νομίσματος το 232 μ.Χ. Έντεκα υστερορωμαϊκά του Κωνσταντίου Β΄, επίσης δύο μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις του 5ου και 6ου αι. μ.Χ. Ένα χάλκινο βυζαντινό του Νικηφόρου Βοτανειάτου, βλ. DOC III_2, σ. 831, αριθ. 9. 1-9. 20. Ένα χάλκινο των 50 λεπτών του 1926 και πέντε τελείως φθαρμένα. Από τα χωράφια της Κυλλήνης δύο δηνάρια-τορνήσια από τα οποία το ένα της εποχής του Philippe de Savoie, βλ. Schlumberger, σ. 317, και το δεύτερο πολύ φθαρμένο. Γενικά η διατήρηση όλων αυτών των νομισμάτων που περιγράψαμε στην παράγραφο β είναι μέτρια.

γ) Από την ανασκαφή του αείμνηστου Γενικού Διευθυντή Αρχαιοτήτων Ιωάννη Παπαδημητρίου στο ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα στην Επίδαυρο, τα χρόνια 1948-1951[4] είκοσι χάλκινα αρχαία ελληνικά και ένα σιδερένιο νομισματόμορφο αντικείμενο, που αν και η φθορά και η προχωρημένη οξείδωση δημιουργεί δυσκολίες στην ταύτισή του, εντούτοις πιστεύουμε ότι πρόκειται για το δεύτερο γνωστό αντίτυπο του σιδερένιου νομίσματος, που βρέθηκε στο Άργος τον περασμένο αιώνα και ο Σβορώνος

1. Οι φωτογραφίες των πινάκων έγιναν στο φωτογραφικό εργαστήριο του Νομισματικού Μουσείου, από το μόνιμο υπάλληλο Βασίλη Σοφικίτη.

2. Παρέδωσε ο αρχιτέκτονας Ευστάθιος Στίκας.

3. Παρέδωσε η Έφορος Φανή Δροσογιάννη.

4. Από τη διεύθυνση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

αποδίδει στην Τεγέα[5]. Η περιγραφή των νομισμάτων είναι η ακόλουθη: 1. Δημητρίου Πολιορκητού, αβέβαιου νομισματοκοπείου, βλ. SNG Cop., αριθ. 1188. 2. Αθηνών που χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., βλ. Hesperia 1975, σ. 309, αριθ. 153. 3-7. Πέντε Αίγινας του 4ου αι. π.Χ., βλ. SNG Cop., αριθ. 533-536. 8. Σικυώνος, γύρω στα 323-251 π.Χ., βλ. ό.π., αριθ. 93-95. 9-12. Τέσσερα Επιδαύρου που χρονολογούνται μετά το 350 π.Χ. περίπου, βλ. ό.π., αριθ. 120-121. 13-16. Τέσσερα Ερμιόνης που χρονολογικά τοποθετούνται γύρω στα 350 με 322 π.Χ., βλ. ό.π., αριθ. 140-142 και 143. 17. Ένα Σμύρνης που κόπηκε γύρω στα 190-175 π.Χ., βλ. SNG Cop., αριθ. 1206, άρχοντες: *ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ-ΦΡΙΞΟΣ* (Π ί ν. 1, αριθ. 4). 18-20. Τρία τελείως φθαρμένα αρχαία ελληνικά.

Β΄ Ευρήματα

Ρωμαϊκά

Εκατόν πενήντα μακεδονικά χάλκινα νομίσματα της ρωμαιοκρατίας, που πιθανότατα προέρχονται από περιοχή της Μακεδονίας[6]. Η σύνθεση του ευρήματος είναι η ακόλουθη: Τριάντα Αμφιπόλεως από την εποχή του Αυγούστου μέχρι του Βαλεριανού Α΄. Τέσσερα Δίου από την περίοδο του Τιβερίου μέχρι και εκείνη του Γαλλιηνού. Απεικονίζουμε μία κοπή του Τιβερίου, βλ. Imhoof-Blumer, Monnaies Grecques, σ. 75, αριθ. 59 (Π ί ν. 1, αριθ. 5). Πέντε Εδέσσης των αυτοκρατόρων Αυγούστου, Τιβερίου και Γορδιανού Γ΄. Σαράντα έξι Θεσσαλονίκης που καλύπτουν μία μεγάλη περίοδο και παρουσιάζουν αξιοπρόσεχτη ποικιλία τύπων, όπως και αντιπροσωπευτικές κοπές πολλών αυτοκρατόρων, αρχίζοντας από την εποχή του Αυγούστου (ο τύπος της πρόσθιας πλευράς φέρει την επιγραφή *ΘΕΟΣ* και το κεφάλι του Ιουλίου Καίσαρος δαφνοστεφανωμένο προς τα δεξιά, ενώ στην πίσω πλευρά έχουμε την επιγραφή *ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ* και το κεφάλι του Αυγούστου προς τα δεξιά, βλ. BMC, σ. 115, αριθ. 60), ώς και την εποχή του Γαλλιηνού. Απεικονίζουμε μία κοπή του Μαξιμίνου (Π ί ν. 1, αριθ. 6), βλ. Königliche Museen zu Berlin, Beschreibung der antiken Münzen, II, σ. 152, αριθ. 162. Δεκατρία Κασσανδρείας από την εποχή του Βρούτου μέχρι και την περίοδο του Γορδιανού Γ΄. Απεικονίζουμε δύο νομισματικές εκδόσεις: α) της Πλωτίνας, βλ. ό.π., σ. 70, αριθ. 5 (Π ί ν. 1, αριθ. 7) και β) του Μάρκου Αυρηλίου, βλ. Mionnet, Sup. III, σ. 355 για την πρόσθια πλευρά, ο αριθμός 357 και για την πίσω όψη, ο αριθμός 361 (Π ί ν. 1, αριθ. 8). Ένα νόμισμα Πέλλας, εποχής Γορδιανού Γ΄, βλ. SNG Cop., αριθ. 286 (Π ί ν. 1, αριθ. 9). Τρία Στόβων, εποχής Ιουλίας Δόμνας και Καρακάλλα. Απεικονίζεται η κοπή της Ιουλίας Δόμνας, βλ. BMC, σ. 104, αριθ. 7 (Π ί ν. 2, αριθ. 10). Έξι Φιλίππων από την περίοδο του Αυγούστου μέχρι και εκείνη του Νέρωνος. Σαράντα ένα κοπές του Κοινού των Μακεδόνων από τον 1ο αι. μ.Χ., ώς και την εποχή του Γορδιανού Γ΄. Απεικονίζονται τα ακόλουθα νομίσματα: α) Εποχής Βεσπασιανού, βλ. BMC, σ. 27, αριθ. 148 (Π ί ν. 2, αριθ. 11). β) Εποχής Φιλίππου Β΄, βλ. Mionnet, Sup. III, σ. 14, αριθ. 94 (Π ί ν. 2, αριθ. 12). γ) Εποχής Γορδιανού Γ΄, βλ. Gaebler, III_1, σ. 173, αριθ. 773 (Π ί ν. 2, αριθ. 13). Τέλος ένα χάλκινο του Κοινού της Βιθυνίας, της περιόδου τοῦ Δομιτιανού, βλ. Babelon-Reinach, Recueil, I_2, σ. 238, αριθ. 20 (Π ί ν. 2, αριθ. 14).

Μεσαιωνικά-Νεωτερικά

α) Από Καπανδρίτι[7], είκοσι αργυρά γρόσια, από τα οποία τα δεκαεννέα είναι ενετικά των δόγηδων: Pietro Ziani (1205-1229), Ranieri Zeno (1253-1268), Lorenzo Tiepolo (1268-1275), Jacopo Contarini (1275-1280), Giovanni Dandolo (1280-1289), Pietro Gradenigo (1289-1311). Απεικονίζουμε ένα του Lorenzo Tiepolo, βλ. Papadopoli, I, σ. 112, αριθ. 1 (Π ί ν. 2, αριθ. 15) και ένα του Giovanni Dandolo, βλ. ό.π., σ. 137, αριθ. 2 (Π ί ν. 2, αριθ. 16). Το τελευταίο νόμισμα του «ευρήματος» ανήκει στους σέρβους βασιλείς Stephan VI - Urosch IV (1321-1336).

β) Στα Γιαννωτά Ελασσόνας το 1972 βρέθηκαν δέκα χρυσά και εκατό δεκατρία αργυρά νεωτερικά νομίσματα[8]: Από τα χρυσά τα εννέα είναι ενετικά τσεκίνια των δόγηδων: Marino Grimani (1595-1605), βλ. Papadopoli, II, σ. 435, αριθ. 1 κ.ε. (Π ί ν. 2, αριθ. 17). Antonio Priuli (1618-1629), βλ. ό.π., III, σ. 107, αριθ. 3-9 (Π ί ν. 2, αριθ. 18). Francesco Molin (1646-1655), βλ. ό.π., σ. 278, αριθ. 5 (Π ί ν. 3, αριθ. 19). Domenico Contarini (1659-1674), βλ. ό.π., σ. 383, αριθ. 4 (Π ί ν. 3, αριθ. 20). Aluise Contarini (1676-1684), βλ. ό.π., σ. 449, αριθ. 2 (Π ί ν. 3, αριθ. 21).

5. Βλ. για σιδερένια νομίσματα ΔΕΝΑ (14) 1912, σ. 187-189. Δυστυχώς η φθορά και η οξείδωση που παρατηρήθηκαν στο νόμισμα από την ανασκαφή της Επιδαύρου είναι πολύ προχωρημένες και οι τύποι δε διακρίνονται τόσο καθαρά όπως στο παλιότερο που βρέθηκε στο Άργος.

6. α) Το «εύρημα» θα δημοσιευτεί με κάθε λεπτομέρεια από τον Επιμελητή Ιωάννη Τουράτσογλου. β) Τα νομίσματα αυτά προέρχονται από κατάσχεση.

7. Βρέθηκαν τα παραπάνω νομίσματα μέσα στο χώρο του στρατοπέδου και παραδόθηκαν από τη διεύθυνση της Α΄ Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

8. Παραδόθηκαν από το αστυνομικό τμήμα της Χωροφυλακής Ελασσόνας.

Marcantonio Jiustinian (1684-1688), βλ. ό.π., σ. 480, αριθ. 1 (Πί ν. 3, αριθ. 22). Το τελευταίο χρυσό δουκάτο ανήκει στο Λεοπόλδο Α΄ της Ουγγαρίας (1658-1705), βλ. R. Friedberg, Gold Coins of the World, σ. 216, αριθ. 50 (Πί ν. 3, αριθ. 23). Από τα εκατό δεκατρία αργυρά, τα ογδόντα τρία είναι δηνάρια-γρόσια Ραγούσας, τα δεκαεπτά είναι γρόσια Σιγισμούνδου Γ΄ Πολωνίας (1587-1632) και άλλα δύο γρόσια πολωνικά του προκατόχου του Etienne Batori (1575-1586). Από τα υπόλοιπα έντεκα, τα δέκα είναι τουρκικά και ένα αρκετά φθαρμένο απροσδιόριστο.

Γ΄ Διάφορων προελεύσεων

α) Από Λεοντή Ορεστιάδας Έβρου ένα χάλκινο ανώνυμο βυζαντινό, βλ. DOC III_2, σ. 688-689, αριθ. Ε. Ι κ.ε.

β) Από Άβδηρα και Μεσημβρία δύο χάλκινα Ζωναίων[9]: 1. Στην πρόσθια όψη κεφάλι του Απόλλωνος δαφνοστεφανωμένο προς τα δεξιά. Στην πίσω πλευρά *ΙΩ* μέσα σε δάφνινο στεφάνι, βλ. BCH 1960, σ. 499, a (Πί ν. 3, αριθ. 24). 2. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται ο ίδιος τύπος, όπως και στο προηγούμενο. Στον οπισθότυπο η επιγραφή *ΙΩ* και λύρα. Βλ. Bull. de l'Instit. Archeol. Bulg., 1959, σ. 334-335 (Πί ν. 3, αριθ. 25).

γ) Από την Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Αρχαιολογικών Συλλογών, ένα χρυσό ενετικό τσεκίνιο του Λουδοβίκου Μανίν (1789-1797), βλ. Papadopoli III, σ. 840, αριθ. 4.

δ) Από κατάσχεση τέσσερις νεότερες απομιμήσεις αργυρών μακεδονικών νομισμάτων (Ορρεσκίων, Βισαλτών, Ακάνθου και ένα αβέβαιου νομισματοκοπείου πιθανώς Μακεδονίας).

ε) Από αγορά με χρήματα του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών είκοσι εννέα χάλκινα αρχαία ελληνικά νομίσματα: ένα Ακάνθου, πέντε Αμφιπόλεως 5ου και 4ου αι. π.Χ., αυτόνομα και αυτοκρατορικών χρόνων, δύο Αφύτου 5ου και 4ου αι. π.Χ. και ελληνιστικών χρόνων, ένα Βοττιαίας, γύρω στα 400-348 π.Χ., ένα Μένδης γύρω στα 405-348 π.Χ., ένα Παρώρειας του 3ου αι. π.Χ. ως την εποχή του Περσέως, ένα Πέλλας ελληνιστικών χρόνων, δύο Σκιώνης που χρονολογούνται στα τέλη 5ου μέχρι στα μέσα 4ου αι. π.Χ., ένα Στόβων της εποχής του Καρακάλλα, τρία Τραγίλου που κόπηκαν στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., ένα Χαλκιδέων του 4ου αι. π.Χ., ένα Αεροπού (396-392 π.Χ.), ένα Φιλίππου Β΄, ένα Αλεξάνδρου Γ΄, ένα Κασσάνδρου, ένα Φιλίππου Ε΄, δύο Μακεδόνων της ρωμαιοκρατίας από τα οποία απεικονίζουμε το ένα (Πί ν. 3, αριθ. 26), ένα Ιθάκης γύρω στα 300-191 π.Χ., ένα Μυτιλήνης γύρω στα 250-200 π.Χ. και ένα Σάμου γύρω στα 394-365 π.Χ.

Δ΄ Από δωρεές

α) Από την τράπεζα της Ζυρίχης Bank Leu, ένα σπάνιο αργυρό τετράδραχμο του Εκατόμνου, σατράπη της Καρίας (395-377 π.Χ.), Ι , 14.272 γραμμ. βλ. BMC, σ. 180, αριθ. 1, πίν. XXVIII, αριθ. 1 (Πί ν. 3, αριθ. 27)[10].

β) Από τον υφηγητή κ. Πέτρο Πρωτονοτάριο ένα βυζαντινό μολυβδόβουλλο του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα (1059-1067), βλ. Zacos-Veglery, Byzantine Lead Seals, I, σ. 78, αριθ. 87 a, b (Πί ν. 3, αριθ. 28).

γ) Από τον κ. Όμηρο Ρούσσο έξι χάλκινα βυζαντινά: 1. 1/2 φόλλις του Φωκά που κόπηκε το 603-604 μ.Χ. στο νομισματοκοπείο της Νικομήδειας, βλ. DOC II_1, σ. 179, αριθ. 63 β (Πί ν. 3, αριθ. 29). 2. Φόλλις του Ηρακλείου, του νομισματοκοπείου της Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπής του νομίσματος: 627-628 μ.Χ., βλ. ό.π., σ. 294, αριθ. 102c. 1-102c.2. 3. Ο ίδιος τύπος, αλλά η χρονολογία κοπής είναι 633-634 μ.Χ., βλ. ό.π., σ. 298, αριθ. (110 a-110 b), σημείο νομισματοκοπείου *B*. 4. Φόλλις Ηρακλείου, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπής 628-629 μ.Χ., βλ. ό.π., σ. 313, αριθ. 149.1-2. 5. Φόλλις Κώνσταντος Β΄, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπής 653-654 μ.Χ., βλ. ό.π., II_2, σ. 451, αριθ. (71. a). 6. Απομίμηση φόλλεως Ηρακλείου, που κόπηκε στην Έμεσα της Συρίας, βλ. BMC Orient. Coins IX, σ. 6, αριθ. 16.

δ) Από το μαθητή Γρύλλη Θεολόγο ένα χάλκινο βυζαντινό, φόλλις Κώνσταντος Β΄, χρονολογία κοπής 651-652 μ.Χ., νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, βλ. DOC II_2, σ. 450, αριθ. 69e. 1-2. Το νόμισμα αυτό βρέθηκε στα Χανιά της Κρήτης.

ε) Από τους μαθητές Γρύλλη Θεολόγο και Κωνσταντίνο Τσεκούρα δύο χάλκινα νομίσματα, που βρέθηκαν στην περιοχή του Οσίου Λουκά (χωριό Στύρι Φωκίδας): 1. Φωκίδος, γύρω στα 371-357 π.Χ., βλ. SNG Cop., αριθ. 113-115. 2. Ανώνυμο βυζαντινό, φόλλις που κόπηκε μεταξύ του 976(;) και του 1030-1035 μ.Χ., βλ. DOC III_2, σ. 650, αριθ. A2.1 κ.ε.

στ) Από τον κ. H. A. Thomas, εκατόν εβδομήντα έξι αργυρά, χάλκινα και από κράμα νεότερα και σύγχρονα νομίσματα, ως επί το πλείστον των Ηνωμένων

9. Παραδόθηκαν από τη διεύθυνση της ΙΘ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

10. Προέρχεται από «εύρημα» που αποτελείται κυρίως από τετράδραχμα του Εκατόμνου.

Πολιτειών, του Καναδά, όπως και τριακόσια δώδεκα σύγχρονα αργυρά, χάλκινα και από κράμα μετάλλια κυρίως της Αμερικανικής Ηπείρου. Επίσης τρία ομοιώματα δολλαρίων και σαράντα τέσσερα γραμματόσημα.

ζ) Από το δήμαρχο Αιγίου δύο σύγχρονα από κράμα μετάλλια αναμνηστικά των Ελικείων 1978.

η) Από τον καθηγητή κ. Peter R. Franke ένα γερμανικό νόμισμα των 5 μάρκων του 1978 με την κεφαλή του Gustav Stresemann.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Κατά το έτος 1978 συνεχίστηκαν οι επανεκθετικές εργασίες στην αίθουσα έκθεσης των ενεπίγραφων μνημείων αρχαϊκών χρόνων. Επειδή είχε γίνει η μεταφορά στο Μουσείο του Μαραθώνα — σύμφωνα με εντολή του Γενικού Επιθεωρητή Αρχαιοτήτων και Ιστορικών Μνημείων — της στήλης από το Τετράκωμο Μαραθώνα ΕΜ 13046 (Hesperia 11 (1942), σ. 329, κ.ε.), όπου ο ιερός νόμος για τη λατρεία του Ηρακλή, και είχε δημιουργηθεί κενό στην 11η αίθουσα, προχωρήσαμε σε νέα διαμόρφωση της δεξιάς πλευράς προς τη νοτιοδυτική γωνία:

Για πρώτη φορά στήθηκε στην έκθεση μια από τις αρχαιότερες ερμαϊκές στήλες (Π ί ν. 4 α) με κατάλοιπα κόμης δαιδαλικού περίπου ρυθμού και με την επιγραφή σε *πλινθηδὸν* διάταξη (IG I² 820, ΕΜ 580) κοντά στα επιτύμβια του Τετίχου (IG I² 976, ΕΜ 10650) και του γυιού του Μενεσαίχμου (IG I² 982, ΕΜ 10641. Βλ. αντίστοιχα L. H. Jeffery, The local scripts of Archaic Greece 1961, σ. 72, αριθ. 19, πίν. 3. BSA 57 (1962), σ. 133 και 147). Γενικά για τις αρχαϊκές Αττικές στήλες βλ. M. Guarducci, Epigrafia Greca I (1967), σ. 131-139 και 143. Στην ίδια αίθουσα έγινε ανασυγκρότηση του επιτύμβιου του Αντιλόχου (IG I² 972, ΕΜ 10647-9) που είχε κατασκευαστεί από τον Πάριο Αριστίωνα, όπως δηλώνει η επιγραφή. Εδώ εφαρμόστηκε και πάλι, καθώς και σε άλλα τρία μνημεία ρωμαϊκών χρόνων η μέθοδος της ελεύθερης εναπόθεσης των σωζόμενων τεμαχίων μέσα σε γύψινες μήτρες και στην ακριβή μεταξύ τους απόσταση, ώστε το μνημείο να αποκτήσει τις αρχικές του διαστάσεις, χωρίς να χρειαστεί επέμβαση στα αρχαία κομμάτια για τη στήριξή τους με μετάλλινους συνδέσμους ή ράβδους (Π ί ν. 4 β). Με τον ίδιο τρόπο (δηλαδή χωρίς συγκόλληση) ανασυγκροτήθηκαν σε ενιαίο σύνολο τρία εφαπτόμενα τεμάχια, που ανήκουν στον κατάλογο των ταμιών (IG I², 305) του 5ου αι. π.Χ. Παράλληλα συνεχίστηκαν οι συγκολλήσεις επιγραφών, που είχαν στον περασμένο αιώνα συνενωθεί με συνδέσμους από σίδερο. Σ' αυτές, αφού αποκολλήθηκαν — επιτυχημένα, χάρη στην πείρα των τεχνιτών του Επιγραφικού Μουσείου —, τοποθετήθηκαν ξανά, όπου ήταν απαραίτητο, στηρίγματα από ανοξείδωτο μέταλλο.

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των ανθεμωτών επιτύμβιων στηλών, καθώς και των κιονίσκων του υπερώου επάνω από την εσωτερική αυλή, όπου πολλές φορές κρίθηκε σκόπιμη η κατασκευή νέων βάσεων από τσιμέντο προς αντικατάσταση των φθαρμένων από τη μόλυνση της ατμόσφαιρας. Ξαναγράφτηκαν επίσης επάνω σε πολλά μνημεία όσοι αριθμοί Ευρετηρίου είχαν αποσβεστεί.

Έγιναν διάφορες ταυτίσεις και μεταφέρθηκαν λίγα δημοσιευμένα ενεπίγραφα μνημεία και τμήματα στηλών, όπως π.χ. η IG II², 1606, από τους καταλόγους του αθηναϊκού στόλου, που μεταφέρθηκε πρόσφατα από τον Πειραιά και πήρε αριθμό Ευρετηρίου ΕΜ 13343.

Μεταξύ των πρωτότυπων συγκολλήσεων, που πραγματοποιήθηκαν και των παρατηρήσεων που έγιναν σημειώνουμε τα παρακάτω:

1. IG II² 238 (ΕΜ 7061, 7061α και 7062) (Π ί ν. 5 α)

Στο κάτω μέρος της στήλης με το ψήφισμα προξενίας για τους Ανδρίους *ἐπὶ Χαιρώνδου ἄρχοντος* και συγκεκριμένα κάτω από το τεμάχιο *β* (ΕΜ 7061) σώζεται στέφανος από κλάδο ελιάς με τα γράμματα *---ος*, δηλαδή *[ὁ δῆμ]ος*. Δεν αναφέρεται στην editio minor από τον J. Kirchner, αλλά μόνο στην παλιότερη δημοσίευση Musée Belge IX (1905), σ. 391.

2. IG II² 942 (ΕΜ 7679) και IG II² 944 (ΕΜ 7650) (Π ί ν. 5 β)

Τα δύο μικρά αποσπάσματα τιμητικών ψηφισμάτων IG II², 942 και 944 προέρχονταν από την ίδια στήλη υμήττειου μαρμάρου και συγκολλήθηκαν, το ΕΜ 7679 κάτω από το ΕΜ 7650. Ως προέλευση και των δύο αναφέρεται η Ακρόπολη και είχαν κάποτε αριθμούς ευρετηρίου του εκεί μουσείου. Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,19, πλ. 0,13, πάχ. 0,045 μ., ύψ. γραμμ. 0,05 μ. Σώζεται μέρος της αρχικής αριστερής πλευράς, αλλά λείπει η αρχή των περισσότερων στίχων. Δεν είναι δυνατό να υπολογιστεί το πλάτος της στήλης και η έκταση των στίχων. Σώζονται λίγα γράμματα από 12 στίχους:

[....9....] ι [----------]
[...8....] τ [----------]
[...8....] ομ [----------]
[....9....] ς του/ [----------]
[..6...] ἐξήγαγ [εν εἰς τὴν χώραν -------- ἀγαθεῖ]
[τύχει] δεδόχθα [ι --- ἐπαινέσαι μὲν ----------]
[καὶ σ]τεφανῶ[σαι χρυσῶι στεφάνωι κατὰ τὸν νόμον --- ἀρετῆς ἕ-]
[νε]κεν καὶ εὐ[νοίας ἣν ἔχων διατελεῖ πρὸς ----- και]
[ά]γαγορεῦσ[αι τὸν στέφανον ----------]
ἐπαινέσαι [δὲ καὶ τοὺς ----------]
λέου Κυλ[----------]
[. Φ]ιλόμη[λο----------]

Στο νέο κείμενο της IG II² 942 + 944 έχουμε το κεντρικό σημείο ενός τιμητικού ψηφίσματος, εκεί που τελειώνει το εισαγωγικό μέρος (στίχ. 5-6) και αρχίζει η αναγραφή τιμητικών διακρίσεων και τιμωμένων. Όπως δείχνει το ρήμα (στίχ. 5) *ἐξήγαγ[εν]* ή ίσως *ἐξήγαγ[ον]*, αναφερόμενο σε μια από τις πράξεις ευεργεσίας των τιμωμένων προσώπων, το ψήφισμα αυτό θα ήταν δυνατό να καταταχθεί στην κατηγορία των ψηφισμάτων *τῶν ἐφήβων, τῶν ἱππέων* ή *δήμου καὶ*

ἱππέων μαζί, όταν απονέμονται τιμές στους *ἱππάρχους* και *φυλάρχους* (Βλ. Athen. Mitt. 76 (1961), σ. 127-143 με επεξεργασία και νέα κατάταξη σχετικών ψηφισμάτων δημοσιευμένων στο Corpus. ΑΔ 18 (1963): Μελέται, σ. 103 κ.ε.). Συγκεκριμένα στον πέμπτο στίχο συμπληρώσαμε *ἐξήγαγεν εἰς τὴν χώραν*, γιατί πιθανότατα αναφέρεται στις γνωστές στρατιωτικές ασκήσεις των εφήβων και του ιππικού, όπως όριζε ο νόμος (βλ. Athen. Mitt., ό.π., σ. 133-134, σχόλια του στίχ. 20-22 της αριθ. 1 επιγραφής).

Για τις άλλες συμπληρώσεις σημειώνουμε: Στίχ. 7, ως γνωστό η απονομή χρυσού στεφάνου *κατὰ νόμον* γινόταν όχι μόνο από το δήμο, αλλά και από διάφορα σωματεία, όπως των ιππέων και εφήβων. Στίχ. 8, αντί του *ἕνεκα* του Corpus διαβάζουμε *ἕνεκεν*, καθώς και *εὐ[νοίας]*, ενώ το *ν* έχει σήμερα αποκοπεί. Η συμπλήρωση *εὐ[νοίας, ἣν ἔχων διατελεῖ* (ή σε πληθυντικό) είναι σύμφωνη με πολλά παραδείγματα (πρβλ. IG II², 895, στίχ. 4 από Athen. Mitt., ό.π., σ. 140).

Για την αναγόρευση των τιμών *(στεφάνου, εἰκόνος)* προσφέρονταν στην Αττική στους ελληνιστικούς χρόνους περισσότερες από μια *(τὰ ἐν ἄστει Διονύσια)* εορταστικές εκδηλώσεις *Ἑρμαῖα, ἐν Σαλαμῖνι*, κ.ά. (βλ. ό.π., σ. 140).

Το ρήμα *ἐπαινέσαι* (στο στίχ. 10 και, συμπληρωμένο, στο στίχ. 6) χρησίμευε για να ξεχωρίσει δυο ομάδες τιμωμένων τιτλούχων (π.χ. *ἱππάρχων* και *φυλάρχων*, όπως στην επιγραφή αριθ. 1, στίχ. 24 και στίχ. 27 του ΑΔ, ό.π.) ή μια εξέχουσα προσωπικότητα (στίχ. 6) από την ομάδα, που ακολουθούσε (στίχ. 10), όπως δείχνουν τα κατάλοιπα των ονομάτων (στίχ. 11 και 12) Αθηναίων πολιτών και ίσως ξένων — αν υποθέσουμε ότι μετά το τέλος του πατρωνύμου ---*λέου* είχε χαραχθεί το εθνικό *Κυλ*--- ή ένα κύριο όνομα, παραλείποντας το δημοτικό.

3. IG II² 7460 (EM 208) και τεμάχιο ακατάγραφο (Π ί ν. 5 γ)

Ανευρέθηκε και συγκολλήθηκε το κάτω μέρος του κιονίσκου IG II² 7460 (EM 208), που δεν είχε αριθμό Ευρετηρίου. Διαστάσεις: Ύψ. 0,80, διάμ. 0,275 μ., ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Στο νέο τεμάχιο σώζονται οι καταλήξεις των ονομάτων της τρίστιχης επιτύμβιας επιγραφής. Ο κιονίσκος στήθηκε και πάλι ακέραιος, όπως ήταν περίπου και ολοκληρώθηκε το κείμενο της επιγραφής:

Ἑρμαγόρας/Ἡγεμάχου/Στειριεὺς

Ο κιονίσκος χρονολογείται κυρίως από το σχήμα του άλφα στους χρόνους της ανέγερσης της Στοάς Αττάλου (πρβλ. Hesperia 23 (1954), σ. 252, αριθ. 33, πίν. 53 και 26 (1957), σ. 83, αριθ. 31, πίν. 18-21 και 26-27).

Ὁ Ἑρμαγόρας Ἡγεμάχου Στειριεὺς (J. Kirchner, PA 5088) είχε γυιό τον *Καλλιάδη Ἑρμαγόρου Στειριέα*, γραμματέα εφήβων (IG II², 1011, στίχ. 61 και, μέσα στο στέφανο, στίχ. 122) επί Αριστταίχμου άρχοντος το 107-6 π.Χ. και σύζυγο την *Κασταλία Δημητρίου Μυτιληναία* (IG II², 9968). *Καλλιάδη Στειριέα, φύλαρχο* και πιθανό πρόγονο του *Ἑρμαγόρα Ἡγεμάχου Στειριέως* έχουμε σε ψήφισμα των ιππέων του 282-1 π.Χ., στίχο 30 (βλ. ΑΔ, ό.π., σ. 108).

4. IG II² 10530 (EM 8891 και 796) (Π ί ν. 6 α)

Από την επιτύμβια στήλη με κυμάτιο, όπου η επιγραφή IG II², 10530 είχε αποσπαστεί από παλιά ή άνω αριστερή γωνία (βλ. πρώτη δημοσίευση IG II3, Add. 3424 β, σ. 356, όπου περιγράφεται «ex duabus fragmentis composita»). Στην editio minor δεν αναφέρεται ότι η επιγραφή ήταν σπασμένη και σημειώνεται μόνον ο αριθμός του μεγαλύτερου τμήματος, EM 8891. Ο J. Kirchner δεν είδε την άνω αριστερή γωνία της στήλης EM 796, που είχε καταγραφτεί χωριστά στο Ευρετήριο του μουσείου και δημοσίευσε την επιγραφή όπως στο παλιό Corpus. Σήμερα μετά την ταύτιση του EM 796 και τη συγκόλληση των δύο κομματιών έχουμε τις εξής διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,25, πλ. 0,47, πάχ. 0,115 μ., ύψ. γραμμ. 0,03 μ. Σώζονται 3 ελλιπείς στίχοι:

Πουλυδάμας/[Εὐθυ]μάχου/[Λαμ]πτρ[εὺς]

Τα τρία προτελευταία γράμματα του πρώτου στίχου *αμα* διαβάζονται σήμερα με δυσκολία, ενώ το τελικό σίγμα δε διακρίνεται καθόλου. Παρατηρούμε ότι το όνομα του νεκρού δεν είναι *Πολυδάμας*, όπως αναφέρεται στα Corpora (IG II3, Add. 3424 β, σ. 356 και IG II² 10530), αλλά *Πουλυδάμας*. Πρόκειται για δύο τύπους του ίδιου ονόματος (βλ. Pape-Benseler, Griechische Eigennamen s.v.). Ο τύπος *Πουλυδάμας*, γνωστός ήδη από τον Όμηρο (Ιλ. Μ, στίχ. 60, 80, 85 κ.ε.), είναι πολύ σπάνιος στις αττικές επιγραφές, ενώ ο τύπος *Πολυδάμας* είναι συνηθέστερος (J. Kirchner, PA 11915-11917).

Σε αποκρουσμένη βάση αναθήματος στον Ασκληπιό, IG II², 4375 (EM 9008) των μέσων 4ου αι. π.Χ. ονομάζεται *Πουλυδάμα[ς]* ένας από τους αναθέτες. Επίσης *Πουλυδάμας Λαμπτρεὺς* αναφέρεται σε κατάλογο βουλευτών της Ερεχθηίδος φυλής του έτους 336-5 π.Χ. (Agora XV, 1974, αριθ. 42, στίχ. 57), και πιο πάνω *Εὐθύμαχος* (στίχ. 51) μεταξύ των Λαμπτρέων. Ο *Εὐθύμαχος Λαμπτρεὺς* στην IG II², 6363 χρονολογημένη μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. είχε θυγατέρα τη νεκρή Τιμαρέτη.

Έχοντας υπόψη τον πιο πάνω κατάλογο βουλευτών παρατηρήσαμε τα γράμματα του τρίτου στίχου συγκρίνοντάς τα και με την παλιά δημοσίευση (IG II3, Add. 3424 β, σ. 356) και καταλήξαμε στη συμπλήρωση του δημοτικού *Λαμπτρεύς*. Πράγματι οι δυο κάθετες, δεξιά και αριστερά από το ευδιάκριτο Τ, και

οι μετρήσεις των αποστάσεων από τους άλλους δυο στίχους επιτρέπουν να χρησιμοποιήσουμε τα στοιχεία του καταλόγου βουλευτών του 336-5 π.Χ., ιδιαίτερα αφού το όνομα *Πουλυδάμας* παραμένει σπάνιο. Πιθανότατα ο αναθέτης και ο βουλευτής είναι το ίδιο πρόσωπο.

5. IG II² 10988 (EM 9772) και IG III2 3694 (EM 1028) (Π ί ν. 6 β)

Προσδιορίστηκε ότι το ΕΜ 1028, που δεν έχει περιληφθεί στην editio minor, είναι η άνω δεξιά γωνία της ναϊδιόσχημης επιτύμβιας στήλης IG II² 10988 (ΕΜ 9772). Το δεξί απότμημα της στήλης σώζει την ίδια χαρακτηριστική επίστεψη (σε σχήμα ωμέγα που υπάρχει και στο αριστερό τμήμα) και το επίκρανο της δεξιάς παραστάδας. Ως προέλευσή του αναφέρεται η Ακρόπολη, κοντά στην Πινακοθήκη (βλ. Στεφ. Κουμανούδη, Επιγρ. Επιτύμβ. Αττ. 3693). Η πίσω όψη της στήλης σώζεται μόνο στο ΕΜ 9772 (πάχ. 0,13 μ.). Και στα δύο τεμάχια διακρίνεται στο πάνω μέρος ένας μικρός τόρμος (διαμ. 0,01 και βάθ. 0,025-0,035 μ.), πράγμα που μας κάνει να υποθέσουμε ότι η στήλη στηριζόταν πάνω σε άλλο μνημείο ή σε τοίχο. Διαστάσεις του ΕΜ 1028: σωζ. ύψ. 0,30, σωζ. πλ. 0,225 και σωζ. πάχ. 0,12 μ. (το αρχικό πάχος της στήλης σώζεται μόνο στο ΕΜ 9772, 0,13 μ., και δεν αναφέρεται στο Corpus). Το βάθος της στήλης, όπου θα υπήρχε ανάγλυφη η μορφή της Γαλάτειας και άλλων, υπολογίζεται σε 0,5 μ. Στο δεξί τμήμα της στήλης έχουμε πέντε γράμματα, το τέλος της επιγραφής, που θα ήταν ένας στίχος μόνο, όπως φαίνεται από το κενό (δυο ως τριών γραμμάτων) και τη βαθιά εγχάρακτη γραμμή κάτω από τα γράμματα.

Γαλάτηα Ἐ[-----]ελίου vac.

Το ομοιόμορφο πάνω μέρος της στήλης δε βοηθεί στον υπολογισμό του πλάτους της, ούτε στη συμπλήρωση της επιγραφής. Έχουμε μάλλον το συνηθισμένο τύπο επιτύμβιου με την αναγραφή του ονόματος από πάνω από το απεικονιζόμενο πρόσωπο. Στο δεξί μέρος του επιστυλίου έχουμε το τέλος ενός ονόματος αρσενικού γένους, που σχετιζόταν με μια δεύτερη μορφή, απεικονισμένη δεξιά στο βάθος του ναΐσκου. Ώστε μετά το όνομα της νεκρής Γαλάτειας θα ακολουθούσε το πατρώνυμό της, ενώ στο τέλος σώζονται λίγα γράμματα από το εθνικό ή το δεύτερο όνομα της ανδρικής μορφής.

Η επιγραφή χρονολογείται στους αυτοκρατορικούς χρόνους. Αν και τα ονόματα Γαλατών απαντούν στην πόλη των Αθηνών ως εθνικά (βλ. επιγραφή Αγοράς I 6772 Hesperia 1963, σ. 52, αριθ. 86, πίν. 18 και Hellenica XIII (1965), σ. 263-264) η επιγραφή ορθά θεωρήθηκε στο Corpus ως το συνηθισμένο όνομα *Γαλάτεια* σε γραφή αυτοκρατορικών χρόνων, με *η* αντί του *ει* (βλ. K. Meisterhans, Grammatik der Attischen Inschriften 1900, σ. 47, 21. Threatte, The Grammar of Attic Inscriptions I (1980), σ. 202 κ.ε. και με αναφορά στην IG II², 10988, σ. 205, αριθ. 56).

6. IG II² 12284 (EM 6166) και ΕΜ 2045 (Π ί ν. 6 γ)

Στο κάτω μέρος της γνωστής επιτύμβιας στήλης IG II², 12284 (ΕΜ 6166) συγκολλήθηκε με πλήρη επαφή ενεπίγραφο τεμάχιο ΕΜ 2045 (σωζ. ύψ. 0,275, πλ. 0,22, πάχ. 0,09 μ.) άγνωστης προέλευσης. Οι διαστάσεις της στήλης είναι: σωζ. ύψ. 0,40, πλ. 0,47, πάχ. 0,09 μ.). Στο νέο τεμάχιο σώζονται οι καταλήξεις δυο ακόμα στίχων με γράμματα, ύψ. 0,017-0,02 μ., μικρότερα από εκείνα του πρώτου στίχου, που στο Corpus σημειώνονται 0,03 μ.

Η επιγραφή έχει χρονολογηθεί στο τέλος του 1ου αι. π.Χ. και της ίδιας εποχής φαίνονται και τα γράμματα του ΕΜ 2045. Μετά τη συγκόλληση η IG II², 12284 απέκτησε δυο ακόμα στίχους, που είναι αδύνατο να συμπληρωθούν με βεβαιότητα:

Νικοκράτης/[---] λειος/[---] υς

Στο δεύτερο στίχο, όπου απαντά συνήθως το πατρώνυμο του νεκρού, ξενίζει η κατάληξη στην ονομαστική ---*λειος*. Θα ήταν δυνατό να ερμηνευτεί ως δεύτερο όνομα του Νικοκράτους. Ίσως ο Νικοκράτης δεν ήταν Αθηναίος, αλλά ξένος. Δεν αποκλείεται όμως ο δεύτερος και τρίτος στίχος να έχουν προστεθεί αργότερα για να μνημονεύσουν ένα δεύτερο νεκρό, ίσως συγγενή του Νικοκράτους, πράγμα που συνηθίζεται στις αττικές επιγραφές. Στον τρίτο στίχο θα είχε αναγραφτεί το δημοτικό του νεκρού, που το αποτελούσαν λιγότερα γράμματα (έξι έως εφτά μόνο), όπως *Φλυεύς, Βατεύς, Κριωνεύς, Ἁλαιεύς, Ἐρχιεύς*, κ.τ.λ.

Τέλος η ολοένα καλύτερη οργάνωση του μουσείου, οφειλόμενη στις εξαιρετικές ικανότητες του συνεργείου τεχνιτών και την άοκνη προσπάθεια της επιστημονικής βοηθού Χαράς Καράπα-Μολιζάνι και του άλλου προσωπικού προς διευκόλυνση των επιστημόνων — κυρίως ξένων — τείνουν να μεταβάλουν το Επιγραφικό Μουσείο σε Κέντρο Επιγραφικών Σπουδών.

ΝΤΙΝΑ ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Εφέτος εργάστηκαν στο Βυζαντινό Μουσείο οι αρχαιολόγοι: Μ. Μαυροειδή, Γ. Θεοδωράκη-Σταμπολτζή, Χρ. Μπαλτογιάννη, Θ. Χατζηδάκη-Μπαχάρα, Α.-Μ. Κυριακοπούλου, Ν. Δημητρακοπούλου, Ευ. Ιωαννιδάκη και ο αρχιτέκτονας Δ. Ψαρράς.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συνεχίστηκε η μελέτη και η επιστημονική επεξεργασία των εκτεθειμένων αντικειμένων κατά συλλογές του μουσείου με σκοπό τη σύνταξη του επιστημονικού καταλόγου. Παράλληλα συνεχίστηκε και η ταύτιση αντικειμένων, η συμπλήρωση νέων δελτίων καθώς και η φωτογράφηση ακατάγραφων ή αταύτιστων αντικειμένων του μουσείου (κυρίως γλυπτών, κεραμικών και έργων μικροτεχνίας).

Εξακολούθησαν με μεγάλη συχνότητα οι γνωματεύσεις για εικόνες ιδιωτών και κατασχέσεων από τις Αστυνομικές Αρχές ενώ εξυπηρετήθηκε ικανός αριθμός ερευνητών, στους οποίους δόθηκαν στοιχεία και φωτογραφικό υλικό για αντικείμενα του μουσείου, που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν ως συγκριτικό υλικό στις μελέτες τους.

ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ

Αποκτήθηκαν τα πιο κάτω αντικείμενα από αγορά: 1. Ένα ζευγάρι βυζαντινών στεφάνων γάμου (Πίν. 7 α-β) (Β.Μ. 7663 (α-β). Τ. 2680). Τα στέφανα από χαλκό επιμεταλλωμένο είναι απλά, με ημικυκλική υπερύψωση στο μέτωπο, που κοσμείται με σταυρό. Με γράμματα στικτά στο ένα στεφάνι και εγχάρακτα και στικτά στο άλλο υπάρχει η εξής επιγραφή:

+ *Κ(ΥΡΙ)Ε ΒΟΗΘΗ ΤΟΝ ΣΟΝ ΔΟΥΛΟΝ ΡΩΜΑΝΟΝ ΣΠΑΘΑΡΟΚΑΝΔΙΔΑΤΟΝ*
+ *ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΣΥΜΒΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΟΥ*
ΕΘΗΚΑΣ ΕΠΙ ΤΗΝ ΚΕΦΑΛΗΝ ΑΥΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΝ ΕΚ ΛΙΘΩΝ
ΤΙΜΙΩΝ ΖΩΗΝ ΗΤΙΣΑΤΟ ΣΟΙ ΚΑΙ ΕΔΩΚΑΣ
(ΑΥ)ΤΩ ΜΑΚΡΟΤΗ(ΤΑ ΗΜΕΡΩΝ)

ΚΤΙΡΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συνεχίστηκαν οι εργασίες για την αναμόρφωση του κτιριακού συγκροτήματος του μουσείου. Ανακαινίστηκαν το κυλικείο και το γραφείο του εργαστηρίου συντήρησης.

Τον ίδιο χρόνο παρουσιάστηκε το θέμα της τύχης των κτιρίων δυτικά του μουσείου, που αποτελούσαν το στρατόπεδο Δαβάκη. Σύμφωνα με τη μελέτη που είχε εκπονηθεί για το Πνευματικό Κέντρο της Αθήνας, όλα τα κτίρια του στρατοπέδου Δαβάκη έπρεπε να κατεδαφιστούν, γιατί στη θέση τους προβλεπόταν να γίνουν κατασκευές χρήσιμες για τη λειτουργικότητα και τους σκοπούς του Πνευματικού Κέντρου.

Η διεύθυνση του μουσείου με έγκαιρες και σθεναρές ενέργειες επιδίωξε να περισώσει το διώροφο κτίριο, το οποίο μαζί με το διπλανό του — όπου σήμερα στεγάζονται τα γραφεία του μουσείου — κι ακόμη ένα τρίτο — κατεδαφισμένο σήμερα — στη θέση του Πολεμικού Μουσείου, αποτελούσαν τη βόρεια πλευρά προς τη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας του κτιριακού συγκροτήματος που, όπως είναι γνωστό, ανήγειρε ο αρχιτέκτονας Σταμάτης Κλεάνθης για τη δούκισσα της Πλακεντίας Σοφία de Marbois (1785-1854).

Ύστερα από πολλές διαβουλεύσεις και δυο συσκέψεις αποφασίστηκε να διατηρηθεί το διώροφο κτίριο και να παραχωρηθεί στο Βυζαντινό Μουσείο. Στις 22-9-1978 συνεργεία του Υπουργείου Δημοσίων Έργων κατεδάφισαν τα άλλα κτίρια του πρώην στρατοπέδου Δαβάκη.

Το διώροφο που περιήλθε στο Βυζαντινό Μουσείο ήταν σε άθλια κατάσταση, γιατί εκτός από τις σοβαρές ζημιές που είχε πάθει είχαν γίνει στο εσωτερικό του μεγάλες μεταβολές. Ο αρχιτέκτονας Δ. Ψαρράς ανέλαβε να συντάξει τη μελέτη για την αναπαλαίωση του κτιρίου και την εσωτερική του διαρρύθμιση για εκθεσιακούς σκοπούς. Κατά το τέλος του έτους άρχισαν οι σχετικές εργασίες. Κατεδαφίστηκαν οι προσθήκες στο εσωτερικό και καθαιρέθηκαν τα σαθρά επιχρίσματα στις εξωτερικές και εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Το συνεργείο συντήρησης και αποκατάστασης εικόνων και εκθεμάτων του μουσείου, από τους συντηρητές Φλ. Ασημάκου, Κ. Σταμέλου, Θ. Παπαγεωργίου, Ειρ. Σταματάκη-Μπαλή, Σπ. Σουρτζίνο, Γ. Πετκούση, Ν. Νομικό, Σπ. Βαρότση, Ε. Αργυροπούλου, Γ. Σκαράκη και το φωτογράφο Γ. Μπαλή, με την επίβλεψη του ζωγράφου αναστήλωσης Στ. Μπαλτογιάννη, συντήρησε και αποκατέστησε 48 εικόνες από τους χώρους έκθεσης και την αποθήκη του μουσείου, καθώς επίσης ένα ξυλόγλυπτο σταυρό και δύο ανθίβολα.

Οι εικόνες που συντηρήθηκαν είναι: Από τις εκτεθειμένες σε αίθουσες του μουσείου: 1. Βημόθυρα (Α και Β τμήμα, Τ. 737) στα οποία έγινε αποχωρισμός των δύο ζωγραφικών στρωμάτων (19ος αι., 15ος αι.) από το Σταύρο Μπαλτογιάννη. 2. Εικόνα αμφιπρόσωπη, Παναγία Γλυκοφιλούσα (15ος αι., Τ. 139). 3. Άγιος Γεώργιος (Τ. 2199) (Πίν. 8 α-β). 4. Παντοκράτορας (Τ. 197). 5. Εξάπτυχο (Τ. 2456). 6. Πάτερ Ημών (Τ. 1700). 7. Δημιουργία του Κόσμου (Τ. 1695). 8. Ξυλόγλυπτος σταυρός (Τ. 377). 9. Παναγία-ανθίβολο (Β.Μ. 3320). 10. Επιτάφιος-ανθίβολο (Β. Μ. 3359).

β) Από τις φυλαγμένες στην αποθήκη του μουσείου: 1. Αποκαθήλωση (Τ. 1128). 2. Άγιοι Τεσσαράκοντα (Τ. 2477). 3. Παντοκράτορας (Τ. 1477). 4.

Μελχισεδέκ (Τ. 312). 5. Εισόδια Θεοτόκου (Τ. 1260). 6. Άγιος Αντώνιος (Τ. 239). 7. Παναγία με μερική ασημένια επένδυση (Τ. 888). 8. Παναγία δεξιοκρατούσα (Τ. 1164). 9. Άκρα Ταπείνωση (Τ. 1484). 10. Αγία Αικατερίνη (Τ. 1078). 11. Φιλοξενία (Κ. 693). 12. Αγία Παρασκευή (Τ. 1948). 13. Άγιοι Πάντες (Τ. 363) (Πί ν. 7 γ). 14. Σταύρωση (χωρίς Τ.). 15. Παναγία Βλαχερνών (Τ. 175). 16. Παναγία του Πάθους (χωρίς Τ.). 17. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (1238/85). 18. Επίσκοπος (Τ. 2308). 19. Τρεις Άγιοι (Τ. 155). 20. Τρεις Ιεράρχες και Άγιος σε προτομή (Τ. 299). 21. Χριστός Ένθρονος (Τ. 1072). 22. Μέγας Αρχιερεύς (Τ. 1045). 23. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (Τ. 304). 24. Άγιος Νικόλαος (Τ. 1029). 25. Προφήτης Ηλίας (Τ. 377). 26. Κεφάλι Παναγίας (Τ. 1660). 27. Παναγία (Τ. 1215). 28. Προφήτης Ηλίας (Τ. 1385). 29. Εικόνα δίζωνη: Παναγία, Ευαγγελισμός-Γέννηση (Τ. 2483). 30. Παναγία (Τ. 1075). 31. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (Τ. 815). 32. Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος (Τ. 1069). 33. Γέννηση (Κ. 38/Τ. 1367). 34. Παναγία (χωρίς Τ.). 35. Σταύρωση (Τ. 1331) (Πί ν. 9 α-β). 36. Εικόνα δίζωνη: Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (πάνω τμήμα) (Β.Μ. 1158) (Πί ν. 10 α-β). 37. Σταύρωση (Τ. 210). 38. Παναγία με ασημένια επένδυση (Τ. 2482).

Οι Στ. Μπαλτογιάννης και Γ. Πετκούσης του Βυζαντινού Μουσείου και ο Τ. Μαργαριτώφ από το Κέντρο Συντήρησης Αρχαιοτήτων εργάστηκαν στο Μουσείο Θεσσαλονίκης για τη συντήρηση και αποκατάσταση του υφάσματος που βρέθηκε στον τάφο του Φιλίππου στη Βεργίνα.

Στο εργαστήριο του Βυζαντινού Μουσείου μεταφέρθηκαν 120 κιβώτια με τοιχογραφίες από τις ανασκαφές της Νέας Αγχιάλου για συντήρηση.

ΑΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Δραστηριότητες αναπτύχθηκαν και έξω από τα στενά όρια του Βυζαντινού Μουσείου.

Οι αρχαιολόγοι του μουσείου συνεργάστηκαν στη διαλογή των εικόνων και λοιπών αντικειμένων για τη Βυζαντινή Έκθεση του Παρισιού.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Σημ. τ. Συντ. Η Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Ακροπόλεως δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Οι δραστηριότητες της Εφορείας αναλώθηκαν εξίσου στον οργανωτικό τομέα και στον τομέα των σωστικών ανασκαφών. Στόχος στον πρώτο τομέα ήταν η εξασφάλιση των κινητών αρχαίων και των δεδομένων των σωστικών ανασκαφών με επέκταση των εργαστηρίων και των αποθηκών και με ανακατάταξη και τακτοποίηση των αρχαίων και των επιστημονικών αρχείων της Εφορείας. Αποπερατώθηκε κτιριακά η κατασκευή και οργανώθηκε η λειτουργία εργαστηρίου συντήρησης μικροτεχνημάτων στο χώρο της οδού Άρεως 3 στην Αθήνα· στον ίδιο χώρο χτίστηκε νέα αποθήκη για την αποσυμφόρηση του κεραμικού υλικού των παλιών αποθηκών. Στο Μουσείο της Ελευσίνας καταρτίστηκε ευρετήριο των εκθεμάτων, συντηρήθηκαν εργαστηριακά και στερεώθηκαν πολλά από τα εκθέματα· άρχισε επίσης η συγκέντρωση και τακτοποίηση των πήλινων ευρημάτων των παλιών ανασκαφών του ιερού που στεγάζονταν στην υπόγεια, εντελώς ακατάλληλη, αποθήκη του μουσείου, με προοπτική μεταφοράς τους σε νέες αποθήκες στο ισόγειο του εφορείου. Παράλληλα με την κατάρτιση ευρετηρίου των εκθεμάτων του Μουσείου Κεραμεικού συνεχίστηκε η καταγραφή των αρχαίων των αποθηκών της οδού Άρεως 3, έγινε ανασύνταξη του φωτογραφικού αρχείου, συγκροτήθηκε αρχείο ανασκαφικών ημερολογίων και άρχισε η απογραφή των πάσης φύσεως ακινήτων του Δημοσίου με σκοπό την κατάρτιση πλήρους κτηματολογίου της Εφορείας. Αντιμετωπίστηκε ριζικά το πρόβλημα της στέγασης της Εφορείας και άρχισαν προς το σκοπό αυτό οι διαδικασίες για την εκκένωση και επισκευή του νεοκλασικού κτιρίου της Υπηρεσίας στην οδό Αιόλου 1 και Πελοπίδα.

Τον προγραμματισμό, το συντονισμό και την ευθύνη της εκτέλεσης των έργων είχε η Έφορος Αρχαιοτήτων, Θ. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου, βοηθούμενη από τον Επιμελητή Αρχαιοτήτων Λ. Κολώνα. Στον οργανωτικό τομέα εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Μ. Αναγνωστοπούλου, Φ. Παχύγιαννη, Π. Βασιλοπούλου και ο φοιτητής Δ. Αράπης, ενώ στους τομείς των σωστικών ανασκαφών και της καταγραφής των αρχαίων απασχολήθηκαν κυρίως οι αρχαιολόγοι Μ. Χατζιώτη, Π. Ζορίδης, Ν. Προκοπίου, Μ. Πάντου, Ε. Μεθοδίου, Κ. Λαζαρίδη, Αικ. Κάντα, Μ. Ζαφειροπούλου και Ο. Δακουρά. Η σχεδιαστική αποτύπωση των αρχιτεκτονικών λειψάνων των σωστικών ανασκαφών έγινε από την αρχαιολόγο Ε. Σπαθάρη και τους αρχιτέκτονες Κ. Γκιζελή και Ε. Νικολαροπούλου. Υπεύθυνοι για τη συντήρηση των αρχαίων ήταν οι συντηρητές Δ. Ευσταθίου, Μ. Βενιός, Π. Κωνσταντίνου και Χ. Αποστολοπούλου, και επικεφαλής των ανασκαφικών συνεργείων οι αρχιτεχνίτες Γ. Καρυπίδης, Θ. Κατής, Λ. Νικολακόπουλος, Ν. Βάνας και Κ. Κόλλιας.

Τα αποτελέσματα των σωστικών ανασκαφών εκτίθενται συνοπτικά στην έκθεση που ακολουθεί. Από τα αρχαία που συγκεντρώθηκαν στις αποθήκες της Εφορείας από περισυλλογή, εκτός σωστικών ανασκαφών, το πλέον σημαντικό ήταν η μνημονευόμενη στις IG I² 993 επιγραφή. Βρέθηκε ενσωματωμένη στην εσωτερική κλίμακα παλιάς αγροικίας στην οδό Λεάνδρου και Αμφιαράου στην Ακαδημία Πλάτωνος και μεταφέρθηκε στην αποθήκη της οδού Άρεως 3 όπου πήρε τον αριθμό Μ2167. Η επιγραφή *ΔΕ[Χ]ΣΑΝΔΡΙΔΟΕΙΜΙ* (ύψ. γραμμάτων 0,0371 μ.), των αρχών του 5ου αι. π.Χ., είναι χαραγμένη στην μπροστινή πλευρά αποτμήματος μαρμάρινης βάσης επιτύμβιας στήλης (διαστ. 0,60 × 0,25 × 0,24 μ.).

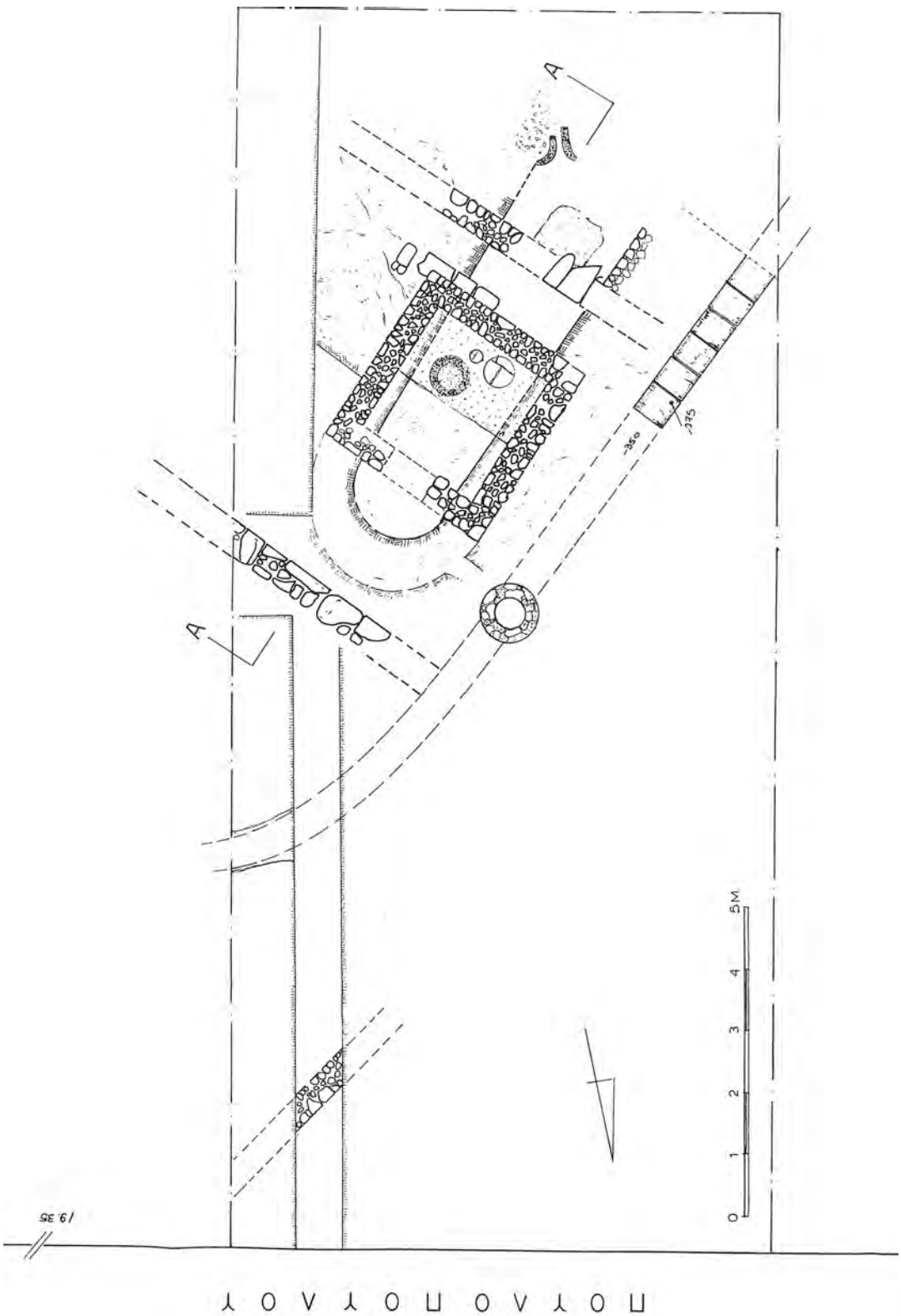
Αθήνα[1] (Σχέδ. 1)[2]

1. Οδός Πουλοπούλου 29 (Σχέδ. 2· Πίν. 11 α)

Στο οικόπεδο Σελιμέγκου, έκτασης 160 τ.μ., βρέθηκαν κατάλοιπα χρήσης του χώρου από τους γεωμετρικούς ώς τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους με σημαντικότερο μεταξύ αυτών ένα μικρό λαϊκό ιερό του τέλους του 6ου και των πρώτων χρόνων του 5ου αι. π.Χ. Το σημείο που ερευνήθηκε βρίσκεται, από πλευράς αρχαίας τοπογραφίας, 300 μ. περίπου έξω από τον αρχαϊκό οχυρωματικό περίβολο της πόλης και 100 μ. περίπου μέσα από τον κλασικό, στο διάστημα μεταξύ της Ιεράς Πύλης και των Πειραϊκών Πυλών.

1. Η επίβλεψη των ανασκαφών και η τήρηση των ημερολογίων έγιναν από τους αρχαιολόγους Μ. Χατζιώτη (ανασκαφές αριθ. 29, 34, 35, 36, 41, 42, 43), Μ. Πάντου (αριθ. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25), Ε. Μεθοδίου (αριθ. 27, 28, 30, 31, 37, 38, 39, 40), Κ. Λαζαρίδη (αριθ. 2, 4, 5, 8, 9, 10, 13), Π. Ζορίδη (αριθ. 3, 6, 12, 44), Φ. Παχύγιαννη (αριθ. 1, 23), Ο. Δακουρά (αριθ. 26, 32, 33).

2. Οι αριθμοί που σημειώνονται στο αναδιπλ. Σχέδ. 1 αντιστοιχούν στην αρίθμηση των οικοπέδων των Αθηνών στο κείμενο.

Σχέδ. 2. Αθήνα. Οδός Πουλοπούλου 29. Κάτοψη της ανασκαφής.

Τα αρχαία εντοπίστηκαν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, το οποίο δεν είχε θιγεί από το παλιότερο κτίσμα που είχε κατεδαφιστεί και όπου ο βράχος, επιφανειακός στο βόρειο, μπροστινό, τμήμα του οικοπέδου, έφθανε με βαθμιαία, αλλά έντονη κλίση στο βάθος των 2,70 μ. Κάτω από επιφανειακές επιχώσεις, πάχ. 0,80 μ., αποκαλύφθηκε το χαρακτηριζόμενο ως μικρό ιερό, τετράγωνο σχεδόν, κτίσμα, εξωτ. διαστ. 3,20 × 3 μ., με άνοιγμα εισόδου, πλ. 0,80 μ., στη βορειοανατολική πλευρά του. Οι τοίχοι, πάχ. 0,40 μ., ήταν χτισμένοι με μικρούς και μέτριους ασβεστολίθους και πηλό, σε απλή αλλά επιμελημένη τοιχοδομία, η οποία έδινε την εντύπωση πολυγωνικού συστήματος στην εξωτερική επιφάνεια — ιδίως της νότιας πλευράς. Ενισχυμένοι με υποθεμελίωση σε ορισμένα σημεία, είχαν διατηρηθεί σε ύψος 0,30-0,50 μ. και αποτελούσαν τη λίθινη βάση μιας πιθανότατα πλίνθινης ανωδομής. Ο χώρος είχε δάπεδο από συμπιεσμένο πηλό που διατηρήθηκε καλύτερα προς την πλευρά της εισόδου. Το εσωτερικό του κτίσματος και μία έκταση 2 μ. περίπου εμπρός από την είσοδό του καλύπτονταν από συνεχές στρώμα πυράς, πάχ. 0,10-0,20 μ., με στάχτη, έντονα πυρακτωμένα κόκκινα χώματα, άφθονους ξυλάνθρακες, θραύσματα αγγείων, ειδώλια και υφαντικά βάρη. Πολυάριθμα ειδώλια γνωστών τύπων του τέλους του 6ου και των αρχών του 5ου αι. π.Χ. (ένθρονη γυναικεία μορφή, ιππάρια, χοιρίδια κ.ά. ζώα), μελανόμορφες και μελανόγραφες αττικές λήκυθοι, αγνύθες κ.τ.λ., βρέθηκαν συσσωρευμένα στις εσωτερικές γωνίες από τη μια πλευρά και από την άλλη της εισόδου.

Στην απέναντι της εισόδου πλευρά βρέθηκαν στην αρχική τους θέση πάνω στο δάπεδο μία λίθινη κυκλική πλάκα, διαμ. 0,50 μ., λειασμένη και στις δύο επιφάνειές της, μία πήλινη κυκλική μικρότερη, διαμ. 0,20 μ., και το κάτω τμήμα ενός οξυπύθμενου αμφορέα, με αποκομμένο τον πυθμένα, τοποθετημένο όρθιο επάνω σε στρώση μικρών λίθων και στερεωμένο γύρω με μάζα πηλού. Η μικρή πήλινη πλάκα είχε επικαλύψει προσφορά-απόθεση δύο μικρών αγγείων (σκύφος, ληκύθιο) και ενός λύχνου των χρόνων 500-480 π.Χ., και ο αμφορέας περιείχε οστάρια μικρών ζώων. Όμοια οστάρια βρέθηκαν σε όλο το γύρω χώρο, απ' όπου συγκεντρώθηκαν επίσης αρκετές λήκυθοι, γυναικεία ειδώλια και η κεφαλή, ύψ. 0,075 μ., από μαρμάρινο αγαλμάτιο γενειοφόρου των χρόνων περί το 500 π.Χ., όλα με έντονα ίχνη πυράς. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ιερό είχε την τύχη όλων των αθηναϊκών ιερών και πυρπολήθηκε κατά την περσική εισβολή τον Αύγουστο του 480 π.Χ.

Το ιερό είχε εδραστεί πάνω σε στρώμα τεχνητής επίχωσης από πυκνούς αργούς λίθους διάφορων μεγεθών, θραύσματα από ειδώλια και από μήτρες ειδωλίων, μάζες καμένου πηλού, θραύσματα αγγείων, μεταξύ των οποίων και σκύφος με κόκκινη χρωστική ουσία στο εσωτερικό του, και γενικώς υλικό κάποιου αχρηστευμένου κεραμοπλαστικού εργαστηρίου της περιοχής. Για την απόρριψη του υλικού αυτού είχε διανοιχθεί βαθύς λάκκος μέσα σε στρώμα φυσικής χωμάτινης επίχωσης. Η επίχωση αυτή εξάλλου είχε επικαλύψει επίμηκες λάξευμα της κιμηλιάς, με άγνωστο αρχικό προορισμό, σε βάθος 2,50 μ. Το λάξευμα είχε πλάτος 1,50-2 μ. και ερευνήθηκε σε μήκος 6 μ. Σχημάτιζε ημικυκλική απόληξη κάτω από την είσοδο περίπου του μεταγενέστερου ιερού, του οποίου και ακολουθούσε τον κύριο άξονα.

Η έρευνα στον υπόλοιπο χώρο έδωσε: α) ασήμαντα λείψανα θεμελίων και πήλινο αποχετευτικό αγωγό ελλειψοειδούς διατομής του 4ου αι. π.Χ. και β) καμένο στρώμα καταστροφής με άφθονη κεραμική υστερορωμαϊκών χρόνων.

2. Οδός Λεπενιώτου 27 και Λεωκορίου

Μία κωδωνόσχημη δεξαμενή λαξευμένη στην κιμηλιά (1,80 μ.) βρέθηκε στο κέντρο περίπου του οικοπέδου. Είχε ύψος 6,70, μεγ. διάμετρο 4 και διάμετρο στομίου 1,30 μ. Ήταν καλυμμένη με δύο πωροπλίνθους και εσωτερικά επενδυμένη με ασβεστοκονίαμα. Στο μέσο περίπου του ύψους της βόρειας πλευράς της ανοιγόταν το στόμιο σήραγγας ημιελλειψοειδούς διατομής, ύψ. 1,60, πλ. πάνω 0,30 και κάτω 0,70 μ. Ήταν λαξευμένη στην κιμηλιά και κατέληγε στη δεξαμενή ξεκινώντας από πηγάδι, διαμ. 1,30 μ., λαξευμένο επίσης στην κιμηλιά σε απόσταση 2,60 μ. προς Β. της δεξαμενής. Στην ανατολική μεσοτοιχία και με κατεύθυνση Β.-Α. αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,80 και σε βάθος 3,90 μ. λαξευτός αγωγός καλυμμένος με αμφορείς και κεραμίδες. Κατά μήκος της ανατολικής μεσοτοιχίας και με κατεύθυνση από Ν. προς ΒΑ. βρέθηκε διαλυμένο θεμέλιο τοίχου από πωροπλίνθους εδρασμένο σε στρώμα επιχώσεων 0,45 μ. ψηλότερα από τη στάθμη της κιμηλιάς (2,30 μ.). Οι επιχώσεις περιείχαν κεραμική ελληνιστικών και πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων. Από το εσωτερικό της δεξαμενής συγκεντρώθηκε κεραμική γεωμετρικών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

3. Οδός Λεπενιώτου 12

Λείψανα κτιρίου υστερορωμαϊκών χρόνων βρέθηκαν στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Αποκαλύφθηκε μία ορθογώνια δεξαμενή, εσωτ. διαστ. 2,40 × 1,57 μ. Τα τοιχώματά της, εσωτερικά επενδυμένα με υδραυλικό κονίαμα, είχαν πάχος 0,80-1,20 μ. και σώζονταν σε ύψος 0,30 μ.

4. Οδός Λ. Νίκα 8

Ένα πηγάδι λαξευμένο στην κιμηλιά και δύο αγω-

γοί τροφοδότησής του βρέθηκαν στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου. Το πηγάδι είχε διάμετρο 0,76 μ. και στόμιο επενδυμένο με πήλινα ημικυκλικά σώματα. Ο αγωγός που κατέληγε στη δυτική παρειά του ήταν πήλινος πιόσχημος, καλυμμένος με ημικυκλικές κεραμίδες και τοποθετημένος σε λάξευμα της κιμηλιάς. Είχε ύψος 0,32 και πλάτος 0,40 μ. Ο δεύτερος κατέληγε στη νότια πλευρά, ήταν πήλινος από ημικυκλικά αναστραμμένα σώματα, ύψ. 0,43 και πλ. 0,44 μ., και είχε τοποθετηθεί σε λάξευμα της κιμηλιάς σε βάθος 0,55 μ. κάτω από το στόμιο του πηγαδιού.

5. Οδός Αριστοφάνους 15

Κατά τη διάνοιξη των πεδίλων της νέας οικοδομής και μέσα σε επιχώσεις που περιείχαν κεραμική κλασικών και ρωμαϊκών χρόνων, βρέθηκε τμήμα ενεπίγραφης μαρμάρινης στήλης με αετωματική επίστεψη, διαστ. 0,67 × 0,33 × 0,09 μ. Στη στήλη είχε αναγραφεί το κείμενο δύο τιμητικών ψηφισμάτων του 3ου αι. π.Χ., από το οποίο σώθηκαν 51 συνολικά στίχοι. Το εύρημα είναι σημαντικό και η μελέτη του αναμένεται να βοηθήσει αποτελεσματικά στην επίλυση πολλών από τα προβλήματα της σειράς διαδοχής και της απόλυτης χρονολόγησης των αθηναίων επώνυμων αρχόντων στην περίοδο μετά το Χρεμωνίδειο πόλεμο (261-230 π.Χ.).

6. Οδός Αιόλου 65

Στο κέντρο περίπου του οικοπέδου και σε βάθος 2,35 μ. αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα, διαστ. 1,40 × 1,20 μ., αρχαίου δρόμου με εφτά επάλληλα οδοστρώματα, συνολ. πάχ. 2,45 μ. Εντοιχισμένα στα υπόγεια της παλιάς οικίας, που προϋπήρχε στο οικόπεδο, βρέθηκαν: α) απότμημα ανάγλυφης επιτύμβιας στήλης κλασικών χρόνων, όπου σωζόταν μέρος από τον κορμό όρθιας γυναικείας μορφής προς τα αριστερά, διαστ. 0,63 × 0,27 μ. και β) επιτύμβια στήλη ρωμαϊκών χρόνων, ελλιπής και σε δύο κομμάτια, με αετωματική επίστεψη και ανάγλυφη σκηνή δεξίωσης μεταξύ μιας καθιστής γυναικείας μορφής στα αριστερά και μιας όρθιας ανδρικής δεξιά· έφερε επιγραφή: *ΚΟΜΨΗ ΜΕΙΛΗΣΙΑ* και είχε διαστάσεις 1,13 × 0,50 μ.

7. Οδός Ευριπίδου 17 και Αιόλου (σκάμμα ΔΕΗ)

Αποκαλύφθηκαν: α) σε βάθος 2,10 μ. η νοτιοδυτική γωνία δωματίου με τοίχους από αργούς λίθους, οπτοπλίνθους και κονίαμα για σύνδεση και επίχριση και με δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα, πάχ. 0,22 μ., β) πηγάδι, που αποκαλύφθηκε μετά τη διάλυση του δαπέδου, σε βάθος 4,20 μ., λαξευμένο στην κιμηλιά και με διάμετρο 0,95 μ., γ) σιρός, ύψ. 1,30 και διαμ. 0,40 μ., χτισμένος με μικρούς λίθους και ασβεστοκονίαμα και επιχρισμένος με υδραυλικό κονίαμα· βρέθηκε σε βάθος 3,30 μ.

8. Οδός Ευριπίδου 5 και Πραξιτέλους 42-44

Στην ανατολική μεσοτοιχία του οικοπέδου, έκτασης 385 τ.μ., αποκαλύφθηκε η βορειοδυτική γωνία, δηλαδή τα θεμέλια και μέρος από το ψηφιδωτό δάπεδο, ενός ορθογώνιου χώρου, κτίσματος του 3ου αι. μ.Χ. Οι δύο τοίχοι, μήκ. 5,60 και 4,80 μ., εδράζονταν στην κιμηλιά, σε βάθος 3,50 μ. περίπου, είχαν υποθεμελίωση από αργούς λίθους και ήταν χτισμένοι με μία σειρά δρομικών πωροπλίνθων, διαστ. 1,10-1,30 × 0,90 × 0,45 μ. Το δάπεδο είχε επιστρωθεί με μία στρώση χαλίκων, ένα παχύ (πάχ. 0,95 μ.) υπόστρωμα από ασβεστοκονίαμα και χάλικες και ένα λεπτότερο (πάχ. 0,02 μ.) από κουρασάνι, στο οποίο είχαν στερεωθεί πολύχρωμες μαρμαροψηφίδες. Διατηρήθηκε τμήμα, διαστ. 3,43 × 0,57 μ., από το κεντρικό κυκλικό διακοσμητικό θέμα με συνεχόμενα τετράγωνα κατά κορυφή περικλείοντα αλυσοειδή πλοχμό. Τα μεταξύ των τετραγώνων και του κυκλικού πλαισίου τρίγωνα περιέκλειαν κόσμημα φυτικών ελίκων, και το πλαίσιο κυματοειδή γραμμή και τετράγωνα με σταυρό. Τρίγωνα και τετράγωνα ορίζονταν από αλυσοειδές πλέγμα.

Κοντά στους τοίχους βρέθηκαν δύο πηγάδια. Ήταν λαξευμένα στην κιμηλιά, περιείχαν, όπως και όλη η επίχωση του χώρου, κεραμική γεωμετρικών, κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και είχαν αχρηστευθεί την εποχή της χρήσης του κτιρίου.

Περίπου 7 μ. δυτικότερα από το κτίριο αποκαλύφθηκε, σε βάθος 3,80 μ., λαξευμένος στην κιμηλιά και καταστραμμένος ο μισός από νεότερο αγωγό, ένας υπομυκηναϊκός τάφος καλυμμένος με σχιστολιθικές πλάκες. Περιείχε τα λείψανα ενός σκελετού, έναν ψευδόστομο αμφορίσκο, ύψ. 0,215 μ., έναν ευρύστομο αμφορίσκο με κάθετες λαβές στην κοιλιά, ύψ. 0,11 μ., ένα διαλυμένο χάλκινο δακτύλιο και το μισό μιας χάλκινης τοξωτής πόρπης.

9. Οδός Αιόλου 82 και Σοφοκλέους

Στο χώρο της ανασκαφής των ετών 1973-74 (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 115-120) ανοίχθηκε φρεάτιο για εδαφολογική εξέταση στο κατάστρωμα του αρχαίου δρόμου προς την πύλη του τείχους και κοντά στο δυτικό της ανάλημμα. Βρέθηκε η συνέχεια των αγωγών ΙΙ και ΙΙΙ (ό.π., σ. 117, Σχέδ. 17) και, κατά 1,50 μ. περίπου ψηλότερα από τον αγωγό ΙΙΙ, ένας νέος αγωγός με κατεύθυνση Β.-Ν. Ήταν επίσης λαξευμένος στην κιμηλιά σε βάθος 4,10 μ. από το κατάστρωμα της οδού Αιόλου, είχε ημικυκλική διατομή και μόνο το δυτικό του τεταρτοκύκλιο ήταν επενδυμένο με σειρά πήλινων καμπύλων σωμάτων, από επένδυση πηγαδιού. Αποκαλύφθηκαν πέντε τέτοια σώματα, μήκ. 0,62 μ. το καθένα, επισκευασμένα με μολύβδινους συνδέσμους και χαρακτηρισμένα με τα

εξής εγχάρακτα σημεία: *Β ΙΡ Γ* το πρώτο, *Κ ΔΙ Λ* το δεύτερο, *Μ ΔΙ* (.) το τρίτο, *Λ ΔΙ Μ* το τέταρτο και *Ν ΜΙ Τ* το πέμπτο.

10. Οδός Αριστείδου 14 και Πεσμαζόγλου

Σε σκάμμα της ΔΕΗ, διαστ. 2,10 × 1,95 μ., ερευνήθηκε τμήμα του αρχαίου δρόμου, του μεταξύ του τείχους του 4ου αι. π.Χ. και του προτειχίσματος. Κάτω από επίχωση ρωμαϊκών χρόνων, πάχ. 3 μ. περίπου, διαπιστώθηκε η ύπαρξη οχτώ οδοστρωμάτων, από βάθος 3 μέχρι 6,30 μ., όπου βρέθηκε η κιμηλιά.

11. α) Οδός Χρήστου Λαδά 5-7 (σκάμμα ΔΕΗ)

Δύο δρομικοί ογκόλιθοι από το προτείχισμα της πόλης φάνηκαν στη βόρεια παρειά του σκάμματος. Εδράζονταν στην κιμηλιά, σε βάθος 1,40 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου. Ανατολικά από το προτείχισμα εντοπίστηκε το όρυγμα της τάφρου.

β) Οδός Χρήστου Λαδά 1 (σκάμμα ΔΕΗ)

Επισημάνθηκε, σε βάθος 1,10 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου, δάπεδο, μήκ. 5 και πάχ. 0,17 μ., από λεπτούς χάλικες και ασβεστοκονίαμα.

γ) Πλατεία Καρύτση 8-10 (σκάμμα ΔΕΗ)

Κάτω από επίχωση 0,50 μ. αποκαλύφθηκαν δύο πηγάδια λαξευμένα στο βράχο, τα οποία ερευνήθηκαν μέχρι βάθος 2 μ. περίπου. Διαπιστώθηκε ότι τα τοιχώματά τους έφεραν επάλειψη υδραυλικού κονιάματος και ότι περιείχαν ανάμειχτη κεραμική από το τέλος του 4ου αι. π.Χ. μέχρι και τον 4ο αι. μ.Χ.

12. Οδός Ρόμβης 1

Τρεις σιροί και ένα πηγάδι, βυζαντινών χρόνων, βρέθηκαν κοντά στις μεσοτοιχίες του οικοπέδου, έκτασης 114 τ.μ. Οι δύο σιροί, κοντά στη δυτική μεσοτοιχία, ήταν κωδωνόσχημοι, χτιστοί με μικρές πέτρες και κεράμους και επιχρισμένοι εσωτερικά με στρώμα υδραυλικού κονιάματος, πάχ. 0,015 μ. Είχαν ύψος 1,92 και 2,10 μ., διάμετρο 1,50 και 1,55 μ. αντίστοιχα και πάχος τοιχωμάτων 0,22 μ. Το κατώτερο τμήμα τους, μέχρι ύψος 0,80 μ., είχε χτιστεί μέσα σε λάξευμα της κιμηλιάς (πυθμένας σε 3,85 μ.), η οποία εδώ βρισκόταν σε βάθος 2,90 μ. (στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου σε 1,40 μ.). Ο τρίτος σιρός, στη βόρεια μεσοτοιχία, εδραζόταν σε βάθος 2,80 μ. και ήταν της ίδιας κατασκευής με τους προηγούμενους. Είχε διάμετρο 1,42 μ. και σωζόταν σε ύψος 0,80 μ. Το πηγάδι ήταν λαξευμένο στο βράχο· είχε διάμετρο 1,15 και βάθος 4,90 μ.

13. Οδός Περικλέους 30-32

Η έρευνα του οικοπέδου αποκάλυψε τη συνέχεια των κτισμάτων που βρέθηκαν το έτος 1967 στο οικόπεδο της οδού Λέκκα 23-25 και Περικλέους (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 69-71). Ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη του συμμετρικού προς το χώρο ΙΘ χώρου Κ (ό.π., Σχέδ. 28) και διαπιστώθηκε ότι το υστερορωμαϊκό κτίριο επεκτεινόταν προς Ν. με προσθήκη πέντε μικρών ορθογώνιων χώρων που κάλυπταν συνολική έκταση 80 τ.μ. περίπου. Οι τοίχοι στο τμήμα αυτό είχαν πάχος 0,95-1,30 μ., ήταν χτισμένοι με λίθους, θραύσματα κεράμων, σειρές οπτοπλίνθων κατά διαστήματα και κουρασάνι. Εδράζονταν σε ένα στρώμα, πάχ. 0,40-0,65 μ., από κοκκινόχωμα, το οποίο κάλυπτε την κιμηλιά σε όλη την έκταση του χώρου, ο οποίος ερευνήθηκε, και είχαν διατηρηθεί σε ύψος 0,60-1,60 μ. Υπολείμματα δαπέδων από ασβεστοκονίαμα διατηρήθηκαν σε όλους τους χώρους και σε βάθος από 2,35 μέχρι 2,65 μ.

Κάτω από τα δάπεδα υπήρχε δίκτυο πήλινων αγωγών ενισχυμένων με αργούς λίθους και κατά τόπους κονίαμα. Εντοπίστηκαν τέσσερις πιόσχημοι, ένας κυλινδρικός και ένας τετράπλευρης διατομής.

Στο ίδιο τμήμα βρέθηκαν επίσης υπολείμματα από τα θεμέλια και τα πλακόστρωτα δάπεδα δύο ορθογώνιων χώρων, από προγενέστερη φάση των ρωμαϊκών χρόνων.

Κάτω από τη νέα οικοδομική γραμμή της οδού Περικλέους, η οποία είχε διαπλατυνθεί, βρέθηκε, εφαπτόμενος και εν μέρει ενσωματωμένος στο νότιο τοίχο του υστερορωμαϊκού κτιρίου, ο εξωτερικός βόρειος τοίχος άλλου κτίσματος, ίσως βαλανείου, από προγενέστερη οικοδομική φάση. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 17,10 μ., είχε θεμέλιο, ύψ. 0,50 μ., από αργολιθοδομή, πλάτος 0,65 μ. και ήταν χτισμένος με στρώσεις οπτοπλίνθων και κουρασάνι. Την ίδια τοιχοποιία παρουσίαζαν και τέσσερις εγκάρσιοι σ' αυτόν εσωτερικοί διαχωριστικοί τοίχοι, που προχωρούσαν κάτω από την οδό Περικλέους. Στους οριζόμενους απ' αυτούς χώρους σώθηκαν υπολείμματα από δάπεδα με οπτοπλίνθους και έντονα ίχνη πυράς.

Στη δυτική πλευρά του χώρου, ο οποίος είχε ανασκαφεί, και σε βάθος 1,65 μ. βρέθηκε το χτιστό στόμιο, σωζ. ύψ. 0,70 και διαμ. 0,60 μ., μιας μεγάλης κωδωνόσχημης δεξαμενής, λαξευμένης στο βράχο και επιχρισμένης με υδραυλικό κονίαμα. Η δεξαμενή είχε ύψος 4,15 μ. και διάμετρο πυθμένα 3,60 μ. Στην ανατολική πλευρά της ανοίγονταν τα στόμια δύο λαξευτών και όμοια επιχρισμένων αγωγών ημιελλειψοειδούς διατομής. Ο ένας ακολουθούσε ΝΑ. κατεύθυνση, είχε ύψος 3,20 μ. και πλάτος στη βάση του 0,65 μ. Κατέληγε σε δεύτερη, βοηθητική της πρώτης δεξαμενή, σε απόσταση 3,40 μ. από την πρώτη. Ήταν και αυτή λαξευμένη στο βράχο και επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα και είχε σχήμα πηγαδιού, διαμ. 0,78 μ. Βρέθηκε σε βάθος 1,80 μ., είχε συνολικό ύψος 6,40 μ. και στις δύο πλευρές της

(βόρεια και νότια) έφερε επάλληλες μηνοειδείς εντμήσεις κατά διαστήματα 0,33 μ. Από το δεύτερο αγωγό, ο οποίος ακολουθούσε ΒΑ. κατεύθυνση, είχε ύψος 2,45 μ. και πλάτος 0,65 μ. στη βάση του, ερευνήθηκε τμήμα μόνο, μήκ. 6 μ.

14. Οδός Ροβέρτου Γκάλλι 33

Η έρευνα στο οικόπεδο, έκτασης 110 τ.μ., έφερε σε φως ευτελή λείψανα κατοίκησης από τον 1ο αι. π.Χ. μέχρι τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους. Μορφή και προορισμός των κτισμάτων δεν έγινε δυνατό να προσδιοριστούν. Στα παλιότερα οικοδομικά κατάλοιπα συγκαταλέγονταν δύο κάθετα τεμνόμενοι τοίχοι, με κατεύθυνση από Ν. προς Β. και από Α. προς Δ., χτισμένοι με ογκολίθους σε δεύτερη χρήση και με μικρούς αργούς λίθους στα ενδιάμεσα κενά. Είχαν πλάτος 0,50 μ., σώζονταν σε μήκος 4 και 5 μ. αντίστοιχα, ύψος 1,15 μ. και εδράζονταν στην κιμηλιά σε βάθος 5,50 μ. Σε μεταγενέστερη φάση έγινε επισκευή και επέκταση και των δύο, ενώ παράλληλα προστέθηκαν και άλλοι με τους οποίους περιορίστηκαν οι χώροι χωρίς όμως και πάλι να γίνει η μορφή τους σαφής. Το οικοδομικό υλικό αυτής της φάσης ήταν αργοί λίθοι, κέραμοι και συνδετικός πηλός. Ασύνδετα επίσης παρέμειναν και τα λείψανα ενός πήλινου αποχετευτικού αγωγού σχήματος αναστραμμένου πι προς τη νότια πλευρά του οικοπέδου και μιας τετράγωνης χτιστής δεξαμενής προς τη βόρεια. Η δεξαμενή είχε πλευρά 1,40 μ., τοιχώματα επιχρισμένα με αμμοκονίαμα και δάπεδο με υδραυλικό κονίαμα. Στα σαθρά χώματα ενός επιχωματωμένου τμήματος του χώρου και σε βάθος 4,50 μ. θεμελιώθηκαν σε ακόμη νεότερη φάση τοίχοι από αργολιθοδομή, πλ. 0,60 μ. Κατάλοιπα δύο τοίχων από αυτούς, ύψ. 0,75 μ., και ενός πήλινου υδραγωγού διατηρήθηκαν στο βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής. Ίχνη από τρεις καταστραμμένους παιδικούς κεραμοσκεπείς τάφους βρέθηκαν στα δυτικά της δεξαμενής. Τέλος το κεντρικό τμήμα του οικοπέδου καταλάμβαναν, από βάθος 1,50 ώς 1,90 μ., δύο επάλληλα δάπεδα από χάλικες και πατημένο πηλό, με πάχος 0,20 μ. το καθένα και με ασαφή όρια.

15. Πλατεία Τσώκρη και οδός Χατζηχρήστου 29

Πενιχρά λείψανα κατοίκησης ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων αποκαλύφθηκαν στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, ιδιοκτησίας ναού Αγίας Αικατερίνης Πλάκας, έκτασης 313 τ.μ.

Διαπιστώθηκαν δύο επάλληλα στρώματα αρχαίας επίχωσης, πάχ. 0,20 μ. το καθένα. Από το κατώτερο προήλθαν όστρακα και νομίσματα, ελληνιστικών χρόνων (4ος-1ος αι. π.Χ.), από το ανώτερο κεραμική και νομίσματα 2ου-4ου αι. μ.Χ. Στο βαθύτερο στρώμα και στην αμέσως υποκείμενη κιμηλιά (-1,74 μ.) θεμελιώνονταν υπολείμματα μεσοτοιχιών τεσσάρων δωματίων από την πρώτη οικοδομική περίοδο. Είχαν διατηρηθεί οι τοίχοι μέχρι ύψος 0,40 μ., χτισμένοι με αργούς λίθους, κεράμους, συνδετικό πηλό και κατά τόπους άσβεστο, καθώς και τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου ενός από τους χώρους, κατασκευασμένο από λατύπη μαρμάρου επικολλημένη σε στρώμα ασβέστου, πάχ. 0,03 μ. Ένας από τους τοίχους, στον οποίο είχαν ενσωματωθεί δύο ορθογωνισμένες πωρόπλινθοι σε δεύτερη χρήση, είχε αχρηστεύσει παλιότερο (ελληνιστικό) αγωγό από ημικυκλικές κεραμίδες καλυμμένες με επίπεδες πήλινες πλάκες. Ο ίδιος ο τοίχος εξάλλου είχε εν μέρει καταστραφεί από κυκλικό σιρό, λαξευμένο στην κιμηλιά με χτιστό στόμιο, διαμ. 1,05 μ.

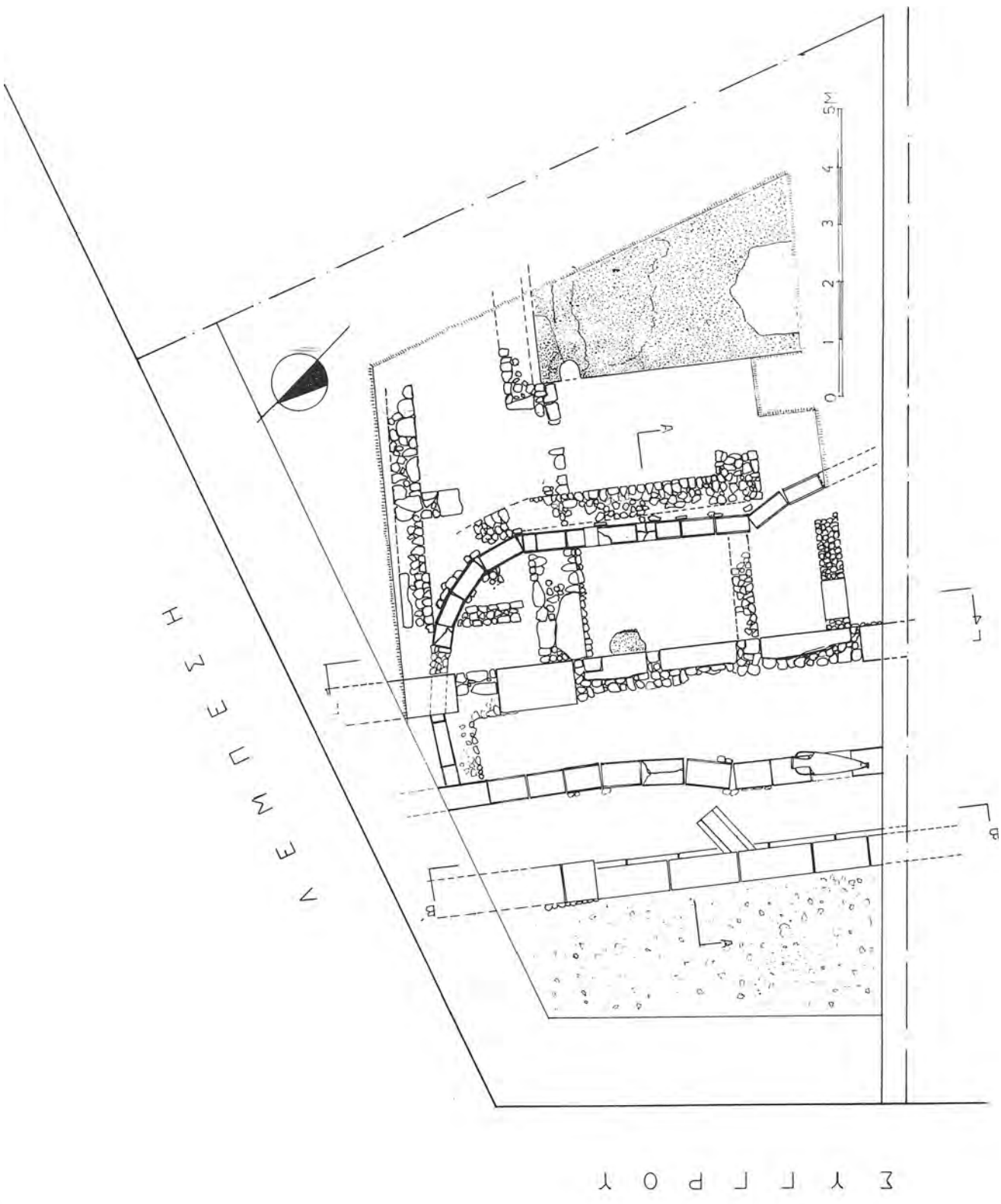
Ο σιρός ανήκε στη νεότερη οικοδομική περίοδο όπως και τα υπολείμματα τριών αλληλοτεμνόμενων τοίχων, στην ανατολική πλευρά του ανασκαφέντος χώρου, οι οποίοι εδράζονταν επάνω στο κατώτερο στρώμα της επίχωσης.

Μία παιδική ταφή εντοπίστηκε μεταξύ των τοίχων της πρώτης φάσης. Επρόκειτο για καύση νηπίου που είχε συντελεστεί μέσα σε λάξευμα της κιμηλιάς και της οποίας τα κατάλοιπα είχαν σε συνέχεια περιοριστεί επί τόπου σε πήλινη λάρνακα, διαστ. 0,45 × 0,46 μ., σχηματισμένη από όρθιες κεραμίδες. Από το λάξευμα συγκεντρώθηκαν μελαμβαφή όστρακα, χάλκινος ήλος και χάλκινο νόμισμα Ελευσίνος 229-30 π.Χ.

16. Οδός Συγγρού 13 και Λεμπέση (Σχέδ. 3· Πίν. 11 β)

Ερευνήθηκε έκταση 170 τ.μ. περίπου και αποκαλύφθηκαν λείψανα κατοικιών και τμήμα δρόμου.

Ο δρόμος, ο οποίος ακολουθούσε πορεία περίπου παράλληλη με αυτή της σημερινής οδού Συγγρού, είχε πλάτος 3 μ. περίπου και αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,20 μ. Διατηρούσε το ανατολικό του ανάλημμα χτισμένο με ασβεστολιθικούς ογκολίθους κατά το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα με βύσματα και οδοντώσεις και με σφυροκοπημένη την εξωτερική επιφάνεια των λίθων. Η εσωτερική παρειά του ήταν επενδυμένη με απλή αργολιθοδομή. Είχε θεμέλιο από δύο στρώσεις πλακοειδών λίθων και είχε διατηρηθεί σε ύψος μέχρι 1,20 μ. Η δυτική πλευρά του δρόμου οριζόταν από τον ισχυρό τοίχο ενός μεγάλου οικοδομήματος, ο οποίος ήταν χτισμένος με ορθογωνισμένους πωρολίθους κατά το ισόδομο σύστημα με τους λίθους όλους «παρά μήκος». Είχε θεμέλιο από αργολιθοδομή, ύψ. 0,30 μ., και είχε διατηρηθεί στο ύψος των δύο πρώτων δόμων. Εδραζόταν επάνω σε στρώμα από καθαρό χώμα, πάχ. 0,20 μ., κάτω από το οποίο βρισκόταν η κιμηλιά σε βάθος 4,10 μ. από το κατάστρωμα της οδού Λεμπέση. Από

Σχέδ. 3. Αθήνα. Οδός Συγγρού 13 και Λεμπέση. Κάτοψη της ανασκαφής.

την τάφρο θεμελίωσής του συγκεντρώθηκαν όστρακα των αρχών του 5ου αι. π.Χ. Πώρινος πιόσχημος αγωγός εκροής προς το δρόμο διαπερνούσε λοξά τον τοίχο στο ύψος του θεμέλιου δόμου· περιείχε όστρακα του 4ου αι. π.Χ.

Ο δρόμος, με έξι κύρια οδοστρώματα, συνολ. πάχ. 1 μ. περίπου, ήταν σε χρήση από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους. Στο τέλος του 5ου ή στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. κατασκευάστηκε το ανάλημμα. Τον 3ο αι. π.Χ. τοποθετήθηκε κατά τον κεντρικό άξονα του δρόμου και μέσα σε λάξευμα της κιμηλιάς, πλ. 1,30 μ., μεγάλος πήλινος αγωγός ελλειψοειδούς διατομής από συναρμοσμένα πεταλόσχημα σώματα, ύψ. 0,70 και πλ. 0,45 μ. Αποκαλύφθηκε σε καλή κατάσταση σε μήκος 7,10 μ. Το νότιο τμήμα του ήταν ενισχυμένο με οξυπύθμενους αμφορείς τοποθετημένους κατά μήκος στην επάνω επιφάνειά του.

Στην ανατολική πλευρά του δρόμου αποκαλύφθηκαν θεμέλια οικιών ύστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και ένας πήλινος αγωγός ορθογώνιας διατομής από πιόσχημα σώματα καλυμμένα με πλάκες. Ο αγωγός ακολουθούσε οφιοειδή πορεία, με κατεύθυνση και κλίση από ΒΔ. προς ΝΑ., και είχε τις πλευρές του κατά τόπους ενισχυμένες με τοιχάρια από ξηρολιθιά. Προς τη βόρεια πλευρά του οικοπέδου, ερχόμενος από Δ., έτεμνε κάθετα το ανάλημμα του δρόμου, το οποίο την ίδια εποχή της κατασκευής του αγωγού είχε επισκευαστεί στο βορειότερο τμήμα του με μικρούς και μέτριους πελεκημένους λίθους, από παλιότερο οικοδομικό υλικό, σε ακανόνιστη τοιχοδομία. Το επισκευασμένο τμήμα του αναλήμματος αποτελούσε τοίχο οικίας μαζί με τους δύο κάθετους προς αυτό και παράλληλους μεταξύ τους τοίχους της βόρειας πλευράς του οικοπέδου. Οι νεότεροι αυτοί τοίχοι εδράζονταν στην κιμηλιά, σε βάθος 4,35 μ., και ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους, κεράμους και πηλό και επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα. Η τάφρος θεμελίωσής τους είχε ανοιχθεί μέσα σε στρώμα επίχωσης που περιείχε ανάμειχτη κεραμική όλων των περιόδων χρήσης του χώρου, από τους ύστερους γεωμετρικούς μέχρι τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Κάτω από τα νεότερα αυτά κτίσματα βρέθηκαν σπαράγματα από τρία, παράλληλα μεταξύ τους και κάθετα προς το ανάλημμα, τοιχάρια. Εδράζονταν στην κιμηλιά και αποτελούσαν πενιχρά λείψανα κατοίκησης γεωμετρικών χρόνων.

Δύο δάπεδα, ένα πίσω από τον τοίχο του κτιρίου της δυτικής πλευράς του δρόμου, κατασκευασμένο με αργούς λίθους, κεράμους και άσβεστο, και άλλο από φυσικές χρωματιστές ψηφίδες μέσα σε στρώμα κονιάματος, στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου ο οποίος ερευνήθηκε, ήταν τα κατάλοιπα της τελευταίας χρήσης του χώρου στους ρωμαϊκούς χρόνους.

17. Οδός Λεμπέση 19 και Ιωσήφ των Ρωγών

Ερευνήθηκε έκταση 360 τ.μ. η οποία έδωσε λείψανα κατοίκησης του τέλους του 4ου και του 3ου αι. π.Χ. Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι μη συνδεόμενοι μεταξύ τους. Ο ένας με κατεύθυνση Α.-Δ. ήταν χτισμένος με ακανόνιστους πωρολίθους και είχε διατηρηθεί σε μήκος 5,50 και ύψος 0,60 μ. Από το δεύτερο, που είχε κατεύθυνση Β.-Ν. είχε διατηρηθεί μία σειρά ακανόνιστων πολυγωνικών ογκολίθων με όψη προς Δ. Σωζόταν σε μήκος 5,20 μ., ίχνη όμως από το λάξευμα θεμελίωσής του βρέθηκαν σε μήκος 11 μ. Τον πρώτο τοίχο έτεμνε αποχετευτικός αγωγός από πήλινα, πεταλόσχημα σώματα, διαμ. 0,54 και ύψ. 0,40 μ., που πατούσαν πάνω σε πήλινες πλάκες. Στο νότιο άκρο του κατέληγε σε κυκλικό λάξευμα της κιμηλιάς επενδυμένο με αργούς λίθους, διαμ. 1,50, βάθ. 0,45 μ. Ένα όμοιο μικρότερο λάξευμα, διαμ. 1 μ., και ένα πηγάδι με χτιστό στόμιο βρέθηκαν λίγο ανατολικότερα. Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν υπολείμματα τεσσάρων τοίχων από αργολιθοδομή, σχεδόν παράλληλων μεταξύ τους, με κατεύθυνση Β.-Ν. Όλοι οι τοίχοι εδράζονταν στην κιμηλιά, σε βάθος από 0,95 μέχρι 1,55 μ. Το στρώμα της αρχαίας επίχωσης του χώρου ήταν διαταραγμένο και έδωσε στο δυτικό τμήμα πρώιμη ελληνιστική κεραμική ανάμειχτη με υστερογεωμετρική και αρχαϊκή, και στο ανατολικό, εκτός από ελάχιστα ρωμαϊκά, κεραμική του τέλους του 4ου και του 3ου αι. π.Χ., κυρίως υφαντικά βάρη και θραύσματα κανθάρων, σκύφων και πινακίων.

18. Οδός Καλλιρρόης 5

Δύο χτιστοί καμαροσκεπείς τάφοι του τέλους του 6ου και των αρχών του 7ου αι. μ.Χ. αποκαλύφθηκαν στην ανατολική γωνία του οικοπέδου ιδιοκτησίας Ιονικής-Λαϊκής Τράπεζας. Είχαν διαστάσεις 2 × 0,85 × 1,40 μ., κατεύθυνση Α.-Δ. και ήταν παράλληλοι μεταξύ τους σε απόσταση 0,20 μ. ο ένας από τον άλλο. Η καμάρα δεν κάλυπτε όλο το μήκος του τάφου· άφηνε ακάλυπτο το δυτικό άκρο του, σε μήκος 0,65 μ., ώστε να σχηματίζεται είσοδος, φραγμένη εκ των υστέρων με απότμημα μαρμάρινης πλάκας. Οι τάφοι περιείχαν τα οστά πολλαπλών ενταφιασμών, δύο ληκύθους και δύο πρόχους, τέλους 6ου-αρχών 7ου αι. μ.Χ., ο ένας, τρεις ληκύθους και δύο πρόχους, της ίδιας εποχής, ο άλλος.

19. Οδός Συγγρού 23 (Πίν. 11 γ)

Ερευνήθηκε χώρος 245 τ.μ. και αποκαλύφθηκε μέρος από την οχύρωση της αρχαίας πόλης.

Προς την πλευρά της βόρειας οικοδομικής γραμμής και με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. φάνηκε η εξωτερική

παρειά του τείχους σε μήκος 9,20 μ. Εδραζόταν σε βάθος 3,50 μ. από τη στάθμη της οδού Συγγρού. Μεταξύ της υποδομής, την οποία αποτελούσε μία στρώση αργών λίθων, και της κιμηλιάς παρεμβαλλόταν ένα στρώμα πηλού, πάχ. 0,20 μ. Μία σειρά δρομικών πωροπλίνθων σχημάτιζε το θεμέλιο δόμο πάνω στον οποίο πατούσε, με εσοχή 0,10 μ. περίπου, σειρά ορθοστατών. Το βάθρο αυτό των ορθοστατών (χαρακτηριστικό του 4ου αι. π.Χ. μαζί με μέρος από το εσωτερικό γέμισμα του τείχους (μικροί αργοί λίθοι και πηλός) είχε διατηρηθεί μόνο στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου, της οποίας η στρωματογράφηση επιβεβαίωσε την κατασκευή του τμήματος αυτού του τείχους στον 4ο αι. π.Χ.

Σε απόσταση 7 μ. και παράλληλα προς το τείχος αποκαλύφθηκε το προτείχισμα με δυο σαφώς διακρινόμενες οικοδομικές φάσεις. Από την παλιότερη, η οποία ήταν σύγχρονη με το τείχος, είχε διατηρηθεί μικρό μόνο τμήμα, σε ύψος έξι δόμων, στην ανατολική μεσοτοιχία του οικοπέδου. Ήταν χτισμένο με κροκαλοπαγείς ογκολίθους σε στρώσεις διάτονων και δρομικών και εδραζόταν σε κατάλληλο για την υποδοχή του λάξευμα της κιμηλιάς, σε βάθος 5,50 μ. Το συνεχόμενο, καταστραμμένο τμήμα του είχε επισκευαστεί στους ελληνιστικούς χρόνους με αργούς λίθους, κεράμους και συνδετικό πηλό. Έξω από το επισκευασμένο τμήμα, που εδραζόταν στη θέση του παλιότερου, βρέθηκε το στρώμα, πάχ. 0,80 μ., του καθαρισμού των ερειπίων της πόλης μετά την καταστροφή της από το Σύλλα, με άφθονα όστρακα ερυθροφαβών αγγείων, υφαντικά βάρη, λύχνους κ.τ.λ. (1ος π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.).

Πέρα από το προτείχισμα ο βράχος παρουσίαζε απότομη μεγάλη πτώση, δε διαπιστώθηκε όμως ύπαρξη τάφρου. Το αδιατάρακτο αμμώδες έδαφος που παρουσιάστηκε κάτω από το στρώμα της καταστροφής του Σύλλα, αποτελεί ένδειξη ότι στο σημείο αυτό του οχυρωματικού περιβόλου την τάφρο είχε υποκαταστήσει η κοίτη του Ιλισσού.

Μεταξύ τείχους και προτειχίσματος διαπιστώθηκε ύπαρξη δρόμου με έξι οδοστρώματα, συνολ. πάχ. 1,64 μ., τη λειτουργία του οποίου είχε διακόψει στους ρωμαϊκούς χρόνους τοίχος άγνωστου προορισμού, χτισμένος από το υλικό του παρακείμενου τείχους προς το οποίο έβαινε παράλληλα και σε απόσταση 3,10 μ.

20. Οδός Μαργαρίτη και Παρασκευοπούλου

Ερευνήθηκε τμήμα νεκροταφείου του 5ου-7ου αι. μ.Χ. και συγκεκριμένα 15 τάφοι κιβωτιόσχημοι καμαροσκεπείς, χτιστοί με χυτή τοιχοποιία και επιχρισμένοι εσωτερικά με αμμοκονία. Από αυτούς οι τέσσερις ήταν μεμονωμένοι ανά ένας, οι τέσσερις ανά δύο ζεύγη και οι υπόλοιποι εφτά συνεχόμενοι ανά τρεις και τέσσερις με κοινή τη μία μακριά πλευρά τους. Εδράζονταν στην κιμηλιά, σε βάθος 2 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου και τα τοιχώματά τους διατηρούνταν μέχρι του σημείου γέννησης της καμάρας. Οι περισότεροι ήταν συλημένοι ή καταστραμμένοι από νεότερα θεμέλια. Αδιατάραχτες βρέθηκαν οι ταφές της συστάδας των τεσσάρων τάφων, οι οποίες απέδωσαν αργυρό δακτύλιο με στρογγυλή επίπεδη σφενδόνη, χάλκινο φθαρμένο υστερορωμαϊκό νόμισμα, όστρακα του 5ου αι. μ.Χ. (τάφος III), προχοΐσκη και ληκύθιο του 6ου αι. μ.Χ. (τάφος IV), δύο ακόσμητες πρόχους, ύψ. 0,13 μ. (ανά μία, τάφοι V και VI). Μία προχοΐσκη με εγχάρακτη διακόσμηση έδωσε και ο μεμονωμένος τάφος X, ενώ τέσσερις ακόμη άβαφες πρόχοι συγκεντρώθηκαν από τον καθαρισμό του χώρου.

21. Οδός Σταθογιάννη 4

Η έρευνα περιορίστηκε σε στενή λωρίδα κατά μήκος της οδού Σταθογιάννη, επειδή σε όλη την υπόλοιπη έκταση του οικοπέδου η κιμηλιά φάνηκε σε στάθμη ψηλότερη από εκείνη του πεζοδρομίου. Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου βρέθηκαν δύο επάλληλες, ημικαταστραμμένες πυρές του β΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. Η παλιότερη, σε βάθος 0,80 μ. και μέσα σε όρυγμα, διαστ. 1,80 × 1 μ., έδωσε δύο μελανόγραφα ληκύθια, η νεότερη, της οποίας τα όρια παρέμειναν ασαφή, ελλιπές μελανόμορφο ληκύθιο και αρκετά αποτμήματα ληκύθων, κυρίως στόμια.

22. Οδός Ν. Μπότσαρη 37

Στο οικόπεδο Κ. Καραπάνου, έκτασης 153 τ.μ., ερευνήθηκε ένα μέρος από το γνωστό εκτεταμένο νεκροταφείο πλησίον των «Αλαδε Πυλῶν» και των οδών προς Φάληρο. Ερευνήθηκαν συνολικά εφτά τάφοι του τέλους του 3ου και των αρχών του 4ου αι. μ.Χ., όλοι τοποθετημένοι σε αβαθή ορύγματα μέσα στην κιμηλιά που παρουσίαζε μία ισχυρή κλίση από Δ. προς Α. και άλλη ελαφρότερη από Β. προς Ν. Η αρχαία επίχωση, από γκρίζα χώματα, πάχ. μόλις 0,50 μ., περιείχε όστρακα που κάλυπταν περίοδο από τον 4ο αι. π.Χ. μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους.

Από τους τέσσερις κεραμοσκεπείς καλυβίτες, συνήθους τύπου, ο τάφος II περιείχε οστά από ανακομιδή τεσσάρων νεκρών, ο τάφος III, παιδικός, περιείχε ένα γυάλινο μυροδοχείο και ένα ερυθροβαφές κυάθιο του τέλους του 3ου αι. μ.Χ., ο τάφος IV τα διαλυμένα οστά ενός ακτέριστου νεκρού και ο τάφος VII ομοίως. Ο τάφος V συλημένος, ήταν ένα απλό ορθογώνιο όρυγμα, διαστ. 2,15 × 0,90 και βάθ. 0,60 μ., με τις πλευρές του οριζόμενες από μία σειρά αργών

λίθων. Ο τάφος VI, παιδικός κιβωτιόσχημος, περιείχε τα διαλυμένα οστά του νεκρού και έναν ερυθροβαφή αμφορίσκο του τέλους του 3ου ή των αρχών του 4ου αι. μ.Χ. Ο ημικαταστραμμένος τάφος Ι ήταν χτιστός με λίθους, οπτοπλίνθους και συνδετικό κονίαμα και περιείχε μία ακέραια ερυθροβαφή πρόχου του 4ου αι. μ.Χ.

23. Οδός Πύρρας και Συγγρού

Κατά τις εργασίες εκβάθυνσης της οδού Πύρρας και τοποθέτησης σωλήνων ύδρευσης στο βόρειο πεζοδρόμιό της βρέθηκαν: α) μία μαρμάρινη επιτύμβια λήκυθος του 4ου αι. π.Χ., χωρίς λαιμό και βάση, με ανάγλυφη παράσταση μιας καθιστής γυναικείας και μιας όρθιας ανδρικής μορφής σε σκηνή δεξίωσης, σωζ. ύψ. 0,475 μ. και β) ένας χτιστός, με πλίνθους και κονίαμα, κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 1,10 × 0,30 μ., ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Είχε κάλυμμα από τεμάχια πλακών, μιας μαρμάρινης και μιας πήλινης, επιστρωμένη με οπτοπλίνθους και κονίαμα. Περιείχε τα διαλυμένα οστά ενός παιδικού σκελετού και μία πήλινη πρόχου τοποθετημένη δίπλα στο κρανίο, στην ανατολική στενή πλευρά. Τα αρχαία βρέθηκαν μέσα σε στρώμα επιχώσεων κατά 1-1,50 μ. ψηλότερα από τη σημερινή στάθμη της οδού Πύρρας.

24. Οδός Ερατοσθένους 16 (Π ί ν. 11 δ)

Ερευνήθηκε ένας τάφος του 3ου αι. μ.Χ. στο κέντρο περίπου του οικοπέδου και επισημάνθηκε η ύπαρξη άλλων στις παρειές των μεσοτοιχιών. Ο τάφος είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και εδραζόταν σε στρώμα επιχώσεων από το οποίο προήλθε χάλκινο φθαρμένο νόμισμα του 1ου αι. π.Χ. Τα τοιχώματά του ήταν χτιστά, επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα, εκτός από την ανατολική στενή πλευρά η οποία είχε επενδυθεί με πεταλόσχημο πήλινο σώμα από τα συνήθως χρησιμοποιούμενα για κάλυψη υδραγωγών. Τέσσερις πήλινες, ορθογώνιες επιμήκεις πλάκες, διαστ. ανά δύο 0,40 × 0,10 × 0,04 και 0,40 × 0,20 × 0,04 μ., είχαν προσκολληθεί όρθιες στα τοιχώματα των μακριών πλευρών, ανά δύο και σε απόσταση 0,285 και 0,245 μ. μεταξύ τους, ως αντηρίδες ή πεσσοί για ενδεχόμενη στήριξη οριζόντιου καλύμματος. Ο τάφος πάντως, όπως βρέθηκε, είχε κάλυψη καλυβίτη, με δύο σειρές από όρθιες κεραμίδες, οι οποίες συνέκλιναν προς την κορυφή. Είχε μήκος 1,78, πλάτος 0,39-0,49 και ύψος 0,43-0,65 μ. Περιείχε τα αποσαθρωμένα οστά ενός σκελετού, με το κρανίο προς Δ., και τρία γυάλινα μυροδοχεία.

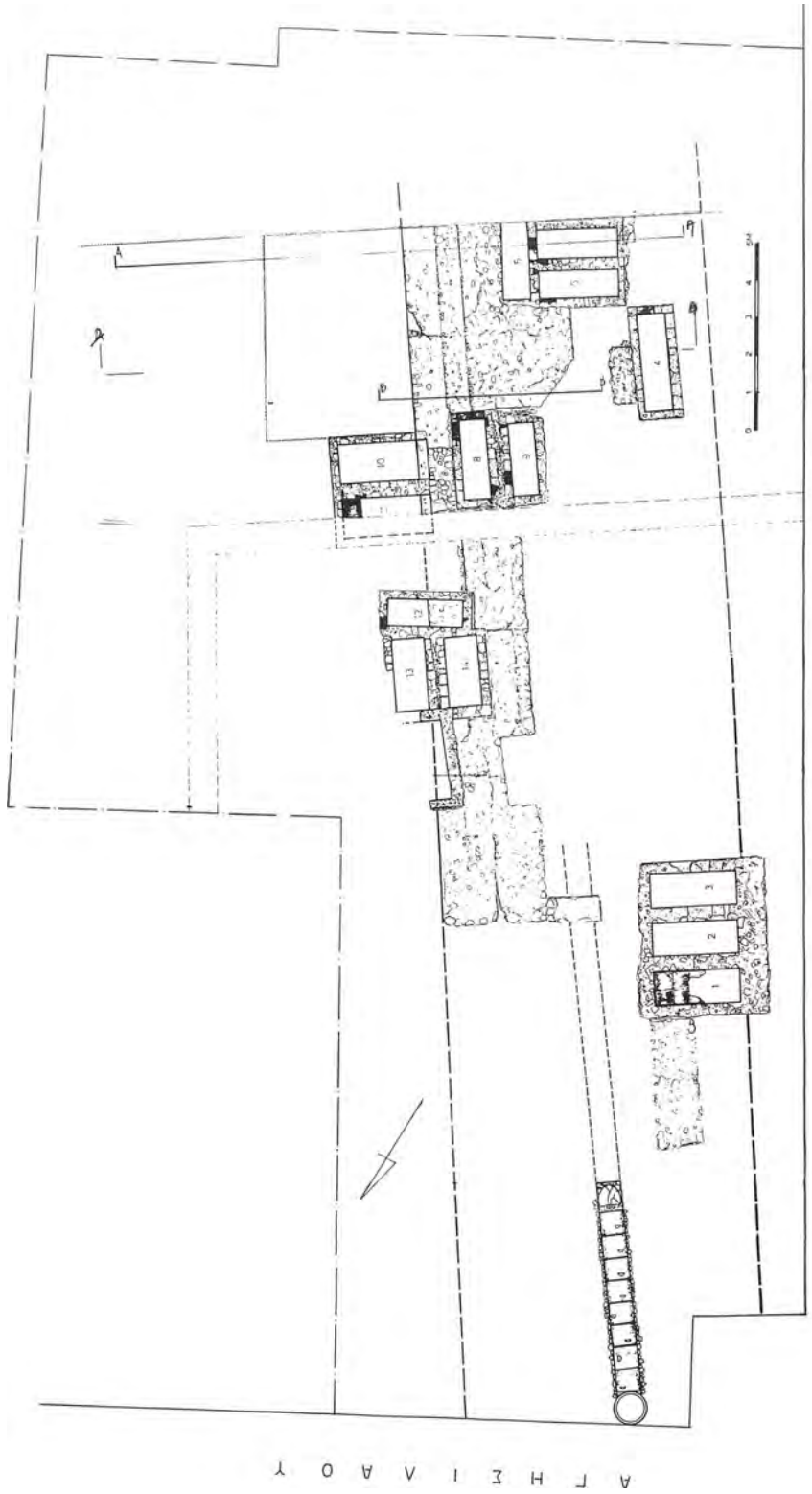
25. Οδός Ερατοσθένους 17

Δύο λακκοειδείς τάφοι, του 3ου-4ου αι. μ.Χ., καλυπτόμενοι με κεραμίδες βρέθηκαν στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου με κατεύθυνση Α.-Δ. και σε βάθος 0,50 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου. Ο ένας βρέθηκε συλημένος. Ο άλλος περιείχε οστά από ανακομιδή στη νοτιοανατολική γωνία του, κτερισμένα με ένα γυάλινο κωνικό μυροδοχείο, και μία δεύτερη ταφή κτερισμένη με ένα επίσης γυάλινο σφαιρικό μυροδοχείο. Τα όστρακα της επίχωσης του τάφου συμπλήρωσαν πήλινο πλαστικό λύχνο του 3ου αι. μ.Χ. με μορφή καθιστού φαλλικού νέγρου (Π ί ν. 12 α).

26. Οδός Πλαταιών 4 και Αγησιλάου (Σ χ έ δ. 4)

Ένα ακόμη τμήμα του Δημοσίου Σήματος βρέθηκε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Νομικού-Κεχριμπάρη, σε απόσταση 200 μ. από το Δίπυλο. Είχε διατηρηθεί μία λωρίδα, πλ. 8 μ., από το μέσο περίπου του καταστρώματος του αρχαίου δρόμου, τον οποίο και παρακολουθήσαμε σε μήκος (Β.-Ν.) 14,60 μ. Από βάθος 2,20 μ., κάτω από τη στάθμη της οδού Πλαταιών, μέχρι 4,10 μ., όπου βρέθηκε η κιμηλιά, υπήρχαν συνολικά 17 οδοστρώματα, κύρια και δευτερεύουσες επισκευές τους, τα οποία χρονολογήθηκαν από τον 5ο π.Χ. μέχρι τον 4ο αι. μ.Χ. Ένας πήλινος αποχετευτικός αγωγός ελλειψοειδούς διατομής, ύψ. 0,90, πλ. 0,50 μ., κατασκευάστηκε στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους κατά τον άξονα και κάτω από τις στρώσεις του δρόμου, μέσα σε όρυγμα της κιμηλιάς. Αποκαλύφθηκε τμήμα του, μήκ. 5,60 μ., σε βάθος 4,90 μ., στο βορειοδυτικό άκρο του οικοπέδου, με φρεάτιο επίσκεψης, διαμ. 0,90 μ. Ο αγωγός είχε αρχική ανακουφιστική κάλυψη από οξυπύθμενους αμφορείς σε δύο επάλληλες στρώσεις, ενώ σε νεότερη φάση του είχε επισκευαστεί με καλυπτήριες καμπύλες κεραμίδες, διαστ. 0,60 × 0,65 μ., από επένδυση πηγαδιού.

Το 2ο αι. μ.Χ. κατασκευάστηκε στην ίδια θέση μεγάλος χτιστός οχετός (υπόνομος). Ακολουθούσε την πορεία του δρόμου και του παλιότερου αγωγού και εδραζόταν επάνω στα παλιότερα οδοστρώματα, σε βάθος 3,40 μ. Επρόκειτο για θολωτή κατασκευή από χυτή τοιχοποιία, με ύψος τόξου καμάρας 1,50 μ., υπολογιζόμενο μήκος χορδής 4,90 μ. και πάχος τοιχωμάτων 0,85 μ. Είχαν διατηρηθεί τμήματα από την ανατολική μόνο πλευρά του. Αμμώδεις αποθέσεις απέφραξαν και αχρήστευσαν τον οχετό τον 4ο αι. μ.Χ. Η καταστροφή του ολοκληρώθηκε τον 5ο-6ο αι. μ.Χ. από μία συστάδα τάφων που αχρήστευσαν και το αντίστοιχο τμήμα του αρχαίου δρόμου. Ερευνήθηκαν 14 συνολικά τάφοι, χτιστοί με στρώσεις οπτοπλίνθων, λίθους και κουρασάνι και επιχρισμένοι εσωτερικά με ασβεστοκονία. Εκτός ενός μεμονωμένου, οι υπόλοιποι είχαν χτιστεί ανά δύο και ανά τρεις με κοινές τις μακριές πλευρές. Το μήκος τους κυμαινόταν από 1,95 μέχρι 2,25 μ. και το πλάτος από 0,65 μέχρι 0,95 μ. Όλες ανεξαιρέτως οι ταφές είχαν διατα-

Σχέδ. 4. Αθήνα. Οδός Πλαταιών 4 και Αγησιλάου. Κάτοψη της ανασκαφής.

ραχθεί· τα κτερίσματα (λύχνοι, πρόχοι, ληκύθια) βρέθηκαν διασκορπισμένα. Ενσωματωμένο στη νότια στενή πλευρά του τάφου 8 βρέθηκε απότμημα επιτύμβιας στήλης, διαστ. 0,32 × 0,82 μ., με επιγραφή: *ΜΕΛΗΣΑΝΔΡΟΣ ΜΕΝΙΠΠΟΥ ΑΝΓΕΛΗΘΕΝ*. Από τις επιχώσεις του βορειοδυτικού τμήματος του οικοπέδου προήλθαν δύο μαρμάρινα αναθηματικά τραγικά προσωπεία, ύψ. 0,40 μ.

27. Οδός Πλαταιών, Γρανικού και Σαλαμίνος

Στο οικόπεδο Γ. Μαγκάκη, έκτασης 1.342 τ.μ., ερευνήθηκε ένα ακόμη τμήμα του αρχαίου δρόμου προς την Ακαδημία. Αποκαλύφθηκε το ανατολικό ανάλημμα σε μήκος 8 μ. και αντίστοιχο τμήμα του καταστρώματος του δρόμου σε πλάτος 21,80 μ. Διαπιστώθηκαν εφτά οδοστρώματα, συνολ. πάχ. 2,30 μ., που κάλυπταν χρονολογικά ολόκληρη την ελληνιστική περίοδο. Η κατώτερη στρώση εδραζόταν στην κιμηλιά σε βάθος 3,65 μ. Στο τέταρτο οδόστρωμα και σε απόσταση 15 μ. από το ανάλημμα διαπιστώθηκε ύπαρξη αγωγού, με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένου από πήλινα σώματα, σε σχήμα αναστραμμένου πι, καλυπτόμενα από άλλα ημικυλινδρικά. Είχε πλάτος 0,30 και ύψος 0,64 μ. Δυτικά του υδραγωγού αποκαλύφθηκε πηγάδι, με επένδυση πήλινων σωμάτων και βάθος 4,35 μ.

Το ανάλημμα εδραζόταν σε φυσικό έδαφος σε βάθος 4 μ. και είχε διατηρηθεί σε ύψος 0,90 μ. Είχε πάχος 1,40 μ. και ήταν χτισμένο από πειραϊκό πωρόλιθο κατά το ισόδομο ορθογώνιο σύστημα με λίθους διαδοχικά διάτονους και «παρά μήκος σύνδυο» και με μήκος των δρομικών διπλάσιο από εκείνο των διατόνων.

Προσκολλημένο στην εσωτερική, ανατολική, παρειά του αναλήμματος υπήρχε τετράπλευρο βάθρο επιτύμβιου μνημείου, του οποίου αποκαλύφθηκε μόνο ένα τμήμα, διαστ. 4,30 × 4,50 μ. Ήταν χτισμένο από το ίδιο υλικό και με το ίδιο σύστημα τοιχοδομίας όπως και το ανάλημμα και είχε διατηρηθεί σε ύψος τριών ως τεσσάρων δόμων, δηλαδή 1,50 μ. Η επίχωση στο σημείο αυτό έδωσε όστρακα ελληνιστικής εποχής, είχε όμως διαταραχθεί κατά τη θεμελίωση της οικοδομής που προϋπήρχε στο οικόπεδο.

28. Οδός Προφήτου Δανιήλ 18

Στο οικόπεδο Καπάτου, έκτασης 245 τ.μ., αποκαλύφθηκαν θεμέλιο τοίχου του 1ου αι. π.Χ. και ένας κιβωτιόσχημος ελληνιστικός τάφος, εδρασμένα σε στρώματα που μαρτυρούσαν εντατική χρήση του χώρου από το τέλος του 8ου μέχρι τον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. και από τους ελληνιστικούς μέχρι τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Ο τοίχος ήταν χτισμένος με μικρούς και μέτριους αργούς, λίθους και κροκάλες σε επάλληλες στρώσεις με συνδετικό πηλό. Είχε πλάτος 0,70 μ. και είχε διατηρηθεί σε μήκος 13 μ. και ύψος μέχρι 0,85 μ. Ο τάφος, διαστ. 2 × 0,56 × 0,95 μ., ήταν κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος με τέσσερις μαρμάρινες πλάκες στις πλευρές του και μία καλυπτήρια. Περιείχε το διαλυμένο σκελετό ενός νεκρού, τέσσερις πήλινες δακρυδόχους, ύψ. 0,085-0,115 μ., ένα μολύβδινο αλάβαστρο, ύψ. 0,236 μ., τέσσερις ακέραιους σιδερένιους ήλους, μήκ. 0,028-0,038 μ., και έξι τεμάχια από άλλους όμοιους.

Από τήν επίχωση χρήσης του χώρου και τέσσερις συνολικά αποθέτες, που ερευνήθηκαν σε διάφορα σημεία του οικοπέδου, προήλθε άφθονη και άριστης ποιότητας κεραμική του 6ου και του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 12 β), κυρίως θραύσματα από μικρά, ανοιχτού σχήματος, μελανόμορφα αγγεία (σκύφους, κύλικες). Βρέθηκαν επίσης, εκτός από την άλλη, λιγότερο σημαντική, κεραμική των ύστερων γεωμετρικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, υφαντικά βάρη, στηρίγματα κεραμικών κλιβάνων, τεμάχια καμένων ωμοπλίνθων, μήτρες για πήλινη αρχιτεκτονική διακόσμηση, μαρμάρινος επιτύμβιος κιονίσκος, ύψ. 1 μ., με επιγραφή ελληνιστικών χρόνων: *ΕΥΝΟΥΣ/ΚΤΗΣΙΚΛΕΟΥΣ/ΑΝΚΥΡΑΝΟΣ* και άριστα διατηρημένο μαρμάρινο κεφάλι από γυναικείο ανδριάντα της εποχής των Φλαβίων, ύψ. 0,385 μ. (Πίν. 12 γ).

29. Οδός Πλαταιών 54 και Ζωγράφου (Πίν. 12 δ)

Στο οικόπεδο Αντ. Χανιώτη, έκτασης 240 τ.μ., αποκαλύφθηκε ένα ακόμη τμήμα, μήκ. 13,80 και πλ. 11 μ., από τον αρχαίο δρόμο προς την Ακαδημία. Διαπιστώθηκαν πέντε κύρια οδοστρώματα. Το παλιότερο είχε επιστρωθεί λίγο πριν από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. επάνω στην, πάχ. 0,30-0,70 μ., επίχωση χρήσης του χώρου. Η επίχωση αυτή, από κόκκινο αργιλοαμμώδες χώμα, είχε σχηματιστεί από τα τέλη του 8ου μέχρι τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. επάνω σε λεπτό φυσικό στρώμα αποσαθρωμένου ασβεστολίθου το οποίο κάλυπτε το φυσικό βράχο (2,70 μ.).

Πριν από την επίστρωση του πρώτου οδοστρώματος κατασκευάστηκαν με την ίδια προς το δρόμο κατεύθυνση δύο αγωγοί. Ο πρώτος ήταν αποχετευτικός τριγωνικής διατομής, κατασκευασμένος με ζεύγη κυρτών όρθιων κεράμων ενωμένων στην κορυφή. Είχε ύψος 1,10 μ. και ήταν τοποθετημένος σε όρυγμα, πλ. 1,70 πάνω και 1,20 μ. κάτω, λαξευμένο μέσα στην κιμηλιά κατά μήκος του ανατολικού κρασπέδου του δρόμου σε βάθος 4,30 μ. Ο δεύτερος, κυλινδρικός υδραγωγός, ήταν τοποθετημένος σε απόσταση 1-3,50 μ. πέρα από το ανατολικό όριο του δρόμου και εδραζόταν στην κιμηλιά σε βάθος 2,75 μ. Είχε σχηματιστεί με συναρμογή πήλινων σωλήνων,

μήκ. 0,60 και εσωτ. διαμ. 0,20 μ., που έφεραν πάνω κυκλικό άνοιγμα, διαμ. 0,10 μ., καλυμμένο με συναφές δισκοειδές πώμα, και ταινίες από καστανό βερνίκι στα άκρα και στο μέσο.

Για δεύτερη φορά επιστρώθηκε το κατάστρωμα του δρόμου πριν από το τέλος του 5ου αι. π.Χ. και για τρίτη φορά στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Μέσα στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. χτίστηκε σε απόσταση 2,50 μ. περίπου ανατολικότερα από το μέχρι τότε ανατολικό όριο του δρόμου, ανάλημμα από πελεκητούς ασβεστολίθους κατά το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα με πλακωτά βύσματα στα ενδιάμεσα και έγινε το τέταρτο οδόστρωμα, το οποίο μέχρι τα τέλη του 4ου αι. χρειάστηκε να επιδιορθωθεί τρεις ακόμη φορές. Τον 3ο αι. π.Χ. έγιναν δύο ακόμη επιστρώσεις του δρόμου ενώ το 2ο αι. π.Χ. κατάστρωμα και ανάλημμα καλύφθηκαν από τεχνητή επίχωση για να αποτελέσουν το δάπεδο ανοιχτού υπαίθριου χώρου. Στο νότιο τμήμα του χώρου αυτού κατασκευάστηκε στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. μία τετράπλευρη δεξαμενή νερού, εσωτ. διαστ. 0,75 × 1,05 × 1,35 μ. Τη δεξαμενή, της οποίας τα εσωτερικά τοιχώματα ήταν επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα, τροφοδοτούσε κυλινδρικός υδραγωγός, διαμ. 0,15 μ., από την επάνω ανατολική γωνία της. Την ίδια εποχή χτίστηκε στα ανατολικά του αναλήμματος μία ευρύχωρη οικία, στην οποία ενσωματώθηκε ως δυτικός εξωτερικός τοίχος και το ανάλημμα του παλιού δρόμου, αφού επισκευάστηκε, συμπληρώθηκε και επιχρίστηκε με ασβεστοκονία. Αποκαλύφθηκαν διαλυμένα τμήματα από τους διαχωριστικούς τοίχους τεσσάρων δωματίων.

Οικία και δεξαμενή καταστράφηκαν πριν από το τέλος του 1ου αι. π.Χ. Ο χώρος εγκαταλείφθηκε, επιχώθηκε προοδευτικά και χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο στους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους, όπως έδειξαν τα λείψανα ενός χτιστού τάφου του τέλους του 4ου ή των αρχών του 5ου αι. μ.Χ. Ο χώρος κατοικήθηκε πάλι στους χρόνους της τουρκοκρατίας.

30. Οδός Αχιλλέως 67

Στο πίσω, νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου Η. Τόλιου, έκτασης 618 τ.μ., ερευνήθηκαν οχτώ τάφοι ρωμαϊκών χρόνων, όλοι συλημένοι, και ευτελή λείψανα βαλανείου. Εκτός από δύο που βρέθηκαν σε στρώμα επιχώσεων οι υπόλοιποι τάφοι εδράζονταν σε φυσικό έδαφος σε βάθος 3,10-3,70 μ. Όλοι ήταν κιβωτιόσχημοι, οι τρεις με πλευρές και δάπεδο από μαρμάρινες πλάκες, και οι πέντε χτιστοί με στρώσεις οπτοπλίνθων και ασβεστοκονία. Από αυτούς μόνο ένας είχε χτιστή θολωτή κάλυψη, οι άλλοι καλύπτονταν όλοι με πλάκες. Από το περιεχόμενο των τάφων είχαν απομείνει και συγκεντρώθηκαν, συνολικά, τρία γυάλινα ελλιπή μυροδοχεία, μία πήλινη δακρυδόχος και μερικοί ήλοι, πέντε σιδερένιοι και δύο χάλκινοι. Μία μαρμάρινη κάλπη, ρωμαϊκών χρόνων, με κωδωνόσχημο κάλυμμα και συμφυή τετράγωνη βάση, βρέθηκε επίσης παραβιασμένη μέσα σε στρώμα επιχώσεων σε βάθος 2 μ. Η επίχωση του χώρου έδωσε άφθονη κεραμική ελληνιστικών χρόνων.

31. Οδός Κωνσταντινουπόλεως 155 και Πλάτωνος (Πίν. 13 α-ε)

Η ανασκαφική έρευνα σε χώρο 100 τ.μ. περίπου του οικοπέδου Τζίφα έφερε σε φως ένα τμήμα από το νεκροταφείο της ανατολικής πλευράς του αρχαίου δρόμου προς Ακαδημία. Αποκαλύφθηκαν τμήμα, μήκ. 11,20 μ., από τον τοίχο όψης ταφικού περιβόλου και 14 τάφοι ρωμαϊκών χρόνων.

Ο τοίχος είχε κατεύθυνση Α.-Δ., εδραζόταν σε επιχώσεις σε βάθος 1,75 μ. και ήταν χτισμένος με αργούς και κατεργασμένους λίθους, μεταξύ των οποίων και αποτμήματα παλιότερων επιτύμβιων μνημείων. Είχε πλάτος 0,50 μ. και είχε διατηρηθεί σε ύψος 0,75 μ. Η γύρω επίχωση μαρτυρούσε χρήση του χώρου από τους κλασικούς χρόνους.

Εκτός από τον τάφο Ι που βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου και τον τάφο ΙΙ στη νοτιοανατολική, οι υπόλοιποι 12 σχημάτιζαν συστάδα στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Εδράζονταν στην κιμηλιά σε βάθος 2,20 ως 3,40 μ., εκτός από τους τάφους Ι, ΙΙ, IV, XII που είχαν παραμείνει σε ψηλότερο στρώμα χωμάτων (1,20-2,20 μ.). Από αυτούς πέντε (III, VI, VIII, IX, XII) ήταν λακκοειδείς, τέσσερις (IV, XI, XIII, XIV) κεραμοσκεπείς και πέντε (I, II, V, VII, X) κιβωτιόσχημοι χτιστοί, οι V και VII με αργούς λίθους και συνδετικό πηλό, ο ΙΙ με αργούς και ποικίλους κατεργασμένους σε δεύτερη χρήση, ο Ι με αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση και οπτοπλίνθους με συνδετικό ασβεστοκονίαμα και ο Χ με οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα για σύνδεση και επίχριση. Επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα ήταν εσωτερικά ο χτιστός τάφος V και οι λακκοειδείς III και VI. Καλύπτονταν είτε με στρωτήρες κεράμους είτε με λίθινες πλάκες.

Τάφος Ι. Τη δυτική στενή πλευρά του αποτελούσε αετωματική επιτύμβια στήλη του 2ου αι. μ.Χ. με ανάγλυφη μετωπική μορφή γενειοφόρου και επιγραφή: *ΜΑΡΑΘΩΝΙΟC / [ΠΟΛ]ΥΚΑΡΠΟC ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ*, ύψ. 1,25, πλ. 0,59, και πάχ. 0,23 μ. (Πίν. 13 α). Περιείχε τα διαλυμένα οστά ενός νεκρού, γυάλινο μυροδοχείο, ύψ. 0,173 μ., ερυθροβαφή προχοΐσκη, ύψ. 0,08 μ., και χάλκινο αθηναϊκό νόμισμα αυτοκρατορικών χρόνων.

Τάφος ΙΙ. Συλημένος, περιείχε θραύσμα κιονί-

σκου, ύψ. 0,55 μ., με επιγραφή: *ΛΕΟΝΤΕΙΝ* και γυάλινο μυροδοχείο, ύψ. 0,045 μ.

Τάφος ΙΙΙ. Περιείχε υπολείμματα ενός σκελετού, δώδεκα χρυσά φύλλα στεφάνου, τέσσερις οστέινες περόνες, μήκ. 0,074-0,097 μ., κομβίο από υαλόμαζα, δύο γυάλινες δακρυδόχους σε θραύσματα.

Τάφος ΙV. Περιείχε δύο ταφές και εδραζόταν πάνω στον τάφο VI. Η πρώτη ταφή έδωσε υπολείμματα ενός σκελετού και ένα σιδερένιο ήλο, η δεύτερη οστά ενός επίσης σκελετού και γυάλινο μυροδοχείο, ύψ. 0,095 μ., χάλκινο οξειδωμένο δακτύλιο, διαμ. 0,02 μ., πέντε κεφαλές και τμήματα από στελέχη σιδερένιων ήλων.

Τάφος V. Τμήμα του εδραζόταν πάνω στον τάφο VIII. Βρέθηκαν διαταραγμένα οστά ενός σκελετού, χρυσός δακτύλιος με δακτυλιόλιθο από αχάτη όπου σκηνή αλεκτορομαχίας (Πίν. 13 β), πέντε γυάλινα μυροδοχεία, ύψ. 0,05-0,14 μ. (Πίν. 13 δ), τρεις γυάλινες δακρυδόχοι σε θραύσματα, μία πήλινη δακρυδόχος, ύψ. 0,075 μ., τέσσερις ήλοι, χάλκινο πλακίδιο, διαστ. 0,13 × 0,11 μ. και μικρά τεμάχια ξύλου.

Τάφος VI. Βρέθηκαν υπολείμματα ενός σκελετού, δύο ακόσμητες χρυσές ταινίες, μήκ. 0,21 και 0,28 μ., τοποθετημένες στο μέτωπο του νεκρού, μία σιδερένια στλεγγίδα, μήκ. 0,245 μ., τμήματα από δύο χάλκινες στλεγγίδες, οστέινη περόνη, μήκ. 0,105 μ., με χάλκινη κεφαλή κι αιχμή, χάλκινο ψέλλιο με συμπλεκόμενα άκρα, διαμ. 0,08 μ., δύο πήλινες δακρυδόχοι, ύψ. 0,195 και 0,233 μ., μικρογραφικό χάλκινο θυμιατήριο(;), ύψ. 0,034 μ., τέσσερις οστέινοι αστράγαλοι, μήκ. 0,045-0,058 μ., στρεπτό στέλεχος πήλινης ράβδου με σιδερένιο πυρήνα, μήκ. 0,095 μ., δύο σιδερένιοι ήλοι, μήκ. 0,025 μ., δύο χάλκινοι σύνδεσμοι με τρύπες και ψήγματα χρυσού.

Τάφος VII. Συλημένος και εν μέρει εδραζόμενος επάνω στους τάφους VIII και IX.

Τάφος VIII. Ακτέριστη παιδική ταφή.

Τάφος IX. Έδωσε άφθονα θραύσματα σιδερένιων ήλων μεταξύ των οποίων 32 κεφαλές.

Τάφος Χ. Βρέθηκαν ο σκελετός ενός νεκρού, δύο χρυσά ενώτια αγκιστροειδούς τύπου (Πίν. 13 γ), το μισό αργυρού δακτυλίου, δακτύλιος με κρίκο χάλκινο και ελλειψοειδή σφενδόνη από μείγμα μολύβδου και αργύρου με έκτυπη παράσταση σκαραβαίου, χρυσή ακόσμητη ταινία, μήκ. 0,245 μ., δίσκος κατόπτρου, διαμ. 0,157 μ., και κάλυμμα κατόπτρου, διαμ. 0,074 μ., χάλκινη στλεγγίδα, μήκ. 0,26 μ., χάλκινο φιαλίδιο, ύψ. 0,03 μ., πέντε γυάλινα μυροδοχεία, ύψ. 0,045-0,105 μ. (Πίν. 13 ε), τρεις πήλινες δακρυδόχοι, ύψ. 0,07-0,115 μ., δέκα χάλκινες εφηλίδες, σιδερένιος κρίκος, διαμ. 0,04 μ., και κομβιόσχημο εξάρτημα από επάλληλους οστέινους και μολύβδινους δίσκους, που έχουν διάμετρο 0,02 και ύψος 0,01 μ.

Τάφος XI. Καταστραμμένος, χωρίς ευρήματα.

Τάφος XII. Σώζονταν το κρανίο και λίγα οστά ενός νεκρού.

Τάφος XIII. Βρέθηκαν λίγα οστά και πέντε σιδερένιοι ήλοι.

Τάφος XIV. Κάτω από τον τάφο XII, περιείχε τα οστά ενός σκελετού και μία πήλινη δακρυδόχο, ύψ. 0,085 μ.

32. Οδός Ναυπλίου 80

Ο αρχαίος δρόμος που ταυτίζεται με το Δημόσιο Σήμα εντοπίστηκε και στο οικόπεδο Γκούμα, έκτασης 242 τ.μ. Διακρίθηκαν σαφώς έξι οδοστρώματα, συνολ. πάχ. 1,60 μ. Το παλιότερο εδραζόταν σε βάθος 4 μ. και σε στρώμα από κόκκινο χώμα που περιείχε κεραμική του 5ου αι. π.Χ. Ακολουθούσαν τρία ακόμη οδοστρώματα κλασικών χρόνων από γκρίζο σκληρό χώμα και δύο ελληνιστικών χρόνων από κίτρινο αργιλώδες χώμα. Τα ψηλότερα στρώματα, από καστανό χώμα, ήταν διαβρωμένα και ασαφή. Διαβρωμένα από χείμαρρο παρουσιάστηκαν σε ορισμένα σημεία και τα στρώματα των κλασικών χρόνων.

33. Οδός Μερόπης 8

Ασήμαντα λείψανα κατοίκησης ρωμαϊκών χρόνων (4ος αι. μ.Χ.) βρέθηκαν στο οικόπεδο Α. Καραμπογιά, έκτασης 159 τ.μ. Τοίχοι, πάχ. 0,55 μ., χτισμένοι με μικρούς αργούς λίθους και πηλό σχημάτιζαν δύο ορθογώνιους χώρους, πλ. 4,30 και 3,25 μ. αντίστοιχα. Διατηρούνταν σε ύψος μέχρι 0,45 μ. και εδράζονταν σε στρώματα επιχώσεων κλασικών χρόνων.

34. Οδός Ετεοκλέους 9 και Πλάτωνος

Στο οικόπεδο Ε. Παπαμακαρίου, δηλαδή μέσα στα όρια του ιερού περιβόλου της αρχαίας Ακαδημίας, βρέθηκε, σε βάθος 2,63 μ., η υποδομή ενός βωμού κλασικών χρόνων. Επρόκειτο για μία στρώση από φυσικούς αργούς λίθους και κροκάλες με συνδετικό πηλό, της οποίας το περίγραμμα σχημάτιζε αδρομερές ταυ, με συνολικό μήκος 1,75 και μέγιστο πλάτος 1,40 μ.

35. Οδός Αλεξανδρείας και Μαραθωνομάχων

Η νοτιοανατολική γωνία κτίσματος των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων βρέθηκε στο οικόπεδο Νικ. Καζάκου, έκτασης 342 τ.μ. Είχαν διατηρηθεί τα θεμέλια των τοίχων, μέχρι ύψος 0,65 μ., από κανονικές επάλληλες στρώσεις από κροκάλες, εδρασμένα σε βάθος 2,80 μ. και μέσα σε φυσικό αργιλοαμμώδες στρώμα με κεραμική του 1ου π.Χ.-1ου αι. μ.Χ. Το κτίριο είχε εγκαταλειφθεί στους όψιμους ρωμαϊκούς χρόνους και είχε σκεπαστεί με επίχωση που περιείχε κεραμική του 4ου-6ου αι. μ.Χ.

190 τ.μ., εντοπίστηκε μία από τις σημαντικότερες οδικές αρτηρίες της αρχαίας πόλης, αυτή που οδηγούσε προς τον Ίππιο Κολωνό και τους οικισμούς της Πάρνηθας, ακολουθώντας πορεία κατά μήκος της σημερινής οδού Λένορμαν. Στο τμήμα, μήκ. 1,85 μ., που ερευνήθηκε, διαπιστώθηκαν δύο κατασκευαστικές φάσεις· στην παλιότερη ο δρόμος είχε πλάτος 5,90 μ., όπως εξακριβώθηκε από την απόσταση ανάμεσα στα δύο αναλήμματα των οδοστρωμάτων της. Το δυτικό ανάλημμα, πλ. 0,85 μ., χτισμένο με αδρά πελεκημένους ασβεστολιθικούς κυβολίθους και μικρότερους λίθους από πειραϊκό πωρόλιθο στα ενδιάμεσα, εδραζόταν σε φυσικό αμμώδες σκληρό έδαφος, σε βάθος 1,40 μ. από τα κράσπεδα του σημερινού δρόμου.

Το ανατολικό ανάλημμα, πλ. 0,80 μ., χτισμένο με μικρότερους αργούς λίθους, εδραζόταν κατά 0,60 μ. ψηλότερα, σε ερυθρό αργιλώδες στρώμα φυσικών χερσαίων αποθέσεων, το οποίο κάλυπτε το σκληρό αμμώδες υπέδαφος σε όλο το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Τα δύο αναλήμματα συγκρατούσαν τέσσερα επάλληλα οδοστρώματα από πατημένο ετερογενές υλικό. Προσεχτική στρωματογραφική έρευνα οδήγησε στο συμπέρασμα ότι αναλήμματα και πρώτο οδόστρωμα κατασκευάστηκαν στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.

Ο δρόμος, στην αρχική αυτή μορφή, διατηρήθηκε σε χρήση τουλάχιστο μέχρι τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Στους ελληνιστικούς χρόνους κατέρρευσε το δυτικό ανάλημμα και μαζί το δυτικότερο τμήμα του δρόμου. Τον 1 αι. π.Χ., το αργότερο, χτίστηκε με πελεκητούς ασβεστολίθους και με επιμελημένο τρόπο νέο (δυτικό) ανάλημμα, λίγο δυτικότερα από το παλιότερο και πάνω στην επίχωση που το είχε καλύψει μετά την καταστροφή του. Ταυτόχρονα ένα νέο οδόστρωμα κάλυψε όχι μόνο το κατάστρωμα του δρόμου, αλλά και το ανατολικό παλιό ανάλημμα, καθώς και έκταση τουλάχιστον 4,65 μ. πέρα απ' αυτό. Αντίστοιχο του δυτικού, νεότερο ανατολικό ανάλημμα δε βρέθηκε· είναι πάντως βέβαιο ότι ο νέος δρόμος είχε πλάτος τουλάχιστον 11 μ.

42. Οδός Λένορμαν 191-193, Αμφιαράου και Φιλοδαμείας

Στη νότια γωνία του οικοπέδου Βασ. Χαραλαμπάκη, έκτασης 1070 τ.μ., και εν μέρει κάτω από την ανατολική μεσοτοιχία αποκαλύφθηκε μέρος από τη δυτική πλευρά όψης ενός ταφικού περιβόλου μαζί με τη βορειοδυτική γωνία του. Ο περίβολος είχε χτιστεί με κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους κατά το ισοδομικό σύστημα. Η περιορισμένη σε έκταση έρευνα του εσωτερικού της γωνίας του αποκάλυψε την ύπαρξη ενός λάκκου, διαμ. 1 και βάθ. 1,25 μ., στον οποίο είχαν αποτεθεί τα κατάλοιπα (άνθρακες, τέφρα, κεραμική) λατρευτικών ταφικών πυρών του 4ου αι. π.Χ. Αποθέτης και περίβολος κατασκευάστηκαν στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Τον 1ο αι. μ.Χ. χτίστηκε ένα ευτελές τοιχάριο, πλ. 0,40 μ., στο εσωτερικό της ίδιας γωνίας του περιβόλου, με σκοπό να προστατεύσει τον αποθέτη από τις δύο, τη νότια και τη δυτική, πλευρές του. Στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ. ανοίχθηκε όρυγμα, βάθ. 0,60 και πλ. 0,40 μ., σε απόσταση 0,35 μ. έξω από τη βόρεια πλευρά του περιβόλου. Η μαρμάρινη κάλπη, που τοποθετήθηκε σ' αυτό με το πώμα αναστραμμένο, περιείχε τα υπολείμματα της καύσης ενός νεκρού κτερισμένα με ένα γυάλινο μυροδοχείο, θρυμματισμένο. Μετά την ταφή το στόμιο του λάκκου φράχθηκε με μικρούς λίθους, επάνω στους οποίους απλώθηκε τελικά και η στάχτη από το χώρο της καύσης του νεκρού.

Όλες οι κατασκευές είχαν εδραστεί σε βάθος 3,30 μ., πάνω σε ένα λεπτό, αργιλώδες κιτρινωπό στρώμα, το οποίο κάλυπτε βαθύτερα, αμμώδη, στρώματα αποθέσεων του ποταμού Κηφισού.

43. Οδός Β. Ουγκώ 65 Α

Πήλινος αποχετευτικός αγωγός κλασικών χρόνων βρέθηκε κατά την έρευνα του οικοπέδου Ε. Γεννηματά, έκτασης 143 τ.μ., κάτω από επίχωση 1 μ. περίπου. Διέσχιζε ολόκληρο το οικόπεδο με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ. και με έντονη κλίση προς την ίδια κατεύθυνση (υψομετρική διαφορά 0,42 μ. σε μήκος 10 μ.). Ο αγωγός, ύψ. 1 και πλ. 0,40 μ., είχε σχηματιστεί με δύο ειδών πήλινα σώματα· κυρτές κεραμίδες τοποθετημένες ανά δύο όρθιες με κλίση ώστε να ενώνονται στην κορυφή τους και πεταλόσχημα σώματα τοποθετημένα ανά δύο όρθια και αναστραμμένα ώστε να ενώνονται στη βάση τους και να σχηματίζουν ενιαίο στέλεχος ελλειψοειδούς διατομής. Οι αρμοί μεταξύ των πήλινων σωμάτων είχαν αποφραχθεί με πέτρες, χώμα και θραύσματα κεράμων. Πέρα από την οικοδομική γραμμή, προς τα ΒΑ., το λαξευμένο στην κιμηλιά όρυγμα υποδοχής του αγωγού συνεχιζόταν με μορφή σήραγγας.

44. Οδός Χαλκοκονδύλη 27-29

Στο κέντρο περίπου του οικοπέδου βρέθηκαν τρεις λακκοειδείς τάφοι και τρεις πώρινες σαρκοφάγοι, όλα μισοκαταστραμμένα από τα θεμέλια παλιότερης οικοδομής. Οι λάκκοι, οι οποίοι ήταν λαξευμένοι στην κιμηλιά σε βάθος 2,17 μ., περιείχαν ελάχιστα υπολείμματα από την καύση των νεκρών. Συγκεντρώθηκαν λίγα θραύσματα αγγείων του 5ου αι. π.Χ. (λήκυθος, φιαλίδιο, αλάβαστρο), τεμάχια σιδερένιας στλεγγίδας και ένα χάλκινο δικαστικό «πινάκιο», διαστ. 0,105 × 0,02 μ., των χρόνων 370-360 π.Χ., με σφραγίδες τριωβόλου και γοργονείου, γράμμα *Ι* (ιώτα) και όνομα δικαστή *Εὐφράνωρ Ἀγγελῆ (θεν).* Οι σαρκοφάγοι βρέθηκαν συλημένες.

Ελευσίνα[3]

1. Οδός Κανελλοπούλου 1

Σε ισόγεια αποθήκη του εργοστασίου ΒΟΤΡΥΣ, σε απόσταση 11,50 μ. βόρεια της οικοδομικής γραμμής της οδού Κανελλοπούλου και 50 μ. περίπου από τη θάλασσα, εργασίες κατασκευής αποχετευτικού βόθρου προκάλεσαν ανασκαφική έρευνα περιορισμένης έκτασης, λόγω σταδιακού αποκλεισμού του χώρου από λύματα παλιοτέρων βόθρων τα οποία ανέβλυζαν. Για τον ίδιο λόγο περιορίστηκε και η σε βάθος έρευνα μέχρι 2,50 μ. χωρίς να βρεθεί η στάθμη έδρασης των κτισμάτων.

Αποκαλύφθηκε μία επιμήκης χτιστή κρηπίδα, μήκ. 4 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., η οποία σε κάτοψη παρουσίαζε σχήμα κυρτού ροπάλου στραμμένου προς Δ. Το βόρειο πλατύ άκρο της, με μεγαλύτερο πλάτος 1,60 μ., που βαθμιαία μειωνόταν όσο η κατασκευή προχωρούσε σε βάθος, ήταν ελεύθερο, ενώ το νότιο, πλ. 0,90 μ., ήταν προσκολλημένο στη βόρεια παρειά ερεισματικού τοίχου, ο οποίος είχε κατεύθυνση κάθετη προς τη γραμμή της κρηπίδας (Α.-Δ.). Τόσο ο τοίχος, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 5 μ., όσο και η κρηπίδα ήταν χτισμένα με μικρούς αργούς λίθους και θραύσματα πλίνθων και κεραμίδων μέσα σε παχύ στρώμα υδραυλικού συνδετικού κονιάματος από άσβεστο, άμμο και ποσότητα θηραϊκής γης. Η επιφάνεια της κρηπίδας ήταν διαμορφωμένη σε επίπεδο επικλινές προς το μέρος του τοίχου· στο κέντρο του ελεύθερου άκρου υπήρχε κοιλότητα, διαμ. 0,59 μ., με κάθετο περιχείλωμα το οποίο εξείχε. Η κοιλότητα, η οποία ήταν επιχρισμένη με το ίδιο υδραυλικό μείγμα πορσελάνης, σχηματιζόταν από την οριζόντια επιφάνεια (η οποία είχε κοιλανθεί) του επάνω άκρου ενός αρράβδωτου πώρινου κίονα, διαμ. 0,67 μ. Ο κίονας είχε εντοιχιστεί όρθιος στο σημείο εκείνο. Το ύψος του δεν προσδιορίστηκε, γιατί συνεχιζόταν σε βάθος όσο και το τμήμα της κρηπίδας στο οποίο είχε ενσωματωθεί· ενδεχομένως είχαν την ίδια στάθμη έδρασης. Η πάνω κοίλη απόληξή του υπηρετούσε ίσως την υποδοχή ξύλινου κίονα. Τα ελάχιστα θραύσματα οξυπύθμενων αμφορέων ρωμαϊκής εποχής, που βρέθηκαν στις επιχώσεις, η περιορισμένη έκταση της έρευνας και η αδυναμία στρωματογράφησης του χώρου δεν επέτρεψαν να εξακριβωθεί ο προορισμός της όλης κατασκευής που σε πρώτη όψη φαίνεται να έχει σχέση με παράλιες εγκαταστάσεις.

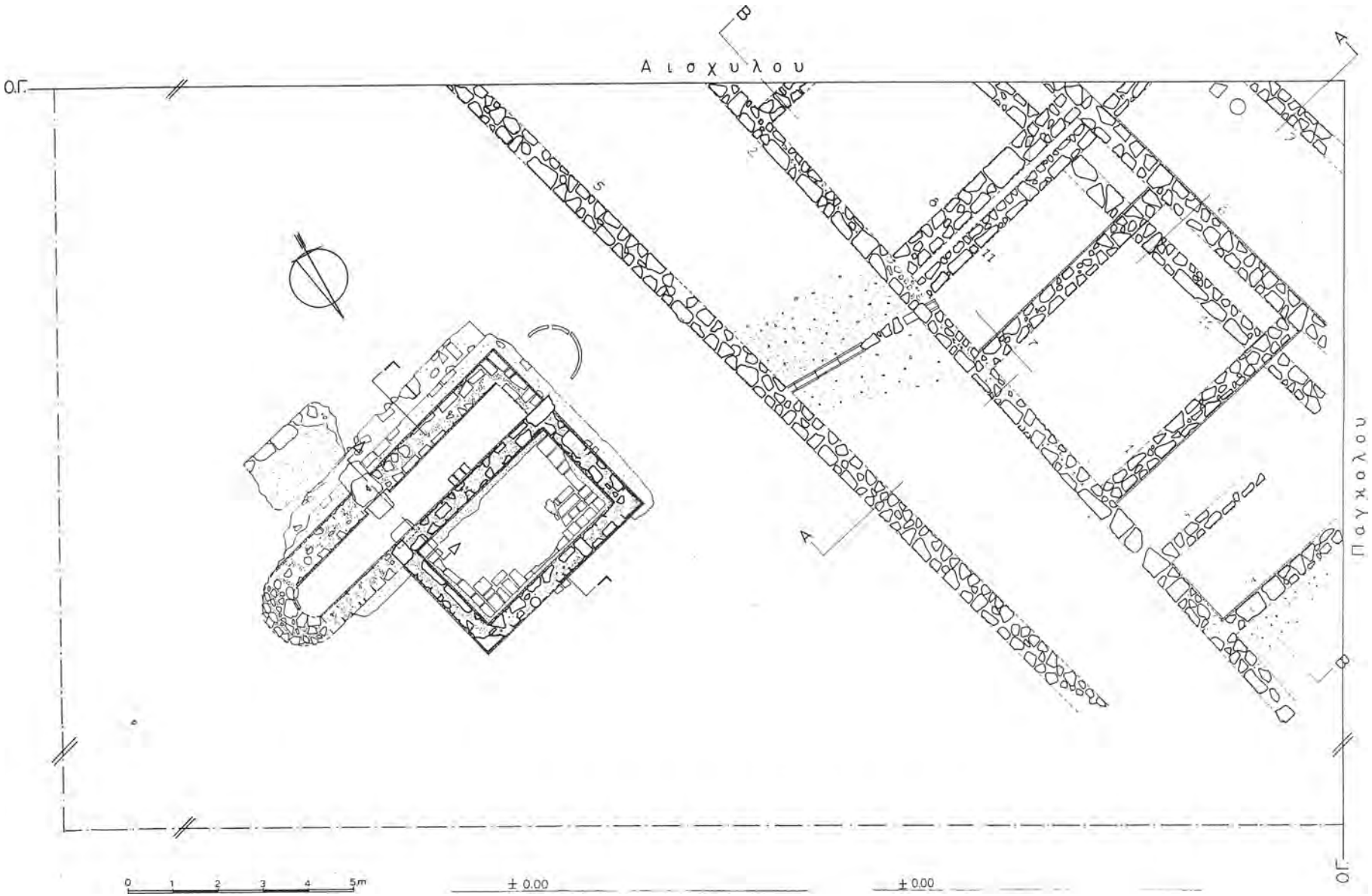
3. Την επίβλεψη των ανασκαφών, είχαν οι αρχαιολόγοι Αικ. Κάντα και Μ. Ζαφειροπούλου.

2. Οδός Θηβών και Πετράκη (χάνδακας ΕΕΥ)

Με αφορμή τη διάνοιξη χάνδακα από την ΕΕΥ αποκαλύφθηκαν:

1. Στη βόρεια πλευρά της οδού Θηβών και στο σημείο της διασταύρωσής της με την οδό Περσεφόνης τμήμα αντερεισματικού τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν. Σωζόταν σε ύψος 2,10 μ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,25 μ. (όσο το πλάτος του σκάμματος). Είχε όψη προς την ανατολική πλευρά, χτισμένη με λαξευτούς ογκολίθους από «μέλανα» ελευσινιακό ασβεστόλιθο κατά το ισόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα με επιφάνεια λατομείου, και αντίθημα, δηλαδή εσωτερική επένδυση, από αργολιθοδομή (λιθολόγημα), στην οποία πλεόναζαν οι κροκάλες. Το συνολικό πλάτος του ήταν 0,60-0,80 μ. Το τμήμα αυτό του τοίχου βρισκόταν στην προέκταση και σε απόσταση 50 μ. από τον όμοιο τοίχο του οικοπέδου Αλ. Βασιλοπούλου (βλ. παρακάτω) και προφανώς αποτελούσε τη συνέχεια εκείνου προς Β.

2. Στο κατάστρωμα της οδού Πετράκη, αμέσως πριν από τη διασταύρωσή της με την οδό Γκιόκα, τμήμα του αρχαίου δρόμου ο οποίος με κατεύθυνση Β.-Δ. οδηγούσε προς τη Θήβα. Με δύο παράλληλες τομές ερευνήθηκε συνολικό μήκος του 3,20 μ. και διαπιστώθηκε ότι: α) Στο σημείο αυτό το αρχαίο οδόστρωμα είχε πλάτος 3,75-4,20 μ. β) Από τα δύο αναλήμματα το βόρειο ήταν χτισμένο με κροκαλοπαγείς ορθογωνισμένους λίθους κατά το ισόδομο σύστημα πάνω σε υποδομή, ύψ. 0,50 μ., από αργούς λίθους και κροκάλες. Εδραζόταν σε βάθος 2,30 μ. απο τη στάθμη της ασφάλτου και είχε διατηρηθεί στο ύψος των δύο δόμων (1,20 μ.), οι οποίοι μαζί με την υποδομή διαμορφώνονταν κλιμακωτά προς τα έξω ως βαθμίδες εξοχής (0,25 μ.). γ) Το νότιο ανάλημμα ήταν χτισμένο με αργούς λίθους και συνδετικό πηλό και εδραζόταν σε φυσικό αργιλώδες καστανό χώμα σε βάθος 2,60 μ. δ) Διακρίθηκαν πέντε επάλληλα οδοστρώματα από τα οποία τα δύο ανώτερα ήταν σύγχρονα με τα αναλήμματα. Το τρίτο από πάνω οδόστρωμα, πάχ. 0,23 μ., λιθόστρωτο με χοντρά χαλίκια, ήταν σύγχρονο με παλιότερο ανάλημμα χτισμένο με αργούς λίθους, που αποκαλύφθηκε στην τομή παρά το δυτικό κράσπεδο της οδού Πετράκη, κάτω από την υποθεμελίωση του νεότερου βόρειου αναλήμματος, σε βάθος 2,30 ως 2,90 μ. Το τμήμα αυτό του παλιότερου αναλήμματος μαζί με το σύγχρονο τμήμα του οδοστρώματος βρέθηκαν 0,65 μ. βορειότερα από τη θέση του νεότερου βόρειου αναλήμματος. Προς το μέρος του νότιου αναλήμματος και στην τομή παρά το ανατολικό κράσπεδο της οδού Πετράκη το ίδιο τρίτο οδόστρωμα φάνηκε να επεκτείνεται κατά 1 μ. πέρα (νότια) του νότιου αναλήμματος, χωρίς όμως να ορίζεται από αντίστοιχο παλιό ανάλημμα αλλά από σωρό μπάζων. ε) Το τέταρτο οδόστρωμα ήταν από πατημένο χώμα και

Σχέδ. 5. Ελευσίνα. Οδός Αισχύλου και Παγκάλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

διατηρήθηκε σε ύψος δύο ως τριών στρώσεων ογκολίθων, δηλαδή 1,50 μ. περίπου. Η πρώτη στρώση ήταν αρχικά μόνο κατά το μισό του ύψους της ορατή, καθότι προχωρούσε κατά 0,40 μ. βαθύτερα από την επιφάνεια του οδοστρώματος του σύγχρονου με το ανάλημμα δρόμου. Το οδόστρωμα αυτό, που ήταν και το μοναδικό, ήταν χαλικόστρωτο, πάχ. 0,15 μ., και περιείχε μελαμβαφή όστρακα του τέλους του 4ου αι. π.Χ. Επιγραφή, που αποκαλύφθηκε λαξευμένη στην επιφάνεια ενός από τους ογκολίθους του ανώτερου δόμου, αναφέρει: *ὅρον... μυλῶνος καὶ τῆς κατασκευῆς τῆς περὶ τὸν μυλῶνα πεπραμένων ἐπὶ λύσει... ἐπὶ Δημητρίου ἄρχοντος* (309-8 π.Χ.).

Οι τοίχοι από τη νεότερη οικοδομική περίοδο, μεταξύ 3ου και 1ου αι. π.Χ., είχαν θεμέλιο από στρογγυλές κροκάλες και ανωδομή από μικρούς και μεγάλους ακατέργαστους ελευσινιακούς λίθους με κονίαμα για σύνδεση και επίχριση, εκτός από δύο (4 και 8), στους οποίους είχε γίνει χρήση συνδετικού πηλού. Εδράζονταν σε καθαρό γεωλογικό στρώμα, από άμμο και αμμοχάλικο, που άρχιζε σε βάθος 1,30 μ. και κατά τόπους 1,70 μ. Η επίχωση μέχρι εκείνο το σημείο ήταν από καστανό αργιλώδες χώμα με προσμείξεις ξένων στοιχείων.

Σε βάθος 1,70 μ., κάτω από το θεμέλιο του τοίχου (4) και μέσα σε όρυγμα ανοιγμένο στο αμμώδες έδαφος, βρέθηκε αμφορέας εγχυτρισμού, ύψ. 0,44 μ., που περιείχε τα οστά νηπίου και δύο υστερογεωμετρικά κύπελλα. Σ' αυτόν κατέληγε «αυλάκι προσφορών», μήκ. 0,40 και πλ. 0,05 μ., με υπολείμματα απανθρακωμένων καρπών.

Ένας υδραγωγός από πήλινα σώματα, σχήματος αναστραμμένου π, με ροή προς Α., διαπερνούσε το πλάτος του παλιού αναλήμματος και διέσχιζε κάθετα το δρόμο εδραζόμενος στις επιχώσεις που είχαν στο μεταξύ συσσωρευθεί πάνω στο αρχικό οδόστρωμα.

Την πορεία του αγωγού προς Α. διέκοπτε το νεότερο, ανατολικό, ανάλημμα (5), πλ. 0,60 μ., με όψη προς Α. Παρουσίαζε ακανόνιστη τοιχοδομία με αργούς μεγάλους ελευσινιακούς λίθους, μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση, κεραμίδες, μικρές κροκάλες και συνδετικό πηλό· η επένδυση της εσωτερικής, μη ορατής πλευράς, ήταν από κροκάλες.

Στην προέκταση του αγωγού και σε απόσταση 3 μ. περίπου πέρα από το ανατολικό ανάλημμα αποκαλύφθηκε εγκατάσταση που θα μπορούσε να συσχετιστεί με τον αναφερόμενο στην επιγραφή *μυλῶνα* και την *κατασκευὴν τὴν περὶ τὸν μυλῶνα*. Η εγκατάσταση, που ανήκε στην τελευταία οικοδομική περίοδο, είχε προφανώς διαδεχθεί παρεμφερή παλιότερη, στην οποία και αναφερόταν η επιγραφή του αρχικού αναλήμματος. Επρόκειτο για μία ορθογώνια δεξαμενή, εσωτ. διαστ. 3,70 × 2,20 μ. Τα τοιχώματα, πάχ. 0,40 μ., σώζονταν σε ύψος 0,25-0,70 μ. και ήταν χτισμένα με αργούς λίθους, πλίνθους και κεραμίδες, κατεργασμένους ογκολίθους από πώρο, κροκαλοπαγή και ελευσινιακό ασβεστόλιθο, σε δεύτερη χρήση, αποτμήματα αρχιτεκτονικών μελών, επιτύμβιων μνημείων κ.τ.λ., με ασβεστοκονίαμα για σύνδεση και επίχριση. Παχύ υδραυλικό κονίαμα, πάχ. 0,03-0,05 μ., κάλυπτε εσωτερικά την επιφάνεια των τοίχων, το επιστρωμένο με πήλινες πλάκες, διαστ. 0,40 × 0,18 και 0,34 × 0,34 μ., δάπεδο και τους αποφραγμένους αρμούς των προς τους τοίχους γωνιών του δαπέδου. Δύο πήλινοι κυλινδρικοί αγωγοί προσαγωγής νερού, διαμ. 0,10 μ., υπήρχαν ο πρώτος στο τοίχωμα της στενής δυτικής πλευράς, κοντά στο νότιο άκρο της, σε ύψος 0,12 μ. από το δάπεδο, και ο δεύτερος στη βόρεια πλευρά κοντά στο δυτικό άκρο της, ενώ ένας τρίτος όμοιος, απαγωγής νερού, διαπερνούσε τη βάση της ανατολικής, κοντά στο βόρειο άκρο της, διαγώνια προς τον πρώτο. Στη βάση του νότιου τοίχου και στη μέση περίπου του μήκους του είχε εντοιχιστεί ένας ορθογωνισμένος πωρόλιθος, διαστ. 0,60 × 0,50 × 0,40 μ., τοποθετημένος όρθιος και διάτονος σε τρόπο ώστε να προεξέχει στην εξωτερική πλευρά του τοίχου κατά 0,20 μ., περίπου. Το τμήμα, το οποίο προεξείχε, έφερε ορθογώνιο λάξευμα υποδοχής (οριζόντιας δοκού), ανοιχτό προς τα πάνω σε σχήμα αναστραμμένου π, διαστ. 0,20 × 0,20 × 0,25 μ. Κάτω από την προεξοχή αυτή ανοιγόταν ένα στενόμακρο όρυγμα στο χείλος του οποίου φαινόταν να εδράζεται, σε όλο το μήκος του, ο νότιος τοίχος της δεξαμενής· στην πραγματικότητα αποτελοῦσε την προς τα πάνω συνέχεια του βόρειου τοίχου μιας χτιστής υπόγειας κατασκευής όμοιας με στενόμακρη καταπακτή. Το βάθος της δεν έγινε δυνατό να εξακριβωθεί· τα χτιστά τοιχώματά της πάντως προχωρούσαν βαθύτερα από τη στάθμη των 4,50 μ., όπου η έρευνα διακόπηκε αναγκαστικά από τα άφθονα νερά τα οποία ανέβλυζαν. Οι τοίχοι είχαν την ίδια υφή με εκείνους της δεξαμενής, ήταν όμως ισχυρότεροι και, όσο μπόρεσε να διαπιστωθεί, διαμορφωμένοι κλιμακωτά προς τα έξω με βαθμίδες, ύψ. 1 μ. περίπου και εξοχής 0,30-0,40 μ. Το κτίσμα είχε μήκος εσωτερικά 6,60 και πλάτος 1 μ. στο δυτικό άκρο και 0,80 μ. στο ανατολικό, όπου και απέληγε σε κόγχη. Γενικά το εκτεινόμενο πέρα από τα όρια της δεξαμενής ανατολικό τμήμα της καταπακτής παρουσίαζε αμελέστερη τοιχοδομία και φαινόταν να αποτελεί νεότερη μετασκευή. Σε απόσταση 3,50 μ. από το δυτικό άκρο και 2,50 μ. από την κόγχη σχηματίζονταν εσωτερικά δύο αντικριστοί πεσσοί, πλ. 0,50 και εξοχής 0,25 μ. περίπου, χτιστοί και ενσωματωμένοι στα τοιχώματα ως αντηρίδες. Το ύψος τους ήταν κατά 1,50 μ. χαμηλότερο από εκείνο των τοιχωμάτων, τα οποία στην προς τα πάνω προέκταση των αντηρίδων σχημάτιζαν ορθογώνιες κόγχες, πλ. 0,70 και βάθ. 0,10 μ.

Η κατασκευή του κατάγαιου κτίσματος είχε κατα-

παλιότερη οικοδομική φάση, κλασικών χρόνων, είχαν εν μέρει χρησιμοποιηθεί από το νεότερο κτίσμα. Στο σύνολό τους σχημάτιζαν παράλληλους ορθογώνιους χώρους, πλ. από 2 ως 3 μ. Θεμελιώνονταν σε βάθος 0,80 ως 1 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου και σώζονταν σε ύψος 0,30-0,40 μ. Ήταν χτισμένοι με λίθους διάφορων μεγεθών και πηλό ως συνδετική ύλη. Ενδιαφέρον παρουσίαζε ένας τυπικός υπόγειος αποθηκευτικός χώρος δημητριακών (Α) με εσωτερικές διαστάσεις 1,20 × 1,90 και σωζόμενο ύψος τοίχων 1,47 μ., ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί και στις δύο οικοδομικές φάσεις του κτίσματος. Ως οικιακό ελαιοτριβείο εξάλλου είχε χρησιμοποιηθεί στη νεότερη φάση ο χώρος Δ-Ε. Με ένα χαμηλό διαχωριστικό τοιχάριο χωριζόταν σε δύο τμήματα, Δ και Ε. Στο Ε, που είχε πλάτος 1 μ. και δάπεδο από μικρές κροκάλες και μικρούς κοινούς λίθους, διατηρήθηκε η χτιστή τετράγωνη βάση στήριξης του ελαιοπιεστηρίου, διαστ. 0,80 × 0,80 μ. Στο Δ, που είχε πλάτος 0,80 μ. και δάπεδο με υδραυλικό κονίαμα, γινόταν η συγκέντρωση του ελαιολάδου που διοχετευόταν από το χώρο Ε σε μακρόστενη κοιλότητα του δαπέδου του χώρου Δ με τη βοήθεια ανοιχτού αγωγού από κογχυλιάτη τοποθετημένου εγκάρσια πάνω στο διαχωριστικό τοιχάριο. Μεταξύ των οστράκων βρέθηκαν και τρία χάλκινα νομίσματα, τέλους 3ου-αρχών 2ου αι. π.Χ., Βοιωτών, Αιτωλών, Σικυώνος.

4. Οδός Σιφνίδων 33 και Καραϊσκάκη

Ασήμαντα λείψανα από θεμέλια οικιών της ίδιας αρχαίας συνοικίας, που απλωνόταν στους βόρειους πρόποδες της Αλκάθου, αποκαλύφθηκαν με την έρευνα ενός χώρου, διαστ. 13 × 7 μ., στο οικόπεδο Β. Μαζιώτη. Οι τοίχοι και ένα λιθόστρωτο δάπεδο υπαίθριου χώρου ανήκαν σε διαδοχικές φάσεις κατοίκησης, κλιμακωμένες μέσα στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Ήταν χτισμένοι με αργούς, μικρού και μεσαίου μεγέθους, λίθους με συνδετικό πηλό και με παρεμβολή, κατά διαστήματα, λιθοπλίνθων από κογχυλιάτη σε δεύτερη χρήση. Εδράζονταν σε ενιαίο στρώμα από σκληρά και συμπαγή καστανοκίτρινα χώματα, πάχ. 1,20 μ., που περιείχε ελληνιστικά και ρωμαϊκά όστρακα και έφθανε μέχρι την κιμηλιά σε βάθος 1,80 μ.

5. Οδός Στίλπωνος 39 (Σ χ έ δ. 7)

Στις παρυφές της βόρειας συνοικίας της αρχαίας πόλης, κοντά στη θέση του αρχαίου τείχους βρέθηκε κατά την έρευνα του οικοπέδου Μιχ. Χατζή ένα μεμονωμένο κλειστό τετραώροφο κτίσμα της γνωστής κατηγορίας των μεγαρικών υπόγειων χώρων. Είχε εσωτερικές διαστάσεις 2,90 × 2,25 μ. και οι τοίχοι του σώζονταν στο ύψος των 0,75-1,10 μ. Η τοιχοποιία ήταν ακανόνιστη με στρώσεις από μέτριους, αδρά δουλεμένους λίθους, ογκώδεις λιθοπλίνθους από κογχυλιάτη και πωρόλιθο και συνδετικό πηλό. Το φυσικό σκληρό χώμα, που βρέθηκε σε βάθος 1,60 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου, είχε επιστρωθεί με ένα στρώμα, πάχ. 0,15 μ., από χώμα χαλίκια και όστρακα. Στο εσωτερικό του κτίσματος και χωρίς φανερή οργανική σχέση μ' αυτό βρέθηκαν όρθιοι δύο πεσσοί από πωρόλιθο· ο ένας, διαστ. 0,65 × 0,45 × 1,02 μ., στο μέσο περίπου της νότιας πλευράς και σε επαφή με τον τοίχο, πατούσε στο φυσικό έδαφος. Ο δεύτερος, διαστ. 0,65 × 0,50 × 1,18 μ., κοντά στη βορειοανατολική γωνία, ήταν λοξά τοποθετημένος επάνω σε μια πλάκα από κογχυλιάτη, διαστ. 1,10 × 0,75 × 0,15 μ. Η επίχωση του χώρου έδωσε αραιά ελληνιστικά όστρακα.

6. Οδός Αγίας Λαύρας 20

Στα δύο συνεχόμενα οικόπεδα Τσούκαλα η ανασκαφή έφερε σε φως λείψανα κατοίκησης πρώιμων ελληνιστικών (τέλος 4ου και 3ος αι. π.Χ.) και παλαιοχριστιανικών (4ος-6ος αι. μ.Χ.) χρόνων. Η επίχωση περιείχε άφθονη κεραμική και των δύο οικοδομικών περιόδων. Οι τοίχοι οι οποίοι αποκαλύφθηκαν ανήκαν σε δύο συνεχόμενα δωμάτια, στο δυτικό τμήμα του χώρου, που ερευνήθηκε, και σε υπόγειο αποθηκευτικό χώρο, 4,50 μ. ανατολικότερα. Το στρωμένο με μεγάλες πώρινες πλάκες δάπεδο του «υπογείου» καλυπτόταν από παχύ στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά. Ανήκε στην παλιότερη οικοδομική περίοδο και τα τοιχώματά του είχαν εν μέρει χρησιμοποιηθεί από παρακείμενο κτίσμα της νεότερης, παλαιοχριστιανικής, περιόδου.

7. Οδός Σπάρτης 28

Η ανασκαφή στο οικόπεδο Ευαγγ. Λουκά, έκτασης 158 τ.μ., αποκάλυψε ένα πλέγμα τοίχων που κατελάμβαναν έκταση 100 τ.μ. και όριζαν χώρους κατοίκησης σε χρήση από το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. μέχρι τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους. Υπήρχαν δύο κύριες οικοδομικές φάσεις με ενιαίο προσανατολισμό χώρων (Β.-Ν.) και χωρίς ουσιαστικές διαφορές στην τοιχοδομία. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με αργούς μικρούς και μέτριους λίθους, συνδετικό πηλό και αραιή παρεμβολή, στην παλιότερη οικοδομική περίοδο, μεγάλων πωροπλίνθων σε δεύτερη χρήση. Με βεβαιότητα αποδόθηκαν στην πρωιμότερη περίοδο ένα «υπόγειο», στο βόρειο άκρο του χώρου, που ανασκάφηκε, με εσωτερικές διαστάσεις 2,90 × 1,40, σωζ. ύψος τοιχωμάτων 1,90, πάχος 0,50 μ. και στάθμη έδρασής τους στην κιμηλιά, κατά 1 μ. βαθύτερα από τα θεμέλια των γειτο-

Σχέδ. 7. Μέγαρα. Οδός Στίλπωνος 39. Κάτοψη της ανασκαφής.

18. Οδός Μελετίου Ζαχαρία 16

Τμήμα οικίας του 1ου αι. μ.Χ. ερευνήθηκε στο μπροστινό, βορειοανατολικό τμήμα, του οικοπέδου Ζαχαριά, έκτασης 164 τ.μ. Οι ισχυροί, πλ. 0,55 μ., τοίχοι, οι οποίοι σώζονταν μέχρι το ύψος των 1,45 μ., όριζαν μέρος πλακόστρωτης αυλής (;), δύο δωμάτια και τρεις αποθηκευτικούς χώρους, δύο στενόμακρους ανοιχτούς στη μία πλευρά και έναν κλειστό τετράγωνο.

19. Οδός Βύζαντος 51 (Σχέδ. 8· Πίν. 15 β)

Με την ανασκαφή που έγινε στο οικόπεδο Οικονόμου, έκτασης 300 τ.μ., επισημάνθηκαν τα ερείπια ενός μεγάλου κτιρίου του 5ου αι. μ.Χ. της γνωστής από αθηναϊκά παραδείγματα κατηγορίας των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων ή σχολών. Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε συγκεκριμένα μέρος από τη χαρακτηριστική για τα κτίρια αυτά μεγάλη αίθουσα διαλέξεων ή διδασκαλίας με την απόληξή της σε ημικυκλική αψίδα και μικρό τμήμα ενός από τα πλευρικά, προς Ν., δωμάτια. Του όλου κτίσματος η συνέχεια βρίσκεται κάτω από τις συνεχόμενες προς Α. και ΝΑ. του οικοπέδου οικοδομές.

Η ημικυκλική αψίδα έχει τόξο μεγαλύτερο του ημικυκλίου και εσωτερική διάμετρο 6,15 μ. Ο ισχυρός της τοίχος, πάχ. 1,30 μ., είναι χτισμένος με τυχαίους λίθους και κεράμους μέσα σε άφθονο ασβεστοκονίαμα. Σώθηκε σε ύψος 0,45-0,85 μ. πάνω από το δάπεδο της σχηματιζόμενης κόγχης, που ήταν πλακόστρωτο και βρέθηκε σε βάθος 1,90 μ. από τη σημερινή στάθμη της οδού Βύζαντος. Πλακόστρωτο και κατά ένα αναβαθμό (0,22 μ.) χαμηλότερο από το δάπεδο της κόγχης ήταν και το δάπεδο του κεντρικού ορθογώνιου τμήματος της μεγάλης αίθουσας που μικρό μόνο μέρος του αποκαλύφθηκε ανατολικά από την αψίδα. Ο αναβαθμός σχηματίζεται κατά τη χορδή του τόξου της αψίδας με μία σειρά από μαρμαρόπλακες, σε δεύτερη χρήση, ανισομήκεις και περίπου ισοπλατείς (0,40 μ.), τοποθετημένες ανά μία «παρά μήκος» επάνω σε στρώση από οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα. Το πλευρικό δωμάτιο, με τοίχους από αργούς λίθους και σκληρό ασβεστοκονίαμα, πλ. 0,60 μ., είχε δάπεδο κατά τι ψηλότερο από εκείνο του κεντρικού χώρου (1,80 μ.).

Και των τριών χώρων τα δάπεδα, πάχ. 0,06-0,15 μ., πατούσαν πάνω σε φυσικό στρώμα από σκληρό κόκκινο αμμοχάλικο. Το στρώμα αυτό βρέθηκε σε όλη την έκταση του οικοπέδου σε βάθος από 1,80 ως 2,40 μ., όπου αρχίζει η κόκκινη εύθρυπτη κιμηλιά.

Το στρώμα της καταστροφής που κάλυπτε τα δάπεδα είχε πάχος στους δύο κεντρικούς χώρους 0,15-0,40 μ., και στον πλευρικό 0,60 μ. Περιείχε οπτοπλίνθους, κοινούς λίθους, ασβεστοκονίαμα, κεραμίδια (αφθονότερα στο πλευρικό δωμάτιο) και όστρακα άβαφα χονδροειδή και «κτενωτά» του 4ου-6ου αι. μ.Χ. Αποτμήματα από μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη βρέθηκαν στο στρώμα καταστροφής της αψιδωτής αίθουσας· σημειώνουμε το μισό περίπου κιονοκράνου κορινθιακού τύπου, ύψ. 0,51 μ., τμήμα κιονίσκου, διαμ. 0,32 μ., από πρασινωπή μαρμαρόπετρα και τμήμα από γωνιακή πλάκα επικρανίτιδος με διπλό, ιωνικό και λέσβιο κυμάτιο, διαστ. 0,71 × 0,58 × 0,10 μ. Μεγάλη πλάκα θωρακίου με ανάγλυφο πλέγμα, διαστ. 1 × 0,90 μ., είχε χρησιμοποιηθεί στην επίστρωση του δαπέδου του κεντρικού ορθογώνιου χώρου.

Σε απόσταση 1,60 μ. δυτικά από την αψίδα αποκαλύφθηκε πηγάδι, διαμ. 0,80 μ., χτισμένο με αργολιθοδομή και επιχρισμένο εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα. Το γέμισμά του έδωσε ελληνιστική κεραμική στα βαθύτερα στρώματα και ανάμειχτη ελληνιστική ως υστερορωμαϊκή στα ψηλότερα· επίσης ελληνιστικό αναθηματικό ανάγλυφο του τύπου των «Θεοξενίων», διαστ. 0,44 × 0,29 μ.

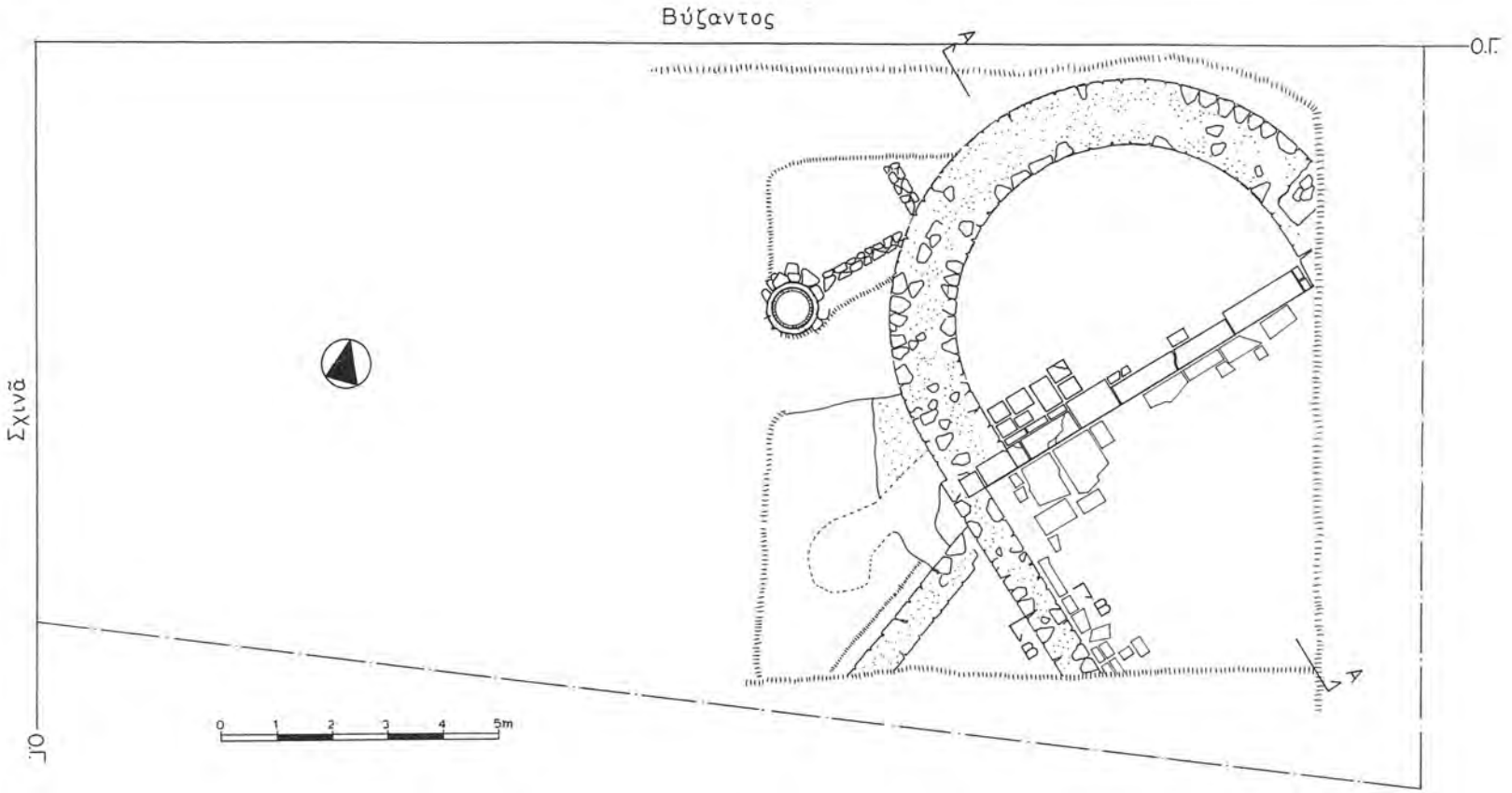
Μεταξύ πηγαδιού και αψίδας αποκαλύφθηκαν δύο τεμνόμενα τοιχάρια, πλ. 0,30 μ., από αργολιθοδομή, πενιχρά υπολείμματα παλιότερων (ελληνιστικών;) κτισμάτων.

Οι στρωματογραφικές τομές στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου σταμάτησαν στο φυσικό σκληρό κοκκινόχωμα σε βάθος 2 μ. και έδωσαν όστρακα ανάμειχτα, κυρίως 4ου-6ου αι. μ.Χ., λίγα ελληνιστικά και ελάχιστα παλιότερα.

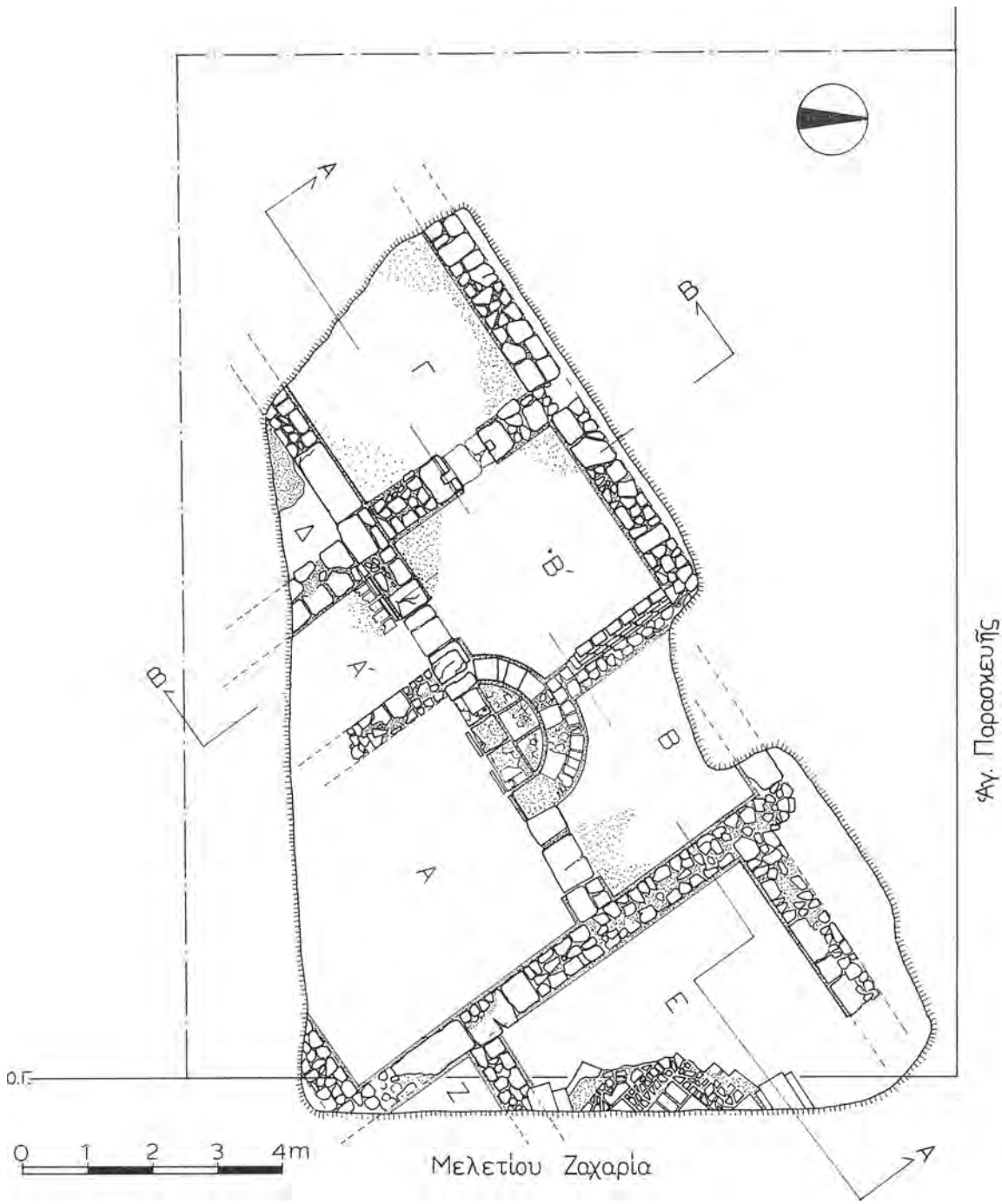
20. Οδός Αγίας Παρασκευής 9 και Μελ. Ζαχαρία (Σχέδ. 9)

Τμήμα από ένα μεγάλο κοσμικό κτίριο του 5ου-6ου αι. μ.Χ. αποκαλύφθηκε κατά την έρευνα του οικοπέδου Δ. Θεοδοσίου, έκτασης 192 τ.μ. Είχε προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. που συμπίπτει με τη διαγώνιο του σημερινού οικοπέδου. Με την έρευνα εντοπίστηκε το βορειοδυτικό άκρο του κτιρίου· η συνέχειά του βρίσκεται κάτω από την οδό Μελετίου Ζαχαρία και τις παρακείμενες προς Ν. ιδιοκτησίες. Στα καλύτερα διατηρημένα τμήματά του, προς το κέντρο του οικοπέδου, το ύψος των τοίχων έφθανε τα 2,20 μ. πάνω από τα δάπεδα. Ήταν χτισμένοι με μικρούς ακανόνιστους λίθους (από ασβεστόλιθο, πώρο και κογχυλιάτη) και πλίνθους, διαστ. 0,27 × 0,27 × 0,03 μ., σε εναλλασσόμενες στρώσεις μέσα σε παχύ στρώμα από συνδετικό κονίαμα. Στα θεμέλια και στις παραστάδες των θυρών είχαν χρησιμοποιηθεί μεγάλοι λαξευτοί πωρόλιθοι, σε δεύτερη κυρίως χρήση. Τοίχοι και δάπεδα ήταν επιχρισμένα με ασβεστοκονίαμα· υπολείμματα από ορθομαρμάρωση και πλακόστρωση βρέθηκαν στους κεντρικούς χώρους του κτίσματος.

Σημειώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις· στην αρχική χρησιμοποιήθηκε η μεγάλη κεντρική αίθουσα Α σε όλο της το πλάτος των 6,10 μ. Είχε πλακόστρωτο

Σχέδ. 8. Μέγαρα. Οδός Βύζαντος 51. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 9. Μέγαρα. Οδός Αγ. Παρασκευής 9 και Μελ. Ζαχαρία. Κάτοψη της ανασκαφής.

δάπεδο, ορθομαρμάρωση στους τοίχους και μία ημικυκλική εξέδρα στη μέση της βορειοδυτικής πλευράς της. Η εξέδρα είχε εσωτερική διάμετρο 1,52 μ. και έκλεινε με μαρμάρινο θωράκιο. Από δύο συμμετρικά ανοίγματα (πλ. 0,85 μ. περίπου, με τα κατώφλια και τις παραστάδες κατά χώραν) της ίδιας πλευράς η αίθουσα Α επικοινωνούσε με τη συνεχόμενη, ίσου πλάτους περίπου, αίθουσα Β. Αυτή είχε δάπεδο κατά 0,45 μ. χαμηλότερο από εκείνο της Α και από τη δυτική στενή πλευρά της επικοινωνούσε με την αίθουσα Γ, κατά 0,37 μ. χαμηλότερη. Διαφορά επιπέδου υπήρχε και προς το πλευρικό δωμάτιο Δ, του οποίου το δάπεδο, κατά 0,30 μ. ψηλότερα από εκείνο της Α, έφερε ψηφιδωτό με γεωμετρικά θέματα από μαύρες και άσπρες τετράγωνες ψηφίδες. Στο δωμάτιο Ζ σώθηκε πλίθινο από μεταγενέστερη επισκευή.

Χαρακτηριστική για τη δεύτερη οικοδομική φάση ήταν η ενίσχυση του εξωτερικού βορειοδυτικού τοίχου και η προσθήκη εσωτερικών τοίχων, με τους οποίους χωρίστηκαν σε δύο οι αίθουσες Α και Β (Α΄ και Β΄) και περιορίστηκε ο χώρος της Α από Α. Τα δύο δωμάτια Β και Β΄ στεγάστηκαν με καμάρες, ενώ ο διαχωριστικός τους τοίχος, με προέκτασή του, ενίσχυσε εξωτερικά το τεταρτοσφαίριο της εξέδρας.

21. Οδός Κ. Μπεναρδή 1

Σε ένα χώρο, διαστ. 4 × 3 μ., που ερευνήθηκε στο οικόπεδο Α. Μήτσου, κάτω από τη νοτιοδυτική πλευρά της ακρόπολης της Αλκάθου, αποκαλύφθηκε η βορειοανατολική γωνία οικίας ελληνιστικών χρόνων. Οι δύο τεμνόμενοι ισχυροί τοίχοι, πάχ. 1,10 και 0,65 μ. αντίστοιχα, σε αργολιθοδομή με παρεμβολή λαξευτών κυβολίθων από κογχυλιάτη σε δεύτερη χρήση, θεμελιώνονταν σε στρώμα επίχωσης με αραιά ελληνιστικά όστρακα. Δύο χάλκινα νομίσματα Μεγαρέων των μετά το 307 π.Χ. χρόνων και πολλά τεμάχια από σκεύη οικιακής χρήσης συγκεντρώθηκαν από την ελάχιστη επίχωση (μόλις 0,30 μ.) του τοίχου.

22. Οδός Αιόλου 12

Ένα τυπικό μεγαρικό «υπόγειο» δωμάτιο αποκαλύφθηκε σε χώρο 65 τ.μ. που ερευνήθηκε στο οικόπεδο Ιερ. Αυγουστή. Ορθογώνιο περίπου, με εσωτερικές διαστάσεις 4,75 × 2,70 μ., είχε κατασκευαστεί με ογκώδεις, ισοπλατείς (0,40 μ.) και ισοϋψείς (0,60 μ.) αλλά ανισομήκεις πωροπλίνθους, τοποθετημένες δρομικά και κατά το ισόδομο σύστημα, με πηλό ως συνδετικό υλικό και σποραδική παρεμβολή λιθαρίων στους αρμούς. Οι τοίχοι σώθηκαν στο ύψος των τεσσάρων δόμων και πατούσαν σε ένα στρώμα, πάχ. 0,20 μ., από καστανό πατημένο χώμα με αραιά όστρακα, που κάλυπτε την γκριζωπή κιμηλιά (2,60 μ.) και σχημάτιζε δάπεδο. Στους τοίχους των δύο μακριών πλευρών και στην επάνω επιφάνεια του τελευταίου δόμου, δηλαδή σε ύψος 2,40 μ. από το δάπεδο, υπήρχαν κατά αποστάσεις 0,70-0,90 μ. εγκοπές υποδοχής των ξύλινων δοκών που υποβάσταζαν την οροφή του δωματίου. Οι πλευρές των εγκοπών είχαν διαστάσεις κυμαινόμενες μεταξύ 0,20 και 0,30 μ.

Το δωμάτιο κατασκευάστηκε στους ελληνιστικούς πιθανότατα χρόνους και χρησιμοποιήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα ως υπόγειος αποθηκευτικός χώρος· σ' ένα τελευταίο στάδιο χρησιμοποιήθηκε και ως δεξαμενή νερού. Τότε ανοίχθηκε μία ακανόνιστη διαμπερής τρύπα, μέσης διαμ. 0,20 μ., στον οριζόντιο αρμό μεταξύ των δύο ανώτερων δόμων, κοντά στη νοτιοδυτική γωνία, και συνδέθηκε με ένα ανοιχτό αγωγό, που κατέληγε εκεί ερχόμενος από ΝΔ. Τελικά το «υπόγειο» καταχώθηκε σε ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους με υλικά στα οποία πλεονάζουν εκείνα των καταστραμμένων οικιών της ελληνιστικής πόλης (υφαντικά βάρη, λύχνοι, οικιακά σκεύη, κομμάτια από ψηφιδωτά δάπεδα κ.τ.λ.).

23. Οδός Γερανείων 28

Ένας «υπόγειος» αποθηκευτικός χώρος και τμήματα τοίχων τριών συνεχόμενων δωματίων, στις δύο πλευρές, νότια και ανατολική αντίστοιχα, ενός υπαίθριου λιθόστρωτου χώρου (αυλής;), αποκαλύφθηκαν στο ανατολικό άκρο του οικοπέδου Γ. Κουντεμάνη, έκτασης 50 τ.μ. περίπου. Το «υπόγειο» είχε ακανόνιστη τετράπλευρη κάτοψη με εσωτερικές διαστάσεις 2 × 1,50 μ. περίπου. Η νότια πλευρά του, που διατηρούσε το μεγαλύτερο σωζόμενο ύψος των 1,70 μ., ήταν χτισμένη με τέσσερις συνολικά ογκώδεις ορθογώνιους πωρολίθους σε δύο δόμους· οι άλλες, χτισμένες επίσης με υλικό από δεύτερη χρήση, παρουσίαζαν μειχτή τοιχοποιία κατά διαστήματα με μικρούς ή με ογκώδεις πωρολίθους. Σώθηκε εν μέρει το δάπεδο του «υπογείου», στρωμένο με πλάκες από κογχυλιάτη και μικρούς τυχαίους λίθους. Οι τοίχοι των δωματίων ήταν χτισμένοι με μικρούς λίθους και συνδετικό πηλό. Κεραμική και χάλκινο νόμισμα του Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.) χρονολογούν τα κτίσματα στον 3ο αι. π.Χ.

24. Οδός Δογάνη 36Β

Στο οικόπεδο Θ. Στρατιώτη αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,85 μ. θεμέλια αρχαίου κτίσματος που κατελάμβαναν έκταση 35 τ.μ. στο κέντρο περίπου του οικοπέδου. Ανήκαν στη νοτιοανατολική γωνία οικίας ελληνιστικών χρόνων. Το κτίσμα είχε προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. με τη συνέχεια των τοίχων του κάτω από τις γειτονικές προς Β. και Δ. ιδιοκτησίες. Αποκαλύφθηκε μέρος ενός μεγάλου, κεντρικού και προφανώς υπαίθριου χώρου (αυλή) με πλακόστρωτο δάπεδο και υπόγεια απιόσχημη δεξαμενή κοντά στη

νότια πλευρά του. Τα τοιχώματα της δεξαμενής ήταν λιθόχτιστα και επιχρισμένα εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα. Είχε βάθος 2,50 περίπου, μεγ. διάμετρο 1,80 και άνοιγμα στομίου 0,75 μ. Το δωμάτιο της νοτιοανατολικής γωνίας ήταν ένα ακόμη «μεγαρικό υπόγειο», ο απαραίτητος δηλαδή στη μεγαρική κατοικία των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων υπόγειος αποθηκευτικός χώρος δημητριακών. Είχε εσωτερικές διαστάσεις 1,95 × 1,45 μ. και λιθόστρωτο δάπεδο σε βάθος 1,30 μ. κάτω από τη στάθμη του δαπέδου της «αυλής». Η τοιχοποιία γενικά ήταν από τυχαίους, μικρού και μέτριου μεγέθους, λίθους και μεγάλους λαξευτούς πωρολίθους σε δεύτερη χρήση. Βρέθηκαν άφθονα όστρακα αγγείων του όψιμου 4ου και του 3ου αι. π.Χ. (μεγάλων άβαφων αγγείων, τυπικών δειγμάτων «Δυτικής Κλιτύος» και «μεγαρικών» σκύφων), άφθονα υφαντικά βάρη και σφονδύλια και ένα φθαρμένο χάλκινο αθηναϊκό νόμισμα του 3ου αι. π.Χ.

25. Οδός Γερανείων 6

Δύο μονολιθικές λάρνακες αποκαλύφθηκαν στο κέντρο περίπου του οικοπέδου Ι. Μακρή. Ήταν τοποθετημένες επάλληλες μέσα σε όρυγμα ανοιγμένο στην κιμηλιά, με ένα στρώμα από κοκκινωπό πηλό, πάχ. 0,12 μ., παρεμβαλλόμενο μεταξύ τους. Η πάνω, η οποία δε διατηρήθηκε σε όλο το μήκος της, ήταν πώρινη, ορθογώνια, με εσωτ. πλάτος 0,34, ύψος τοιχωμάτων 0,30 και πάχος 0,07-0,12 μ. Καλυπτόταν με μία μόνο πλάκα, πώρινη επίσης, πλ. 0,47 και πάχ. 0,05 μ., και περιείχε οστά από ανακομιδή δύο σκελετών ενηλίκων, δύο υστερογεωμετρικά κύπελλα (ύψ. 0,05, διαμ. 0,075 μ.), ένα χάλκινο ανοιχτό δακτύλιο με σπειροειδείς απολήξεις άκρων και δύο μικρά χάλκινα ψέλλια, διαμ. 0,05 μ. Η κάτω, λαξευμένη σε κογχυλιάτη και με αποστρογγυλεμένες τις γωνίες, παρουσίαζε ακανόνιστο, μάλλον ωοειδές σχήμα, εσωτ. διαστ. 1,16 × 0,50-0,68 × 0,45 και πάχ. τοιχωμάτων 0,09 μ. Είχε τρεις καλυπτήριες πλάκες, πάχ. 0,18 και διαστ. από 0,78 × 0,50 ως 0,97 × 0,56 μ. Περιείχε οστά από ανακομιδή τεσσάρων σκελετών ενηλίκων συσσωρευμένα στο ένα άκρο, και διαλυμένα τεμάχια από χάλκινα κοσμήματα και εξαρτήματα ένδυσης (δακτύλιοι, ψέλλια, πόρπες, περόνες). Από το στρώμα μεταξύ των δύο λαρνάκων συγκεντρώθηκαν υστερογεωμετρικά όστρακα.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ

Την Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής και Νήσων διηύθυνε κατά το 1978 ο Έφορος Αρχαιοτήτων Βασ. Χ. Πετράκος. Υπηρέτησαν σ' αυτήν ο Έφορος Αρχαιοτήτων Άγγ. Λιάγκουρας, η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ιφ. Δεκουλάκου, οι αρχαιολογικοί γραμματείς Ελ. Θεοχαράκη και Ελ. Κονσολάκη και οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Κλ. Ευστρατίου, Αλ. Ηλιάκη, Δημ. Καζιάνης, Ερ. Κανίνια, Λ. Κρανιώτου, Θ. Κυριακού, Μ. Οικονομάκου, Ελ. Παπασταύρου, Μ. Πετριτάκη, Στ. Ροζάκη και Αδ. Σπαθάτου.

Οι ανασκαφές που έγιναν στην περιφέρεια της Αττικής κατά το 1978 περιγράφονται παρακάτω με πολλή συντομία. Περισσότερα στοιχεία υπάρχουν στο αρχείο της Εφορείας.

Πειραιάς

Οδός Βασ. Κωνσταντίνου και Αφεντούλη 1

Σε βάθος 5 μ. από το επίπεδο του πεζοδρομίου παρουσιάστηκαν τα στόμια έξι δεξαμενών ή πηγαδιών, που δεν ερευνήθηκαν εσωτερικά, εκτός από δύο που είχαν επίχωση καθαρών χωμάτων. Το πρώτο καθαρίστηκε σε βάθος 0,40 μ. και το δεύτερο σε βάθος 0,80 μ. Και τα δύο έχουν διάμετρο 0,75 μ. Το στόμιο του δεύτερου ανήκει σε απιόσχημη δεξαμενή. Από την ίδια δεξαμενή προέρχεται και μονολιθικό στόμιο από πωρόλιθο, πεταλόσχημο. Τα υπόλοιπα στόμια έχουν διάμετρο 0,75-0,90 μ.

Οδός Θεάτρου 137-139-141

Στην ιδιοκτησία Π. Γούσγουλα και Κ. Βλαχάκη βρέθηκαν λείψανα αρχαίου λατομείου, δεξαμενή και δύο πηγάδια. Τα στόμια των πηγαδιών είχαν διάμετρο 1 και 0,87 μ. αντίστοιχα ενώ τα στόμια της δεξαμενής είχαν ακανόνιστο σχήμα. Τα τοιχώματα των πηγαδιών και της δεξαμενής είχαν επίσης ακανόνιστο σχήμα και επίχρισμα με υδραυλικό κονίαμα και εσοχές στα τοιχώματα για την κάθοδο. Η έρευνα της δεξαμενής δεν ολοκληρώθηκε, γιατί ο καθαρισμός της παρουσίαζε τεχνικές δυσκολίες. Από την επίχωση συγκεντρώθηκαν όστρακα από σκύφο μελαμβαφή και τμήματα από πινάκια μελαμβαφή με εμπίεστη διακόσμηση του τέλους του 5ου αι. π.Χ. καθώς και λύχνος ακέραιος άβαφος του τρίτου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. Στην επάνω επιφάνεια του λύχνου υπάρχει έντυπη η επιγραφή: *CICYΦOY*.

Οδός Φλέσσα 23-25

Μικρό τμήμα αρχαίου κτίσματος βρέθηκε στην ιδιοκτησία Π. Αλιφαντή και Ξεν. Παυλάκη. Από τον τοίχο, που είχε κατεύθυνση από ΝΔ. προς ΒΑ. διατηρήθηκαν μόνο τα θεμέλια, που είχαν κατασκευαστεί από ογκώδεις πωροπλίνθους και είχαν ύψος 0,74 μ. Στο βράχο είχε λαξευτεί πηγάδι με λίθινο στόμιο, διαμ. 0,72 μ., που είχε σχεδόν καταστραφεί. Το πηγάδι εσωτερικά είχε επίχρισμα με υδραυλικό κονίαμα και στα τοιχώματά του είχαν λαξευτεί εσοχές, που διευκόλυναν την κάθοδο. Το βάθος του δε διαπιστώθηκε, γιατί ο καθαρισμός του παρουσίαζε δυσκολίες.

Οδός Γ. Θεοτόκη και Φαβιέρου

Στις ιδιοκτησίες Εμ. Παπαδάκη και Α. Μαύρου διατηρήθηκε τμήμα αρχαίου λατομείου. Η εξόρυξη είχε γίνει σύμφωνα με τον επιφανειακό κλιμακωτό τρόπο και σε ορισμένα τμήματα διατηρήθηκαν οι αύλακες για την εξόρυξη των ογκολίθων, που δεν είχαν αποσπαστεί. Η ανασκαφική έρευνα δεν έδωσε κινητά ευρήματα.

Οδός Ζαΐμη 17 και Θεοτόκη

Στην ιδιοκτησία Μ. Σακελλαρίδη αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου λατομείου, όπου υπήρχε λαξευμένο αρχαίο πηγάδι, διαμ. 0,86 μ., με εσωτερικό επίχρισμα από υδραυλικό κονίαμα. Όστρακα ή άλλα κινητά ευρήματα δε βρέθηκαν κατά την ανασκαφή του χώρου.

Οδός Φαβιέρου 25-27

Στην ιδιοκτησία Κ. Πρεδάρη αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου λατομείου, όπου είχαν ανοιχτεί τρία πηγάδια, τα οποία είχαν κυκλικό στόμιο, διαμ. 0,71, 4,50, 0,86 μ. Το ένα από τα πηγάδια διατηρούσε επίχρισμα με υδραυλικό κονίαμα και εσοχές για την κάθοδο. Από τον καθαρισμό δε συγκεντρώθηκαν όστρακα ή άλλα κινητά ευρήματα.

Οδός Ανδρούτσου 39

Στην ιδιοκτησία Μωυσή-Χαβράνλη αποκαλύφθηκε τμήμα εξαντλημένου αρχαίου λατομείου, του εξωτερικού κλιμακωτού τύπου και με μικρών διαστάσεων μέτωπα. Έχει φορά από Α. προς Δ. Το ανατολικό άκρο του απέχει 0,95 μ. από τη βορειοανατολική μεσοτοιχία και 8 μ. από την οικοδομική γραμμή, ενώ το δυτικό 1,30 μ. από τη νοτιοδυτική και 4,95 μ. από την οικοδομική γραμμή αντίστοιχα. Το λατομείο καταλήγει στο φυσικό βράχο σε βάθος 1,30 μ. από το επίπεδο του δρόμου. Παράλληλα και σε απόσταση 4,50 μ. περίπου από το κύριο σώμα αποκαλύφθηκε άλλο μέτωπο, ύψ. 1,30 μ. και ορατού μήκ. 5,60 μ.

Οδός Ανδρούτσου 75-77

Στην ιδιοκτησία Οικονομοπούλου, Παντελοπούλου και Τσόπελα ανασκάφηκαν δύο αρχαία πηγάδια

και μια δεξαμενή. Τα στόμια των πηγαδιών είχαν ίδια διάμετρο, 0,85 μ., και έφθαναν σε βάθος 8 μ. περίπου. Η δεξαμενή ήταν απιόσχημη και το στόμιό της είχε διάμετρο 0,44 μ., η έρευνά της όμως δεν ολοκληρώθηκε. Ευρήματα κινητά ή όστρακα δεν υπήρξαν.

Οδός Ιωνιδών 57-59

Στην ιδιοκτησία Ηλ. Καραμωνά βρέθηκαν δύο αρχαία λαξεύματα στο μαλακό βράχο. Το ανατολικότερο από τα δύο λαξεύματα ήταν ορθογώνιο, διαστ. 1,20 × 0,60 μ. και είχε βάθος 0,86 μ., ενώ ο πυθμένας του είχε σχήμα ωοειδές. Το δυτικότερο λάξευμα είχε σχήμα τραπεζίου, διαστ. 0,92 × 0,74 × 0,66 × 0,60 μ., και στην ανατολική του πλευρά κατέληγε αυλάκι, μήκ. 0,50 και πλ. 0,26 μ., λαξευμένο κι αυτό στο βράχο, το οποίο αποτελούσε, προφανώς, αγωγό νερού.

Από την ανασκαφή του χώρου προέρχονται πολλά όστρακα από μελαμβαφείς αβαθείς σκύφους του τέλους του 5ου αι. π.Χ. και όστρακα από μελαμβαφείς σκύφους του 4ου αι. π.Χ. Ανάμεσα στα ευρήματα συγκαταλέγονται τμήματα από το χείλος και το λαιμό μελανόμορφου κρατήρα με φυτική διακόσμηση.

Οδός Ευαγγελιστρίας και Νοταρά

Από την ανασκαφική έρευνα αρχαίου λατομείου στην ιδιοκτησία Ν. Ζαχαράτου συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα μελαμβαφή και ανάμεσα σε αυτά βάση μελαμβαφούς σκύφου του τέλους του 5ου αι. π.Χ. Κάτω από τη βάση του σκύφου υπάρχει χάραγμα.

Οδός Νοταρά 79-81

Στην ιδιοκτησία Σ. Παναγιωτοπούλου, Β. Μορέ και Π. Κόντου αποκαλύφθηκαν τέσσερα αρχαία πηγάδια. Τα στόμια των τριών ήταν κυκλικά, διαμ. 0,48, 1,60 και 0,90 μ. το καθένα, ενώ το τέταρτο είχε τετράγωνο στόμιο, με πλευρά 1,20 μ. Μόνο το ένα από τα τέσσερα είχε επίχρισμα με υδραυλικό κονίαμα και εσοχές για την κάθοδο. Ο καθαρισμός δεν έδωσε κινητά ευρήματα (Πίν. 16 α).

Οδός Ελευθ. Βενιζέλου 110

Στην ιδιοκτησία Γ. και Μ. Ξαμωνάκη βρέθηκαν δύο δεξαμενές, που είχαν ανοιχτεί στο μαλακό βράχο, απιόσχημες χωρίς επίχρισμα στα εσωτερικά τους τοιχώματα με το συνηθισμένο στρογγυλό βύθισμα στον πυθμένα τους. Είχαν βάθος 1,20 και 3,10 μ. η κάθε μια και στη βάση η διάμετρος έφθανε στα 1,47 και 3,40 μ. αντίστοιχα. Από την ανασκαφική έρευνα δε συγκεντρώθηκαν όστρακα ή άλλα κινητά ευρήματα.

Οδός Θρασυβούλου 33-35

Στις ιδιοκτησίες Ι. Τραγάκη και Π. Ζεντέλη διατηρήθηκε τμήμα αρχαίου λατομείου. Η εξόρυξη είχε γίνει σύμφωνα με τον κλιμακωτό επιφανειακό τρόπο. Στο βράχο είχε λαξευτεί όρυγμα τετράγωνο, πλευράς 1,43 μ., χωρίς επίχρισμα στα τοιχώματα. Η ανασκαφική έρευνα δεν απέδωσε κινητά ευρήματα.

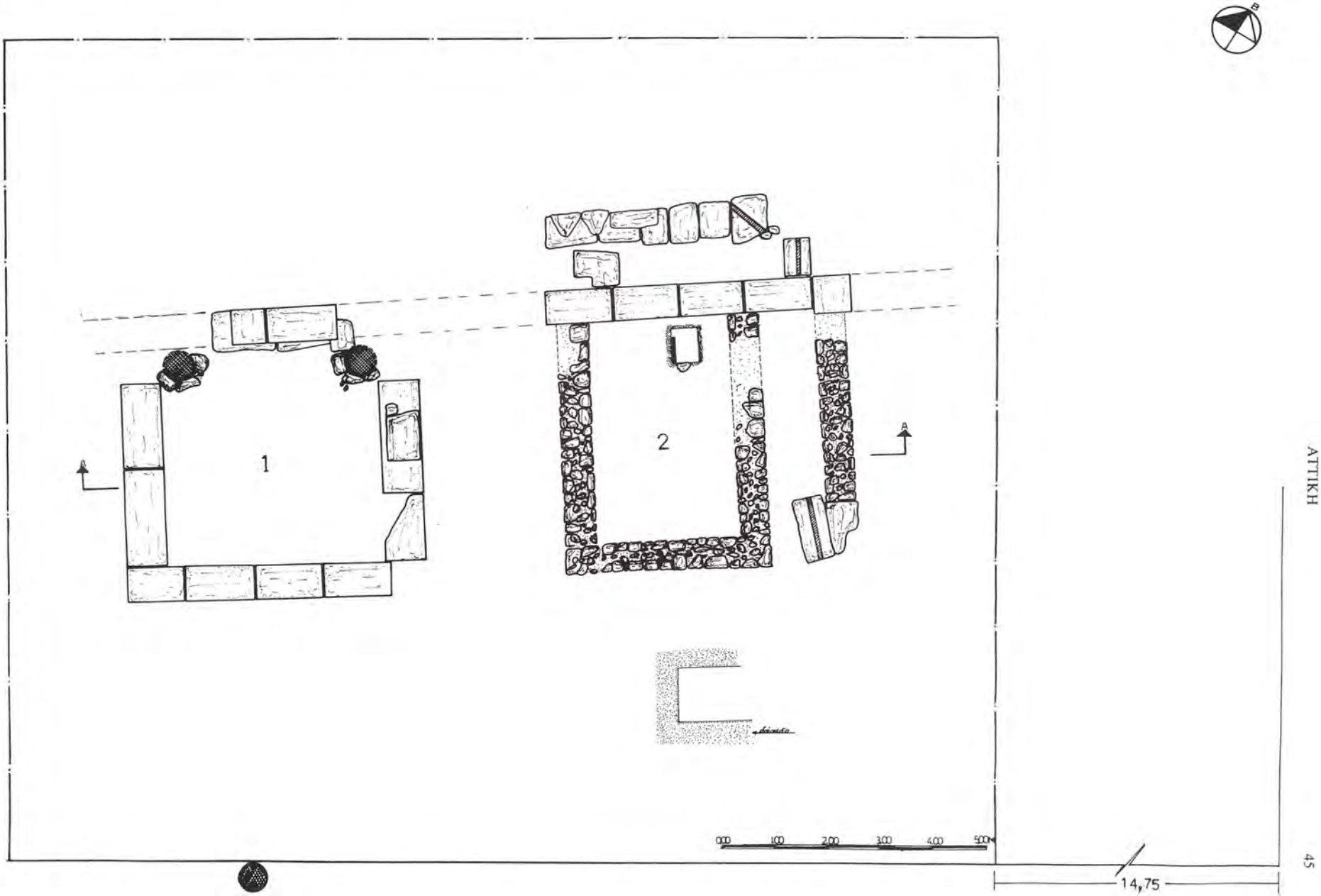
Οδός Ζαΐμη 36

Στην ιδιοκτησία Ν. Πατέρα και Μ. Βορριά αποκαλύφθηκε τμήμα κτίσματος από το οποίο διατηρήθηκε ένας τοίχος σε μήκος 12,25 μ. και μικρός ορθογώνιος χώρος με πηγάδι.

Ο τοίχος, ύψ. 2,35 και πάχ. 0,70 μ., είχε κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ., είχε κατασκευαστεί από μεγάλες επιμήκεις πωροπλίνθους και διατηρούσε τρεις δόμους. Η εξωτερική όψη του τοίχου, που έβλεπε προς ΝΑ., παρουσίαζε επιμελημένη τοιχοποιία σύμφωνα με το ακανόνιστο ορθογώνιο σύστημα, ενώ η εσωτερική του όψη ήταν αμελής, γιατί την κάλυπτε η επίχωση του εσωτερικού χώρου, ο οποίος βρισκόταν σε ψηλότερο επίπεδο, όπως δείχνει το πηγάδι (διαμ. 0,85 μ. που είχε λίθινο στόμιο) και το πλακόστρωτο δάπεδο στο νοτιοανατολικό άκρο του τοίχου. Από την επίχωση συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα μελαμβαφή.

Οδός Υψηλάντου 116

Στις ιδιοκτησίες Δ. Ραφτάκη και Π. Παναγιώτου αποκαλύφθηκαν θεμέλια αρχαίων κτιρίων (Σχέδ. 1· Πίν. 16 β). Προς τη δυτική πλευρά του οικοπέδου βρέθηκε ορθογώνιο κτίσμα 1, διαστ. 5,70 × 5,50 μ. Από τους τοίχους του κτιρίου διατηρήθηκαν μόνο τα θεμέλια εκτός από το νότιο τοίχο, που σωζόταν σε ύψος δύο δόμων. Οι τοίχοι είχαν κατασκευαστεί από επιμήκεις πωροπλίνθους. Στη βόρεια πλευρά του κτίσματος βρέθηκαν δύο πηγάδια με λίθινα πλαίσια γύρω από τα στόμια, διαμ. 0,62 μ. Τα πηγάδια ήταν παλιότερα από το κτίριο και σκεπάστηκαν με την κατασκευή του. Ο βόρειος τοίχος του κτίσματος συνεχιζόταν προς Α., όπου θα σχηματιζόταν ακόμη ένας χώρος, που δε σώθηκε και που θα ήταν συνεχόμενος με τον προηγούμενο χώρο του κτιρίου. Στη θέση αυτή διατηρήθηκαν τα θεμέλια ενός άλλου ορθογώνιου κτίσματος 2, διαστ. 3,90 × 5,50 μ., που είχε κατασκευαστεί από μικρούς αργούς λίθους. Το κτίσμα αυτό ήταν παλιότερο από το προηγούμενο κτίσμα 1 και ο βόρειος τοίχος του είχε καταστραφεί από την προς Α. επέκταση του βόρειου τοίχου του κτιρίου 1. Στα ανατολικά του παλιότερου κτιρίου 2 διατηρήθηκαν λείψανα από τα θεμέλια τοίχου ίδιας κατασκευής. Μέσα στο παλιότερο κτίσμα προς τη βορειοδυτική πλευρά του βρέθηκε μικρός ορθογώνιος αβαθής λάκκος, διαστ. 0,46 × 0,30 και βάθ. 0,25

Σχέδ. 1. Πειραιάς. Οδός Υψηλάντου 116. Κάτοψη της ανασκαφής.

μ., που οι εσωτερικές πλευρές του διατηρούσαν επένδυση από μια πήλινη πλάκα στη μακριά και μια λίθινη στη στενή πλευρά. Ο καθαρισμός του λάκκου δεν έδωσε κινητά ευρήματα· διαπιστώθηκαν όμως έντονα ίχνη πυράς. Παρόμοια κατασκευή βρέθηκε στον πρόδομο του ναΐσκου της Άρτεμης Αριστοβούλης[1]. Μήπως πρόκειται και εδώ για εγκαίνιο μικρού ιερού; Η θεμελίωση τοίχου ενός τρίτου κτίσματος από ακανόνιστους πωρολίθους σε δύο δόμους διατηρήθηκε στα βόρεια του παλιότερου κτίσματος 2. Από την επίχωση του αρχαιότερου κτιρίου προέρχεται δακτυλιόλιθος από υαλόμαζα με εγχάρακτη παράσταση πετεινού πάνω σε φιάλη. Μέσα στο νεότερο κτίριο 1 στην επίχωση βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα: α) του 3ου αι. π.Χ., β) Συρακουσών της εποχής της 3ης Δημοκρατίας 345-317 π.Χ., όστρακα από κοτύλη και κύλικα μελαμβαφή του τέλους του 5ου αι. και σκύφων του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Ελ. Βενιζέλου 52 και Ανδρούτσου

Στην ιδιοκτησία Βουδούρη, Βαρβιτσιώτη και Αραπάκη βρέθηκε μικρό τμήμα αρχαίου λατομείου, όπου είχε ανοιχτεί πηγάδι, διαμ. 0,82 μ. Τα τοιχώματα του πηγαδιού είχαν επίχρισμα με υδραυλικό κονίαμα και λαξευμένες εσοχές για την κάθοδο. Από την επίχωση του λατομείου προέρχονται: ένας μελαμβαφής ασκός των αρχών του 4ου αι. π.Χ.[2] και μελαμβαφής κάνθαρος των μέσων του 4ου αι. π.Χ.[3] (Πίν. 16 γ).

Οδός Νεωρείων 96-98

Στην ιδιοκτησία Γερ. Στελλάτου και Π. Πολίτου ερευνήθηκε τμήμα αρχαίου λατομείου καθώς και τμήμα κτίσματος στη βορειοανατολική πλευρά του οικοπέδου.

Στο λατομείο, όπου η εξόρυξη είχε γίνει κατά τον επιφανειακό κλιμακωτό τρόπο, είχαν ανοιχτεί σφηνοειδείς οπές, υποδοχές για ξύλινες σφήνες, που χρησίμευαν για την απόσπαση των λίθων. Προς τη δυτική πλευρά του οικοπέδου βρέθηκε πηγάδι, διαμ. 0,80 μ., που είχε ανοιχτεί στο μαλακό βράχο και στο οποίο η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε. Μικρό τμήμα αρχαίου κτίσματος με δύο χώρους αποκαλύφθηκε προς τη βορειοανατολική μεσοτοιχία. Διατηρήθηκε τμήμα από το νοτιοδυτικό τοίχο του κτιρίου σε μήκος 11,90 και ύψος 3,35 μ. καθώς και τμήματα δύο τοίχων, που ήταν εγκάρσιοι σ' αυτόν. Οι τοίχοι του κτιρίου είχαν κατασκευαστεί από πωροπλίνθους διαφορετικών διαστάσεων, σύμφωνα με το ακανόνιστο ορθογώνιο σύστημα τοιχοδομίας.

Από την επίχωση του χώρου του λατομείου προέρχονται: 1. Τριποδική ερυθρόμορφη πυξίδα. Λείπει το κάλυμμα και τμήμα από το σώμα του αγγείου. Παριστάνεται αριστερά, γυναικεία μορφή προς δεξιά, που κρατάει στο αριστερό χέρι κιβώτιο και ταινίες και δεξιά έρωτας. Από τις υπόλοιπες μορφές σώζεται μόνο το κάτω μέρος. 2. Τμήμα από το χείλος ερυθρόμορφου κρατήρα με φυτική διακόσμηση και όστρακα από αγγεία μελαμβαφή του 4ου αι. π.Χ. Από το στρώμα καταστροφής, που βρέθηκε κοντά στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου, προέρχονται: 1. Μελαμβαφής πυξίδα ακέραιη του τέλους του 4ου αι. π.Χ. 2. Αβαθής σκύφος μελαμβαφής των αρχών του 4ου αι. π.Χ. 3. Σκύφος μελαμβαφής του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. 4. Κάνθαρος μελαμβαφής του β΄ τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. Εξωτερικά στον πυθμένα εγχάρακτα ανθέμια. 5. Δύο μελαμβαφή πινάκια.

Οδός Χατζηκυριακού και Κανάρη

Λείψανα από τη θεμελίωση κτίσματος βρέθηκαν στην ιδιοκτησία Γ. Αναστασιάδη. Διατηρήθηκε τμήμα τοίχου, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 9 μ. και είχε κατεύθυνση από ΝΑ. προς ΒΔ. και διατηρούσε δύο δόμους. Ο τοίχος είχε κατασκευαστεί από επιμήκεις πωροπλίνθους τοποθετημένες διαδοχικά, διάτονες και «παρά μήκος». Προς τη δυτική πλευρά του οικοπέδου διατηρήθηκε ο κατώτερος δόμος άλλου κτίσματος από μικρότερες ακανόνιστες πωροπλίνθους και μικρούς αργούς λίθους στα κενά. Από την επίχωση συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα από αγγεία μελαμβαφή και οικιακής χρήσης καθώς και δύο λύχνοι του 4ου αι. π.Χ.

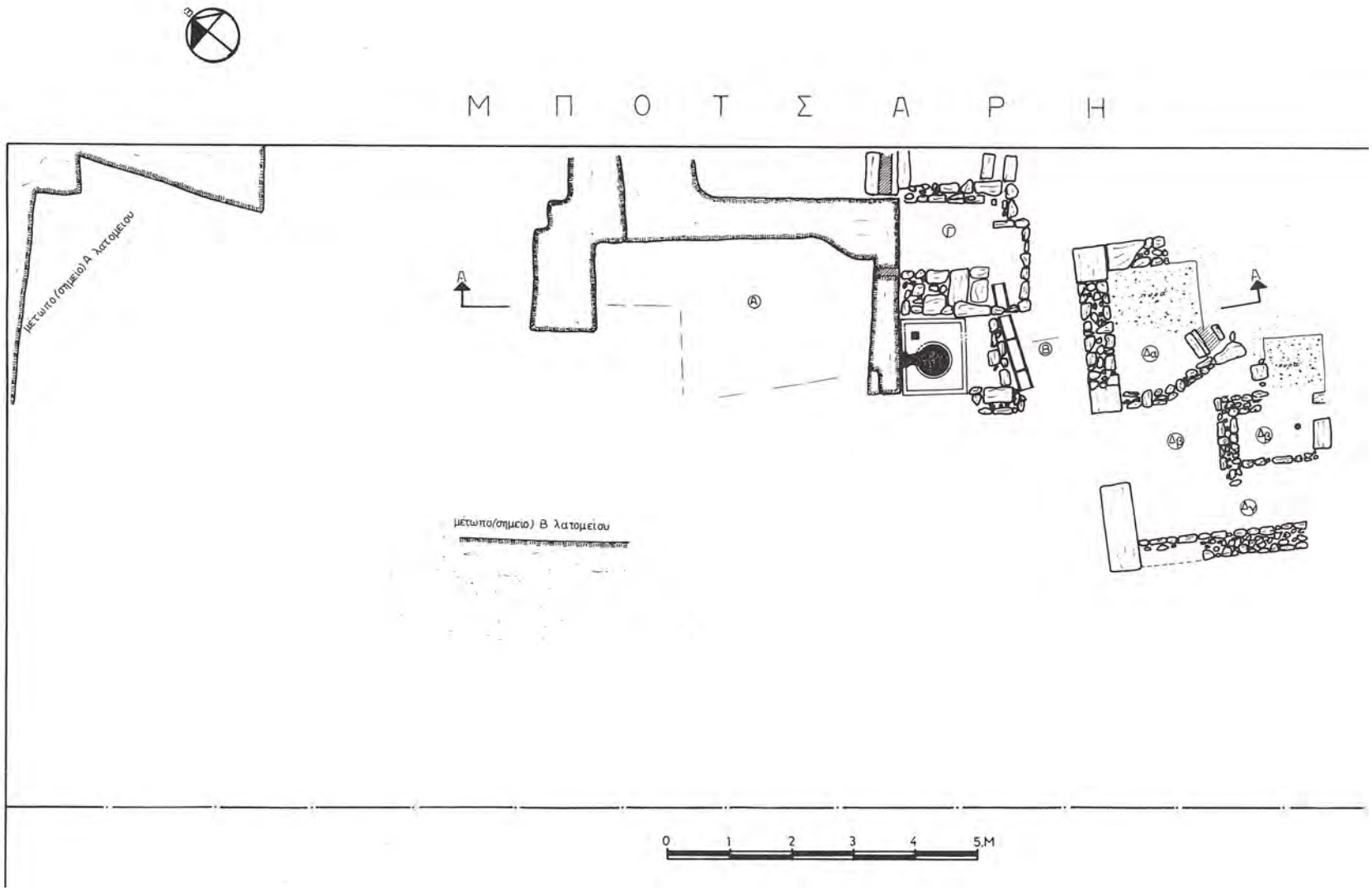
Οδός Ζαννή 70-72

Στη δυτική πλευρά της ιδιοκτησίας Ε. Χαλιωρή διατηρήθηκε τμήμα τοίχου, που είχε κατεύθυνση από Β. προς Ν. και διατηρούσε μεγάλους ακανόνιστους λίθους ως ορθοστάτες, που στηρίζονταν είτε στο φυσικό βράχο είτε σε στρώση από πλακωτούς πωρολίθους, οι οποίοι αποτελούσαν τη θεμελίωση του τοίχου. Από την επίχωση του χώρου της ανασκαφής προέρχονται τμήματα μελαμβαφών κανθάρων του τέλους του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Μπότσαρη και Θεοχάρη

Στις ιδιοκτησίες Καράλη, Τουρτουλή και Γκέχταρ βρέθηκαν λείψανα λατομείου και θεμέλια κτισμάτων (Σχέδ. 2). Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου διατηρήθηκαν θεμέλια κτίσματος από αργούς λίθους και πλακοειδείς πωροπλίνθους με πρόχειρη επεξεργασία, που σχημάτιζαν μικρό ορθογώνιο χώρο. Στα νοτιοδυτικά του χώρου αυτού

1. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 26 κ.ε.
2. Agora XII, πίν. 39, 1192.
3. Ό.π., πίν. 29, 699.

Σχέδ. 2. Πειραιάς. Οδός Μπότσαρη και Θεοχάρη. Κάτοψη της ανασκαφής.

υπήρχε δεξαμενή με ορθογώνιο λίθινο στόμιο, που είχε αυλάκι εκροής και ορθογώνιο τόρμο στο περιχείλωμα για τη στερέωση ξύλινης δοκού και την ανάρτηση τροχαλίας για την άντληση. Η δεξαμενή ήταν απιόσχημη, είχε βάθος 7,50 μ. περίπου και στα τοιχώματα εσοχές για την κάθοδο. Τμήμα αγωγού από κεράμους διέσχιζε το νοτιοδυτικό τοίχο του μικρού ορθογώνιου χώρου και περνούσε λοξά εμπρός από τη νοτιοανατολική πλευρά της δεξαμενής με κλίση προς ΝΔ. Νοτιοανατολικά από το ορθογώνιο κτίσμα και τη δεξαμενή διατηρούνται λείψανα θεμελίων άλλου ορθογώνιου κτίσματος από το οποίο διασώθηκαν μόνον τρεις τοίχοι, οι οποίοι είχαν κατασκευαστεί από μεγάλες πωροπλίνθους στις γωνίες και πλακοειδείς πωροπλίνθους ή αργούς λίθους στα ενδιάμεσα. Σώθηκαν τοιχία ευτελούς κατασκευής παλιότερα από τα κτίσματα. Από το στρώμα καταστροφής, όπου διαπιστώθηκαν και ίχνη πυράς, προέρχονται: πήλινη κεφαλή ειδωλίου γενειοφόρου ανδρός. Τα μαλλιά, τα γένια και τα μάτια δηλώνονται με καστανόμαυρο γάνωμα. Όστρακα μελαμβαφή με διακοσμητικά θέματα του ρυθμού της δυτικής κλιτύος του β΄ μισού του 3ου αι. π.Χ. Αγνύθες κωνικές που συγκλίνουν στη βάση με σφράγισμα *NPI*, λύχνος μελαμβαφής του τέλους του 5ου και αρχών 4ου αι. π.Χ., κάνθαρος με διακόσμηση του τύπου της δυτικής κλιτύος του 325 π.Χ.[4], κάνθαρος μελαμβαφής με διακόσμηση του τύπου της δυτικής κλιτύος, όστρακα από κάνθαρο, που είχε διακόσμηση με ζατρίκιο και ομόκεντρα ορθογώνια και ασκός μελαμβαφής του 4ου αι. π.Χ. Επίσης δύο αθηναϊκά νομίσματα του α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ., ένα Ελευσίνος του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., ένα Λήμνου του 300 π.Χ. και ένα αθηναϊκό φθαρμένο του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Μπότσαρη 53-55

Στην ιδιοκτησία Β. Λέντζου και Π. Σκευοφύλακα βρέθηκαν τα θεμέλια αρχαίων κτισμάτων. Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε η γωνία κτιρίου, του οποίου οι τοίχοι είχαν κατασκευαστεί από μεγάλες πωροπλίνθους ανάμεσα στις οποίες αργολιθοδομή[5]. Από το στρώμα καταστροφής, που κάλυπτε τα θεμέλια άλλου κτίσματος, που αποκαλύφθηκε στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου προέρχονται: 1. Κάνθαρος με γάνωμα καστανό του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ.[6]. 2. Μελαμβαφής κάνθαρος. Λείπει η μια από τις λαβές. Το σώμα κοσμείται με κάθετες πλαστικές ραβδώσεις και στο λαιμό διακόσμηση του τύπου της δυτικής κλιτύος, τελευταίο τέταρτο 4ου αι. π.Χ.[7]. 3. Μελαμβαφής λύχνος των αρχών του 3ου αι. π.Χ. 4. Μονόμυξος άβαφος λύχνος ακέραιος του α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ.[8]. 5. Μόνωτα αβαθή εδαφόχρωμα κύπελλα, πινάκια και χύτρες. 6. Χάλκινο νόμισμα αθηναϊκό του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. 7. Χάλκινο νόμισμα του 3ου αι. π.Χ. 8. Βάση μελαμβαφούς σκύφου του 4ου αι. π.Χ. 9. Λείψανα κονιάματος με ίχνη κυανού χρώματος.

Οδός Ομηρίδου 4-6

Στις ιδιοκτησίες Δ. Τραγουδάκη, Β. Καβούση και Μ. Μανωλέσου αποκαλύφθηκε τμήμα δρόμου με κατεύθυνση από Α. προς Δ. και τμήμα παρόδιου κτίσματος με τρία δωμάτια στη νότια πλευρά του δρόμου (Πί ν. 16 δ). Ο δρόμος είχε πλάτος 3,50 μ. και είχε επιστρωθεί με σκύρα. Από το παρόδιο κτίσμα που βρέθηκε στη νότια πλευρά του αρχαίου δρόμου, αποκαλύφθηκαν τρεις συνεχόμενοι χώροι. Στο νοτιότερο υπήρχε πηγάδι με ορθογώνιο λίθινο πλαίσιο γύρω από το στόμιο. Στα τοιχώματα του πηγαδιού, που ήταν χτιστά με λιθοπλίνθους, υπήρχαν εσοχές για να διευκολύνουν την κάθοδο.

Οι τοίχοι του κτιρίου (διατηρήθηκαν τα θεμέλια και δύο δόμοι) είχαν κατασκευαστεί από ανισομεγέθεις πλίνθους, ανάμεσα στις οποίες παρεμβάλλονταν αργοί λίθοι. Τμήματα δύο άλλων παράλληλων αλλά σε διαφορετικά επίπεδα αναλημματικών τοίχων από πωροπλίνθους αποκαλύφθηκαν προς τη βόρεια πλευρά του δρόμου.

Από την επίχωση του χώρου της ανασκαφής προέρχονται τρία χάλκινα νομίσματα: 1. αθηναϊκό του α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ., 2. του Δημητρίου του Πολιορκητού, πιθανόν του νομισματοκοπείου της Καρίας, 3. του Κωνστάντιου του Β΄, πιθανόν του νομισματοκοπείου της Κυζίκου (μέσα 4ου αι. μ.Χ.). Κοτύλη του τέλους του 5ου αι. π.Χ., λύχνος του 4ου αι. π.Χ. και όστρακα μελαμβαφή με εμπίεστη διακόσμηση του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Σαλαμινομάχων και Μαυροκορδάτου

Στις ιδιοκτησίες Α. Βισβίκη και Κ. Δακορώνια ανασκάφηκαν λείψανα κτίσματος που παρουσιάζει δύο οικοδομικές περιόδους. Στη μεταγενέστερη φάση ανήκε το τμήμα του τοίχου (1) στα ΝΔ. του χώρου της ανασκαφής, οι δυο δεξαμενές και το πηγάδι που βρέθηκε ανατολικά από τις δεξαμενές. Ο τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,10 μ. και διατηρούσε μια

4. Πρβλ. Hesperia III (1934), σ. 341, εικ. 21 (Β 34).

5. Παρόμοια τοιχοδομία πρβλ. Hesperia XX (1951), σ. 193, εικ. 9 και πίν. 81α.

6. Agora XII, πίν. 29, 714.

7. Hesperia XX (1951), πίν. 52, 5.

8. Πρβλ. Agora IV, πίν. 41, 415-6 (τύπος 29 Β) και Corinth IV, 2, εικ. 69 (τύπος IX, 141).

σειρά από πωροπλίνθους των θεμελίων. Οι δεξαμενές ήταν απιόσχημες και τα τοιχώματά τους είχαν επίχρισμα με υδραυλικό κονίαμα. Η μια από τις δεξαμενές, η βορειότερη, διατηρούσε ορθογώνιο λίθινο πλαίσιο που περιέβαλλε το στόμιο. Τμήμα δαπέδου από μικρές κροκάλες βρέθηκε στο χώρο των δεξαμενών. Ανατολικά από τις δεξαμενές υπήρχε πηγάδι με χτιστά τοιχώματα.

Σε παλιότερη οικοδομική περίοδο ανήκαν τα λείψανα δύο κάθετων μεταξύ τους τοίχων από μικρούς αργούς λίθους και πλακοειδείς πωροπλίνθους, που καλύφθηκαν όταν κατασκευάστηκαν οι δεξαμενές. Δυτικά από τα θεμέλια των κτισμάτων βρέθηκαν δύο ακόμα πηγάδια, που ερευνήθηκαν εν μέρει. Από αυτά το ένα διατηρούσε χτιστό στόμιο, διαμ. 0,90 μ., ενώ το άλλο είχε σχεδόν καταστραφεί από την παλιά οικοδομή.

Από την επίχωση του χώρου της ανασκαφής προέρχονται τμήμα σκυφοειδούς κανθάρου που κοσμείται με κάθετες πλαστικές ραβδώσεις του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., όστρακα από μελαμβαφή κοτύλη του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., από μελαμβαφείς κανθάρους και από πινάκια με έντυπη διακόσμηση καθώς και κωνική αγνύθα με σφράγισμα σε ορθογώνιο πλαίσιο.

Οδός Υψηλάντου 59

Στο οικόπεδο Α. Βολίκα και Ε. Λαδοπούλου βρέθηκαν δύο δεξαμενές στις οποίες η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε. Οι δεξαμενές ήταν απιόσχημες και το στόμιο της βορειότερης είχε διάμετρο 0,70 μ. και της νοτιότερης 0,90 μ. Στα τοιχώματα του επάνω κυλινδρικού τμήματος της βορειότερης δεξαμενής υπήρχαν εσοχές για την κάθοδο.

Οδός Υψηλάντου 138

Στην ιδιοκτησία Ν. Κριτσίνη ερευνήθηκαν εν μέρει τρεις δεξαμενές απιόσχημες, των οποίων τα στόμια είχαν διάμετρο 0,96, 0,80 και 0,85 μ. αντίστοιχα. Στα τοιχώματα της μιας από τις δεξαμενές διακρίνονται οι εσοχές για την κάθοδο. Ο μερικός καθαρισμός της δεξαμενής δεν έδωσε κινητά ευρήματα.

Οδός Κανάρη 40-42

Στην ιδιοκτησία Μαζαράκη, Παππά και Βαρβέρη διατηρήθηκαν λείψανα λατομείου στο οποίο η εκμετάλλευση είχε γίνει με τον επιφανειακό κλιμακωτό τρόπο. Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε σειρά ογκολίθων, που είχαν εξορυχτεί επί τόπου και σχημάτιζαν τοίχο, μήκ. 3, πλ. 0,60 και ύψ. 1 μ. Λείψανα αγωγού τομής τριγωνικής, που είχε ύψος 0,85 και πλάτος 0,40-0,55 μ. και στα τοιχώματα επίχρισμα από υδραυλικό κονίαμα, βρέθηκαν στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου προς την οδό Κανάρη. Λείψανα τοίχου από πωροπλίνθους σε ύψος ενός δόμου διατηρήθηκαν στο νότιο άκρο του οικοπέδου. Ο τοίχος σωζόταν σε μήκος 2,15 μ., είχε ύψος 1,95 μ. και κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ. Από την επίχωση προέρχονται τρεις ελλειπείς μελαμβαφείς κάνθαροι του 325 π.Χ., τμήμα μελαμβαφούς τριφυλλόστομης οινοχόης με πλαστικές ραβδώσεις στην κοιλιά και στο λαιμό διακόσμηση του τύπου της δυτικής κλιτύος του 4ου αι. π.Χ. και ένα χάλκινο νόμισμα Ευβοϊκής Συμπολιτείας του 3ου αι. π.Χ.

Οδός Αλκιβιάδου 87

Στην ιδιοκτησία Κ. και Σ. Βόιλα διατηρήθηκαν λείψανα θεμελίων αρχαίου κτίσματος. Αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα ορθογώνιου χώρου, του οποίου οι τοίχοι είχαν κατασκευαστεί από μεγάλες επιμήκεις πωροπλίνθους. Διατηρήθηκαν τα θεμέλια και ένας δόμος. Για τη συναρμογή των λίθων δε χρησιμοποιήθηκαν σύνδεσμοι. Στην επάνω επιφάνεια των πλίνθων υπήρχαν μοχλοβόθρια για την τοποθέτηση των πλίνθων του ανώτερου δόμου. Από την επίχωση συγκεντρώθηκαν όστρακα από αγγεία μελαμβαφή του τέλους του 5ου και 4ου αι.π.Χ.

Οδός Αλκιβιάδου 156

Στο οικόπεδο Α. Δωρίτου βρέθηκαν τρεις δεξαμενές. Στη μία από αυτές, που βρέθηκε κοντά στη νότια μεσοτοιχία διατηρήθηκε μόνον ο πυθμένας, που είχε διάμετρο 2,55 μ. και το συνηθισμένο στρογγυλό βύθισμα στο κέντρο του. Στη νότια πλευρά της δεξαμενής υπήρχε αγωγός, πλ. 1,02 και ύψ. 1,20 μ., που προχωρούσε κάτω από τα θεμέλια της συνεχόμενης προς Ν. οικοδομής. Ο πυθμένας της δεξαμενής και τα τοιχώματα του αγωγού διατηρούσαν υδραυλικό κονίαμα, πάχ. 0,015 μ. Από τις άλλες δύο δεξαμενές ερευνήθηκαν μόνον τα στόμια. Από αυτά το στόμιο της δεξαμενής, που βρέθηκε κοντά στη βόρεια μεσοτοιχία, βρισκόταν χαμηλότερα από το επίπεδο του σημερινού δρόμου, είχε ύψος 1,55 μ. και στα τοιχώματα τρεις εσοχές για την κάθοδο. Το στόμιο της τρίτης δεξαμενής, που βρέθηκε στη δυτική πλευρά του οικοπέδου εξείχε 1,80 μ. από το επίπεδο του σημερινού δρόμου και είχε στα τοιχώματα τρεις εσοχές για την κάθοδο.

Οδός Λουκά Ράλλη 69

Στο οικόπεδο Ε. Κλέντρου και Ε. Καλαμάρη βρέθηκαν λείψανα λατομείου και απιόσχημη δεξαμενή, της οποίας το στόμιο είχε διάμετρο 0,90 μ. Η δεξαμενή είχε καταστραφεί από μεταγενέστερη χρήση. Η ανασκαφή δεν έδωσε κινητά ευρήματα.

Οδός Αποστόλη 30

Στην ιδιοκτησία Δαμαλίτου βρέθηκε τοίχος

μεγάλου κτίσματος, που εδράζονταν στο βράχο λατομείου. Από τον τοίχο διατηρήθηκαν τα θεμέλια από ογκώδεις πωρολίθους με πρόχειρη επεξεργασία, διαστ. 0,50 × 0,80 μ., που είχαν εξορυχτεί επί τόπου.

Από την επίχωση προέρχονται όστρακα από μελαμβαφείς κοτύλες και τμήματα από πινάκια με εμπίεστη φυτική διακόσμηση του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Ομηρίδου 45

Στην ιδιοκτησία Μαλατέστα και Θεοδώρου βρέθηκαν λείψανα λατομείου και απιόσχημη δεξαμενή, που ερευνήθηκε εν μέρει. Το στόμιο της δεξαμενής είχε διάμετρο 0,85 μ. και στα τοιχώματα διατηρήθηκαν ίχνη από υδραυλικό κονίαμα. Η ανασκαφή δεν έδωσε κινητά ευρήματα.

Οδός Πραξιτέλους 113-115

Στην ιδιοκτησία Μ. Γερουλάκη βρέθηκε η θεμελίωση τοίχου κτίσματος σε μήκος 17 μ., που είχε κατεύθυνση από Β. προς Ν. Από τον τοίχο διατηρήθηκε μόνο μια σειρά από μεγάλες επιμήκεις πωροπλίνθους, διαστ. 1,60 × 0,70 μ., από τα θεμέλια. Από την επίχωση συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα μελαμβαφή του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Κολοκοτρώνη 143

Στο οικόπεδο Κ. Πασχάλη και Χ. Κωνσταντάρα βρέθηκε απιόσχημη δεξαμενή, της οποίας το στόμιο είχε διάμετρο 0,90 μ. Δε διαπιστώθηκε το βάθος της δεξαμενής, γιατί η έρευνα έφθασε μόνον ως το βάθος των 1,30 μ.

Οδός Κουντουριώτου 199

Στην ιδιοκτησία Μ. Λαζάρου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου σε μήκος 10 μ. Ο τοίχος είχε ύψος 2,20 μ. και είχε κατασκευαστεί από μεγάλες επιμήκεις πωροπλίνθους. Διατηρήθηκαν τα θεμέλια και τέσσερις δόμοι. Η τοιχοδομία ήταν σύμφωνα με το ορθογώνιο ισόδομο σύστημα με τις πωροπλίνθους τοποθετημένες διαδοχικά διάτονες και «παρά μήκος σύνδυο». Στη θεμελίωση έχουν χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό τμήματα από σπονδύλους κιόνων αρχαιότερου οικοδομήματος.

Από την επίχωση του χώρου της ανασκαφής προέρχονται όστρακα από μεγαρικούς σκύφους του τέλους του 3ου αι. π.Χ. και λαβή αμφορέα με σφράγισμα.

Οδός Πλωτ. Χατζηκωνσταντή 2

Στην ιδιοκτησία Γ. Κατσουδάκη βρέθηκαν λείψανα λατομείου, στο οποίο η εξόρυξη είχε γίνει με τον επιφανειακό κλιμακωτό τρόπο. Προς τη νότια πλευρά του οικοπέδου διατηρήθηκαν τέσσερις παράλληλες αύλακες εξόρυξης, μήκ. 1,20 έως 1,45 μ., που ήταν κάθετες σε άλλη αύλακα, μήκ. 7 μ. Η ανασκαφική έρευνα του χώρου δεν έδωσε κινητά ευρήματα.

Οδός Σηραγγείου 19 και Ουΐλσωνος

Στην ιδιοκτησία Ε. Κατσιμάνη αποκαλύφθηκε τμήμα από τα θεμέλια αρχαίου κτίσματος. Διατηρήθηκε μικρός ορθογώνιος χώρος, διαστ. 5 × 6 μ., στα ανατολικά του οποίου είχε λαξευτεί ο βράχος για την κατασκευή του κτιρίου. Ένας άλλος τοίχος όμοιας κατασκευής, που ανήκε στο ίδιο κτίσμα, βρέθηκε στα νότια του ορθογώνιου χώρου και είχε κατεύθυνση από Α. προς Δ. Από το κτίσμα διατηρήθηκε μόνο μια σειρά από πωροπλίνθους των θεμελίων. Από την επίχωση συγκεντρώθηκαν όστρακα από σκύφους μελαμβαφείς και πινάκια με εμπίεστη διακόσμηση του 4ου αι. π.Χ. Επίσης χάλκινο νόμισμα αθηναϊκό του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Νεωσοίκων 100-102 και Κοτζιαδών 43-45

Στην ιδιοκτησία Π. Τσουκά βρέθηκαν λείψανα αρχαίου λατομείου, στο οποίο διατηρήθηκαν οι αύλακες για την εξόρυξη ογκολίθων. Η ανασκαφή δεν έδωσε κινητά ευρήματα.

Οδός Ιάσονος 43-45 και Α. Θεοχάρη

Στο οικόπεδο Μπούτου και Ζουγανέλη βρέθηκε αρχαίο λατομείο στο οποίο η εκμετάλλευση είχε γίνει σύμφωνα με τον επιφανειακό κλιμακωτό τρόπο. Σε πολλά τμήματα του λατομείου είχαν διατηρηθεί οι αύλακες για την εξόρυξη ογκολίθων. Βρέθηκαν ακόμα και λείψανα δεξαμενής που είχε καταστραφεί παλιότερα.

Οδός Σηραγγείου, Κλεμανσώ, Καρατζά και Ουΐλσωνος

Στην ιδιοκτησία Η. Καραμωνά βρέθηκαν τμήμα λατομείου καθώς και τμήμα τοίχου σε μήκος 4,70 μ. Ο τοίχος είχε κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ. και διατηρούσε μόνο μια σειρά από ογκώδεις πωρολίθους από τα θεμέλια. Οι πωρόλιθοι εφάπτονταν με το μέτωπο του λατομείου απ' όπου είχαν εξορυχτεί. Στη βορειοανατολική πλευρά του οικοπέδου βρέθηκε το στόμιο, διαμ. 0,95 μ., μεγάλης απιόσχημης δεξαμενής, που για λόγους τεχνικούς δεν ήταν δυνατό να ερευνηθεί. Από την επίχωση συγκεντρώθηκαν λύχνος μελαμβαφής του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ., λαβή μελαμβαφούς κρατήρα με γραπτή διακόσμηση του τύπου της δυτικής κλιτύος και μήτρα λύχνου.

Οδός Καραολή-Δημητρίου 22 και Ζωσιμαδών

Στην ιδιοκτησία των αδελφών Κωνσταντοπούλου βρέθηκε τμήμα λατομείου, στο οποίο η εκμετάλλευση είχε γίνει με τον επιφανειακό κλιμακωτό τρόπο και όπου υπήρχε πηγάδι, βάθ. 2 μ., και με ορθογώνιο στόμιο, διαστ. 1 × 1,20 μ.

Οδός Αντιπλοιάρχου Λάσκου 3-5

Στην ιδιοκτησία Β. Θεοδώρου αποκαλύφθηκε τμήμα λατομείου στο οποίο είχε διατηρηθεί μέτωπο, μήκ. 7 και ύψ. 1,50 μ. Στο μέτωπο είχε λαξευτεί κόγχη, ύψ. 0,30 και βάθ. 0,20 μ. Παρόμοιες κόγχες βρίσκονται συχνά στα λατομεία της Πειραϊκής και προφανώς χρησίμευαν για την τοποθέτηση εργαλείων και αντικειμένων των λατόμων. Από την ανασκαφή προέρχονται όστρακα από μελαμβαφή αγγεία και λύχνους του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Γρηγορίου Ε΄ 13 και Σηραγγείου

Στην ιδιοκτησία Μπαλάση αποκαλύφθηκε μισοκαταστραμμένη απιόσχημη δεξαμενή, της οποίας η μεγαλύτερη διάμετρος, που είχε διατηρηθεί, ήταν 3 μ. Στα τοιχώματα της δεξαμενής κατέληγαν δύο αγωγοί τομής τριγωνικής περίπου και ύψ. 0,60 και 1,90 μ. ο καθένας και είχαν διάμετρο 0,80 και 1 μ. αντίστοιχα.

Οδός Φραγκιαδών 76-78

Στην ιδιοκτησία Σέρφου-Παναγοηλιοπούλου βρέθηκαν δύο δεξαμενές, αγωγός και όρυγμα αβαθές. Οι δεξαμενές ήταν απιόσχημες και είχαν περίπου και οι δύο τις ίδιες διαστάσεις (η μία βρέθηκε μισοκαταστραμμένη) (βάθ. 3, διαμ. πυθμένα 1,95 και διαμ. στομίου 0,95 μ.). Ο αγωγός, μήκ. 4,30 μ., είχε στο μισό μήκος του σχήμα τριγωνικό περίπου, πλ. 0,55 και ύψ. 0,90 μ., αλλά στη συνέχεια πλατυνόταν, έπαιρνε ακανόνιστο σχήμα και έφθανε σε ύψος 1,30 και πλάτος 1,10 μ. Στο βράχο υπήρχε όρυγμα, διαμ. 1,50 και βάθ. 0,60 μ.

Οδός Νοταρά 131

Στην ιδιοκτησία Π. Τσάκου βρέθηκε καταστραμμένη απιόσχημη δεξαμενή, της οποίας το στόμιο είχε διάμετρο 0,75 μ.

Οδός Θεάτρου 72-74

Στην ιδιοκτησία Χαλκίδη βρέθηκαν τα θεμέλια αρχαίου κτίσματος, από το οποίο διατηρήθηκαν εν μέρει δύο παράλληλοι τοίχοι σε μήκος 5,40 μ. ο νότιος και 13,40 μ. ο βόρειος, που είχαν κατασκευαστεί από μεγάλες πωροπλίνθους αλλά και μικρούς αργούς λίθους στα κενά. Οι τοίχοι είχαν σωθεί σε ύψος 0,60-1,30 μ., είχαν πλάτος 0,45 μ. και διατηρούσαν δύο δόμους. Από την ανασκαφή της επίχωσης συγκεντρώθηκαν όστρακα μελαμβαφή από πινάκια με εμπίεστη διακόσμηση και από μελαμβαφείς σκύφους του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Υψηλάντου 33-35

Στο οικόπεδο Γιαννίση-Καλούδη βρέθηκε τμήμα αρχαίου λατομείου, στο οποίο η εκμετάλλευση είχε γίνει σύμφωνα με τον επιφανειακό κλιμακωτό τρόπο (Πίν. 16 ε). Διατηρήθηκαν οι αύλακες, πλ. 0,30-0,40 μ., για την απόσπαση μεγάλων ογκολίθων, των οποίων η κάτω επιφάνεια δεν είχε αποκολληθεί από το βράχο.

Σαλαμίνα

Αγία Κυριακή

Στη σημερινή πόλη της Σαλαμίνας, στις ανατολικές υπώρειες του λόφου του Προφήτη Ηλία, ΒΔ. από την εκκλησία της Αγίας Κυριακής στην ιδιοκτησία Τρικαλίτου, αποκαλύφθηκε μεγάλο, ορθογώνιο περίπου, λάξευμα στο βράχο, διαστ. 4,05 × 4,30 μ., πιθανόν το κάτω μέρος θαλαμωτού τάφου. Στη νοτιοανατολική πλευρά υπήρχε άνοιγμα που ήταν φραγμένο με αργούς λίθους. Στο δάπεδο, που ήταν 0,90 μ. από την επιφάνεια του σημερινού δρόμου, βρέθηκε ταφή, που είχε καταστραφεί από τα κομμάτια του βράχου που είχαν καταπέσει από την οροφή και τα τοιχώματα. Βρέθηκαν τέσσερα κρανία, ελάχιστα οστά, έξι άβαφες πρόχοι και μια χάλκινη περόνη. Από τα αγγεία η ταφή χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Σε απόσταση 3,50 μ. ανατολικά από τον τάφο υπήρχε λάκκος ανοιγμένος στο βράχο. Από το λάκκο, που είχε διάμετρο 3,10 και βάθος 2,50 μ., συγκεντρώθηκαν όστρακα της ΥΕ περιόδου καθώς και όστρακα γεωμετρικών χρόνων.

Αίγινα

Οδός Πετρίτη, Θωμαΐδου και Κάππου

Στο οικόπεδο Κουκούλη κοντά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου βρέθηκαν τυχαία στην εκσκαφή των θεμελίων λείψανα αρχαίων κτισμάτων. Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιου κτίσματος (Σχέδ. 3) από το οποίο διατηρήθηκαν μόνο τα θεμέλια σε βάθος 1,50 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου και ένας δόμος, πλ. 0,70 μ., που έχουν κατασκευαστεί από λαξευτές ορθογώνιες πωροπλίνθους σε δεύτερη χρήση. Εγκάρσιος τοίχος δημιουργεί δύο χώρους από τους οποίους ο νοτιότερος διατηρεί το λίθινο κατώφλι καθώς και τις παραστάδες της εισόδου στο δυτικό τοίχο. Στο κατώφλι διακρίνονται οι τόρμοι για τις στρόφιγγες της πόρτας. Στο νότιο τμήμα του κτίσματος, όπου το δάπεδο είχε καταστραφεί, βρέθηκαν ίχνη πυράς. Στο χώρο αυτό αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλοι λάκκοι, που είχαν λαξευτεί στο βράχο πριν από την κατασκευή του κτιρίου. Από το λάκκο, που βρέθηκε ΒΑ. της εισόδου του κτιρίου, προέρχονται πολλά όστρακα από αγγεία γεωμετρικά και ελάχιστα οστά. Στο λάκκο που βρέθηκε ΝΑ. της εισόδου διαπιστώθηκαν δύο στρώματα επίχωσης. Το ανώτερο περιείχε όστρακα από αγγεία υστερογεωμετρικά, ενώ το κατώτερο όστρακα από αγγεία της μεσοελλαδικής και

Σχέδ. 3. Αίγινα. Οδός Πετρίτη, Θωμαΐδου και Κάππου. Κάτοψη της ανασκαφής.

όστρακα της ύστερης νεολιθικής περιόδου, δύο λεπίδες οψιανού, δύο λίθινους τριπτήρες και ελάχιστα οστά. Στα δυτικά του κτιρίου διατηρήθηκαν τμήματα δαπέδου, από μεγάλους στρογγυλεμένους λίθους, που όπως φαίνεται ανήκε σε υπαίθριο εξωτερικό χώρο. Στα νοτιοδυτικά του οικοπέδου βρέθηκε τμήμα ενός άλλου ορθογώνιου κτίσματος με δύο χώρους. Διατηρήθηκαν μόνον τα θεμέλια από πωροπλίνθους σε δεύτερη χρήση. Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου ερευνήθηκε τμήμα και άλλου κτιρίου, που διατηρούσε μόνο τα θεμέλια από πωροπλίνθους, με πρόχειρη επεξεργασία, και αργούς λίθους.

Οδός Φειδίου και Ν. Πέππα

Στην εκσκαφή θεμελίων του οικοπέδου Α. Ψάλτη βρέθηκαν υπόγειοι αγωγοί νερού, ανοιγμένοι στο βράχο, που επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Οι αγωγοί είχαν τομή τριγωνική περίπου και κλίση προς τον κεντρικό αγωγό, που είχε ανοιχτεί σε βάθος 3 μ. από το επίπεδο του σημερινού δρόμου. Όλοι οι αγωγοί εκτός από το Β ήταν τυφλοί. Ο αγωγός αυτός, που είχε μήκος 6,50 και ύψος 1,90 μ., κατέληγε σε στόμιο στην επιφάνεια του εδάφους. Ο κεντρικός αγωγός Α είχε μήκος 5 και ύψος 2 μ. Στη βορειοανατολική πλευρά του κεντρικού αυτού αγωγού κατέληγαν εκτός από το μεγάλο αγωγό Β και άλλος αγωγός, μήκ. 4,50 μ. και ύψ. 1,40 μ. Τρεις άλλοι αγωγοί τυφλοί, κατέληγαν στη νοτιοδυτική πλευρά του κεντρικού και είχαν μήκος 1,50 έως 2 μ. ο καθένας και ύψος 1,35 μ. Από την επίχωση συγκεντρώθηκαν όστρακα από αγγεία μελαμβαφή του 5ου και του 4ου αι. π.Χ.

Λειβάδι

Προς Β. της σημερινής πόλης της Αίγινας, στη θέση Λειβάδι και αριστερά από την παραλιακή οδό προς τη Σουβάλα, στη βραχώδη ακτή έχουν διατηρηθεί τα λείψανα ενός εκτεταμένου αρχαίου λατομείου[9]. Η λατομία έχει γίνει σύμφωνα με τον επιφανειακό κλιμακωτό τρόπο και σε πολλά σημεία διατηρούνται οι αύλακες για την εξόρυξη των ογκολίθων, που δεν έχουν αποσπαστεί από το βράχο. Οι ογκώδεις πωρόπλινθοι που χρησιμοποιήθηκαν στα θεμέλια του ναού του Απόλλωνα στην Κολώνα έχουν εξορυχτεί από το λατομείο αυτό όπως έχει αποδειχτεί από μετρήσεις[10]. Η μεταφορά των ογκολίθων από το λατομείο στην περιοχή της Κολώνας για την κατασκευή του ναού γινόταν από τη θάλασσα. Διακρίνεται λαξευμένος στο βράχο κατωφερικός δρόμος για τη μεταφορά των ογκολίθων ως την ακτή, όπου γινόταν η φόρτωση.

Τον 5ο αι. π.Χ. η περιοχή χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Στο λατομείο λαξεύτηκαν ομάδες από κιβωτιόσχημους τάφους συχνά σε κανονική διάταξη. Η ύπαρξη νεκροταφείου στην περιοχή ήταν γνωστή από παλιά, γιατί υπήρχαν ορατοί τάφοι που είχαν συληθεί και από τους οποίους έλειπε η καλυπτήρια πλάκα. Οι τάφοι αυτοί έχουν πλάτος 0,60 έως 0,80 μ. και μήκος 1,80 έως 2,20 μ. Στην επιφάνεια του περιχειλώματος του λάκκου έχει λαξευτεί υποδοχή για την καλύτερη προσαρμογή της καλυπτήριας πλάκας του τάφου. Στο οικόπεδο Αμπακούμκιν η ανασκαφή έφερε στο φως συνολικά 25 ακόμα τάφους, που είχαν και αυτοί συληθεί. Από τον καθαρισμό των τάφων προέρχονται αρυβαλλοειδές ληκύθιο και μελαμβαφής λήκυθος του 5ου αι. π.Χ., κομμάτια χάλκινης στλεγγίδας και σιδερένιο μαχαίρι.

Οδός Π. Θωμαΐδου και Κυβερνείου 15

Στην ιδιοκτησία Π. Μαρμαρινού βρέθηκε υπόγεια δεξαμενή νερού, που έφθανε σε βάθος 9,50 μ. και είχε δύο στόμια με διαφορετική διατομή το καθένα, 3,80 και 0,50 μ. Στον πυθμένα η δεξαμενή είχε διάμετρο 5 μ. και μικρό κυκλικό βόθισμα. Στα τοιχώματα της δεξαμενής κατέληγαν δύο αγωγοί (Α και Β) τριγωνικής περίπου τομής. Οι αγωγοί, που είχαν ύψος 4,30 και πλάτος 1,70 και 1,60 μ. ο καθένας, δεν ερευνήθηκαν σε όλο το μήκος τους. Τα τοιχώματα της δεξαμενής και των αγωγών είχαν επίχρισμα από υδραυλικό κονίαμα. Από την επίχωση της δεξαμενής προέρχονται: 1. Το πάνω δεξιό τμήμα επιτύμβιας στήλης με γείσο, σωζ. ύψ. 0,24 μ. Σώζεται τμήμα ανάγλυφης ανδρικής μορφής σε 3/4 προς δεξιά. Φοράει ιμάτιο, που αφήνει ακάλυπτο το δεξιό ώμο. 470-460 π.Χ. 2. Μαρμάρινο αγαλμάτιο Κυβέλης, σωζ. ύψ. 0,185 μ. Λείπει ο λαιμός και το κεφάλι. Η θεά φοράει ιωνικό χειριδωτό χιτώνα ψηλά ζωσμένο και ιμάτιο. Με το δεξί χέρι κρατάει φιάλη. Στην ποδιά της λιοντάρι προς αριστερά. 3. Μαρμάρινη κεφαλή γενειοφόρου ανδρός από ερμαϊκή στήλη, σωζ. ύψ. 0,10 μ. Η κόμη πέφτει στη ράχη συγκρατημένη από μια ταινία, που περνάει κάτω από τους κυματοειδείς βοστρύχους του μετώπου και δένει πίσω. Τους κροτάφους κοσμούν ελικωτοί βόστρυχοι. 4. Τμήμα επιτύμβιας στήλης, σωζ. ύψ. 0,15 μ. Διατηρεί τμήμα γυναικείου κορμού.

Άνω Λιόσια

Σε σκάμμα της ΕΕΥ σε απόσταση 300 μ. νότια από τη διασταύρωση των λεωφόρων Φυλής και Ασπροπύργου και εμπρός από το εργοστάσιο Κωνσταντινίδη βρέθηκε μαρμάρινη σαρκοφάγος, διαστ. 2,15 × 0,75 και ύψ. 0,65 μ., με κάλυμμα αετωματικό. Η

9. ΑΑ 1969, σ. 16 κ.ε.
10. Ό.π., σ. 30.

σαρκοφάγος είχε τοποθετηθεί με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ. και περιείχε ένα σκελετό ακτέριστο. Στο ίδιο σκάμμα κοντά στη σαρκοφάγο και προς ΝΔ. ανασκάφηκε τμήμα τοίχου, μήκ. 2,40 μ., χτισμένου από μεγάλες ορθογώνιες πωροπλίνθους, που διατηρούσε τον πρώτο δόμο.

Τρεις Γέφυρες

Κοντά στη διασταύρωση των οδών Οικονομίδου και Φλαγγίνας σε σκάμμα του ΟΑΠ αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα ρωμαϊκού κτίσματος. Από το κτίριο είχε διατηρηθεί τμήμα της εισόδου με το λίθινο κατώφλι, που είχε μήκος 0,88 μ. Η κατασκευή ήταν από χυτή τοιχοποιία, αλλά οι παραστάδες της εισόδου ήταν χτισμένες από επάλληλες σειρές από οπτοπλίνθους.

Μαρούσι

Σε απόσταση 200 μ. δυτικά από το ΚΑΤ, στο κατάστρωμα της οδού Ηροδότου εκεί όπου διασταυρώνεται με την οδό Πόντου, δίπλα ακριβώς από τη σιδηροδρομική γραμμή, αποκαλύφθηκε εν μέρει κτίσμα με χώρους για αποθήκευση, όπως συμπεραίνεται από τους μεγάλους πίθους, που βρέθηκαν τοποθετημένοι μέσα στο έδαφος. Η ανασκαφική έρευνα δεν ολοκληρώθηκε, γιατί το κτίσμα επεκτεινόταν κάτω από τη σιδηροδρομική γραμμή (Πί ν. 17 α).

Από το κτίριο βρέθηκαν δύο συνεχόμενοι χώροι επιμήκεις. Από τους τοίχους του κτιρίου διατηρήθηκαν μόνο τα θεμέλια από ογκολίθους πρόχειρα επεξεργασμένους και αργούς λίθους. Στο βορειότερο από τους δύο χώρους βρέθηκαν τέσσερις πίθοι τοποθετημένοι μέσα στο έδαφος ενώ στο νοτιότερο χώρο μόνο δύο. Από τους πίθους, που είχαν ύψος έως 1,10 μ., προεξείχαν από το δάπεδο τα στόμια, που είχαν διάμετρο 0,65 έως 0,47 μ. και φράσσονταν με μεγάλη στρογγυλή λίθινη πλάκα. Γύρω από τα στόμια των πίθων υπήρχε για προστασία κυκλική ζώνη από πλακοειδείς λίθους και κεραμίδια, που συνδέονταν με κονίαμα. Τη ζώνη αυτή περιέβαλλε σειρά από αργούς λίθους, που στερεώνονταν κάθετα στο χώμα και συνδέονταν με κονίαμα. Τμήμα ενός τοίχου παλιότερου από το κτίριο διατηρήθηκε σε παράλληλη γραμμή και σχεδόν σε επαφή με το δυτικό τοίχο του κτίσματος. Στο νότιο άκρο του παλιότερου αυτού τοίχου θεμελιώθηκε ο δυτικός τοίχος του νοτιότερου χώρου του κτιρίου.

Η ανασκαφική έρευνα επεκτάθηκε στα ανατολικά της σιδηροδρομικής γραμμής στην οδό Θεσσαλονίκης και συγκεκριμένα στο ύψος όπου η οδός Θεσσαλονίκης διασταυρώνεται με την οδό Μεσολογγίου. Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκε το ανατολικό τμήμα του ίδιου κτίσματος με δυο πίθους ίδιας κατασκευής καθώς και όργυμα, τα τοιχώματα του οποίου είχαν επιχριστεί με κονίαμα.

Αγία Παρασκευή

Στη διασταύρωση των οδών Δημητσάνας και Μεσογείων, σε σκάμμα του ΟΑΠ, βρέθηκε τάφος κεραμοσκεπής των ρωμαϊκών χρόνων. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί με την κεφαλή προς ΒΔ. Στον τάφο το μοναδικό κτέρισμα που βρέθηκε ήταν ένας λύχνος του 3ου αι. μ.Χ.

Ζούμπερι

Στην ιδιοκτησία Μ. Παντελιά-Σιμωνετάτου βρέθηκε στη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών σε μικρό βάθος μαρμάρινη σαρκοφάγος, διαστ. 2,10 × 0,75 μ. και ύψ. 0,59 μ., που είχε τοποθετηθεί με κατεύθυνση από Α. προς Δ. Η σαρκοφάγος βρέθηκε συληημένη και το κάλυμμα έλειπε. Στην επιφάνεια του περιχειλώματος της σαρκοφάγου είχε λαξευτεί υποδοχή για την καλύτερη προσαρμογή του καλύμματος. Η σαρκοφάγος μεταφέρθηκε στο Μουσείο του Μαραθώνα. Με την ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε διαπιστώθηκαν ίχνη από πυρές και συγκεντρώθηκαν ελάχιστα μελαμβαφή όστρακα. Οι εκσκαφικές εργασίες, για την κατασκευή πεδίλων της οικοδομής, που είχαν προηγηθεί, είχαν προκαλέσει καταστροφή του αρχαίου στρώματος και δεν ήταν πλέον δυνατό να διαπιστωθεί εάν επρόκειτο για τάφους-πυρές.

Μαραθώνας

Σκόρπιο Ποτάμι

Στην ιδιοκτησία Δ. Πατσαούρα αποκαλύφθηκε τμήμα νεκροταφείου των κλασικών χρόνων. Ένα άλλο τμήμα του ίδιου νεκροταφείου είχε ανασκαφεί το 1973 στο διπλανό οικόπεδο ιδιοκτησίας Λάμπρου. Βρέθηκαν έξι κιβωτιόσχημοι τάφοι, πήλινη λάρνακα με παιδική ταφή, δύο λάκκοι με πυρές και ταφή σε πίθο.

Οι τάφοι Ι και ΙΙ, που βρέθηκαν μισοκαταστραμμένοι, ήταν κιβωτιόσχημοι και είχαν προσανατολισμό από ΒΔ. προς ΝΑ. Τα τοιχώματά τους είχαν επένδυση από πήλινες πλάκες και για κάλυψη στον τάφο Ι είχαν χρησιμοποιηθεί επιμήκεις κυρτές κέραμοι. Στον τάφο Ι βρέθηκαν ίχνη καύσης και όστρακα από αγγεία του 5ου αι. π.Χ. Στον τάφο ΙΙ βρέθηκαν επάνω στις κεραμίδες του δαπέδου ένας σκύφος και μια όλπη ακέραιοι μελαμβαφείς, μια ερυθρόμορφη λήκυθος με παράσταση γυναίκας, που βαδίζει προς δεξιά και κρατάει δάδες (Πί ν. 17 β), μια ερυθρόμορφη αρυβαλλοειδής λήκυθος με παράσταση ιματιοφόρου νέου, που στηρίζεται σε ράβδο (Πί ν. 17 β) και δύο μελαμβαφείς λήκυθοι. Τα αγγεία χρονολογούν τον τάφο στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

Ο τάφος ΙΙΙ, πίθος μέσα σε όργυμα, που βρέθηκε σπασμένος είχε χρησιμεύσει για εγχυτρισμό. Βρέθηκαν ελάχιστα οστά, μια μελαμβαφής λήκυθος και

ένα μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο του τέλους του 5ου αι. π.Χ.

Ο τάφος IV ήταν κεραμοσκεπής μέσα σε λάκκο πυράς, είχε προσανατολισμό από Β. προς Ν. και 1,65 μ. μήκος και 0,36 μ. πλάτος, ενώ ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,80 × 0,90 μ. Μέσα στον τάφο δε βρέθηκαν λείψανα οστών παρά μόνο μια λήκυθος μελανόμορφη του 5ου αι. π.Χ. Τάφοι σε λάκκους πυράς έχουν βρεθεί στην Πλατεία Συντάγματος[11]. Σε απόσταση 2,50 μ. ανατολικά από τον τάφο βρέθηκε σπασμένη λήκυθος και όστρακο που σώζει κεφαλή μορφής προς δεξιά και επιγραφή: *ΚΑΛΟΣ*. Βορειοδυτικά από τον τάφο IV βρέθηκε πήλινη σκαφοειδής λάρνακα με όμοιο κάλυμμα. Μέσα στη λάρνακα, διαστ. 0,93 × 0,25 μ., βρέθηκαν διαλυμένα οστά παιδιού, μια λήκυθος του 5ου αι. π.Χ., ένα μόνωτο κύπελλο και ένα αλάβαστρο από αλάβαστρο.

Προς Ν. από τη σαρκοφάγο βρέθηκε ο τάφος VI (πυρά), που είχε κατεύθυνση από Β. προς Ν. Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,36 × 1,17 μ. αλλά η νότια πλευρά του είχε καταστραφεί από το μεταγενέστερο τάφο VIII. Μέσα στο στρώμα της πυράς, που είχε πάχος 0,62 μ., βρέθηκαν υπολείμματα της καύσης του νεκρού και μια λευκή λήκυθος του 5ου αι. π.Χ. Κάτω από την προηγούμενη πυρά υπήρχε άλλη πυρά με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ. μέσα σε λάκκο, διαστ. 1,70 × 1 μ. Μέσα στην πυρά, που είχε πάχος 0,55 μ., βρέθηκε μια ερυθρόμορφη αρυβαλλοειδής λήκυθος με παράσταση γυναικείας μορφής, που βαδίζει προς δεξιά και στρέφει το κεφάλι προς τα πίσω και μια λήκυθος μελανόμορφη που κοσμείται με φύλλα κισσού και δικτυωτό. Τα αγγεία χρονολογούν τον τάφο στον 5ο αι. π.Χ.

Βορειοδυτικά από τον προηγούμενο τάφο βρέθηκε ο κεραμοσκεπής τάφος VII, που είχε κατεύθυνση από Β. προς Ν., διαστ. 1,85 × 0,55 μ. Στον τάφο από τον οποίο έλειπαν οι καλυπτήριες κέραμοι, είχαν διατηρηθεί ελάχιστα οστά και όστρακα από ληκύθους μελανόμορφες και άωτα σκυφίδια.

Νοτιοανατολικά από τον τάφο VII βρέθηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος VIII, που είχε κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ., διαστ. 2,50 × 1,20 μ. Ο τάφος είχε χτιστεί εν μέρει πάνω από τον τάφο VI (πυρά). Ούτε εδώ διατηρήθηκαν οι καλυπτήριες πλάκες. Από τον καθαρισμό του τάφου προέρχονται όστρακα μελαμβαφή και χάλκινο κάτοπτρο.

Νότια από τον προηγούμενο τάφο βρέθηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος IX, που είχε την ίδια κατεύθυνση με τον προηγούμενο και διαστάσεις 1,95 × 0,51 μ. Τα τοιχώματα του τάφου είχαν επένδυση με πήλινες πλάκες και στο δάπεδο υπήρχαν κοίλες κέραμοι. Δε διατηρήθηκαν οι πλάκες κάλυψης. Από τον καθαρισμό του τάφου προέρχονται ένα χάλκινο κάτοπτρο και δυο ληκύθια.

Σε απόσταση 7 μ. ΒΑ. από τους τάφους βρέθηκε τμήμα μεγάλης δεξαμενής, διαστ. 10,90 × 6,80 μ. Οι τοίχοι, πάχ. 0,70 μ., είχαν κατασκευαστεί από αργούς λίθους, κομμάτια κεραμίδων, αλλά και από μαρμαροπλίνθους και πρόχειρα επεξεργασμένους ογκολίθους, που προέρχονταν από αρχαία κτίρια και που συνδέονταν με κονίαμα.

Οι εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων είχαν επιχριστεί με υδραυλικό κονίαμα. Εκεί όπου οι τοίχοι συνδέονταν με το δάπεδο δε σχηματίζονταν γωνίες (κατασκευή χαρακτηριστική για τις δεξαμενές). Το δάπεδο ήταν στρωμένο με κομμάτια κεραμίδων, που είχαν φυτευτεί κάθετα μέσα στο παχύ υδραυλικό κονίαμα. Ένας μικρός ορθογώνιος χώρος, διαστ. 1,30 × 2 μ., που είχε εντελώς καταστραφεί, σχηματίζονταν στη νότια μακριά πλευρά του κτίσματος. Στη βόρεια πλευρά της δεξαμενής σε επαφή με τον τοίχο διατηρήθηκε μικρή ορθογώνια κατασκευή από αργούς λίθους, που συνδέονταν με κονίαμα. Αποτελούσε πιθανόν την κατώτερη βαθμίδα σκάλας καθόδου, που χρησίμευε για τον καθαρισμό της δεξαμενής. Στους τοίχους της δεξαμενής βρέθηκαν εντοιχισμένα:

1. Απότμημα ενεπίγραφης ερμαϊκής στήλης του Ηρώδη του Αττικού. Λείπει το κεφάλι και το τμήμα της στήλης κάτω από την ήβη (Π ί ν. 18 α). Η επιγραφή είναι όμοια με δυο άλλες που βρέθηκαν, η μια στο Κάτω Σούλι και η άλλη εντοιχισμένη στον Άγιο Αθανάσιο[12].

(πρὸς θεῶν καὶ ἡρώων, ὅστις εἰ ὁ ἔ-)
(χων τὸν χῶρον, μήποτε μετακεινήσῃς)
τούτων τι καὶ τὰς τούτων τῶν ἀγαλμά-
των εἰκόνας καὶ τιμάς, ὅστις//////////
[ἢ] καθέλοι ἢ μετακεινοίη, τούτων μήτε
[γῆν καρπ]ὸν φέρειν μήτε θάλασσαν
[πλ]ωτὴν εἶναι, κακῶς τε ἀπολέσθαι αὐ-
[τ]ὸν καὶ [γ]ένος· ὅστις δὲ κατὰ χώραν
φυλάττοι καὶ τιμ[ῶν τ]ὰ εἰωθότα/////
καὶ αὔξων διαμένοι πο[λλὰ καὶ ἀγ]α-
θὰ εἶναι τούτων καὶ αὐτῷ Α[--]
λυμήνασθαι δὲ μηδὲ λωβήσασθαι
μηδὲν ἢ ἀποκροῦσαι ἢ συνθραῦσαι
ἢ συνχέαι τῆς μορφῆς καὶ τοῦ σχή-

11. AE 1958, σ. 61 τάφος LXXXIV, σ. 62 τάφος LXXXV και σ. 108 τάφος XXI.

12. IG II², 867.

15 ματος· εἰ δέ τις οὕτως ποιήσει, [ἡ αὐτὴ]
καὶ ἐπὶ τούτοις ἀρά. ἀλλ' ἐᾶν τά
τε ἐπιθήματα τῶν μορφῶν ἀσι-
νῆ καὶ ἀκέραια καὶ τὰ ὑποστήματα,
τὰς βάσεις ὡς ἐποιήθησαν.

2. Απότμημα ενεπίγραφης ερμαϊκής στήλης του Ηρώδη του Αττικού όμοιας με την προηγούμενη, σωζ. ύψ. 0,47, πλ. 0,32 μ.

3. Απότμημα μαρμάρινης ερμαϊκής στήλης (Π ί ν. 18 δ). Λείπει το κεφάλι. Σωζ. ύψ. 0,47, πλ. 0,31 μ. Στην όψη η επιγραφή: *ΜΕΜΝΩΝ/ΤΟΠΑΔΕΙΝ*.

Από την επίχωση της δεξαμενής προέρχονται:

1. Τμήμα μαρμάρινης ανδρικής μορφής από μεγάλο επιτύμβιο ανάγλυφο κλασικών χρόνων, σωζ. ύψ. 1,26 μ.

2. Μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια ρωμαϊκή στήλη (Π ί ν. 18 γ). Παριστάνονται ανδρική και γυναικεία μορφή όρθιες και ανάμεσά τους παιδική μορφή, που στέκεται πάνω σε βάθρο και κρατάει σφαίρα στο δεξί χέρι.

3. Κεφαλή ρωμαϊκού αντιγράφου αγάλματος Διονύσου (Π ί ν. 18 β). Η κόμη χωρίζεται στη μέση και τους κυματοειδείς βοστρύχους συγκρατεί ταινία. Κλάδοι κισσού στεφανώνουν την κεφαλή. Την κόμη επάνω από το μέτωπο κοσμούσε διάδημα, όπως δείχνουν οι τρύπες για τη στήριξη, που διατηρούνται στους βοστρύχους.

Πύργος

Στο κτήμα Π. Γκουγκούτση 500 μ. περίπου Β. από τον Τύμβο των Αθηναίων, συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα, που είχε αρχίσει το 1976.

Στη θέση αυτή σώζονται τα λείψανα ενός πύργου, που έδωσε το όνομα στην περιοχή. Τα λείψανα αυτά αναφέρουν ο Leake[13], ο Lolling[14] και ο Milchhoeffer[15]. Από το κτίσμα, που έχει διαστάσεις 6,60 × 4,50 μ., διατηρούνται η ευθυντηρία και ένας δόμος απο μαρμάρινες πλίνθους, που συνδέονται με κονίαμα και έχουν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή της εξωτερικής όψης του κτίσματος (Π ί ν. 19 α). Το εσωτερικό έχει γέμισμα από ακατέργαστους λίθους και οπτοπλίνθους, που συνδέονται με κονίαμα. Ορισμένες από τις μαρμάρινες πλίνθους του πύργου προέρχονται από ταφικό περίβολο του 4ου αι. π.Χ. όπως δείχνει η επεξεργασία της εξωτερικής όψης τους με κατακόρυφα κτυπήματα βελονιού. Οι μαρμάρινες αυτές πλίνθοι είχε διατυπωθεί η άποψη ότι ανήκουν στο μνημείο του Μιλτιάδη[16]. Για την κατασκευή του πύργου χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό αρχιτεκτονικά μέλη από τη θύρα του μεγάλου κτιρίου του Ισείου που έχει ανασκαφεί το 1976 στη θέση Βαλαρία (κοντά στο ξενοδοχείο Golden Coast).

Στη βόρεια πλευρά του πύργου βρέθηκαν τα θεμέλια ενός ορθογώνιου κτίσματος, που διατηρούσε τρεις χώρους, οι οποίοι επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Το κτίσμα αυτό είχε κατασκευαστεί από αργούς λίθους και κεράμους, που συνδέονται με κονίαμα και είναι μάλλον νεότερο από τον πύργο. Τα όστρακα, που συγκεντρώθηκαν από τον καθαρισμό της επίχωσης, ανήκουν στους βυζαντινούς χρόνους. Στον τοίχο του κτίσματος βρέθηκε εντοιχισμένη μαρμάρινη ανθεμωτή κέραμος του 2ου αι. π.Χ.

Στην ιδιοκτησία Καλαμαρά αποκαλύφθηκαν δυο μεγάλα κτίσματα σε πολύ μικρή απόσταση το ένα από το άλλο. Το κτίσμα, που βρέθηκε στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου είχε διαστάσεις 13,30 × 9,80 μ. και χωριζόταν σε δυο επιμήκεις χώρους. Διατηρήθηκαν μόνο τα θεμέλια από αργούς λίθους, που συνδέονταν με κονίαμα και κομμάτια από λιθοπλίνθους, που προέρχονταν από ταφικό περίβολο με τα χαρακτηριστικά κάθετα κτυπήματα βελονιού στην εξωτερική όψη. Χρησιμοποιήθηκαν ακόμα ως οικοδομικό υλικό κομμάτια από μαρμάρινους αρράβδωτους σπονδύλους και αρχιτεκτονικά μέλη επιτύμβιων στηλών.

Ένα δεύτερο κτίσμα βρέθηκε στα νότια του προηγούμενου. Διατηρήθηκαν τα θεμέλια από αργούς λίθους, που συνδέονταν με κονίαμα. Από το κτίσμα αυτό διασώθηκε ακέραιος μόνο ένας μικρός ορθογώνιος χώρος, διαστ. 2,10 × 2,50 μ., και τμήματα από άλλους χώρους, όπου διατηρούνται πίθοι αποθηκευτικοί.

Στην επίχωση βρέθηκαν όστρακα μεταβυζαντινά και απότμημα ερμαϊκής στήλης, σωζ. ύψ. 0,58 μ.

Κάτω Σούλι

Κοντά στο αντλιοστάσιο, που βρίσκεται ΝΔ. από το χωριό βρέθηκε τυχαία τμήμα λαβής μεγάλου μελανόμορφου ελικοειδούς κρατήρα. Η εξωτερική επιφάνεια της λαβής χωρίζεται με οριζόντια γραμμή σε δυο πεδία. Επάνω παριστάνεται ανδρική ιματιοφόρος μορφή προς αριστερά. Στο κάτω μέρος σώζεται η κεφαλή και το πάνω μέρος κορμού νέου προς αριστερά, που κρατάει κλαδιά δέντρου (Π ί ν. 19 β).

13. W. M. Leake, The topography of Athens and the Demi, II², σ. 101.

14. AM I (1876), σ. 70.

15. E. Curtius, U. J. A. Kaupert, Karten von Attica V, σ. 46.

16. Ν. Παπαχατζή, Παυσανία Αττικά, σ. 423.

Κάντζα Παιανίας

Στην ιδιοκτησία Γ. Μαργιόλη, στην οδό Κρυστάλλη 4, κατά τις εργασίες κατασκευής αποχέτευσης βρέθηκε τυχαία μεγάλη μαρμάρινη αμφίγλυφη πλάκα, διαστ. 1,10 × 0,64 και πάχ. 0,25 μ. Η πλάκα μεταφέρθηκε και φυλάγεται στο Μουσείο της Βραώνας. Στη μια όψη της πλάκας διατηρείται ανάγλυφη παράσταση με αντιθετικούς λέοντες, που υψώνουν συμμετρικά το μπροστινό δεξί πόδι. Οι μορφές πατούν σε κανόνα. Κανόνας επιστέφει και την οριζόντια πλευρά του αναγλύφου. Στην άλλη όψη της πλάκας διατηρείται τμήμα παράστασης με πολεμιστή προς αριστερά, που κρατάει ασπίδα με το αριστερό χέρι και κράνος με το δεξιό. Το επίσημα της ασπίδας παριστάνει πάλη Ηρακλή με το λέοντα της Νεμέας. Πίσω από τον πολεμιστή αμαζόνα βαδίζει προς αριστερά. Κρατάει με το αριστερό χέρι πέλτη και στρέφει το κεφάλι πίσω προς το άλογο, που ακολουθεί. Μπροστά από τον πολεμιστή διακρίνεται η άκρη του ενδύματος μιας τρίτης μορφής. Οι μορφές πατούν σε κανόνα. Στο πάνω μέρος της πλάκας ταινία και κυμάτιο.

Άνω Βούλα

Οδός Νικηταρά (Ο.Τ. 143)

Στο οικόπεδο Μπαγούρδα αποκαλύφθηκε ένας τοίχος, χτισμένος πολύ πρόχειρα με αδούλευτους λίθους που είναι τοποθετημένοι πάνω στο βραχώδες έδαφος της περιοχής. Ο τοίχος, πλ. 1,25-1,50 και ύψ. 0,25-0,35 μ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 27,50 μ. και συνεχιζόταν στα γειτονικά οικόπεδα έχοντας γενική κατεύθυνση Β.-Ν.

Πιθανότατα σχετίζεται με ανάλογους τοίχους που βρέθηκαν στην οδό Παπαφλέσσα. Κατά τον καθαρισμό του βρέθηκε μόνο μια βάση οξυπύθμενου αμφορέα.

Οδός Κυδωνιών (Ο.Τ. 94, αριθ. οικοπ. 16)

Στο βραχώδες έδαφος του οικοπέδου Κονιδάρη, όπου η επίχωση είναι ελάχιστη βρέθηκε ένας τοίχος χωρίς καμιά θεμελίωση. Είναι χτισμένος με εντελώς αδούλευτους λίθους μεγάλου και μέτριου μεγέθους τοποθετημένους ακανόνιστα. Η κατεύθυνσή του είναι ΒΑ.-ΝΔ. Το μήκος του μέσα στο οικόπεδο είναι 12,50 μ., αλλά συνεχίζεται ΝΔ. στα διπλανά οικόπεδα. Το πλάτος του ποικίλλει από 0,35-0,60 μ. Το σωζόμενο ύψος του είναι 0,20 μ.

Οδός Κυδωνιών (Ο.Τ. 100, αριθ. οικοπ. 1)

Στο οικόπεδο Βλασσοπούλου βρέθηκε ένας τοίχος χτισμένος με αδούλευτους λίθους που είναι προσεχτικά τοποθετημένοι στη μια μόνο πλευρά του, τη βορινή. Η κατεύθυνσή του είναι ΒΑ.-ΝΔ. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 12,65 μ. Το πλάτος του είναι εντελώς ακανόνιστο και ποικίλλει από 1 έως 2 μ. Το σωζόμενο ύψος 0,20 μ. περίπου.

Οδός Παλαιολόγου (Ο.Τ. 101, αριθ. οικοπ. 2)

Πάνω στο βραχώδες έδαφος του οικοπέδου Νομ. Φωκά αποκαλύφθηκε ένας τοίχος χτισμένος με αδούλευτους λίθους προσεχτικά τοποθετημένους και στις δυο πλευρές τους. Το ενδιάμεσο γέμισμα είναι με μικρότερους λίθους και χώμα. Η κατεύθυνση του είναι ΒΔ.-ΝΑ. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 22 μ. Το πλάτος του είναι 0,80 και το σωζόμενο ύψος του 0,25 μ. Από τις ενδείξεις που υπάρχουν φαίνεται πως συνεχιζόταν στα γειτονικά οικόπεδα.

Οδός Αιόλου (Ο.Τ. 134)

Ο Ν. Χατζηιγνατιάδης παρέδωσε τα παρακάτω αγγεία (που βρέθηκαν από τον εγγονό του και άλλα παιδάκια) και υπέδειξε την ακριβή θέση που βρέθηκαν, στην οδό Αιόλου: 1. Κομμάτι από μελαμβαφή πρόχου. 2. Μικρό αγγείο που του λείπουν οι λαβές. 3. Ελλιπή τριποδικό κώθωνα. 4. Όστρακα μελαμβαφή. 5. Αμφορίσκο μελαμβαφή. 6. Αρυβαλλοειδές αγγείο που σώζεται ως το λαιμό. 7. Κοτύλη που της λείπουν οι λαβές. 8. Μαστοειδές αγγείο. 9. Μικρό αγγείο που του λείπουν οι λαβές. 10. Κομμάτι από μελαμβαφές αγγείο.

Από την έρευνα που έγινε διαπιστώθηκε η ύπαρξη ενός φυσικού κοιλώματος στο βραχώδες έδαφος σε χώρο του οποίου τις τρεις πλευρές του όριζε πρόχειρο τοιχάριο από αδούλευτους λίθους, και τη δυτική ο λαξευμένος βράχος. Στην ανασκαφική έρευνα που έγινε βρέθηκαν και άλλα αγγεία, ένας λύχνος, δύο πινάκια, κύλικα, σκέπασμα πυξίδας.

Οδός Αθηναΐδος και Νικηταρά (Ο.Τ. 139)

Στο οικόπεδο Γεραλδή αποκαλύφθηκαν δυο τοίχοι σχεδόν παράλληλοι που απέχουν 9 μ. ο ένας από τον άλλο. Τίποτα δεν αποδεικνύει την άμεση σχέση τους. Είναι χτισμένοι με αδούλευτους λίθους ποικίλου μεγέθους, άλλοτε με λιγότερη και άλλοτε με κάπως περισσότερη φροντίδα. Κατά τον καθαρισμό βρέθηκαν και στους δυο τοίχους μερικά όστρακα της κλασικής εποχής.

Οδός Καλαβρύτων (Ο.Τ. 115, αριθ. οικοπ. 2)

Στο οικόπεδο Παπανδρικοπούλου βρέθηκαν δυο τοίχοι, σχεδόν παράλληλοι με καταστραμμένο το μεσαίο τμήμα τους. Τοίχος 1: σωζ. μήκ. 12,90, πλ. 0,95-1,05 και ύψ. 0,20-0,45 μ. Τοίχος 2: σωζ. μήκ. 6,40, πλ. 0,75-0,90 και ύψ. 0,30-0,35 μ. Η γενική τους κατεύθυνση είναι ΒΔ.-ΝΑ. Στο βόρειο τμήμα τους απέχουν μεταξύ τους 8,50 μ., ενώ στο νότιο 10,40 μ. Πατούν επάνω στο βραχώδες έδαφος και είναι χτισμένοι με αδούλευτους λίθους μέτριου και μεγάλου

μεγέθους, τοποθετημένους με προσοχή και στις δύο πλευρές των τοίχων ενώ το ενδιάμεσο κενό έχει συμπληρωθεί με μικρούς λίθους και χώμα. Και οι δυο τοίχοι αν και έχουν την ίδια τοιχοποιία δε φαίνονται να σχετίζονται μεταξύ τους άμεσα.

Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄

Στο οικόπεδο Γιαννίδη αποκαλύφθηκαν θεμέλια και τμήμα ανωδομής μιας κατοικίας που φαίνεται να διαιρείται σε δυο μέρη. Το δυτικό που περιλαμβάνει τους χώρους Α,Β,Γ,Δ,Ε και το ανατολικό τους χώρους Ζ,Η,Θ, και Ι.

Οι εξωτερικοί τοίχοι 1, 4, 5, 7, 8 και 11 είναι χτισμένοι με μεγάλους λίθους. Στους εσωτερικούς τοίχους οι λίθοι ήταν μικρότεροι και προσεχτικά τοποθετημένοι και στις δυο πλευρές τους. Κατά διαστήματα υπήρχαν, για το καλύτερο δέσιμο των τοίχων, διάτονοι λίθοι.

Η κατοικία έχει χτιστεί στην πλαγιά του βραχώδους λόφου με αρκετή κλίση από Β. προς Ν. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι πάνω στο βράχο. Το δάπεδο των δωματίων είχε ισοπεδωθεί με μερική λάξευση των βράχων αλλά κυρίως με μεταφορά χωμάτων. Για το λόγο αυτό τα δάπεδα των δωματίων βρίσκονται σε διαφορετικό επίπεδο. Πολλές φορές σε μερικές τουλάχιστον περιπτώσεις τα δάπεδα ήταν στρωμένα με πλάκες. Μια τέτοια πλακοειδής πέτρα βρέθηκε στη βορειοδυτική γωνία του χώρου Α. Δυο τμήματα πλακόστρωσης από σχιστολιθικούς λίθους αποκαλύφθηκαν στο χώρο Γ. Το ένα κοντά στον τοίχο 6 και το άλλο στον τοίχο 3. Και στο χώρο Δ βρέθηκε, δίπλα ακριβώς από τον τοίχο 10, ένα πλακοστρωμένο τμήμα δαπέδου.

Εξωτερική είσοδος της οικίας υπήρχε, ίσως, στον τοίχο 13 από όπου έμπαινε κανείς στο χώρο Ε και απο κει στα άλλα δωμάτια της δυτικής οικίας. Πάντως υπήρχε μια είσοδος, πλ. 0,90 μ., στον τοίχο 5, δυτικά του χώρου Β. Από το χώρο Γ έμπαινε κανείς στο Δ από το άνοιγμα, πλ. 0,85 μ., που υπήρχε δυτικά από τον τοίχο 9. Στο χώρο Δ σημειώνουμε δυο μικρούς χώρους που διαμορφώθηκαν από πρόχειρα τοιχάρια, δίπλα απο ένα πλακόστρωτο τμήμα.

Γενικά οι τοίχοι των χώρων Ζ, Η, Θ και Ι του ανατολικού τμήματος έχουν πολύ πιο προσεγμένη δουλειά χωρίς να φαίνονται ότι είναι οργανικά δεμένοι μεταξύ τους, επειδή οι κυριότεροι (τοίχοι 15 και 16) από ένα σημείο και πέρα έχουν καταστραφεί, ίσως όταν έγινε η διάνοιξη της οδού Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄. Έτσι η διαίρεση της ανατολικής οικίας σε χώρους (Ζ, Η, Θ, Ι) είναι εν μέρει συμβατική.

Βρέθηκαν πολλά όστρακα που χρονολογούνται στον 5ο και κυρίως στον 4ο αι. π.Χ.

Οδός Βαλτετσίου 6

Στο οικόπεδο Μπούζα αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας από τις πιο καλοχτισμένες που έχουν βρεθεί στην περιοχή. Το μεγαλύτερο τμήμα της σκεπάζεται ή ίσως καταστράφηκε όταν χτίστηκε η οικία Μπούζα. Πάντως από τό τμήμα της αρχαίας οικίας που έχει απομείνει μπορεί κανείς να διακρίνει το διάδρομό της, ανάμεσα στους τοίχους 1 και 5, που οδηγούσε στην κεντρική αυλή. Αυτή βρίσκεται ανάμεσα στους τοίχους 4 και 7 και είναι στρωμένη με σχιστολιθικούς λίθους και κομμάτια από κεραμίδες. Νότια από την αυλή βρέθηκαν δυο δωμάτια (Α και Β). Οι δυτικοί τους τοίχοι λείπουν ολότελα. Βόρεια της αυλής βρέθηκε ένα δωμάτιο (το Γ) και ανατολικά του τμήμα του δωματίου Δ.

Οι τοίχοι σώζονται σε ύψος 0,35-0,45 μ. και έχουν πλάτος 0,54-0,55 μ. Το οικοδομικό υλικό είναι αρκετά δουλεμένο και κυρίως καλά προσαρμοσμένοι οι λίθοι, άσχετα πολλές φορές με το μέγεθός τους. Οι τοίχοι έχουν δυο όψεις. Τα ενδιάμεσα έχουν συμπληρωθεί με μικρούς λίθους και χώμα. Βόρεια από την οικία περνάει η οδός Βαλτετσίου στην οποία βρέθηκαν λείψανα από άλλα κτίσματα, κάπως πιο πρόχειρα χτισμένα. Τα όστρακα που βρέθηκαν στην ανασκαφή γενικά χρονολογούνται στον 5ο και κυρίως στον 4ο αι. π.Χ. Βρέθηκαν και αρκετά όστρακα της ελληνιστικής εποχής.

Οδός Νικηταρά 5 και 7

Τα οικόπεδα Κοκκολάκη και Παναγόπουλου σκάφτηκαν ταυτόχρονα γι' αυτό και παρουσιάζονται μαζί. Βρίσκονται στη νότια πλευρά του δρόμου. Το έδαφος έχει απότομη κλίση στην αρχή που στη συνέχεια γίνεται όλο και λιγότερο αισθητή.

Κοντά στην οδό Νικηταρά βρέθηκε ένας πρόχειρος αναλημματικός τοίχος (1) με λοξή κατεύθυνση προς το δρόμο. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 18,60 μ., έχει πλάτος 0,65 και σωζ. ύψος 0,80 μ. Η μια του συνέχεια καταστράφηκε από το δρόμο, η άλλη από οικία που υπήρχε. Η κατεύθυνση και η πρόχειρη δουλειά του αναλημματικού τοίχου δείχνουν ότι θα σχετιζόταν με κάποιο μονοπάτι.

Νοτιότερα βρέθηκε ένας άλλος αναλημματικός τοίχος (2) πρόχειρα κι αυτός χτισμένος με αδούλευτους λίθους και την ίδια σχεδόν κατεύθυνση με τον προηγούμενο. Βορειοανατολικά συνεχίζεται στα διπλανά οικόπεδα. Η νοτιοδυτική άκρη του φθάνει ως ένα συγκρότημα δωματίων. Ο τοίχος αυτός ήταν αναλημματικός δρόμου τον οποίο όριζε από τη μια πλευρά και ταυτόχρονα τον προστάτευε συγκρατώντας τα χώματα της πλαγιάς. Στη συνέχειά του υπήρχαν τα δωμάτια κατοικίας που έκαναν περιττό τον αναλημματικό τοίχο.

Η νοτιοδυτική άκρη του τοίχου 2 έφθανε αρχικά ως τον τοίχο 1 του χώρου Γ. Αργότερα προστέθηκε στο χώρο αυτό ο Ε που μεγάλωσε το σπίτι ΝΑ. Τότε ασφαλώς προστέθηκε στον αναλημματικό τοίχο 2 ο 2α. Μεγαλώνοντας δηλαδή το σπίτι ΝΑ. άλλαζε η

οικοδομική γραμμή. Στη νέα αυτή κατάσταση προσαρμόστηκε και ο αναλημματικός τοίχος 2 με την προσθήκη του 2α που ακούμπησε σχεδόν στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου Ε και με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε ο μικρός χώρος Δ.

Δυτικά του Ε υπάρχει ο χώρος ΣΤ που διαιρείται εν μέρει στα δύο. Αρχικά πρέπει να ήταν όλος στρωμένος με μεγάλους πλακοειδείς λίθους. Δυτικά του ΣΤ υπάρχει ένας αδιαμόρφωτος χώρος που ονομάστηκε Ζ. Βορειοδυτικά του χώρου Γ αποκαλύφθηκε ο Β και ο αδιαμόρφωτος χώρος Α. Αυτοί βρίσκονται σε ψηλότερο επίπεδο αλλά πρέπει να είναι τμήματα της ίδιας κατοικίας. Τα διάφορα δωμάτια έχουν χτιστεί σε ανώμαλο έδαφος. Τα δάπεδά τους ισοπεδώθηκαν με χωμάτινη επικάλυψη των βράχων που προεξείχαν. Οι τοίχοι όπου υπήρχαν βράχοι πατούσαν απλώς επάνω σ' αυτά. Σ' ελάχιστες μόνο περιπτώσεις λαξεύτηκαν λίγο οι βράχοι για να δημιουργηθεί ένα είδος κοίτης.

Τα όστρακα που βρέθηκαν χρονολογούνται στα τέλη της αρχαϊκής εποχής και κυρίως στον 5ο αι. π.Χ.

Οδός Δαβάκη (Ο.Τ. 174)

Στο οικόπεδο Κισκίνη αποκαλύφθηκε ένας τοίχος σε μήκος 22,20 μ. που ακολουθώντας την καμπύλη του υψώματος συνεχίζεται σε αρκετά μεγάλη απόσταση. Το πλάτος του τοίχου είναι 1 έως 1,27 μ. Οι πλευρές του είναι χτισμένες με μεγάλους αδούλευτους λίθους. Το ενδιάμεσο έχει γεμιστεί με λίθους και χώμα. Το ύψος του σώζεται έως 0,40 μ.

Είναι ίσως μια πρόχειρη οχύρωση χωρίς να αποκλείεται ολότελα να πρόκειται για αιμασιά.

Βλάχικα Βάρης

Κατά τη διάνοιξη κοινοτικής οδού στα Βλάχικα Βάρης, απέναντι από το βενζινάδικο FINA και νότια από την ταβέρνα Κάστρο του μπάρμπα Θωμά βρέθηκε μαρμάρινη λήκυθος και μαρμάρινη επιτύμβια στήλη. Σύμφωνα με τις πληροφορίες των κατοίκων βρίσκονταν εκεί, εδώ και μια δεκαετία περίπου. Ίσως όμως να προέρχονται από τήν εκσκαφή του διπλανού χώρου που τώρα είναι η ταβέρνα. Πάντως προέρχονται από την περιοχή του δήμου Αλών Αιξωνίδων.

1. Μαρμάρινη λήκυθος (Μουσείο Πειραιά 4252), σωζ. ύψ. 0,42, διαμ. ώμου 0,215 μ. Λείπει η βάση, ο λαιμός με τη λαβή και μέρος της κοιλιάς. Υπάρχει ανάγλυφη παράσταση δεξίωσης. Αριστερά μια γυναικεία καθισμένη μορφή, με χιτώνα και ιμάτιο, δεξιώνεται όρθιο άνδρα. Επιγραφή: *Δημοστράτη / Αΐσχρωνος / Καλλιάδης / Καλλαίσχρου.*

2. Επιτύμβια ανθεμωτή στήλη (Μουσείο Πειραιά 4253). Σώζεται μόνο το πάνω τμήμα της. Είναι σκαλισμένη σε πρόστυπο ανάγλυφο μια λουτροφόρος, που σώζεται το πάνω μισό της περίπου. Πάνω από τη λουτροφόρο υπάρχουν δύο σχηματοποιημένοι ρόδακες και στη συνέχεια η επιγραφή: *Κάλλαισχρος / Κάλλωνος / Άλαιεύς.*

Η επίστεψη έχει ανάγλυφη διακόσμηση άκανθας και δωδεκάφυλλου ανθεμίου.

Οδός Αθηνών-Βάρης

Το οικόπεδο Μπαγλατζή βρίσκεται στη θέση Γούρνα, ανάμεσα στα Βλάχικα και τη Βάρη, απέναντι από το γνωστό ταφικό περίβολο. Στη θέση Γούρνα και ιδιαίτερα στην περιοχή που απλώνεται βορινά του δρόμου Αθηνών-Βάρης, προς την πλαγιά του λόφου, έχουν αποκαλυφθεί πολλοί τάφοι τα τελευταία χρόνια και έχουν προκύψει ενδιαφέροντα συμπεράσματα, τα οποία θα δημοσιευτούν σύντομα.

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν διάφοροι τοίχοι από τους οποίους οι πιο ενδιαφέροντες είναι οι 2 και 4, που όριζαν ένα αρχαίο δρόμο, πλ. 3-4 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Οι περισσότεροι τάφοι βρέθηκαν στο τριγωνικό πλαίσιο που σχημάτιζαν οι τοίχοι 2, 11 και 16. Οι τάφοι αυτοί πλαισιώνονταν τις περισσότερες φορές από μικρότερους τοίχους ή τοιχάρια.

Ανάμεσα στους τοίχους 11 και 15 σχηματιζόταν ένας διάδρομος. Οι τάφοι Ι και ΙΙ βρίσκονταν σ' ένα είδος χωριστού περιβόλου όπως και οι τάφοι ΙΙΙ και IV, ενώ στην άλλη πλευρά του δρόμου (τοίχος 4) δε βρέθηκε ούτε ένας τάφος.

Βρέθηκαν συνολικά 28 τάφοι. Από αυτούς: α) έξι ήταν πυρές, β) έξι κεραμοσκεπείς, γ) πέντε απλοί λακκοειδείς, δ) τέσσερις κιβωτιόσχημοι με τέσσερις πλάκες βαλμένες κάθετα, ε) τέσσερις χτιστοί με πέτρες, στ) μια πώρινη σαρκοφάγος, ζ) ένας εγχυτρισμός, και η) μια πήλινη λάρνακα.

Βρέθηκαν ακόμα τα παρακάτω κομμάτια από επιτύμβιες στήλες, που μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Πειραιά:

1. Το πάνω μέρος ενεπίγραφης μαρμάρινης επιτύμβιας αετωματικής στήλης (Μουσείο Πειραιά, αριθ. 3743). Μεγ. σωζ. ύψος 0,40, ύψος αετώματος 0,12, πλάτος στήλης 0,32 και πάχος 0,05 μ. Επιγραφή: *Κυδωνὶς / Ἀντιφάνης*

2. Σε δυο διαφορετικές θέσεις της ανασκαφής βρέθηκαν δυο κομμάτια αετωματικής επιτύμβιας στήλης (Μουσείο Πειραιά, αριθ. 4369). Το πάνω τμήμα της έχει σωζ. ύψος 0,30 μ. Το πλάτος της είναι 0,30 μ., ύψος αετώματος 0,16 και πάχος 0,05 μ. Το κάτω τμήμα της έχει ύψος 0,50, πλάτος 0,31 και πάχος 0,05 μ.

3. Βρέθηκε και ένα αττικό χάλκινο νόμισμα στο νότιο τμήμα του αρχαίου δρόμου, με παράσταση Αθηνάς και αντωπές κουκουβάγιες.

Βάρκιζα

Οδός Χίου (Ο.Τ. 24)

Στο αγροτεμάχιο εκκλησίας Βάρης, που βρίσκε-

ται κοντά στη διασταύρωση των οδών Χίου και Θάσου, ερευνήθηκε μόνο το τμήμα που θα χτιζόταν ο κινηματογράφος Βάρκιζα.

Εκτός από μερικούς λίθους που βρέθηκαν σχεδόν σκόρπιοι, αποκαλύφθηκε ένας τοίχος με γενική κατεύθυνση Α.-Δ. και με μικρή απόκλιση ΒΑ.-ΝΔ. Είναι χτισμένος με αδούλευτους λίθους και χώμα. Οι μεγάλοι λίθοι είναι τοποθετημένοι με προσοχή στη νότια πλευρά του, ενώ οι μέτριοι και κυρίως οι μικροί συμπληρώνουν μαζί με χώμα το υπόλοιπο πλάτος του αναλημματικού τοίχου, που κυμαίνεται από 0,90-1,30 μ. Ο τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 42,50 μ. Το έδαφος έχει αρκετή κλίση, γι' αυτό και πολλοί από τους λίθους του τοίχου έχουν μετακινηθεί από την πίεση του εδάφους.

Αποκαλύπτοντας τον τοίχο βρέθηκαν μερικά όστρακα της κλασικής εποχής και κυρίως του 4ου αι.

Καμάριζα

Κοινότητα Αγίου Κωνσταντίνου Λαυρεωτικής

Στη θέση Σιντερίνα, ΝΔ. από το εκεί γνωστό πηγάδι και σε απόσταση 100 μ. από αυτό, αποκαλύφθηκε τάφος χτισμένος με αδούλευτους μικρούς λίθους. Το εσωτερικό του καλυπτόταν με παχύ ασβεστοκονίαμα. Σκεπαζόταν με τρεις πλάκες, δύο ημικυκλικές στις άκρες και μια επιμήκη μαρμάρινη στη μέση. Τα κενά που άφηναν οι πλάκες είχαν συμπληρωθεί με λίθους. Το κεφάλι του νεκρού ήταν τοποθετημένο στη δυτική πλευρά. Το σχήμα του τάφου ήταν ακανόνιστο τετράπλευρο (βορινή πλευρά 2,60, νότια 2,45, ανατολική 0,90 και δυτική 0,80 μ.). Το βάθος του τάφου ήταν 0,85 μ. Η επίχωση ήταν 0,30 μ. περίπου.

Κτερίσματα: Μια οινοχόη, δυο δαχτυλίδια σιδερένια και ένα χάλκινο (Μουσείο Πειραιά).

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

AGRILEZA VALLEY

Mr. J. Ellis Jones University College of North Wales, undertook a season of excavation at the ore washeries in the Agrileza Valley, south-east Attica, where he had previously conducted a cleaning operation during 1977 (Fig. 1).

The fieldwork in 1978 concentrated on Washery C, where the previous season's work had uncovered the working surface of the washery proper, which was very well preserved, and revealed the existence of a room adjacent to it on the east. A further area on this side was cleared of scrub, and excavation in the northern part of this area brought to light a row of three well-built rooms forming part of the north range of a works-compound, and also some foundations, lying up against their south front, which were used in connection with various metallurgical processes. Traces of other rooms along the terraced south hedge of the compound were also located.

The three north rooms were obviously laid out as part of one unified scheme with the washery, for their rear walls and their front walls were aligned, respectively, with the back wall of the washery's water-tank and the row of three columns set close to the north edge of its drying-table, *i.e.*, with the back and front of the colonnaded workshed which, on the basis of earlier observations and the 1977 results, had been conjecturally restored as a shelter for the tank and washery-table and an integral element of a part-roofed, part-open washery. The three rooms had been cut back into the hillside so that their rear walls were preserved to nearly head height by the very solid fill of collapsed mud brick; the front walls were very much lower, and even their foundations had been partly robbed.

The first room, Room I, had been located in 1977. It lay right next to the washery and was entered only by a door set in the east end-wall of the washery's workshed. The room was square (4.50 × 4.50 m.) and was floored and entirely lined (certainly up to the preserved height of its walls) with the same thick waterproof cement as was used to surface the washery. A gap in the plaster floor in the doorway marked the position of a threshold; that may suggest that a door had been provided to close the entrance. The room was obviously some kind of annexe to the washery proper, perhaps a store-room, one more secure than the open-fronted room in the north-west corner of the washery itself. Some tile fragments were found in this room, including about half a Lakonian rain-tile found low down in the earth fill, but very few sherds.

The other two rooms formed a linked pair which had no direct communication with Room I and indeed contrasted with it in appearance and use. The middle room, Room II, was entered by a doorway in its east wall from Room III, and that had a door on its south wall, opening into what was probably an open yard in the middle of the compound. The rooms were of rectangular shape, Room II being 4.55 × 6.25 m. and Room III a little larger, at 4.55 × 6.85 m. These rooms lacked the distinctive thick waterproof cement of Room I. Their walls had been faced instead with a very thin but hard plaster on mud backing, but that had fallen everywhere (except for one very small patch in the north-west corner of Room II) so as to reveal the stonework of the rear walls or the coursed mud-brick on stone socles of the partitions between the rooms (the contrast in finish was most obvious on the two sides of the unbroken partition wall between Rooms I

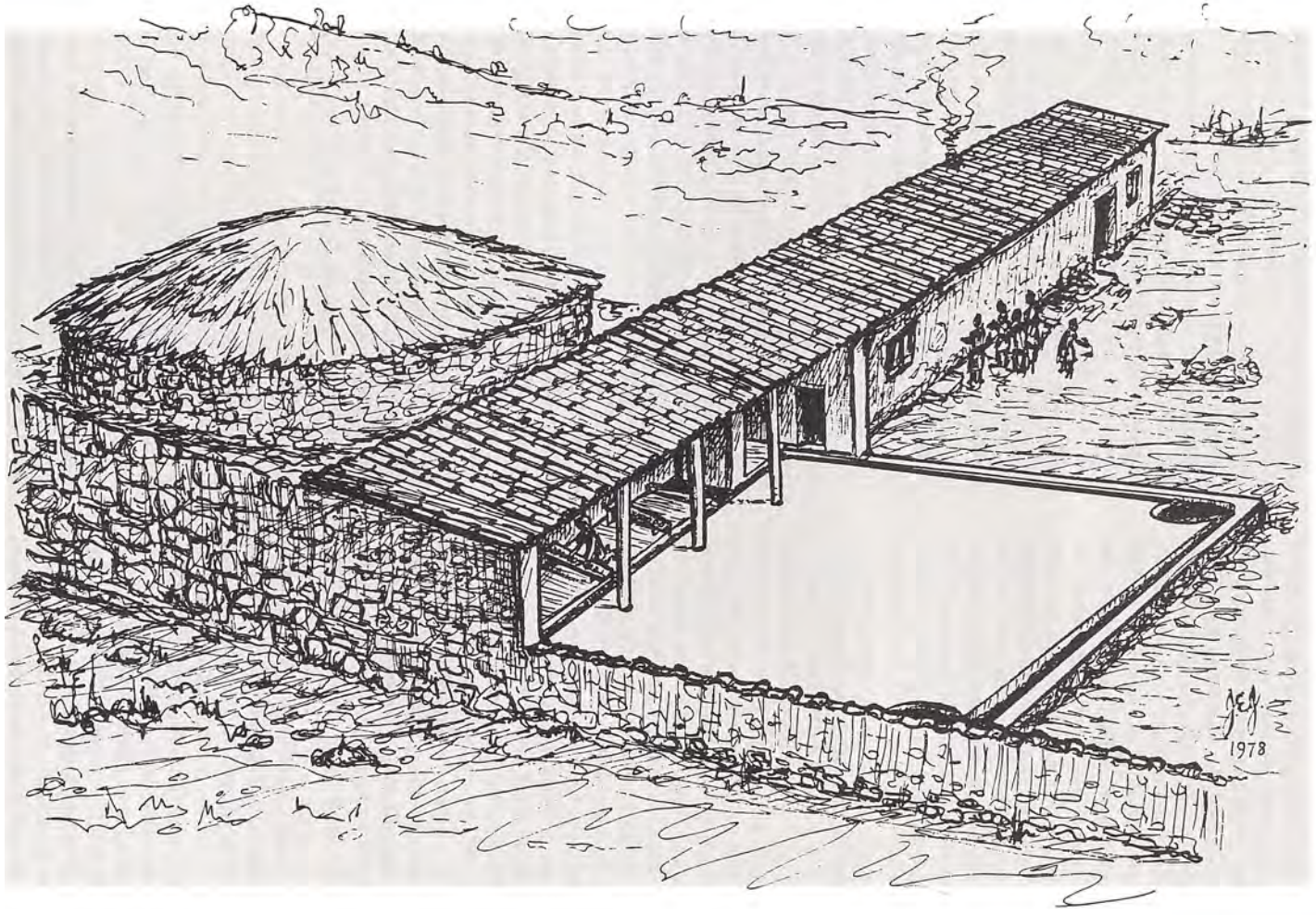

Fig. 1. Agrileza Valley. Sketch of the reconstruction of Washery C from the south-west.

and II — thick smooth cement on one face, mud-brick courses on the other). The floors were of earth, with a hard whitish crust over a considerable area, but seemed to have been much worn down in places, and made up during the period of occupation. There were red-brown and grey patches, discoloured by fires, thin layers of ash, and traces of carbon and slags. There were hollows, filled, whether accidentally or intentionally, with material which may prove to contain ore, and some hollows which may have held upright storage vessels (the upper half of an amphora was found on the floor of Room II, almost up against the back wall, and close to two round hollows of this sort). The rooms were devoid of all fixtures or furniture other than a terracotta base found fallen on its side near the middle of Room II and a cooking oven in the north-west corner of Room III. The base was of the type that might have supported a louter or basin-hollow with a round tapering shaft and spreading head, concave on top with a round hole in it to fix a tenon projecting from below the basin; it was complete apart from the lower end which was chipped all round, perhaps levelled off after a yet wider disc or drum foot had been broken off. The oven in Room III was built on a platform fitted tightly into the corner, with two "wings" extending the structure, along the north wall, and along the west partition wall, as far as the doorway in its line; small bones and burnt sherds found along with the ash and carbon and the burnt clay of its remains showed that the oven, whatever other uses it was put to, had also been used for cooking. Tile fragments and sherds were found in the collapsed mud-brick fill of both rooms, and on the floors was a number of whole or near-whole domestic pots, in effect a small abandonment deposit, datable to the second half of the 4th cent. B.C. These two rooms appear to have been work-rooms, which were also to some extent, certainly in the last phase of occupation, put to some limited domestic use, as if the workmen had used them for the meal-breaks of their working day.

With regard to the washery proper, it had been conjectured from the tile-fragments and the structural evidence (column-bases and a truncated east side-wall) that a roofed workshed had enclosed the northern end of the washery, probably one with the roof-pitch sloping southwards. That conjecture may reasonably be extended to apply to the northern row of three rooms which continue the line of that workshed eastwards. One could reconstruct a roofed building, at least 34 m. long east-west by *c.* 6 m. deep, forming the northern limit of the compound, at least at the main terraced level (to judge from surface traces in the ploughed field behind these rooms, there would have been other structures perhaps belonging to the same complex at a higher level, uphill); the western end (14 m. long) would shelter the main working area of the washery, the longer eastern part (20 m.) would roof in the adjacent store and work rooms.

That there had possibly been some eastward extension of this structure is suggested by two features, as yet only partly explored, one in line with the façade of Rooms I-III, and one just behind the line of their back wall. A low stone foundation continued the line and build of the lowest course of the front wall of Room III, well beyond its east corner; the wear on the stones indicated its use as a step, perhaps as the lower end of a stepped or ramped passage flanking Room III and leading to the higher level uphill. Then behind and east of that room was a length of shallow cemented water-channel on an east-west course; it seemed to have been an eastward extension of a gutter or roof-drip behind the rooms, an extension which ran on for 4 m. beyond Room III before turning sharply south, downhill.

A trench opened along the south front of Rooms II-III revealed up against their outside wall a series of low banks or foundations and hollows. Associated with these were traces of roughly ground gravelly ore, a patch of grey-white concentrated ore, many fragments of litharge, and an embedded amphora-base, much warped by heat. The litharge in particular suggests that metallurgical processes extending well beyond the simple washing and concentration of argentiferous lead ore was conducted in this compound, at least on a test scale; for litharge is the by-product formed when a metallic mixture of lead and silver is reheated in a furnace so as to separate them, the lead being oxidized and tapped separately from the pure molten silver (further heating can effect the reduction of the litharge and production of metallic lead for commercial use).

BRITISH SCHOOL AT ATHENS

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΘΗΝΑΣ

Σημ. τ. Συντ. Η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Αθήνας δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΝΑΥΠΛΙΟΥ

Σημ. τ. Συντ. Η Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Ναυπλίου δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

CORINTH

Temple Hill

Excavations were resumed on Temple Hill in Corinth on July 10 and continued until August 24. A supplementary campaign of four weeks, from October 9 to November 3, brought our field work essentially to an end. We were active on all four sides of the hill.

On the north flank work continued in the area of the Archaic house walls immediately north of the 7th cent. B.C. roadway (Fig. 1). The plan shows two groups of Early Archaic houses. That at the west, exposed over the two preceding years, is represented primarily by rock-cut beddings for the walls; late disturbances extended down to bed-rock over much of this area, and the dating of this group of houses is based primarily on the evidence that they went out of use at the time of the construction, in the 6th cent. B.C., of a western boundary wall of the sanctuary (Fig. 2). The eastern group of house walls represents one large rectangular unit separated by an alley about 1.40 m. wide (Fig. 1) from another unit, most of which is still covered by terrace filling brought in at the time of the construction of the 6th cent. temple. That filling provides a *terminus ante quem* for the houses, *c.* 580-560 B.C. The date of the 7th cent. roadway has long been fixed at *c.* 625 B.C.; and there is good evidence to show that the westernmost wall of this group of houses at one time extended southward, across the line of the roadway, and that it was therefore older than the road. When the road was constructed, part of the house was sacrificed at the south and some of the building blocks of the demolished wall were used in the building of the north retaining wall of the road. That retaining wall, here built up to a greater height than elsewhere in its course, served also as the new south wall of the house. The north retaining wall of the road was not itself part of a sacred area, although the south side of the road did mark the limit of the 7th cent. sanctuary of Apollo. The road was, however, a public thoroughfare of some importance, and it is of interest that what appears to have been a private house could back up directly upon it. (In somewhat similar fashion the eastern end of the north sanctuary wall of the 6th cent. was utilized as the rear wall of a public bath (Fig. 2) which was constructed in the late 5th or 4th cent.). The floors of the 7th cent. houses were at a level as much as 1 to 1.50 m. below the road surface behind at the south. The steep slope of the road down to the northeast and the retaining wall along the north side of the road combined to carry off rain water rapidly and so to reduce the penetration of moisture into the houses. It is regrettable that no real deposits of household debris were found, nor any artifacts which might point to the specific uses of the several rooms. The familiar term "priest's house", often used in connection with structures of apparently domestic plan in the vicinity of rural sanctuaries, is hardly applicable here, in an urban setting. The priests who served the sanctuary might have lived anywhere within the city without being far separated from the place of their liturgical duties.

At the east and west ends of the hill we continued our exploration of the quarries. That at the east has now been cleared in its entirety. The fill within the quarry was clearly thrown in during the early part of the 1st cent. A.C., as we had determined several years ago; but near the southern extremity of the east quarry we found a much larger proportion of 7th and early 6th cent. pottery, including some fine Protocorinthian fragments. This part of the quarry fill may represent earth dug up by the Roman builders along the north flank of the hill when they were excavating into 6th cent. B.C. terracing fill in the course of the construction of the foundations for their North Stoa (Fig. 3). At the southern end of the quarry was found a very hard packed earth ramp rising up to the south, providing a means of dragging from the quarry to the top surface of the hill the stones of the first few layers of blocks dug from the quarry. In the removal of blocks from the lowest layers cranes must have been employed; for these a heavy mass of earth and stones and another of stones and mortar along the east edge of the quarry may have served as bases.

It seems unlikely that there had been any quarrying of the hill east of the temple in the 6th cent. building period. The original, natural surface of the rock (exposed immediately east of the temple and also just east of the Roman quarry) lay bellow the level of the euthynteria of the Archaic Temple and was covered by a shallow layer of hard-packed earth mixed with clay which formed the floor of the Archaic sanctuary. Some evidence for this situation may be found in a cutting in bedrock 4 m. east of the third column (counting from the south) of the east façade of the Archaic Temple. The cutting measures approximately 0.40 m. on a side and is about 0.50 m. deep; at the surface of the bedrock around three sides of the

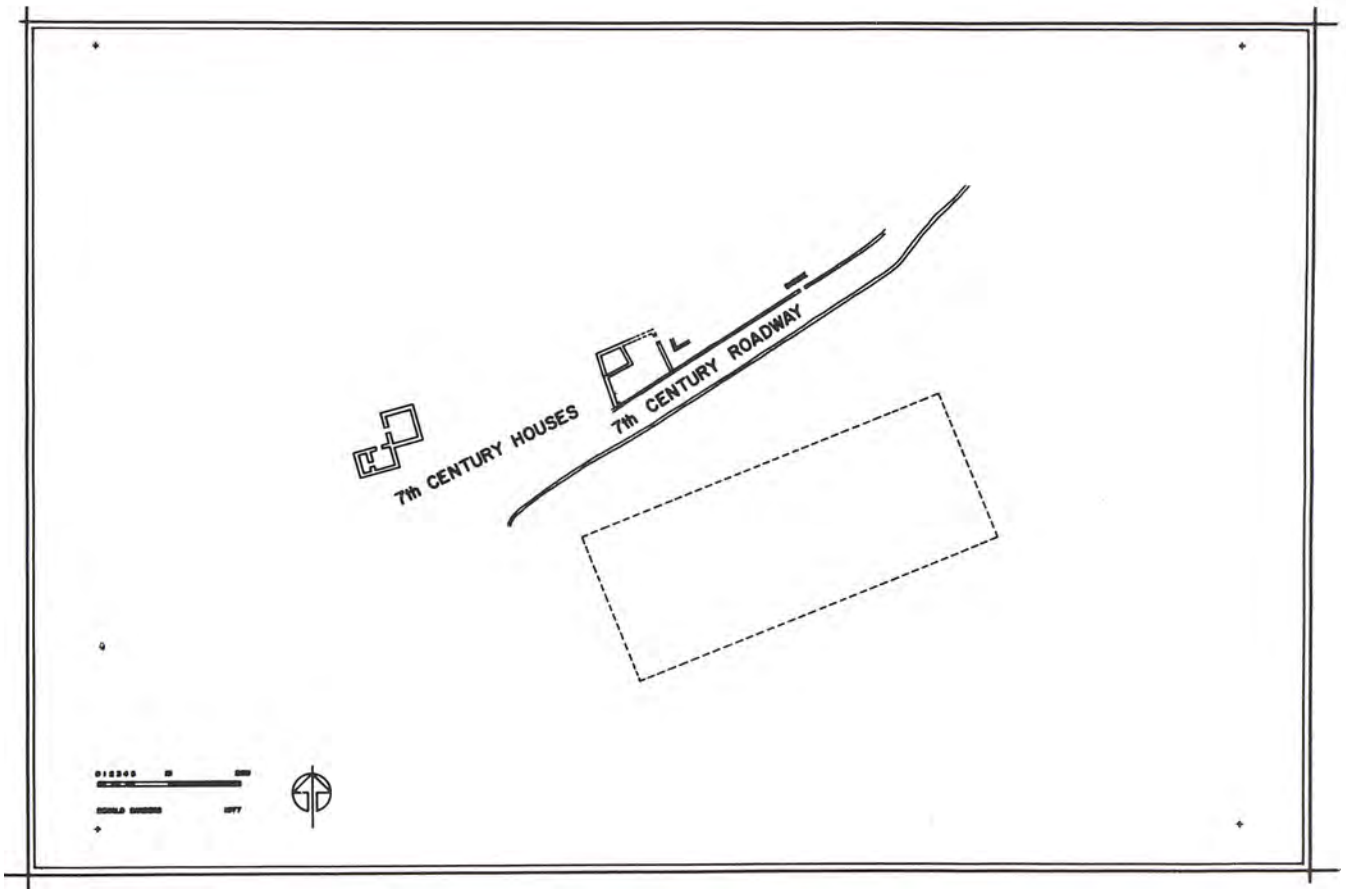

Fig. 1. Corinth. Temple Hill. Plan of the early archaic sanctuary.

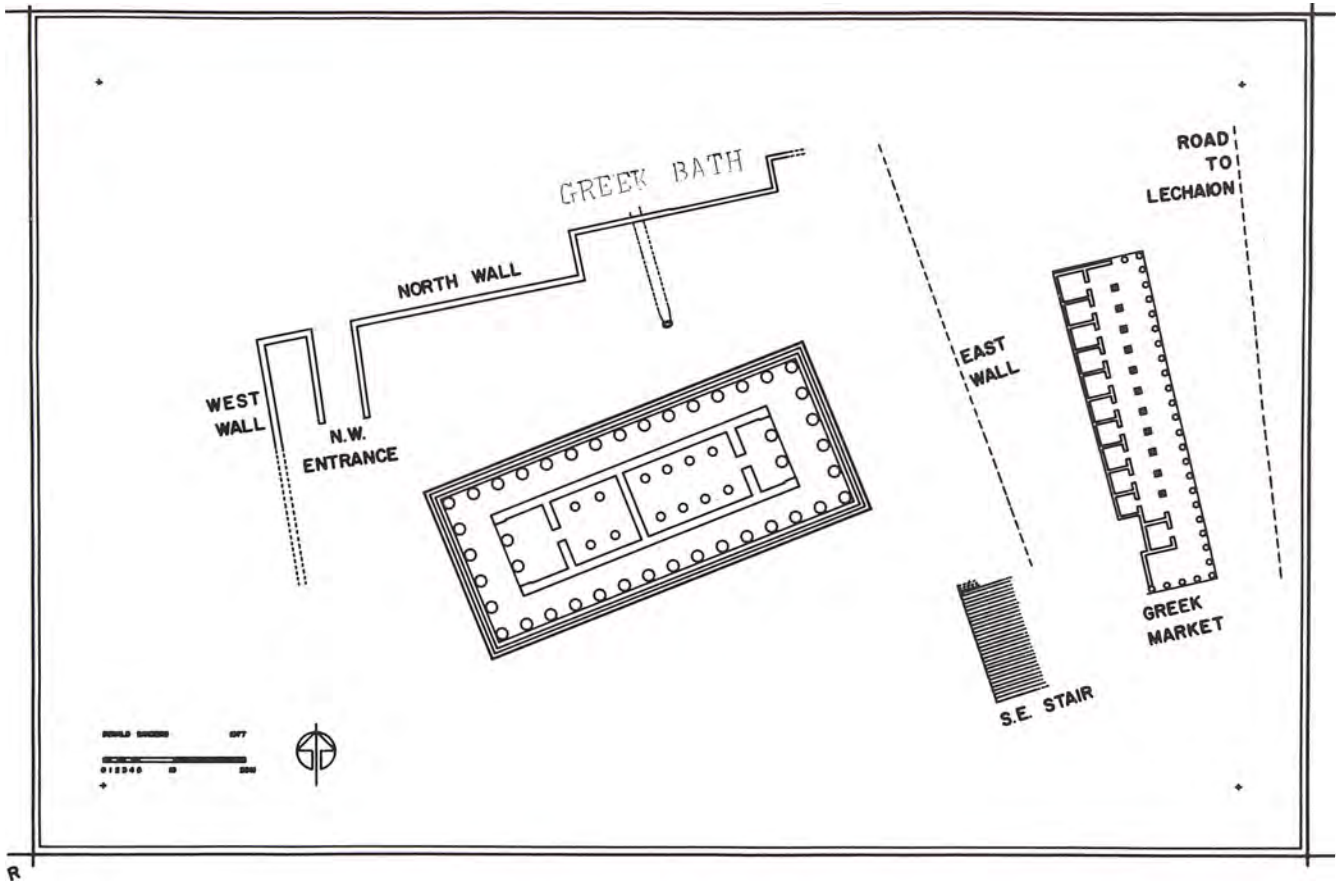

Fig. 2. Corinth. Temple Hill. Plan of the archaic and classical sanctuary.

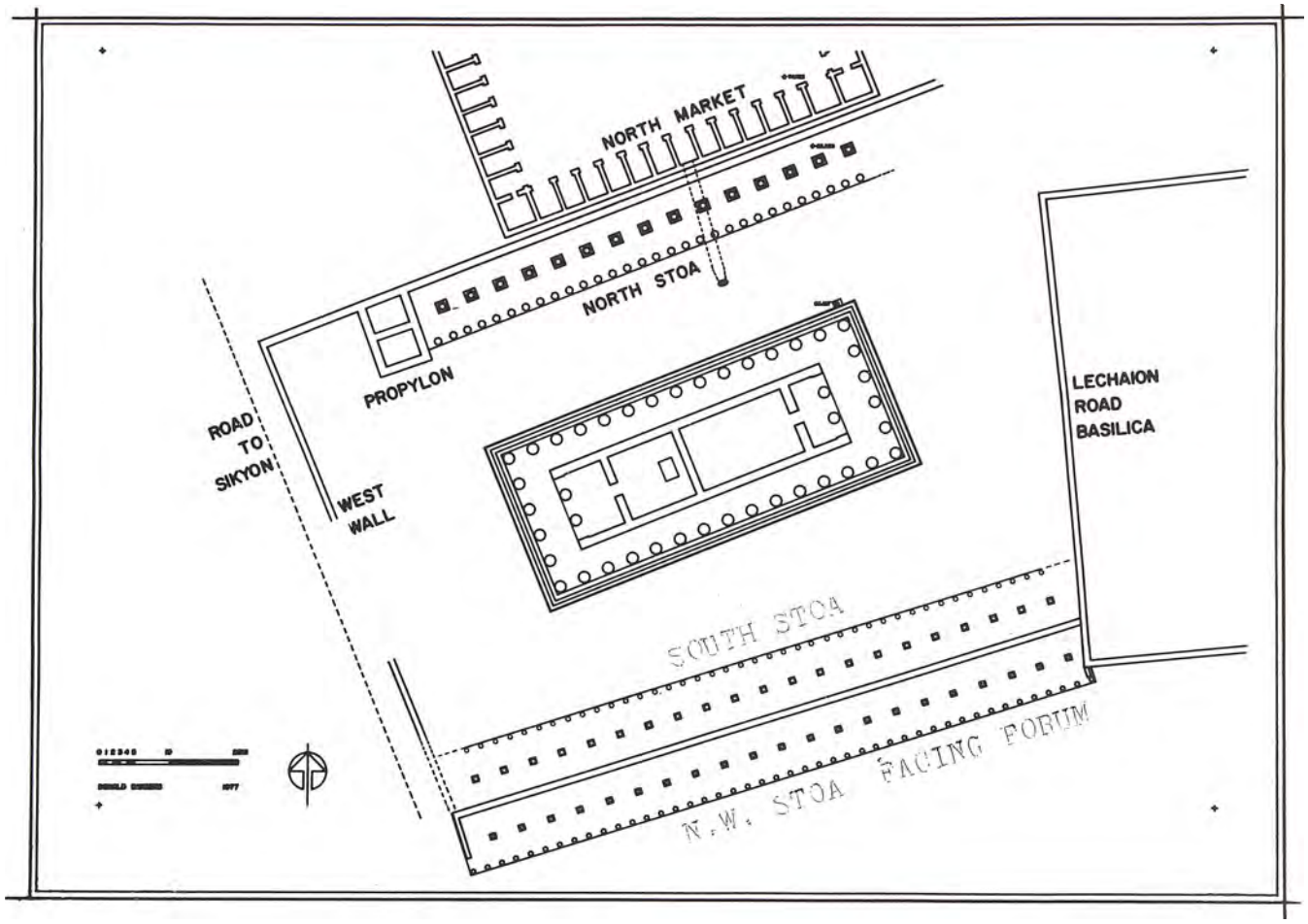

Fig. 3. Corinth. Temple Hill. Plan of the early Roman sanctuary.

cutting is a dressed "shelf" or lip designed to receive a cover slab. The eastern side of the cutting (and of its lip) has been removed by the Early Roman quarrying and it is possible that the cutting once extended further to the east and was a rectangle rather than a square. At all events, its relation to the quarrying makes it clear that the cutting antedates the Early Roman building period; there is no evidence to suggest the date of construction of the cutting, but it is not unlikely that it was contemporary with the building of the Archaic Temple. We may imagine it as the bottom receptacle of an offertory box *(thesauros)* lying just to the left of the worshipper as he ascended the ramp leading up to the central intercolumniation of the east front of the temple.

At the western end of the temple site some quarrying must have been carried out in the 6th cent. B.C. Here we found, some 15 m. due west of the northwest corner of the temple, the last surviving part of the 7th cent. roadway which ascended the north flank of Temple Hill from the northeast and then swung around the northwest corner of the temple to continue southward (Fig. 1). As we recognized some years ago, the road was abandoned at the time of the construction of the Archaic Temple. But from 625 to about 575 B.C. it provided a broad line of communication from the civic center at the northeast toward the southwestern part of the city; it passed the west end of the sanctuary through a shallow depression in the ridge of rock which once rose westward from the temple site to the area of the Fountain of Glauke (some 70 m. to the west). With the construction of the Archaic Temple, *c.* 575-560 B.C., and the simultaneous enlargement of the sanctuary of Apollo, the old roadway west of the temple site had to be abandoned, for its line fell within the new limits of the sanctuary (Fig. 2). It may then have been necessary to remove some of the rock just west of the new building in order to create a ramp of rock (still partially visible), sloping down to west and northwest from the central axis of the temple. This ramp will have served for the transport of the quarry blocks and monolithic column shafts from the quarries which were then being worked, at a distance of about 300 to 500 m. west of Temple Hill (see *Hesperia* XLV (1976), p. 209, note 17, fig. 1, pl. 49. a). It is unlikely that more intensive quarrying was done close to the temple in the Archaic period; but it is conceivable that by Hellenistic times, and certain that by Early Roman times, the good poros limestone rising from the temple site westward toward Glauke had been almost completely removed to supply the building needs of the growing city. The rock ramp at the west of the temple seems to have been removed in part by the Early Roman quarrying, but some areas of it remained in use during the Roman repairs and construction on the hill.

The Roman planners enlarged the sanctuary toward the west and north (Fig. 3) and elaborated it with two stoas, at north and south (the evidence for the southern stoa has emerged during the past season of digging). In addition, a major approach to the temple was now created at the west and the sanctuary wall was probably breached, along the full width of the temple façade, by a stairway leading up about 1.90 m. from the level of the Sikyon Road to the pavement surrounding the temple. The spectator standing on the Sikyon Road and looking east to the temple would probably not have been able to see the sanctuary floor but would have perceived the stylobate and steps of the temple as the continuation of the central flight of stairs through the west sanctuary wall and would have felt himself in the presence of a typical Roman podium temple.

The investigations of 1978 on the south flank of the hill have demonstrated that the North Stoa, discovered two years ago, had its counterpart at the south (Fig. 3). At the extreme east end of the hill the excavations of 1902-1903 had exposed the bases of three piers and a very short section of wall, all with an east-west orientation; these were thought by W. B. Dinsmoor Sr. to represent part of a stoa (see *Corinth* I. 1, pl. IV) extending from east to west at the edge of the hill, parallel to the Northwest Stoa, which at a lower level faced onto the Roman Forum. This year we have been able to identify the positions of several more pier bases and to trace the foundation trench for the north stylobate of the stoa. Evidence for the foundation or its pillaged trench extends at least 2.50 m. west of the line of the west façade of the Archaic Temple; beyond that point erosion of the 7th to 9th cent. A.C. has carried away all traces of the stoa construction. It is, however, reasonable to assume that the South Stoa did, in fact, extend as far as the west wall of the sanctuary. That wall formed the west end of the South Stoa and also joined the west end of the Northwest Stoa of the Forum. The two stoas had a common rear wall which must have supported the ridge pole of a wide gable roof covering both colonnades. It is impossible to know whether there was communication between the one-story stoa on the hill and the upper story of the Northwest Stoa. The pillaging of the South Stoa, like that of its sister structure on the north, took place at the end of the 4th cent. A.C., presumably as part of the effort to build new fortifications for the city after the sack by Alaric in 394 A.C. The upper story of the Northwest Stoa probably shared the fate of the two stoas on the hill. In the late 4th cent. filling of the pillaged trench of the South Stoa were found numerous fragments of terracotta sima with lion-head water-spouts and several antefixes. These probably belonged to the roof of the double stoa

and the study of them may help us to identify, in the stored material from the old excavations, other pieces belonging to his structure[1].

During the 5th and 6th cent. A.C. Late Roman houses were constructed about the ruins of the pagan temple at north, south and west. For the most part the plans of these are incomplete, but they seem to represent relatively spacious structures with solidly-built walls, often of rubble and mortar. On the south side of the hill the houses were accompanied by deep and extensive refuse pits; at the west end of the hill the Roman houses, like their Byzantine successors, utilized the deeper parts of the Early Roman quarry for basements. At this time the Roman west wall of the sanctuary had been allowed to fall into ruins (if it had not already been pillaged, at the same time as the two stoas) and the west end of the hill was being slowly eroded into steep slopes down to the west and northwest.

From the late 7th cent. until the early 12th A.C. Temple Hill appears to have been generally desolate. During this time of abandonment the southwest corner of the hill suffered considerable damage from rain water running down from the ruins of the Archaic Temple. The erosion, compounded, perhaps, by the partial collapse of the north wall of the Northwest Stoa, near its western end, washed away the soft fill in the pillaged foundation trench of the South Stoa and even carried off some of the bedrock (very soft in this area) into which that trench had been dug. At the same time, however, the level of the Forum to the south was being built up by silt washed down from the slope of Acrocorinth. Eventually the ground level over the Forum rose to a point which made possible the refilling of the eroded channel on the southwest corner of Temple Hill and the renewal of settlement there. One indication of such settlement is to be found in several pits filled with ash, located about 10 m. south of the Archaic Temple and on a line with the 8th and 9th columns of the south flank (counting from the west). One of the pits contained, in addition to pottery of the 1st half of the 12th cent., a large number of horns of sheep and goats (and no other bones); all the horns had been sawn from the skulls. None of the horns seems to have served any further purpose; they were simply discarded as waste. It seems possible that the horns had been removed from animals which were to be roasted in the open near-by, at a public roasting-pit. The operators or some of the patrons of this roasting-pit may have been of Arabic origin, for there were found within the ash fill of the pit sixteen bronze coins, badly corroded and partly burned. Of these the only ones well enough preserved to be identified were three Seljuk coins struck between 1085 and 1114 A.C. Such coins are uncommon in Corinth, especially so on Temple Hill, and the presence of three here is probably not purely coincidental.

By the middle of the 12th cent. A.C. a large public area or square had been created in the southwest corner of the hill. Its dimensions were at least 10 m. (N.-S.) by 30 m. (E.-W.) and it had a hard-packed surface of earth and pebbles. This open square, several times re-surfaced during the 2nd half of the century, presumably served the needs of households adjacent at the west and possibly provided access to the church of St. John Theologos, constructed about the middle of the century above the northwest corner of what had been the Roman Forum. By the end of the century, however, the pressures of increasing population had caused infringement on the square and several houses were built over it, their walls resting on the earth surface of the square, their storage pits and refuse pits dug down through the floor into the bedrock beneath. One of these houses may have functioned also as a metal-working plant, for there were found over the floor of one room a considerable quantity of ash and carbonized wood together with many lumps of slag from the smelting of copper and iron. Unfortunately, no crucibles or moulds were discovered which might strengthen our tentative identification of the use of the room.

To the west of the temple, above the Late Roman and Byzantine settlement, we found some evidence of occupation in the Late Turkish period. The walls of this age, close to the modern surface, had suffered considerably from damage by ploughing and from the construction of a modern road which ran southward across the hill in the direction of the church of St. John, still functioning as a church in the 1920's.

Ample quantities of pottery and some coins provided the evidence for the dating of stratified fills; but few objects of intrinsic importance were inventoried. Among these we may mention as most significant: a fragment of a Hellenistic inscription carved on hard limestone (I-78-7), a decree of the Corinthian as-

1. The restoration of the South Stoa along the full E.-W. length of the sanctuary (Fig. 3) would lead us to assume that the North Stoa was of similar extent. We are now inclined to believe that the "Propylon" shown on Fig. 3 was a Hellenistic rather than a Roman structure and that the Roman North Stoa extended to the west limit of the sanctuary. It would, in any event, be unlikely that the Romans would have had a secondary entrance, the "Propylon", so close to the main entrance at the west. The date previously assigned to the "Propylon" was based on probability only — no evidence of stratified fill survived around it.

sembly honoring certain soldiers for (their actions on behalf of) the city of Corinth; and a fragment of marble sculpture (S-78-13), part of the breastplate of a cuirassed statue, of the Trajanic or Hadrianic period, the cuirass decorated in relief with figures of two Victories adorning a military trophy.

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES

Forum Southwest

During the spring of 1978 attentions of the American School of Classical Studies were focused on three monuments which lie at the southwest corner of the Corinthian forum. The programme was a direct continuation of the work in the same area undertaken in the previous seasons.

Excavation within the Punic Amphora Building west of the South Stoa resulted in a better understanding of the plan and phases of occupation of the 5th cent. structure. Pottery finds show that originally it was a house constructed and occupied in the 460's. In its second phase it served a more commercial use, perhaps not as a residence at all. Most of the building was abandoned in the third quarter of the 5th cent. although its southeast corner room appears to have been used into the late 4th cent. B.C.

During the 1978 season Building IV, which underlies the west end of the South Stoa, was investigated; this building has a cellar which was filled in the middle of the 4th cent. Apparently Building IV was abandoned around 350 or slightly thereafter; the site then was used for industrial purposes until the South Stoa was planned and laid out over the area.

In the third section investigated, south of the west end of the South Stoa, excavation was begun at modern levels and descended to classical strata behind Storerooms XXXI through XXXIII of the stoa. Excavation will be continued there in 1978 in order to understand more fully the Hellenistic levels now only partially exposed.

During July and August of 1978 an excavation of smaller scale was conducted at the southeast corner of the forum, limited in area to the site of the Roman Southeast Building.

Punic Amphora Building (Fig. 4; Pl. 20-21 b, d).

The Punic Amphora Building was first identified in the spring of 1977. In its first phase the Punic Amphora Building is roughly rectangular, being about 15 m. in its east-west dimension and about 13.30 m. from north to south, if measured along the east façade. The walls are built on a socle of large, well-cut poros blocks. The building has a court with portico along its north side; the piers of the portico are set on a cut poros stylobate. The north or back wall of the colonnade serves as the original exterior north wall, but in the second phase it becomes an interior wall by the addition of two rooms. At the east side of the court is a room with clay floor, in which were found early pits, apparently for storage. The south side of the building is largely unexcavated, thus an accurate, full plan in the first phase is unobtainable at the moment.

In its second phase, the Punic Amphora Building has an interior court. Access is probably made directly into the court from the street on the east side of the building. The court is restored with a maximum length of *c.* 12.50 m. in its east-west direction, wider at its west end than at its east. A crushed, packed poros floor covers both the court floor and that of the porch and was used, as well, for all resurfacings of the court, each time being laid down over a layer of amphora sherds.

A new porch is added in front of the original colonnade. Three isolated piers to support the roof of the addition are sunk into the floor surface of the earliest court without use of stylobate to separate its floor from that of the open court. A roof is constructed from the line of new piers to the original porch.

Stratigraphy

The date for the original occupation of the Punic Amphora Building is deduced from material found under the lowest crushed poros flooring in the courtyard. Between the lowest floor and bedrock were large amounts of pottery both coarse and fine, some miniatures or "votives", a number of loom weights, and transport amphoras. The material is domestic and probably represents the furnishings of a house, to judge from the range of pottery shapes and the fine wares, as well as from the loomweights which were found in the level above bedrock and below the first poros floor of the court.

That the original owner of the building got his livelihood from the same occupation as did the owner of the building in its altered phase can be seen by the amount of Punic and Chiot transport amphoras already discarded in the earliest fill. The difference is in the tremendous increase in volume of transport amphora sherds found in the upper fills.

From the pottery found in the lowest stratum of the Punic Amphora Building, one can date the early use of the structure in the 2nd quarter of the 5th cent. B.C. At this time the building probably is a house with some of its space assigned to the commercial activities of its

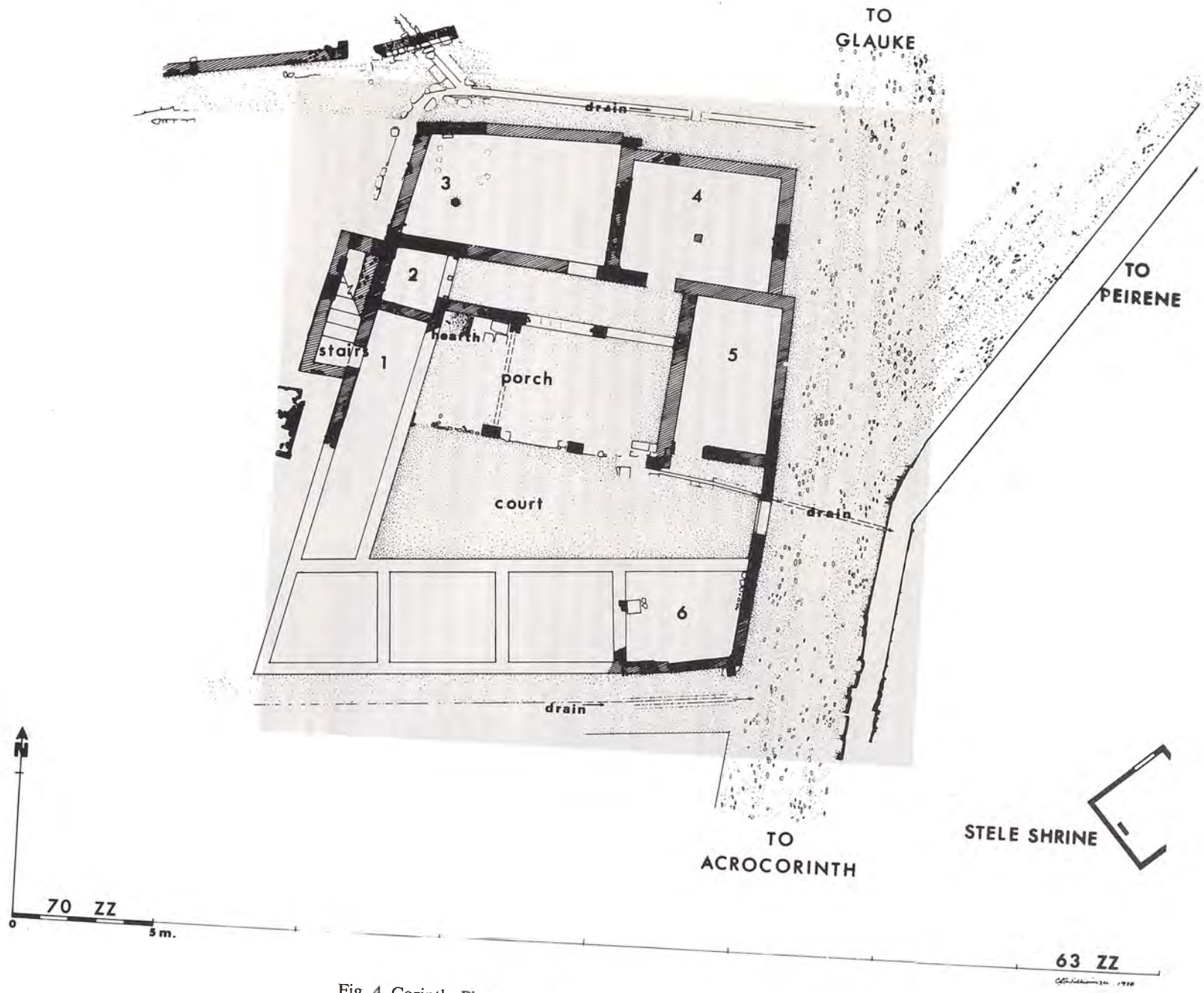

Fig. 4. Corinth. Plan of Punic Amphora Building second phase.

occupant. After the alteration the building becomes almost totally commercial in focus, with the owner handling the import of large quantities of fish packed in amphoras and, probably, wine as well. Perhaps the owner in the first phase is the owner in the second, and the alteration of the house is the result of his expanded trade. Apparently the house is devoted totally to commercial uses in its second phase; the residence of the merchant is moved elsewhere.

Most interesting of the facts obtained from the study of the stratigraphy of the Punic Amphora Building is the implied short life of the complex in its second phase. Three rooms have a single clay floor, directly under which lie the remains of earlier constructions. The court and porches, however, have a more complex set of floor levels, as does the room at the southeast corner of the building.

The stratigraphy of the court and porches shows that the floors there were built up because of the continuous discarding of amphoras. Apparently the transport amphoras were of little or no commercial value once they were emptied of their contents. Once emptied they were smashed. This is understandable when one considers that some, if not all, of the amphoras had been the containers for salted or pickled fish.

Apparently when a large amount of amphoras were to be disposed of they were broken at one time and the debris was spread over the existing floor of the porch and court. Thereafter, a layer of ground-up poros was spread upon the sherds; a new, higher floor level thus was established. One can see that such a process was followed more than once over a span of years. The earliest level of amphora sherds, *i.e.*, phase one of the Punic Amphora Building contained only the earlier form of bulbous necked Chiot amphoras, while the latest fill under the top floor contained the most developed form of bulbous necked amphoras. The Punic amphoras, on the other hand, do not seem to show any discernible evolution in form from one level to the next, except, possibly, the disappearance of grooves above the upper carination of the body.

On the floor of the northeast corner room were found a number of fine domestic cups and the remains of fish. The debris on the floor also was composed of a few fragmentary amphoras, but not in the abundance that is found in the fills of the court. Of the fine wares, the most precisely datable material from the room is a very fragmentary Attic cross-hatched cup of the post mid 5th cent., one Attic Pheidias mug with wide petal ribs, and Corinthian semi-glazed kotylai and skyphoi of the 3rd quarter of the 5th cent. B.C. Numerous cut segments of fish scales (Pl. 21 c, e), some with heads, were found in the debris on the floor. These rectangular segments were apparently cut to sizes appropriate for shipment in amphoras. Apparently the fish had been sent pickled or salted.

It is not necessary, however, to assume that all of the amphoras were used as containers for fish, although, apparently, many were used as such. The amphoras themselves appear to have come from both western and eastern Mediterranean sites: from Spain, Motya in Sicily, perhaps from North African sites, Chios, Mende, and, probably, from Potidea. The same types of amphoras are represented in all levels of the building, although the relative percentages change. The remains of fish are mixed evenly throughout the debris of amphoras, thus one cannot be certain which of the containers were used for the transport of the fish. Also, unfortunately, the fish of the Mediterranean basin form so homogeneous a group that it is impossible to determine what part of the remains found in the Punic Amphora Building are from western Mediterranean waters, and which if any, could have come from the Aegean, as might be implied from the amphora types themselves.

The fish divide, basically, into two types: sea bream and tunny, with the sea bream being favoured. Identification has been made from the remains of jaws and teeth. Most of the remains, however, are parts of cut rectangles of scales. Fully preserved widths of the segments range between 0.045 and 0.06 m. Other fragments still preserve their corners. The fish appear to have been cut into strips or squares so that they could be shipped within the amphoras. In some cases the contents were found adhering to the walls of the amphoras, discarded along with their containers.

Observations

A number of observations now can be made concerning the Punic Amphora Building, as well as a few questions asked. It has been noted that the pottery over the floor of the northeast room of the building dates the abandonment of the structure late in the 3rd quarter of the 5th cent. The pottery from the road surface and its underlying fill covers the abandoned building and dates within the last quarter of the 5th cent.

Although all of the statistics have not yet been gathered for all of the levels of occupation of the Punic Amphora Building, a rough count shows that about 40% of the discarded amphoras from the establishment are Punic, perhaps an equal amount Chiot, and a number from the Chersonesos.

Can the merchant who operated the Punic Amphora Building have been eliminated from the business scene by the events at the beginning of the Peloponnesian War? The Corinthian colony of Potidea is taken by Athens, which, once done, may well have eliminated the Corinthian's port of contact in the north Aegean, while the blockade by Phormio at the mouth of the Gulf of Corinth may have done much to

cut off the import of fish to Corinth from the west. What Athens was doing to Megara in one way, Athens may have been doing to Corinth in another, with the result that at least this one trader was forced out of business.

Buildings III and IV (Fig. 5).

Much of Buildings III and IV underlies the west end of the South Stoa. Only a small portion of the southwest corner of Building III remained to be excavated here after the investigations of 1938, 1953, and 1971-1972. This year excavation of classical levels at the western end of the stoa revealed the southwest corner of Building III. All wall blocks and almost all of the foundation blocks of Building III had been removed before the South Stoa was built. Excavation shows the area to have been cut into the naturally sloping bedrock by the end of the 6th cent., with the result that the ground level in the 4th cent. south and west of the well room of Building III was much higher than was the cement floor within the well room itself.

Building IV, immediately west of Building III, has its floor level at a higher level than its neighbor and is separated from it by a space between 1.80 and 2.20 m. wide. The north façade of the two buildings is restored along the same line facing the roadway that passed from the southwest to the northeast toward the spring of Peirene. The west wall of Building IV occupies the position that later is used by the west wall of the South Stoa, although set at a slightly different angle. The result is that the northwest corner of Building IV extends slightly to the west of the northwest corner of the South Stoa. Almost all of the west wall of Building IV was destroyed, however, when the South Stoa was built.

The interior plan of Building IV is known from a roughly rectangular foundation trench cut into bedrock. This encloses a "cellar" that is slightly less than 2 m. deep. These elements lie under the portico of the South Stoa, but are not the remains of the occupation that immediately precedes the construction of that stoa.

A casting pit overlies Building IV; it was dug into the filled foundation trench on the east side of the "cellar". A rough north-south stone wall also was built parallel to the axis of the pit, in part on fill that had buried the "cellar". Both pit and wall are of a period of occupation that exists between the use of Building IV and the erection of the South Stoa.

Chronological Observations

Indications within the western part of Building III and in Building IV suggest the following. Buildings III and IV were constructed around, if not slightly before, 400 B.C. Building III appears to have survived with alterations into the 4th quarter of the 4th cent. B.C. Building IV, however, appears to have been destroyed somewhat earlier. It was replaced with new walls and a casting pit. After the abandonment of the casting facilities, the area changed radically: property lines and orientations were disregarded. The South Stoa was erected.

The destruction of Building IV and the burying of its "cellar" were a major undertaking; fill was tipped into the underground chamber from its southwest corner, from the very point where, previously, it had been entered. Not all of the pottery in the fill should be considered, however, to have been the property of the occupants of Building IV. About 30 cubic meters of earth were needed to bury the "cellar". The pottery weighed represents about half of what originally had been dumped into the "cellar".

The pottery from the underground room can be dated almost totally to the 1st half of the 4th cent. B.C. Almost nothing except a few small, warn sherds is to be dated before then and none of the material needs be dated later than 350 B.C. From the "cellar" debris came very few Attic Red Figure pots, including a krater by the Academy Painter, dated around 400 B.C. The skypoi all look early 4th cent. in form; the 4th cent. type of kantharos with moulded lip does not appear in the fill. Only lamps suggest the possibility of a filling date *c.* 350, or later.

C. K. WILLIAMS, II

ARGOS

Rue au Nord des thermes du théâtre

Deux nouveaux sondages ont été réalisés par Pierre Aupert dans cette rue, dégagée l'an dernier à son niveau du VIe siècle après J.-C. sur une longueur de 100 m. entre les thermes au Sud et un quartier d'habitations du Bas-Empire au Nord.

En AE 57 Est, sous les niveaux tardifs liés au seuil d'une maison, ainsi qu'à l'égout sous-jacent, on a mis en évidence un trottoir adossé au mur des thermes et un sol hellénistique, dont on ne sait encore s'il appartient ou non à une rue. Au-dessous, on passe sans transition à des niveaux mycéniens puis mésohelladiques, dont la présence avait déjà été reconnue par P. Courbin dans le secteur. La fouille a été arrêtée au sol XIII et n'a pas encore atteint le sol vierge.

En AG.AH 64 Ouest, où l'on retrouve l'égout tardif

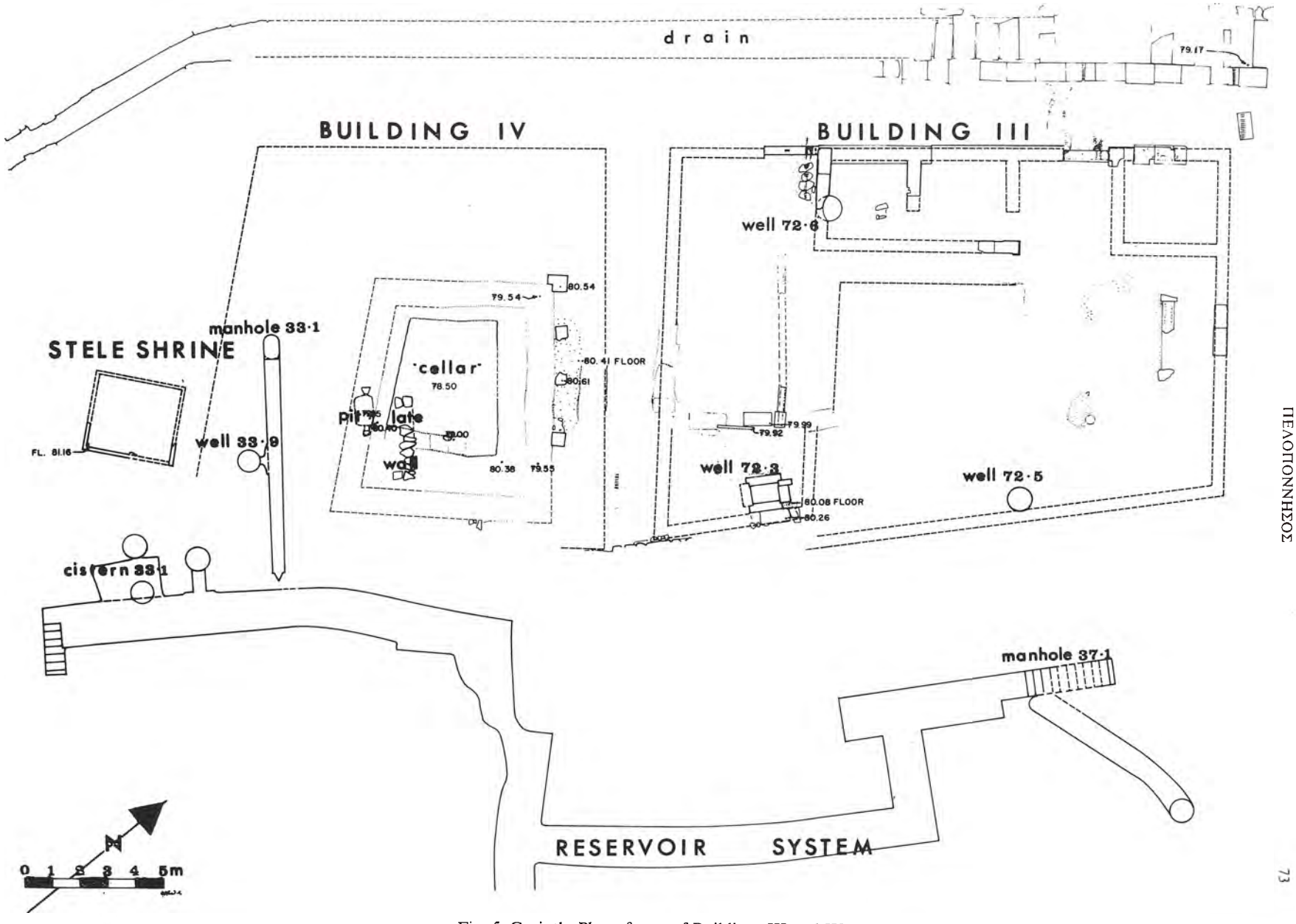

Fig. 5. Corinth. Plan of area of Buildings III and IV.

le mur qui se détache des thermes et dont on attendait qu'il déterminât une terrasse en avant de la façade du bâtiment, s'interrompt sans effectuer le retour vers le Sud que suppose cette hypothèse. Son interprétation est donc à revoir. Il a coupé un sol et une conduite d'époque hellénistique tardive qui semblent bien, ici, appartenir à une rue.

ECOLE FRANÇAISE D'ATHENES

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΣΠΑΡΤΗΣ

Σημ. τ. Συντ. Η Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Σπάρτης δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

SPARTA

Excavations at the Menelaion

The original intention for 1978 had been to conduct a seven-week study season during May and June on material from previous seasons' excavation, with particular emphasis on the Late Bronze Age. This was to be followed during September by an autumn season of excavation at select points on the Aetos Hill and the Prophitis Elias Hill. As the result of the overriding demands of the emergency excavation at the Medical Faculty site at Knossos, the May-June study season was cancelled, and the staff that was to have taken part in it was transferred to Knossos.

The supplementary excavation on the Aetos Hill took place in the period September 8th-26th, 1978. Those taking part were the Director of the British School and Mrs. H. W. Catling, Mr. D. Smyth (Honorary Surveyor), Mr. R. W. V. Catling, Mr. C. J. M. Catling (Associate Students) and Miss A. Nicholson (Draughtsman).

Work was undertaken at three points (see *A R* 1976-77, p. 25, fig. 1).

South-West flank of Prophitis Elias Hill

Here, in 1977, an erosion gully exposed by the bulldozing of a new terrace for olive-growing was found to be filled with pottery and other debris of late 13th-early 12th century date, evidently deriving from destroyed Mycenaean houses on this side of the hill. This year a section was cut from the modern surface to the level 2 m. below in the gully fill from which the 1977 excavation began. A composite section some 5 m. deep has thus been obtained, and the whole feature examined. A great deal of pottery was recovered, together with fragments of several terracotta figurines, scraps of bronze and some animal bone. Though the pottery has yet to be studied in detail, it can be seen to include a significant quantity of LH IIIC1 material (particularly deep bowls). Several fragments of hand made pottery were recovered, in most cases decorated with piecrust cordons and knobs.

Summit of Aetos Hill, west side

Investigation was completed of the stone mound partly examined in 1977. An irregular saucer-shaped hollow had been dug in the stereo (here, yellow marl) over an area *c.* 4 m. east-west, *c.* 5 m. north-south. Within this hollow there accumulated *c.* 0.20-0.30 m. of wash containing much Mycenaean decorated and domestic pottery of LH IIIC1 types (particularly deep bowls). Many vases can be made up in part of whole (including the pictorial crater decorated with flighting birds reported in 1977). Onto this level was placed a substantial mound of rubble, roughly rectangular in plan, relatively cohate and revealing clear signs of construction, as distinct from mere piling. Against its east side had subsequently accumulated a deep gravelly level containing much decorated pottery similar in date to that found underneath the mound. The collapse of the upper part of the mound covered this gravelly deposit and also the perimeter of the mound proper. The immediate vicinity of the mound contained much pottery in the topsoil, but tests further away showed this material to be localised around the mound.

The opportunity was taken to strew the 1977 material and examine the decorated and fine plain pottery with care. There is a very small quantity of residual Mycenaean IIIA pottery, some Mycenaean IIIB2 and a large quantity that must be of Mycenaean IIIC1 date, with certain resemblances to Lefkandi I. There is some hand made ware present.

Further study is necessary before the function of this mound can be identified.

Aetos, south flank

A test was opened below the 260 m. contour (*A R* 1976-77, fig. 1) on the south side of Aetos above the track leading south to the asphalt road from Sparta to Geraki. A point was chosen where two large limestone blocks were showing on the surface.

In a trench 5 × 5 m. were found traces of a very substantial destruction horizon of a building the major part of which probably lies outside the confines of the trench. Associated pottery suggests a destruction in LH IIIB2 or LH IIIC1. The building, to judge from its debris, must be of almost monumental quality, making use of large hard blue limestone blocks (undressed) of a type not previously encountered in the Mycenaean architecture of the Menelaion site. Of particular interest among the debris was a flat slab evidently used as a stair-tread, its edges dressed smooth with great care and precision. It seemed to have fallen from an upper floor.

Associated with this destruction was an adult human skeleton fallen face down, the left femur clearly

dislocated from the pelvis by the fall, the lower legs trapped by debfis. Skull and pelvis were reasonably well preserved.

On the downhill side of the test a well preserved wall, 0.50-0.60 m. wide was found, with five to six courses remaining. It extends throughout the 5 m. width of the trench, and probing to the west suggested that it may extend in that direction for up to 10 m. more. It is possible a terrace wall of the kind constructed on the south and east sides of Mansion 2 (*AR* 1974-75, fig. 17). Its foundation trench on the north side contained LH IIIB2-C1 material.

Menelaion Hill

At the main Mycenaean site on the hill a number of conservation jobs were undertaken, including the removal of part of a wall built on fill that had collapsed during the very wet winter. Steps have been taken to drain two areas from which storm water has been hitherto unable to escape.

North Hill

At the North Hill it was discovered that recent agricultural work on the 270 m. contour line (*AR* 1976-77, p. 26, fig. 2) had exposed some small sections of ancient walling, which were plotted on the area survey by Mr. D. Smyth. A deep wash level rich in pottery had also been exposed, and a sample recovered for future study. This includes material of considerable interest, some of it evidently transitional from MH III to LH I, as well as LH I and II. Surprisingly this pottery is in exceptional good condition (where material excavated on the North Hill in the past had been in very poor state. Decorated pottery included two fragments of the same Minoan vase decorated with grass-reed pattern, very delicately, recalling material attributed to the Grass-Reed Painter (*BSA* 62 (1967), p. 342 and pl. 79), scraps of Palace Style jars, and fragments of Ephyraean goblets, one of which is decorated with a lily as *Korakou,* pl. VII. 1.

Reference has already been made to study carried out during the excavation season. Miss Nicholson completed drawings of another 100 vases and fragments, chiefly from the Mycenaean levels on the North Hill, excavated in 1976. These have been catalogued by Mrs. Catling. The 1977 Aetos material was strewn and a large number of joins observed and collected in preparation for mending during the projected study season in 1979.

H. W. CATLING

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

Οι ανασκαφικές και μουσειακές εργασίες του 1978, έγιναν σε συνεργασία με τη συνάδελφο Ρόζα Προσκυνητοπούλου.

ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΗ

Στο νέο Μουσείο Ολυμπίας συνεχίστηκε η επανέκθεση των αετωμάτων και των ρωμαϊκών γλυπτών.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στη θέση Αριά του **Κάστρου Κυλλήνης** στο χωράφι του Χρ. Κατσάνου ανασκάφηκε κιβωτιόσχημος τάφος ταραγμένος από λαθρανασκαφή. Ο τάφος, διαστ. 1,70 × 0,61 μ., ήταν χτισμένος μέ πέτρες πελεκημένες και είχε καλυπτήριες πλάκες σέ δεύτερη χρήση. Η μία είχε στη στενή πλευρά γόμφο, η άλλη ήταν επιτύμβια στήλη με επιγραφή: *[ΔΙ]ΟΝΥΣΙΟΣ* (αριθ. ευρ. Α. 985) (Π ί ν. 22 α). Τα κτερίσματα ήταν αρυβαλλόσχημη «ηλειακή» λήκυθος με διακόσμηση χαρακτών κλαδιών στον ώμο (αριθ. ευρ. Π. 3322) (Π ί ν. 22 β), τρεις λύχνοι, στόμιο από λήκυθο, στόμιο από τριφυλλόστομη οινοχόη, δακρυδόχος απιόσχημη και φιαλίδιο. Επίσης βρέθηκε υπόλοιπο από το λαιμό χάλκινου αγγείου και φυλλόσχημη συνάφεια της λαβής του. Ο τάφος χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Στη θέση **Σαμακιά** ή **Βατιά του Σαμικού**, στο κτήμα του Κ. Δρακόπουλου βρέθηκε αγγείο τεφροδόχο χυτροειδές, που είχε ως κάλυμμα μισή λεκανίδα.

Στο χωριό **Τρανό Πλάι Σκιλλουντίας** στα αριστερά του χωματόδρομου και ανατολικότερα από τον πρώτο τάφο του κλασικού νεκροταφείου που είχε σκάψει το 1971 η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Λ. Παρλαμά, αποκαλύφθηκε λακκοειδής ορθογώνιος τάφος, διαστ. 2,05 × 0,57 μ. Καλυπτόταν με τρεις πλάκες από κογχυλιάτη με δικλινή την επάνω επιφάνεια. Τα κτερίσματα ήταν λύχνος και υψίποδη κύλικα (αριθ. ευρ. Π. 3328). Χρονολογείται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Στη θέση **Παλιόπορτα Σκιλλουντίας**, στο κτήμα του Δ. Γιαννόπουλου, έγινε δοκιμαστική ανασκαφή επειδή το χωράφι ήταν γεμάτο επιφανειακά όστρακα από αγγεία. Αποκαλύφθηκε νεκροταφείο που βρίσκεται στα δεξιά του χωματόδρομου που οδηγεί από το νέο χωριό Τρανό Πλάι προς το λόφο Κάστρο και σε απόσταση 200 μ. από το κλασικό νεκροταφείο στην αριστερή πλευρά του ίδιου δρόμου. Αποκαλύφθηκαν εφτά τάφοι κιβωτιόσχημοι, τέσσερις πίθοι, μια καύση σε χάλκινο κάδο και μια καύση σε χάλκινη υδρία. Στο βόρειο μέρος είχε περίβολο χτισμένο με διπλή σειρά λιθοπλίνθων από κογχυλιάτη και αμμόλιθο σε δεύτερη χρήση, όπως δείχνουν οι δύο ανατολικοί αμμόλιθοι που είναι επιστύλια και γόμφοι στους κογχυλιάτες. Στην ανατολική πλευρά του νεκροταφείου ένας δεύτερος πρόχειρος τοίχος από αμμολίθους είναι μεταγενέστερος. Ανατολικότερα του δεύτερου αυτού τοίχου, βρέθηκε η γωνία κτιρίου που ο δυτικός του τοίχος συνεχίζεται (Π ί ν. 23 α).

Τάφος 1. Πίθος. Βρέθηκε μισός. Το υπόλοιπο είχε καταστραφεί παλιότερα κατά την ισοπέδωση του χωραφιού. Στο σωζόμενο τοίχωμά του έχει στρογγυλό μπάλωμα με μολύβι γύρω γύρω. Περιείχε ελάχιστα οστά.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος. Βρέθηκε κάτω από τον πίθο 1. Έχει δύο καλυπτήριες πλάκες, με την επάνω επιφάνεια δικλινή. Περιείχε ένα σκελετό χωρίς κτερίσματα.

Τάφος 3. Πίθος. Περιείχε σκελετό μικρού παιδιού ακτέριστο με το κεφάλι προς το άνοιγμα του στομίου.

Τάφοι 4 και 5. Κιβωτιόσχημοι. Περιείχαν από ένα νεκρό ακτέριστο.

Τάφος 6. Κιβωτιόσχημος. Έχει δύο καλυπτήριες πλάκες, με δικλινή την επάνω επιφάνεια. Περιείχε δύο σκελετούς με το κεφάλι προς Δ. και έναν με το κεφάλι προς τη νοτιοανατολική γωνία του τάφου. Τα οστά ήταν ταραγμένα. Ανάμεσα στα χέρια των δύο νεκρών βρισκόταν δακρυδόχος και λίγο πάνω από τη λεκάνη λύχνος. Κοντά στο κεφάλι του τρίτου νεκρού ήταν τοποθετημένος λύχνος. Κοντά στα πόδια των δύο σκελετών βρέθηκαν τμήματα σιδερένιας στλεγγίδας που σώζουν υπόλοιπα υφάσματος. Κατά την αφαίρεση των σκελετών βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του τάφου και τρίτος λύχνος.

Τάφος 7. Κιβωτιόσχημος. Περιείχε ένα σκελετό. Βρέθηκαν ένας λύχνος μελαμβαφής, τρεις δακρυδόχοι, χάλκινος δίσκος κατόπτρου, κοντά στη δεξιά κνήμη τρία σιδερένια καρφιά, στο κεφάλι χάλκινο νόμισμα.

Τάφος 8. Πίθος. Περιείχε τρεις σκελετούς με τα κεφάλια προς τον πυθμένα. Στο αριστερό μέρος ήταν τοποθετημένος χάλκινος κάδος με δύο κινητές λαβές που περιείχε ίχνη τέφρας, υπολείμματα από καμένα οστά και υπόλειμμα από ύφασμα· επίσης δίωτος μικρός αμφορέας, δίωτος οξυπύθμενος αμφορέας, μία οινοχόη με διπλή λαβή, σιδερένια στλεγγίδα και λύχνος. Στο δεξί μέρος του πίθου υπήρχαν λύχνος, χάλκινος δίσκος πτυκτού κατόπτρου, πυξίδα μελαμβαφής με το πώμα της, αρυβαλλόσχημη λήκυθος και λύχνος με πεταλόσχημη λαβή. Σε απόσταση 0,45 μ. από τον πίθο βρέθηκε χάλκινος κάδος καλυμμένος με αμμόπλακα που περιείχε καμένα οστά.

Τάφος 9. Κιβωτιόσχημος. Βρίσκεται κάτω από τον ανατολικό τοίχο. Περιείχε ένα σκελετό ακτέριστο.

Τάφος 10. Πίθος καλυμμένος με τμήμα από λου-

τήρα. Περιείχε ελάχιστα οστά.

Τάφος 11. Κιβωτιόσχημος. Περιείχε ένα νεκρό ακτέριστο.

Μεταξύ του τάφου 1 και του τάφου 8 βρέθηκε χάλκινη τεφροδόχος υδρία «ηλειακή» καλυμμένη με πλάκα από κογχυλιάτη. Περιείχε οστά και μαρμάρινο αλάβαστρο.

Στη γωνία του περιβόλου βρέθηκε μαρμάρινο ανδρικό κεφάλι (αριθ. ευρ. Λ. 916) (Π ί ν. 22 δ) και στο μέσο της εξωτερικής του πλευράς πεσμένο ανάποδα το κάτω μέρος επιτύμβιας στήλης από κογχυλιάτη καλυμμένο με στούκο. Σώζεται το κάτω μέρος ανδρικής και γυναικείας μορφής και στην κάτω ζώνη ανάγλυφος κάνθαρος (αριθ. ευρ. Λ. 917) (Π ί ν. 22 γ).

Στην κοινότητα **Κολοκυθάς** κοντά στην αρχαία Ήλιδα, σε λοφίσκο ΝΔ. του σχολείου, βρέθηκε πίθος ακέραιος που περιείχε μόνο ελάχιστα οστά.

Στην κοινότητα **Κοσκινά,** στην ανατολική πλευρά του δρόμου προς Μάγερα βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Ήταν καλυμμένος με δύο πλάκες από κογχυλιάτη και στη νοτιοανατολική πλευρά του με κεραμίδες. Με κεραμίδες ήταν επενδυμένες οι στενές πλευρές του τάφου και με πλάκες από κογχυλιάτη οι μακριές. Περιείχε τρεις νεκρούς με κτερίσματα: δυο γυάλινα αγγεία με ψηλό λαιμό, ένα μόνωτο αγγείο καθημερινής χρήσης και ένα λύχνο. Από τα ευρήματα χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ.

Στην ίδια κοινότητα, στη θέση Χαλίκι, στο νότιο πρανές του κτήματος Πολίτη αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι λακκοειδείς με κατεύθυνση Α.-Δ. Περιείχαν από ένα νεκρό ακτέριστο.

Στην αρχαία **Ολυμπία,** στο οικόπεδο του ΟΤΕ, βρέθηκαν δύο κεραμοσκέπαστοι ακτέριστοι τάφοι. Ο ένας σε βάθος 0,80 μ., ο άλλος σε βάθος 1,40 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Ο βαθύτερος καλυπτόταν από τρεις στρώσεις κεραμίδων.

Στη θέση **Άγιος Γεώργιος Πλατάνου** μπουλντόζα, που άνοιγε δρόμο προς το κέντρο Κεραμιτζόπουλου, κατέστρεψε τέσσερις κεραμοσκέπαστους τάφους. Βρέθηκαν κομμάτια ενός πήλινου και ενός γυάλινου αγγείου και ένα νόμισμα.

Στη θέση Διαμαντάκου ή Μαργαζή, 1 χλμ. προς Ν. του χωριού **Χελιδόνι,** μπουλντόζα που άνοιγε αγροτικό δρόμο γκρέμισε τμήμα της οροφής θαλαμωτού μυκηναϊκού τάφου. Η Εφορεία ειδοποιήθηκε αμέσως και η ανασκαφή που ακολούθησε είχε ως αποτέλεσμα να αποκαλυφθούν ακόμη τέσσερις. Ο ένας από αυτούς δεν είχε θάλαμο, ήταν μόνο δρόμος. Περιείχαν ανακομιδές, ταφές σε λάκκους, ταφές επάνω στο δάπεδο και ταφές σε κόγχες στα τοιχώματα του δρόμου. Η διάρκεια της χρήσης του νεκροταφείου εκτείνεται από τήν ΥΕ ΙΙΙΑ ως την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο.

Βρέθηκαν αγγεία άβαφα και διακοσμημένα (Π ί ν. 23 β, δ), σφραγιδόλιθοι (Π ί ν. 23 γ), σφοντύλια και χάντρες.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Παραδόθηκαν στο Μουσείο της Ολυμπίας:

1. Από τον καθαρισμό του ναού στα Περιβόλια Φιγαλείας: θραύσμα κεραμίδας πήλινης και κεραμίδας μαρμάρινης, κομμάτια σκουριάς και χάλκινο φίδι. 2. Από τη Σκιλλουντία: πήλινος κρατευτής βωμού (Π ί ν. 23 ε), θραύσμα από επιτύμβια λίθινη στήλη με ανακλιντροειδές επίκρανο, λύχνος, νομίσματα, όστρακα, πηνία κ.τ.λ. από τη θέση Βαγένι, ένα λίθινο γουδί και φθαρμένο χάλκινο νόμισμα. 3. Από το Ανήλιο: τρία μαρμάρινα κομμάτια που συνανήκουν, από σαρκοφάγο με ανάγλυφο γρύπα. 4. Από τα Μακρύσια: μυκηναϊκός ψευδόστομος αμφορίσκος. 5. Από τις Ροβιάτες: υδρία, «ηλειακή» λήκυθος και φιαλίδιο. 6. Από τον Αλφειό: κράνος. 7. Από του Φλόκα: χάλκινο κράνος.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ

Από τον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας μαζεύτηκαν από τους φύλακες δύο χάλκινα νομίσματα φθαρμένα, το μπροστινό τμήμα χάλκινου ειδωλίου ταύρου, χάλκινο ειδώλιο ζώου, αιχμή βέλους και χυτό κομμάτι χαλκού επιχρυσωμένου, πήλινο ζωγραφιστό κορυφαίο κεραμίδι.

ΙΣΜΗΝΗ ΤΡΙΑΝΤΗ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Πατρών

Στο Μουσείο Πατρών συνεχίστηκαν καταγραφές των νέων ευρημάτων και στα εργαστήρια η συντήρηση αγγείων, χαλκών μικροτεχνημάτων, και των ψηφιδωτών. Στις εργασίες αυτές βοήθησε η κ. Άννα Γιώτα.

Συνεχίστηκαν στην Πάτρα, στο Αίγιο και στην υπόλοιπη Αχαΐα οι σωστικές έρευνες και η περισυλλογή αρχαίων.

Ακολουθεί συνοπτική έκθεση των ανασκαφών αυτών κατά οικόπεδο. Στις εργασίες της Εφορείας έλαβαν μέρος οι αρχαιολόγοι Μ. Πετρόπουλος και Μ. Μηλιτσοπούλου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Πάτρα

Οδός Ακρωτηρίου 166

Καταστράφηκε από σκαπτικό μηχάνημα τοίχος με κατεύθυνση από Β. προς Ν. που διέσχιζε το οικόπεδο σε βάθος 2 μ. από τη σημερινή στάθμη του εδάφους. Ο τοίχος, πλ. 0,70 και σωζ. ύψ. 0,60 μ., ήταν από αργούς λίθους, γκρίζο ασβεστοκονίαμα και κομμάτια οπτοπλίνθων.

Οδός Αιόλου 28

Βρέθηκε τμήμα θεμελίων ρωμαϊκού τοίχου, πλ. 0,95 και σωζ. ύψ. 0,82 μ., χτισμένου με λίθους, κομμάτια κεραμίδων και κουρασάνι.

Οδός Αγράφων 10

Βρέθηκε μέρος αιθρίου οικίας της ρωμαιοκρατίας στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου. Τη δεξαμενή, της οποίας αποκαλύφθηκε τμήμα, αποτελούσε αυλάκι ορθογώνιας διατομής με τετράπλευρη διάταξη και μαρμάρινη επένδυση. Ψηφιδωτό κάλυπτε τον υπόλοιπο χώρο του αιθρίου. Από τα δωμάτια αποκαλύφθηκαν τμήματα μόνο τοίχων. Διαπιστώθηκε και η ύπαρξη σε βαθύτερο στρώμα θεμελίων ελληνιστικού τοίχου.

Οδός Παπαδιαμαντοπούλου 57

Βρέθηκε δρόμος της ρωμαιοκρατίας και υπόλοιπα κτιρίων.

Ο δρόμος ήταν χαλικόστρωτος, πάχ. στρώσης 0,20 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και απόκλιση 14° από Β. προς Α. Το αρχικό του πλάτος στο χώρο, που ανασκάφηκε, ήταν 4,50 μ., αργότερα μειώθηκε κατά 1,40 μ. Χτιστός υπόνομος καμαροσκεπής διέσχιζε το δρόμο. Ο πυθμένας του ήταν στρωμένος με πήλινες κορινθιακές κεραμίδες.

Του ανατολικού κτιρίου αποκαλύφθηκε ένας ολόκληρος ορθογώνιος χώρος και τμήματα άλλων δύο. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι κατά το opus reticulatum ή κατά το opus mixtum. Στον ανατολικό τοίχο σώζεται κατά χώραν, λίθινο κατώφλι.

Το δυτικό κτίριο ήταν θεμελιωμένο βαθύτερα λόγω της κλίσης του εδάφους. Αποκαλύφθηκαν δύο χώροι. Οι τοίχοι παρουσιάζουν περισσότερες κατασκευαστικές φάσεις. Στο δυτικότερο χώρο βρέθηκε ψηφιδωτό δάπεδο εν μέρει διατηρημένο. Η ζώνη των άκρων είχε σε τετράγωνα πλαίσια εναλλασσόμενα κατά σειράν τετράφυλλο ρόδακα, πέλτη, κάνθαρο, βούκρανο με μαύρες ψηφίδες. Το πεδίο του μέσου κοσμείται με άσπρα οκτάγωνα και μικρότερα τετράγωνα. Στα διάκενα σχηματίζονται τρίγωνα με μαύρες ψηφίδες.

Στον ανατολικό χώρο του ίδιου κτιρίου βρέθηκε υπόνομος παράλληλος προς τον εξωτερικό τοίχο. Από την κάλυψή του προέρχεται πλάκα (Πίν. 24 α) διαστ. 0,33 × 0,29 μ., με επιγραφή: *ΜΑΡΚΙΑ ΚΑΛ/ΛΙΜΟΡΦΩ/ΜΝΕΙΑΣ ΧΑ/PIN ΕΚ ΤΩΝ ΑΥ/ΤΟΥ*. Σε μεταγενέστερο τοίχο βρέθηκαν χρησιμοποιημένα τεμάχια του ψηφιδωτού και πολύχρωμων κονιαμάτων τοίχου. Λείψανα τοιχογραφικού διακόσμου βρέθηκαν και στο ανατολικό κτίριο. Αποχετευτικοί αγωγοί από τα κτίρια κατέληγαν στον κεντρικό υπόνομο.

Επτά νομίσματα συγκεντρωμένα βρέθηκαν στο δυτικό κτίριο. Η ανασκαφή έδωσε και άλλα χάλκινα νομίσματα, ελληνιστικό και πρώιμο ρωμαϊκό λύχνο και άλλα μικροαντικείμενα.

Οδός Βότσαρη 37

Σε θεμελίωση της οικοδομής βρέθηκε τμήμα τοίχου χτισμένου με αργούς λίθους, κομμάτια οπτοπλίνθων και ωχρή αμμοκονία. Πιθανόν εποχής τουρκοκρατίας.

Οδός Βότσαρη 78

Στον ακάλυπτο χώρο της οικοδομής βρέθηκε τμήμα ρωμαϊκού τοίχου, με κατεύθυνση από Α. προς Δ., χτισμένου κατά το opus quasi reticulatum. Στα βόρειά του και σε επαφή βρέθηκε τμήμα χτιστού υπονόμου, εσωτ. πλ. 0,27 και ύψ. 0,30 μ. Στον πυθμένα υπήρχε στρώση από κομμάτια κοίλων κεραμίδων.

Οδός Γερμανού 134

Κάτω από το επιφανειακό στρώμα βρέθηκαν τοίχοι κατασκευών της εποχής της τουρκοκρατίας οι οποίοι αφαιρέθηκαν για να αποκαλυφθούν τα ερείπια της ρωμαιοκρατίας. Πρόκειται για τα υπόλοιπα δύο κτιρίων που πλεύριζαν στενό δρόμο, λείψανα του οποίου (η στρώση από πατημένο χώμα) βρέθηκαν ανάμεσά τους. Το πλάτος του δρόμου πρέπει να

ήταν 2,50 μ. περίπου. Κάτω από τη στρώση αυτή περνούσε υπόνομος.

Στο νοτιοανατολικό άκρο του χώρου της ανασκαφής βρέθηκε υπόγεια ορθογώνια καμαροσκέπαστη κατασκευή, χτισμένη με πώρινες λιθοπλίνθους και συνδετικό υλικό. Η βαθμιδωτή κάθοδος ήταν προσιτή από τετράγωνο άνοιγμα περιβαλλόμενο με τοίχο. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με πλάκες. Πρόκειται πιθανώς για μεσαιωνικό κτίσμα.

Ο νοτιότερος τοίχος (5) της ρωμαϊκής οικίας πάτησε εν μέρει πάνω στα υπόλοιπα ταφών της ύστερης μυκηναϊκής εποχής. Προφανώς θα υπήρχε θαλαμοειδής τάφος ο οποίος κατά την αδιάκοπη χρήση του χώρου καταστράφηκε ως ακριβώς επάνω από το στρώμα που είχε καλύψει πλήρως τους σκελετούς. Βρέθηκαν πέντε σκελετοί με συνεσταλμένα τα σκέλη και λείψανα πιθανώς άλλων δύο (Π ί ν. 24 ε). Βαθύτερα υπήρχαν τέσσερις σκελετοί. Τα κτερίσματα των ταφών αυτών ήταν στη θέση τους: 19 αγγεία, χάλκινα μαχαίρια, λαβίδες, χάνδρες γυάλινες, σφονδύλια. Η ανασκαφή έδωσε και θραύσμα λατινικής επιγραφής και κορμό γυμνού γυναικείου μαρμάρινου αγάλματος.

Οδός Αγίου Δημητρίου 42

Σώθηκε τμήμα ορθογώνιου χώρου κτιρίου της ρωμαιοκρατίας στη δυτική πλευρά του οικοπέδου, διαστ. 2,95 × 2,80 μ. Οι τοίχοι κατά το opus mixtum, με συνδετικό κουρασάνι, είχαν πλάτος 0,50 και μεγ. σωζ. ύψος 0,40 μ. πάνω από το ψηφιδωτό που κοσμούσε το δάπεδο του δωματίου και είχε γεωμετρικό κόσμημα: το σκελετό του σχεδίου αποτελούν ρόμβοι συνδεόμενοι ακτινωτά ανά τέσσερις (Π ί ν. 24 β). Έχουν χρησιμοποιηθεί λευκές, μαύρες και κόκκινες ψηφίδες. Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε ο πυθμένας πιθαριού και τμήμα αποχετευτικού αγωγού.

Μετά την καταστροφή του κτιρίου, στη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου με το ψηφιδωτό κατασκευάστηκε χτιστός τάφος ορθογώνιος, σωζ. μήκ. 1,20 και πλ. 0,73 μ. Τα τοιχώματα ήταν εσωτερικά επιχρισμένα με ωχρή αμμοκονία. Περιείχε ύπτιο σκελετό, που σώθηκε ως τη μέση, με το κρανίο δυτικά και γύρω από αυτόν συγκεντρωμένα οστά παλιότερων ταφών.

Στον τάφο βρέθηκαν τρία σιδερένια και τρία χάλκινα καρφιά, καθώς και χάλκινο ενώτιο.

Οδός Γούναρη 170 και Αγίου Δημητρίου

Τα οικοδομικά λείψανα ανήκουν σε τρεις περιόδους. Τα παλιότερα, της ελληνιστικής εποχής, είναι θεμέλια τοίχων χτισμένα με ακανόνιστους λίθους και συνδετικό πηλό. Η κατασκευή των χρόνων αυτών, ιδιωτική πιθανότατα οικία, πρέπει να είχε μεγάλους χώρους, από τους οποίους ένας, διαστ. 6,70 × 3,80 μ., διαγράφεται ολόκληρος. Στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή χτίστηκε εδώ οικία από την οποία σώθηκε μέρος δεξαμενής αιθρίου. Σώζεται ο πυθμένας της στρωμένος με πήλινες πλάκες και το θεμέλιο του τοιχώματός της. Αποκαλύφθηκαν επίσης δύο αποχετευτικοί χτιστοί όμοιοι αγωγοί από τους οποίους ο βόρειος βρίσκεται σε στενή δίοδο μεταξύ δύο κτιρίων και πιθανώς εξέβαλλε στον άλλο που είχε κατεύθυνση από Α. προς Δ. Στο ανατολικό άκρο του οικοπέδου βρέθηκε και τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου. Σε άσπρο βάθος σχηματίζονται με μαύρες ψηφίδες γραμμικοί διάστικτοι ρόμβοι.

Οδός Αγίου Δημητρίου 72

Βρέθηκαν λείψανα τριών τοίχων, από τους οποίους ένας ρωμαϊκός και οι υπόλοιποι βυζαντινοί, καθώς και υπόλοιπο χτιστού αγωγού.

Οδός Αγίου Δημητρίου 83

Βρέθηκαν υπόλοιπα κτιρίου της εποχής της ρωμαιοκρατίας. Σε μία γωνία του χτίστηκε μεταγενέστερα κιβωτιόσχημος τάφος με προσκεφάλι στο δυτικό του άκρο. Ένας χτιστός αγωγός επιχρισμένος εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα είναι και αυτός μεταγενέστερος και χρησίμευε προφανώς για ύδρευση.

Οδός Μπουκαούρη 80-82

Κατά τις εργασίες διάνοιξης τάφρου για την τοποθέτηση σωλήνων ύδρευσης βρέθηκαν λείψανα δύο ρωμαϊκών τοίχων.

Οδός Ερενστρώλε 65

Βρέθηκε τμήμα ρωμαϊκού αψιδωτού κτίσματος πιθανότατα δεξαμενής λουτρικής εγκατάστασης και τάφοι παλαιοχριστιανικοί (Π ί ν. 24 γ).

Το αψιδωτό κτίριο αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,50 μ. και είχε εσωτ. πλάτος 2,22 μ. Το μεγαλύτερο μέρος του τοίχου της αψίδας είχε καταστραφεί. Οι τοίχοι χτισμένοι κατά το opus mixtum με συνδετικό κουρασάνι έσωζαν 0,50 μ. του ύψους της ανωδομής τους. Διακρίθηκαν δύο φάσεις του δαπέδου από αργούς λίθους και κουρασάνι· μία παλιότερη, πάχ. 0,25 μ., και μία νεότερη, πάχ. 0,40 μ. Ο αρμός της γωνίας των τοίχων με το δάπεδο έχει καλυφθεί με κονίαμα κυρτής επιφάνειας. Τόσο στην παλιότερη όσο και στη νεότερη φάση υπήρχε αγωγός αποχέτευσης.

Προς Δ. υπάρχει δεύτερη δεξαμενή μεταγενέστερη, της οποίας ο πυθμένας, όμοιος με της αψιδωτής, κάλυψε τον υπόνομο. Και εδώ συναντάμε στις γωνίες την αρμοκάλυψη. Στον τοίχο της δεξαμενής υπήρχε πήλινος αγωγός μάλλον για διοχέτευση νερού.

Σε δεύτερη φάση ανήκει κυκλική κατασκευή,

διαμ. 3,60 μ. περίπου και βάθ. 0,57 μ., της οποίας τα τοιχώματα, πάχ. 0,20 μ., από αργούς λίθους, κομμάτια οπτοπλίνθων και κουρασάνι, είχαν καταλάβει τμήμα του καταστραμμένου βόρειου τοίχου της αψιδωτής κατασκευής.

Πιθανότατα στους βυζαντινούς ή και παλαιοχριστιανικούς χρόνους το χώρο κατέλαβε νεκροταφείο. Βρέθηκαν συνολικά οχτώ ταφές, τόσο μέσα στο αψιδωτό, όσο και στην επίχωση της κυκλικής κατασκευής και στον υπόλοιπο χώρο. Ήταν απλές λακκοειδείς ταφές. Οι σκελετοί βρίσκονταν ύπτια με το κρανίο δυτικά και κάποτε τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος ή τη λεκάνη.

Στην ανασκαφή βρέθηκε μιλλιάριο, κίονας αρράβδωτος από λευκό μάρμαρο, ύψ. 1,50, διαμ. 0,50 μ. Έχει προεξέχουσα ταινιωτή βάση, διαμ. 0,52, ύψ. 0,10 μ. Σε ύψος 1,11 μ. φέρει χαραγμένο τα γράμμα *Α*. Στην επάνω επιφάνεια υπάρχει στρογγυλός τόρμος, διαστ. 0,07 × 0,06 × 0,05 μ. Ο κίονας προερχόταν από άλλη θέση και βρέθηκε στο ίδιο ύψος με τους τάφους.

Οδός Λόντου 107

Βρέθηκαν υπόλοιπα αξιόλογης οικίας της εποχής της ρωμαιοκρατίας (Πί ν. 24 δ). Στο βόρειο μέρος σώζεται τμήμα εγκατάστασης δεξαμενής. Η δεξαμενή, ήταν αυλάκι, ορθογώνιας διατομής, μαρμαρόστρωτο, με τετράπλευρη διάταξη. Το εξωτερικό πεζούλι ήταν ντυμένο επίσης με μάρμαρο, ενώ θωράκιο που σώζεται σε χαμηλό ύψος περιέβαλλε την κατασκευή. Στις δύο σωζόμενες γωνίες διατηρείται το κάτω μέρος κίονα χτιστού με οπτοπλίνθους. Πρέπει να αποκατασταθούν άλλοι δύο όμοιοι στις χαμένες γωνίες του τετραπλεύρου. Η χτιστή βάση μιας ημικυκλικής κατασκευής σε επαφή με την ακέραια σωζόμενη πλευρά εξείχε προς το εσωτερικό του τετραπλεύρου και είχε επίσης μαρμάρινη επένδυση. Προς το μέσο του τετραπλεύρου κατευθύνεται μολύβδινος αγωγός νερού. Αυτό δείχνει ότι εκεί υπήρχε άλλη μικρή δεξαμενή ή αναβρυτήριο. Όμοιες κατασκευές που συνδυάζονται με κήπο έχουν βρεθεί στην Πάτρα στην οδό Ηλείας και Ερενστρώλε (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 360), στα Ψηλαλώνια 15-16 (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 80) και στην οδό Αγράφων 10 (βλ. πιο πάνω, σ. 79).

Στο νότιο μέρος του οικοπέδου σώθηκαν υπόλοιπα δαπέδου δωματίου. Είχε στο μέσο στρώση opus sectile το οποίο περιέβαλλε άσπρο ψηφιδωτό με μαύρη ταινία στα άκρα της ζώνης.

Πλατεία Ομονοίας 1-5

Βρέθηκε υπόλοιπο τοίχων μεσαιωνικής εγκατάστασης η διατήρηση των οποίων δεν επιτρέπει συμπεράσματα σχετικά με τη μορφή των κατασκευών.

Αξιοσημείωτο είναι το σύστημα αγωγών που βρέθηκε κάτω από χαλικόστρωτο στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου. Τρεις αγωγοί είχαν κοινό φρεάτιο το οποίο ήταν αγγείο χτισμένο ανάμεσά τους με τρεις οπές στο πάνω μέρος για να διέρχονται οι αγωγοί.

Οδός Ηλείας και Πάροδος Δ8, αριθ. 5

Βρέθηκαν λείψανα δύο συνδεόμενων τοίχων ρωμαϊκού κτιρίου. Χτισμένοι κατά το opus quasi reticulatum είχαν μήκος 6,70 μ. ο βόρειος και 2,70 μ. ο νότιος, πλάτος 0,58 μ.

Οδός Γερμανού 36-40

Η ανασκαφική έρευνα σε δύο συνορεύοντα οικόπεδα έφερε στο φως τμήμα μεγάλου κτιρίου πιθανότατα νυμφαίου της εποχής της ρωμαιοκρατίας. Προφανώς μία πρόσοψη του κτιρίου υπήρχε στη δυτική πλευρά με αψιδωτή κατασκευή (Πί ν. 25 α). Η διάμετρος είναι 3,80 μ., ο τοίχος σώζεται σε ύψος 4,30 μ. και είναι χτισμένος κατά το σύστημα quasi reticulatum (Πί ν. 25 β). Μέχρι ύψους 1,40 μ. είναι επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα. Στο ύψος αυτό στο οποίο σώζονταν ίχνη από την ορθομαρμάρωση υπάρχουν δεκατρείς οπές στη σειρά. Στα άκρα του τοίχου της αψίδας σχηματίζονταν παραστάδες (Πί ν. 25 β), επιχρισμένες με κονίαμα. Σώθηκαν οι λίθινες κυματιοφόρες βάσεις τους ανάμεσα στις οποίες διατηρείται η χτιστή υποδομή λίθινης βαθμίδας. Σε ύψος 2,45 μ. από το δάπεδο ανοίγονται συμμετρικά τρεις ορθογώνιες κόγχες με μαρμάρινη επένδυση και παραστάδες, σωζ. διαστ. από Β.: α) 0,50 × 0,60, β) 0,70 × 0,20 και γ) 0,50 × 0,80 μ. (Πί ν. 25 α). Το δάπεδο του χώρου είναι στρωμένο με πήλινες πλάκες, διαστ. 0,60 × 0,50 μ. Κάτω από αυτό περνά αγωγός αποχετευτικός και κατευθύνεται προς Δ. Στις ορθογώνιες κόγχες μπορεί να έστεκαν αγάλματα και από τις οπές πιθανώς έρρεε με κρουνούς νερό. Στοιχεία για την παροχή του νερού δε διαπιστώθηκαν και δε φάνηκε ο τρόπος διοχέτευσης δια μέσου της συμπαγούς τοιχοποιίας.

Προς Ν. της αψίδας του νυμφαίου υπάρχει αίθουσα τετράπλευρη της οποίας μέρος μόνο ανασκάφηκε. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι κατά το σύστημα quasi reticulatum και σώζονται σε ύψος 2 μ. Αρχικά ήταν επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα και αργότερα δέχθηκαν ορθομαρμάρωση. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό: στα άκρα ζώνη λευκών ψηφίδων, πλ. 1,20 μ. Δύο μαύρες ταινίες πλαισιώνουν ζώνη με βλαστόσπειρες που ξεκινούν από τις γωνίες μέσα από στέλεχος άκανθας. Σε δύο συνεχόμενες σπείρες παριστάνονται ερωτιδέας με δόρυ και αιλουροειδές ζώο. Ακολουθεί τρίτωνας. Ταινία με αστράγαλο

περιέβαλλε την κεντρική παράσταση που πιθανότατα σώζεται, αλλά για λόγους ασφαλείας δεν αποκαλύφθηκε ακόμη. Άλλος ορθογώνιος χώρος υπήρχε αντιστοίχως προς Β. της δυτικής αψίδας. Αλλά αυτού αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα. Το πλάτος του ήταν 3 μ. Προς Α. του νυμφαίου ανοίγεται στο συμπαγές τοίχωμα ημικυκλική αψίδα, διαμ. 3,60 μ., από τα άκρα της οποίας ξεκινούν ελαφρώς καμπύλοι τοίχοι (Πίν. 25 γ). Ίσως πρόκειται για υπόλοιπο τετράκογχης αίθουσας. Το ύψος των τοίχων από το δάπεδο ως τη γένεση της θόλου της αψίδας είναι 2,25 μ. Η θόλος σώθηκε μέχρι ύψος 0,80 μ. Στο ύψος της γένεσής της ζώνει τον τοίχο διπλό κυμάτιο από οπτοπλίνθους. Παρατηρήθηκαν δύο φάσεις κονιαμάτων και δαπέδων. Το νεότερο δάπεδο ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες, διαστ. 0,60 × 0,50 μ. Ο τοίχος ήταν χτισμένος κατά το opus quasi reticulatum και στις γωνίες της αψίδας κατά το opus testaceum.

Το κτίριο αυτό που θα πρέπει να χρονολογηθεί στον 3ο αι. μ.Χ. είναι θεμελιωμένο σε βάθος 8,50 μ., από τη στάθμη της σημερινής οδού. Το Ωδείο βρίσκεται σε απόσταση 45 μ. περίπου προς ΒΔ. και είναι θεμελιωμένο σε επίπεδο λίγο ψηλότερο από τη σημερινή οδό Γερμανού. Προφανώς η διαμόρφωση στην περιοχή αυτή ήταν ανδηρωτή λόγω σημαντικής κλίσης του εδάφους. Μεταξύ των δύο ανδήρων, του Ωδείου και του κτιρίου που περιγράψαμε, υπήρχε και άλλο, στο οποίο βρισκόταν επίσης μνημειώδες κτίριο, μέρος του οποίου αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Γερμανού και Σωτηριάδου 27 απέναντι από τα παρόντα οικόπεδα (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 68). Η αρχή της ανωδομής του κτιρίου της οδού Γερμανού και Σωτηριάδου 27 βρισκόταν 4 μ. περίπου χαμηλότερα της ανωδομής του Ωδείου από το οποίο το κτίριο εκείνο απείχε 30 μ. περίπου. Έτσι μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η υψομετρική διαφορά των ανδήρων αυτών ήταν 4 μ. περίπου. Ακριβέστερες μετρήσεις και η πρόοδος της έρευνας θα φωτίσουν περισσότερο την πολεοδομική μορφή στον επίσημο αυτό χώρο της Πάτρας, όπου υπήρχαν αξιόλογα δημόσια κτίρια.

Οδός Ερενστρώλε 31-35

Βρέθηκαν λείψανα κτιρίων της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής (Σχέδ. 1). Οι ελληνιστικοί τοίχοι (στο Σχέδ. 1 με μαύρο) από αργούς ή αδρώς κατεργασμένους λίθους και λάσπη, σώθηκαν τελείως αποσπασματικά και δεν απαρτίζουν συγκεκριμένο χώρο. Ορισμένοι χρησίμευσαν ως βάση τοίχων των ρωμαϊκών κατασκευών.

Στο ανατολικότερο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε δρόμος σε χρήση από την ελληνιστική εποχή με κατεύθυνση Β.-Ν., πλ. 3,60 μ. Αποτελείται από δύο στρώματα. Το ανώτερο, πάχ. 0,25 μ., περιείχε ψιλό χαλίκι, κομμάτια κεραμίδων και όστρακα (african red slip κεραμική). Το κατώτερο, πάχ. 0,22 μ., αποτελούσαν αργοί λίθοι. Το δρόμο διασχίζει χτιστός καμαροσκεπής υπόνομος με κλίση προς Ν., εσωτ. πλ. 0,47, και ύψ. 0,95 μ., στον οποίο καταλήγουν αποχετευτικοί αγωγοί του ανατολικού και δυτικού παρόδιου κτιρίου. Του ανατολικού κτιρίου βρέθηκε μόνο ο δυτικός τοίχος που εδράζεται σε άλλον παλιότερο ελληνιστικό (Πίν. 26 α). Το δυτικό κτίριο, της ρωμαϊκής εποχής χτίστηκε ανατολικότερα του ελληνιστικού, ώστε το αρχικό πλάτος του δρόμου από 4,50 μειώθηκε στα 3,60 μ.

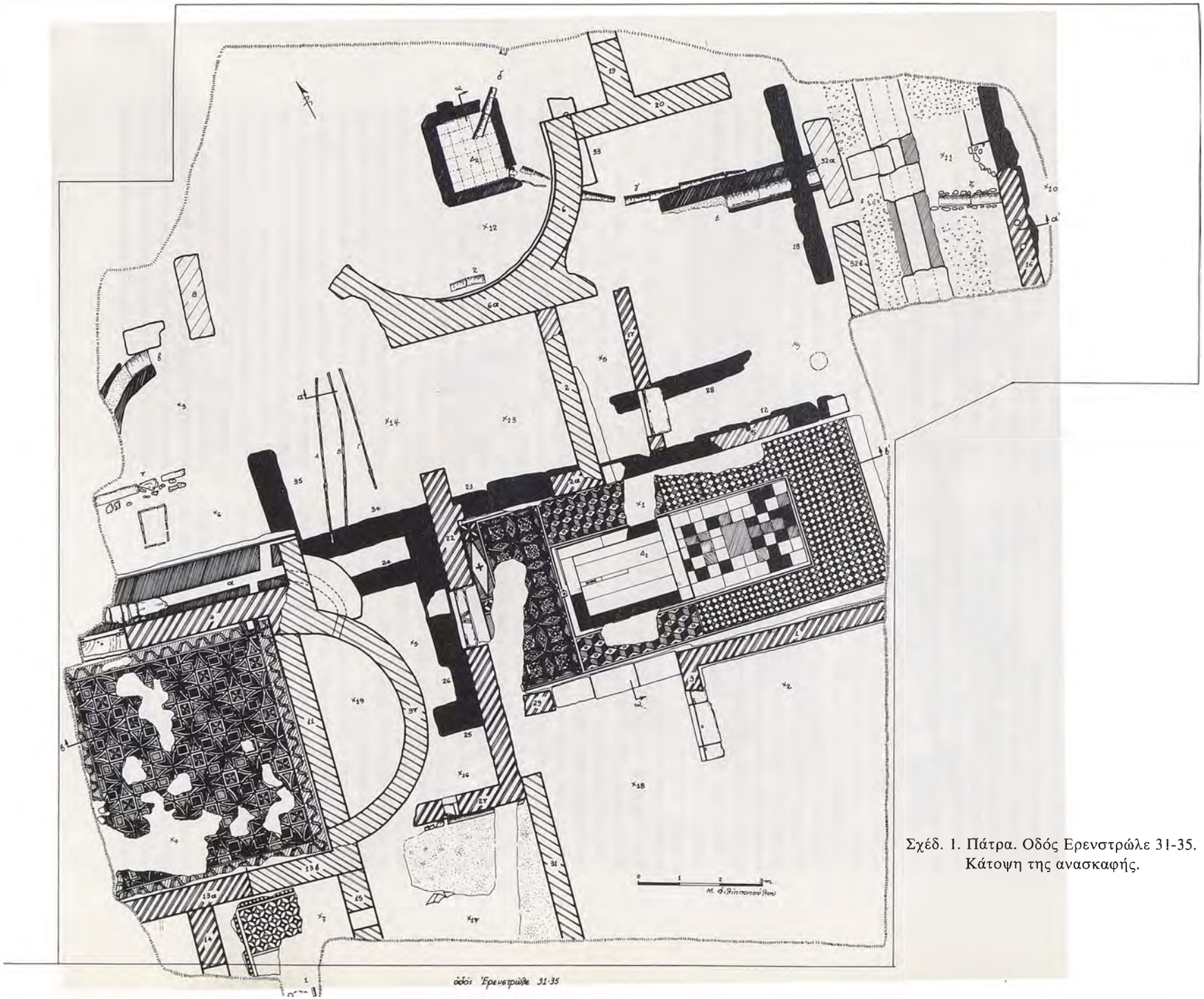
Βορειότερα βρέθηκε τμήμα αψιδωτής κατασκευής η οποία προφανώς σχετίζεται με το δυτικό παρόδιο κτίριο. Η αψίδα εγγράφεται σε ευθύγραμμο εξωτερικό τοίχο. Αυτός ήταν χτισμένος κατά το opus testaceum, ενώ οι άλλοι τοίχοι του κτιρίου κατά το opus mixtum. Στο εσωτερικό της αψίδας υπήρχε χτιστή δεξαμενή, εσωτ. διαστ. 1,45 × 0,75 μ. Στον πυθμένα σώθηκε το υπόστρωμα από ασβεστοκονίαμα για επένδυση μαρμάρινων πλακών, των οποίων διατηρήθηκαν ίχνη των αρμών ενώ λείψανα μαρμάρινης επένδυσης έσωζαν τα τοιχώματα. Τη δεξαμενή αποχέτευε από τη νοτιοανατολική γωνία της αγωγός που περνούσε κάτω από τον τοίχο της αψίδας και έφθανε στον υπόνομο του δρόμου.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν υπόλοιπα άλλου αψιδωτού χώρου, ορθογώνιος χώρος με ψηφιδωτό και μεγάλο αίθριο με δεξαμενή και ψηφιδωτό.

Ο νέος αψιδωτός χώρος (Χ4) είχε τοίχους χτισμένους κατά το opus testaceum. Η αψίδα διατηρήθηκε σε ελάχιστο ύψος και ανήκει σε παλιότερη φάση από τον ορθογώνιο χώρο με το ψηφιδωτό, ίσως όμως εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται και στη νέα φάση. Τη διακόσμηση του ψηφιδωτού περιέβαλλε στα άκρα λευκή ταινία με ανοικτόχρωμη ερυθρή οφιοειδή γραμμή (Πίν. 26 β). Το κυρίως θέμα, γεωμετρικό, αποτελούνταν από μαύρους συμπλεκόμενους κύκλους και τετράγωνα ώστε να δημιουργούνται ελλείψεις και μικρότερα τετράγωνα. Τα επιμέρους κοσμήματα μέσα στα δημιουργούμενα νέα σχήματα ήταν ερυθροί τετράφυλλοι ρόδακες με γαλάζιο κέντρο, ερυθρά τρίγωνα, γαλάζια τετράγωνα και μαύρα καρδιόσχημα. Ο βόρειος τοίχος έσωζε λίθινο κατώφλι.

Κάτω από το ψηφιδωτό βρέθηκαν δύο παλιότερες κατασκευαστικές φάσεις (Πίν. 26 γ). Το κάτω μέρος του τοίχου 11 ανήκε στην πρώτη, της οποίας σύγχρονη ήταν δεξαμενή (Χ4β) στο βόρειο τμήμα του χώρου. Στον πυθμένα είχε στρώση από κουρασάνι, στο οποίο σώθηκαν τα αποτυπώματα της μαρμάρινης επένδυσης.

Προς Ν. της δεξαμενής υπήρχε χτιστό πηγάδι και υπόλοιπο δαπέδου από ψιλό χαλίκι και κομμάτια

Σχέδ. 1. Πάτρα. Οδός Ερενστρώλε 31-35.
Κάτοψη της ανασκαφής.

κεραμίδων. Στη δεύτερη φάση ανήκουν δύο αλλεπάλληλες αψίδες (36α, 36β) αντίθετες προς τη νεότερη που περιγράψαμε. Αυτές κατέστρεψαν τη δεξαμενή και πάτησαν πάνω στον τοίχο 11.

Δύο αλλεπάλληλα ψηφιδωτά δάπεδα εν μέρει σωζόμενα βρέθηκαν και σε νότιο χώρο (Χ7) του κτιρίου (Πί ν. 26 β, δ). Και τα δύο είχαν γεωμετρική διακόσμηση και το κατώτερο που σωζόταν ελάχιστα είχε και ταινία με βλαστό κισσού.

Έξω από τη βόρεια πλευρά του χώρου αυτού διέρχεται αγωγός. Προς Β. βρέθηκε υπόλοιπο δαπέδου από κουρασάνι, ασβεστοκονίαμα και κομμάτια κεραμίδων. Στην επιφάνειά του υπήρχαν μικροί αβαθείς λάκκοι από τους οποίους συγκεντρώθηκαν χάλκινα νομίσματα.

Προς τη νεότερη αψίδα είχαν κατεύθυνση δύο μολύβδινοι σωλήνες που έρχονταν από τα βόρεια, ενώ τρίτος διευθυνόταν προς τη δεξαμενή του αιθρίου.

Οι περιβάλλοντες το αίθριο χώροι άφησαν λίγα λείψανα. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι κατά το opus testaceum ή το opus quasi reticulatum και opus mixtum. Το αίθριο, διαστ. 10,20 × 4,45 μ., είχε στο κέντρο ορθογώνια χτιστή δεξαμενή, εσωτ. διαστ. 2,25 × 1,85 μ., με επένδυση μαρμάρου (Πί ν. 26 ε-στ).

Προς Α. της δεξαμενής υπήρχε πλακόστρωτο δάπεδο ισοπλατές με αυτή. Οι πλάκες ήταν πολύχρωμες ορθογώνιες. Τη δεξαμενή και το πλακόστρωτο περιέβαλλε δάπεδο ψηφιδωτό με γεωμετρικά διακοσμητικά θέματα. Είχαν χρησιμοποιηθεί ψηφίδες λευκές, μαύρες, κόκκινες και γαλάζιες.

Στο δυτικό κατώφλι παρατηρήθηκαν αυλακώσεις από δίφυλλη θύρα, ενώ το νότιο, μήκ. 3,15 μ., αποτελούσαν τρεις ασβεστολιθικές πλάκες, χωρίς ίχνη στερέωσης θυρώματος. Προφανώς ο χώρος ήταν ανοιχτός προς το αίθριο (tablinum).

Το κτίριο πιθανώς καταστράφηκε από πυρκαγιά. Το ψηφιδωτό του αιθρίου και η επίχωση έσωζαν έντονα ίχνη φωτιάς. Μέσα στην επίχωση αυτή βρέθηκαν και κομμάτια κονιάματος από τους τοίχους με κίτρινο, ερυθρό και μαύρο χρώμα, κομμάτια γυαλιών και ελεφαντοστού, πιθανόν από υαλοφράγματα. Κάτω από το ψηφιδωτό βρέθηκαν δύο αλλεπάλληλα παλιότερα δάπεδα· το κατώτερο από κουρασάνι και το ανώτερο από ασβεστοκονίαμα. Το τελευταίο έσωζε ίχνη φωτιάς. Διαπιστώθηκαν επίσης λείψανα παλιότερης δεξαμενής και ο μολυβένιος σωλήνας της. Βρέθηκε τέλος και βόθρος γεμάτος θραύσματα αγγείων από τα οποία αξιολογότερο υπήρξε λαιμός αμφορέα με επιγραφή αραμαϊκή και λατινικούς αριθμούς στον ώμο, με κόκκινο χρώμα.

Στο χώρο προς Β. του αιθρίου (Χ9) βρέθηκε στρώμα καταστροφής που περιείχε κονιάματα τοίχων με ερυθροκάστανες ταινίες σε λευκό φόντο και κάτω από αυτό σε λάκκο, διαστ. 1,40 × 0,95 μ., χάλκινα νομίσματα.

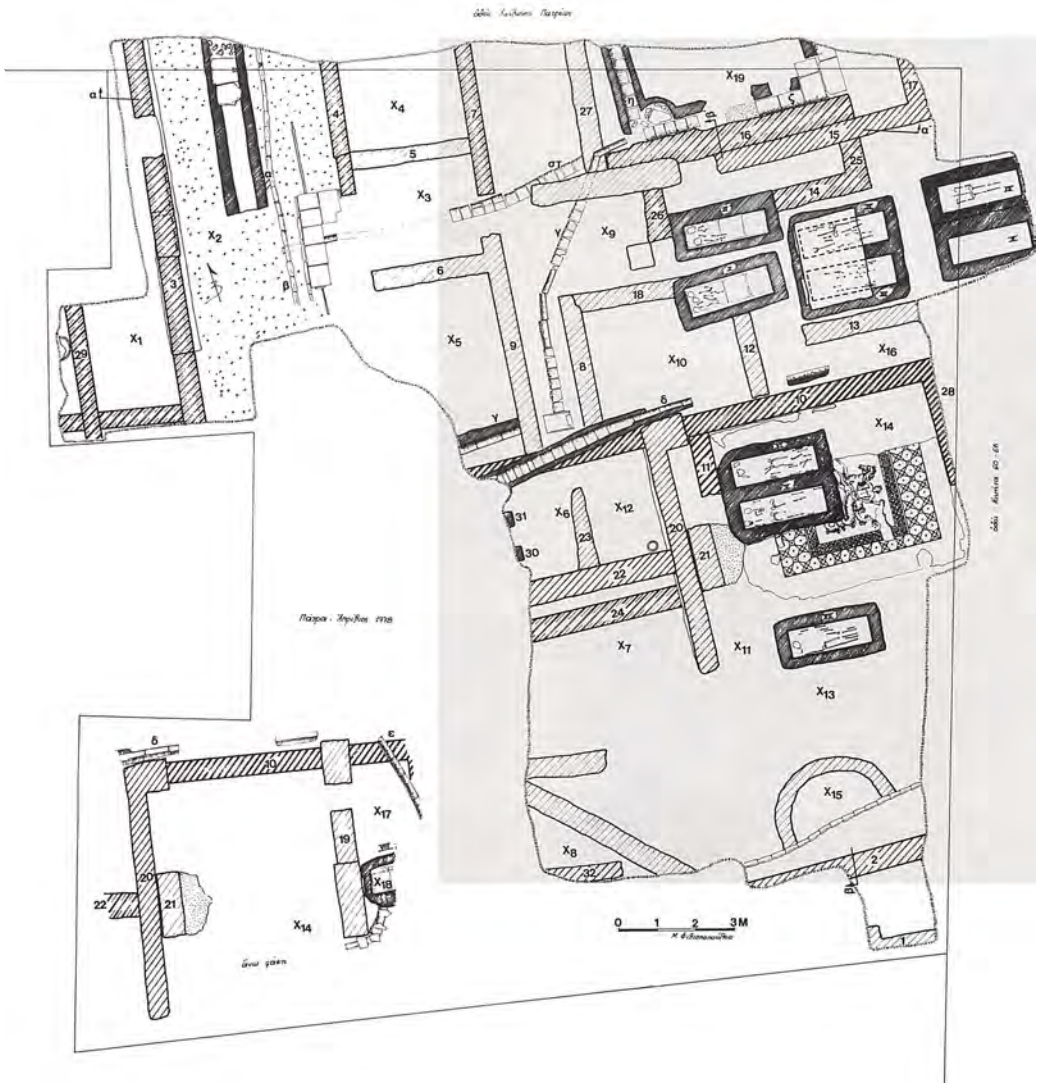
Στο ανατολικότερο τμήμα του χώρου και κάτω από τις κεραμίδες της στέγης του στρώματος καταστροφής βρέθηκε πήλινο χειροποίητο οπαίο (αριθ. ευρ. 3724) (Πί ν. 27 α) μαζί με πολλά υπόλοιπα καμένου ξύλου. Τα όστρακα ήταν του 1ου και του 2ου αι. μ.Χ. Στο ίδιο στρώμα βρέθηκε υαλόφραγμα αποτελούμενο από σκελετό ελεφαντοστέινο με πολυγωνικό περίγραμμα και κυψελοειδή διάχωρα, φραγμένα με γαλάζιο γυαλί (Πί ν. 27 β). Βρέθηκαν και θραύσματα από άλλο παρόμοιο δίσκο.

Σε βόθρο παλιότερο του κτιρίου προς Ν. του δυτικού αψιδωτού τμήματος βρέθηκαν όστρακα μελαμβαφή και west-slope, χρονολογούμενα από το τέλος του 4ου αι. π.Χ.

Μετά την καταστροφή του κτιρίου έγιναν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι. Από τα άλλα ευρήματα σημειώνεται χάλκινο γωνιώδες έλασμα με οπές στις άκρες, πιθανόν μεντεσές, αρχιτεκτονικά μέλη, ορισμένα από τα οποία εντοιχισμένα, χάλκινα νομίσματα, χάλκινα σιδερένια και οστέινα μικροαντικείμενα, πήλινος λύχνος του 2ου-1ου αι. π.Χ., τμήμα από την κνήμη μαρμάρινου αγάλματος, δύο πήλινες αγνύθες, χάλκινο πόδι λαγού στο στρώμα καταστροφής με το γυάλινο δίσκο, χάλκινο μικρό κεφάλι, χάλκινο κλειδί, γυάλινο αγγείο, πήλινο βαλσαμάριο, διακοσμητικές χάλκινες εφηλίδες.

Οδός Νικήτα 60-66 (Σχέδ. 2· Πί ν. 27 γ)

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε δρόμος με κατεύθυνση από Β.-ΒΑ. προς Ν.-ΝΔ. Η απόκλιση ήταν 10°. Τη στρώση αποτελούσε πατημένο χώμα με χαλίκια και λίγα κομμάτια κεραμίδων σε δύο φάσεις. Κατά μήκος του άξονα του δρόμου βρέθηκε χτιστός υπόνομος όπου κατέληγαν οι αγωγοί των παρόδιων κτιρίων. Παράλληλα με τον υπόνομο, αλλά 0,56 μ. ψηλότερα, βρέθηκε αγωγός ύδρευσης αποτελούμενος από σειρά πήλινων σωλήνων καλά συναρμοσμένων με κονίαμα προστασίας στους αρμούς. Το δυτικό όριο του δρόμου αποτελεί τοίχος με περισσότερες φάσεις που ανήκει σε κτίριο του οποίου αποκαλύφθηκε μεγάλο μέρος ενός χώρου και μικρά τμήματα τριών άλλων. Στην παλιότερη φάση ανήκουν μεγάλες κροκαλοπαγείς λιθόπλινθοι, σε νεότερη το σύστημα testaceum και τέλος ακανόνιστο χτίσιμο με λίθους, κεραμίδες και ασβεστοκονίαμα. Προς Α. του δρόμου υπάρχουν πολλών εποχών κτίσματα με διάφορους τρόπους τοιχοδομίας. Σώζονται αποσπασματικά. Ανήκουν στη ρωμαϊκή (οι τοίχοι 2,15,17,20,22,32) και την πρώιμη μεσαιωνική εποχή. Ο τοίχος 4 αποτελεί το ανατολικό όριο του δρόμου, σώζει στο κάτω μέρος δόμο από μεγάλες κανονικές λιθοπλίνθους (μία φέρει και αναθύρωση) και προφανώς πρόκειται για υπόλοιπο ελληνιστικού τοίχου. Η τετράπλευρη μαρμαρόστρωτη κατασκευή

Σχέδ. 2. Πάτρα. Οδός Νικήτα 60-66. Κάτοψη της ανασκαφής.

πάνω στο δρόμο σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο-όριο, διαστ. 2,80 × 1,30 μ., με χαμηλό θωράκιο προς το δρόμο, ίσως αποτελούσε κρήνη. Μεταξύ των τοίχων και εν μέρει πάνω σε αυτούς βρέθηκαν χτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι που θα πρέπει να χρονολογηθούν στην υστερορωμαϊκή εποχή. Οι σκελετοί βρέθηκαν διαλυμένοι, άλλοι πάνω στα δάπεδα που ήταν από τετράγωνες πήλινες κεραμίδες και άλλοι απευθείας επάνω στο χώμα με το κεφάλι προς Δ. Τα κτερίσματα ήταν φτωχά. Βρέθηκαν σπασμένα μυροδοχεία και ασημένια ενώτια (τάφος ΙΙ). Ο διπλός καμαροσκεπής τάφος ΙΙΙ-ΙV διατηρήθηκε καλύτερα και έδωσε χρυσούς κρίκους-ενώτια, γυάλινα μυροδοχεία και χρυσές κλωστές. Ο τάφος Χ περιείχε δύο ζεύγη χρυσών ενωτίων, χάλκινο θυμιατήρι και γυάλινο πολυεδρικό φιαλίδιο.

Στο χώρο 14 βρέθηκε ψηφιδωτό δάπεδο εν μέρει καταστραμμένο από δίδυμο τάφο (Π ί ν. 27 δ). Οι διαστάσεις του είναι 4,20 × 2,60 μ. Το κεντρικό πεδίο έχει παράσταση Τρίτωνα που ιππεύει ιππόκαμπο. Περιβάλλεται από πλοχμό και ζώνη με μαύρο γραμμικό γεωμετρικό κόσμημα συστημάτων τριγώνων με ακτινωτή διάταξη ώστε οι βάσεις να σχηματίζουν τετράγωνα και οι πλευρές εξάγωνα.

Οδός Χείλωνος Πατρέως 17

Το οικόπεδο αυτό συνορεύει από Δ. με εκείνο στο οποίο είχε αποκαλυφθεί το 1975 μεγάλο μέρος εγκατάστασης θερμών (οδός Βύρωνος 1). Στο παρόν βρέθηκε το praefurnium του λουτρού. Είναι ορθογώνιος καμαροσκεπής χώρος. Της οροφής σώθηκε μόνο μικρό τμήμα στο ανατολικό άκρο. Οι τοίχοι χτισμένοι κατά το opus testaceum διατηρούνται μέχρι ύψους 1,25 μ. Η γένεση της καμάρας αρχίζει σε ύψος 1,05 μ. Το praefurnium έχει εσωτ. διαστάσεις 4,55 × 2,40 μ. Από ένα τοξωτό άνοιγμα, πλ. 0,70 μ., υπάρχει στη βόρεια και νότια μακριά πλευρά του. Στη δυτική στενή πλευρά παρόμοιο άνοιγμα αποτελούσε τη δίοδο προς το caldarium. Πλαισιωνόταν από δύο χτιστά πεζούλια. Στο δυτικό τοίχο και στο δυτικότερο μέρος των μακριών πλευρών υπάρχουν οι ορθογώνιας τομής αεραγωγοί σωλήνες (tubuli). Το δάπεδο αποτελείται από καμένο πηλό. Κάτω από αυτό διέρχεται από Β. προς Ν. μεταξύ των δύο ανοιγμάτων αποχετευτικός αγωγός. Μπροστά στον ανατολικό στενό τοίχο υπάρχει χτιστό πεζούλι, πλ. 0,60 και ύψ. 1,05 μ. Το praefurnium διατηρήθηκε μέσα στην κατάχωση.

Οδός Σισσίνη 17-19

Σε εργασίες στον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου που είχε ανασκαφεί το 1977, βρέθηκε ένας ακόμη τοίχος κάθετος στον ανατολικό τοίχο του αρχαίου δρόμου που αποκαλύφθηκε σε μήκος 2 μ. Έσωζε άνοιγμα θύρας, πλ. 0,97 μ., που κλείστηκε σε νεότερη εποχή. Ήταν χτισμένος κατά το opus quasi reticulatum, με συνδετική ωχρή αμμοκονία.

Βρέθηκαν κονιάματα με ερυθρό χρώμα, χάλκινα νομίσματα και χάλκινα μικροαντικείμενα.

Οδός Αγίου Γεωργίου 77

Κατά τη διάνοιξη αυλακιού για την τοποθέτηση αποχετευτικού σωλήνα μπροστά στο οικόπεδο που ανασκάφηκε το 1977 αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχου από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα πιθανόν της εποχής της τουρκοκρατίας.

Οδός Βότση 60

Αποκαλύφθηκαν υπόλοιπα ρωμαϊκών τοίχων που ανήκαν σε περισσότερα κτίρια και σε διάφορες φάσεις. Σαφέστερη εικόνα δίνουν δύο ορθογώνιοι χώροι που βρίσκονται στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και αποτελούν συνέχεια του κτιρίου που είχε ανασκαφεί το 1971 στο παρακείμενο οικόπεδο όπου είχαν βρεθεί κεραμικοί κλίβανοι (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 213). Λείψανα από τέσσερις μικρούς στρογγυλούς κλιβάνους βρέθηκαν και στο χώρο που αποκαλύφθηκε εδώ. Καλύτερα σώθηκε κλίβανος αποτελούμενος από το στρογγυλό χώρο, διαμ. 0,82 μ., για την όπτηση των αγγείων και το στόμιο, μήκ. 0,85 και πλ. 0,40-0,45 μ. Στο εσωτερικό του στρογγυλού χώρου υπήρχε, σε επαφή με τα χτιστά από οπτοπλίνθους και λάσπη τοιχώματα, πεζούλι, πλ. 0,15 και ύψ. 0,07 μ., που χρησίμευε για τη στήριξη της εσχάρας επάνω στην οποία τοποθετούσαν τα αγγεία. Μικρό τετράγωνο στήριγμα θα υπήρχε και στο κέντρο του χώρου, γιατί έχει αφεθεί στο δάπεδο υποδοχή ακανόνιστου σχήματος. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με οπτοπλίνθους επιχρισμένες με ασβεστοκονίαμα.

Το πλήθος των λύχνων που βρέθηκαν στο χώρο αυτό, στους οποίους εμφανίζονται οι υπογραφές των τεχνιτών Σπωσιανού και Πωσφόρου δείχνει ότι πρόκειται για εργαστήριο κεραμοπλαστικής, που λειτουργούσε από το τέλος του 1ου αι. μ.Χ. ή τις αρχές του 2ου έως τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. Αξίζει να ερευνηθεί η σχέση του με κορινθιακά εργαστήρια.

Οι υπόλοιποι τοίχοι ανήκουν σε διαφορετικά κτίρια ή προσκτίσματα του κεντρικού κτιρίου και σώθηκαν πολύ αποσπασματικά.

Στο οικόπεδο βρέθηκε ακόμη και μεγάλος υπόνομος με κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ.

Εκτός από τους λύχνους βρέθηκαν: χάλκινα νομίσματα, πήλινα αγγεία ανάμεσα στα οποία κορινθιακός σκύφος, πήλινα ειδώλια, οστέινα και χάλκινα εργαλεία, θραύσμα ελληνιστικής επιγραφής, θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών, χάλκινα μικροαντικείμενα, γυάλινα αγγεία.

Οδός Παντανάσσης 42

Διαπιστώθηκε στρώμα με πολλά όστρακα χρονολογούμενα από την εποχή της ρωμαιοκρατίας ως την τουρκοκρατία. Δοκιμαστική τομή δεν έφερε στο φως κτιριακά λείψανα.

Οδός Κανακάρη 184 και Γούναρη (Σ χ έ δ. 3)

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε συγκρότημα δύο κεραμικών κλιβάνων. Ο δυτικότερος κλίβανος (Χ10) είχε στρογγυλό θάλαμο, διαμ. 1,80 μ., με χτιστά τοιχώματα, πάχ. 0,25-0,50, σωζ. ύψ. 0,55 μ. (Π ί ν. 28 α). Το δάπεδο ήταν στρωμένο με θραύσματα οπτοπλίνθων. Στο κέντρο τετράγωνος χτιστός πεσσός χρησίμευε για τη στήριξη της εσχάρας. Το στόμιο είχε μήκος 0,95 και πλάτος 0,80-0,85 μ. Προς Ν. δημιουργείται μικρός τριγωνικός χώρος όπου βρέθηκαν στάχτη, κάρβουνο και όστρακα αγγείων. Στο στόμιο βρέθηκε ανθεμωτή ακροκέραμος και θραύσμα κυρτής κεραμίδας με σφραγίδα. Ο άλλος κλίβανος αποτελείται από κεντρικό ορθογώνιο χώρο και τρεις παράπλευρους στενότερους. Οι τοίχοι σώζονταν σε μεγ. ύψος 0,70 μ. και ήταν χτισμένοι με οπτοπλίνθους και γλύνα (Π ί ν. 28 β). Οι τρεις στενοί χώροι καλύπτονταν με καμάρες που συγκρατούσαν την εσχάρα. Ο διαχωριστικός τοίχος μεταξύ των δύο δυτικότερων είχε αεραγωγούς σωλήνες. Όμοιοι βρέθηκαν και σε προεξοχή του νότιου εξωτερικού τοίχου του ανατολικού επιμήκους χώρου. Συγκεντρώθηκαν πήλινες κωνικές σφήνες που χρησίμευαν για τη συγκράτηση των αγγείων στην εσχάρα, καθώς και πολλά όστρακα. Ανατολικότερα διαπιστώθηκαν και άλλα λείψανα κλιβάνου.

Το συγκρότημα αυτό χωριζόταν από το δυτικό με επιμήκη χώρο τον οποίο όριζαν δύο τοίχοι προσανατολισμού από Β. προς Ν. Ίσως πρόκειται για δρόμο, πλ. 2,75-3,50 μ., αφού διαπιστώθηκαν και λείψανα χαλικόστρωτου.

Του δυτικού συγκροτήματος αποκαλύφθηκαν μερικώς δέκα περίπου χώροι. Αξιόλογος ήταν ο χώρος 6 στον οποίο βρέθηκαν τέσσερα δάπεδα. Τα τρία κατώτερα αποτελούνταν από πήλινες πλάκες και το ανώτερο από λίθινες. Κάτω από το παλιότερο δάπεδο βρέθηκαν πέντε πιθάρια, διαμ. 0,32 και σωζ. ύψ. 0,19 μ. Στο δυτικό του τμήμα βρέθηκε πηγάδι και στο βόρειο μεταγενέστερος τάφος κιβωτιόσχημος πλινθόχτιστος, σκεπασμένος με λίθινες πλάκες. Ταφικά ήταν και τα τέσσερα αγγεία με οστά που κείτονταν στο χώρο. Τα τρία ήταν οξυπύθμενοι αμφορείς το τέταρτο μεγάλο ανοιχτό αγγείο.

Βρέθηκαν νομίσματα, πήλινα αγγεία, θραύσματα γυάλινων αγγείων και άλλα μικροαντικείμενα.

Οδός Κανάρη 66-70

Βρέθηκαν λείψανα δύο ρωμαϊκών κτιρίων.

Στο ανατολικό ένας χώρος (Χ11) είχε δεξαμενή στρωμένη με πήλινες πλάκες που πρέπει να χρονολογηθεί με βάση την κεραμική στο 2ο αι. μ.Χ. Πηγάδι υπήρχε στη νοτιοανατολική γωνία της δεξαμενής με χτιστό περιστόμιο. Οι άλλοι χώροι επικοινωνούσαν με το χώρο της δεξαμενής. Ο δυτικός τοίχος του κτιρίου σχηματίζει εξοχή κατά το νοτιότερο τμήμα του. Στο στενό χώρο που δημιουργείται (Χ1) βρέθηκε το κάτω μέρος πιθαριού καθώς και ορθογώνια χτιστή κατασκευή άγνωστου προορισμού. Στο ίδιο κτίριο διαπιστώθηκαν και τμήματα δύο ελληνιστικών τοίχων. Επιμήκης χώρος, πλ. 2,30-3,15 μ., χωρίζει το παραπάνω κτίριο από το δυτικό. Στο χώρο αυτό βρέθηκε πηγάδι κατασκευασμένο με πήλινους κυλίνδρους, πιθάρι και δύο μεγάλα ανοιχτά αγγεία στα οποία υπήρχαν πολλά πρώιμα ρωμαϊκά όστρακα. Του δυτικού κτιρίου ο μεγάλος χώρος (Χ7) έσωζε λείψανα δαπέδου, αποτελούμενου από στρώσεις κίτρινου κονιάματος, κουρασανίου, θραυσμάτων κεραμίδων, οπτοπλίνθων και αργούς λίθους.

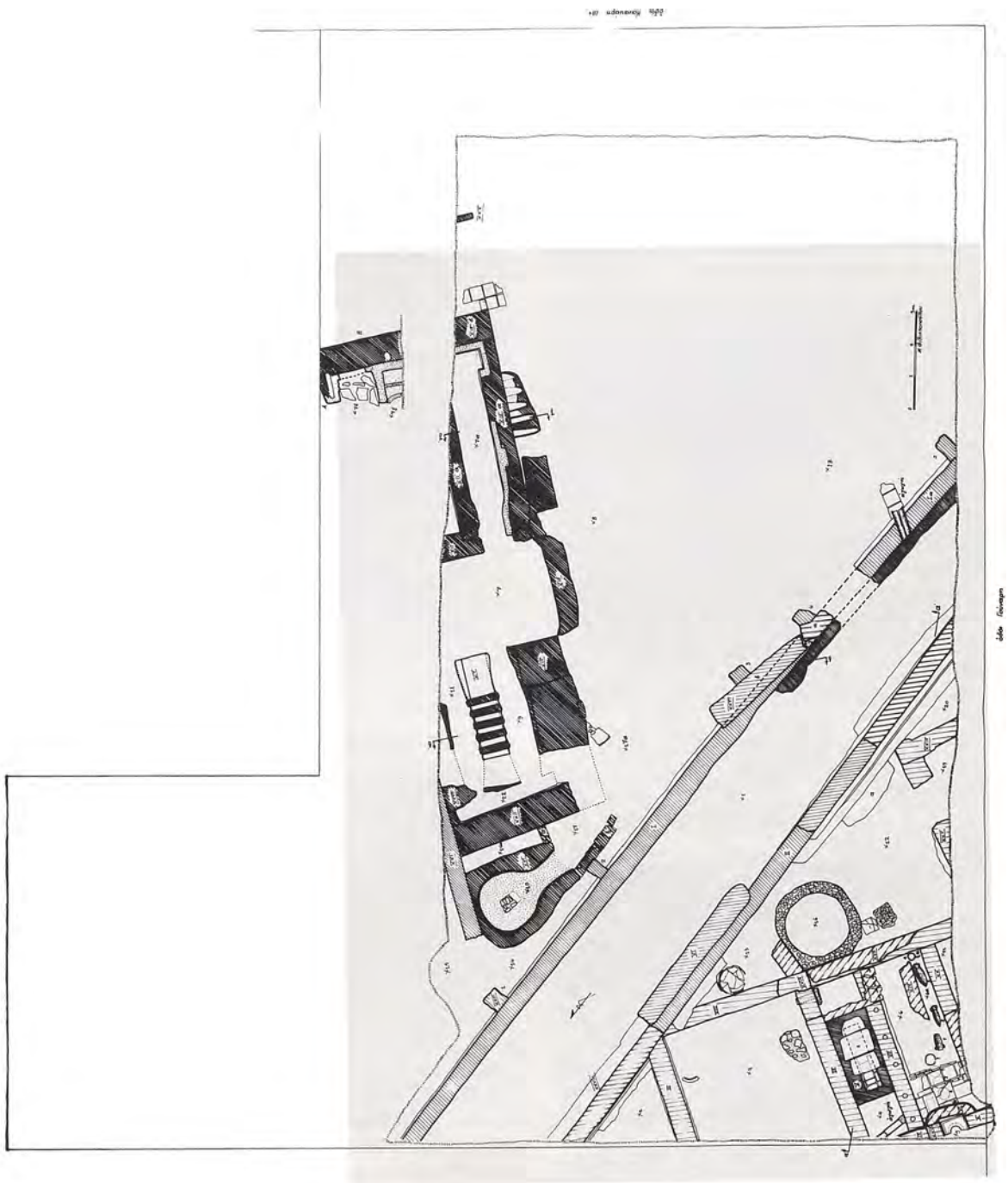
Στον ανατολικότερο χώρο αποκαλύφθηκε αξιόλογη δεξαμενή μαρμαρόστρωτη (Π ί ν. 28 γ). Στη δυτική και νότια πλευρά της υπάρχει βαθμίδα, και το εσωτερικό της περίγραμμα έχει σχήμα Γ. Πήλινος αποχετευτικός σωλήνας από τη δεξαμενή κατέληγε σε υπόνομο χτιστό, καμαροσκεπή ο οποίος περνούσε κατά μήκος της νότιας πλευράς και των δύο κτιρίων. Σε τομές που έγιναν σε βάθος βρέθηκαν ελληνιστικά όστρακα.

Μεταξύ των πολυπληθών κεραμικών ευρημάτων υπάρχει λύχνος με σφραγίδα του *ΑΦΡΟΔΙΩΝΟΣ*.

Οδός Ιωάννου Βλάχου 16 και Μιαούλη

Βρέθηκε πλακόστρωτος ρωμαϊκός δρόμος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., απόκλιση 30° από ΒΑ. και πλάτος 2,40 μ. χωρίς το πεζοδρόμιο (Π ί ν. 28 δ).

Οι πλάκες του δρόμου είναι από πέτρα Αστακού, ασβεστολιθικές ορθογώνιες, διάφορων διαστάσεων. Διατηρούνται δύο κύρια αυλάκια τροχών στο κέντρο, πλ. 0,10 μ., που απέχουν μεταξύ τους 1,25 μ. (Π ί ν. 28 ε-στ). Διακρίνονται ακόμη και έξι δευτερεύουσες αυλακώσεις. Το πλάτος του δρόμου ανάμεσα στα παρόδια κτίσματα κυμαίνεται από 4,20-4,30 μ. Τμήμα του πεζοδρομίου σώθηκε στην ανατολική πλευρά του δρόμου, πλ. 1 μ. Κατασκευάστηκε με όμοιες πλάκες σε νεότερη φάση, γιατί οι αυλακώσεις του δρόμου συνεχίζονται και κάτω από αυτό. Του δυτικού πεζοδρομίου, που θα είχε πλάτος 0,80 μ. περίπου, δε σώθηκαν οι πλάκες αλλά το χαλικόστρωτο υπόστρωμα. Στη δυτική πλευρά του δρόμου καταλήγει χαλικόστρωτη πάροδος κάθετη στο λιθόστρωτο δρόμο με κατεύθυνση προς ΝΔ. Τον ίδιο χαλικόστρωτο δρόμο συναντήσαμε στο διπλανό οικόπεδο Αλ. Υψηλάντου 233 και στο απέναντι αυτού,

Σχέδ. 3. Πάτρα. Οδός Κανακάρη 184 και Γούναρη. Κάτοψη της ανασκαφής.

διαγωνίως, Μιαούλη και Καραϊσκάκη 213 (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 82). Αρχικό πλάτος 2,55 μ. Σε μεταγενέστερη μετατόπιση του βόρειου κτιρίου προς Ν. το πλάτος του περιορίστηκε στα 2,20 μ. Του χαλικόστρωτου αυτού δρόμου διακρίθηκαν δύο φάσεις. Τόσο στο λιθόστρωτο όσο και στο χαλικόστρωτο δρόμο υπάρχει κεντρικός υπόνομος, χτιστός καμαροσκεπής. Του δεύτερου είναι διακλάδωση του υπονόμου του πρώτου δρόμου που ερχόταν από Β. και είχε κλίση προς Ν.

Από τα παρόδια κτίρια σώθηκαν ελάχιστα λείψανα. Αξιοσημείωτο είναι δάπεδο από πήλινες και μαρμάρινες πλάκες. Του ανατολικού αποκαλύφθηκε λίθινο κατώφλι, μήκ. 2 μ.

Λείψανα ελληνιστικού τοίχου βρέθηκαν κάτω από το δυτικότερο τμήμα του λιθόστρωτου δρόμου.

Οδός Μαιζώνος 185 και Τσαμαδού 39

Μέσα σε νερά τα οποία ανέβλυζαν βρέθηκαν λείψανα δύο κτιρίων της ρωμαϊκής εποχής. Του βορειότερου αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος ενός και τμήματα τριών ορθογώνιων χώρων. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι κατά το opus quasi reticulatum και σε ορισμένα τμήματα κατά το opus testaceum με συνδετικό κουρασάνι και αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση. Μόνο στο βορειότερο χώρο βρέθηκε υπόλοιπο δαπέδου, από το οποίο σώθηκαν το υπόστρωμα από κουρασάνι και κομμάτια μαρμάρινων πλακών. Στο νότιο τοίχο του χώρου αυτού, μήκ. 7,50 μ., βρέθηκε άνοιγμα θύρας, πλ. 1,35 μ., που δεν έσωζε κατώφλι. Ο χώρος περιείχε στρώμα με λείψανα καμένου ξύλου. Το νότιο κτίριο είχε διαφορετικό προσανατολισμό και ένας χώρος του, που αποκαλύφθηκε ολόκληρος, είχε ακανόνιστο τραπεζιοειδές σχήμα. Οι τοίχοι, πάχ. 0,30-0,70 μ., ήταν χτισμένοι όπως και οι τοίχοι του βόρειου συγκροτήματος. Το μεγ. σωζ. ύψος ήταν 1,20 μ. Ο κεντρικός χώρος ήταν στρωμένος με πήλινες πλάκες. Χωριζόταν με δύο μικρούς τοίχους σε δύο δωμάτια. Στο δάπεδο του δυτικού ήταν χτισμένη χύτρα με οριζόντιες πλαστικές ραβδώσεις. Ο δυτικός τοίχος έφερε άνοιγμα θύρας, πλ. 1,32 μ., που με δύο σκαλοπάτια ντυμένα με μαρμάρινες πλάκες οδηγούσε σε άλλο χώρο ψηλότερα. Το άνοιγμα αυτό κλείστηκε σε υστερότερη εποχή.

Οδός Τσαμαδού 37

Βρέθηκε τμήμα τοίχου, πλ. 0,70 μ., με κατεύθυνση από Β. προς Ν. χτισμένου από αργούς λίθους, οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα. Προς Α. του τοίχου κάτω από τα θεμέλια του σύγχρονου κτιρίου διακρίνονται πλάκες λίθινες πιθανώς δρόμου.

Οδός Μαιζώνος 225 και Γενναδίου

Αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιας δεξαμενής και αγωγός ρωμαϊκών χρόνων. Ολόκληρη, μήκ. 5,73 μ., αποκαλύφθηκε μόνο η δυτική πλευρά της δεξαμενής. Οι τοίχοι, σωζ. ύψ. 0,50 μ., ήταν κατασκευασμένοι από κροκαλοπαγείς κανονικές λιθοπλίνθους χωρίς συνδετικό υλικό, επιχρισμένοι στο εσωτερικό με κουρασάνι. Ο πυθμένας ήταν στρωμένος με αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,15 μ., σε υπόστρωμα από πήλινες πλάκες.

Στο βόρειο τμήμα της δυτικής πλευράς, προς το οποίο έκλινε γενικώς το δάπεδο της δεξαμενής, υπάρχει άνοιγμα, πλ. 0,38 μ., από το οποίο ξεκινά αγωγός, σωζ. μήκ. 2,71 και πλ. 0,59-0,78 μ., που κατευθύνεται με καμπύλη πορεία προς Β. Τα τοιχώματά του ήταν όμοια με τα τοιχώματα της δεξαμενής, ενώ στον πυθμένα υπήρχε επένδυση από κοίλες κορινθιακές κεραμίδες σε υπόστρωμα από ασβεστοκονίαμα και αργούς λίθους. Σε νεότερη φάση πάνω από τη δεξαμενή κατασκευάστηκε χτιστός αγωγός, εσωτ. πλ. 0,65 μ., του οποίου ο πυθμένας ήταν στρωμένος με κομμάτια πήλινων πλακών. Συνέβαλλε σε ένα σημείο προς Β. με άλλον όμοιο. Η συνέχεια της πορείας του δε σώζεται.

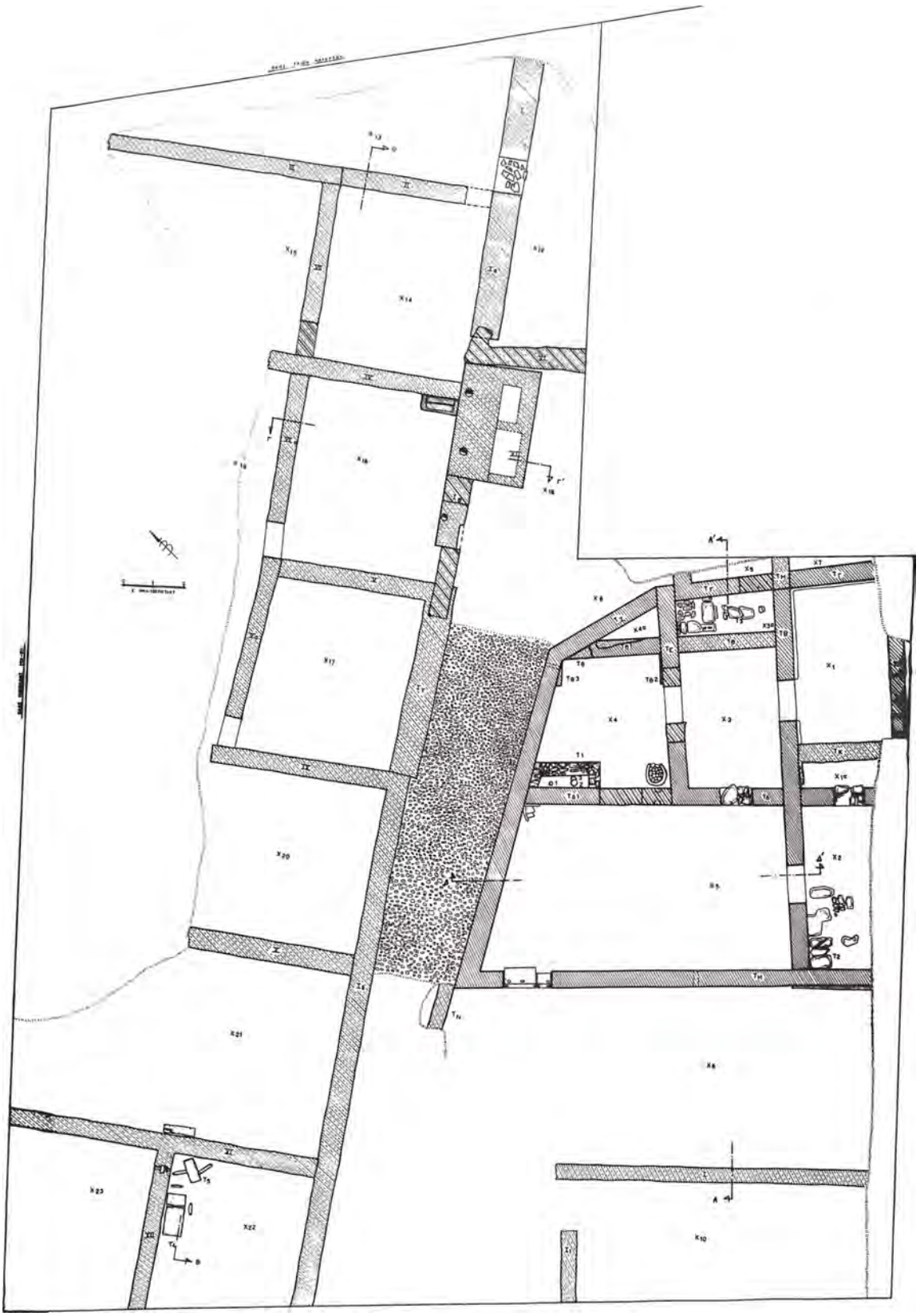
Στην επίχωση προς ΒΔ. της δεξαμενής βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα, δύο πήλινοι λύχνοι 1ου-2ου αι. μ.Χ., άωτο κύπελλο 1ου αι. μ.Χ.

Οδός Τριών Ναυάρχων και Μαιζώνος 209-211

Βρέθηκαν τμήματα δύο κτιρίων της ρωμαϊκής και της υστερορωμαϊκής εποχής (Σ χ έ δ. 4).

Δυτικό κτίριο. Στο δυτικό μέρος του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σειρά έξι ορθογώνιων χώρων που αποτελούσαν προφανώς την ανατολική πτέρυγα κτιρίου, του οποίου βρέθηκε επίσης τμήμα δωματίου από τη νότια και τη βόρεια πτέρυγα. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι κατά το opus mixtum ή opus testaceum. Οι χώροι πιθανώς ήταν μοιρασμένοι γύρω από κεντρική αυλή. Ίσως στη βόρεια και νότια πλευρά του συγκροτήματος υπήρχε διπλή σειρά δωματίων όπως προέκυψε από διάφορα στοιχεία της ανασκαφής. Το δωμάτιο που υπήρχε στη βορειοανατολική γωνία (Χ13) ήταν μεγαλύτερο από τα άλλα. Ο χώρος είχε άνοιγμα θύρας προς Α., πλ. 1,20 μ. Τα δωμάτια στην πτέρυγα αυτή έχουν κατά σειρά από Α. διαστάσεις: α) 6 × 5,10, β) 6,20 × 5,20, γ) 5,95 × 5,20, δ) 5,70 × 6 και ε) 6,35 × 5,60 μ. Ο χώρος 16 είχε δύο αντικριστά ανοίγματα θύρας, ο χώρος 17 ένα, ενώ οι δύο νοτιότεροι χώροι, 20 και 21 δεν έσωζαν τοίχο στην προς την πιθανή αυλή πλευρά τους. Οι τοίχοι βρέθηκαν κάτω από τη φυσική στάθμη του νερού που ανέβλυζε, γι' αυτό και αποκαλύφθηκαν σ' ελάχιστο ύψος (μεγ. 0,50 και ελάχ. 0,05 μ.).

Ιδιαίτερη ορθογώνια χτιστή συμπαγής κατασκευή, διαστ. 3,90 × 2,60 μ., βρίσκεται έξω από την ανατολική πλευρά του χώρου 16. Στο ανατολικό της τμήμα

Σχέδ. 4. Πάτρα. Οδός Τριών Ναυάρχων και Μαιζώνος 209-211. Κάτοψη της ανασκαφής.

έχει κατασκευαστεί ορθογώνια χτιστή θήκη, διαστ. 0,75 × 0,60 μ., με κανονική οπτοπλινθοδομή. Στον πυθμένα σώζονται λείψανα μαρμάρινης επένδυσης. Νοτιότερα πάνω στην ίδια κατασκευή υπήρχε άλλο ορθογώνιο βόθισμα, διαστ. 1,64 × 0,90, βάθ. 0,10 μ., στρωμένο με κομμάτια πήλινων και μαρμάρινων πλακών με ασβεστοκονίαμα στους αρμούς. Περιβαλλόταν από λεπτό τοίχο οπτοπλίνθων. Νεότερο πηγάδι κατέστρεψε εν μέρει την κατασκευή. Στο δυτικό της τμήμα υπήρχαν δύο κάθετες κυλινδρικές οπές, διαμ. 0,23 και 0,21 και βάθ. 0,80 μ. Όμοια υπήρχε και στον προς Ν. τοίχο. Ίσως σε αυτές στερεώνονταν στύλοι για να στηρίξουν στέγαστρο.

Από νεότερη εποχή προέρχονται τρεις τάφοι μέσα στο κτίριο. Ένας, κεραμοσκεπής παιδικός, βρισκόταν στο χώρο 16 και οι άλλοι δύο, κιβωτιόσχημοι, στο χώρο 22. Καλύπτονταν με ασβεστολιθικές πλάκες. Τα οστά είχαν λιώσει από τα νερά. Συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα.

Ανατολικό κτίριο: Του κτιρίου αυτού αποκαλύφθηκε το δυτικό τμήμα ακανόνιστου σχήματος (Πίν. 29 α). Περιλαμβάνει τέσσερις ολόκληρους και τμήματα τεσσάρων άλλων χώρων. Οι τοίχοι του ήταν χτισμένοι κατά το opus mixtum με συνδετικό κουρασάνι. Οι χώροι επικοινωνούσαν με θύρες, από τις οποίες άλλες φράχθηκαν και άλλες τις στένεψαν σε μεταγενέστερες φάσεις.

Στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου 4, υπήρχε μικρός κλίβανος στρογγυλός, εσωτ. διαστ. 0,72 μ., με τοιχώματα από καμένο πηλό, πάχ. 0,08 και μεγ. σωζ. ύψ. 0,15 μ. Προς Β. βρισκόταν το στόμιο, πλ. 0,38 μ. Ο πυθμένας ήταν στρωμένος με πέτρες. Στη νοτιοδυτική γωνία του ίδιου χώρου βρέθηκε χτιστός τραπεζιόσχημος τάφος. Ως νότια μακριά πλευρά του του χρησίμευε ο νότιος τοίχος του χώρου. Περιείχε τρία αγγεία ενώ τα οστά είχαν τελείως διαλυθεί από τα νερά του εδάφους.

Άλλος τάφος κιβωτιόσχημος με τοιχώματα και κάλυμμα από ασβεστολιθικές πλάκες βρέθηκε στο χώρο 2. Είχε εσωτ. διαστάσεις 1,95 × 0,55 × 0,58 μ.

Η ανωδομή του τοίχου 2 του παραπάνω κτιρίου είχε πέσει πάνω στα ερείπια του δυτικού ρωμαϊκού κτιρίου που περιγράψαμε πιο πάνω. Κάτω από αυτήν βρέθηκε στρώμα με ίχνη φωτιάς και γι' αυτό φαίνεται ότι το δυτικό κτίριο με την επιμήκη ανατολική πτέρυγα δωματίων καταστράφηκε από πυρκαγιά.

Το ανατολικό κτίριο πρέπει να καταστράφηκε από σεισμό τον 6ο αι. μ.Χ.

Οδός Τριών Ναυάρχων 18

Βρέθηκε τμήμα ρωμαϊκού τοίχου, μήκ. 1,80 και πλ. 0,60 μ., από αργούς λίθους, κομμάτια οπτοπλίνθων και ασβεστοκονίαμα.

Οδός Κορίνθου 441-443

Αποκαλύφθηκε η συνέχεια του αγωγού που είχε βρεθεί το 1976 στα οικόπεδα των οδών Κορίνθου 395 και Παπαφλέσσα 22. Ο ίδιος αποκαλύφθηκε και αργότερα στο πλαϊνό οικόπεδο Κορίνθου 445. Ήταν χτιστός, εσωτ. πλ. 0,12 και εσωτ. ύψ. 0,32 μ., επιχρισμένος με κουρασάνι και σκεπασμένος με αργούς λίθους.

Οδός Ευμήλου 10

Διαπιστώθηκαν στα θεμέλια της οικοδομής λείψανα δύο τοίχων και ενός υπονόμου. Ο ένας τοίχος, ρωμαϊκός, με κατεύθυνση από Β. προς Ν. αποκαλύφθηκε σε μήκος, 7,50 και πλάτος 0,60 μ. Ήταν χτισμένος κατά το opus quasi reticulatum. Στη δυτική του πλευρά έφερε στο ύψος των θεμελίων δύο αντηρίδες. Λόγω των νερών που ανέβλυζαν ήταν αδύνατη η ανασκαφή σε βάθος. Προς Β. του τοίχου και με κατεύθυνση Α.-Δ. βρέθηκε υπόνομος χτιστός, σωζ. μήκ. 4,30, εσωτ. πλ. 0,63 και εσωτ. ύψ. 0,53 μ. Ο πυθμένας ήταν στρωμένος με πήλινες πλάκες. Πιθανότατα ο αγωγός είναι συνέχεια εκείνου που βρέθηκε στο οικόπεδο της Πειραϊκής-Πατραϊκής περί τα 50 μ. ανατολικότερα (Οδός Μαιζώνος 225 και Γενναδίου).

Οδός Καραϊσκάκη 51-55

Βρέθηκε τμήμα μικρής στρογγυλής κατασκευής, πιθανώς κλιβάνου. Τα τοιχώματα, μεγ. ύψ. 0,40 μ., αποτελούνταν από τμήμα πιθαριού, εσωτ. διαμ. 0,70 μ. Στον πυθμένα υπήρχε στρώση από κομμάτια κεραμίδων.

Οδός Μαιζώνος 49 και Ζαΐμη

Από αρχαίο στρώμα συγκεντρώθηκαν όστρακα, χάλκινο νόμισμα και θραύσμα μαρμάρινης αμφίγλυφης πλάκας· στη μία όψη είχε φολιδωτό κόσμημα και στην άλλη τεμνόμενους κύκλους (πιθανώς θωράκιο βυζαντινής εποχής).

Οδός Πολυγύρου 13 (Ανθούπολη)

Βρέθηκε η βορειοδυτική γωνία ρωμαϊκού κτιρίου. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι κατά το opus quasi reticulatum με ζώνες κατά το opus testaceum. Είχαν πλάτος 0,70 μ. Ο βόρειος αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,90 μ. και σώθηκε σε μεγ. εσωτ. ύψος 2,30 μ. Ο δυτικός αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,30 και μεγ. εσωτ. ύψος 1,70 μ. Εσωτερικά ήταν επιχρισμένος με κουρασάνι, πάχ. 0,03 μ. Σώθηκαν δύο αλλεπάλληλα δάπεδα, το ανώτερο από πήλινες πλάκες και το κατώτερο από στρώμα κουρασανίου, πάχ. 0,08 μ., πάνω σε υπόστρωμα από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα.

Στην εξωτερική όψη του δυτικού τοίχου ήταν χτισμένες αντηρίδες, χωρίς οργανική σύνδεση με αυτόν. Μία σωζόταν ολόκληρη και άλλη μερικώς.

Της πρώτης το πλάτος μειωνόταν κλιμακωτά από κάτω (1,23 μ.) προς τα πάνω (0,50 μ.). Ο χώρος του ευρήματος βρίσκεται σε περιοχή βορειοανατολικά του βόρειου νεκροταφείου της πόλης και πιθανώς ανήκει σε εγκατάσταση εξοχικής έπαυλης της ρωμαϊκής Πάτρας.

Οδός Πανεπιστημίου 177

Αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια του βορειοδυτικού τμήματος ελληνιστικού κτιρίου. Είναι χτισμένα με ασβεστολιθικούς και κροκαλοπαγείς ακατέργαστους ογκολίθους, στους αρμούς των οποίων υπήρχαν μικρότεροι αργοί λίθοι, κομμάτια κεραμίδων και συνδετικό υλικό.

Συνολικά αποκαλύφθηκαν επτά χώροι από τους οποίους το βασικό και αρχικό πυρήνα του κτιρίου αποτελούσαν οι χώροι 2α και 2β. Οι άλλοι χώροι φαίνονται προσθήκες. Οι τοίχοι σώθηκαν σε μεγ. ύψος 0,85 μ.

Οδός Νοταρά 135 (Αγυιά)

Σε εκσκαφή σημειώθηκαν δύο τοίχοι κτιρίων της ρωμαιοκρατίας.

Οδός Νοταρά 9

Σε εκσκαφή στην αυλή του εργοστασίου ΜΙΣΚΟ αποκαλύφθηκαν τρεις βυζαντινοί τοίχοι ορθογώνιου χώρου. Ήταν χτισμένοι κατά το opus mixtum με στοιχεία πλινθοπερίκλειστου. Τα θεμέλια από αργούς λίθους και λάσπη είχαν ύψος 0,40-0,60 μ. Στο εσωτερικό του χώρου βρέθηκε γωνία δύο άλλων σύγχρονων τοίχων. Ο τοίχος Γ βαίνει πάνω σε παλιότερο. Προς Δ. του κτιρίου περνούσε χαλικόστρωτος δρόμος, πλ. 2,60 μ. Στο βόρειο μέρος του χώρου βρέθηκε χτιστός ορθογώνιος υπόγειος τάφος, εσωτ. διαστ. 1 × 1 × 1,27 μ. Είχε είσοδο και κλίμακα καθόδου με τρία χτιστά σκαλοπάτια στη νότια πλευρά. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν λίγα οστά. Τα τοιχώματα κατά το opus testaceum είχαν πλάτος 0,30-0,45 μ. και ήταν εσωτερικώς επιχρισμένα με κουρασάνι. Στις γωνίες τοίχων-δαπέδου οι αρμοί είχαν καλυφθεί με κονίαμα. Διαπιστώθηκαν τρία αλλεπάλληλα δάπεδα από πήλινες πλάκες, σε υπόστρωμα από στρώσεις κουρασανίου και ασβεστοκονιάματος πάνω σε αργούς λίθους, συνολ. πάχ. 0,50 μ. Μέσα στον τάφο βρέθηκε χάλκινο νόμισμα.

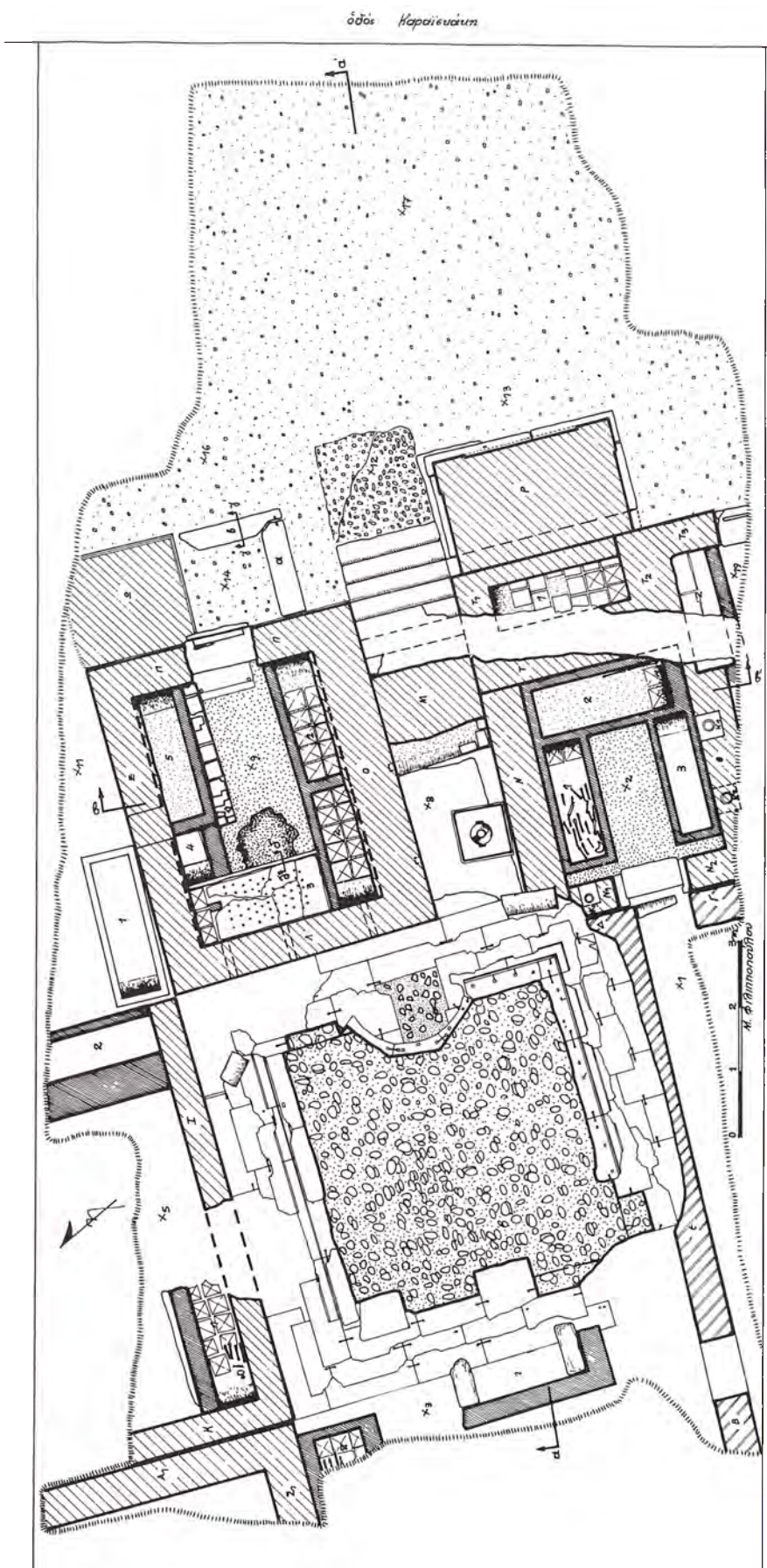
ΒΟΡΕΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Καραϊσκάκη 136 (Σ χ έ δ. 5· Π ί ν. 29 β)

Ο χώρος βρίσκεται στην περιοχή των μνημειωδέστερων ταφικών μνημείων της ρωμαϊκής Πάτρας.

Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου βρέθηκε τμήμα ταφικού δρόμου, γνωστού από άλλες ανασκαφές στην ίδια περιοχή. Ο δρόμος αυτός έχει κατεύθυνση από Β. προς Ν. και στο παρόν οικόπεδο τον πλευρίζουν από Δ. τα ταφικά κτίσματα. Την πρόσοψη του συγκροτήματος προς το δρόμο αποτελούν δύο ορθογώνια πόδια. Το βόρειο είναι κατασκευασμένο μπροστά στο βόρειο ταφικό θάλαμο και ακριβώς πλάι στην είσοδο του θαλάμου (μεγ. μήκος που αποκαλύφθηκε 2 μ., πλάτος 1,68, σωζ. ύψος 0,45 μ.). Το αρχικό ύψος δε θα πρέπει να υπερέβαινε την κατώτερη κυματιοφόρο ζώνη του τοίχου του ταφικού θαλάμου στον οποίο προσκολλάται. Είναι εξωτερικά πλινθόχτιστο, στο εσωτερικό χτισμένο με συμπαγή τοιχοποιία, πάνω σε χαμηλή όμοια χτισμένη βάση, η οποία προεξέχει. Στο πάνω μέρος της υπάρχει ζώνη κυματίου αποτελούμενου από δύο σειρές οπτοπλίνθων: Η κατώτερη εξέχει και η ανώτερη σχηματίζεται από λοξότμητες λιθοπλίνθους. Το νότιο πόδιο (Π ί ν. 29 γ) (διαστ. στη βάση 3,02 × 1,88 και στο ανώτερο μέρος 2,80 × 1,70 μ., σωζ. ύψ. πάνω από τη βάση 0,82 μ.) είναι επίσης πλινθόχτιστο και το εσωτερικό του έχει συμπαγή τοιχοποιία. Στις γωνίες της πρόσοψης εξέχουν παραστάδες. Η βάση είναι πώρινη, από μεγάλες λοξότμητες λιθοπλίνθους που προεξέχουν 0,10 μ. της ανωδομής. Είναι και αυτό προσκολλημένο στον ανατολικό τοίχο του νότιου ταφικού θαλάμου ο οποίος όμως είχε είσοδο από τη δυτική του πλευρά. Το κάτω μέρος του δυτικού τοίχου του πόδιου διαπερνούσε αυλάκι. Πλάι στο νότιο πόδιο υπάρχει η μεταξύ των δύο ταφικών θαλάμων σκάλα που θα οδηγούσε πιθανώς στον όροφο των θαλάμων. Τα δύο αυτά πόδια είχαν κατασκευαστεί πιθανότατα για την τοποθέτηση βωμών ή τραπεζών προσφορών σχετικών με την απόδοση τιμών στους νεκρούς. Μπορεί επίσης να στήριζαν στήλες.

Ο βόρειος θάλαμος, ορθογώνιος, διαστ. 3,90 × 2,90 μ., σώζει ύψος τοίχων ως 2,05 μ. Από ύψος 1,57 μ. αρχίζει η γένεση της θολωτής στέγης. Κατά την παλιότερη φάση η πρόσβαση στο θάλαμο γινόταν με ένα σκαλοπάτι που οδηγούσε στο ευρισκόμενο λίγο βαθύτερα δάπεδο από κουρασάνι. Η είσοδος, πλ. 1,08 μ., είχε λίθινο κατώφλι, λίθινες ήταν και οι παραστάδες της θύρας. Ο θάλαμος (Π ί ν. 29 δ) είχε δύο χτιστούς τάφους στη νότια και ένα στη βόρεια πλευρά, ενώ ο τάφος της δυτικής πλευράς (3) στη βορειοδυτική γωνία του θαλάμου είχε ως πρόσοψη μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφα κυμάτια πάνω και κάτω. Ο πυθμένας του τάφου αυτού ήταν στρωμένος με μαρμάρινη εσχάρα, στηριγμένη σε εννέα χτιστούς πεσσίσκους. Η εσχάρα είχε ρομβοειδή βυθίσματα στο κέντρο των οποίων υπήρχε οπή. Οι νότιοι τάφοι (1,2) ήταν στρωμένοι με πήλινες πλάκες και ο βόρειος δεν έσωζε ιδιαίτερο δάπεδο. Στους τοίχους του θαλάμου διατηρήθηκαν υπόλοιπα κονιαμάτων.

Σχέδ. 5. Πάτρα. Οδός Καραϊσκάκη 136. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σε περιμετρική εγκοπή του τοίχου ακριβώς επάνω από τους τάφους στερεώνονταν οι πλάκες της κάλυψής τους. Μεταγενέστερα το δάπεδο υψώθηκε με ένα πρόσθετο στρώμα κουρασανίου και στη βόρεια πλευρά κατασκευάστηκε μικρός παιδικός τάφος (4) με πήλινο πυθμένα και προσκεφάλι. Κάποια κατασκευή θα υπήρχε στο χώρο των τάφων αυτών μεταξύ των 3 και 5 και κατά την πρώτη φάση, αφού τα κυμάτια του λίθινου θωρακίου του τάφου 3 δε συνεχίζονται στο βορειότερο μέρος του. Κατά μήκος της νότιας όψης των τάφων 4 και 5 κατασκευάστηκε αναβαθμός με οπτοπλίνθους, μήκ. 2,23, πλ. 0,25 και ύψ. 0,34 μ. Σε ύψος 0,46 μ. από το δεύτερο δάπεδο ανοίγεται στο βόρειο τοίχο παράθυρο, πλ. 0,48 και ύψ. 0,35 μ. Τα πλευρικά του τοιχώματα εκφέρονται προς τα μέσα για τη δημιουργία καμάρας που δε σώθηκε. Τα δύο λίθινα γωνιακά τμήματα επιστυλίου, το ένα από κόκκινο μάρμαρο, το άλλο από άσπρη πέτρα, τοποθετήθηκαν μεταγενεστέρως μπροστά στην είσοδο του ταφικού θαλάμου. Από την ύστερη χρήση του προέρχονται νομίσματα του 5ου-6ου αι. μ.Χ., λίγα όστρακα, θραύσματα γυάλινων σκευών και λύχνοι του 5ου-6ου αι. μ.Χ. Την εποχή αυτή φαίνεται έγινε και ένα τρίτο πρόχειρο δάπεδο του οποίου σώθηκαν λείψανα κοντά στο κατώφλι που περιείχαν νομίσματα του 5ου-6ου αι. μ.Χ.

Ο νότιος θάλαμος (Π ί ν. 30 α), επίσης ορθογώνιος, εσωτ. διαστ. 3,25 × 2, σωζ. ύψ. τοίχων 1,30 μ., είχε είσοδο, πλ. 0,90 μ., στη δυτική πλευρά με λίθινο κατώφλι και λίθινες παραστάδες των οποίων σώθηκαν υπόλοιπα. Διαπιστώθηκαν και εδώ δύο φάσεις. Και στις δύο υπήρχαν τρεις χτιστοί με οπτοπλίνθους τάφοι διαταγμένοι σε σχήμα Π. Στη δεύτερη φάση υψώθηκε το δάπεδο και προστέθηκε πάνω στο παλιό νέο κατώφλι. Ο τάφος της ανατολικής πλευράς ήταν αρκοσόλιο. Στο νότιο τοίχο πάνω από τον τάφο υπήρχαν δύο κόγχες ορθογώνιες με εντοιχισμένο αγγείο στον πυθμένα τους για υγρές προσφορές. Τρίτη κόγχη ανοιγόταν στο δυτικό τοίχωμα πάνω από τον τάφο 1. Υπόλοιπα κονιάματος με ίχνη κόκκινου και μαύρου χρώματος σώθηκαν στους τοίχους του νότιου αυτού θαλάμου. Στην επίχωση του τάφου 3 βρέθηκε θραύσμα πλάκας με ανάγλυφο σταυρό. Ο ανατολικός τοίχος είναι ιδιαίτερα παχύς, πλ. 1,85 μ., και περιλαμβάνει τάφο κιβωτιόσχημο στρωμένο με πήλινες πλάκες.

Ο στενομήκης χώρος (Π ί ν. 30 β) μεταξύ των δύο αυτών παραπάνω ταφικών θαλάμων καλυπτόταν με καμάρα στην οποία στηριζόταν η σκάλα που ξεκινούσε από την ταφική οδό πλάι στο νότιο πόδιο. Σώζονται τέσσερα σκαλοπάτια.

Κάτω από τη σκάλα μέσα στον παχύ τοίχο υπάρχει χώρος καμαροσκεπής όπου βρίσκεται κιβωτιόσχημος τάφος με δική του επίσης καμαροσκεπή στέγαση. Η πρόσβαση σε αυτόν γινόταν με τοξωτό άνοιγμα στη δυτική πλευρά του τοίχου (Π ί ν. 30 γ). Η χτιστή ορθογώνια κατασκευή μέσα στον παραπάνω χώρο χρησίμευε προφανώς για να περιβάλλει τεφροδόχο αγγείο. Ο στενομήκης χώρος ήταν πιθανώς ανοιχτός από τη δυτική του πλευρά.

Το δυτικό τμήμα του συγκροτήματος κατέχει υπόλοιπο ναόσχημου ταφικού κτίσματος (Π ί ν. 31 α), διαστ. στη βάση 6,85 × 6,85 μ. και στην ανωδομή 4,70 × 4,70 μ. Και στις τέσσερις πλευρές σώζεται πάνω στη λίθινη ευθυντηρία που φέρει αγκώνες για τη γόμφωση στη γη το ασβεστολιθικό κρηπίδωμα με τρεις βαθμίδες (Π ί ν. 31 β) από τις οποίες η ανώτερη με κυμάτια αποτελεί τον τοιχοβάτη των λίθινων ορθοστατών, που είχαν ύψος 1,17 μ. Οι λιθόπλινθοι των βαθμίδων συνδέονται με πιόσχημους σιδερένιους συνδέσμους. Το εσωτερικό της κατασκευής αποτελείται από χυτή συμπαγή τοιχοποιία (αργοί ποταμίσιοι λίθοι, κουρασάνι, ψιλό χαλίκι) που κατασκευάστηκε σταδιακά και κατά στρώματα αντίστοιχα στις βαθμίδες και τους ορθοστάτες του εξωτερικού περιβλήματος οι οποίοι χρησίμευσαν ως ξυλότυποι για την έγχυση του υλικού.

Στην ανατολική όψη του κρηπιδώματος οι ορθοστάτες σχημάτιζαν τρίπλευρη κόγχη πάνω από ημικυκλική εσοχή της ανώτερης βαθμίδας (Π ί ν. 31 γ). Ίσως στην πλάκα του δαπέδου της κόγχης, που αντιστοιχεί με τη μεσαία βαθμίδα και σήμερα λείπει, ήταν στηριγμένο άγαλμα. Η ταφική αυτή κατασκευή είναι παλιότερη από τους θαλάμους γιατί ο νότιος έχει πατήσει στη νοτιοανατολική γωνία του κρηπιδώματος. Με κριτήριο την τομή του κυματίου μπορεί να χρονολογηθεί στον 1ο αι. μ.Χ. Η μορφή του ανώτερου μέρους της, επάνω από τους ορθοστάτες παραμένει άγνωστη. Ίσως υπήρχε πτερό και ναόσχημη στέγαση. Πάντως βρέθηκαν στην ανασκαφή τμήματα αρράβδωτων κιόνων από κόκκινη και άσπρη πέτρα όμοια με το υλικό των δύο γωνιακών τμημάτων του επιστυλίου (Π ί ν. 31 δ) που σε δεύτερη χρήση έφραξαν την είσοδο του βόρειου θαλάμου. Ίσως όλα αυτά τα αρχιτεκτονικά μέλη (ανάμεσά τους και θραύσματα ιωνικών κιονοκράνων και επικράνων) προέρχονται από το ανώτερο μέρος του ταφικού μνημείου με το κρηπίδωμα.

Ταφικοί πλινθόχτιστοι θάλαμοι υπήρχαν και προς Β. και Ν. αυτού. Σε τμήμα θαλάμου στη βόρεια πλευρά (Χ11) βρέθηκε μονολιθική σαρκοφάγος. Στο ανατολικότερο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν λείψανα τοίχων και αγωγών της ύστερης αρχαιότητας επάνω στον ταφικό δρόμο.

Όλοι οι τάφοι ήταν συλημένοι. Η ανασκαφή έδωσε οχτώ θραύσματα μαρμάρινων σαρκοφάγων, θραύσματα αγαλμάτων (κεφάλι και κνήμη), χάλκινα μικροαντικείμενα, δύο χρυσές δανάκες, θραύσματα πήλινων και γυάλινων αγγείων, λύχνους και νομίσματα κυρίως του 5ου-6ου αι. μ.Χ.

Οδός Πατρέως 65

Βρέθηκαν λείψανα τοίχων που πιθανώς ανήκαν σε ταφικές κατασκευές. Από την ελληνιστική εποχή διασώθηκαν μικρά τμήματα δύο τοίχων κάθετων μεταξύ τους από αργούς λίθους και λάσπη. Μέσα στη γωνία υπήρχε τεφροδόχο αγγείο, ύψ. 0,30 μ., με δύο οριζόντιες λαβές, καλυπτόμενο με δύο επίπεδες κεραμίδες. Της ρωμαϊκής εποχής σώθηκαν τμήματα τριών ορθογώνιων χώρων, από τους οποίους ο μεγαλύτερος αποκαλύφθηκε σε μήκος 10 και πλάτος 3,70 μ. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με αργούς ποταμίσιους λίθους, κομμάτια κεραμίδων και ασβεστοκονίαμα (πλ. 0,75 και μεγ. σωζ. ύψ. με τα θεμέλια 1,10 μ.).

Βρέθηκαν ακόμη δύο ρωμαϊκά πηγάδια. Το ένα είχε επένδυση από πήλινους κυλινδρικούς σωλήνες, εξωτ. διαμ. 0,80 μ., το άλλο είχε στόμιο χτιστό, επιχρισμένο εσωτερικά με κουρασάνι, εσωτ. διαμ. 0,70 και μεγ. ύψ. 1,90 μ.

Οδός Κανακάρη 124-126

Ήρθε στο φως ταφικός θάλαμος καθώς και μικρό τμήμα κτιρίου του 5ου-6ου αι. μ.Χ.

Ο θάλαμος βρίσκεται στο βόρειο μέρος του οικοπέδου και είναι ορθογώνιος επιμήκης με δυο εισόδους, των οποίων σώθηκαν τα κατώφλια και μέρος μιας παραστάδας κατά χώραν στη βόρεια και στη δυτική πλευρά. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι κατά το σύστημα quasi reticulatum και στις γωνίες opus testaceum, συνδυασμός διακοσμητικός που εφαρμόζεται συχνά σε τοίχους ταφικών περιβόλων ή θαλάμων, και δίνει την εντύπωση ότι στις γωνίες υπάρχουν παραστάδες. Στο κατώτερο μέρος του νότιου τοίχου υπήρχαν δύο διαμπερείς οπές.

Στο εσωτερικό βρέθηκε χτιστός τάφος κατά μήκος της ανατολικής πλευράς, πέντε κεραμοσκεπείς τάφοι σε διάφορα βάθη και επτά τεφροδόχα αγγεία. Κατά τον 5ο-6ο αι. μ.Χ. ο θάλαμος χρησιμοποιήθηκε για άλλο σκοπό, γιατί απέκτησε δάπεδο με θραύσματα κεραμίδων και ένα πηγάδι στη βορειοδυτική γωνία. Προς Β. συνόρευε με τον παραπάνω θάλαμο άλλος του οποίου αποκαλύφθηκε μικρό μέρος. Εδώ βρέθηκε ένας κεραμοσκεπής τάφος. Είκοσι έξι τάφοι χτιστοί ή κεραμοσκεπείς ήρθαν στο φως και εξωτερικώς του θαλάμου προς Α. Στο χώρο αυτό βρέθηκε και ένα πήλινο τραγικό προσωπείο (Π ί ν. 32 γ). Σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο υπήρχε άθικτος χτιστός τάφος κλεισμένος μέσα σε συμπαγή ορθογώνια κατασκευή, διαστ. 1,55 × 1,05 × 1,30 μ. Η πάνω οριζόντια επιφάνεια ήταν επιχρισμένη με ασβεστοκονίαμα που συνεχιζόταν και στις κάθετες πλευρές μέχρι βάθος 0,45 μ. Φαίνεται ότι το υπόλοιπο κατώτερο μέρος της κατασκευής δεν ήταν ορατό και παρέμενε χωμένο στη γή. Στο εσωτερικό της βρισκόταν ο κιβωτιόσχημος τάφος, χτισμένος με οπτοπλίνθους. Ο πυθμένας, από τον οποίο ανέβλυζε νερό, ήταν στρωμένος με κομμάτια πήλινων πλακών. Ζεύγος κυρτών κεραμίδων αποτελούσε την κάλυψη. Η στέγαση συμπληρωνόταν με καμάρα χτιστή. Η είσοδος ήταν στη βόρεια στενή πλευρά φραγμένη με μία κεραμίδα. Πάνω στη χτιστή κατασκευή του τάφου και στη βόρεια άκρη έστεκε στη θέση της μαρμάρινη επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη (Π ί ν. 32 β), διαστ. 0,41 × 0,308 × 0,04 μ., με τη λατινική επιγραφή: *MEMORIA / DIGNAE / VIX · A · III,* ύψος γραμμάτων 0,04-0,045 μ.

Μέσα στον τάφο υπήρχε νηπιακός σκελετός με το κρανίο προς Β. Βρέθηκαν γυάλινα σπασμένα αγγεία από τα οποία δύο πτηνόμορφα, λεπτό χρυσό δαχτυλίδι, πήλινο ειδώλιο χοίρου (Π ί ν. 32 α) και σιδερένια καρφιά πιθανώς από ξύλινη λάρνακα.

Στο νότιο μέρος του οικοπέδου βρέθηκε τμήμα του κτιρίου που είχε ταυτιστεί με παλαιοχριστιανική βασιλική στα οικόπεδα των οδών Κανάρη 128 (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 174) και Κανακάρη 139 (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 397). Φαίνεται ότι πρόκειται για τμήμα του βόρειου κλίτους και προσκτίσματος. Στο χώρο του κλίτους δύο προφανώς χαμηλοί, εγκάρσιοι τοίχοι (ο ένας τελείως καταστραμμένος) απομόνωναν χώρο στον οποίο βρέθηκε υπόγειος χτιστός τάφος. Ο τάφος καλυπτόταν με τρεις μαρμάρινες πλάκες και είχε επένδυση από λεπτό λευκό μάρμαρο, εσωτ. διαστ. 2,37 × 8,67 × 0,64 μ. Στη δυτική στενή πλευρά υπήρχε χτιστό προσκεφάλι. Τα οστά ενός ακτέριστου σκελετού ήταν διαλυμένα. Πάνω από τον τάφο το δάπεδο ήταν στρωμένο με κουρασάνι, πάχ. 0,55 μ., στο οποίο διατηρούνταν τα ίχνη και λίγα υπόλοιπα μαρμαροθετήματος. Στο κέντρο αποκαθίσταται τετράγωνο διάχωρο (Π ί ν. 32 δ) μέσα στο οποίο σχηματιζόταν με επιμήκη μαρμάρινα πλακίδια (δύο σώζονται) σταυρός. Από το κέντρο του ξεκινούσαν όμοια πλακίδια ακτινωτά προς τα άκρα. Οι τοίχοι που απομόνωναν το χώρο είχαν μαρμάρινη επένδυση. Προς Α. του χώρου του τάφου το δάπεδο είχε στρώση από πολύχρωμα ακανόνιστα μικρά κομμάτια μαρμάρου όπως και το δάπεδο που αποκαλύφθηκε το 1970 (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, Πίν. 154 δ) και το 1973 (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, Πίν. 256 α-γ) και θεωρήθηκε ότι ανήκει στο νότιο κλίτος. Καθαρισμός του δαπέδου δεν ήταν δυνατό να γίνει εξαιτίας της θέσης στην οποία βρέθηκε, στο όριο του οικοπέδου. Αποσπάστηκε με το υπόστρωμά του για εργαστηριακή αποκατάσταση. Πέρα από το βόρειο αυτό κλίτος αποκαλύφθηκε προς Β. μέρος άλλου χώρου με τμήματα ψηφιδωτού δαπέδου του οποίου καλύτερα ήταν διατηρημένο μαιανδροειδές κόσμημα του πλαισίου. Λείψανα παλιότερων τοίχων αλλά και μεταγενέστερες προσθήκες βρέθηκαν στο χώρο της βασιλικής. Η ανασκαφή έδωσε επίσης θραύσματα ελληνικών και λατινικών επιγραφών και

μαρμάρινων αγαλμάτων, χάλκινα μικροαντικείμενα και νομίσματα.

Οδός Αράτου 33

Βρέθηκε τμήμα ταφικού περιβόλου του νεκροταφείου. Αποκαλύφθηκαν τμήματα του βόρειου και νότιου τοίχου και ολόκληρος περίπου ο δυτικός, μήκ. 2,80, μεγ. ύψ. 0,30 μ. Η ανωδομή ήταν κατασκευασμένη κατά το opus testaceum. Στο εσωτερικό του χώρου βρέθηκε το κάτω μισό μεγάλου πιθαριού, μεγ. διαμ. 1,18 μ., που περιείχε ελάχιστα οστά. Υπόλοιπο λεπτού τοίχου ανήκε σε καταστραμμένο τάφο μέσα στον περίβολο.

Προς Β. του χώρου βρέθηκε χτιστός τάφος (Τ1), που αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,35, εσωτ. πλάτος 0,72 και εσωτ. ύψος 0,70 μ. Ο πυθμένας ήταν καταστραμμένος, έσωζε όμως στη νότια στενή πλευρά χτιστό προσκεφάλι.

Προγενέστερη του ταφικού θαλάμου ήταν μία δεξαμενή της οποίας το τοίχωμα βρισκόταν κάτω από το δυτικό τοίχο του θαλάμου. Οι τοίχοι της δεξαμενής ήταν χτισμένοι κατά το opus testaceum με συνδετικό κουρασάνι. Με κουρασάνι είχαν επιχριστεί εσωτερικά και οι τοίχοι και ο πυθμένας, ο οποίος είχε κλίση από τις τέσσερις πλευρές προς το κέντρο του.

Μέσα στη δεξαμενή βρέθηκε τμήμα μαρμάρινου αναγλύφου με μορφή κρανοφόρου ερωτιδέα από σαρκοφάγο.

Από την ανασκαφή προέρχεται και θραύσμα μαρμάρινης πλάκας με λατινική επιγραφή, διαστ. 0,20 × 0,17 × 0,10 μ.

Οδός Κορίνθου 166

Αποκαλύφθηκε τμήμα του νεκροταφείου καθώς και του ταφικού δρόμου, που βρέθηκε και στο απέναντι οικόπεδο Κορίνθου και Πουκεβίλ 19 (ανασκαφή 1976).

Στα ανατολικά της οδού βρέθηκαν λείψανα τριών ταφικών κτισμάτων. Του νότιου κτίσματος αποκαλύφθηκε γωνία τοίχων χτισμένων κατά το opus quasi reticulatum. Στο χώρο που περιέκλειαν βρέθηκε τμήμα μεγάλου πιθαριού, πιθανώς ταφικού.

Βορειότερα υπήρχαν μεταξύ δύο λίθινων παραστάδων τρία ασβεστολιθικά κατώφλια στη σειρά τα οποία σχημάτιζαν ορθή γωνία με το βόρειο τοίχο του ταφικού κτιρίου. Η προς το δρόμο πλευρά τους ήταν σπασμένη και προφανώς καλυπτόταν από τη στρώση του χαλικόστρωτου ταφικού δρόμου.

Άλλο ταφικό κτίσμα βρέθηκε προς Α. Πρόκειται για χτιστό πόδιο πάνω στο οποίο σώθηκαν υπόλοιπα τριών τοίχων. Είναι απλούστερη μορφή του γνωστού τύπου μνημειώδους ταφικού κτίσματος, στο οποίο τη χυτή τοιχοποιία του εσωτερικού περιβάλλει κρηπίδωμα και λίθινος τοιχοβάτης.

Βρέθηκαν και εδώ κεραμοσκεπείς τάφοι.

Ο χώρος χρησιμοποιήθηκε και στα ύστερα χρόνια (5ος-6ος αι. μ.Χ.).

Οδός Κορίνθου 152-154 (Πίν. 32 ε)

Βρέθηκαν 30 τάφοι χτιστοί και κεραμοσκεπείς. Αρκετοί ήταν συλημένοι. Οι κεραμοσκεπείς καλύπτονταν με ένα ή δύο ζεύγη κυρτών κεραμίδων και οι σκελετοί βρίσκονταν είτε απευθείας στο χώμα, είτε πάνω σε κεραμίδες. Των χτιστών κιβωτιόσχημων τάφων, εκτός ενός, δε σώθηκε η κάλυψη. Δύο είχαν επάνω από την κάλυψη καμάρα. Στον έναν η δυτική στενή πλευρά ήταν άχτιστη και είχε φραχθεί με κεραμίδα στέγης. Στον άλλο η είσοδος στη νότια στενή πλευρά είχε τριγωνική διαμόρφωση με δύο επικλινείς κεραμίδες.

Εκτός από τους ενταφιασμούς στους κιβωτιόσχημους και κεραμοσκεπείς τάφους βρέθηκαν και καύσεις σε δέκα τεφροδόχα αγγεία (πιθόσχημοι και οξυπύθμενοι αμφορείς, υδρίες). Σε μία περίπτωση το ταφικό αγγείο καλυπτόταν με τετράγωνη πήλινη κεραμίδα, ενώ διαπιστώθηκε και ταφή στο χώμα καμένων οστών σκεπασμένων με παρόμοια κεραμίδα.

Κάτω από την ανατολική μεσοτοιχία βρέθηκε τοίχος που πιθανόν ανήκε σε ταφικό κτίριο.

Στους τάφους βρέθηκαν πήλινα και γυάλινα αγγεία, χάλκινα νομίσματα και φύλλα από χρυσό στεφάνι (σε τεφροδόχο αγγείο).

Οδός Κορίνθου 189

Αποκαλύφθηκαν οχτώ κεραμοσκεπείς τάφοι καταστραμμένοι οι περισσότεροι από την οικοδομική εκσκαφή. Σημειώνονται όσοι έδωσαν κτερίσματα:

Τάφος 1. Από τα χώματα περισυλλέχθηκαν ένα ακέραιο ατρακτοειδές πήλινο μυροδοχείο 2ου-1ου αι. π.Χ., ύψ. 0,155 μ., όστρακα μεγάλου αγγείου και πέντε φύλλα χρυσού στεφανιού.

Τάφος 2. Βρέθηκε το πάνω τμήμα υστεροελληνιστικής λαγήνου, και τρία ατρακτοειδή πήλινα μυροδοχεία. Τα οστά ήταν καμένα.

Τάφος 3. Σώθηκε το κρανίο και το πάνω τμήμα, ύπτιου σκελετού που συνεχιζόταν στο προς Ν. οικόπεδο. Γύρω από το κρανίο υπήρχαν χρυσά φύλλα στεφανιού. Ορισμένα διατηρούσαν το χάλκινο στέλεχος. Σκόρπια φύλλα βρέθηκαν και σε όλη την έκταση του τάφου. Τα περισσότερα και μεγαλύτερα ήταν στο ύψος της μέσης του σκελετού. Πλάι στο κρανίο υπήρχαν δύο σιδερένια θραύσματα ίσως στλεγγίδας και όρθιος ακέραιος οξυπύθμενος αμφορέας, ύψ. 0,75 και διαμ. κοιλιάς 0,27 μ. Οι δύο λαβές γωνιώδεις (πιθανόν 2ου-1ου αι. π.Χ.).

Τάφος 5. Περιείχε ελάχιστα οστά και χάλκινο δίσκο κατόπτρου, διαμ. 0,07 μ.

Τάφος 6. Αποκαλ. μήκος: 1,83, πλάτος 0,62 μ. Σε άριστη κατάσταση διατηρήθηκε ύπτιος σκελετός με το κρανίο στα βόρεια. Στον τάφο βρέθηκαν και λίγα χάλκινα καρφιά προφανώς από ξύλινη λάρνακα.

Τάφος 7. Σώθηκαν ελάχιστα οστά, και βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα.

Τάφος 8. Διαστάσεις: 1,50 × 0,80 × 0,30 μ. Καλυπτόταν με κομμάτια κυρτών και επίπεδων κεραμίδων. Περιείχε ύπτιο σκελετό, σωζ. μήκ. 1,23 μ., με το κρανίο ανατολικά. Αριστερά του κρανίου ένα πήλινο ατρακτοειδές μυροδοχείο, ύψ. 0,20 μ.

Εκτός των τάφων βρέθηκαν τρία μυροδοχεία 2ου-1ου αι. π.Χ., θραύσματα μελαμβαφούς κανθάρου και χάλκινο νόμισμα.

Οδός Κωνσταντινουπόλεως 89 και Στρατοκλέους

Αποκαλύφθηκαν λείψανα του νεκροταφείου και του χαλικόστρωτου ταφικού δρόμου. Σημειώθηκαν υπόλοιπα ταφικού περιβόλου χτισμένου κατά το opus quasi reticulatum. Βρέθηκαν ακόμη υπόλοιπα 11 χτιστών και κεραμοσκεπών τάφων και διαπιστώθηκε καύση νεκρών σε ταφικά αγγεία. Οι τάφοι ήταν ταραγμένοι και έδωσαν οστά και όστρακα αγγείων του 2ου αι. μ.Χ. Σε έναν υπήρχε γυάλινο μυροδοχείο και μόνωτο αγγείο με ραβδωτό σώμα. Από την ίδια ανασκαφή προήλθαν και δύο επιτύμβιες στήλες ενεπίγραφες: *ΣΟΦΙΑ ΕΥΘΥΚΡΑΤΕΩΣ ΧΑΙΡΕ* και *ΝΟCΤΙΑ ΑΡΙΣΤΟΔΑΜΟΥ ΧΑΙΡΕ*.

Οδός Κατερίνης 20

Βρέθηκε το βορειοδυτικό τμήμα ταφικού θαλάμου. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και κουρασάνι. Ο δυτικός αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,50 και ο βόρειος σε 3,10 μ. Το πλάτος των τοίχων είναι 0,45, το ύψος θεμελίων 1,10 και το μεγ. σωζ. ύψος ανωδομής 0,70 μ. Η ισχυρή θεμελίωση σημαίνει ότι πρόκειται για στεγασμένο χώρο. Το δάπεδο ήταν από κουρασάνι. Μέσα στο θάλαμο βρέθηκαν δύο ολόκληροι χτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι κατά μήκος των τοιχωμάτων και τμήμα τρίτου. Οι εσωτ. διαστάσεις των δύο πρώτων τάφων ήταν αντίστοιχα 1,83 × 0,62 × 0,63 και 1,82 × 0,65 × 0,72 μ. Στον πυθμένα τους υπήρχε στρώση πήλινων ορθογώνιων πλακών και στη μία στενή πλευρά χτιστό προσκεφάλι. Στον πρώτο τάφο βρέθηκαν δύο σκελετοί ενήλικου και παιδιού από σύγχρονη ταφή. Στο δεύτερο υπήρχαν δύο ταφές διάφορων περιόδων. Τα οστά της παλιότερης ήταν συγκεντρωμένα στη δυτική πλευρά. Οι τάφοι ήταν συλημένοι.

Κάτω από το δάπεδο του θαλάμου βρέθηκε παλιότερος χτιστός καμαροσκεπής τάφος, εσωτ. διαστ. 2,30 × 0,60 × 0,75 μ. Το δάπεδο είχε ορθογώνιες πήλινες πλάκες. Πάνω από την τριγωνική κάλυψη με κεραμίδες υπήρχε χτιστή καμάρα. Ο τάφος βρέθηκε κενός.

Οδός Φαβιέρου 39-41 (Π ί ν. 32 στ)

Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι με ισχυρά θεμέλια, ύψ. 1 μ., πλατύτερα της ανωδομής κατά 0,05-0,20 μ. Αποτελούν περίβολο μέσα στον οποίο όπως και προς Ν. βρέθηκαν πολλοί τάφοι (21 χτιστοί κιβωτιόσχημοι και κεραμοσκεπείς και 12 τεφροδόχα αγγεία). Ορισμένοι κιβωτιόσχημοι περιείχαν περισσότερους σκελετούς. Κτερίσματα έδωσαν οι τάφοι: 1, 4, 5, 12, 16 (κιβωτιόσχημοι), 9, 15 και 18 (κεραμοσκεπείς), 17, 19, 21 (ταφές σε ξύλινες λάρνακες). Εκτός από τους τρεις τελευταίους, και οι ταφές 15 και 20 ήταν μέσα σέ ξύλινες λάρνακες όπως αποδεικνύεται από τα καρφιά που περιέβαλλαν τους σκελετούς και τα λείψανα των απανθρακωμένων ξύλων. Στον τάφο 15 το ξύλινο κιβώτιο περιβλήθηκε με κεραμίδες. Τα καρφιά εδώ διέγραφαν ορθογώνιο και κοντά στο κρανίο σώζονταν σε τρία υπερκείμενα επίπεδα.

Στην κάλυψη του κιβωτιόσχημου τάφου 6 είχε χρησιμοποιηθεί πλάκα επιτύμβια σε δύο κομμάτια, διαστ. 0,88 × 0,62 × 0,15 μ., με λατινική επιγραφή σε επτά στίχους.

Από τα τεφροδόχα αγγεία μία κάλπη ήταν τοποθετημένη και χτισμένη μέσα σε ορθογώνια κατασκευή από αργούς λίθους, διαστ. 1,08 × 1,04 × 0,84 μ. Κάτω από το αγγείο υπήρχε στρώμα πυράς στο οποίο βρέθηκαν τα κτερίσματα (πήλινα και γυάλινα αγγεία).

Στα νότια του περιβόλου βρέθηκαν άλλα οχτώ τεφροδόχα αγγεία κυρίως οξυπύθμενοι αμφορείς. Κάποτε χρησιμοποιούνταν για το σκοπό αυτό μόνο τμήματα αγγείων. Μέσα στον περίβολο βρέθηκε επίσης και λάκκος ελλειψοειδής, διαμ. 0,70 μ., με λείψανα πυράς που περιείχε καμένο ξύλο και μικροαντικείμενα, ψήφους, θραύσματα ελεφάντινων νευρόσπαστων, χάλκινους και ασημένιους κρίκους, ασημένια και οστέινη περόνη, γυάλινο μυροδοχείο και όστρακα αγγείων.

Προς τα νοτιοδυτικά του περιβόλου βρέθηκε στρογγυλή δεξαμενή, βάθ. 1,53 μ., της οποίας το κυλινδρικό τοίχωμα αποτελούσαν πήλινοι επάλληλοι (;) δακτύλιοι, στενούμενοι προς τα κάτω. Στον πυθμένα υπήρχε βύθισμα καθαρισμού. Ήταν ντυμένη με επίχρισμα κουρασανίου και λεπτή στρώση υδραυλικού κονιάματος. Σε βαθύτερο στρώμα διαπιστώθηκε και ένας ελληνιστικός τοίχος. Από τον 5ο-6ο αι. μ.Χ. σώθηκαν λείψανα κατασκευών. Κοντά σε τοίχο της εποχής αυτής βρέθηκε θησαυρός 50 περίπου νομισμάτων. Από την ίδια ανασκαφή προήλθαν και έξι θραύσματα επιγραφών.

Οδός Ζακύνθου και Κύπρου 60

Βρέθηκαν δύο χριστιανικοί κεραμοσκεπείς τάφοι. Ο πρώτος περιείχε ύπτιο σκελετό με το κρανίο προς Δ. και τα χέρια πάνω στη λεκάνη. Ο δεύτερος περιείχε δύο σκελετούς με τα κρανία προς Α. Πρόκειται

για ταυτόχρονη ταφή. Ο ένας ανήκε σε ενήλικο. Ο άλλος σε παιδί που είχε τοποθετηθεί πάνω στον πρώτο. Οι τάφοι ήταν ακτέριστοι.

Οδός Λευκωσίας

Στο οικόπεδο Φιλόπουλου βρέθηκαν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι. Στον έναν υπήρχε ύπτιος σκελετός νηπίου με το κρανίο δυτικά. Γύρω στο λαιμό οχτώ χάντρες από γαλάζια υαλόμαζα. Στον άλλο ύπτιος ακτέριστος σκελετός, μήκ. 1,34 μ., με το δεξί χέρι πάνω στή λεκάνη.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Πόντου 73

Βρέθηκαν δύο παράλληλοι εφαπτόμενοι τοίχοι. Ο ανατολικός στρέφει σχηματίζοντας ορθή γωνία προς Α. και συνεχίζεται κάτω από το πεζοδρόμιο για να σχηματίσει περίβολο ή θάλαμο ταφικό. Ακριβώς στη γωνία του τοίχου βρισκόταν χτιστός καμαροσκεπής τάφος του οποίου μόνο μέρος αποκαλύφθηκε. Στον τοίχο υπήρχε εν μέρει σωζόμενο εντοιχισμένο αγγείο· πιθανώς στο σημείο αυτό του τοίχου σχηματιζόταν κόγχη. Ο δυτικός τοίχος σώζεται σε μήκος 5,10 μ. Ήταν χτισμένος με αργούς λίθους και κουρασάνι. Προς Δ. και έξω από τον περίβολο και τον εφαπτόμενο τοίχο βρέθηκαν δέκα τρεις τάφοι, από τους οποίους οι δύο χτιστοί κιβωτιόσχημοι και οι υπόλοιποι κεραμοσκεπείς. Οι δύο πρώτοι αποκαλύφθηκαν μόνο εν μέρει, γιατί βρίσκονταν στα όρια του οικοπέδου. Οι κεραμοσκεπείς ανήκαν σε χριστιανούς. Σε μερικούς από αυτούς οι κεραμίδες στηρίζονταν σε αργούς λίθους. Σε μία περίπτωση ο νεκρός είχε ταφεί με συνεσταλμένα σκέλη.

Στο χώρο βρέθηκε και ένα ολόκληρο τεφροδόχο πήλινο αγγείο με πώμα. Από τους τάφους συγκεντρώθηκαν ένα χάλκινο νόμισμα-δανάκη και χάλκινο περίαπτο αποτελούμενο από δύο ημισφαιρικά τμήματα με κρίκο.

ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Αγίας Τριάδος 94

Βρέθηκε τμήμα του νεκροταφείου, του Ι ου αι. μ.Χ. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη επτά τάφων από τους οποίους οι πέντε ήταν κεραμοσκεπείς και οι δύο χτιστοί κιβωτιόσχημοι. Κατά την οικοδομική εκσκαφή καταστράφηκαν τέσσερις κεραμοσκεπείς από τους οποίους συγκεντρώθηκαν μία ακέραιη ερυθροβαφής φιάλη, όστρακα αγγείων σπασμένων από το μηχάνημα και ένα χάλκινο νόμισμα. Σώθηκε ακέραιος μόνο ένας κεραμοσκεπής, μήκ. 1,30 μ., με ύπτιο ακτέριστο σκελετό. Από τους δύο χτιστούς ο ένας ήταν καταστραμμένος. Είχε εξωτ. διαστάσεις 2,50 × 1,25 μ. Σώθηκε το δάπεδο καθώς και ελάχιστα οστά και όστρακα.

Αξιολογότερος ήταν ο άλλος χτιστός κιβωτιόσχημος τάφος μέσα σε ταφικό περίβολο του οποίου αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι χτισμένοι κατά το opus quasi reticulatum με συνδετικό ασβεστοκονίαμα. Τα θεμέλια είχαν ύψος 1,20 μ. και η ανωδομή σωζόταν ως 0,50 μ., με πλάτος τοίχων 0,60 μ. Ο τάφος βρισκόταν στη βορειοδυτική γωνία και ως δυτική στενή πλευρά χρησιμοποιούσε το δυτικό τοίχο του ταφικού περιβόλου. Σε αυτόν ανοιγόταν η καμαρωτή είσοδος του τάφου, ύψ. 0,80 και μεγ. πλ. 0,70 μ. Ο τάφος, εσωτ. διαστ. 2,60 × 0,70 × 0,93 μ., καλυπτόταν με καμαροσκεπή οροφή από οπτοπλίνθους σκεπασμένη εξωτερικά με χυτή τοιχοποιία. Το στόμιο είχε φραχθεί με κομμάτια κεραμίδων. Μία από τις κεραμίδες, κορινθιακή, είχε σφράγισμα του εργαστηρίου. Το δάπεδο αποτελούνταν από μικρούς αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα. Τα οστά ήταν διαλυμένα. Βρέθηκαν οχτώ πήλινα αγγεία, γυάλινο μυροδοχείο, οστέινο στρογγυλό αντικείμενο και χάλκινο νόμισμα. Ο τάφος διατηρήθηκε εν καταχώσει.

Από τις τομές που έγιναν στο οικόπεδο συγκεντρώθηκαν όστρακα, κομμάτι από πήλινη μάσκα, χάλκινα νομίσματα, πήλινος λύχνος και λίθινο εργαλείο.

Οδός Αγίας Τριάδος και Δορυλαίου

Κατά τη διάνοιξη τάφρου για την τοποθέτηση σωλήνων αποχέτευσης από το Δήμο Πατρέων βρέθηκαν λείψανα τριών τοίχων, έντεκα κεραμοσκεπών και χτιστών τάφων χωρίς κτερίσματα και ενός υπονόμου της πρώιμης ρωμαιοκρατίας.

Άνω Καλλιθέα

Στον αγρό Γιαννακόπουλου στην περιοχή Άγιος Νικόλαος σε εργασίες διαμόρφωσης του χώρου από τον ιδιοκτήτη ήρθαν στο φως πέντε τάφοι με τοιχώματα από αργούς λίθους και κομμάτια σχιστολιθικών πλακών. Διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για χριστιανικούς τάφους και τη συνέχιση της ανασκαφής ανέλαβε η 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Μποζαΐτικα

Στην περιοχή των Μποζαΐτικων νοτιοανατολικά του χωριού, στη θέση Μαντήλω, πλάι στον ποταμό Σέλεμνο (Βελβιτσιάνικο ποτάμι) ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια εργασιών της ΔΕΗ για τοποθέτηση στύλου, υπόλοιπα πολυγωνικού κτιρίου, το οποίο, όπως συμπεραίνεται από σκόρπια αρχιτεκτονικά μέλη ανήκει στην παλαιοχριστιανική εποχή, γι' αυτό και η έρευνα μεταβιβάστηκε στην αρμόδια Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Υπέργειος πλινθόχτιστος ρωμαϊκής εποχής ταφικός θάλαμος υπάρ-

χει 30 μ. περίπου προς Ν. του παραπάνω κτιρίου. Διαστάσεις 4,10 × 4,18 μ. Εν μέρει επιχωσμένοι ο βόρειος και ο νότιος τοίχος σώζονται ψηλότερα από το δυτικό (1,90 μ. επάνω από την επίχωση), ενώ ο ανατολικός είναι καταστραμμένος. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι κατά το opus mixtum και το opus testaceum με συνδετικό κουρασάνι. Έχουν πλάτος 0,60-0,73 μ. Η είσοδος ήταν προφανώς στην ανατολική πλευρά. Από μία τετράγωνη κόγχη ανοίγεται στο βόρειο και νότιο τοίχο και δύο στο δυτικό.

Ο τοίχος της αψίδας του χριστιανικού κτιρίου κατέστρεψε εν μέρει τάφο χτιστό κιβωτιόσχημο με τοιχώματα από οπτοπλίνθους και πηλοκονίαμα, σωζ. εσωτ. μήκ. 1,16, εσωτ. πλ. 0,57, ύψ. 0,47 μ. Ο πυθμένας ήταν στρωμένος με πήλινες τετράγωνες οπτοπλίνθους, διαστ. 0,31 × 0,31 × 0,03 μ., όμοιες με εκείνες των τοίχων. Σώθηκαν και κροκαλοπαγείς πλάκες της κάλυψης, επάνω από τις οποίες υπήρχε κατασκευή χυτής τοιχοποιίας, σωζ. ύψ. 0,58 μ. Στον τάφο βρέθηκαν αναστατωμένα οστά ενός σκελετού σε παχύ στρώμα ιλύος.

Μάνεσι Τριταίας

Κατά τη διάνοιξη δρόμου από το χωριό Μάνεσι προς το χωριό Γολέμι, σε απόσταση 300 μ. ανατολικά του πρώτου και δυτικά του σημερινού νεκροταφείου, καταστράφηκαν σχεδόν τελείως κιβωτιόσχημοι τάφοι. Οι πλευρές των τάφων ήταν κατασκευασμένες από πλακοειδείς ασβεστολιθικούς λίθους, ενώ ως κάλυμμα είχαν στενόμακρους φυσικούς σχιστολίθους που έμοιαζαν με πλάκες. Είχαν διεύθυνση από Δ. προς Α. Σώθηκαν ελάχιστα οστά. Τα κρανία βρίσκονταν δυτικά. Τέταρτος τάφος διατηρήθηκε άθικτος και ανασκάφηκε. Είχε εσωτ. διαστάσεις 1,90 ×0,53 ×0,40 μ. και περιείχε ύπτιο σκελετό, μήκ. 1,60 μ. Στο κρανίο βρέθηκαν δύο χάλκινοι κρίκοι-ενώτια.

Αίγιο

Περίβολος εργοστασίου Κουνινιώτη

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης του ακάλυπτου χώρου δυτικά του λεβητοστασίου του εργοστασίου αποκαλύφθηκαν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι που περιείχαν από έναν ακτέριστο σκελετό με το κρανίο στα δυτικά.

Οδός Ρούβαλη 3

Βρέθηκε χτιστός ρωμαϊκός υπόνομος με κατεύθυνση από Β. προς Ν. Τμήμα του ίδιου υπονόμου συναντάται και στην πλατεία Δεξαμενής. Ο υπόνομος αποκαλύφθηκε σε μήκος 10 μ. και συνεχιζόταν στο πλαϊνό οικόπεδο της οδού Ρούβαλη 1 στο οποίο βρίσκονται τα ερείπια κλασικού κτιρίου. Το εσωτερικό πλάτος του ήταν 0,30 και το ύψος 0,33 μ. Στον πυθμένα είχε στρώση από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα· με το ίδιο υλικό ήταν κατασκευασμένη και η καμαρωτή κάλυψη.

Οδός Βασ. Κωνσταντίνου 23

Βρέθηκε ορθογώνια δεξαμενή ρωμαϊκών χρόνων, εσωτ. διαστ. 1,60 × 0,65 μ. Εσωτερικά έφερε επίχρισμα από ασβεστοκονίαμα, που στις γωνίες, ανάμεσα στους τοίχους και στον πυθμένα γινόταν παχύτερο για προστασία των αρμών. Στο κέντρο του πυθμένα υπήρχε ημισφαιρικό βόθισμα, διαμ. 0,40 και βάθ. 0,06 μ. Ο πυθμένας ήταν επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,10 μ., σε υπόστρωμα από αργούς λίθους. Πιθανόν αποτελεί το υπολήνιο κατασκευής ληνού.

Οδός Ρήγα Φεραίου και Κουλούρας 2

Αποκαλύφθηκε τμήμα ρωμαϊκού υπονόμου, με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ. Αποκαλ. μήκος 9,35, εσωτ. πλάτος 0,36 και εσωτ. ύψος 0,55 μ. Στον πυθμένα υπήρχε επένδυση από κοίλες κεραμίδες, ενώ η κάλυψη γινόταν με ζεύγη επίπεδων τετραγώνων οπτοπλίνθων, ώστε να σχηματίζεται σαμαρωτή οροφή. Βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα.

Οδός Ανδρέου Λόντου 32 και Βάλφουρ

Σώθηκαν λείψανα μιας ορθογώνιας χτιστής δεξαμενής, μήκ. 3,60 μ., και πέντε αγωγών που ήταν κατασκευασμένοι από πήλινους κυλινδρικούς σωλήνες. Οι σωλήνες σώθηκαν σε μεγ. μήκος 0,31 μ. και είχαν διάμετρο 0,15-0,17 μ.

Ευρήματα: ένα χάλκινο νόμισμα και όστρακα ελληνιστικά και ρωμαϊκά.

Οδός Αιγιαλέως 74

Βρέθηκαν τμήματα τοίχων και αγωγοί κτιρίων της ρωμαϊκής εποχής. Παλιότερο ήταν θεμέλιο τοίχου χτισμένου με λίθους και πηλό. Οι νεότεροι τοίχοι αποτελούνται από λίθους, κομμάτια κεραμίδων και συνδετικό υλικό και φαίνεται ότι ανήκουν στην υστερορωμαϊκή εποχή. Σε έναν σώζεται in situ το κατώφλι δίφυλλης θύρας. Για την κατασκευή αγωγού είχαν χρησιμοποιηθεί μεγάλες λιθόπλινθοι ασβεστολιθικές, προερχόμενες προφανώς από ελληνιστικό κτίριο (μία από επιστύλιο ιωνικό είχε ταινίες με κονίαμα).

Πλατεία Αχαϊκής Συμπολιτείας

Αποκαλύφθηκαν λείψανα κατασκευών της ελληνιστικής και της εποχής της ρωμαιοκρατίας.

Στην πρώτη εποχή ανήκε δεξαμενή στρωμένη με ψηφιδωτό χαλικιών. Σε άσπρο βάθος, επτά ομόκεντροι μαύροι κύκλοι, στο κέντρο αστροειδές κόσμη-

μα με κοκκινωπά χαλίκια. Σώθηκαν και τμήματα δύο άλλων δεξαμενών. Στη ρωμαϊκή εποχή ανήκουν υπόλοιπα τοίχων αποτελούμενα από λίθους, κεραμίδες και πηλό, δύο αγωγοί και φρεάτιο. Οι κατασκευές αυτές πάτησαν εν μέρει πάνω στις δεξαμενές.

Οδός Αγίας Σοφίας 1

Αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, πιθανώς μεσαιωνικού, χτισμένου κατά το opus mixtum με επίχρισμα ασβεστοκονιάματος. Στη μία όψη εκφύονταν δύο αντηρίδες.

Οδός Κανελλοπούλου 13

Κατά την εκσκαφή του οικοπέδου βρέθηκε τμήμα μεγάλου ρωμαϊκού οικοδομήματος, από το οποίο αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι ενός ορθογώνιου χώρου, χτισμένοι κατά το opus testaceum. Ο τοίχος Β που αποκαλύφθηκε σε όλο το μήκος του είχε μήκος 6,50, πλάτος 0,60 και μεγ. σωζ. ύψος 0,30 μ., ύψος θεμελίων 0,45 μ.

Δε διαπιστώθηκε δάπεδο στο εσωτερικό του χώρου. Οι τοίχοι εσωτερικά έφεραν επίχρισμα από ασβεστοκονίαμα, στο οποίο σώθηκαν ίχνη από κόκκινο, πράσινο και λευκό χρώμα. Βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα.

Οδός Πλαστήρα 28 και Κανελλοπούλου

Αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου σε μήκος 8,20 μ. με κατεύθυνση από Α. προς Δ. Ο τοίχος αποτελείται από μεγάλους ορθογώνιους αμμολίθους, διαστ. 1,05 ×0,60 ×0,30 μ. περίπου, τοποθετημένους διαδοχικά κατά μήκος και κατά πλάτος. Συνδέονται μεταξύ τους με πελεκίνους συνδέσμους και εδράζονται σε στρώση από αργούς λίθους, πλ. 1,05 (όσο και το μέγιστο μήκος των κατά πλάτος πλίνθων) και ύψ. 0,30 μ. Η βόρεια όψη αποτελεί την πρόσοψη του τοίχου.

Προς Δ. σε επαφή και στον ίδιο άξονα με τον τοίχο που περιγράφηκε βρέθηκε τοίχος ως συνέχεια του πρώτου (1) από αργούς λίθους και λάσπη, σε μήκος 4,64, πλάτος 1,27 στα θεμέλια και 1,12 μ. στην ανωδομή, η οποία εισέχει κατά 0,15 μ. στη νότια πλευρά.

Άλλοι δύο αγωγοί, με κατεύθυνση από Δ. προς Α. και κλίση προς Α. κατασκευασμένοι με πήλινους κυλινδρικούς σωλήνες, μήκ. 0,60 μ., βρέθηκαν βορειότερα. Ο ένας από τους αγωγούς έφερε στην επάνω επιφάνεια των σωλήνων και σε άνισες αποστάσεις μικρές ωοδείς οπές, μεγ. διαμ. 0,16 μ., με πήλινο πώμα ίδιου σχήματος και με ένα πλαστικό έξαρμα για λαβή. Οι οπές αυτές προφανώς χρησίμευαν για τον έλεγχο και τον καθαρισμό του αγωγού. Μεταξύ των κινητών ευρημάτων σημειώνονται πολλά αρχιτεκτονικά μέλη, κομμάτια από ιωνικά και κορινθιακά κιονόκρανα, δωρικοί ημικίονες, τετράγωνοι πεσσοί με βάση διαμορφωμένη σε διπλή σπείρα και ορθογώνιες λιθόπλινθοι με στρογγυλούς τόρμους, πήλινη ανθεμωτή ακροκέραμος και όστρακα γεωμετρικά, ελληνιστικά και ρωμαϊκά. Είναι προφανές ότι ο τοίχος ο κατασκευασμένος με τις κανονικές λιθοπλίνθους που διατηρήθηκε στο υπόγειο της οικοδομής ανήκει σε σημαντικό και μεγάλο κτίριο των ελληνιστικών χρόνων.

Οδός Ελληςπόντου και Νικομηδείας 24

Βρέθηκε ελλειψοειδές κατασκεύασμα με κατεύθυνση προς τα ΒΑ. Οι τοίχοι του συγκλίνουν και σχηματίζουν στενή είσοδο, πλ. 0,90 μ., που αποκαλύφθηκε σε μήκος μόνο 0,40 μ. γιατί συνεχιζόταν στο διπλανό οικόπεδο.

Οι τοίχοι είναι λιθόχτιστοι. Σώθηκαν σε μέγιστο ύψος 1,20 και είχαν πλάτος 0,33-0,43 μ. Η κάτω σειρά αποτελείται από ημίεργους κροκαλοπαγείς λίθους διάφορων διαστάσεων, η δεύτερη από κροκαλοπαγείς και αργούς λίθους και οι πάνω σειρές μόνο από αργούς λίθους, χωρίς συνδετικό υλικό. Μεγ. εσωτ. διάμετρος 3,05 και ελάχ. 2,30 μ. Μέσα στην κατασκευή βρέθηκε και μυλόπετρα. Πιθανώς πρόκειται για αποθήκη μύλου.

Ευρήματα: χάλκινα νομίσματα, χάλκινα μικροαντικείμενα και σιδερένια θραύσματα, όλα στην είσοδο εκτός από ένα κομμάτι χάλκινου δαχτυλιδιού που βρέθηκε στο εσωτερικό του χώρου. Δύο αρχιτεκτονικά μέλη εντοιχισμένα στους τοίχους προέρχονται από παλιότερο κτίριο.

Κερύνεια

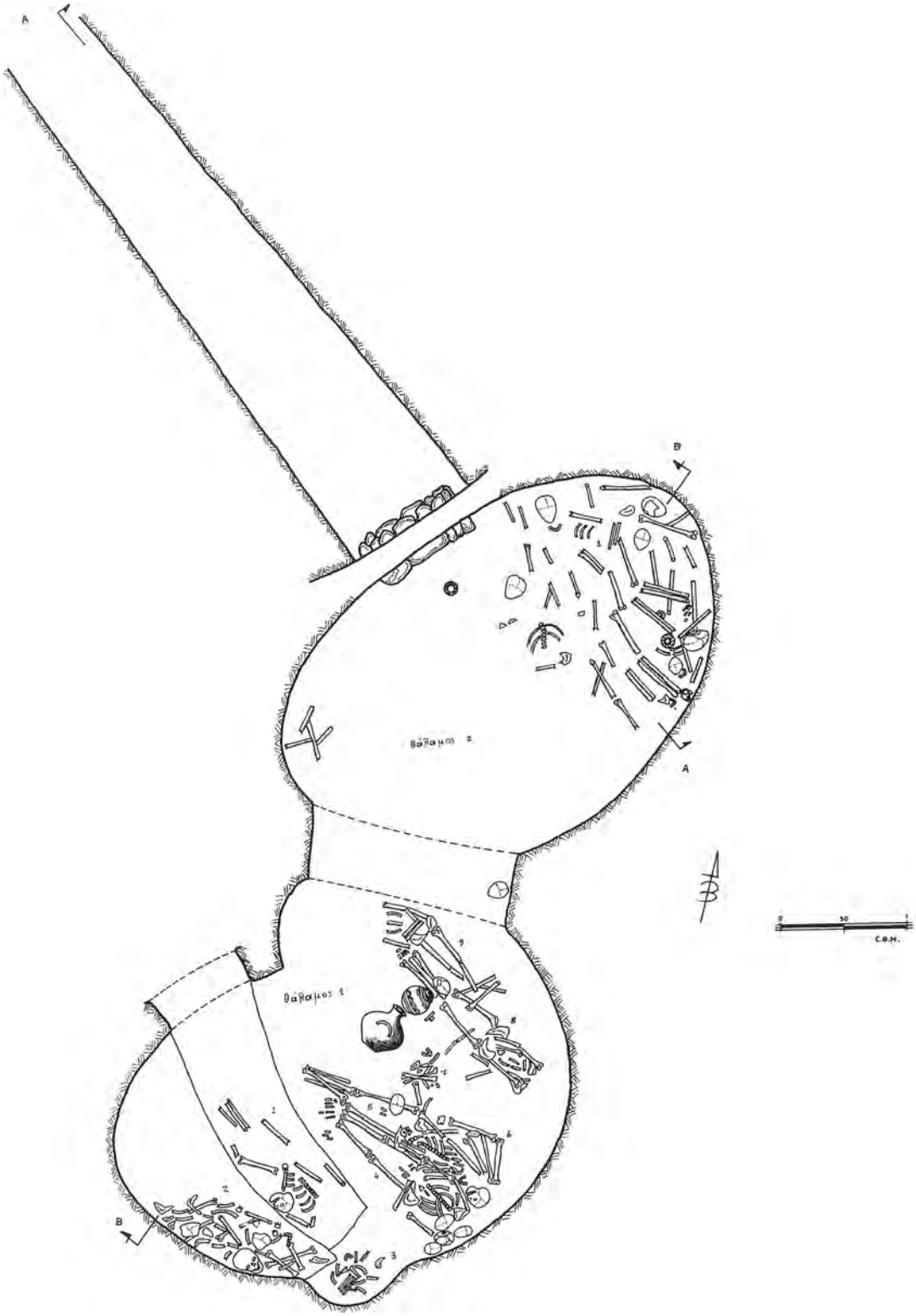
Σε απόσταση 3,50 χλμ. νότια του χωριού στη θέση Διάσελο βρέθηκαν τυχαία από τους χωρικούς τρεις ελληνιστικές σαρκοφάγοι από κογχυλιάτη λίθο που καλύπτονταν με όμοιες πλάκες. Οι σαρκοφάγοι είχαν ανασκαφεί λαθραία. Μόνο στη σαρκοφάγο 1 σώθηκαν υπόλοιπα από ένα σκελετό με το κρανίο προς Α. και ελάχιστα οστά στη 2. Στην κορυφή των πλακών των μακριών πλευρών υπήρχαν ανά τρεις εγκοπές (δοκοθήκες) για την τοποθέτηση δοκών και τη στήριξη των καλυπτήριων πλακών. Οι εσωτερικές διαστάσεις των σαρκοφάγων ήταν: 1. 1,86 ×0,51 ×0,57, 2. 1,82 ×0,51 ×0,57, 3. 1,90 ×0,60 ×0,59 μ.

Στα χώματα που είχαν αφαιρεθεί από αυτές βρέθηκαν μία μικρή τριφυλλόστομη οινοχόη μελαμβαφής, ύψ. 0,105 μ., ενώ έξω από τον τάφο και στη δυτική στενή πλευρά του βρέθηκαν in situ τέσσερις πήλινες μικρές πυξίδες.

Βρέθηκαν ακόμη ελληνιστικά όστρακα.

Κάτω Μαυρίκι

Κατά τη διάρκεια των εργασιών διάνοιξης δρόμου από το Κάτω Μαυρίκι προς τη Μονή Ταξιαρχών και το χωριό Άνω Μαυρίκι, περί τα 500 μ. δυτικά της

Σχέδ. 6. Βρυσάρι Καλαβρύτων. Κάτοψη της ανασκαφής.

μικρής εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου και περί τα 3 χλμ. δυτικά του χωριού Κάτω Μαυρίκι, βρέθηκαν πέντε ταφικά πιθάρια και καταστράφηκαν εν μέρει τα τέσσερα. Ακέραιο διατηρήθηκε ένα. Ήταν τοποθετημένα με την κοιλιά στο χώμα από Α. προς Δ. με το στόμιο προς Α. Είχαν μεγ. μήκος 1,53 και η εσωτ. διάμετρος 0,95-1,17 μ. Ο πυθμένας τους απέληγε σε οξύ ή κυλινδρικό άκρο. Το στόμιο έκλεινε μια πήλινη επίπεδη πλίνθος.

Σκελετοί βρέθηκαν στα τρία πιθάρια, ήταν ύπτιοι, είχαν το κρανίο προς το στόμιο, δηλαδή προς Α. και ήταν ακτέριστοι. Κανένα κινητό εύρημα δε σημειώθηκε.

Άγιος Γεώργιος

Κάτω από τη μικρή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου βρέθηκε τάφος με πλακοειδείς ασβεστολιθικούς λίθους στα τοιχώματα και την κάλυψη, καταστραμμένος από το μηχανικό εκσκαφέα. Ο τάφος είχε κατεύθυνση από Δ. προς Α. και έσωζε ακτέριστο ύπτιο σκελετό με το κρανίο δυτικά.

Βρυσάρι (Κάτω Γουμενίτσα) Καλαβρύτων (Σχέδ. 6)

Σε λόφο από μαλακό άσπρο ψαμμιτικό πέτρωμα είχε για πρώτη φορά ερευνήσει το 1925 ο Ν. Κυπαρίσσης δέκα θαλαμοειδείς μυκηναϊκούς τάφους (ΠΑΕ 1925-26, σ. 43 κ.έ., ΑΔ 9 (1924-25), Παράρτημα, σ. 14 κ.έ.). Αργότερα αποκαλύφθηκαν άλλοι δύο τάφοι.

Κατασκευή κοινοτικού δρόμου το καλοκαίρι του 1978 προκάλεσε την υποχώρηση της οροφής θαλάμου ασύλητου μυκηναϊκού τάφου. Ο τάφος αυτός βρισκόταν σε απόσταση 50 μ. δυτικά της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής.

Ο δρόμος βρισκόταν δυτικά του θαλάμου, είχε μήκος 4,90 και πλάτος 0,89-0,80 μ. Το στόμιο προς το θάλαμο ήταν φραγμένο με ξερολιθιά, ύψ. 1,20 και πλ. 0,65 μ. Ο πρώτος θάλαμος είχε μεγ. διάμετρο 3,85, ελάχ. 2,40 και ύψος 1,20 μ. Η οροφή είχε ολόκληρη καταπέσει στο εσωτερικό. Στο βόρειο τμήμα του βρέθηκαν συσσωρευμένα οστά σε έκταση 2,20 × 1,20 μ. Πρέπει να ανήκαν σε τέσσερις σκελετούς.

Αδιατάραχτη ταφή υπήρχε πάνω στο σωρό. Ο σκελετός είχε στάση ύπτια με τα γόνατα λυγισμένα. Λίγα οστά βρέθηκαν και στη νοτιοδυτική πλευρά του θαλάμου και ένα κρανίο στο στόμιο ανάμεσα στους δύο θαλάμους. Μέσα στο σωρό των οστών βρέθηκαν οχτώ μικρά αγγεία, δύο χάλκινα εγχειρίδια, χάλκινη πόρπη, χάλκινες και γυάλινες ψήφοι, δύο πήλινα σφονδύλια, δύο χάλκινα θραύσματα και όστρακα αγγείων.

Στόμιο, πλ. 1,75 και ύψ. 1 μ., οδηγούσε σε δεύτερο θάλαμο προς Ν. Ο θάλαμος αυτός είχε μεγ. διάμετρο 3,90 και ελάχ. 3, μεγ. ύψος 1,45 μ. Στο δάπεδό του υπήρχαν εννέα ταφές διάφορων χρονικών περιόδων. Οι σκελετοί είχαν χάσει τη συναρμογή τους, αλλά τα οστά διατηρούνταν σε άριστη κατάσταση. Ήταν ύπτιοι και ενός μόνο ήταν τα σκέλη συνεσταλμένα. Μικροί σωροί οστών στην περιφέρεια του θαλάμου προέρχονταν από παλιότερες ταφές. Τα κτερίσματα ήταν αμφορέας και τρίωτο λεβήτιο. Κάτω μέρος αγγείου χρησίμευε ως κάλυμμα του αμφορέα. Στη δυτική πλευρά του θαλάμου ανοίγεται στόμιο προφανώς επικοινωνίας με άλλο θάλαμο καταχωσμένο ο οποίος δεν ερευνήθηκε. Από τα ίχνη των λαξευμάτων που έμειναν στα τοιχώματα των θαλάμων συμπεραίνεται ότι το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε είχε ακμή, πλ. 0,06 μ. Η κοινότητα Βρυσαρίου παρά τις υποδείξεις και τις απαγορεύσεις κατέστρεψε μετά την ανασκαφή και την αποχώρηση της Υπηρεσίας τους δύο θαλάμους για να κατασκευάσει δρόμο, ενώ υπήρχε δυνατότητα μικρής παράκαμψης.

Καλάβρυτα

Αγρός Κατσικόπουλου

Στον αγρό Κατσικόπουλου προς Β. της μονής της Αγίας Λαύρας διαπιστώθηκε η ύπαρξη δύο κιβωτιόσχημων τάφων. Ήταν χτισμένοι με ασβεστολιθικούς σχιστολίθους και καλύπτονταν με πλάκες από το ίδιο υλικό. Οι τάφοι είχαν συληθεί πριν την ανασκαφή και είχαν καταχωστεί. Μήκος 2,50, πλάτος 1,10, ύψος 0,80 μ. περίπου. Βρέθηκαν μόνο υπόλοιπα οστών.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΣΠΑΡΤΗΣ

Η δραστηριότητα της νεοσύστατης Εφορείας κάλυψε όλους τους νομούς, που υπάγονται στην αρμοδιότητά της, στους τομείς των ανασκαφών, στερέωσης, αναστήλωσης και συντήρησης των μνημείων. Παράλληλα ασκήθηκε οικοδομικός έλεγχος στους οικισμούς που έχουν κριθεί διατηρητέοι (Μονεμβασία, Δημητσάνα κ.ά.) ή βρίσκονται στο περιβάλλον σημαντικών μνημείων (Μεθώνη, Κορώνη, Πύλος, κ.ά.), οργανώθηκαν τα αρχεία εγγράφων και φωτογραφιών, καθώς και οι καρτέλες καταγραφής των μνημείων. Προτάθηκε επίσης η κήρυξη σημαντικού αριθμού μνημείων διατηρητέων που παρέμεναν χωρίς νομική προστασία.

Στο επιτελείο της Εφορείας, εκτός από τον υπογράφοντα και την Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Αιμ. Γκιαούρη, είχαν συμμετοχή η έκτακτη αρχαιολόγος Αφ. Μουτζάλη, οι αρχιτέκτονες Μ. Χρυσάφη, Κ. Σταυρινός, Γ. Βεντουράκης και Τ. Ταβανιώτης, ο ζωγράφος-συντηρητής Φ. Ζαχαρίου, ο συντηρητής έργων τέχνης Στ. Παπαγεωργίου και ο αρχιτεχνίτης Δ. Φεργαδιώτης.

Οι κυρίες Αιμ. Γκιαούρη και Αφ. Μουτζάλη καθώς και ο υπογράφων εκθέτουν στη συνέχεια με συντομία τις εργασίες της Εφορείας που επέβλεψαν τη χρονιά αυτή.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Ζάτουνα

Οικία Στάικου Σταϊκόπουλου

Μεγάλης κλίμακας αναστηλωτικές εργασίες έγιναν στο παλιό τριώροφο σπίτι, που ανήκε σύμφωνα με την τοπική παράδοση στον ήρωα της Επανάστασης Στάικο Σταϊκόπουλο. Κατεδαφίστηκε ολόκληρη η ετοιμόρροπη πρόσοψη και ξαναχτίστηκε με τα ίδια υλικά, αρμολογήθηκε γενικά η τοιχοδομία και αποκαταστάθηκε το χαγιάτι με τη λίθινη κλίμακα (Πίν. 33 α-γ).

Βυζίκι Γορτυνίας

Αρχοντικό Στασινόπουλου (Πύργος Μπαμπίνη)

Στο τριώροφο αρχοντικό που ανάγεται στα πριν από την Επανάσταση χρόνια πραγματοποιήθηκαν εργασίες. Κατεδαφίστηκαν και ξαναχτίστηκαν ετοιμόρροπα τμήματα των εξωτερικών τοίχων, τοποθετήθηκε περιμετρικό σενάζ από σκυρόδεμα στην κορυφή τους και αποχωματώθηκε το ισόγειο από τα μπάζα (Πίν. 34 α-γ)[1].

Φαλαίσια Μεγαλόπολης

Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μπούρας

Η μονή βρίσκεται πάνω σε ύψωμα, 5 χλμ. περίπου ΝΑ. του Λεονταρίου.

Από το συγκρότημα της μονής, που είναι και σήμερα σε λειτουργία, ενδιαφέρον παρουσιάζει μόνο το καθολικό. Πρόκειται για στενόμακρο μονόκλιτο, θολοσκέπαστο ναό με νάρθηκα, εξωτ. διαστ. 13,50 × 5,80 μ. Στο μέσο περίπου του κυρίως ναού ο ημικυλινδρικός θόλος ενισχύεται με σφενδόνιο, ενώ στις μακριές πλευρές έχουν προστεθεί από δύο χτιστές αντηρίδες. Ιδιαίτερα μορφολογικά στοιχεία δεν παρουσιάζει, εκτός από την οδοντωτή πλίνθινη ταινία που περιτρέχει, ως γείσο, τη δίρριχτη στέγη και το μουσουλμανικής έμπνευσης υπέρθυρο, με τόξο διπλής καμπυλότητας, που εγγράφεται σε τετράγωνο πλαίσιο και κοσμεί τη μοναδική είσοδο του ναού, στην πρόσοψη. Ο κυρίως ναός είναι κατάγραφος με μαυρισμένες από καπνιά τοιχογραφίες, που χρονολογούνται στα 1710 και είναι έργα των αδελφών Πέτρου και Μιχαήλ των Πεδιωτών[2].

Ο ναός, εκτός από τη φθορά των τοιχογραφιών, παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα στο θόλο του, ο οποίος φέρει ένα σημαντικό ρήγμα κατά μήκος της κορυφής και άλλα μικρότερα σε ολόκληρη σχεδόν την επιφάνειά του, ενώ κατά τόπους παρατηρούνται και υποχωρήσεις. Χαλάρωση της τοιχοδομίας και ρήγματα χαρακτηρίζουν, επίσης τους κατακόρυφους τοίχους.

Η επέμβαση βασίστηκε στην αποτύπωση και την τεχνική έκθεση της αρχιτέκτονος Ν. Ζαμενοπούλου, που προσαρμόστηκε από την αρχιτέκτονα Δ. Βέρρα στις νέες συνθήκες, που προέκυψαν από την επιδείνωση της κατάστασης του μνημείου. Καταρχήν συμπληρώθηκαν τα φθαρμένα κομμάτια των αντηρίδων και κατασκευάστηκε διάδρομος, πλ. 1,40 μ., από ενισχυμένο σκυρόδεμα γύρω από το ναό (ο διάδρομος θα καλυφθεί με λίθινες πλάκες). Έπειτα υποστυλώθηκε εσωτερικά κι εξωτερικά το τμήμα του ναού από το δυτικό τοίχο μέχρι το σφενδόνιο, αφαιρέθηκαν τα κεραμίδια και τα μπάζα της στέγης και καθαρίστηκε εξωτερικά ο θόλος. Η χαλαρότητα της τοιχοποιίας του δεν επέτρεψε συνέχιση των εργασιών, που διακόπηκαν προκειμένου να εκπονηθεί στατική μελέτη. Η στέγη καλύφθηκε πρόχειρα με λαμαρίνες.

1. Βυζικιώτικα Δ΄ (1964), σ. 93.

2. Κρητ. Χρον. Β΄ (1948), σ. 444.

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Μεθώνη

Μεσαιωνικό φρούριο[3]

1. Άρχισε και προχώρησε σε μεγάλο βαθμό η στερέωση του εκτεταμένου επιθαλάσσιου δυτικού τείχους, που εκτεθειμένο στη μανία των κυμάτων του Ιονίου, έχει διαβρωθεί σε σοβαρό βαθμό και κινδυνεύει με κατάρρευση. Προηγήθηκε η κατασκευή κρηπίδας από σκυρόδεμα, πλ. 1-1,60 μ., που στηρίχθηκε στους απότομους μυτερούς βράχους της ακτής και ακολούθησε η στερέωση του τείχους, με τη συμπλήρωση μεγάλου μέρους της καταστραμμένης τοιχοποιίας.

2. Άρχισε η στερέωση αποσαθρωμένων τμημάτων του ανατολικού τείχους.

Κυπαρισσία

Μεσαιωνικό κάστρο

Καταρρακτώδεις βροχές προκάλεσαν την πτώση μεγάλου τμήματος από τα τείχη της δυτικής πλευράς του κάστρου. Αποκαλύφθηκε τότε ότι στο μέρος αυτό το τείχος είναι διπλό (διπλοτοιχία). Κατέρρευσε το εξωτερικό μέρος, πάχ. 2 μ., ενώ το εσωτερικό παρέμεινε στη θέση του. Συμπληρώθηκαν τα τμήματα που είχαν κατακρημνιστεί και επισκευάστηκαν τα σαθρά μέρη που επισημάνθηκαν κατά μήκος της ίδιας πλευράς. Στεγανοποιήθηκε η στέγη της υπόγειας στέρνας, που βρίσκεται ακριβώς πίσω από το δυτικό αυτό τείχος, με την κατασκευή ελαφριάς πλάκας από σκυρόδεμα, που καλύφθηκε με λιθόστρωτο (καλντερίμι).

Ύστερα το συνεργείο απασχολήθηκε με τη στερέωση τετράγωνου πύργου και ετοιμόρροπων τμημάτων στο τείχος της νότιας πλευράς (Πίν. 35 α-β), καθώς και με τη στερέωση οχυρών οικημάτων, που ανάγονται στα χρόνια της τουρκοκρατίας και βρίσκονται έξω από το κάστρο, εμπρός από την ανατολική πλευρά και δεξιά από την είσοδό του.

ΙΣΙΔΩΡΟΣ Ι. ΚΑΚΟΥΡΗΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Μιστράς

Ναός Παντάνασσας

Συνεχίστηκαν[4] οι εργασίες για τη συντήρηση των τοιχογραφιών του γυναικωνίτη, που ως γνωστό, θεωρούνται χρονολογικά σύγχρονες με το κτίσμα και τοποθετούνται γύρω στο 1430[5]. Έγινε μηχανικός καθαρισμός αλάτων στις παραστάσεις του βόρειου κλίτους του γυναικωνίτη, αφαίρεση τσιμέντων από παλιότερες επεμβάσεις και στερεώσεις. Η συντήρηση συνεχίζεται.

Εργάστηκε συνεργείο του ζωγράφου-συντηρητή Φ. Ζαχαρίου, με συντηρητές της Εφορείας[6].

Ξηροκάμπι Λακωνίας

Καθολικό μονής Ζερμπίτσας

Επειδή στο κτίριο του καθολικού, που παρουσίαζε ρωγμές, εκτελέστηκαν εργασίες για τη στερέωσή του (κατασκευή περιμετρικού σενάζ σε ύψος λίγο πιο πάνω από τη μέση κάθε πλευράς), στερεώθηκαν προληπτικά, στο αντίστοιχο ύψος εσωτερικά, οι τοιχογραφίες (κάλυψη με τουλουπάνι). Παράλληλα έγινε στερέωση τοιχογραφιών του κυρίως ναού και του νάρθηκα με κονίαμα, ουδέτερου τόνου. Οι τοιχογραφίες του ναού χρονολογούνται σύμφωνα με επιγραφή στο 1669[7].

Στη συντήρηση εργάστηκε συνεργείο του Φ. Ζαχαρίου.

Γεράκι

Ναός Αγίου Αθανασίου

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η αφαίρεση των επιχρισμάτων του ναού κάτω από τα οποία, όπως είχε αποκαλυφθεί παλιότερα[8], σωζόταν μεγάλο μέρος του ζωγραφικού διακόσμου. Στις φετινές εργασίες δεν αποκαλύφθηκαν άλλες παραστάσεις· διαπιστώθηκε ότι ο υπόλοιπος διάκοσμος είχε καταστραφεί.

Εργάστηκε συνεργείο του Στ. Παπαγεωργίου με συντηρητές της Εφορείας[9].

Ναός Αγίου Νικολάου

Εδώ εργάστηκε για λίγο το συνεργείο του Στ. Παπαγεωργίου και ασχολήθηκε με καθαρισμό τοιχογραφιών από τα άλατα.

3. Για στερεωτικές εργασίες, που πραγματοποίησε στο φρούριο τα προηγούμενα χρόνια η Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων, Βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 92· 19 (1964): Χρονικά, σ. 151· 22 (1967): Χρονικά, σ. 206 και 28 (1973): Χρονικά, σ. 181.

4. Βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 118.

5. M. Chatzidakis, Mystras, Athens 1981, σ. 107.

6. Στα συνεργεία του Φ. Ζαχαρίου εργάστηκαν οι Ι. Ντελής, Π. Μπουγάδης, Π. Ματζίρης, Δ. Καμπούρης, Π. Ματζούκης, Θ. Βαχαβιώλος, Χ. Μπουγάδης, Κ. Κάσσης, Ν. Ντελή.

7. Θ. Ν. Σιμόπουλου, Η Ιερά Μονή Ζερμπίτσας, Αθήναι 1966, σ. 27-33.

8. ΑΑΑ IV (1971), σ. 154-161 και ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 297.

9. Στα συνεργεία με υπεύθυνο το συντηρητή έργων τέχνης Στ. Παπαγεωργίου εργάστηκαν οι Μ. Τότση, Α. Βασιλάρας, Γ. Ζήτσας, Α. Μήτρης, Κ. Ζήτσα, Π. Παπαδόπουλος, Μ. Μαύρου.

Τσίντζινα Λακωνίας (σημερινό Πολύδροσο)

Ναός Αγίου Βλασίου

Ο ναός, μονόχωρος, ξυλόστεγος, είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες, που σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή χρονολογούνται στα 1621 και έγιναν δια χειρός Δημητρίου Κακαβά (Πίν. 36 α)[10].

Έγιναν οι ακόλουθες εργασίες: Αφαίρεση μεταγενέστερων κονιαμάτων και τσιμέντων από τις παραστάσεις, συγκράτηση των τοιχογραφιών με κονίαμα, στερέωση του υποστρώματος και της ζωγραφικής επιφάνειας, καθαρισμός αλάτων με μηχανικό τρόπο.

Εργάστηκε συνεργείο του Στ. Παπαγεωργίου.

Αμύκλες

Ναός Προφήτη Ηλία

Σταυρεπίστεγος ναός του τύπου Α2 σύμφωνα με τον Ορλάνδο. Σώζει τοιχογραφίες τριών εποχών: Στο Ιερό και την εγκάρσια καμάρα του β΄ μισού του 13ου αι., στη δυτική κεραία των μεταβυζαντινών χρόνων και, τέλος, στο τέμπλο και δίπλα από αυτό στο βόρειο και νότιο τοίχο του 19ου αι. (1874).

Έγινε στεφάνωμα των τοιχογραφιών, στερεώσεις του υποστρώματος και της ζωγραφικής επιφάνειας, μερικός καθαρισμός από άλατα, αιθάλη και ασβεστώματα (Πίν. 36 β-37 α). Κάτω από επιχρίσματα και πιθανώς και από το μεταγενέστερο στρώμα του 19ου αι. σώζεται η ζωγραφική της αρχικής περιόδου, του 13ου αι. Οι εργασίες δεν ολοκληρώθηκαν.

Εργάστηκε συνεργείο του Στ. Παπαγεωργίου.

Μελιτίνη Λακωνίας

Ναός στον αγρό του Π. Τζουνάκου (συνοικισμός Αγίας Μαρίνας)

. Έγινε περισυλλογή σπαραγμάτων τοιχογραφιών από τον ερειπωμένο ναό. Η εργασία δεν ολοκληρώθηκε. Σε πρώτη φάση συγκεντρώθηκαν χωρίς ανασκαφική έρευνα, τα επιφανειακά σπαράγματα. Έγινε επίσης αποτοίχιση τοιχογραφιών που σώζονται σε πωρολίθους της ερειπωμένης τοιχοποιίας.

Μεταφέρθηκαν για συντήρηση στο Μουσείο Μιστρά.

Εργάστηκε συνεργείο του Στ. Παπαγεωργίου.

Γκοριτσά Λακωνίας (θέση Λαΐνα)

Ναός Ταξιαρχών

Πρόκειται για τοιχογραφημένο σταυρεπίστεγο ναό, του τύπου Α2 σύμφωνα με τον Ορλάνδο, με ενδιαφέρουσα κεραμοπλαστική διακόσμηση στην ανατολική πλευρά.

Σκληρά κρυσταλλικά άλατα είχαν σχηματίσει παχύ στρώμα στο μεγαλύτερο μέρος της ζωγραφικής επιφάνειας. Ο καθαρισμός τους, με μηχανικό τρόπο, υπήρξε η κυριότερη και πιο χρονοβόρα εργασία. Έγιναν ακόμη συγκράτηση των τοιχογραφιών με κονίαμα και στερέωση του υποστρώματος της ζωγραφικής καθώς και της ζωγραφικής επιφάνειας με κόλλα· αφαίρεση των επιζωγραφίσεων λαδομπογιάς στις παραστάσεις του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και του Αγίου Νικολάου.

Αποκαλύφθηκε έτσι και διαπιστώθηκε ότι σώζεται ακέραιο το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού με ενδιαφέρουσες ιδιομορφίες. Η ζωγραφική του ναού των Ταξιαρχών μπορεί, σε μια πρώτη εκτίμηση, να τοποθετηθεί χρονολογικά στα μέσα του 13ου αι.[11]. Ίσως ακριβέστερη χρονολόγηση μας δώσει ο καθαρισμός της επιγραφής που σώζεται στο νότιο τοίχο, δίπλα ακριβώς από το τέμπλο, που για τεχνικούς κυρίως λόγους δεν καθαρίστηκε εφέτος.

Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν με την αισθητική παρουσίαση (retouche) και την τελική προστασία της ζωγραφικής επιφάνειας (φιξάρισμα) (Πίν. 37 β-38 β).

Εργάστηκε το συνεργείο του Στ. Παπαγεωργίου ενισχυμένο με τη Θ. Παπαγεωργίου.

ΑΙΜΙΛΙΑ ΓΚΙΑΟΥΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Άργος

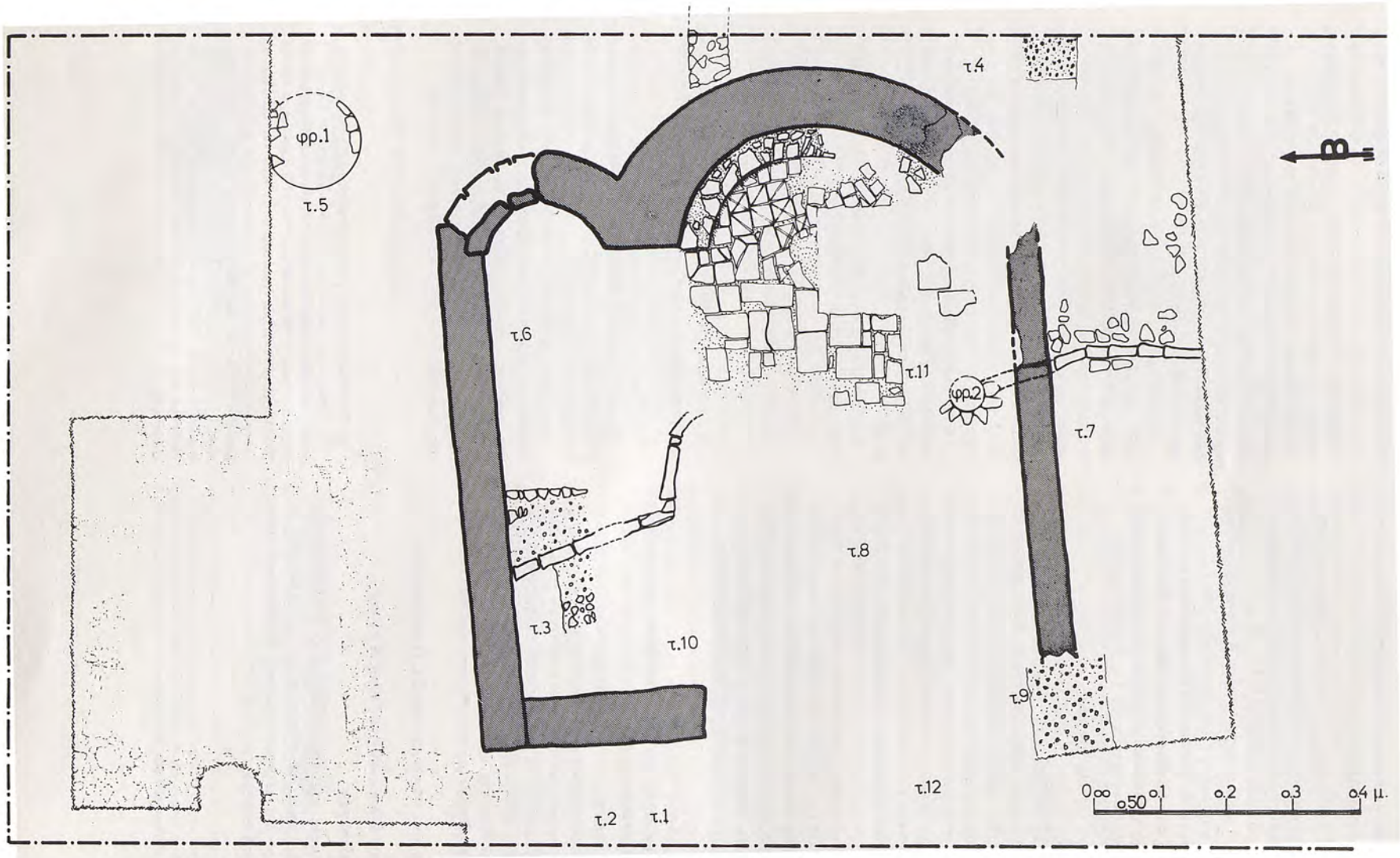
Το καλοκαίρι του 1978, έγινε ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο της Κωνστ. Λιάπη στην πάροδο του Θεάτρου του Άργους[12].

Στη μέση περίπου του οικοπέδου και σε βάθος περίπου 1 μ. χαμηλότερα από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκαν τα ερείπια μικρού δίκογχου οικοδομήματος, κοιμητηριακού χαρακτήρα, με τετράγωνη κάτοψη και άνισες τις δύο κόγχες του, που φθάνουν μέχρι το έδαφος (Σχέδ. 1).

10. ΑΕ 1967, σ. 156 κ.ε., πίν. 723 β.

11. Το μνημείο μελετάει και θα το δημοσιεύσει η υπογράφουσα.

12. Όπως είναι γνωστό (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 126-127· 24 (1969): Χρονικά, σ. 164-165· 25 (1970): Χρονικά, σ. 208-209· 27 (1972): Χρονικά, σ. 194 και 205-207· 28 (1973): Χρονικά, σ. 105 και 129-132· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 219-220 και 222-226), σε ορισμένα σημεία της πόλης του Άργους (θέατρο, αγορά και οικόπεδα που βρίσκονται στις οδούς Ατρέως, Γούναρη, Δαναού, Θεάτρου, Τριπόλεως κ.ά.) αποκαλύφθηκαν θεμέλια και τοίχοι κτιρίων, ψηφιδωτά δάπεδα, οδοί, δεξαμενές, φρεάτια και τάφοι που χρονολογούνται από την παλαιοχριστιανική περίοδο ως τη φράγκικη κατάκτηση.

Σχέδ. 1. Άργος. Οικόπεδο Κωνστ. Λιάπη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Μέσα και γύρω από το κτίσμα ανασκάφηκαν συνολικά 12 τάφοι χριστιανικών χρόνων. Πρόκειται για χτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους (Τ.2, Τ.7-Τ.9), λακκοειδείς κεραμοσκέπαστους (Τ.1, Τ.3, Τ.4, Τ.6, Τ.10, Τ.11) και πολύ πρόχειρες ταφές (Τ.5, Τ.12). Στους τάφους 2,5,7 και 12 τα οστά που βρέθηκαν ήταν ανακατωμένα και σαφώς ανήκουν σε περισσότερους από ένα νεκρούς. Στους τάφους 1,8,9 βρέθηκε μόνο ένας νεκρός τοποθετημένος εκτάδην με τα χέρια σταυρωμένα και δεμένα στο στήθος.

Παιδικές ταφές έχουμε στους τάφους 3, 4, 6, 10, 11. Όλοι οι τάφοι έχουν προσανατολισμό Δ. προς Α. και είναι ακτέριστοι, με εξαίρεση τον τάφο 1, όπου στο δεξί αυτί του σκελετού βρέθηκε ευτελές χάλκινο σκουλαρίκι, και τον τάφο 5, στον οποίο βρέθηκε κοκάλινη ωτογλυφίδα.

Η νότια κόγχη, που είναι μεγαλύτερη από τη βόρεια και προβάλλει περισσότερο στο περίγραμμα της κάτοψης, σώζεται σε ύψος 1,20 μ. και είναι χτισμένη με αργούς λίθους στους οποίους παρεμβάλλονται τρεις οριζόντιες σειρές οπτοπλίνθων («ντουζένια») που η καθεμιά απέχει από την άλλη 0,30 μ.

Ο βόρειος τοίχος του κτίσματος, έχει το μέτριο πάχος των 0,50 μ. και σώζεται σε ύψος 0,60 μ., ενώ από το νότιο τοίχο του βρέθηκε μόνο η θεμελίωση.

Στο εσωτερικό της νότιας κόγχης βρέθηκε πλακόστρωση δαπέδου αποτελούμενη από τετράγωνες οπτοπλίνθους, πλευράς 0,28 και πάχ. 0,03 μ., που ολόκληρη η επιφάνειά τους καλύπτεται από διαγώνιες ή σε σχήμα Χ δακτυλιές πρόσφυσης.

Αποκαλύφθηκε σύστημα κλειστών και ανοιχτών αγωγών, τετράγωνης και κυκλικής διατομής αντίστοιχα, που καταλήγουν σε φρεάτια 1,50 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο του σωζόμενου δαπέδου της νότιας κόγχης.

Γύρω από τους αγωγούς καθώς και κοντά στους τάφους 4 και 9 εντοπίστηκε στρώμα σκληρότατου ανθυγρού κονιάματος, που περιέχει σε μεγάλη ποσότητα χονδρόκοκκο χαλίκι, πιθανότατα για τη στεγανοποίηση του χώρου.

Η εκσκαφή του Δ΄ τμήματος της νότιας κόγχης, όπου και οι τάφοι 8, 10, 11, μετά από ένα μεγάλο στρώμα καταστροφής που το αποτελούσαν πολλά σπασμένα κεραμίδια (κυρίως καλυπτήρες), έδωσε δίωτους βυζαντινούς πιθίσκους εφυαλωμένους, αλοιφωτούς, άωτους σκύφους (bowl) αλλά και σκύφους sgraffito που χρονολογούνται στο 13ο αι. μ.Χ. Τέλος, σε φρεατοειδή αποθέτη που αποκαλύφθηκε προς Α. του τάφου 5 (φρ. 1) βρέθηκε δίωτο, ασκόσχημο αγγείο με γραπτό χρίσμα, που χρονολογείται στο 10 αι. μ.Χ.[13].

ΑΦΕΝΤΡΑ ΜΟΥΤΖΑΛΗ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΠΑΤΡΑΣ

Σημ. τ. Συντ. Η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Πάτρας δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

13. Παρόμοια αγγεία βρέθηκαν στην παλαιοχριστιανική βασιλική που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Γ. Πανταζή, 200 μ., ΝΑ. από το ναό της Ζωοδόχου Πηγής, στο Κεφαλάρι του Άργους (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 242-246).

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θήβα

Κατά το έτος 1978 συνεχίστηκαν οι σωστικές ανασκαφές στην πόλη των Θηβών. Όλες έγιναν σε οικόπεδα της πόλης, όπου βρέθηκαν αρχαία κατά τη διάρκεια των εκσκαφών για θεμελίωση. Σε μερικά από τα οικόπεδα η δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα προηγήθηκε, επειδή γειτόνευε με σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους της Θήβας. Τα περισσότερα από τα οικόπεδα, όπου έγινε ανασκαφική έρευνα, βρίσκονται μέσα στο χώρο της Καδμείας, ενώ λίγα είναι έξω από τα όρια της Ακρόπολης προς την πεδιάδα ή τους γειτονικούς λόφους (Σχέδ. 1).

Οικόπεδο Σωτ. Κοροπούλη

Μια πρώτη μικρή ανασκαφική έρευνα, που κράτησε λίγες μόνο μέρες είχε γίνει στο οικόπεδο αυτό το Σεπτέμβρη του 1977, όπου ο ιδιοκτήτης, χωρίς άδεια, άρχισε εργασίες αποχωμάτωσης στο χώρο. Η αποχωμάτωση, παρόλο που σταμάτησε αυθημερόν από την Εφορεία, προξένησε αρκετή καταστροφή στις αρχαίες επιχώσεις (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 98). Η κανονική ανασκαφή του οικοπέδου έγινε το καλοκαίρι του 1978 και διήρκεσε τρεις περίπου μήνες.

Το οικόπεδο βρίσκεται σε καίριο σημείο της Καδμείας, δηλαδή στη βορειοδυτική πλαγιά της Ακρόπολης, λίγα μέτρα πιο πάνω από το ρέμα της Δίρκης (Σχέδ. 1, αριθ. 1). Στην περιοχή του οικοπέδου, μάλλον λίγο ανατολικότερα, τοποθετείται από τους ερευνητές η νοητή γραμμή του τείχους της Καδμείας και μάλιστα μια από τις πύλες του τείχους (Νήιται Πύλαι). Κατά τους υπολογισμούς μας το οικόπεδο πρέπει να βρίσκεται έξω από τη γραμμή των τειχών και το χώρο της Καδμείας, γιατί είναι στο μέσο περίπου της πλαγιάς και όχι στο φρύδι του λόφου, όπου θα είχε θεμελιωθεί το τείχος.

Τα αποτελέσματα της ανασκαφής στο οικόπεδο Κοροπούλη υπήρξαν πολύ σημαντικά. Τα ευρήματα έδειξαν ότι ο χώρος του οικοπέδου είχε κατοικηθεί συνεχώς κατά τη διάρκεια της Χαλκής Εποχής. Εκτός από τα οικοδομικά λείψανα και των τριών φάσεων της εποχής αυτής, βρέθηκαν και δύο επιβλητικοί μεσαιωνικοί τοίχοι, που είχαν θεμελιωθεί πολύ βαθιά, προξενώντας αρκετή καταστροφή στις παλιότερες επιχώσεις. Μεγάλη καταστροφή βέβαια είχε προξενήσει, ιδιαίτερα στο μυκηναϊκό στρώμα, και η αποχωμάτωση που έκανε ο ιδιοκτήτης. Εκτός από αυτό μεγάλη δυσκολία για την ανασκαφική έρευνα ήταν και η μεγάλη κλίση του οικοπέδου, που στην πραγματικότητα είναι μια επικλινής έκταση στη μάλλον απότομη βορειοδυτική πλαγιά της Καδμείας.

Οι δύο μεσαιωνικοί, ίσως βυζαντινοί, τοίχοι βρέθηκαν στο ψηλότερο σημείο του οικοπέδου προς την ανατολική πλευρά του. Ο ένας, με κατεύθυνση Β.-Ν. φαίνεται ότι ήταν αναλημματικός τοίχος και σήμερα αποτελεί το ανατολικό όριο του οικοπέδου (Σχέδ. 2). Αποκαλύφθηκε στο εξαιρετικά μεγάλο μήκος των 18,50 μ. και συνεχίζεται προς Ν. και πέρα από την οικοδομική γραμμή του οικοπέδου. Είναι χτισμένος με ιδιαίτερη επιμέλεια με μικρούς αργούς λίθους, κεραμίδια, κουρασάνι και μεγάλους κατεργασμένους πωρολίθους σε δεύτερη χρήση, τοποθετημένους, κατακόρυφα κατά διαστήματα (Πίν. 39 α). Έχει πάχος 0,70 μ. και σώζεται σε ύψος από 1-1,40 μ.

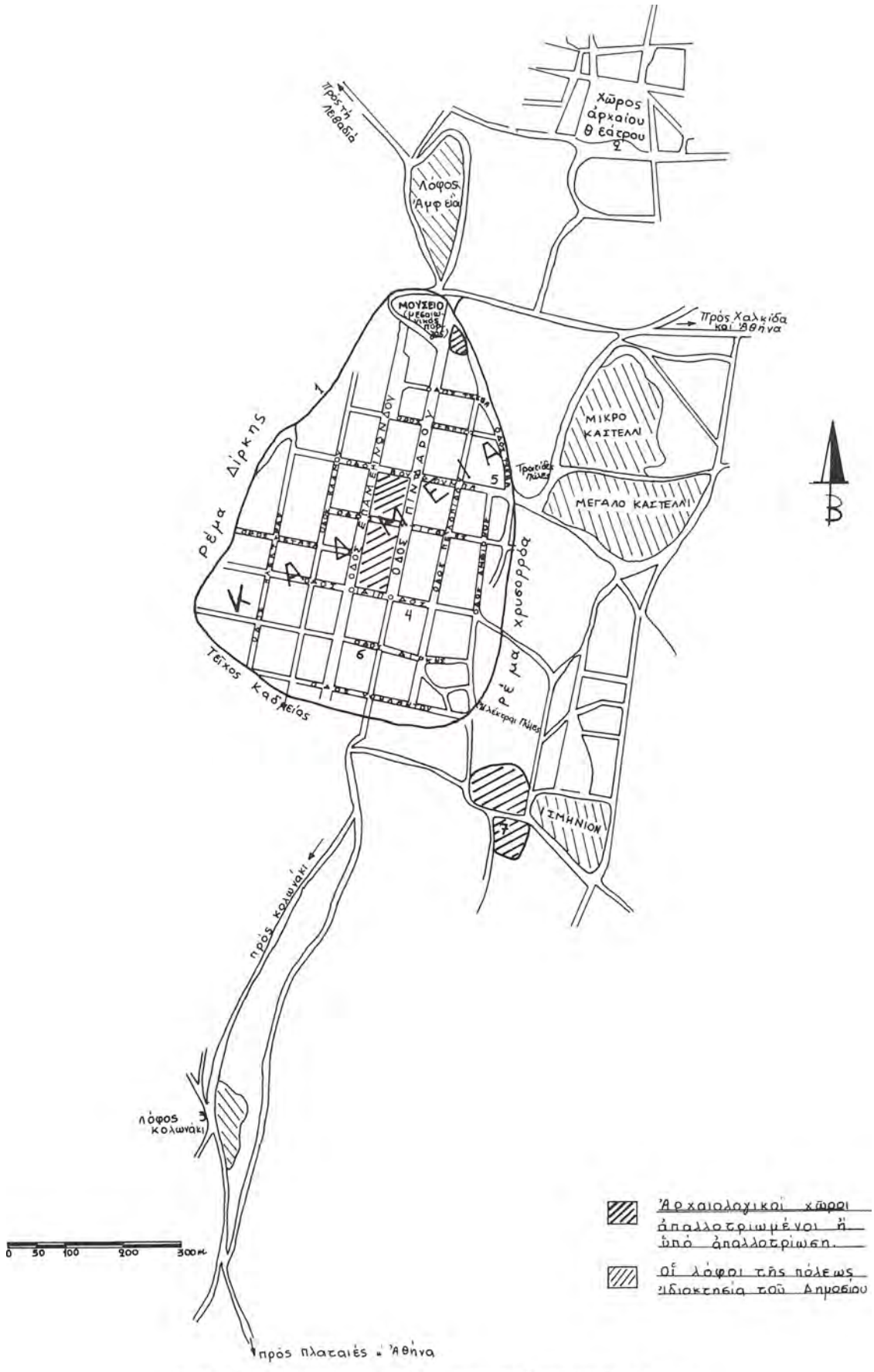
Η θεμελίωση του τοίχου αυτού είχε καταστρέψει, όπως φάνηκε από την ανασκαφή, μυκηναϊκό στρώμα, από το οποίο όμως σώθηκε μεγάλο τμήμα δυτικά του τοίχου. Η συνέχεια του μυκηναϊκού στρώματος προς το υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου είχε καταστραφεί τελείως από τις εργασίες αποχωμάτωσης του ιδιοκτήτη.

Κατά την ανασκαφή του στρώματος αυτού διακρίθηκαν τέσσερις οικοδομικές φάσεις της μυκηναϊκής εποχής: στην πρώτη φάση ανήκει μια παιδική ταφή σε αμφορέα των υπομυκηναϊκών χρόνων (Πίν. 39 β). Ο αμφορέας είχε τοποθετηθεί πλαγιαστός και στηριζόταν από τη μια πλευρά του με τρεις αργούς λίθους, που διατηρήθηκαν κατά χώραν. Η άλλη του πλευρά ακουμπούσε στη βόρεια όψη ενός τοίχου, που ίσως ανήκει στην υπομυκηναϊκή περίοδο. Το στόμιο του αμφορέα καλυπτόταν από έναν υπομυκηναϊκό σκύφο. Η εξωτερική και εσωτερική επιφάνεια του σκύφου είναι καλυμμένη με ανοιχτή κόκκινη βαφή, εκτός από εξηρημένο μικρό τμήμα κοντά στη βάση του.

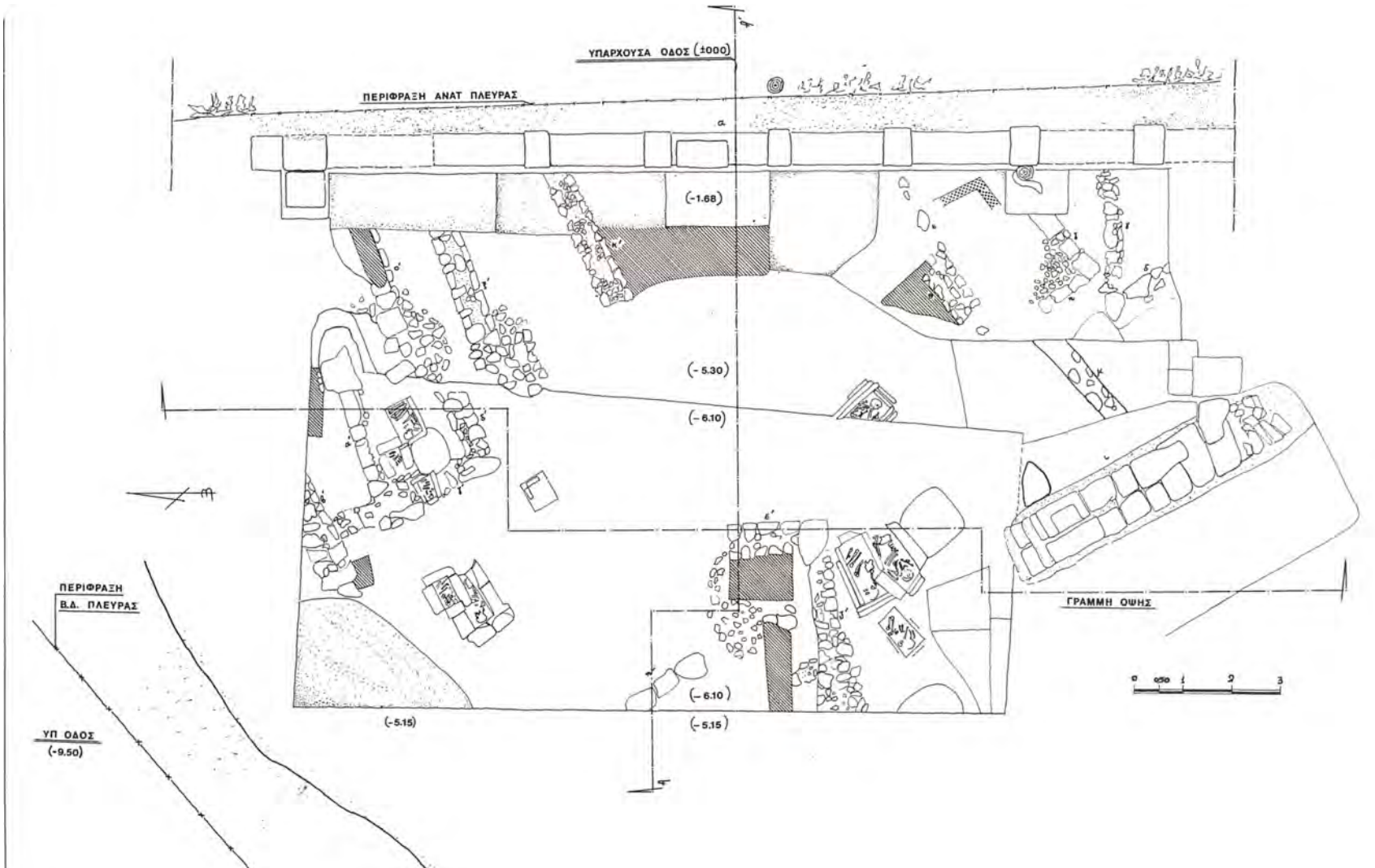
Στη δεύτερη οικοδομική φάση, που, όπως φαίνεται από τα όστρακα που βρέθηκαν, ανήκει στην ΥΕ ΙΙΙΒ2 περίοδο, ανήκουν διάφοροι τοίχοι και συνδεόμενα με αυτούς δάπεδα. Αν και δε διατηρούνται καλά, σχηματίζουν τμήματα δωματίων (Σχέδ. 2, γ-θ, κ). Σ' ένα μάλιστα από τα δωμάτια διακρίνονται τα ίχνη ενός στενού πλίνθινου χωρίσματος (Σχέδ. 2).

Η τρίτη μυκηναϊκή φάση εντοπίστηκε σ' ένα παχύ στρώμα καταστροφής από δυνατή φωτιά. Το στρώμα αυτό βρέθηκε 0,87 μ. βαθύτερα από τα οικοδομικά λείψανα της δεύτερης φάσης. Κάτω από μιά επίχωση καταστροφής γεμάτη στάχτη, απανθρακωμένα ξύλα, διαλυμένες πλίνθους, που είχαν μεταβληθεί σε κόκκινη μάζα από τη φωτιά και πολλά κομμάτια από καλυπτήριες κεραμίδες στέγης, βρέθηκε πήλινο δάπεδο δωματίου, μαύρο από τη φωτιά (Σχέδ. 2· Πίν. 39 γ). Επάνω στο δάπεδο αυτό βρέθηκαν πεσμένα τα ακόλουθα αγγεία:

Λίθινο τριποδικό αγγείο, δύο σκύφοι της ομάδας

Σχέδ. 1. Τοπογραφικό της Θήβας με την Καδμεία και τους λόφους.

Σχέδ. 2. Θήβα. Οικόπεδο Σωτ. Κοροπούλη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Α με διακόσμηση συνεχόμενων σπειρών και αντιθετικών σπειρών, ψευδόστομος αμφορίσκος με διακόσμηση μυκηναϊκών ανθέων στον ώμο, ψευδόστομος αμφορέας, αποθηκευτικός, με γραμμική διακόσμηση, αλάβαστρο με γραμμική διακόσμηση, προχοΐσκη με γραμμική διακόσμηση, κωνικό κύπελλο δίωτο άβαφο, δύο άβαφοι πρόχοι, σκύφος άβαφος, κύλικα άβαφη.

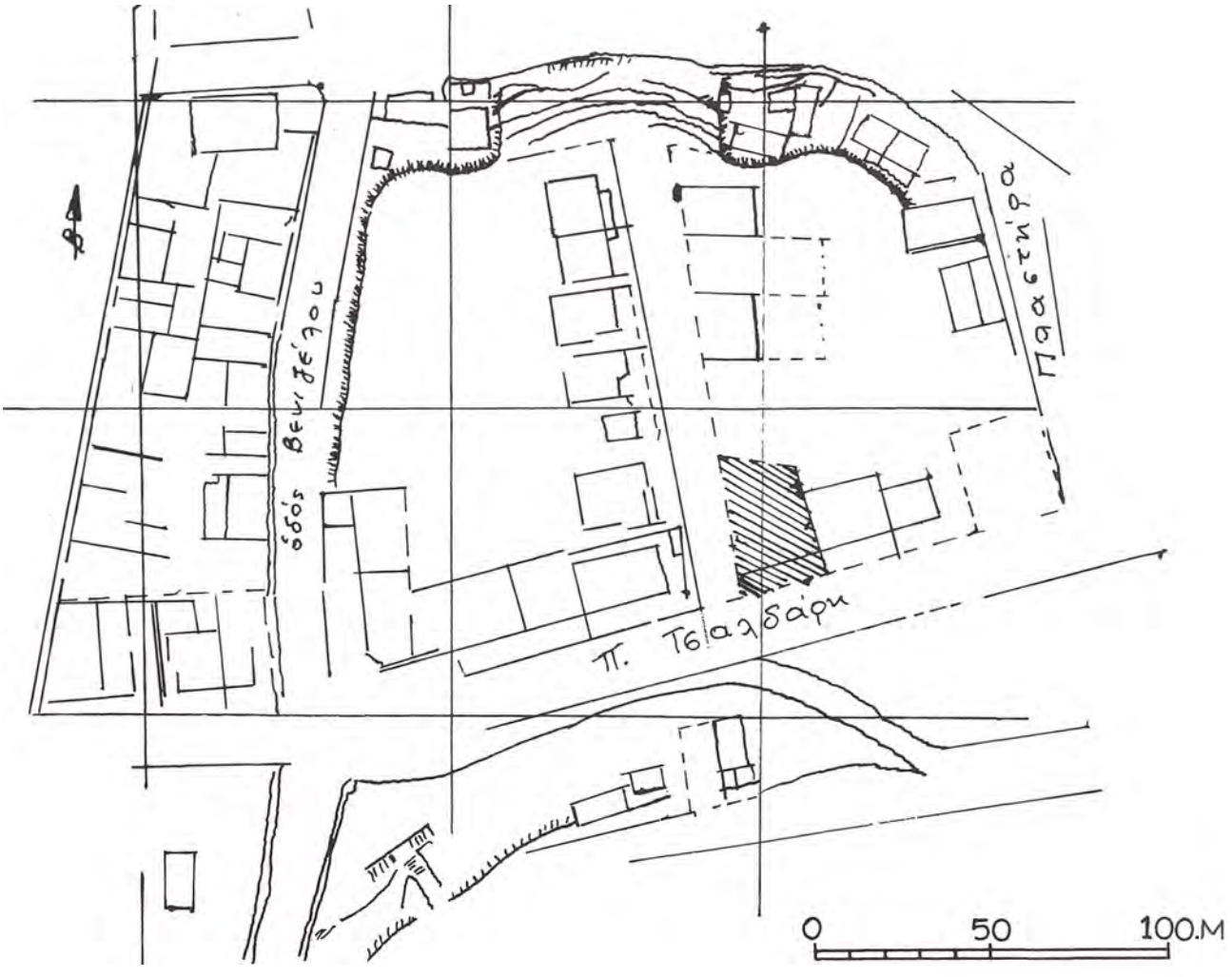
Βρέθηκαν ακόμη κομμάτια και όστρακα από διάφορα οικιακά αγγεία, όπως αμφορείς, πρόχους, υδρίες, λεκάνες, κύλικες, σκύφους και κρατήρες, άβαφα ή με διακόσμηση. Μαζί με τα αγγεία και τα όστρακα αυτά βρέθηκαν πολλά μεγάλα κομμάτια πήλινων κεραμίδων στέγης στρωτήρων και καλυπτήρων καθώς και φύλλα μολύβδινα, παραμορφωμένα από τή φωτιά. Από τα αγγεία και τα όστρακα η καταστροφή τοποθετείται χρονικά γύρω στα μέσα του 13ου αι. π.Χ. (ΥΕ ΙΙΙΒ1 περίοδος). Πάντως πρέπει να σημειωθεί η ομοιότητα του στρώματος αυτού της καταστροφής και των αγγείων με τις άλλες επιχώσεις καταστροφής, που βρέθηκαν στο χώρο μέσα στην Ακρόπολη της Καδμείας καθώς και το ότι η καταστροφή αυτή είναι σύγχρονη με τις άλλες καταστροφές από πυρκαγιά σε διάφορα τμήματα του μυκηναϊκού ανακτόρου μέσα στην Καδμεία (πρβλ. ΑΑΑ VII (1974), σ. 171).

Αρκετά βαθύτερα από το στρώμα αυτό της καταστροφής στο οικόπεδο Κοροπούλη βρέθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι, οι οποίοι ανήκουν στην τέταρτη μυκηναϊκή οικοδομική φάση (Σχέδ. 2, ο΄, ξ΄· Πίν. 40 δ). Οι τοίχοι αυτοί είναι πρώιμοι μυκηναϊκοί και η επίχωση στο βάθος αυτό έδωσε αρκετά όστρακα με ωραία διακόσμηση της ΥΕ Ι και ΙΙ περιόδου. Οι τοίχοι είναι καλοχτισμένοι με μεγάλους και μικρούς αργούς λίθους, ο ένας από τους τοίχους διατηρείται σε μήκος 3,10 και ύψος 0,60 μ. (Πίν. 39 δ). Το πάχος του είναι 0,65 μ. Και οι δύο τοίχοι έχουν κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

Οι δύο αυτοί πρώιμοι μυκηναϊκοί τοίχοι είχαν θεμελιωθεί σε στρώμα της ΜΕ εποχής, το οποίο βρέθηκε να εκτείνεται σ' ολόκληρη την έκταση του οικοπέδου. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα της ΜΕ εποχής ήταν μάλλον φτωχά σε διατήρηση. Βρέθηκαν λίγα σπαράγματα τοίχων και τμήματα δαπέδων. Η κεραμική όμως ήταν άφθονη με πολλά όστρακα μινυακά ή με αμαυρόχρωμη διακόσμηση. Βρέθηκαν ακόμη λίθινα και κοκάλινα εργαλεία (Πίν. 39 ε, αριστερά), λεπίδες από οψιανό και πυρήνες και απολεπίσματα από οψιανό και πυριτόλιθο (Πίν. 39 στ). Αξιόλογα είναι δύο κοκάλινα μικροαντικείμενα: περίαπτο σε σχήμα σημερινού κλειδιού και μικρό ορθογώνιο πλακίδιο, που, όπως φαίνεται από τις τέσσερις αρκετά μεγάλες οπές στερέωσης στα δύο άκρα του, χρησίμευε για την επένδυση μιας ξύλινης επιφάνειας (Πίν. 39 ε, δεξιά).

Κάτω από τους μεσοελλαδικούς αυτούς τοίχους βρέθηκε νεκροταφείο της ΜΕ εποχής από 12 κιβωτιόσχημους τάφους (Σχέδ. 2). Όπως είναι φανερό οι τάφοι αυτοί ήταν τοποθετημένοι ανάμεσα στις μεσοελλαδικές κατοικίες, σύμφωνα με την πολύ συχνή πρακτική της εποχής αυτής. Τα τοιχώματα των τάφων ήταν κατασκευασμένα όχι με τις συνηθισμένες λίθινες πλάκες, αλλά ή με πηλό ή με ωμές πλίνθους (Πίν. 40 α). Οι περισσότεροι τάφοι βρέθηκαν ακάλυπτοι. Σε τρεις μόνο είχε διατηρηθεί μεγάλη λίθινη καλυπτήρια πλάκα (Πίν. 40 β). Το δάπεδο των τάφων ήταν το φυσικό έδαφος χωρίς στρώση από χαλίκια. Το σχήμα των τάφων είναι πάντα ορθογώνιο, αλλά το μέγεθός τους ποικίλλει, αν και κανένας δεν μπορεί να θεωρηθεί μεγάλων διαστάσεων. Άλλοι είναι πολύ μικροί, παιδικοί, και άλλοι μεγαλύτεροι, για ενήλικες. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι σε πολύ συνεσταλμένη στάση και στραμμένοι συνήθως προς τα ΒΔ. (Πίν. 40 γ-δ). Μόνο δύο τάφοι βρέθηκαν κτερισμένοι· το κτέρισμα ήταν ένας μικρός άβαφος αμφορίσκος (Πίν. 40 δ, πάνω δεξιά). Σε μερικές περιπτώσεις, προφανώς λόγω έλλειψης χώρου, οι τάφοι ήταν χτισμένοι σχεδόν ο ένας επάνω στον άλλο, και κάλυπτε έτσι ο νεότερος τμήμα του παλιοτέρου (Πίν. 40 α). Γενικά όλοι σχεδόν διατηρούνται σε καλή κατάσταση και αποτελούν ένα ενδιαφέρον ταφικό σύνολο της ΜΕ εποχής. Σε καλή κατάσταση επίσης βρέθηκαν οι περισσότεροι από τους σκελετούς των τάφων.

Οι μεσοελλαδικοί αυτοί τάφοι είχαν κατασκευαστεί μέσα σ' ένα παλιότερο στρώμα της ΠΕ εποχής. Αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο δωματίων της εποχής αυτής (Σχέδ. 2, τοίχοι ε΄, ζ΄ και τοίχοι α΄-δ΄). Από το ένα δωμάτιο διατηρείται καλά η νοτιοδυτική γωνία με τμήμα του πήλινου δαπέδου, κάτω από το οποίο βρισκόταν μια στρώση από μικρούς αργούς λίθους σαν καλντερίμι (Πίν. 40 ε). Από το δεύτερο δωμάτιο, που ανήκε ασφαλώς σε διαφορετική κατοικία, διατηρήθηκε το νοτιοανατολικό μισό τμήμα του. Αποτελείται από έναν ευρύχωρο ορθογώνιο χώρο, ο οποίος φαίνεται ότι αρχικά ήταν ενιαίος, αργότερα όμως χωρίστηκε σε δύο μικρότερα δωμάτια με μεσότοιχο. Ο τοίχος αυτός είχε καταστραφεί αρκετά από την κατασκευή των μεσοελλαδικών κιβωτιόσχημων τάφων, δύο από τους οποίους είχαν ανοιχτεί μέσα στους πρωτοελλαδικούς τοίχους (Πίν. 40 στ). Μόνο ένα μικρό λείψανο του δαπέδου σώθηκε στο βορειότερο χώρο του δωματίου. Στο διπλανό χώρο, ο οποίος είναι και μεγαλύτερος, βρέθηκε βόθρος απορριμάτων (Πίν. 40 α), που ήταν γεμάτος με τα συνηθισμένα για τους βόθρους αυτούς άχρηστα αντικείμενα, όπως κόκαλα ζώων, όστρακα, σπασμένο σφονδύλι, σπασμένα κοκάλινα εργαλεία, λίγες στάχτες και λίγα καρβουνάκια. Και τα δύο τμήματα των πρωτοελλαδικών αυτών κατοικιών έχουν τοί-

Σχέδ. 3. Θήβα. Τοπογραφικό του χώρου του αρχαίου θεάτρου.

χους χτισμένους με μεγάλη επιμέλεια, με μεγάλους αργούς λίθους και μικρότερους, τοποθετημένους ως συμπλήρωμα ανάμεσα στους μεγάλους. Πολύ μεγάλοι λίθοι χρησιμοποιήθηκαν για τις γωνίες των δωματίων. Η διατήρηση των τοίχων είναι αρκετά καλή.

Στο στρώμα της ΠΕ εποχής βρέθηκαν πολλά όστρακα, από τα οποία ξεχωρίζουν αρκετά πρωτοβερνικωτά, αρκετά στιλβωτά και λίγα με γραπτή λευκή διακόσμηση πάνω σε σκούρα επιφάνεια (του γνωστού ρυθμού της Αγίας Μαρίνας).

Χάρη στην ισχυρή κλίση του εδάφους κατορθώθηκε να διατηρηθούν στα διαδοχικά επίπεδα της ανασκαφής όλα τα αρχιτεκτονικά λείψανα των διάφορων εποχών (Πίν. 41 α). Διακρίνεται ακόμη στην παρειά της επίχωσης και η συνέχεια των στρωμάτων. Έτσι ο χώρος σήμερα αποτελεί ένα πολύ εντυπωσιακό σύνολο αρχαίων λειψάνων και πολύ διδακτικό όπου κανείς μπορεί να ξεχωρίσει εύκολα τις διάφορες φάσεις από τη συνεχή κατοίκηση.

Οικόπεδο Σπ. Μπάκα

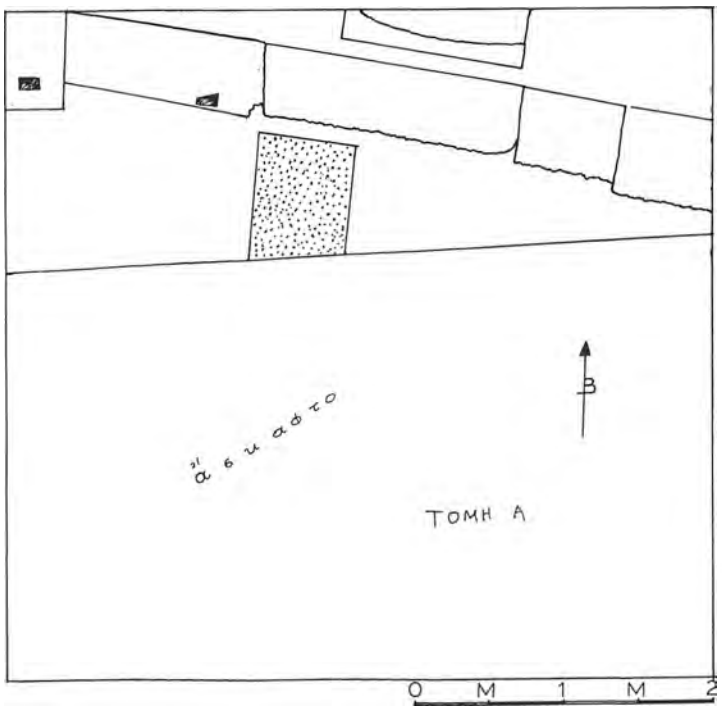
Το οικόπεδο βρίσκεται στην οδό Π. Τσαλδάρη στη συνοικία Νέος Συνοικισμός (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 2). Ο Νέος Συνοικισμός είναι βόρεια της Καδμείας και βορειοανατολικά του λόφου του Αμφείου (Σ χ έ δ. 1 και 3). Στο Νέο Συνοικισμό, νότια του δημοτικού σχολείου, υπάρχει και διακρίνεται καθαρά εκτεταμένη τεχνική επίχωση, που και σήμερα ακόμη, παρά την ανοικοδόμηση του χώρου, έχει σχήμα θεάτρου. Από παλιά ο Κεραμόπουλλος είχε διατυπώσει την άποψη ότι στο χώρο αυτό βρίσκεται το ρωμαϊκό αμφιθέατρο της Θήβας, δηλαδή το θέατρο, που έχτισε ο Σύλλας, για να γιορτάσει τις νίκες του στην Ελλάδα. Ο χώρος αυτός ορίζεται από τις οδούς Ελ. Βενιζέλου, Κυδωνίων, Πλαστήρα και Π. Τσαλδάρη (Σ χ έ δ. 3).

Κατά τα έτη 1966 και 1970 σε σωστικές ανασκαφές είχαν αποκαλυφθεί κατά μήκος της οδού Βενιζέλου θεμέλια πώρινων τοίχων καθώς και τοίχος από πωρολίθους ψευδοϊσοδομικής τοιχοδομίας, διατηρούμενος σε μήκος 8,40 μ., που αποδόθηκαν με πολύ πιθανότητα στο ρωμαϊκό θέατρο της πόλης (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 235, Πίν. 165 α· 26 (1971): Χρονικά, σ. 211, Πίν. 184 α).

Η ανασκαφή στο οικόπεδο Μπάκα έδωσε περισσότερα στοιχεία, που ενισχύουν την άποψη ότι το ρωμαϊκό αμφιθέατρο βρίσκεται στο χώρο αυτό. Σε βάθος 6 μ. από το κατάστρωμα της οδού Π. Τσαλδάρη αποκαλύφθηκε τμήμα πώρινου τοίχου, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Το σωζόμενο τμήμα του τοίχου αυτού αποτελείται από πέντε ορθογώνιους πωρολίθους, που αποτελούν προφανώς τη βόρεια όψη του τοίχου. Στις δύο πρώτες πωροπλίνθους του τοίχου από ΒΔ. υπάρχουν ορθογώνιες εγκοπές. Ο τοίχος εδραζόταν στο φυσικό έδαφος και σώζεται σε ύψος 0,30 μ. Βορειοανατολικά του τοίχου και σε απόσταση μόνο 0,10 μ. από αυτόν βρέθηκε μαρμάρινο έδρανο θεάτρου (Σ χ έ δ. 4-5· Π ί ν. 41 β).

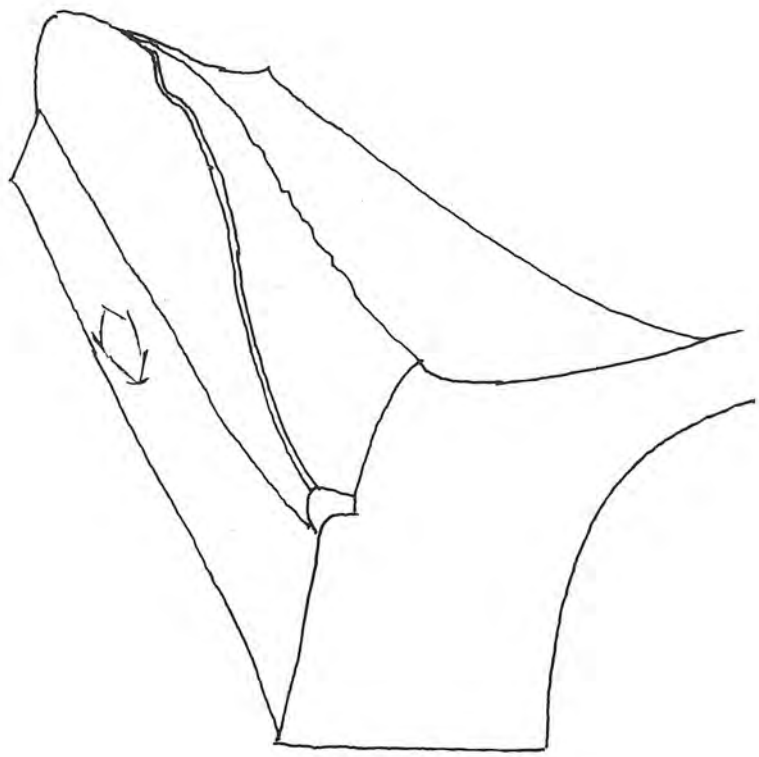
Εκτός από το μαρμάρινο έδρανο, στην επίχωση της δοκιμαστικής τομής, που ανοίχτηκε στο οικόπεδο Μπάκα, βρέθηκαν πολλά κομμάτια από πωρολίθους και κυρίως από μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. Ένα από αυτά διατηρούσε τρία κυμάτια και ένα άλλο ανάγλυφη έλικα. Στην επίχωση βρέθηκαν αρκετά κεραμίδια και λίγα σχετικά όστρακα, κυρίως ρωμαϊκά.

Δεν αποκλείεται ο τοίχος που βρέθηκε στο οικόπεδο Μπάκα στο βάθος των 6 μ. να είναι τμήμα του προσκηνίου του θεάτρου, αν υποθέσουμε μάλιστα ότι οι τοίχοι που βρέθηκαν παλιά στην οδό Βενιζέλου είναι αναλημματικοί τοίχοι του θεάτρου.

Σχέδ. 4. Θήβα. Οικόπεδο Σπ. Μπάκα. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 5. Θήβα. Ελεύθερο προοπτικό σχέδιο εδράνου στο οικόπεδο Σπ. Μπάκα.

Οικόπεδο Ν. Λάμπρου

Το οικόπεδο βρίσκεται στο λόφο Κολωνάκι της Θήβας (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 3) στην οδό Ηρακλέους σε απόσταση 60-70 μ. περίπου από το μυκηναϊκό νεκροταφείο, που είχε ανασκάψει ο Κεραμόπουλλος (ΑΔ 3 (1917), Α. Κεραμοπούλλου: Θηβαϊκά). Ανοίχτηκαν τέσσερις τομές κατά μήκος του οικοπέδου, παράλληλες μεταξύ τους. Σε βάθος 0,40 μ. αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος, χωρίς να σημειωθεί κανένα εύρημα ή να εντοπιστεί ο δρόμος μυκηναϊκού θαλαμωτού τάφου. Η επίχωση δεν περιείχε όστρακα.

Οικόπεδο Α. Γιαννοπούλου

Το οικόπεδο βρίσκεται στην οδό Οιδίποδος 11 στο νοτιοανατολικό τμήμα της Καδμείας, σε πολύ σημαντική δηλαδή περιοχή της Ακρόπολης, όπου έχουν εντοπιστεί κατά καιρούς σημαντικά λείψανα της μυκηναϊκής, αλλά και της προμυκηναϊκής εποχής (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 4). Συγκεκριμένα το οικόπεδο Γιαννοπούλου συνορεύει προς Α. με το οικόπεδο Στυλ. και Ν. Μανίσαλη, όπου στα 1975-1976 είχε αποκαλυφθεί το μεγάλο αψιδωτό οικοδόμημα της ΠΕ εποχής (ΑΑΑ VIII (1975), σ. 192-199 και ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 121-125, και προς Δ. με το οικόπεδο Λεοντάρη, όπου βρέθηκαν λείψανα ΠΕ και ΜΕ κατοίκησης, καθώς και πλούσια κτερισμένος τάφος του τέλους της ΜΕ εποχής (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 208-210· 24 (1969): Χρονικά, σ. 183).

Ερευνήθηκε το μεγαλύτερο τμήμα του οικοπέδου με τρεις μεγάλες τομές (Σ χ έ δ. 6). Αμέσως μετά τα επιφανειακά χώματα ήρθαν σε φως τμήματα δωματίων βυζαντινών χρόνων. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους, κεραμίδια και συχνά αρχαίο οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση. Βρέθηκαν επίσης λίθινοι και πήλινοι αγωγοί καθώς και αρκετοί βόθροι και πιθάρια της ίδιας εποχής. Αρκετοί από τους τοίχους διατηρήθηκαν σε αρκετό ύψος και ένας από αυτούς, ο τοίχος α, με κατεύθυνση Β.-Ν., βρέθηκε σε μήκος 11 και ύψος 2 μ. (Π ί ν. 41 γ).

Δυστυχώς οι βυζαντινοί αυτοί τοίχοι είχαν θεμελιωθεί αρκετά βαθιά και είχαν προξενήσει καταστροφές σε προϋπάρχοντα κτίσματα. Στην επίχωση των τοίχων αυτών βρέθηκαν πολλά κεραμίδια, όστρακα βυζαντινά, πολλά με εφυάλωση και τρία χάλκινα νομίσματα.

Σε βάθος 2,70 μ. από το κράσπεδο της οδού Οιδίποδος βρέθηκε τμήμα τοίχου, με κατεύθυνση Α.-Δ. Ήταν χτισμένος με επιμέλεια με μεγάλους ορθογωνικούς πωρολίθους (Π ί ν. 41 δ). Η υποθεμελίωσή του ήταν κατασκευασμένη με αργούς λίθους. Ο τοίχος εδραζόταν στο φυσικό έδαφος. Διαστάσεις: μεγ. μήκος 9, μεγ. πλάτος 0,60, ύψος 0,80 μ. Από την τοιχοδομία και τα όστρακα που βρέθηκαν στην επίχωση ο τοίχος χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους.

Οικοδομικά λείψανα της μυκηναϊκής ή της προμυκηναϊκής εποχής δε βρέθηκαν στο οικόπεδο. Είχαν καταστραφεί προφανώς από τη θεμελίωση των τοίχων μεταγενέστερων κτιρίων. Οι επιχώσεις πάντως ήταν πολύ ταραγμένες και το στρώμα κάτω από τους βυζαντινούς τοίχους έδωσε όστρακα ρωμαϊκά και ελληνιστικά, δύο χάλκινα νομίσματα καθώς και λίγα γυάλινα όστρακα.

Βρέθηκαν μόνο ελάχιστα μυκηναϊκά όστρακα και δύο απολεπίσματα οψιανού.

Οικόπεδο Α. και Στ. Ζαρουκιάν

Το οικόπεδο βρίσκεται σε μικρή πάροδο, στο ανατολικό τέρμα της οδού Βουρδουμπά (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 5). Το οικόπεδο, μικρών σχετικά διαστάσεων και περιβαλλόμενο από παλιές οικοδομές, ερευνήθηκε με δυσκολία και με μια τομή, που ανοίχτηκε στο κέντρο του χώρου. Ως το βάθος των 2,50 μ. η επίχωση ήταν σχεδόν σύγχρονη, γεμάτη μπάζα και οικοδομικά υλικά. Κάτω από το βάθος αυτό βρέθηκαν διαλυμένοι τοίχοι βυζαντινοί και ρωμαϊκοί, καθώς και διάφοροι βόθροι και αποθέτες. Τα όστρακα ήταν βυζαντινά, ρωμαϊκά και ελληνιστικά, υπήρχαν όμως ανάμεσά τους και μερικά μυκηναϊκά.

Σε βάθος 3,20 μ. βρέθηκε τμήμα ελληνιστικού τοίχου (Π ί ν. 41 ε) με κατεύθυνση Β.-Ν. και ύψος 0,40 μ. περίπου. Είναι χτισμένος από ορθογώνιες λιθοπλίνθους και εδραζόταν σε χώμα και όχι στο φυσικό βράχο. Τα όστρακα της επίχωσης ήταν ρωμαϊκά, ελληνιστικά και μερικά μυκηναϊκά.

Οικόπεδο Σταμ. Σταυράκη

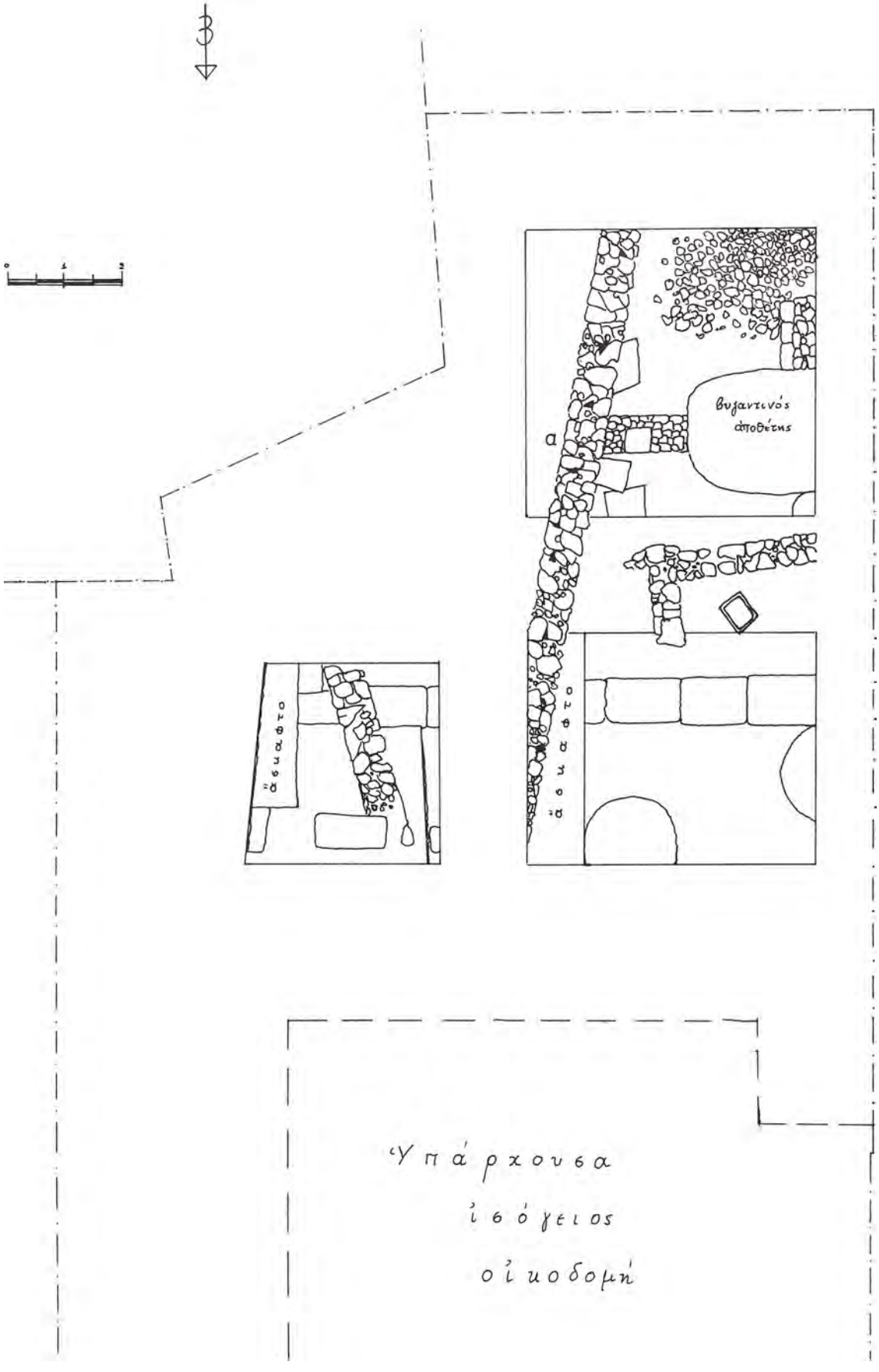
Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται στη συνοικία της Αγίας Τριάδας, στους πρόποδες του λόφου Κολωνάκι νοτιοδυτικά της Καδμείας, στην οδό Κασσάνδρου. Αποκαλύφθηκαν τρία λαξεύματα στο φυσικό βράχο, ένα κυκλικό και δύο τετράγωνα. Περιείχαν επίχωση με όστρακα της βυζαντινής εποχής και πιθανότατα ανήκαν και αυτά στη βυζαντινή εποχή.

Οικόπεδο Ιωάνν. Τριάντη Βλάχου

Το οικόπεδο βρίσκεται στη συνοικία της Θήβας Πυρί, δυτικά του λόφου του Αμφείου, στην οδό 104. Αποκαλύφθηκαν βυζαντινοί τοίχοι, χτισμένοι με κεραμίδια, λίγες πέτρες και ασβεστοκονίαμα. Ήταν θεμελιωμένοι πάνω στο φυσικό βράχο. Η έρευνα του οικοπέδου αποκάλυψε ότι οι τοίχοι αυτοί ανήκαν σε μεγάλη υδατοδεξαμενή, που είχε σχήμα επίμηκες και αψιδωτές τις δύο στενές πλευρές της. Η εσωτερική όψη των τοίχων ήταν επενδεδυμένη με παχιά στρώση ασβεστοκονιάματος. Οι τοίχοι της δεξαμενής σώθηκαν σε ύψος 0,80 μ. περίπου.

Οδός Παν. Δράκου

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες του Δήμου στη

Σχέδ. 6. Θήβα. Οικόπεδο Α. Γιαννοπούλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

συμβολή των οδών Παν. Δράκου και 2ας, κοντά στη Μητρόπολη της Θήβας και λίγα μέτρα δυτικότερα από τα ερείπια των δύο κυκλικών πύργων των Ηλεκτρών Πυλών, βρέθηκε τμήμα τοίχου χτισμένου από ορθογώνιες λιθοπλίνθους, με κατεύθυνση Β.-Ν. Κοντά στον τοίχο βρέθηκε άνοιγμα πηγαδιού με λίθινη επένδυση.

Οικόπεδο Αναστ. Χατζηπροδρόμου

Το οικόπεδο βρίσκεται στη οδό Δίρκης 35, στο νότιο τμήμα της Καδμείας και έχει έκταση 100 τ.μ. (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 6). Σε βάθος 2,60 μ. από το κατάστρωμα της οδού Δίρκης αποκαλύφθηκε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου, από απλές μονόχρωμες ψηφίδες, χωρίς παράσταση ή διακοσμητικά μοτίβα, πάχ. 0,08 μ. Το τμήμα του ψηφιδωτού αυτού δαπέδου, που διατηρείται στο οικόπεδο Χατζηπροδρόμου, είναι πολύ μικρό. Βρίσκεται δίπλα στην ανατολική μεσοτοιχία και έχει μεγ. πλάτος 0,50-0,20 και μεγ. μήκος 2,70 μ. Συνεχίζεται κάτω από τη διπλανή οικία προς Α. και ίσως να συνεχίζεται και προς την οικοδομική γραμμή προς Β. Προς το κεντρικό τμήμα του οικοπέδου το ψηφιδωτό δάπεδο είχε καταστραφεί.

Στη νότια μεσοτοιχία, πολύ κοντά στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου, αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχου, με κατεύθυνση περίπου Β.-Ν. Ήταν χτισμένος με ορθογώνιες λιθοπλίνθους, σε δεύτερη χρήση, αργούς λίθους και κεραμίδια, με κονίαμα για συνδετικό υλικό. Διαστάσεις: πάχος 0,55, μεγ. ύψος 1,80 μ. Εδραζόταν σε βάθος 2,60 μ. από το κατάστρωμα της οδού Δίρκης. Είναι πολύ πιθανό, ότι ο τοίχος αυτός ανήκε στο ίδιο δωμάτιο με το ψηφιδωτό δάπεδο.

Κοντά στην ανατολική μεσοτοιχία, κάτω από το σωζόμενο τμήμα του δαπέδου, διακρινόταν σε τομή και καθαρίστηκε εν μέρει, μεγάλος αγωγός, σκαλισμένος στο φυσικό έδαφος. Έχει σχήμα διατομής Π αναστραμμένου και η βάση του βρισκόταν σε βάθος 3,70 μ. από το κατάστρωμα της οδού Δίρκης. Διαστάσεις: πλάτος 0,45 και ύψος 1,45 μ. Καλυπτόταν με λίθινες επίπεδες πλάκες, πάχ. 0,16 μ. Ο αγωγός έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και συνεχίζει κάτω από την ανατολική μεσοτοιχία. Μεταξύ του δαπέδου και της καλυπτήριας πλάκας του αγωγού μεσολαβεί επίχωση από φυσικό έδαφος, πάχ. 0,15 μ.

Οικόπεδο Μπακάλη-Γιώτη

Στα κράσπεδα της νοτιοδυτικής πλαγιάς του λόφου του Ισμηνίου, στο παραπάνω οικόπεδο (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 7) αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια χωματοληψίας δύο κιβωτιόσχημοι χριστιανικοί τάφοι. Βρίσκονταν ο ένας δίπλα στον άλλο και το ανώτατο σημείο τους ήταν στο ίδιο επίπεδο με τη σημερινή επιφάνεια του περιφερειακού δρόμου.

Τάφος Ι. Είναι κιβωτιόσχημος καμαροσκεπής. Έχει σχήμα ορθογώνιο και τα πλευρικά του τοιχώματα είναι χτισμένα με πελεκητούς πλακοειδείς πωρολίθους, τμήματα κεράμων και ασβεστοκονίαμα. Έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., μήκος 2,50, πλάτος 0,80 και ύψος 1,10 μ. Το δάπεδό του είναι το φυσικό έδαφος. Ο τάφος είχε χρησιμοποιηθεί ως οστεοφυλάκιο, όπως φαίνεται από τα ανακατεμένα κόκαλα και τα κρανία που περιείχε.

Τάφος ΙΙ. Είναι επίσης κιβωτιόσχημος καμαροσκεπής, παρόμοιος με τον τάφο Ι και με την ίδια κατεύθυνση. Έχει μήκος 2,18, πλάτος 0,70 και ύψος 1 μ. Το δάπεδό του είναι στρωμένο με πήλινες πλάκες μέτριου μεγέθους. Σε ύψος 0,80 μ. από το κατώτατο σημείο των μακριών πλευρών του, αρχίζει καμάρα, πάχ. 0,20 μ., που σκεπάζει τον τάφο μόνο στα 1,65 μ. του μήκους του. Το υπόλοιπο τμήμα του τάφου καλύπτεται από λίθινη πλάκα. Και ο τάφος αυτός ήταν οστεοφυλάκιο, αφού ήταν γεμάτος κόκαλα και κομμάτια από κρανία.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

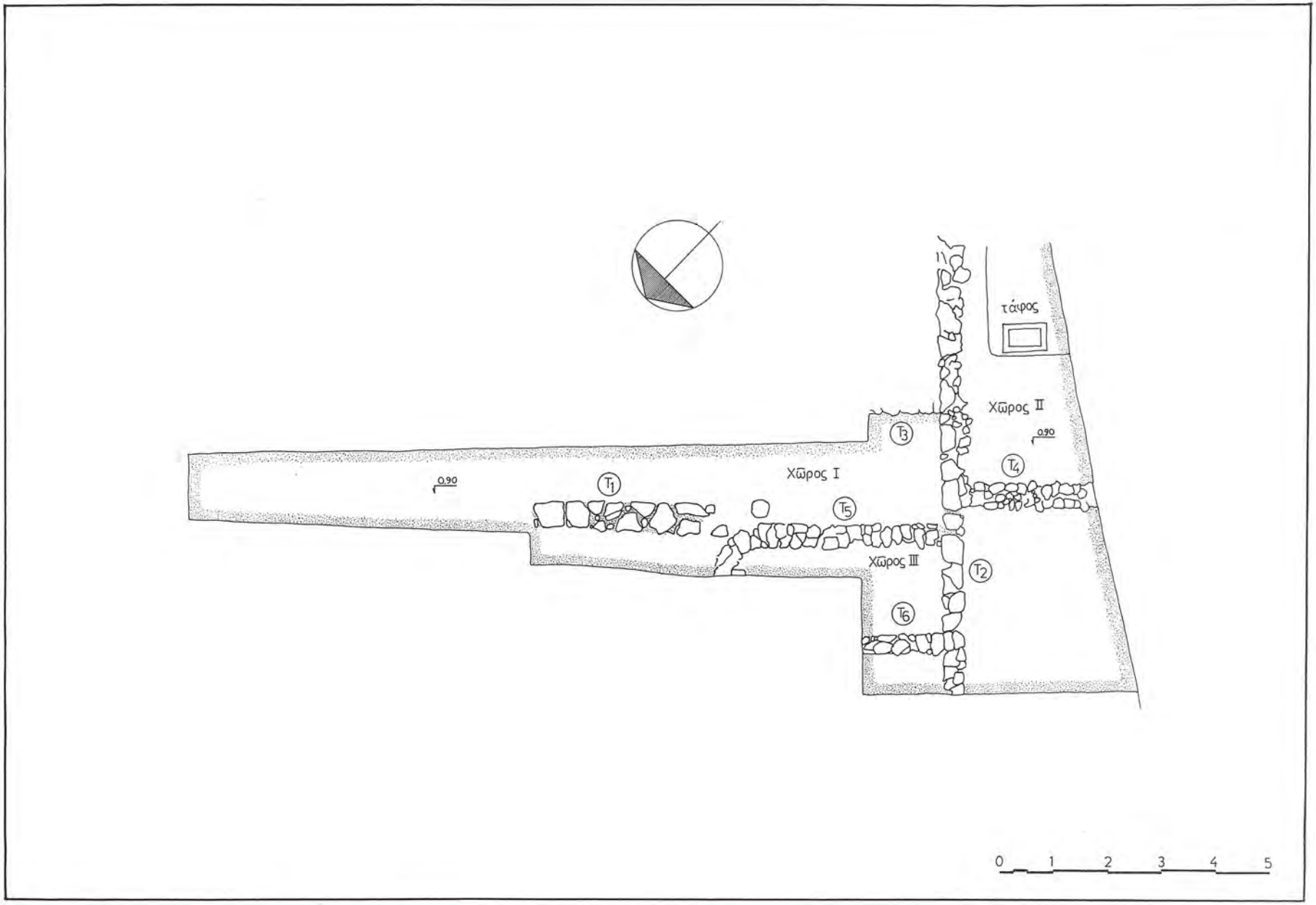
Κατά το έτος 1978 έγιναν εκτεταμένες εργασίες διαμόρφωσης των αρχαιολογικών χώρων της Θήβας, που συνετέλεσαν ώστε οι χώροι να αποκτήσουν την εμφάνιση που αρμόζει σε μνημεία τόσο σημαντικής αξίας. Συγκεκριμένα καθαρίστηκαν συστηματικά από χόρτα, απορρίμματα και όγκους πεσμένων χωμάτων όλα τα τμήματα του μυκηναϊκού ανακτόρου της Θήβας, που έχουν αποκαλυφθεί και διατηρηθεί σε διάφορα οικόπεδα της πόλης («Οικία του Κάδμου», οικόπεδο Τζώρτζη, οικόπεδο Παυλογιαννοπούλου, οικόπεδο Κόρδατζη, οικόπεδο Σωτηρίου-Δουγέκου), καθώς και οι αρχαιολογικοί χώροι και τα νεκροταφεία στους λόφους της πόλης (Ισμήνιο, Κολωνάκι, Μικρό και Μεγάλο Καστέλλι, Αμφείο). Στα οικόπεδα Τζώρτζη, Παυλογιαννοπούλου και Σωτηρίου-Δουγέκου (τώρα ιδιοκτησίας του Δημοσίου) αντικαταστάθηκε η ακαλαίσθητη και μισοκαταστραμμένη συρμάτινη περίφραξη με μόνιμη περίφραξη από μαντρότοιχο μέτριου ύψους και κιγκλίδωμα για την καλύτερη εμφάνιση και προστασία των χώρων του μυκηναϊκού ανακτόρου. Έγινε επίσης επισκευή του παλιού μαντρότοιχου και του κιγκλιδώματος του χώρου της παλιάς ανασκαφής του Α. Κεραμοπούλλου («Οικία του Κάδμου») στην οδό Πινδάρου.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Δροσιά (Χάλια) Βοιωτίας

Τύμβος Σαλγανέως (Σωρός ή Λιθοσωρός) (Σ χ έ δ. 1)

Η ανασκαφή του οικοπέδου Παπαδάκη έγινε με

Σχέδ. 1. Δροσιά (Χάλια) Βοιωτίας. Τύμβος Σαλγανέως. Κάτοψη της ανασκαφής.

αφορμή την πρόθεση του ιδιοκτήτη να οικοδομήσει δεύτερο αυθαίρετο σπίτι. Το οικόπεδο βρίσκεται στους βορειοανατολικούς πρόποδες του προϊστορικού λόφου «Τύμβος Σαλγανέως», όπου έχει διαπιστωθεί συνεχής κατοίκηση από τη νεολιθική έως τη μυκηναϊκή εποχή (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 222). Η ανασκαφή είχε δοκιμαστικό χαρακτήρα γι' αυτό και περιορίστηκε στην έρευνα ενός μικρού τμήματος του οικοπέδου (νοτιοανατολικά) όπου αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα και ένας τάφος ΜΕ εποχής. Αρχικά ανοίχθηκαν δυο τομές σε σχήμα Τ που στην πορεία της ανασκαφής προεκτάθηκαν και ενώθηκαν.

Τομή Α, κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (αρχικές διαστάσεις 10 × 1,20 μ.). Σε απόσταση 6,50 μ. από το βορειοανατολικό άκρο και κατά μήκος της τομής αποκαλύφθηκε ο τοίχος Τ1, διαστ. 3,60 × 0,50 × 0,30 μ. Είναι θεμελιωμένος σε βάθος 0,60 μ. πάνω σε δάπεδο από χαλίκια, μικρούς λίθους και πατημένο πηλό — ορατό κατά μήκος των όψεών του — και αποτελείται από μια στρώση μεγάλων πλακοειδών λίθων που τα κενά τους γεμίζονται με μικρότερους. Το νοτιοδυτικό άκρο του είναι καταστραμμένο. Όστρακα: οικιακής χρήσης, γκρίζα μινυακά (βάσεις υψιπόδων κυλίκων με δακτυλίους, λαβές κανθαρόσχημων αγγείων, χείλη κυπέλλων) αμαυρόχρωμα, μελανά και πολύχρωμα.

Τομή Β, κατεύθυνση ΝΑ.-ΝΔ. (αρχικές διαστάσεις 4,50 × 1,20 μ.). Κατά μήκος της τομής αποκαλύφθηκε ένας μεγάλος καλοχτισμένος τοίχος Τ2, ορατού μήκ. 8,45, πλ. 0,35-0,60, σωζ. ύψ. 0,60 μ. Είναι θεμελιωμένος σε βάθος 1 μ. και χτισμένος με μεγάλους λίθους αδρά επεξεργασμένους και μικρούς ανάμεσά τους. Στη βορειοανατολική όψη του εφάπτονται κάθετα τέσσερις παράλληλοι τοίχοι με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. (Τ7, Τ3, Τ5 και Τ6), χτισμένοι με αργούς λίθους μέτριου μεγέθους και με μικρούς που γεμίζουν τα κενά. Σχηματίζονται δυο χώροι:

Χώρος Ι. Σχηματίζεται από τους τοίχους Τ3, Τ2 και Τ5 (Τ3, ορατού μήκ. 1,30, πλ. 0,40, σωζ. ύψ. 0,45 μ.). Στο χώρο αυτό, έκτασης 2 × 3,50 μ. περίπου υπάρχει στρώμα καταστροφής σε βάθος 0,70-1 μ. (ίχνη φωτιάς, στάχτη, απανθρακωμένα οστά και όστρακα). Βρέθηκε τμήμα από το λαιμό και την κοιλιά μεγάλου αμαυρόχρωμου αμφορέα με πολύχρωμη διακόσμηση, ένα μινυακό γκρίζο κύπελλο άωτο σφαιρικού σχήματος με επίπεδη βάση και τμήμα εργαλείου από μαύρο λίθο. Όστρακα: οικιακής χρήσης, μινυακά γκρίζα και ερυθρά, αμαυρόχρωμα. Σχήματα: χυτροειδή, κύπελλα, σκύφοι.

Χώρος ΙΙΙ. Βρίσκεται βορειοδυτικά του χώρου Ι και διαχωρίζεται από αυτόν με τον τοίχο Τ5. Αποτελεί δωμάτιο που σχηματίζεται από τους τοίχους Τ5, Τ2 και Τ6. Ο τοίχος Τ5, μήκ. 4,20, πλ. 0,45, σωζ. ύψ. 0,60 μ., κατέληγε προς ΒΑ. σε αψίδα όπως δείχνει το ίχνος του θεμελίου. Μαζί με τον τοίχο Τ6, ορατού μήκ. 1,50, πλ. 0,45, σωζ. ύψ. 0,60 μ., απαρτίζουν τις μακριές πλευρές του δωματίου. Περιέχει στρώμα καταστροφής μαζί με πεσμένους λίθους. Σε βάθος 1 μ. βρέθηκε το δάπεδο του δωματίου. Η θέση της εισόδου δεν εντοπίστηκε γιατί δε συνεχίστηκε η ανασκαφή βορειοδυτικότερα.

Νοτιοανατολικά του χώρου Ι, δίπλα στον τοίχο Τ3 διαπιστώθηκε συσσώρευση μεγάλων λίθων — πεσμένων ίσως από τους τοίχους — έως τον τοίχο Τ7 που σχηματίζει γωνία με τον Τ2 και είναι παράλληλος με τους Τ3, Τ5 και Τ6. Το στρώμα αυτό αποτελείται από πλακοειδείς αργούς λίθους και έχει έκταση 3,20 × 3 μ.

Χώρος ΙΙ. Στο χώρο που εκτείνεται νοτιοδυτικά του τοίχου Τ2 και μέχρι τη μάντρα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ο τοίχος Τ4 που σχηματίζει ορθή γωνία με τον Τ2 σε απόσταση 3,45 μ. από το βορειοδυτικό άκρο του. Η τοιχοδομία του είναι όμοια με των άλλων τοίχων που εφάπτονται στον Τ2 (αργοί λίθοι μέτριου μεγέθους και μικρότεροι στα κενά), διαστ. 2,50 × 0,50 × 0,60 μ. Ο χώρος που σχηματίζεται από τη νοτιοανατολική γωνία των δυο τοίχων περιέχει επίχωση από λίθους και χαλαρά χώματα. Σε βάθος 0,65 μ. αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος μεσοελλαδικός παιδικός τάφος ακτέριστος με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Τα τοιχώματα είναι κατασκευασμένα από πλάκες ψαμμιτολίθου. Ο σκελετός βρέθηκε διαλυμένος, διαστ. 0,80 × 0,55, εσωτ. διαστ. 0,50 × 0,56 × 0,35, πάχ. τοιχωμάτων 0,06 μ.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ ΚΑΙ ΣΚΥΡΟΥ

Με το ΠΔ 941/15-10-77 ιδρύθηκε η ΙΑ΄ Εφορεία που περιλαμβάνει την Εύβοια, ένα μεγάλο τμήμα της Βοιωτίας και τη Σκύρο. Έφορος, με έδρα τη Χαλκίδα, τοποθετήθηκε η κ. Έβη Τουλούπα που με τη συνεργασία των επιστημονικών βοηθών Αμ. Καραπασχαλίδου και Χρ. Βλασσοπούλου προσπάθησε με πενιχρά μέσα να οργανώσει τη νέα Εφορεία. Στη δ. Καραπασχαλίδου οφείλονται και όλα τα σχέδια των ανασκαφών.

Στο νομό Ευβοίας λειτουργούν τρία μικρά μουσεία:

1. Της **Χαλκίδας.** Παραμένει στο νεοκλασικό κτίριο που χτίστηκε από την Αρχαιολογική Εταιρεία το 1910. Οι τρεις μικροί συνεχόμενοι χώροι και η αυλή με τις δυο στοές είναι ανεπαρκείς για την έκθεση των ευρημάτων. Θα μπορούσε να γίνει επέκταση αφού για το σκοπό αυτό έχουν απαλλοτριωθεί οικόπεδα γειτονικά. Σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Αναστηλώσεως έχουν γίνει προσχέδια που δυστυχώς δεν προωθήθηκαν.

2. Της **Ερέτριας.** Αποτελείται από μια μικρή αίθουσα εκθέσεων και δυο αποθήκες που χτίστηκαν το 1959-60 από την Υπηρεσία. Οι χώροι είναι ανεπαρκείς για το πλήθος των αρχαιολογικών αντικειμένων που συσσωρεύονται από τις σωστικές ανασκαφές της Εφορείας στην περιοχή, τις συστηματικές ανασκαφές της Ελβετικής Σχολής στην Ερέτρια και της Αγγλικής Σχολής στο Λευκαντί. Προτάσεις για επέκταση έγιναν από την Εφορεία σε συνεργασία και με τη Διεύθυνση Αναστηλώσεως και με την Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή.

3. Της **Σκύρου.** Χτίστηκε το 1963 και άρχισε να λειτουργεί από το 1973. Προς το παρόν επαρκεί, αφού ακόμη δεν έγιναν συστηματικές ανασκαφές στο νησί.

Εκτός από τα τρία μουσεία η Εύβοια έχει και συλλογές:

1. Στην **Κάρυστο.** Στεγάζεται σε αίθουσα του Γιοκαλείου Ιδρύματος, κατάλληλη να διαμορφωθεί σε μουσείο — αν διατεθούν χρήματα και τεχνικό προσωπικό. Περιλαμβάνει πάνω από 100 αντικείμενα, αρχιτεκτονικά μέλη, ενεπίγραφες στήλες, κομμάτια από ανάγλυφα και αγάλματα και αγγεία, κυρίως από τη Γεραιστό.

2. Στην **Ιστιαία.** Στεγάζεται σε παλιό ακατάλληλο κτίριο του Δημαρχείου. Αποτελείται από 15 περίπου μαρμάρινα αντικείμενα, ενεπίγραφες στήλες, πολλές με ανάγλυφη παράσταση και 15 πήλινα, μάλλον ασήμαντα.

3. Στους **Ωρεούς.** Σημαντική συλλογή από 50 περίπου αντικείμενα, επιτύμβιες ενεπίγραφες στήλες πολλές με ανάγλυφες μορφές, διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη· πλουτίζεται με νέα ευρήματα από ανασκαφές και περισυλλογή (βλ. παρακάτω). Στεγάζεται σε κοινοτικό κατάστημα στην πλατεία, όπου είναι στημένος ο μαρμάρινος ταύρος που είχε βρεθεί στη θάλασσα το 1965. Έγινε έλεγχος των αντικειμένων και καταγράφηκαν πέντε επιτύμβιες στήλες από το οικόπεδο Ψαρρού (βλ. παρακάτω).

4. Στο **Νέο Πύργο.** Τρεις επιτύμβιες στήλες και λίγα αρχιτεκτονικά μέλη, στεγάζονται στο γραφείο της Κοινότητας.

5. Στην **Αιδηψό.** Σαράντα έξι γλυπτά, αρχιτεκτονικά μέλη και επιγραφές είναι στιβαγμένα προσωρινά σε μια ακατάλληλη αποθήκη, έως ότου διαμορφωθεί σε μουσείο το σχολείο που παραχώρησε ο Δήμος.

6. Στη **Λίμνη.** Στο Ιστορικό Αρχείο φυλάγονται έξι μυκηναϊκά και εφτά άλλα αγγεία διάφορων εποχών.

7. Στην **Άνω Ποταμιά Κύμης.** Στο Κοινοτικό Γραφείο είναι φυλαγμένα όστρακα από τις ανασκαφές του 1976 και 1978 στην παρακείμενη ακρόπολη.

Ιδιωτικές συλλογές έχουν δηλωθεί:

1. Της κ. Ε. Μίχα: περίπου 2500 παλαιολιθικά εργαλεία από 18 διάφορες θέσεις στη Βόρεια, Νότια και Κεντρική Εύβοια βρίσκονται στο σπίτι της κ. Μίχα στην Αρτάκη.

2. Του κ. Μ. Στεφανίδη. Καταγράφηκαν 15 αγγεία κλασικής και ελληνιστικής εποχής στο σπίτι του στη Χαλκίδα.

Πέντε ιδιώτες παρέδωσαν τα παρακάτω αντικείμενα και πήραν τη νόμιμη αμοιβή τους.

1. Δυο λίθινους προϊστορικούς πελέκεις από το Θεολόγο Χαλκίδας, διαστ. 0,083 × 0,056 και 0,085 × 0,035 μ. (αριθ. ευρ. 4649 και 4650).

2. Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη ρωμαϊκών χρόνων από τα Πολιτικά Χαλκίδας, υψ. 0,57, πλ. 0,34 μ., (αριθ. ευρ. 4651) (Π ί ν. 42 α). Παριστάνεται σε ανάγλυφο άντρας και γυναίκα σε ανάκλιντρο. Επιγραφή: *Νείκων ματρὶ /Ματρὶ Παρμενότου.*

3. Μαρμάρινο άγαλμα Έρωτα, ύψ. 0,54 μ. (αριθ. ευρ. 4741) (Π ί ν. 42 β-γ). Καλό έργο ρωμαϊκής εποχής. Βρέθηκε, σε χώματα φερμένα από άγνωστο σημείο, στον Άγιο Στέφανο Χαλκίδας. Λείπουν τμήματα των ποδιών και του στηρίγματος. Η παιδική μορφή φέρει φαρέτρα και στηρίζεται σε κορμό δέντρου με τα χέρια δεμένα στην πλάτη με ταινία πίσω από τις αναδιπλωμένες φτερούγες. Ο τύπος είναι σπάνιος και φαίνεται ότι αποδίδει τον «τιμωρημένο» Έρωτα, γνωστό από φιλολογικές πηγές

4. Επιγραφή από Παλαιόβρυση Αγίας Άννας, ύψ. 0,64, πλ. 0,28-0,31, ύψ. γραμμάτων 0,028 μ. (αριθ. ευρ. 4754) (Π ί ν. 42 δ): *Θεόκριτος/ Ἀλεξάνδρο[υ]/[ἱ]ερεὺς καὶ/[τ]ὴν ἑαυτοῦ/[γ]υναῖκαν ἱέρειαν διὰ βίου/Διόκλειαν, Εὔ/τυχος Ζωπυρί/ωνος.*

5. Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη από Σκεπαστή

Λίμνης (αριθ. ευρ. 5420): *Θεόδωρος Ἀρίστωνος χαῖρε.*

Αυτοψίες έγιναν για να χορηγηθούν 33 άδειες για εκμετάλλευση λατομείων σε τοποθεσίες κοντά στο Αλιβέρι, στο Δύστο, στην Αυλίδα, στα Στύρα, στην Κύμη κ.α. καθώς και για εφτά παραθεριστικούς οικισμούς. Επισημάνθηκαν αρχαία: α) Στο δρόμο προς τον Ταξιάρχη, 2-3 χλμ. ΒΔ. της Ιστιαίας, όταν ένα μηχάνημα για βαθιά άροση παρέσυρε μεγάλους δόμους έως τη θέση **Δεξαμενή** (αγρός Αναστ. Ιωαννίδη): Ίσως να πρόκειται για την αρχαία Ιστιαία. Πιθανό να υπάρχει θέατρο, 1,5 χλμ. Δ. από την πόλη στην πλαγιά. β) Στη θέση Φασούλι, 3 χλμ. ΒΔ. της **Λίμνης** υποδείχθηκε μυκηναϊκός τάφος (βλ. παρακάτω). Η ακρόπολη του αρχαίου Ελημνίου είναι πιθανότατα ο λόφος Καστρί, 2 χλμ. ΒΔ. του λιμανιού. γ) Στο **Παλαμάρι της Σκύρου,** ακρωτήριο στη βορειοανατολική ακτή του νησιού που ανακάλυψε ο ακούραστος λάτρης των αρχαίων Αχιλλέας Κατσαρέλιας. Είναι φανερό από τα πολυπληθή όστρακα και τους οψιδιανούς ότι πρόκειται για σημαντική πρωτοελλαδική ακρόπολη, τοιχισμένη από την πλευρά που δεν προστατεύεται από τη θάλασσα (Π ί ν. 42 ε, 43 α-β).

Ενέργειες για να κηρυχθούν διατηρητέα έγιναν για τα Δημαρχεία της Καρύστου και της Κύμης. Διατηρητέο κηρύχθηκε το παλιό εργοστάσιο Αρέθουσα στη Χαλκίδα που προτάθηκε να αγοραστεί και να χρησιμοποιηθεί ως μουσείο του νομού.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Χ α λ κ ί δ α

Αρέθουσα

Η πρόθεση του Δήμου Χαλκιδέων να διαμορφώσει βαλτώδη χώρο που βρίσκεται μεταξύ της δημόσιας οδού προς την Ερέτρια και τον όρμο του Αγίου Στεφάνου μας έδωσε ελπίδες ότι θα αποκαλύπτονταν κτίσματα που συνδέονταν με την πηγή της Αρέθουσας. Μετά την αφαίρεση των επιφανειακών επιχώσεων και το ξερίζωμα των υδρόβιων φυτών που σκέπαζαν όλη την έκταση, εμφανίστηκε ένας τοίχος που έγινε αφορμή για τη διεξαγωγή ανασκαφικής έρευνας. Ο τοίχος αυτός (Ι) βρίσκεται σε απόσταση περίπου 60 μ. από τη θάλασσα και έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Το μήκος του είναι 8 και το ύψος του 0,70 μ. Η ανώτερη επιφάνειά του είναι σε βάθος 0,70 μ. Χτισμένος με αργούς λίθους και κονίαμα ανάμικτο με κομμάτια πλίνθων καλύπτεται στην εσωτερική του όψη με κουρασάνι. Ένα τμήμα του, μήκ. 2 μ., φαίνεται σαν προσθήκη ή επισκευή από τη διαφορά του οικοδομικού υλικού. Σε απόσταση 8 μ. από το νοτιοανατολικό άκρο του ο τοίχος καμπυλώνεται προς Α. σχηματίζοντας αψίδα. Στο σημείο αυτό χρειάστηκε να κατεδαφιστεί ένα σύγχρονο μικρό κτίσμα για την ολοκληρωτική αποκάλυψη του τοίχου. Βόρεια του τοίχου Ι και σε απόσταση 2,10 μ. βρέθηκαν άλλοι δυο τοίχοι. Ο ΙΙ σώζεται αποσπασματικά· έχει πλάτος 2,90 μ. και στο δυτικό του άκρο υπάρχει ακατέργαστος ογκόλιθος από ντόπια πέτρα. Σε μικρή απόσταση από το δυτικό αυτό άκρο είναι ο τοίχος ΙΙΙ, μήκ. 1,40 και πλ. 0,90 μ. Είναι και αυτοί οι δυο τοίχοι χτισμένοι με αργούς λίθους και κονίαμα. Όστρακα δε βρέθηκαν. Πιθανότατα πρόκειται για βασιλική.

Οικόπεδο Κράλλη-Σακελλαράκη

Δυτικά από το χώρο που διαμορφώνει ο Δήμος, σε απόσταση 80 μ. περίπου αποκαλύφθηκε πλατύς τοίχος που θα ανήκε σε σημαντικό κτίριο. Η ανασκαφή δεν ήταν δυνατή γιατί το οικόπεδο κατακλυζόταν από νερά.

Λόφος Καλλιμάνη

Η επέκταση παρακαμπτηρίου της οδού Αμαρυνθίων στη δυτική πλαγιά του λόφου Καλλιμάνη ΝΑ. της Χαλκίδας, έγινε αφορμή για μια ανασκαφική έρευνα που αποκάλυψε δυο ρωμαϊκούς τάφους και λείψανα τριών ελληνιστικών. Ο μηχανικός εκσκαφέας είχε ήδη καταστρέψει ένα μέρος από τους τάφους και είχε πετάξει καλυπτήριες πλάκες σε μια πλευρά του δρόμου.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος χτιστός με προσανατολισμό προς Δ. Η επιφάνειά του, σε βάθος 0,45 μ., αποτελείται από πώρινες ορθογώνιες πλάκες, από τις οποίες πέντε διατηρήθηκαν στη θέση τους. Ακουμπούν σε «πατούρα» από λεπτές πλίνθους χτισμένες με ασβεστοκονίαμα πάνω σε πλευρικά τοιχώματα από ακανόνιστους πωρολίθους και αργούς λίθους με επάλειψη κονιάματος. Εσωτερικά ο τάφος είναι ορθογώνιος με στρογγυλεμένες γωνίες και στενότερη τη δυτική στενή πλευρά. Περιείχε ακτέριστο σκελετό ενηλίκου, καταστραμμένο στις κνήμες από τον εκσκαφέα, επιφάνεια 0,85 × 1,40 μ., εσωτ. διαστάσεις 1,90 × 0,33-0,50, βάθος 0,57, πάχος τοιχωμάτων 0,15-0,40 μ.

Τάφος ΙΙ. Σώθηκε μόνο το ανατολικό του μισό, αλλά θα πρέπει να είναι όμοιος με τον τάφο Ι. Η καλυπτήρια επιφάνειά του βρέθηκε σε βάθος 0,60 μ. Το δάπεδο του τάφου είναι στρωμένο με χαλίκια και κονίαμα, εσωτ. διαστ. 1,75 × 0,50-0,60 × 0,47 μ.

Τα ελάχιστα όστρακα της επίχωσης είναι ρωμαϊκά.

Νότια του τάφου ΙΙ βρέθηκαν λείψανα τριών κεραμοσκεπών τάφων που είχαν καταστραφεί από τον εκσκαφέα. Τα θραύσματα από δακρυδόχες και λύχνους χρονολογούν τους τάφους αυτούς στα ελληνιστικά χρόνια.

Οι αρχαιολογικές έρευνες που ακολουθούν έγιναν

με αφορμή τη διάνοιξη ορυγμάτων για τη θεμελίωση οικοδομών.

Οδός Ληλαντίων

Στο οικόπεδο Δ. Αναγνωστόπουλου, διαστ. 21 × 14 μ., στο βορειοανατολικό τμήμα του βρέθηκε τοίχος (Ι) επιμελημένος που πιθανώς να στήριζε διώροφο κτίριο (Σ χ έ δ. 1). Έχει μήκος 8,40, πλάτος 0,55 και ύψος περίπου 1 μ. Ένας αρχαίος δρόμος, πλ. 5 μ., διασχίζει διαγώνια με διεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. το οικόπεδο. Τμήμα του είχε βρεθεί παλιότερα στο παρακείμενο οικόπεδο Ιω. Αλεξίου. Ξεχωρίζουν δυο οδοστρώματα, πάχ. 1 μ. Τα όστρακα στο τμήμα αυτό είναι ελληνιστικά από μεγαρικούς σκύφους και λύχνους με ανάγλυφη διακόσμηση. Βρέθηκαν ακόμη και μήτρες για παρόμοια αγγεία.

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε αγγειοπλαστικό εργαστήριο που προχωρεί πιθανότατα και στο παρακείμενο οικόπεδο Καμαριώτη. Οι τοίχοι ΙΙ, IV, V, και VII του εργαστηρίου αποτελούνται από κεραμίδες σε οριζόντιες στρώσεις και μικρούς λίθους. Όμοιους τοίχους είχαν και τα υστερορωμαϊκά λουτρά στο οικόπεδο Αρτεμ. Ρούσσου που απέχει γύρω στα 25 μ. (ανασκαφή 1977). Ο χώρος ανάμεσα σ' αυτούς τους τοίχους θα χρησίμευε για την επεξεργασία του πηλού. Ο φούρνος του εργαστηρίου είναι νοτιοανατολικά αυτού του χώρου (Π ί ν. 43 γ). Είναι πεταλόσχημος και έχει διαστάσεις 1,67 × 0,72 μ. Τα όστρακα που βρέθηκαν στο χώρο του εργαστηρίου είναι χονδροειδή υστερορωμαϊκά και ανάμεσά τους πολλά στηρίγματα κλιβάνου. Σε επαφή με τον τοίχο V υπάρχει αμυγδαλόσχημη κατασκευή, μήκ. 0,50, πλ. 0,40 μ., με πήλινα τοιχώματα και δάπεδο. Εδώ βρέθηκαν λίγα όστρακα από άβαφες χύτρες. Παραμένει άγνωστος ο προορισμός της κατασκευής αυτής.

Οδός Μονής Ερίων

Στη θέση Βροντού, στο οικόπεδο Ασημ. Σμπιλίρη, (δίπλα στο οικόπεδο Ιω. Μαμμή που ερευνήθηκε το 1976), αποκαλύφθηκαν έξι τάφοι λαξευμένοι στο φυσικό πρασινωπό πώρο. Ο τάφος ΙΙ ήταν κεραμοσκεπής, παιδικός. Στα σημεία όπου ο πώρος ήταν σαθρός οι τάφοι είχαν μεταξύ τους τοιχάκι από αργούς λίθους και κεραμίδες, όπως στην περίπτωση των τάφων Ι, IV, V και VI. Λίγα άβαφα χονδροειδή αγγεία (πρόχοι) ήταν τα ευρήματα στους τάφους. Στην επίχωση υπήρχαν λίγα όστρακα από κοινά ρωμαϊκά αγγεία, ένα μελαμβαφές κλειστό αγγείο και θραύσμα διαστ. 0,55 × 0,55 × 0,33 μ. από μαρμάρινη επιγραφή, *..Μ.../ ..Μ../ ΝΗ/ ΛΗCΘ*. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν κτίρια ρωμαϊκής εποχής που ανήκουν σε δυο φάσεις. Η κατασκευή τους είναι πρόχειρη. Οι νεότεροι τοίχοι Α-Θ είχαν ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Οδός Μεσσαπίων και Αγίας Παρασκευής

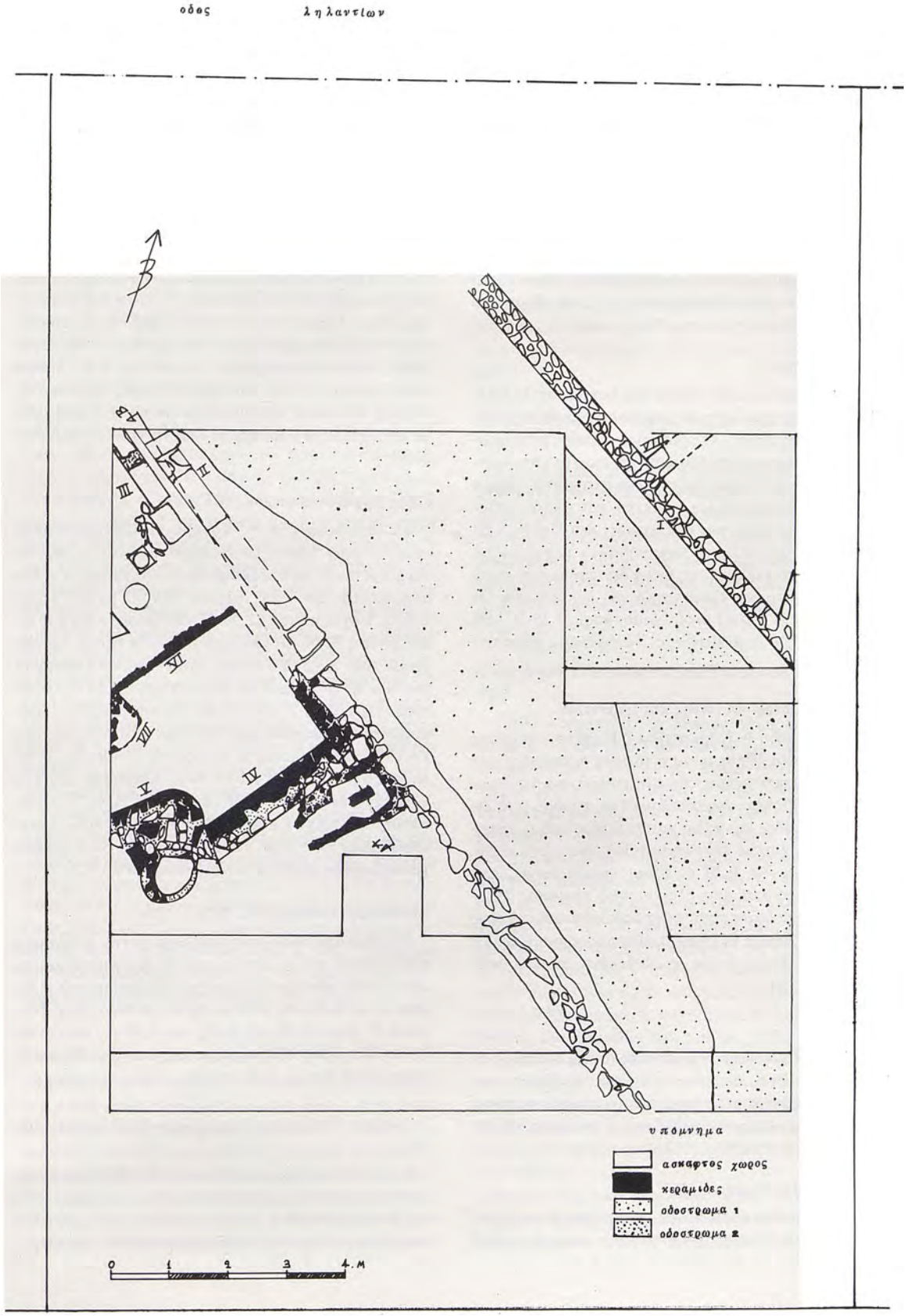
Στην περιοχή Δέλτα στο ανατολικό όριο του οικοπέδου Αντ. Κούκουρα (οικοδομήσιμος χώρος διαστ. 16,20 × 9,80 μ.) και σε βάθος 1,20 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα πήλινου αγωγού κυκλικής διατομής, διαμ. 0,11 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. Στο βορειοδυτικό τμήμα βρέθηκε τμήμα ελληνιστικού σπιτιού, που δεν ήταν δυνατό για τεχνικούς λόγους να ερευνηθεί καλά. Τα όστρακα όλης της επίχωσης ήταν ελληνιστικά μελαμβαφή από σκύφους, κύλικες και κυρίως πινάκια. Ένα ακέραιο πινάκιο έχει διάμετρο 0,135 μ. Υπήρχαν ακόμη πολλά μαύρα πήλινα δισκάρια με οπή στο κέντρο, διαμ. 0,042 μ. και μια σιδερένια σπάτουλα, μήκ. 0,095 μ. Από το σπίτι αποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια. Ο χώρος 1 είναι πιθανότατα ανδρώνας, διαστ. 4,50 × 4,80 μ., και ορίζεται από τους τοίχους Ι,ΙΙ και ΙΙΙ. Το μωσαϊκό του δάπεδο αποτελείται από φυσικές γκρίζες ψηφίδες. Μια κυκλική υποδοχή στο βόρειο τμήμα του, διαμ. 0,11 μ., ίσως να στήριζε τραπεζοφόρο. Στα δυτικά του δωματίου διακρίνεται είσοδος, πλ. 1,30 μ., προς το χώρο 2, που ήταν ίσως προθάλαμος. Ένα χάλκινο καρφί, μήκ. 0,085, διαμ. κεφαλής 0,16 μ., θα ανήκε στην πόρτα. Αποκαλύφθηκε ένα τμήμα του χώρου αυτού, διαστ. 1,08 × 4,50 μ., ενώ το υπόλοιπο προχωρεί κάτω από την οδό Αγίας Παρασκευής. Το δάπεδό του από φυσικές ψηφίδες, μικρότερες από εκείνες του δωματίου 1, είναι λευκές, μαύρες και καστανές. Στο νοτιοανατολικό τμήμα υπάρχει αγωγός-αυλάκι με κατεύθυνση Α.-Δ. που καταλήγει σε κυκλική υποδοχή, διαμ. 0,15 μ.

Οδός Δημοκρίτου και Νηλέως

Στην περιοχή Φανάρι, στο οικόπεδο Γ. Γιώτα-Αθ. Κουσκούτη με την ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν πολλά αρχιτεκτονικά μέλη από μεγάλο κτίριο καθώς και θραύσματα από επιτύμβιες στήλες. Το υλικό αυτό πρέπει να μεταφέρθηκε από παρακείμενη περιοχή και να ρίχθηκε σε μια τάφρο, μήκ. 13 και πλ. 1-3,50 μ., που διασχίζει διαγώνια το οικόπεδο, λαξευμένη στο φυσικό βράχο. Από τα αρχιτεκτονικά μέλη τα πιο ενδιαφέροντα είναι δόμος από ανωδομή κτιρίου με γεισήποδα, διαστ. 0,85 × 0,50 × 0,45 μ., και σπόνδυλοι κιόνων. Από τις μαρμάρινες στήλες, μια αετωματική, ύψ. 0,232, πλ. 0,20-0,215 και πάχ. 0,056 μ., διατηρεί επιγραφή: *Μύρτων/Χαρώνδου*. Βρέθηκαν ακόμη: μικρό κομμάτι (μήκ. 0,07, πλ. 0,065, πάχ. 0,10 μ.) από λίθινη επιγραφή: *ΝΙΜ* και δυο βάσεις αγαλμάτων, διαστ. 0,25 × 0,25 × 0,15, και 0,70 × 0,60 × 0,28 μ. Η κεραμική ήταν φτωχή: ένα κομμάτι από μελαμβαφή κύλικα και λίγα άβαφα όστρακα από οικιακά σκεύη.

Οδός Α. Αγγελέτου και Οσίου Δαυίδ

Στην περιοχή Άγιος Ταξιάρχης στη βορειοανατο-

Σχέδ. 1. Χαλκίδα. Οδός Ληλαντίων. Κάτοψη της ανασκαφής.

λική πλευρά του οικοπέδου Ιω. Τάραμα αποκαλύφθηκε σε βάθος 3 μ. από την επιφάνεια, λαξευμένη μέσα στο φυσικό βράχο, στενή στοά υδραγωγείου. Εκσκαπτικό μηχάνημα κατέστρεψε την οροφή ενός τμήματος (10 μ. περίπου) της στοάς και έγινε ορατή μια «πατούρα» στη νότια πλευρά με αναστραμμένες κεραμίδες και υπολείμματα σωλήνωσης, ύψ. 0,70, πλ. 0,025 μ. Κατευθύνεται από ΒΑ. προς ΝΔ. Η έρευνα της στοάς έγινε στο βορειοανατολικό τμήμα, σε μήκος 30 μ. και στο νοτιοδυτικό σε μήκος 15 μ. Επειδή τα σπίτια που βρίσκονται πάνω από τη στοά θα κινδύνευαν να καταρρεύσουν δόθηκε άδεια κατάχωσης της στοάς και ανέγερσης της οικοδομής με κατάλληλη διευθέτηση της θεμελίωσης.

Οδός Αρεθούσης

Στο οικόπεδο Ιω. Κοντούλα και Σια, διαστ. 16,80 × 27,10 μ., αποκαλύφθηκαν τέσσερις αποθέτες από τους οποίους ο ένας (1) βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και οι τρεις στο νοτιοανατολικό (2, 3, 4). Είναι λαξευμένοι στο φυσικό πώρο και έχουν σχήμα άλλοι κυκλικό και άλλοι ορθογώνιο. Η διάμετρος των κυκλικών (1 και 2) είναι 1,05 και 1,15 μ. αντίστοιχα. Ερευνήθηκαν μέχρι βάθος 0,55 μ. από το χείλος τους αλλά δεν απέδωσαν παρά ελάχιστα όστρακα γεωμετρικά και μελαμβαφή. Οι ορθογώνιοι (3 και 4) έχουν διαστάσεις 1,15 × 1,90 και 1,15 × 2,10 μ. αντίστοιχα. Τα όστρακα εδώ ήταν βυζαντινά.

Οδός Κριεζώτου, Φίλωνος και Ιωαννίδου

Στο οικόπεδο Α. Καρλατήρα-Ι. Κεράτσα, έκτασης 850 τ.μ., ερευνήθηκε μόνο η τάφρος που ανοίχθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου για τη θεμελίωση περιβόλου. Αφαιρέθηκε ένα στρώμα από λίθους, κεραμίδες και χώμα και σε βάθος 0,30 μ. εμφανίστηκε τοίχος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., μήκ. 2,90, πλ. 0,57 και ύψ. 0,30 μ. Είναι θεμελιωμένος στο φυσικό πώρο και αποτελείται από τέσσερις λιθοπλίνθους που διατηρούν στην επάνω επιφάνειά τους ίχνη από κονίαμα και θραύσματα από κεραμίδες. Τα όστρακα ήταν λίγα και ανακατεμένα, τα περισσότερα βυζαντινά.

Ερέτρια

Η Εφορεία έκανε δοκιμαστικές τομές, συνήθως σε σχήμα σταυρού, στα οικόπεδα που επρόκειτο να οικοδομηθούν· ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα ο έλεγχος στα σκάμματα των ιδιωτών για οποιοδήποτε έργο, ήταν αυστηρός.

Οδός Αρχαίου Θεάτρου (Ο.Τ. 654)

Η έρευνα που έγινε στο εμπρός τμήμα του οικοπέδου Χρυσ. Πανταζή (στο πίσω υπάρχει παλιό σπίτι) αποκάλυψε δυο τοίχους και έναν αγωγό. Ο τοίχος Ι εμφανίστηκε σε βάθος 0,70 μ.· έχει μήκος 2,90, πλάτος 0,35 και ύψος 0,10-0,40 μ., κατεύθυνση Α.-Δ. Ο τοίχος ΙΙ έχει μήκος 1,40, πλάτος 0,40 και ύψος 0,35 μ., κατεύθυνση Β.-Ν. Η κατασκευή τους δεν είναι πολύ επιμελημένη και θα μπορούσαν να ανήκουν σε κτίσμα του 4ου αι. π.Χ. Ο αγωγός βρίσκεται στην προέκταση του τοίχου ΙΙ, αποτελείται από δυο κάθετα τοποθετημένες πλάκες και έχει μήκος 0,40, άνοιγμα 0,22-0,40 και ύψος 0,35-0,45 μ. Βορειοδυτικά και σε βάθος 0,85 μ. βρέθηκε πιθάρι, ύψ. 1,52 και διαμ. βάσης 0,45 μ. Στο ύψος της κοιλιάς σώζεται μολύβδινος σύνδεσμος από παλιά συγκόλλησή του. Η βάση έχει οπή, διαμ. 0,07 μ. Το εσωτερικό του ήταν γεμάτο χώμα και περιείχε λίγα γεωμετρικά όστρακα, μελαμβαφή του 4ου αι. π.Χ., άβαφα από οικιακά σκεύη, και δυο χάλκινα νομίσματα. Όμοια όστρακα βρέθηκαν και στην επίχωση μαζί με λίγα χάλκινα νομίσματα και ένα χάλκινο ειδώλιο όνου.

Οδός Αρχαίου Θεάτρου (Ο.Τ. 201)

Τα δυο οικόπεδα Α. Κατέβα-Κ. Παναγοπούλου ερευνήθηκαν ταυτόχρονα επειδή ανήκαν σε συγγενικά πρόσωπα. Αποκαλύφθηκαν δυο κτίρια. Το ένα απαρτίζεται από τους τοίχους I-IV. Ο μεγαλύτερος τοίχος Ι έχει μήκος 12,90 μ. και, όπως ο τοίχος ΙΙ, διεύθυνση Β.-Ν. Οι υπόλοιποι τοίχοι έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. Το κτίριο αυτό έχει τρία δωμάτια που δεν ήταν δυνατό να αποκαλυφθούν ολοκληρωτικά. Το κτίριο 2 είναι πολύ καταστραμμένο. Διακρίνεται ένα δωμάτιο που ορίζεται από τους τοίχους VI-VIII. Ο μεγαλύτερος τοίχος VI έχει μήκος 2,50, πλάτος 0,53 και ύψος 0,10-0,20 μ. Όπως και ο τοίχος VIII έχει διεύθυνση Β.-Ν., ενώ ο VII Α.-Δ. Η κατασκευή των τοίχων και τα λίγα όστρακα που συγκεντρώθηκαν από την παρακολούθηση των τοίχων χρονολογούν το συγκρότημα στον 4ο αι. π.Χ.

Λεωφόρος Ίσιδος (Ο.Τ. 767)

Μετά από δυο δοκιμαστικές τομές στην πίσω αυλή του σπιτιού που η ιδιοκτήτρια Ε. Σαράπη θέλει να επεκτείνει, φάνηκαν δυο τοίχοι του 4ου αι. π.Χ. Ο Ι, μήκ. 1, πλ. 0,45, ύψ. 0,35 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και ο ΙΙ, μήκ. 5,70, πλ. 0,45, ύψ. 0,35 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Μέσα στην επίχωση βρέθηκαν όστρακα του 4ου αι. π.Χ. και ένα χάλκινο νόμισμα.

Λεωφόρος Ίσιδος και Δαφνηφόρου Απόλλωνος (Ο.Τ. 725)

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου Σπ. Καρβελά αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 1,35, πλ. 0,50, ύψ. 0,10 μ. Είναι χτισμένος από μια μόνο σειρά αργών λίθων. Πιθανότατα ανήκει σε κτίριο

γεωμετρικής εποχής γιατί με λίγα μελαμβαφή του 4ου αι. π.Χ. βρέθηκαν και όστρακα γεωμετρικά. Πολύ κοντά στον τοίχο υπήρχαν θραύσματα από μεγάλο πιθάρι και ένας μολύβδινος σύνδεσμος με χαραγμένο ψαροκόκαλο. Στο γειτονικό οικόπεδο Δ. Κόλλια είχε βρεθεί άλλοτε τοίχος κλασικής εποχής.

Οδός Γλαυκίππου Διονυσίου (Ο.Τ. 695)

Στο οικόπεδο Παν. Κόλλια ερευνήθηκαν δυο χωριστά τμήματα. Το πρώτο, διαστ. 18,50 × 11 μ. στα ΝΑ. του οικοπέδου έκρυβε εννέα τοίχους (I-IX) (Σ χ έ δ. 2), που ανήκουν σε τρία χωριστά κτίρια (1-3). Οι τοίχοι, V, μήκ. 0,70, πλ. 1,02, ύψ. 0,15-0,22 μ., κατεύθυνσης Β.-Ν. και VI, μήκ. 1,26, πλ. 1,04, ύψ. 0,22 μ., κατεύθυνσης Α.-Δ., που σχηματίζουν Τ βρίσκονται σε βαθύτερο στρώμα από τους άλλους και ανήκουν στο αρχαιότερο κτίριο 1. Το μεγάλο τους πλάτος δείχνει ότι στήριζαν ίσως και άλλο όροφο. Όστρακα δε βρέθηκαν αλλά η κατασκευή τους από πλακωτούς λίθους δεν αποκλείει να είναι γεωμετρικής εποχής. Οι τοίχοι VIII, μήκ. 1, πλ. 0,56, ύψ. 0,30 μ., και ο κάθετος σ' αυτόν IX, ίδιων διαστάσεων, ανήκουν στο κτίριο 3 που ανήκει μάλλον στα κλασικά χρόνια. Ούτε εδώ βρέθηκαν όστρακα. Οι τοίχοι I-IV και VII, χτισμένοι με επιμέλεια από αργούς και λαξευτούς λίθους ανήκουν στο νεότερο κτίριο 2 που βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Αποτελείται από τέσσερα δωμάτια (α-δ) μέσα στα οποία βρέθηκαν όστρακα μελαμβαφή του 4ου αι. π.Χ., ανακατεμένα με ελάχιστα γεωμετρικά και ελληνιστικά. Φαίνεται ότι έγιναν ορισμένες μετατροπές στο σπίτι αυτό γιατί μια είσοδος, πλ. 1,12 μ., στον τοίχο II που συνέδεε τα δωμάτια α και β, καταργήθηκε με χτίσιμο ενώ διατηρείται είσοδος, πλ. 1,28 μ., στο δωμάτιο β από τα ανατολικά (τοίχος IV).

Το δεύτερο τμήμα του οικοπέδου, διαστ. 11,85 × 6,80 μ., στα βορειοανατολικά ερευνήθηκε με δυο τομές σε σχήμα Τ. Βρέθηκε μόνο ένα πηγάδι κυκλικό με πήλινα τοιχώματα. Γύρω από το χείλος του ακανόνιστοι λίθοι δημιουργούν ένα τοιχάκι, πλ. 0,45 και ύψ. 0,25 μ. Τα όστρακα γύρω από το πηγάδι είναι του 4ου αι. π.Χ. Σε απόσταση 1,10 μ. από το πηγάδι βρέθηκε πωρόλιθος, διαστ. 1,42 × 0,70 μ., που ανήκει ίσως σε κοντινό αρχαίο κτίριο.

Οδός Γλαυκίππου Διονυσίου (Ο.Τ. 693)

Ερευνήθηκε το τμήμα του οικοπέδου Ευαγγ. Πανταζή που είναι πίσω από το παλιό σπίτι. Αποκαλύφθηκαν εφτά τοίχοι αρχαίων κτιρίων (I-VII) που αντιπροσωπεύουν τέσσερις φάσεις. Ο τοίχος VI εμφανίστηκε σε βάθος 0,77 μ., είναι ελαφρά καμπύλος και έχει μήκος 1,15, πλάτος 0,18-0,20 και ύψος 0,22 μ. Όστρακα δε βρέθηκαν, όμως η κατασκευή του και το σχήμα του δείχνουν ότι ανήκει σε γεωμετρικό κτίσμα. Οι τοίχοι III, V και VII είναι σύγχρονοι. Ο III, μήκ. 11,55, πλ. 0,45, ύψ. 0,50 μ., έχει τον ίδιο προσανατολισμό (Α.-Δ.) όπως και ο παλιότερός του IV. Σε άλλη φάση ανήκουν οι τοίχοι I και II. Από τα όστρακα φαίνεται ότι χτίστηκαν τον 4ο αι. π.Χ.

Οδός Γλαυκίππου Διονυσίου (Ο.Τ. 193)

Στο οικόπεδο Ηλία Νάστου σε ένα χώρο, διαστ. 5,50 × 9 μ., στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου φάνηκαν, μετά από ανασκαφική έρευνα, δυο τοίχοι πώρινοι μεγάλου κτιρίου που προχωρούν πέρα από την οικοδομήσιμη έκταση. Ο τοίχος I, μήκ. 2,60, πλ. 0,60, ύψ. 0,42 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., τέμνεται κάθετα από τον τοίχο II, μήκ. 3,70, πλ. 0,70, ύψ. 0,40 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Τα όστρακα είναι του 4ου αι. π.Χ.

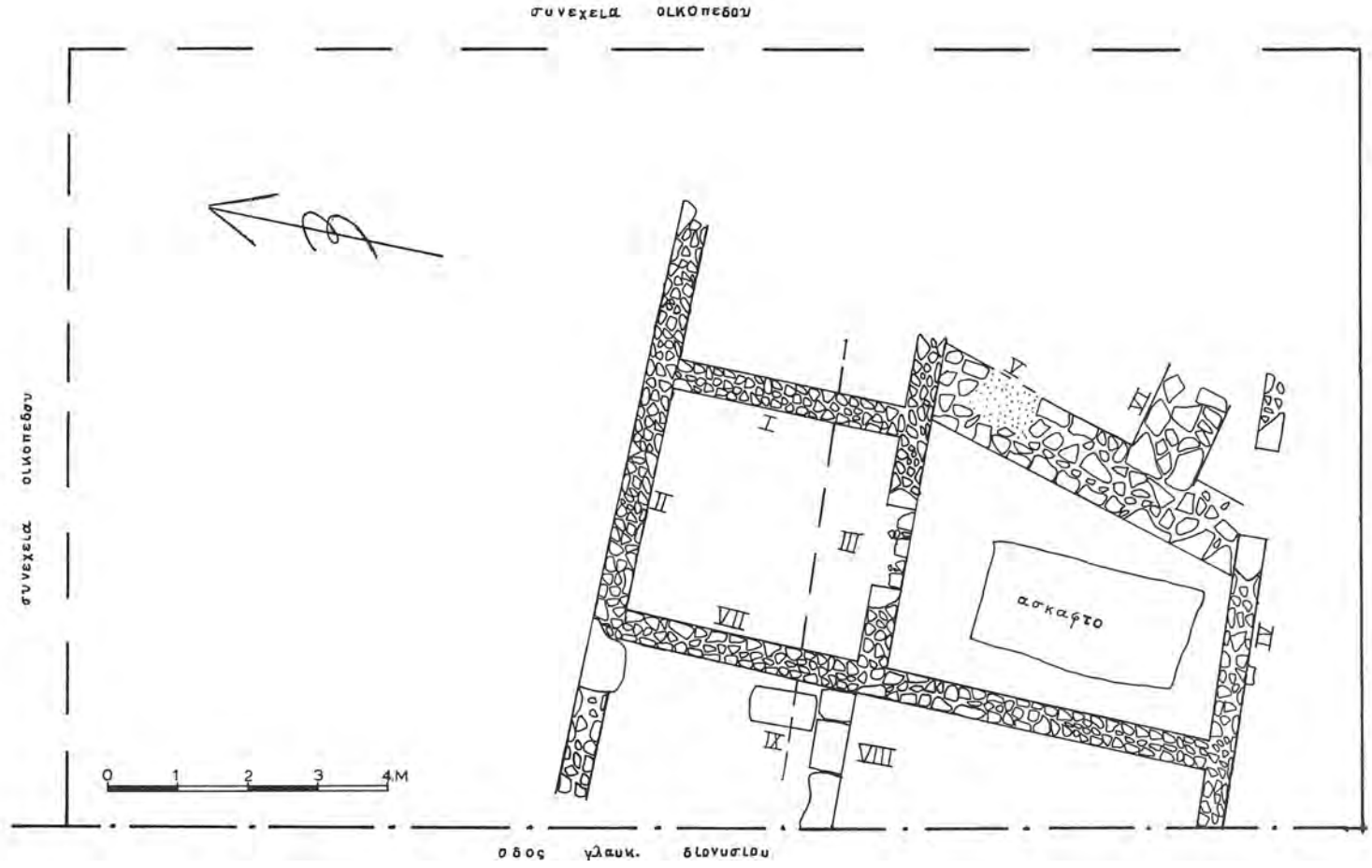
Οδός Γλαυκίππου Διονυσίου και Αρτέμιδος Αμαρυσίας (Ο.Τ. 200)

Το οικόπεδο Ευ. και Στ. Αλεξανδρή βρίσκεται απέναντι από το οικόπεδο Μαυρογένους, όπου είχαν βρεθεί σημαντικά κτίρια (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 349). Εδώ βρέθηκε ένας μόνο τοίχος, μήκ. 1,35, πλ. 0,45 και ύψ. 0,30 μ., που προχωρεί και σε παρακείμενο οικόπεδο. Εκτός από τα όστρακα του 4ου αι. βρέθηκε μια μελαμβαφής όλπη και ένα χάλκινο νόμισμα.

Οδός Αγαθ. Σωσικράτους και Ευνόμου Κηφισού (Ο.Τ. 714)

Από το οικόπεδο Ειρ. Μπουραντζά, έκτασης 21 × 40,50 μ., ερευνήθηκε μόνο ένας χώρος στο δυτικό τμήμα, διαστ. 10 × 11 μ. Ήρθαν στο φως πολλοί τοίχοι (I-XVII), 13 δωμάτια, δυο πηγάδια, το α΄ κυκλικό με αργούς λίθους, το β΄ ορθογώνιο πώρινο. Ο τοίχος I είναι χτισμένος με πέντε πώρινους δόμους, ενώ οι υπόλοιποι με ημιεργασμένους λίθους. Φαίνεται να ανήκουν σε τρεις φάσεις της κλασικής εποχής. Τα όστρακα είναι κυρίως μελαμβαφή του 4ου αι. π.Χ., λύχνος, φιαλίδια, άβαφες χύτρες, σφαιρικά ληκύθια, δεκατέσσερα χάλκινα νομίσματα, δύο χάλκινες εφηλίδες κι ένα χάλκινο καρφί. Στο δωμάτιο 10 που περικλείεται από τους τοίχους I, II, V και XVI, υπήρχε στρώμα καταστροφής από κεραμίδες στέγης και όστρακα του 5ου αι. π.Χ., κυρίως από ληκύθους, και άφθονα ίχνη φωτιάς. Εκτεταμένη πυρά μαζί με όστρακα γεωμετρικά από σκύφους, πινάκια και κρατήρες παρατηρήθηκε στο δωμάτιο 12. Επάνω στον τοίχο XII βρέθηκε μαρμάρινος τριπτήρας σε σχήμα ανθρώπινου δακτύλου, μήκ. 0,15, ύψ. 0,085 μ.

Τα δωμάτια 2 και 3 έχουν είσοδο από τα δυτικά. Τα ανοίγματά τους είναι ασυνήθιστα μεγάλα, μήκ. 2, πλ. 0,48 μ. Στις άκρες διατηρούνται υποδοχές με μολυ-

Σχέδ. 2. Ερέτρια. Οδός Γλαυκίππου Διονυσίου (Ο.Τ. 695). Κάτοψη της ανασκαφής.

βδοχόηση και όπως φαίνεται είχαν δυο θυρόφυλλα κινητά — ίσως το ένα να ήταν σταθερό και το άλλο κινητό. Όμοιο σύστημα έχουν τα μαγαζιά της Πομπηίας όπως παρατήρησε ο κ. Krause, διευθυντής των ανασκαφών της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής.

Οδός Ευνόμου Κηφισού (Ο.Τ. 711)

Στο οικόπεδο Δημ. Γερακίνη αποκαλύφθηκε μετά από δοκιμαστική ανασκαφή τμήμα ελληνιστικής οικίας που εκτείνεται και στο παρακείμενο οικόπεδο Μ. Θεοδώρου. Ένα άλλο τμήμα ελληνιστικού σπιτιού με ψηφιδωτό δάπεδο είχε βρεθεί το 1975 στο απέναντι οικόπεδο Ι. Γαπλέ ενώ στο οικόπεδο Α. Φιλιππή (κι αυτό απέναντι) είχαν ανασκαφεί το 1977 κτίρια κλασικής και ελληνιστικής εποχής. Το αρχαίο σπίτι στο οικόπεδο Γερακίνη αποτελείται από μια αυλή (3), διαστ. 2,80 × 1,80 μ., έναν προθάλαμο (5), διαστ. 3,98 × 1,33 μ., και ένα δωμάτιο (1), διαστ. 3,65 × 4 μ. Και οι τρεις χώροι έχουν μωσαϊκά δάπεδα από φυσικές λευκές και γκρίζες ψηφίδες, αρκετά καταστραμμένα. Το δωμάτιο (1) που επικοινωνούσε στα ανατολικά με άλλο προθάλαμο (2) περικλείεται από τους τοίχους IV, V και VI, χτισμένους με λαξευμένους λίθους. Αντίθετα ο τοίχος III από λιθοπλίνθους είναι προφανώς παλιότερος γιατί πάνω σ' αυτόν πάτησε το ψηφιδωτό δάπεδο. Στη βορινή πλευρά του σπιτιού διατηρείται τμήμα λιθοστρώτου, διαστ. 3,30 × 3,15 μ., και στην άκρη του κυκλικός αποθέτης, διαμ. 1,20 μ. Περιείχε μόνο λίθους και κεραμίδες. Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν από το σπίτι και το λιθόστρωτο είναι ελληνιστικά. Κάτω από το λιθόστρωτο (ΒΔ) αποκαλύφθηκε ο τοίχος ΙΙ με κατεύθυνση Α.-Δ., που αποτελείται από τρεις πώρινους δόμους και έχει μήκος 3,25, πλάτος 0,53 και ύψος 0,30 μ. Ανήκει σε κτίριο του 4ου αι. π.Χ., όπως δείχνουν τα όστρακα που βρέθηκαν στην παρακολούθησή του. Σύγχρονός του πρέπει να είναι και ένας πήλινος αγωγός με ίδια κατεύθυνση. Περνά κάτω από τον τοίχο ΙΙ και το λιθόστρωτο, μήκ. 1,35, διαμ. 0,47 μ. και έχει κατά διαστήματα μολύβδινους συνδέσμους.

Οδός Ηγελόχου Ταραντίνου (Ο.Τ. 369)

Στο οικόπεδο Ν. Κόλλια η έρευνα άρχισε με τρεις τομές. Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε κτίριο του 4ου αι. π.Χ. Αποτελείται από ένα δωμάτιο, διαστ. 3 × 3 μ., που ορίζεται από τους τοίχους I-IV. Ο Ι και ΙΙ έχουν κατεύθυνση Α.-Δ., μεγαλύτερος είναι ο τοίχος Ι που φθάνει σε μήκος 11,80 και έχει πλάτος 0,55-0,60 και ύψος 0,15-0,82 μ. Ο τοίχος ΙΙ τέμνεται από την είσοδο του δωματίου που έχει πλάτος 1,08 μ. Σχεδόν παράλληλα με τον τοίχο IV διακρίνεται τμήμα πήλινου αγωγού. Στην επίχωση του οικοπέδου βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα, ένα ωοειδές χάλκινο αντικείμενο, όστρακα 4ου αι. π.Χ. και πήλινες αγνύθες διάφορων σχημάτων.

Οδός Φιλοσόφου Μενεδήμου (Ο.Τ. 677)

Στο εμπρός μέρος του οικοπέδου Γ. Κόλλια, σε βάθος 0,20 μ., βρέθηκε τοίχος επιμελημένος με κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 12,18, πλ. 0,45, ύψ. 0,60 μ., που προχωρεί πέρα από την οικοδομική γραμμή. Σύρριζα στη δυτική πλευρά του περνά αρχαίος δρόμος που διατηρείται σε μήκος 11,50 μ. Το πλάτος του είναι άγνωστο γιατί ένα μέρος του καλύπτεται από το παρακείμενο σπίτι Σπυρ. Κόλλια. Η κατασκευή του τοίχου και τα όστρακα χρονολογούν την κατασκευή στα ελληνιστικά χρόνια.

Οδός Αριστογείτονος Φιλοξένου και Αποστόλη (Ο.Τ. 355)

Ερευνήθηκε τμήμα του οικοπέδου Α. Βράκα νοτιοδυτικά από το παλιό σπίτι που επρόκειτο να επεκταθεί. Σε βάθος 1,80 μ. φάνηκε σαρκοφάγος, μονολιθική από κογχυλιάτη λίθο που καλυπτόταν από τρεις πλάκες, μήκ. 2,30, πλ. 0,85, ύψ. 0,70, πάχ. τοιχωμάτων 0,10 μ. Προσανατολισμός Α.-Δ. Στο εσωτερικό υπήρχε σκελετός, μήκ. 1,60 μ., χωρίς το κρανίο που είχε μετακινηθεί. Θα πρέπει να ανήκε σε νέο άντρα όπως δείχνουν τα κτερίσματα. Στο ύψος του στέρνου δεξιά από το νεκρό μεγάλη χάλκινη στλεγγίδα, κοντά στο δεξί πόδι δύο χάλκινα αντικείμενα από ιπποσκευή και δύο εφηλίδες. Στο μήκος του αριστερού σκέλους ήταν τοποθετημένοι 32 αστράγαλοι, ανάμεσα στα πόδια μια ερυθρόμορφη λήκυθος με παράσταση αυλητή και διακόσμηση από ανθέμια στους ώμους (Πίν. 43 δ-ε). Όμοια διακόσμηση είχε και μια δεύτερη λήκυθος χωρίς παράσταση. Κοντά της μια μάζα ακαθόριστη, ίσως από πετσί και οξειδωμένο σίδερο, μπορεί να ήταν χαλινάρια. Ο σκελετός περιβαλλόταν από κομμάτια ξύλου σε αποσύνθεση και στις τέσσερις γωνιές της σαρκοφάγου υπήρχαν σιδερένια καρφιά, λείψανα πιθανότατα από την κλίνη του νεκρού.

Έξω και γύρω από τη σαρκοφάγο τα όστρακα ήταν ανακατεμένα: γεωμετρικά, αρχαϊκά, κλασικά. Βόρεια από τη σαρκοφάγο, σε βάθος 0,50 μ., φάνηκε τμήμα αρχαίου δρόμου με κατεύθυνση Β.-Ν. που χρονολογείται από τα όστρακα στον 4ο αι. π.Χ. Η ύπαρξη ταφής μέσα στην αρχαία πόλη είναι αξιοπερίεργη και θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως ηρώο.

Λεωφόρος Αρτέμιδος Αμαρυσίας (Ο.Τ. 13)

Ο τοίχος που βρέθηκε εδώ στην παραλιακή λεωφόρο στο οικόπεδο Αγγ. Γιαννάκη, με την επιμελημένη κατασκευή του και το μεγάλο του πλάτος (1,15 μ.) δείχνει ότι ανήκει στην οχύρωση του αρχαίου λιμα-

νιού. Η μια πλευρά του — αλλά όχι σε όλο το μήκος του — διατηρεί «πατούρα», πλ. 0,40 μ. Η κατεύθυνσή του είναι ΒΔ.-ΝΑ. Από τα μήκος του αποκαλύφθηκαν μόνο 9 μ. γιατί προχωρεί πέρα από την οικοδομική γραμμή. Το ύψος κυμαίνεται μεταξύ 0,17-0,80 μ. Τα όστρακα είναι τα περισσότερα του 4ου αι. π.Χ., υπάρχουν όμως και λίγα αρχαϊκά και γεωμετρικά.

Οδός Αριστονίκου Ερατωνύμου (Ο.Τ. 111)

Το οικόπεδο Στ. Τακέλα απέχει 10 περίπου μ. από το οικόπεδο Θεοφάνους όπου το 1973 είχε βρεθεί τμήμα του αρχαίου τείχους της πόλης. Με τη δοκιμαστική τομή αποκαλύφθηκαν δυο τοίχοι χτισμένοι με αργούς λίθους. Ο Ι με κατεύθυνση Β.-Ν. προχωρεί έξω από τα όρια του οικοδομήσιμου χώρου. Ο ΙΙ είναι κάθετος στον Ι με κατεύθυνση Α.-Δ. και έχει μήκος 3,35, πλάτος 0,55 και ύψος 0,55 μ. Τα όστρακα από την επίχωση είναι του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Αριστίωνος Απολλωνίδου (Ο.Τ. 5)

Στο οικόπεδο Αγγ. Αντωνίου ερευνήθηκε ένας χώρος, έκτασης 13,50 × 1,50 μ., όπου ο ιδιοκτήτης ήθελε να γίνουν υποστηλώματα για επέκταση της παλιάς οικοδομής του. Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου, σε βάθος 0,95 μ., φάνηκε τμήμα πήλινου αγωγού με κατεύθυνση Β.-Ν. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,25 μ. και διαπιστώθηκε ότι προχωρεί έξω από την οικοδομική γραμμή προς το δρόμο. Έχει σχήμα ανάστροφου Π με πλάτος 0,18 και ύψος 0,23 μ. και καλύπτεται από μια κεραμίδα. Όστρακα δε βρέθηκαν.

Οδός Κτησικλέους Χαρίτωνος (Ο.Τ. 758)

Αφορμή για ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Δ. Παπαθανασίου ήταν μια καταρρακτώδης βροχή που παρέσυρε την επιφανειακή επίχωση με αποτέλεσμα να εμφανιστούν δυο πώρινοι δόμοι, μήκ. 1,50, πλ. 0,34 και 0,42, πάχ. 0,30 μ. Κάτω από τους δόμους, που προφανώς μεταφέρθηκαν από άλλο κτίριο και σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκε μια κυκλική κατασκευή χτισμένη με κεραμίδες και ασβεστοκονίαμα που προχωρεί ως τα 0,70 μ. βάθος. Πρόκειται ίσως για βόθρο ρωμαϊκής εποχής. Λίγα όστρακα του 4ου αι. π.Χ. και μια χάλκινη λαβή αγγείου βρέθηκαν στο λασπώδες στρώμα κάτω από το βόθρο, όπου η έρευνα προχώρησε ως 1,70 μ. βάθος. Αποκαλύφθηκε ακόμη ένα τμήμα δαπέδου με κεραμίδες βορειοανατολικά του πώρινου δόμου β. Οι διαστάσεις του είναι 1,60 × 1,50 μ. Το δάπεδο διασχίζει πήλινος αγωγός, μήκ. 0,65 και πλ. 0,12-0,18 μ., με κατεύθυνση προς το βόθρο.

Ερευνήθηκαν και άλλα οικόπεδα με δοκιμαστικές τομές στην Ερέτρια όπως του Κωνστ. Λάλου, οδός Ελπινίκου (Ο.Τ. 75), του Ιω. Ρούσσου στη γωνία των οδών Αριστογ. Φιλοξένου και Αρχαίου Θεάτρου (Ο.Τ. 668), του Αθ. Λίτσα, οδός Ηγελόχου Ταραντίνου (Ο.Τ. 644), του Π. Βουρή, λεωφ. Ίσιδος, (Ο.Τ. 684), του Κ. Καραχάη, οδός Αποστόλη (Ο.Τ. 207). Αρχαία κτίρια δε βρέθηκαν, αλλά τα περισσότερα είχαν στην επίχωσή τους όστρακα του 4ου αι. π.Χ.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

FORSCHUNGEN IN ERETRIA

Die Tätigkeit der Schweizerischen Archäologischen Schule in Griechenland, deren Leitung im Berichtsjahr in den Händen von F. G. Maier lag, galt 1978 vor allem der Aufarbeitung des reichen Fundmaterials aus den vergangenen Jahren. L. Kahil und J. R. Gisler führten die Bearbeitung der geometrischen Keramik fort, K. Morgenthaler begann mit Vorarbeiten für eine Publikation der Keramik der klassischen Zeit; der Sachkatalog wurde unter Leitung von I. Metzger weiter vervollständigt.

Die Feldarbeiten beschränkten sich auf die weitere Ausgrabung des spätklassischen Hauses mit Kieselmosaiken (P. Ducrey) und auf Nachuntersuchungen im Bereich des Apollon-Tempels (A. Altherr) und des Heroons (C. Bérard); Chr. Dunant schloss die Untersuchung eines Brunnens im «Gebäude I» ab. Zugleich führte D. Knoepfler seine epigraphischen und topographischen Studien fort. Ueber diese Feldarbeiten wird im Folgenden von den verantwortlichen Projektleitern näher berichtet.

F. G. MAIER

Haus der Mosaiken

Pierre Ducrey, assisté d'Antoinette Altherr (Lausanne) et de Karl Reber (Bâle), a poursuivi et achevé le dégagement de la maison aux mosaïques, dont la fouille avait commencé en 1975. Situé dans le secteur E/5 du plan général d'Erétrie, cet édifice est limité au nord, à l'ouest et au sud par des voies de communication, à l'est par le mur mitoyen de la maison adjacente. Ses dimensions s'établissent à 25 sur 26 m. Le traitement et l'étude des trouvailles ont été assurés comme précédemment par Ingrid Metzger. Les relevés et croquis ont été exécutés par Markus Zimmer (Bâle), dessinateur-graphiste.

La campagne 1978 a permis de mettre au jour l'aile orientale de la maison, qui comprend notamment un «pastas» (sur ce terme, voir C. Krause, *Arch. Anz.*, 1977, p. 164-179), dispositif de trois pièces composé d'un vestibule commandant deux pièces plus petites, symétriques (Pl. 44 b). Les locaux situés au sud-est de la maison sont très endommagés. La cour à péristyle,

les promenoirs qui l'entouraient, ainsi que plusieurs pièces partiellement fouillées ont été complètement dégagées, ce qui a permis quelques belles trouvailles: une seconde gargouille de terre cuite en forme de tête de lion, l'appui de la statue de marbre d'un éphèbe, dont la base avait été découverte en 1976, de nombreux fragments d'amphores panathénaïques, des fragments architectoniques, une céramique de bonne qualité, etc.

Des sondages en profondeur, pratiqués à proximité des mosaïques et en divers points de la maison ont livré une abondante céramique de la fin du Ve av. J.-C., qui permet ainsi de proposer comme date pour la construction de l'édifice et pour l'exécution des mosaïques le premier tiers du IVe s. av. J.-C.

Toute la partie sud-est de la maison a été bouleversée par des travaux de terrassement remontant au milieu du XIXe siècle, puis par des fouilles clandestines des années 1930. Les couches archéologiques ont été perturbées en de nombreux endroits, des murs arrachés, rendant la fouille difficile et ingrate.

La maison adjacente, dont la bordure ouest a été mise au jour, a révélé plusieurs structures intéressantes, dont un nouvel "andron" de onze lits, au sol pavé d'une mosaïque à galets sans décor, et des murs d'une excellente facture. L'une des pièces contenait un grand pithos, effondré sur place. Au-dessous, on a découvert une couche géométrique homogène, témoignage de l'extension de l'habitat au VIIIe s. av. J.-C.

Enfin on a procédé à plusieurs sondages dans les rues qui permirent de découvrir ou de suivre diverses canalisations, ainsi qu'un mur de soutènement est-ouest, plus ancien que le mur nord de la maison aux mosaïques.

La fouille des quatre puits de la maison a livré de la céramique du IVe s., ainsi qu'un fragment de statuette en terre cuite représentant un Eros ailé montant une oie, du même moule que celle qui avait été découverte à proximité de l'édifice III (dit "sanctuaire d'Arès et d'Aphrodite").

La maison aux mosaïques et la maison voisine ont été réoccupées au IIe s. av. J.-C. Les murs datant de cette réoccupation contenaient deux inscriptions: un fragment de liste de noms, opisthographe, du IVe s. av. J.-C., et une belle dédicace hellénistique à Asclépios et à Hygie. Des travaux de restauration et de conservation des mosaïques ont été exécutés par J.-M. Lengler (Musée de Coire) et G. Passardi (Torricella). Ils visaient à la consolidation des parties endommagées. A l'occasion de ces travaux, d'importants fragments de la frise aux panthères et aux sphinx ont été retrouvés en profondeur. Ils pourront être replacés, en sorte que cette mosaïque sera pratiquement complète elle aussi. Tous les sols décorés ont été traités avec un produit durcissant le mortier.

Une description provisoire de la maison aux mosaïques et des principales trouvailles qui y ont été faites sera publiée par Pierre Ducrey et Ingrid Metzger dans un fascicule d'*Antike Kunst,* à paraître en 1979.

PIERRE DUCREY

Apollon-Heiligtum

La campagne de fouilles 1978 a permis de constater qu'il y avait encore des couches archéologiques très riches dans l'espace délimité par le stylobate du temple du VIe s. av. J.-C. Celles-ci ont livré en abondance du matériel céramique d'époque géométrique qui complète parfaitement des vases découverts lors des campagnes précédentes; en outre, on a mis au jour des murs datés de la seconde moitié du VIIIe s. dont la fonction exacte dans l'économie du sanctuaire reste à préciser.

Depuis la fouille de cet été dans le secteur nord-est du sanctuaire, il est sûr qu'une route bordait le temple à l'est, dès l'époque archaïque. A l'époque hellénistique, une canalisation que l'on peut suivre, vers le nord, sur près de 400 m., fut installée sous la route. Ce dernier point permet donc de faire le lien entre différents chantiers d'Erétrie: le sanctuaire d'Apollon, le secteur fouillé par P. Thémélis, le quartier de la maison aux mosaïques mis au jour par P. Ducrey et la fontaine monumentale qui se trouvait sans doute en bordure de l'agora. On peut ainsi définir plus précisément l'articulation de certaines parties de la ville antique avec le sanctuaire d'Apollon.

En outre, il s'est avéré certain que, dès la seconde moitié du VIIIe s. av. J.-C., le sanctuaire était limité à l'est par un péribole. Une exploration méthodique du téménos limité par ce mur enrichira notre compréhension de l'organisation d'un sanctuaire d'époque géométrique consacré à une divinité poliade et de son évolution à travers les siècles.

L'étude du secteur nord-est a non seulement précisé la limite est du sanctuaire, mais encore permis la découverte, en dehors de celle-ci, d'un dépôt d'objets votifs de la seconde moitié du VIIIe s. av. J.-C. Ceux-ci ont été amassés, sur environ 1 m. de haut, autour d'une construction circulaire dont la fouille précisera la fonction exacte ("bothros" semblable à celui découvert au sud du temple du VIe s.?). Ce matériel, accompagné d'une grande quantité de céramique, est très proche de celui que l'on trouve, par exemple, à Rhodes (cf. par. ex. C. Blinkenberg, *Lindos* I (1931), *passim*) et dans d'importants sanctuaires grecs *extra muros* tels ceux de Perachora (cf. H. Payne, *Perachora* II (1962), *passim*) et d'Argos (cf. C. Waldstein, *The Argive Heraeum* II (1905), *passim*): perles, pendentifs, scaraboïdes, scarabées (dont un très beau en pierre décoré d'une scène de musique, P l. 44 a), fragments de bandeaux et de petits disques d'or parfois estampés,

statuettes de faïence de type égyptien parmi lesquelles on reconnait le dieu Thot, la coiffe du dieu Bès, etc... Relevons que beaucoup de ces objets ne s'étaient encore jamais vus à Erétrie.

A. ALTHERR

Heroon

Commencées en 1964, les fouilles de l'Hérôon et du quartier archaïque qui s'est développé au sud du monument ont été définitivement achevées en 1978 par le nettoyage d'un puits du VIIe s. De nombreuses vérifications ont apporté des précisions sur la succession des différentes phases et les rapports entre les constructions archaïques et les édifices classiques. La situation *intra muros* de l'Hérôon, dès le VIIe s., a été confirmée. On relèvera ici l'intérêt exceptionnel de ce quartier de plus de 60 m. de long, parfaitement délimité au nord par la porte de l'ouest, à l'est par la rue, au sud par un grand péribole coudé et à l'ouest par l'enceinte qui borde la rivière (cf. *Eretria VI* (1978), p. 89-95).

C. BÉRARD

Epigraphisch-topographische Arbeiten

Au cours du bref séjour qu'il a fait à Erétrie (du 2 au 16 octobre), le soussigné a examiné un certain nombre de documents et de problèmes en relation avec sa thèse sur l'histoire et les institutions de cette cité à l'époque hellénistique principalement. Ayant, à l'occasion de la découverte d'un nouveau fragment de catalogue de démotes en E/5 (cf. rapport de P. Ducrey), relu la grande inscription *IG*, XII, 9, 249, il a pu y assurer en deux endroits la présence méconnue du dème d'Aiglepheira, ce qui n'est pas sans conséquence pour sa localisation. Il a pu également déterminer de façon précise au théâtre (la base étant encore *in situ*) l'emplacement primitif du célèbre réglement eubéen sur les technites (*IG*, XII, 9, 207), qui avait été trouvé au sanctuaire d'Apollon, et fixer par là un *terminus ante quem* de première importance pour la construction du "second" théâtre. Dans un puits moderne du sanctuaire précité il a découvert un nouveau décret de proxénie fragmentaire, qui s'ajoute à plusieurs inédits dont il fournira la publication. Il a reconnu comme devant appartenir à la base du bienfaiteur Théopompos (cf. *IG*, XII, 9, 236) — partiellement reconstituée par lui depuis 1972 à partir de trois petits fragments — un morceau inscrit trouvé en 1977 par P. Thémélis. Il a rapproché une autre inscription provenant des fouilles de cet archéologue d'une plaque portant un grand sigma qu'il a ramassée cette année même sur l'acropole: il doit s'agir d'une espèce de balustrade, mais dont l'emplacement originel est encore inconnu (théâtre ou gymnase sans doute). Le réexamen d'une dédicace de l'Iseion plusieures fois publiée ces dernières années lui a permis de corriger le patronyme du dédicant et de reconnaître en celui-ci un grand personnage d'Erétrie vers la fin du IIe s. Parmi les stèles funéraires qu'il a, cette année encore, trouvées dans le village ou sur l'acropole, on signalera celle d'Ὀλβιάδης (IVe s. av. J.-C.), car ce nom rare ne se trouve à Erétrie, comme celui d'Ὀλβιόδωρος, que dans le dème de Dismaros, où l'on peut donc supposer l'existence d'un culte de Zeus Olbios. Enfin, au cours d'une nouvelle exploration de la région d'Avlonari (Tamynai), il a découvert un fragment de catalogue agonistique relatif aux Tamyneia et, surtout, repéré un site qui conviendrait très bien pour l'hippodrome, où se livra, en 348, la bataille entre Athéniens et Eubéens.

D. KNOEPFLER

Λίμνη

Η ύπαρξη των μυκηναϊκών αγγείων στο Ιστορικό Αρχείο της Λίμνης έθεσε το πρόβλημα της προέλευσής τους. Μια πληροφορία του διευθυντή του αρχείου Κ. Μπενετή ότι εντοπίστηκε τάφος στη θέση Φασούλι, 4 χλμ. βόρεια από τη Λίμνη (κτήμα Δαυίδ Μπαζιώτη, κοντά στην εκκλησιά της Παναγίας), έγινε αφορμή να ερευνηθεί η περιοχή. Ο τάφος που υποδείχθηκε ήταν μυκηναϊκός λαξευμένος στο βράχο, συλημένος από αρχαιοκαπήλους που είχαν διανοίξει οπή στην οροφή του. Ο προσανατολισμός του είναι Β.-Ν. και οι διαστάσεις του οι εξής: θάλαμος 1,40 × 1,60, ύψ. 0,90 μ., δρόμος 1,20 × 0,70 μ., είσοδος, ύψ. 0,90, πλ. 0,95 πάνω, 1 μ. κάτω. Από το δρόμο σωζόταν ένα μόνο τμήμα. Η είσοδος ήταν κλεισμένη με μικρούς λίθους. Μέσα στο θάλαμο που έχει σχήμα περίπου ελλειπτικό βρέθηκαν πέντε κρανία από ανθρώπινους σκελετούς με λίγα κτερίσματα που μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Χαλκίδας: α) μικρό αρτόσχημο τρίωτο αγγείο με σπειροειδή κοσμήματα στην κοιλιά, ύψ. 0,0471, διαμ. βάσης 0,088, διαμ. χείλους 0,04 μ., β) τέσσερις ψήφοι από τις οποίες τρεις λίθινες και η τέταρτη από υαλόμαζα, γ) λεπίδα από χάλκινο εγχειρίδιο, μήκ. 0,06 και πλ. περίπου 0,010 μ., δ) σφαιρίδιο από υαλόμαζα και ε) όστρεο (θαλασσινό κτένι).

Άλλοι τάφοι δε βρέθηκαν αν και ανοίχθηκαν δυο τομές μέσα στο κτήμα με την άδεια του ιδιοκτήτη.

Ωρεοί

Στους Άνω Ωρεούς ερευνήθηκε το **οικόπεδο** του **Κωνστ. Ψαρρού**. Βρίσκεται σε χωματόδρομο που ενώνεται με τον κεντρικό αμαξιτό δρόμο και έχει έκταση 15,20 × 8 μ. Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, μήκ. 3,60, πλ.

0,70-1,10 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του τοίχου και σε βάθος 0,50 μ. βρέθηκαν πέντε επιτύμβιες στήλες μαρμάρινες και μια πώρινη πλίνθος, τοποθετημένες όλες οριζόντια με τη κύρια όψη προς τα κάτω: 1. Ημίεργη στήλη, διαστ. 1 × 0,60 × 0,30 μ. 2. Όμοια, διαστ. 0,90 × 0,50 × 0,20 μ. 3. Στήλη με επίστεψη αετωματική καταστραμμένη, διαστ. 1,10 × 0,57 × 0,25 μ. Διατηρούνται ίχνη κυματίου και αστράγαλος. Δυο διπλοί ρόδακες κάτω από επιγραφή: *Ἀρχιππος/Φιλώνδου.* Οι πλάγιες όψεις είναι διακοσμημένες με όμοιους ρόδακες. Η βάση της έχει υποδοχές για τη στήριξή της. 4. Όμοια, διαστ. 1,10 × 0,45 × 0,71 μ., με επιγραφή: *Ἀντιμένων/Φίλωνος,* 5. Δεξιό πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης σε σχήμα ναΐσκου. Διατηρείται τμήμα της δεξιάς παραστάδας με το αντίστοιχο τμήμα του επιστυλίου και την αρχή του αετώματος. Στο βάθος μικρό μέρος από τον κορμό καθιστής γυναικείας μορφής σε στάση 3/4 στραμμένης προς τ' αριστερά. Το πρόσωπο και μέρος της κοντής κόμης καθώς και το αριστερό στήθος με το βραχίονα που εξέχει από το αρχιτεκτονικό πλαίσιο είναι φθαρμένα. 6. Η πώρινη πλίνθος έχει ορθογώνιο τόρμο και ήταν πιθανώς βάση αγάλματος, διαστ. 1 × 0,53 × 0,25 μ. Οι στήλες μπορούν να χρονολογηθούν στο β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Στο **οικόπεδο του Ι. Αγγελόπουλου** κατεδαφίστηκε παλιό σπίτι και παρατηρήθηκε ότι είχε αρχαίο αρχιτεκτονικό υλικό. Ένα μικρό κιονόκρανο και μια μικρή επιτύμβια στήλη μεταφέρθηκαν στη Συλλογή των Ωρεών.

Άνω Ποταμιά Κύμης

Ο Επιμελητής της Εφορείας Ρόδου Α. Σάμψων συνέχισε ενώ βρισκόταν με άδεια στην Εύβοια την έρευνα που είχε αρχίσει στην αρχαία ακρόπολη το 1976 με τη βοήθεια της έκτακτης Επιμελήτριας Άννας Αναστασίου.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ-ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ

Αντικαταστάθηκε η καγκελένια πόρτα στο σπήλαιο του Σύλλα στην Αιδηψό. Στερεώθηκαν οι τοίχοι στο ιερό της Αυλίδας και αφαιρέθηκε η καταστραμμένη περίφραξη. Επιχωματώθηκαν δυο δρόμοι στην Ερέτρια που είχαν ανασκαφεί από την Εφορεία Θηβών (Ευδήμου Κρατεμένους και Αριστονίκου Ερατωνύμου). Καθαρισμοί έγιναν στο αρχαίο θέατρο, στο Ισείο, στο Γυμνάσιο και στο αίθριο του Μουσείου της Ερέτριας. Στη Χαλκίδα έγινε συνεργασία με το Δήμαρχο για τη διαμόρφωση της παραλίας της Αρέθουσας και συγχρόνως ερευνήθηκε το έδαφος. Στο χώρο αυτό και στην Παλαίστρα της Χαλκίδας μεταφέρθηκαν βαριά αλλά όχι σημαντικά αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν στο οικόπεδο Γιώτα και Κουσκούτη (βλ. παραπάνω). Στις Εργατικές Κατοικίες επιχωματώθηκαν οικόπεδα που είχαν ανασκαφεί παλιότερα από την Εφορεία.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΜΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λαμία

Οδός Μιαούλη και Σκουφά

Το οικόπεδο Γιώτη, Ντόκα, Λεπίδα, βρίσκεται στην περιοχή ενός ελληνιστικού νεκροταφείου, τμήματα του οποίου έχουν ανασκαφεί στο παρελθόν (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 107, οικόπεδα οδών: 1. Σκουφά και Αλαμάνας, 2. Θερμοπυλών και Παπαφλέσσα, 3. Παπακυριαζή, Αριστείδου και Λεωσθένους, 4. Δωδώνης 6). Εκσκαφές για την ανέγερση νέας οικοδομής απέδειξαν ότι το νεκροταφείο εκτεινόταν και εδώ. Ανασκάφηκαν συνολικά οχτώ κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ο τύπος εμφανίζεται ως ο πιο συνηθισμένος τρόπος ταφής αυτή την εποχή (βλ. παραπάνω οικόπεδα και άλλα όμοια φετινά παραδείγματα ταφών). Οι τάφοι αυτοί, των οποίων οι συνηθισμένες διαστάσεις είναι μήκος 1,90, πλάτος 0,60 και ύψος 0,75 μ., ήταν κατασκευασμένοι με ασβεστολιθικές πλάκες τοποθετημένες σε ορθογώνια ορύγματα στο βράχο με κατεύθυνση Α.-Δ. Καλύπτονταν από όμοιες πλάκες και το δάπεδό τους ήταν ο βράχος.

Μερικοί (II, IV, V, VI) διατηρούσαν κόκκινο ασβεστοκονίαμα στις πλευρές. Οι τρεις (I, VII, VIII) σώζονταν αποσπασματικά. Ο ένας (VI) είχε ανοιχτεί παλιότερα και βρέθηκε γεμάτος χώματα, πέτρες και λίγα οστά. Οι υπόλοιποι ήταν αδιατάραχτοι και περιείχαν το σκελετό ενός νεκρού, που είχε τοποθετηθεί εκτάδην με την κεφαλή δυτικά, και τα κτερίσματα κατά το πλείστον συσσωρευμένα στο ανατολικό άκρο του τάφου.

Τα ευρήματα κατά τάφο είναι τα ακόλουθα:

Τάφος II: Φιαλίδιο μελαμβαφές με απολεπιζόμενο γάνωμα (Agora XII, αριθ. 949, 350-325 π.Χ., Labraunda, σ. 57 αριθ. 35), μελαμβαφές πινάκιο (Agora, ό.π., σ. 135, αριθ. 881, 4ος αι. π.Χ.), άβαφος μικρός αμφορέας (ό.π., αριθ. 1499, 375-350 π.Χ.), άβαφος μικρός οξυπύθμενος αμφορέας, οχτώ δακρυδόχα από τα οποία το ένα μελαμβαφές (Eretria II, σ. 28, αριθ. 23, πίν. 29, τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.). Έξω από τον τάφο στη νοτιοδυτική γωνία του βρέθηκε παρόμοιο δακρυδόχο.

Τάφος III: Μελαμβαφής καλυκόσχημος κάνθαρος με διακόσμηση west slope του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. (βλ. για εξέλιξη σχήματος Agora, ό.π., σ. 121 και 285, αριθ. 690), μελαμβαφής ακέραιος σκύφος του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. (βλ. ό.π., σ. 275, αριθ. 561) και ακέραιο άβαφο δακρυδόχο (βλ. παραπάνω τάφος II).

Τάφος IV: Πέντε δακρυδόχα από τα οποία τα δύο μελαμβαφή και άβαφος μικρός αμφορέας (όμοια με του τάφου II), άβαφος οξυπύθμενος αμφορίσκος, μελαμβαφές πινάκιο (ό.π., σ. 296, αριθ. 835, 325 π.Χ.), άβαφο πινάκιο (Eretria, ό.π., σ. 51, πίν. 9, αριθ. 1, 3ος αι. π.Χ.), μελαμβαφές ομφαλωτό πινάκιο (Médeon V, αριθ. 63.6, σ. 54, 3ος αι. π.Χ.), μελαμβαφής πυξίδα με πώμα με διακόσμηση west slope (θαλλός κισσού) (ό.π., αριθ. 63.7, α΄ μισό 3ου αι. π.Χ.).

Τάφος V: Δύο δακρυδόχα, το ένα μελαμβαφές, μελαμβαφές πινάκιο, άβαφος μικρός αμφορέας ελλιπής στο χείλος, όμοια με του τάφου II.

Τάφος VI: Ένα σπασμένο δακρυδόχο και ένας συγκολλημένος μελαμβαφής αμφορίσκος. Όπως φαίνεται από τα ευρήματα το νεκροταφείο χρονολογείται στα τέλη του 4ου με αρχές 3ου αι. π.Χ.

Οδός Πανουργιά και Μιαούλη

Και στο οικόπεδο Δαρδιώτη, που βρίσκεται κοντά στο οικόπεδο των οδών Σκουφά και Μιαούλη, βρέθηκαν τάφοι του ίδιου νεκροταφείου.

Δυστυχώς οι εκσκαφές, που έγιναν χωρίς να ειδοποιηθεί η Υπηρεσία μας και σε ώρες μη εργάσιμες, ώστε να τις αντιληφθούμε, κατέστρεψαν ότι υπήρχε στο κέντρο του οικοπέδου και έτσι ανασκάφηκαν μόνο δέκα τάφοι, οι περισσότεροι σπασμένοι και διαταραγμένοι, που απέμειναν στον ακάλυπτο χώρο και στις πλευρές του οικοπέδου.

Από αυτούς οι τέσσερις (I, II, IV, V) ήταν κιβωτιόσχημοι κατασκευασμένοι με ασβεστολιθικές πλάκες, όπως και στο προηγούμενο οικόπεδο, οι πέντε (III, VI, VII, IX, X) ήταν κεραμοσκεπείς καλυβίτες και ο ένας (VIII) κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος με πήλινες πλάκες σε όρυγμα ορθογώνιο στο βράχο και καλυμμένος με όμοιες πλάκες. Όλων η κατεύθυνση ήταν Α.-Δ. Μόνο σε δύο βεβαιώθηκε η θέση του νεκρού, έτσι στον τάφο I είχε την κεφαλή δυτικά και στον τάφο II το κρανίο βρέθηκε ανατολικά.

Τα ευρήματα, που σώθηκαν, κατά τάφο είναι τα ακόλουθα:

Τάφος I: Έξι ακέραια δακρυδόχα από τα οποία τα τρία μελαμβαφή και τα τρία από τεφρόχρωμο πηλό (Eretria II, σ. 28, αριθ. 23, πίν. 29 και Médeon V, αριθ. 115.4, σ. 68, εικ. 123-124) και τρία ελλιπή, καθώς και κομμάτια από ειδώλια από τα οποία ξεχωρίζουν τμήματα ντυμένης μορφής και ένα κεφάλι πετεινού.

Τάφος II: Άβαφος μικρός αμφορέας, τρία δακρυδόχα από τεφρό πηλό με διακόσμηση ταινιών με ερυθρό και λευκό επίθετο χρώμα (βλ. παραπάνω), άβαφη πρόχους, πήλινο αλάβαστρο με λευκό εξίτηλο χρώμα, μελαμβαφής λύχνος (βλ. Isthmia, τύπος VI, σ. 14, αριθ. 87).

Τάφος IV: Κομμάτια πήλινων ειδωλίων, από τα οποία κολλήθηκε ειδώλιο όρθιας νεανικής ανδρικής μορφής ντυμένης, τέλους 4ου αι. π.Χ., ελλιπές με-

λαμβαφές δακρυδόχο, μελαμβαφής κάνθαρος με εγχάρακτη διακόσμηση (παρόμοιοι τύποι Méde on, ό.π., αριθ. 41.5, 129 Α2, και διακόσμηση όμοια με το αγγείο αριθ. 62.3, βοιωτικός, αρχές 3ου αι. π.Χ.), σώμα λεκανίδας με διακόσμηση τρέχουσας σπείρας με μελανό σε εξηρημένη ζώνη γύρω από το χείλος (για σχήμα βλ. Agora XII, αριθ. 1275, τέλους 4ου αι. π.Χ.).

Τάφος VI: Μελαμβαφής λύχνος (βλ. παραπάνω τάφος II), μελαμβαφές σκυφίδιο (Méde on V, αριθ. 59.Α5, σ. 43, τέλους 4ου αι. π.Χ.), δύο ελλιπή δακρυδόχα.

Τάφος VIII: Μελαμβαφές φιαλίδιο (Agora, ό.π., αριθ. 949, 350-325 π.Χ., πάνω στην καλυπτήρια κεραμίδα άβαφη προχοΐσκη με ασκοειδές σώμα και κομμάτια από ειδώλια μεταξύ των οποίων διακρίνεται μορφή σατύρου, δύο μικρές προτομές γυναικών και κορμός ντυμένης μορφής.

Τάφος Χ: Μελαμβαφής λύχνος (Agora IV, σ. 116 τύπος 36Α, αριθ. 487), περί το 300 π.Χ., χάλκινα νομίσματα.

Οι τάφοι χρονολογούνται στα τέλη του 4ου με αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Οδός Τσακάλωφ 9

Εφτά κιβωτιόσχημοι τάφοι ήταν το αποτέλεσμα της ανασκαφικής έρευνας, που έγινε στο οικόπεδο Ι. Γεωργαντά, με αφορμή εκσκαφές για οικοδόμησή του.

Οι τάφοι ανήκουν στο ίδιο ελληνιστικό νεκροταφείο, τμήματα του οποίου βρέθηκαν στα οικόπεδα οδών Μιαούλη και Σκουφά και Πανουργιά και Μιαούλη και ήταν κατασκευασμένοι με τον ίδιο τρόπο (βλ. παραπάνω). Είχαν όλοι προσανατολισμό Α.-Δ. και ήταν διαταραγμένοι. Μόνον σε δύο (II και III) βρέθηκε τμήμα της κάλυψής τους. Όλοι βρέθηκαν γεμάτοι χώματα και μόνο σε έναν (I) βρέθηκε σαθρός σκελετός με την κεφαλή προς Δ. Τέλος ένας τάφος (II) διατηρούσε λευκό επίχρισμα στο εσωτερικό του.

Εκτός από τον τάφο VI, όλοι διατηρούσαν κτερίσματα, που κατά τάφο είναι τα ακόλουθα:

Τάφος Ι: Οχτώ δακρυδόχα, σώμα πήλινου αλάβαστρου, άβαφος αμφορέας ελλιπής στο χείλος, μικρή πυξίδα με πώμα και διακόσμηση μελανών ταινιών και κλάδο ελιάς με λευκό επίθετο χρώμα (Πί ν. 45 α).

Τάφος ΙΙ: Τέσσερα δακρυδόχα.

Τάφος ΙΙΙ: Δύο άβαφοι μικροί αμφορείς, οχτώ δακρυδόχα, λεκανίδα μελαμβαφής με πώμα και διακόσμηση κλάδου ελιάς με λευκό επίθετο χρώμα γύρω από τη λαβή, μελαμβαφής λύχνος, πήλινο άνθος ιβίσκου, μελαμβαφές φιαλίδιο, χάλκινο κάτοπτρο.

Τάφος IV: Άβαφος οξυπύθμενος αμφορέας, άβαφος μικρός αμφορέας, άβαφο χονδροειδές αγγείο.

Τάφος V: Δύο λεκανίδες με πώμα και λαβές τύπου κύλικας. Η μία έχει διακόσμηση σπειροειδή στο σώμα και η άλλη με κάθετες μελανές γραμμές. Και των δύο τα πώματα έχουν διακόσμηση με ανθέμια και τρέχουσα σπείρα με μελανό χρώμα, χάλκινο κάτοπτρο, αρυβαλλοειδές ληκύθιο με εδαφόχρωμο ανθέμιο στην κοιλιά.

Τάφος VII: Αρυβαλλοειδές ληκύθιο με διακόσμηση πλέγματος και λευκών στιγμών.

Και αυτό το τμήμα του νεκροταφείου πρέπει να χρησιμοποιήθηκε στα τέλη του 4ου και αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Οδός Έσλιν 57

Στο οικόπεδο Ι. Ματσούκη, που βρίσκεται στην ανατολική πλαγιά του λόφου του Αγίου Λουκά ανασκάφηκαν έξι τάφοι, που φάνηκαν κατά τις εργασίες αποχωμάτωσης του οικοπέδου για την ανέγερση νέας οικοδομής.

Οι τρεις (I, II και IV) ήταν κεραμοσκεπείς και οι υπόλοιποι κιβωτιόσχημοι (III, V και VI). Όλοι είχαν κατασκευαστεί μέσα σε λαξεύματα στο φυσικό έδαφος με κατεύθυνση Α.-Δ. και βρέθηκαν συλημένοι. Οι πλευρές των κιβωτιόσχημων ήταν από πλάκες πωρολίθου χονδροδουλεμένες, οι δύο (V, VI) διατηρούσαν κάλυμμα, ο άλλος καλυπτόταν από δύο πώρινες επίσης πλάκες τομής ελαφρά αετωματικής. Οι κεραμοσκεπείς ήταν κατασκευασμένοι με κεραμίδες στρωτήρες λακωνικούς. Όλων ο πυθμένας ήταν ο βράχος.

Οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί εκτάδην με την κεφαλή δυτικά, όπως διαπιστώθηκε στους τάφους, που διατηρούσαν σκελετό (II, III και IV).

Οι διαστάσεις των κιβωτιόσχημων κυμαίνονται από 2,07-1,87 μήκος, 0,70-0,60 πλάτος και 0,70-0,95 μ. ύψος.

Τα λίγα άβαφα όστρακα, που βρέθηκαν σε μερικούς από αυτούς δεν είναι εύκολο να χρονολογηθούν.

Οδός Έσλιν 55

Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου Κουλιαβά, βρέθηκε συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος με κατεύθυνση Α.-Δ., κατασκευασμένος με πώρινες πλάκες τοποθετημένες σε ορθογώνιο λάξευμα στο φυσικό βράχο. Καλυπτόταν από τέσσερις όμοιες πλάκες και ήταν γεμάτος χώματα και οστά ανακατεμένα. Συνήθης τύπος τάφου σ' όλη τη διάρκεια των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων στη Λαμία (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 107 και παραπάνω οικόπεδα οδών: Μιαούλη και Σκουφά, Πανουργιά και Μιαούλη, Τσακάλωφ 9, Έσλιν 57 κ.τ.λ.).

Οδός Καραϊσκάκη 96

Στο οικόπεδο Γ. Κοτρωνιά και Α. Κατόπη, στους δυτικούς πρόποδες του λόφου του Κάστρου της

Λαμίας βρέθηκε με κατεύθυνση Α.-Δ. συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος.

Οι πλευρές του και η κάλυψη από πώρινες πλάκες. Πυθμένας του το φυσικό έδαφος, μήκ. 2,35, πλ. 0,60, ύψ. 0,75 μ. Ήταν γεμάτος χώματα μέσα στα οποία ανακατεμένα οστά και λίγα όστρακα.

Οδός Καραϊσκάκη και Αργυροκάστρου

Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου Π. Συρόπουλου, που βρίσκεται επίσης στη δυτική παρυφή του λόφου του Κάστρου της Λαμίας, βρέθηκε καταστραμμένος κιβωτιόσχημος τάφος μέσα σε μπαζώματα με κατεύθυνση Α.-Δ.

Ο τύπος του τάφου με τις πλευρές και την κάλυψη από πώρινες πλάκες, είναι συνήθης στους ελληνιστικούς χρόνους στη Λαμία (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά σ. 107 και παραπάνω οικόπεδα οδών Πανουργιά και Μιαούλη, Τσακάλωφ 9, Μιαούλη και Σκουφά, Έσλιν 57, Καραϊσκάκη 96 κ.τ.λ.).

Οδός Μακροπούλου και Σκληβανιώτου

Στο οικόπεδο Τρομπούκη, αποκαλύφθηκε και ανασκάφηκε κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., σωζόμενος σε ύψος ενός δόμου δηλαδή, 0,50 μ., μήκ. 3,90 και πλ. 0,45 μ.

Ο τοίχος έβαινε στο βράχο και ήταν κατασκευασμένος από μεγάλους ακανόνιστους λίθινους δόμους. Στις γύρω από αυτόν επιχώσεις βρέθηκαν πολλά θραύσματα κεραμιδιών.

Οδός Ρήγα Φεραίου 18

Στο οικόπεδο Ν. Πρασσά, αποκαλύφθηκαν τα πενιχρά λείψανα κτιρίου των ρωμαϊκών χρόνων, του οποίου σώζονταν δύο τοίχοι, που σχημάτιζαν την ανατολική γωνία ενός δωματίου εκτεινόμενου δυτικά πέρα από το όριο του οικοπέδου. Ήταν χτισμένοι με αργολιθοδομή εναλασσόμενη με σειρά πήλινων πλακών (opus mixtum) και έβαιναν σε μπάζωμα.

Από τις διαταραγμένες επιχώσεις συγκεντρώθηκαν όστρακα χρονολογούμενα από τον 4ο αι. π.Χ. μέχρι και τους ρωμαϊκούς χρόνους, και κοντά στην εσωτερική γωνία λύχνος ακέραιος με ίχνη καύσης στη μύξα, του 2ου αι. μ.Χ. (βλ. Agora VII, αριθ. 144, πίν. 7), και τρεις πήλινες αγνύθες.

Οδός Όθωνος και Αμαλίας

Εκσκαφή για τη διαμόρφωση υπογείου στην οικοδομή Β. Δήμου ήταν η αφορμή της αποκάλυψης λειψάνων αρχαίου κτίσματος, που κατελάμβαναν το ανατολικό τμήμα του χώρου.

Τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν. διέσχιζε το χώρο κατά πλάτος και συνεχιζόταν κάτω από τις διπλανές οικοδομές. Ήταν χτισμένος με ορθογώνιους λαξευτούς δόμους από πωρόλιθο σε βάθος 1,50 μ. από τη στάθμη του σύγχρονου δρόμου. Είχε μήκος 3,50, πλάτος 0,60 και ύψος ενός δόμου, δηλαδή 0,55 μ. Ο τοίχος σε μεταγενέστερη εποχή χρησιμοποιήθηκε ως θεμέλιο ενός άλλου τοίχου στενότερου, πλ. 0,35, σωζ. ύψ. 0,70 μ., στην ίδια κατεύθυνση, χτισμένου με δόμους ορθογώνιους, που πήραν από το ίδιο ή παρακείμενο κτίριο και τους χρησιμοποίησαν, όπως τους βρήκαν, δηλαδή αλλού σπασμένους ή αποσαθρωμένους και στα κενά τοποθέτησαν βύσματα από πέτρες και θραύσματα κεραμιδιών.

Στη δεύτερη αυτή οικοδομική φάση ανήκε και ένας άλλος τοίχος, που ξεκινούσε κάθετα από τον προηγούμενο με κατεύθυνση προς Δ. και σωζόταν σε μήκος 2,05 μ. Εδραζόταν σε βάθος 1,10 μ. και ήταν κατασκευασμένος με ορθογώνιους πωρολίθους σε δεύτερη χρήση με θραύσματα κεραμιδιών και μικρές πέτρες στα κενά. Σωζόταν σε ύψος 0,65 μ. Στη νότια πλευρά του βρέθηκε μικρό τμήμα δαπέδου, διαστ. 1,50 × 0,70 μ., από κουρασάνι και χαλίκια, πάχ. 0,03 μ.

Η στρωματογραφία απέδειξε ότι οι επιχώσεις ήταν πολύ διαταραγμένες δεδομένου ότι τα όστρακα κλιμακώνονται χρονολογικά από τη γεωμετρική εποχή μέχρι τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους. Πάντως η πιο έντονη χρήση του χώρου φαίνεται να έγινε στον ύστερο 4ο αι. π.Χ. και μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους, όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει από τα ποσοστά των οστράκων και τη μορφή δόμησης των λειψάνων.

Οδός Πολέμη 4

Το οικόπεδο Χ. και Ελ. Κρανιώτη, βρίσκεται στους νότιους πρόποδες της Ακρολαμίας και σε μικρή σχετικά απόσταση από το Κάστρο.

Καθ' όλο το μήκος του οικοπέδου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. αποκαλύφθηκε τοίχος, μήκ. 19,30, πλ. 0,35-0,60 και ύψ. 1-1,75 μ. Είναι κατασκευασμένος με ασβεστολιθικούς δόμους κατά το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα χωρίς συνδετική ύλη. Στο ανατολικό τμήμα του σώζεται σε ύψος τριών δόμων και στο δυτικό σε ύψος δύο δόμων. Η νότια όψη του τοίχου είναι επιμελημένη. Ο τοίχος εδράζεται στο φυσικό έδαφος, που εδώ βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τη στάθμη του σύγχρονου δρόμου και υψώνεται πίσω από τον τοίχο προς το λόφο της Ακρολαμίας.

Μεταξύ των ογκολίθων και του φυσικού βράχου κατά μήκος της βόρειας πλευράς του τοίχου υπάρχει γέμισμα από αργολιθοδομή. Ο τοίχος αυτός πρέπει να ανήκει στο οχυρωματικό σύστημα της αρχαίας Λαμίας και μάλλον χρονολογείται μέσα στον 5ο αι. π.Χ. Μεταγενέστερα στους ελληνιστικούς χρόνους ενσωματώθηκε σε ένα οικοδόμημα και για το σκοπό αυτό προστέθηκαν και άλλοι εγκάρσιοι τοίχοι και δάπεδο από ασβεστοκονίαμα.

Του οικοδομήματος αυτού διακρίνονται τρεις χώροι διατεταγμένοι παράλληλα με κατεύθυνση από Α.-Δ., που όλων η βόρεια πλευρά είναι ο τοίχος που περιγράψαμε.

Ο χώρος Α προς Δ. κλείνεται από έναν τοίχο από αργολιθοδομή και κομμάτια κεραμιδιών με συνδετικό υλικό λάσπη. Προς Α. άλλος τοίχος της ίδιας κατασκευής έκλεινε το χώρο, ώστε το πλάτος του να αποκαθίσταται σε 4,60 μ. Ο ανατολικός αυτός τοίχος διατηρεί το κατώφλι εισόδου, το οποίο αποτελείται από δύο ογκολίθους ασβεστολιθικού πετρώματος μαρμαρικής υφής και διατηρεί τόρμους για τη στερέωση θύρας.

Ο χώρος Β ανατολικά του προηγούμενου προς Α. οριζόταν από έναν τοίχο, του οποίου μόνο το αποτύπωμα διακρίνεται στο σωζόμενο δάπεδο.

Σ' αυτή τη φάση της οικοδόμησης μαζί με το δάπεδό επιχρίστηκε και ο παλιότερος τοίχος με ασβεστοκονίαμα.

Εκτός από τα όστρακα, που συγκεντρώθηκαν στις επιχώσεις, βρέθηκαν πήλινες αγνύθες, συσσωρευμένες στο νοτιοδυτικό τμήμα του χώρου Α, ένας λύχνος του 2ου αι. π.Χ. (Agora IV, τύπος 51Β, αριθ. 686), ένα ασημένιο νόμισμα των χρόνων 196-146 π.Χ. με κεφαλή Διός στη μία όψη και στην άλη Αθηνάς Ιτωνίας σε στάση μάχης και επιγραφή: *ΘΕΣΣΑΛΩΝ*, ένα σιδερένιο καρφί και κομμάτια χαλκού.

Οδός Ηρακλέους 18

Στη συνοικία Νέα Σφαίρα, στο οικόπεδο Μ. Παύλου, που βρίσκεται στη δυτική πλαγιά του λόφου του Κάστρου της Λαμίας, αποκαλύφθηκε τάφος θαλαμωτός, ανοιγμένος, μέσα στο στέρεο έδαφος, που εδώ είναι κροκαλοπαγής πωρόλιθος.

Ο θάλαμος, ορθογώνιος, διαστ. 2,20 × 1,70, ύψ. 1,60 μ., είχε στην ανατολική πλευρά του είσοδο αψιδωτή, ύψ. 1,18 και πλ. 0,90 μ., που έκλεινε με αργολιθοδομή. Ο δρόμος είχε καταστραφεί κατά τη διάνοιξη της οδού Μαλιέων. Η οροφή του θαλάμου, θολωτή, είχε καταπέσει και ο τάφος κατακλυζόταν από χώματα. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν σαθροί σκελετοί δύο νεκρών, παράλληλα τοποθετημένων εκτάδην με την κεφαλή δυτικά.

Γύρω από τους νεκρούς υπήρχαν: χάλκινο κάτοπτρο, διαμ. 0,084 μ., μελαμβαφής λύχνος (Agora IV, σ. 97, τύπος 30Β, αριθ. 419, πίν. 41), μελαμβαφές φιαλίδιο (Labraunda, σ. 57, αριθ. 35, πίν. 33), ακέραιο δακρυδόχο από τεφρόχρωμο πηλό με διακόσμηση επάλληλων ταινιών με ερυθρό χρώμα (Eretria II, σ. 28, αριθ. 1-5, πίν. 28-29).

Ο τάφος από τα κτερίσματα χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Νοτιοανατολικά του τάφου σε ψηλότερο επίπεδο αποκαλύφθηκε τοίχος από αργολιθοδομή και κεραμίδια, που εδραζόταν στο στέρεο έδαφος με κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 4,90, πλ. 0,40 και σωζ. ύψ. 0,30 μ. Οι επιχώσεις γύρω από αυτόν απέδωσαν μόνο λίγα χονδροειδή άβαφα όστρακα.

Οδός Ησαΐα, Όθωνος και πλατεία Λαού

Το οικόπεδο, Π. Συροπούλου, βρίσκεται στους νότιους πρόποδες του λόφου, όπου το Κάστρο της Λαμίας, και από Β. προς Ν. παρουσιάζει έντονη κλίση και υψομετρική διαφορά 5 μ.

Η εκσκαφή έφθασε στα 9 μ. κάτω από τη χαμηλότερη στάθμη, που συμπίπτει με εκείνη της οδού Όθωνος, και μέχρις αυτό το βάθος δε βρέθηκε στέρεο έδαφος, οι επιχώσεις προέρχονταν από ποταμίσιες προσχώσεις από άμμο και χαλίκια. Το είδος αυτό του εδάφους στη ντόπια τεχνική διάλεκτο λέγεται «χαλιάς». Κατά πληροφορίες των κατοίκων εδώ περνούσε ένα ρέμα.

Αποκαλύφθηκαν αρχαία σε τρία διαφορετικά επίπεδα, χωρίς φανερή λειτουργική σύνδεση μεταξύ τους. Στο βόρειο, τμήμα του οικοπέδου ανασκάφηκε τοίχος, που πατούσε στο «χαλιά» σε βάθος 3,50 μ. από την οδό Ησαΐα, 1,50 μ. πάνω από τη στάθμη της οδού Όθωνος, με κατεύθυνση Α.-Δ., σωζ. μήκ. 12,80, πλ. 0,60 και μεγ. σωζ. ύψ. 1,05., χτισμένος από ορθογώνιες λιθοπλίνθους από τις οποίες άλλες είναι από μαλακό κιτρινωπό πωρόλιθο, άλλες από κοκκινωπό κροκαλοπαγή λίθο και άλλες από σκληρό ασβεστόλιθο. Μερικοί διατηρούν αναθύρωση. Το σύστημα δόμησης είναι το ψευδοϊσόδομο, σώζονται τρεις δόμοι. Ίχνη εγκάρσιων τοίχων διακρίνονταν στη νότια πλευρά του τοίχου.

Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου σε βαθύτερο επίπεδο ανασκάφηκαν δύο τάφοι. Ο τάφος Ι ήταν κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος με χονδροκομμένες ακανόνιστες ασβεστολιθικές πλάκες, μέσα στο «χαλιά», με κατεύθυνση Α.-Δ. Ήταν γεμάτος χώμα. Μέσα σ' αυτόν βρέθηκαν μόνο αποσαθρωμένα και κινημένα οστά ενός νεκρού με το κρανίο δυτικά. Οι μικρές διαστάσεις του τάφου, μήκ. 0,54, πλ. 0,34 και ύψ. 0,35 μ., συνηγορούν ότι ο νεκρός δεν τοποθετήθηκε εξαρχής εκεί, αλλά ο τάφος χρησιμοποιήθηκε για ανακομιδή.

Ο τάφος ΙΙ ήταν θαλαμοειδής, ανοιγμένος μέσα στο «χαλιά» και βρέθηκε μισοκαταστραμμένος γεμάτος πέτρες και χώμα, κινημένα οστά και όστρακα, που χρονολογούνται από τους ελληνιστικούς μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους. Από αυτά συγκολλήθηκαν το πάνω τμήμα τριφυλλόστομης οινοχόης με μελανό γάνωμα γύρω από το χείλος (Agora XII, αριθ. 1629) και το σώμα μικρής πρόχου (;) του 1ου αι. π.Χ. του τύπου thorn ware (ό.π., V, σ. 13, αριθ. 23, πίν. 1) (Πίν. 45 β). Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν σε βάθος 7,65 μ. από τη στάθμη της οδού

Όθωνος τα λείψανα αρχαίου λουτρού (Π ί ν. 45 γ). Το οικοδόμημα εκτείνεται στο μεγαλύτερο μέρος του κάτω από το δρόμο. Αποκαλύφθηκε ένας τοίχος, σωζ. ύψ. 3,50 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., χτισμένος με ορθογώνιους πωρολίθους διαταγμένους δρομικά. Σώζονται εφτά δόμοι, μήκ. τοίχου 4,90, πλ. 0,68 μ. Στο ανατολικό άκρο του ο τοίχος σχηματίζει γωνία με άλλον της αυτής κατασκευής με κατεύθυνση προς Ν., ύψ. 1,02 (δύο δόμων), μήκ. 1,50 και πλ. 0,58 μ. Οι δύο τοίχοι ορίζουν προς Β. και Α. ένα χώρο, που εκτείνεται προς Ν. κάτω από το σημερινό δρόμο. Στη βορειοανατολική γωνία αυτού του χώρου, διατηρείται δάπεδο απο πατημένο χώμα και λάσπη, μέσα στο οποίο έχουν στερεωθεί δύο λουτήρες από πηλό παράλληλα τοποθετημένοι με κατεύθυνση Β.-Ν.

Αγωγός που βρέθηκε στο ανώτερο σημείο του βόρειου τοίχου, με κατεύθυνση Β.-Ν., χτισμένος με λιθάρια και κομμάτια κεραμίδων, φαίνεται ότι έφερνε το νερό από ψηλά στους λουτήρες.

Στη δυτική άκρη του βόρειου τοίχου σχηματίζεται άλλη γωνία με τοίχο της ίδιας κατασκευής με κατεύθυνση προς Β., μήκ. 1,92, σωζ. ύψ. 0,80 μ., (δύο δόμων) και πλ. 0,78 μ., ο οποίος με τη σειρά του στο βόρειο άκρο του γωνιάζει με έναν άλλο, επίσης της αυτής κατασκευής, σωζ. ύψ. 2,09 μ., (τεσσάρων και μισού δόμων), που έχει κατεύθυνση προς Δ. και συνεχίζεται κάτω από τη ράμπα. Το κτίριο εδράζεται σε επίχωση με πολλές κροκάλες και άμμο («χαλιά»). Μερικοί από τους ογκολίθους του κτιρίου είναι σε δεύτερη χρήση και έχουν αναθύρωση.

Οι διαταραγμένες επιχώσεις στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, περιείχαν όστρακα ελληνιστικά μέχρι και ρωμαϊκά, από τα οποία συγκολλήθηκε ένα άβαφο μόνωτο μαγειρικό σκεύος (ό.π., αριθ. G117). Ενώ βρέθηκαν στο χώρο του λουτρού όστρακα, τέλους 5ου αι. π.Χ. μέχρι 1ο αι. μ.Χ. Από τη συγκόλληση προήλθαν τμήμα μελαμβαφούς λύχνου (ό.π. IV, τύπος 22 variants, αριθ. 208) και άλλος ένας ελλιπής μελαμβαφής λύχνος (ό.π., IV, τύπος 30Β).

Συμπεραίνεται ότι το λουτρό πρέπει να κατασκευάστηκε στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., γιατί και οι λύχνοι και η άλλη κεραμική στα κατώτερα στρώματα χρονολογούνται από τα τέλη του 5ου ή αρχές 4ου αι. π.Χ. μέχρι τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, και η καταστροφή του πρέπει να συντελέστηκε στους ύστερους ελληνιστικούς ή πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Το κτίριο όμως στο οποίο ανήκαν τα λείψανα του βόρειου τμήματος του οικοπέδου φαίνεται να είναι μεταγενέστερο και η καταστροφή του να έγινε σε προχωρημένους ρωμαϊκούς χρόνους και μάλιστα μ.Χ.

Σταυρός

Μπικιόρεμα

Νότια του χωριού όπου υπάρχει γνωστή μυκηναϊκή θέση (R. Hope Simpson - O.T.P.K. Dickinson, A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, 1, σ. 295, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 242), βρέθηκαν και ανασκάφηκαν 11 θαλαμωτοί τάφοι των μυκηναϊκών και πρωτογεωμετρικών χρόνων. Η αποκάλυψη των τάφων οφείλεται σε δραστηριότητες αρχαιοκαπήλων.

Οι τάφοι είχαν λαξευτεί στις δύο πλαγιές ενός ρέματος γνωστού στην περιοχή ως Μπικιόρεμα. Η περιοχή ανήκει στην κτηματική περιφέρεια της κοινότητας Σταυρός και απέχει περίπου 5 χλμ. δυτικά της Λαμίας.

Το ρέμα έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Στην ανατολική πλαγιά του βρέθηκαν έξι τάφοι (III, VI, VII, VIII, IX, XI) και στη δυτική πέντε (I, II, IV, V, X). Εκείνοι της δυτικής πλαγιάς είχαν την είσοδο ανατολικά και οι της ανατολικής πλαγιάς δυτικά.

Ήταν λαξευμένοι στο μαλακό πώρο. Των δύο οι θάλαμοι ήταν ορθογώνιοι (I, IX) και των υπόλοιπων ελλειψοειδείς ακανόνιστοι. Τέσσερις (III, VI, VII, VIII) δεν είχαν δρόμο, των υπόλοιπων οι δρόμοι συνέκλιναν προς τα πάνω. Ενός (XI) η είσοδος έκλεινε με μία ασβεστολιθική πλάκα, των άλλων με αργολιθοδομή. Εκτός από δύο (IV και V), όλοι βρέθηκαν διαταραγμένοι όχι μόνο από αρχαιοκαπήλους, γιατί ήδη στους πρωτογεωμετρικούς χρόνους ανοίχτηκαν και ξαναχρησιμοποιήθηκαν για ταφές. Μεταξύ των τάφων IV και V υπάρχει εσωτερικό άνοιγμα επικοινωνίας.

Τα ευρήματα κατά τάφους είναι:

Τάφος I: Τρία τρίωτα αλάβαστρα (Π ί ν. 45 δ), ένα αρυβαλλοειδές αλάβαστρο, ένα αλαβαστροειδές, μία χάλκινη αιχμή δόρατος (Π ί ν. 45 ε), δεκαεπτά κουμπιά.

Τάφος II: Δύο τριφυλλόστομες πρωτογεωμετρικές οινοχόες, μόνωτο κύπελλο, μελαμβαφής αμφορέας, μία πρόχους ελλιπής, τέσσερις άβαφοι χειροποίητοι αμφορείς με σφαιρική κοιλιά χωρίς βάση (Π ί ν. 45 στ).

Τάφος IV: Τρεις πρόχοι, από τις οποίες μία με σφαιρική κοιλιά ραμφόστομος (Π ί ν. 46 β), δύο μικρές στάμνοι, τρεις τριφυλλόστομες οινοχόες (Π ί ν. 46 α), τέσσερα κύπελλα (Π ί ν. 46 γ), τρία αλαβαστροειδή, μικρός αμφορέας, ελλιπές φλασκί, χάλκινοι σφηκωτήρες, χάλκινοι κρίκοι, χάλκινη περόνη, χάλκινη τριχολαβίδα, τμήμα χάλκινης πόρπης.

Τάφος V: Έντεκα τρίωτα αλάβαστρα, τέσσερις ψευδόστομοι αμφορίσκοι, τέσσερα αλαβαστροειδή, δύο τρίωτοι πιθαμφορίσκοι, ένας σταμνίσκος, δύο πρόχοι, δύο κύπελλα, μία κύλικα, έξι σφραγιδόλιθοι και ένας σφραγιδοκύλινδρος, δεκαπέντε χάντρες, δεκαεπτά κουμπιά.

Τάφος VII: Χάλκινη περόνη.

Τάφος IX: Τέσσερα τρίωτα αλάβαστρα, ένας ψευδόστομος αμφορέας, τρίωτος πιθαμφορίσκος, πή-

λινο ειδώλιο, χρυσή ταινία, χάντρες.

Τάφος Χ: Δύο κύπελλα, ένα αλαβαστροειδές.

Τάφος XI: Υστεροκορινθιακό αλάβαστρο (Πί ν. 46 δ).

Υπάτη

Στον αγρό Κ. Ξιθάλη, στη θέση Σαραντάρι και βορειοδυτικά του χωριού, κατά την εκτέλεση βαθιάς άροσης αποκαλύφθηκε τάφος των ελληνιστικών χρόνων μακεδονικού τύπου.

Ο τάφος ήταν ένας μικρός θάλαμος τετράγωνος, διαστ. 1,84 × 1,82, μεγ. ύψ. 1,30 μ., χτισμένος κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα από μεγάλους λαξευτούς ασβεστολίθους. Η οροφή του ήταν καμαρωτή. Είχε ορθογώνια είσοδο στον ανατολικό του τοίχο, με παραστάδες και μονολιθικό ανώφλι και κατώφλι, από σχιστόλιθο, ύψ. 1,05 και πλ. 0,45 μ. Η είσοδος έκλεινε από την έξω πλευρά με μία σχιστολιθική πλάκα, διαστ. 1,10 × 0,50 μ.

Το δάπεδο του θαλάμου ήταν ο φυσικός βράχος. Υπολείμματα κονιάματος κοντά στην είσοδο δείχνουν ότι ο τάφος είχε επίχρισμα. Κατά μήκος της βόρειας και νότιας πλευράς του θαλάμου υπήρχαν «κλίνες», που κατελάμβαναν όλο το μήκος των πλευρών, διαμορφώνοντας στο κέντρο του τάφου διάδρομο, πλ. 0,50 μ. (D. Kurtz-J. Boardman, Greek Burial Customs, σ. 273 κ.ε.). Οι «κλίνες» σχηματίζονταν από έναν τοίχο, χτισμένο με μεγάλες ασβεστολιθικές πέτρες, του οποίου η προς το διάδρομο όψη ήταν επιμελημένη. Το σχηματιζόμενο κενό ήταν γεμάτο από χώμα και μικρότερες πέτρες μέχρι το ύψος του τοίχου και εκεί είχε τοποθετηθεί ο νεκρός με την κεφαλή ανατολικά ακουμπισμένη σε μια σχιστολιθική πλάκα, που χρησίμευε για προσκέφαλο. Οι δύο σκελετοί, ανά ένας σε κάθε «κλίνη» ήταν πολύ σαθροί, η θέση όμως των σωζόμενων οστών έδειχνε ότι είχαν τοποθετηθεί εκτάδην.

Στα πόδια του νεκρού της βόρειας «κλίνης» βρέθηκε άβαφος αμφορέας με σφαιρική κοιλιά και άλλος ένας όμοιος στο κατώφλι της εισόδου (ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 183, Πίν. 210). Δεξιά του νεκρού της νότιας «κλίνης» στο ύψος των γονάτων λύχνος μελαμβαφής με απολεπισμένο το γάνωμα και ίχνη καύσης στη μύξα (Médeon V, αριθ. 129, Β.3, σ. 72, Labraunda, σ. 79, αριθ. 7, πίν. 21).

Στο διάδρομο του θαλάμου είχαν τοποθετηθεί δύο μελαμβαφείς βοιωτικοί κάνθαροι (Médeon, ό.π., αριθ. 75.7, σ. 62 και αριθ. 129, Α.2 σ. 70).

[1] Από τα κτερίσματα ο τάφος χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Μώλος

Στον ελαιώνα Χρ. Παντόπουλου, δυτικά του σημερινού νεκροταφείου του χωριού, με αφορμή λαθρανασκαφή, που καταγγέλθηκε από τη χωροφυλακή, διενεργήθηκε μικρής διάρκειας ανασκαφική έρευνα, που έφερε σε φως χτιστό κιβωτιόσχημο τάφο των ρωμαϊκών χρόνων.

Ο τάφος, διαστ. 2 × 0,64, ύψ. 0,37 μ., είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και πλευρές, πάχ. 0,31 μ., χτισμένος με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων και κουρασάνι (opus testaceum). Καλυπτόταν από πήλινες πλάκες στερεωμένες στις πλευρές με ισχυρό ασβεστοκονίαμα, όπως συμπεραίνεται από μικρό τμήμα της οροφής, που σώζεται στο δυτικό τμήμα του. Το δάπεδό του ήταν το παρθένο έδαφος.

Ο τάφος ήταν κενός και μόνο ένα χάλκινο νόμισμα βρέθηκε στα γύρω από αυτόν χώματα.

Αχινός

Οικόπεδο Ι. Μπαλταδούρα

Αποκαλύφθηκαν δύο ταφικά κτίσματα των ρωμαϊκών χρόνων. Το ένα από αυτά (Πί ν. 46 ε), που σωζόταν καλύτερα, ήταν ορθογώνιο οικοδόμημα, διαστ. 3,30 × 2,80 μ., με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., του οποίου οι πλευρές, χτισμένες με αργούς λίθους και κουρασάνι και σειρές οπτοπλίνθων (opus mixtum) μέσα σε λάξευμα στο βράχο, σώζονταν μέχρι ύψος 1,30 μ. και είχαν πάχος 0,40 μ. Η οροφή, που είχε πέσει, ήταν καμαρωτή, όπως έδειχνε η κλίση του βορειοανατολικού τοίχου. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με πήλινες τετράγωνες πλάκες και στο κέντρο περίπου είχε κατασκευαστεί με την ίδια κατεύθυνση κιβωτιόσχημος τάφος χτισμένος με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων και κουρασάνι διαδοχικά (opus testaceum). Εσωτερικά ο τάφος ήταν επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα και το δάπεδό του ήταν ο φυσικός βράχος. Ο τρόπος κάλυψής του είναι άγνωστος.

Το ταφικό κτίσμα ήταν γεμάτο από πέτρες, κεραμίδια σπασμένα και κονιάματα από τη στέγη, που είχε καταπέσει μέσα σ' αυτό. Φαίνεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί για πολλές ταφές, γιατί μέσα στα μπάζα, βρέθηκαν πολλα οστά. Πολλά οστά περιείχε και ο κιβωτιόσχημος τάφος.

Στα χώματα, που ήταν στον τάφο βρέθηκαν λίγα κομμάτια από γυάλινο αγγείο, σιδερένιος σύνδεσμος, χάλκινο εξάρτημα (ίσως λαβή) (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 371, Πίν. 238 β) και άφθονα όστρακα, από τα οποία συγκολλήθηκαν ένας άβαφος αμφορέας με σφαιρική κοιλιά ελλιπής στο χείλος και μία άβαφη επίσης πρόχους.

Στη νότια μεσοτοιχία του οικοπέδου ανασκάφηκε μέρος παρόμοιου κτίσματος, παράλληλου με το προηγούμενο, πολύ καταστραμμένο, στις επιχώσεις του οποίου βρέθηκαν όστρακα και δύο χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων.

Από παρόμοια ταφικά σύνολα (ό.π., σ. 382 κ.ε.) από τα όστρακα και λοιπά ευρήματα τα ταφικά

κτίσματα χρονολογούνται μεταξύ 2ου και 3ου αι. μ.Χ. Ο χώρος πάντως, που βρίσκεται και έξω από τα τείχη της αρχαίας πόλης, πρέπει να χρησιμοποιήθηκε για ταφική χρήση και σε προγενέστερους χρόνους, όπως αποδεικνύεται από μερικά ελληνιστικά όστρακα, που βρέθηκαν εκεί και από την ανθεμωτή επίστεψη μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης του 2ου αι. π.Χ. (Π ί ν. 46 στ) (H. Moebius, Die Ornamente der griechischen Grabstelen, σ. 62, πίν. 56).

Οικόπεδο Αλ. Μπλούνα

Στο οικόπεδο, που βρίσκεται στην ανατολική πλαγιά του λόφου, όπου η ακρόπολη του αρχαίου Εχίνου, αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίου οικοδομήματος, που κατελάμβανε όλη την έκταση του οικοπέδου.

Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος, μήκ. 14,45 μ., χτισμένος με πωρολίθους χωρίς συνδετικό υλικό. Ο τοίχος αυτός στην ανατολική άκρη του σχηματίζει γωνία με άλλον τοίχο με κατεύθυνση Β.-Ν., από τον οποίο σώθηκε μόνο ένας πωρόλιθος, μήκ. 1,10 και ύψ. 0,60 μ. Ο τοίχος εδράζεται στο βράχο και αποτελεί όπως φαίνεται τον εξωτερικό τοίχο μιας οικίας, της οποίας αποκαλύφθηκαν άλλοι δύο χώροι στο κέντρο του οικοπέδου.

Ο ένας χώρος (Α) έχει διαστάσεις 3,35 × 3,35 μ. και οι τοίχοι του είναι χτισμένοι με ορθογώνιους πωρολίθους χωρίς συνδετικό υλικό και εδράζονται πάνω σε αργολιθοδομή, που σώθηκε στο νότιο τμήμα του χώρου και εδράζεται στο φυσικό βράχο. Εντός του χώρου διατηρείται και αρκετό τμήμα του δαπέδου του, που είναι κατασκευασμένο από μικρά βότσαλα στερεωμένα σε ασβεστοκονίαμα. Στο κέντρο σχηματίζεται κύκλος από θραύσματα κεραμιδιών μπηγμένα στο ασβεστοκονίαμα.

Ανατολικά του χώρου αυτού ανοίγεται άλλος, του οποίου σώζεται μόνο τμήμα του νότιου τοίχου του, της ίδιας κατασκευής, μεγ. σωζ. ύψ. τοίχων 0,61 και πλ. 0,50 μ.

Εκτός αριθμού οστράκων και τριών αρτόσχημων πήλινων αγνύθων η ανασκαφή δεν απέδωσε κανένα άλλο κινητό εύρημα. Το οικοδόμημα χρονολογείται στους μέσους ελληνιστικούς χρόνους από τα όστρακα των επιχώσεων και την τοιχοδομία του.

Στυλίς

Οδός Φίλωνος 19

Στο οικόπεδο Καλτσά, ανασκαφική έρευνα έφερε σε φως συστάδα τάφων των ρωμαϊκών χρόνων.

Τάφος Ι: Βρέθηκε σε βάθος 2,90 μ. από τη στάθμη του σύγχρονου εδάφους με κατεύθυνση Α.-Δ., διαστ. 2,45 × 1,80, ύψ. 1,50, πάχ. τοιχωμάτων 0,50 μ. Είναι ένας ορθογώνιος θάλαμος, χτισμένος σ' ένα όρυγμα στο παρθένο έδαφος, με πλευρές από αργούς λίθους και σκληρό ασβεστοκονίαμα μέχρις ύψος 0,90 μ. οι μακριές, και 0,60 μ. οι στενές. Η οροφή ήταν καμαρωτή είχε κατασκευαστεί με σειρές οπτοπλίνθων και ασβεστοκονίαμα διαδοχικά σε ακτινωτή διάταξη. Εξωτερικά η καμάρα είχε επίχρισμα από παχύ κουρασάνι. Δύο είσοδοι ανά μία σε κάθε στενή πλευρά, των οποίων οι παραστάδες είναι από σειρές οπτοπλίνθων και κονιάματος διαδοχικά (opus testaceum), έκλειναν με αργολιθοδομή στην εξωτερική όψη του τάφου. Οι είσοδοι είχαν πλάτος 0,65 και ύψος 0,90 μ.

Στο δάπεδο του θαλάμου, που ήταν το φυσικό έδαφος, βρέθηκαν σκελετοί τεσσάρων νεκρών με την κεφαλή προς Δ. Από αυτούς ο ένας είχε τοποθετηθεί στο πλευρό σε συνεσταλμένη στάση.

Τάφος ΙΙ: Κεραμοσκεπής, μέσα στην επίχωση, με κατεύθυνση Α.-Δ., διαστ. 1,10 × 0,40, ύψ. 0,35 μ., βρέθηκε γεμάτος χώματα χωρίς κτερίσματα. Τα λίγα κινημένα οστά δε δείχνουν τη θέση του νεκρού.

Τάφοι ΙΙΙ και IV: Δύο ορθογώνιοι θάλαμοι με κατεύθυνση Α.-Δ., χτισμένοι σ' ένα όρυγμα στο παρθένο σκληρό έδαφος με κοινή τη μία μακριά πλευρά. Οι πλευρές τους, πάχ. 0,55 μ., με αργούς λίθους και σκληρό ασβεστοκονίαμα. Το δάπεδό τους ήταν το φυσικό έδαφος. Ο νότια ευρισκόμενος τάφος ΙΙΙ ήταν καταστραμμένος κατά το μισό.

Διαστάσεις τάφου ΙΙΙ: μήκος 2,10, σωζ. πλάτος 0,70, μεγ. σωζ. ύψος 1,45 μ., τάφου IV: μήκος 2,10, πλάτος 1,25, μεγ. σωζ. ύψος 1,30, πάχος πλευρών 0,55 μ.

Βρέθηκαν γεμάτοι χώματα και ανακατεμένα οστά και μόνο μέσα στον τάφο IV κοντά στη νοτιοανατολική γωνία βρέθηκε μία τριφυλλόστομη οινοχόη από ερυθρωπό πηλό με απιόσχημο σώμα και θαμπό τεφρό επίχρισμα στο λαιμό, του 2ου-αρχών 3ου αι. μ.Χ. (Agora V, σ. 55, J37, πίν. 9 και J41 πίν. 10).

Τάφος V: Όμοιας με τους προηγούμενους κατασκευής, διαστ. 2 × 0,90, σωζ. ύψ. 1, πάχ. πλευρών 0,55 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., βρέθηκε και αυτός γεμάτος χώματα και κινημένα οστά.

Το πάχος των τοιχωμάτων και η ομοιότητα της κατασκευής τους με τον τάφο Ι είναι ενδεικτικά της στέγασης των τάφων ΙΙΙ, IV και V με καμαρωτή οροφή, όπως εκείνος. Ο τύπος γνωστός από άλλα νεκροταφεία των ρωμαϊκών χρόνων (ΠΑΕ 1949, σ. 149, εικ. 4, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 235· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 382 κ.ε. κ.ά.) μας επιτρέπει να χρονολογήσουμε το νεκροταφείο στο 2ο αι. μ.Χ.

Οικόπεδο Ε. και Σ. Τσαμπάκαλου

Τμήμα κιβωτιόσχημου τάφου αποκαλύφθηκε κατά την εκσκαφή βόθρου, σε βάθος 0,55 μ. από το σύγχρονο έδαφος, σωζ. μήκ. 0,87, πλ. 0,60 και ύψ. 0,52 μ. Ο τάφος είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και ήταν

κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες τοποθετημένες σε ορθογώνιο όρυγμα στο φυσικό βράχο. Βρέθηκε κενός και χωρίς κάλυμμα.

Ο τύπος συνήθης στην περιοχή στους ελληνιστικούς χρόνους (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 108 οικόπεδο Κ. Αργυροπούλου) εικάζεται ότι καλυπτόταν από σχιστολιθικές πλάκες.

Οδός Αγίου Δημητρίου

Με αφορμή την ανεύρεση αρχαίων οικοδομικών λειψάνων κατά την εκσκαφή του οικοπέδου Αλ. Μπαμπούνη, διενεργήθηκε μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας ήταν η αποκάλυψη γωνίας ενός κτιρίου, που σχηματιζόταν από δύο τοίχους, σωζ. μήκ. 2,05 και 1,50 μ., χτισμένους με αργούς λίθους και θραύσματα κεραμιδιών χωρίς συνδετικό υλικό. Οι τοίχοι αποτελούσαν τη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου, που εκτεινόταν προς Β. και Α. πέρα από τα όρια του οικοπέδου. Εδράζονταν στο στέρεο έδαφος σε βάθος 2 μ. από τη σύγχρονη στάθμη, σώζονταν σε ύψος 0,90 μ. και είχαν πλάτος 0,45 μ. Αδύνατη η ταύτιση του κτιρίου και η χρονολόγηση λόγω έλλειψης οστράκων ή άλλων στοιχείων.

Νέο Μοναστήρι

Οικόπεδο Βασ. Κεραμιδά

Ένας τοίχος από αργολιθοδομή θεμελιωμένος σε μπάζωμα με κατεύθυνση Α.-Δ. κατά μήκος του βόρειου ορίου του οικοπέδου και ένας άλλος χτισμένος, επίσης σε μπάζωμα με κατεύθυνση Β.-Ν., με μεγάλες ασβεστολιθικές πλακόσχημες πέτρες με υποτυπώδη κατεργασία ήταν τα αποτελέσματα μικρής ανασκαφικής έρευνας, που έγινε στο οικόπεδο με αφορμή τις εκσκαφές για την ανέγερση νέας οικοδομής.

Από τα όστρακα της λεπτής διαταραγμένης επίχωσης επάνω και γύρω από αυτούς, πάχ. μόλις 0,10-0,15 μ., είναι πιθανή η χρονολόγησή τους στους ελληνιστικούς χρόνους.

Οικόπεδο Αντ. Κυτούδη

Κατά την εκσκαφή βάσεων για την ανέγερση νέας οικοδομής αποκαλύφθηκε κατά μήκος της βόρειας μεσοτοιχίας τοίχος χτισμένος με μεγάλους ακανόνιστους ασβεστολιθικούς ογκολίθους σε βάθος 0,80 μ. από το σύγχρονο έδαφος με κατεύθυνση Α.-Δ.

Ο τοίχος συνεχιζόταν και πέρα από τα όρια του οικοπέδου και κατά τα δύο άκρα του. Το μήκος του ήταν 9,90, το πλάτος του 1-1,40 και το σωζ. μήκος 0,52 μ.

Το οικόπεδο βρίσκεται 100 μ. νότια του λόφου Ταψί, όπου η ακρόπολη των κλασικών χρόνων της αρχαίας Πρόερνας (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 249-252). Η κατασκευή του τοίχου και η θέση του σε σχέση με το λόφο μας επιτρέπει ίσως να τον ταυτίσουμε με τμήμα της εξωτερικής οχύρωσης της πόλης.

Ζέλι Λοκρίδας

Η σωστική ανασκαφή, που άρχισε πέρυσι (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 104) στο μυκηναϊκό νεκροταφείο στη θέση Άγιος Γεώργιος συνεχίστηκε και εφέτος.

Ερευνήθηκαν οχτώ θαλαμωτοί τάφοι του ίδιου τύπου με τους περυσινούς (Πίν. 47 β). Οι πέντε (XI, XII, XVI, XVII, XVIII) βρέθηκαν στη βόρεια πλευρά του υψώματος και σε συνέχεια προς Α. της προηγούμενης ομάδας, με την είσοδο στη βόρεια πλευρά του θαλάμου. Οι τρεις (XIII, XIV, XV) βρέθηκαν στη νότια πλευρά του υψώματος σε σειρά με την είσοδο προς Ν.

Οι περισσότεροι (XI, XII, XVI, XVII, XVIII) είχαν παραβιαστεί από αρχαιοκαπήλους και η οροφή τους είχε πέσει από τη συχνή καλλιέργεια. Σε δύο από τους τάφους (XI και XII) διαπιστώθηκε μόνο ένας νεκρός, ενώ στους υπόλοιπους είχαν γίνει περισσότερες ταφές.

Παρά το ότι είχαν συληθεί, οι περισσότεροι, από όλους έχουμε δείγματα των κτερισμάτων τους και όστρακα από τα οποία κολλήθηκαν μερικά αγγεία.

Τα κινητά ευρήματα κατά τάφο είναι τα ακόλουθα:

Τάφος XI: Χάλκινος κρίκος, σιδερένιο μαχαιρίδιο, τμήμα άβαφης χειροποίητης πρόχου και χείλος από αλαβαστροειδές.

Τάφος XII: Δύο πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια, ελλιπές μελανό ακόσμητο αλάβαστρο.

Τάφος XIII: Ασκοειδές πτηνόσχημο, τρίωτο αλαβαστροειδές, τέσσερις τρίωτοι πιθαμφορείς (Πίν. 47 α).

Τάφος XIV: Κουμπί από στεατίτη και ψευδόστομος αμφορίσκος.

Τάφος XV: Ελλιπής τρίωτος πιθαμφορέας και θήλαστρο.

Τάφος XVI: Ελλιπής ψευδόστομος αμφορίσκος και πρόχους.

Τάφος XVII: Πρόχους, θήλαστρο, μόνωτο αλαβαστροειδές (Πίν. 47 γ), ελλιπής μελανή πρόχους και ανθρωπόμορφο ειδώλιο.

Τάφος XVIII: Δακτυλιόσχημο ασκοειδές, τρία τρίωτα αλάβαστρα, τμήμα τρίωτου πιθαμφορέα, βάση ασκού και τμήματα τριών άλλων αλαβαστροειδών.

Η ανασκαφή θα συνεχιστεί.

Κυπαρίσσι Λοκρίδας

Στη βορειοδυτική πλαγιά του λόφου Παλαιόκαστρο σώζονται λείψανα οχύρωσης ακρόπολης, που

ταυτίζεται με τον αρχαίο Οπούντα (Στράβων, Γεωγραφικά IX, 4,2. RE XVIII[1]. A. Philippson, Griechische Landschaften I_2, σ. 355). Λαθρανασκαφή ήταν η αφορμή να διενεργηθεί ανασκαφική έρευνα που έφερε σε φως τμήμα κρηπιδώματος αρχαϊκού κτιρίου.

Επειδή η ανασκαφή έγινε το Σεπτέμβριο και δεν υπήρχαν τα χρονικά περιθώρια να τελειώσει η έρευνα, έγιναν μόνο τρεις τομές, διαστ. 5 × 5 μ., στις δύο από τις οποίες αποκαλύφθηκε το βόρειο κρηπίδωμα του κτιρίου, συνολ. μήκ. 11 μ. (Π ί ν. 47 δ, στ). Σώζεται σε ύψος δύο δόμων δηλαδή 1,10 μ., πρέπει όμως να υπήρχε και τρίτος δόμος, όπως δείχνουν τα στρώματα της λατύπης, που βρέθηκαν παράλληλα με αυτό.

Ενδεικτικά αναφέρεται, ότι από την ανασκαφή προήλθαν ελάχιστα χρονολογήσιμα όστρακα, πολλά μετάλλινα αντικείμενα (μαχαίρια, αιχμές δοράτων, κοσμήματα, ελάσματα, καρφιά), κομμάτια από πώρινο επιστύλιο (γείσα με σταγόνες), τμήματα πώρινων δωρικών κιόνων και κορινθιακές κεραμίδες με ανθέμια γραπτά (Π ί ν. 47 ε).

Μεγαπλάτανος

Λαθρανασκαφή από αρχαιοκαπήλους, που συνελήφθησαν επ' αυτοφόρω και καταδικάστηκαν, ήταν η αφορμή της ανασκαφής, που πραγματοποίησε η Εφορεία στη θέση Παλιοκάστρα.

Η τοποθεσία βρίσκεται σε ένα χαμηλό λόφο του ορεινού συγκροτήματος της Κνημίδας με θέα προς τον κάμπο της Αταλάντης και τον Οπούντιο κόλπο.

Κάνοντας τομές στα σημεία που είχαν σκάψει οι αρχαιοκάπηλοι βρήκαμε την οχύρωση μιας ακρόπολης, που υπάρχει στην κορυφή του λόφου, άγνωστης μέχρι σήμερα. Η έκταση, που περιβάλλεται από το τείχος είναι 13000 τ.μ. Το τείχος είναι χτισμένο με ακατέργαστες πέτρες χωρίς συνδετικό υλικό, μεγ. σωζ. ύψ. 1,30 και πλ. 2,10 μ. Βεβαιώθηκε η ύπαρξη μιας τουλάχιστον πύλης στη νότια πλευρά του. Η επίχωση ήταν μικρή και πολύ διαταραγμένη από την καλλιέργεια. Τα όστρακα κλιμακώνονται από γεωμετρικά μέχρι και των ελληνιστικών χρόνων.

Έξω από την ακρόπολη και προς ΒΑ. σ' ένα πλάτωμα σκάφτηκε μία άλλη τομή και αποκαλύφθηκε το νεκροταφείο της πόλης.

Βρέθηκαν τέσσερις ταφές σε μεγάλους πίθους τοποθετημένους πλαγιαστά με το στόμιο δυτικά στο μαλακό βράχο. Το στόμιο έκλεινε με μια ασβεστολιθική πλάκα. Οι πίθοι χρησιμοποιήθηκαν για ενταφιασμούς και οι νεκροί ήταν σε συνεσταλμένη στάση. Οι τρεις από αυτούς (I, II, IV) βρέθηκαν σπασμένοι και συλημένοι. Τα κτερίσματα, όσα απέμειναν, κατά τάφο είναι τα ακόλουθα:

Ταφικός πίθος I: Ένα χάλκινο νόμισμα.

Ταφικός πίθος II: Ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο, μία καρποδόχη, ένας μελαμβαφής λύχνος, πώμα λεκανίδας.

Ταφικός πίθος III: Ένας μελαμβαφής λύχνος, μία καρποδόχη, μία μελαμβαφής λεκανίδα με πώμα, ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο, ένα μελαμβαφές καρχήσιο και μία άβαφη πρόχους.

Ταφικός πίθος IV: Από τα όστρακα, που βρέθηκαν μέσα σ' αυτόν συγκολλήθηκε ένα μελαμβαφές ομφαλωτό πινάκιο.

Έξαρχος

Στη θέση Βρύση-Συκιά που βρίσκεται στην πλαγιά ενός λόφου περί τα 2 χλμ. νοτιοανατολικά της ακρόπολης της αρχαίας Υαμπόλεως λαθρανασκαφή από αρχαιοκαπήλους, είδος που ευδοκιμεί στην περιοχή του Εξάρχου σύμφωνα άλλωστε και με τη διεθνή βιβλιογραφία (JHS 16 (1896), σ. 291-312 και ΠΑΕ 1906, σ. 144-145· 1907, σ. 109-110· 1909, σ. 125), ήταν η αφορμή μικρής διάρκειας ανασκαφικής έρευνας, που έφερε σε φως δύο θαλαμωτούς μυκηναϊκούς τάφους.

Και οι δύο τάφοι είχαν λαξευτεί στο μαλακό πώρο παράλληλα και σε μικρή απόσταση ο ένας από τον άλλο με κατεύθυνση Β.-Ν. Οι δρόμοι τους προς Ν., επιμήκεις με ομαλή κλίση, έχουν μήκος 2,20 και 3,20, πλάτος 0,95 και 1,40 μ. αντίστοιχα, και τα τοιχώματά τους συγκλίνουν προς τα πάνω.

Οι είσοδοι, ορθογώνιες, σχηματίζουν παραστάδες και υπέρθυρο και έκλειναν με αργολιθοδομή, (Σπ. Ιακωβίδη, Περατή, τάφος Σ15, σχέδ. 118, πίν. 145 β).

Οι θάλαμοι, ορθογώνιοι με στρογγυλευμένες γωνίες, διαστ. 2,70 × 2,05 και 3 × 2,20 μ., είχαν οροφή θολωτή, μεγ. ύψ. 1,40 μ.

Τα χώματα μέσα στους τάφους είχαν σκαφτεί από τους αρχαιοκαπήλους, που δεν πρέπει να είχαν ιδιαίτερη τύχη, γιατί, όπως δείχνουν τα λίγα ευρήματα που περισυλλέξαμε, οι τάφοι είχαν διαταραχτεί παλιότερα. Έτσι στον τάφο Ι βρέθηκαν ένα όστρακο τεφρό μινύειο, όστρακα μυκηναϊκά ΥΕ ΙΙΙΓ και όστρακα κορινθιακής κοτυλίσκης. Επίσης κωνικό κουμπί απο στεατίτη, χάλκινος κρίκος με πολύ λεπτά αιχμηρά άκρα, χάλκινο δαχτυλίδι με ελεύθερα διασταυρούμενα άκρα, χάλκινος σφηκωτήρας, χρυσό φυλακτό με διακόσμηση σπειρών.

Στον τάφο ΙΙ όστρακα μυκηναϊκά ΥΕ ΙΙΙΓ κατά το μεγαλύτερο μέρος αλλά και όστρακα κορινθιακής κοτυλίσκης. Επίσης βρέθηκε σφαιρική χάντρα από υαλόμαζα, πρώιμος πρωτογεωμετρικός αμφορίσκος, ύψ. 0,088 μ., επιχρισμένος με θαμπό γκρίζο ως μελανό γάνωμα και της ίδιας εποχής ωόσχημη πυξίδα ελλιπής στο χείλος, με μελανό γάνωμα και ταινία εδαφόχρωμη στην κοιλιά (J. N. Coldstream, Geome-

tric Greece, σ. 37, εικ. 7 e) με πιθανή προέλευση από τη γειτονική Βοιωτία.

Στο δρόμο του τάφου ΙΙ βρέθηκε αβαθές λάξευμα στα χώματα του οποίου βρέθηκαν μερικά χονδροειδή όστρακα, τρία κωνικά κουμπιά από στεατίτη, ένα από πηλό, μιά αμφικωνική πήλινη χάντρα με ίχνη καστανού γανώματος, χάλκινος σφηκωτήρας, τέσσερις χάλκινοι κρίκοι, χάλκινο δαχτυλίδι με διασταυρούμενα άκρα και θραύσματα άλλου δαχτυλιδιού, που είχε απόληξη σπειρωτή (Σπ. Ιακωβίδη, ό.π., τάφος 74, Μ115, πίν. 27 β).

Κόρσεια

Στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου Χιλιοδού της κοινότητας Μαλεσίνας, που βρίσκεται στην αριστερή πλευρά της Εθνικής Οδού Αθηνών-Λαμίας στο 128ο χιλιόμετρο και ταυτίζεται με την αρχαία Κόρσεια, (Πασαυνίας ΙΧ 24,5. RE II² σχετικό λήμμα (Oldfather) καθαρίστηκε αρχαίο κτίσμα, που αποκαλύφθηκε από το χείμαρρο που ρέει εκεί και αρχαιοκαπήλους.

Το κτίριο, θεμελιωμένο στο φυσικό σκληρό έδαφος, έχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Σώζει τη βορειοανατολική πλευρά του και τις γωνίες με τους κάθετους σ' αυτήν τοίχους και αρκετό τμήμα της βορειοδυτικής. Το προς ΝΔ. άκρο του λείπει, προφανώς παρασυρμένο από τα νερά του χειμάρρου. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με ορθογώνιες λαξευτές λιθοπλίνθους με δρομική διάταξη χωρίς συνδετικό υλικό. Μεταγενέστερα χτίστηκε μέσα στο χώρο του κτίσματος σε ψηλότερο επίπεδο και σε επίχωση, τοίχος παράλληλος με το βορειοδυτικό και σε απόσταση 4,80 μ., κατασκευασμένος από αργούς μικρούς και μεγάλους λίθους συνδεμένους με λάσπη. Διαστάσεις: πλάτος 7,10, μεγ. σωζ. μήκος 5,10 μ., πλάτος τοίχων 0,50 και μεγ. σωζ. ύψος 2,10 μ.

Από την τοιχοδομία και τα λίγα όστρακα των διαταραγμένων επιχώσεων συμπεραίνεται ότι το κτίριο χρονολογείται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Προσκυνάς Φθιώτιδας

Στη δυτική πλαγιά του λόφου Πάδι, 500 μ. ανατολικά της Εθνικής Οδού Αθηνών-Λαμίας, στο 126ο χιλιόμετρο, με αφορμή λαθρανασκαφή, που έγινε από αγνώστους σ' αυτό το σημείο, η Εφορεία πραγματοποίησε μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα, που έφερε σε φως θαλαμωτό μυκηναϊκό τάφο.

Ο τάφος ήταν λαξευμένος στο παρθένο έδαφος που εδώ είναι ένας εύθρυπτος λευκός ασβεστόλιθος. Ο θάλαμος είχε κάτοψη ελλειψοειδή, μεγ. πλ. 4,60 μ., και τα τοιχώματα του θαλάμου συγκλίνουν προς τα πάνω σχηματίζοντας θόλο. Δρόμος, μήκ. 2,10 μ., επικλινής στη βορειοδυτική πλευρά του τάφου, έφερε στην ορθογώνια είσοδο του τάφου, πλ. 0,90 μ., που κλεινόταν από ασβεστολιθική πλάκα, διαστ. 0,90 × 1, πάχ. 0,15 μ., και μικρότερες πέτρες στα κενά.

Το χώμα, που κατέκλυζε τον τάφο, ήταν διαταραγμένο και περιείχε ανακατεμένα οστά και τρία κρανία. Βρέθηκε μόνο ένας χάλκινος κρίκος και μερικά όστρακα μέσα στον τάφο και στό δρόμο, που δείχνουν ότι ο τάφος είχε παραβιαστεί σε παλιότερη εποχή, δεδομένου ότι κλιμακώνονται χρονολογικά μέχρι τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους.

Έρευνα, που έγινε στην πλαγιά, απέδειξε ότι ο τάφος ήταν μεμονωμένος.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

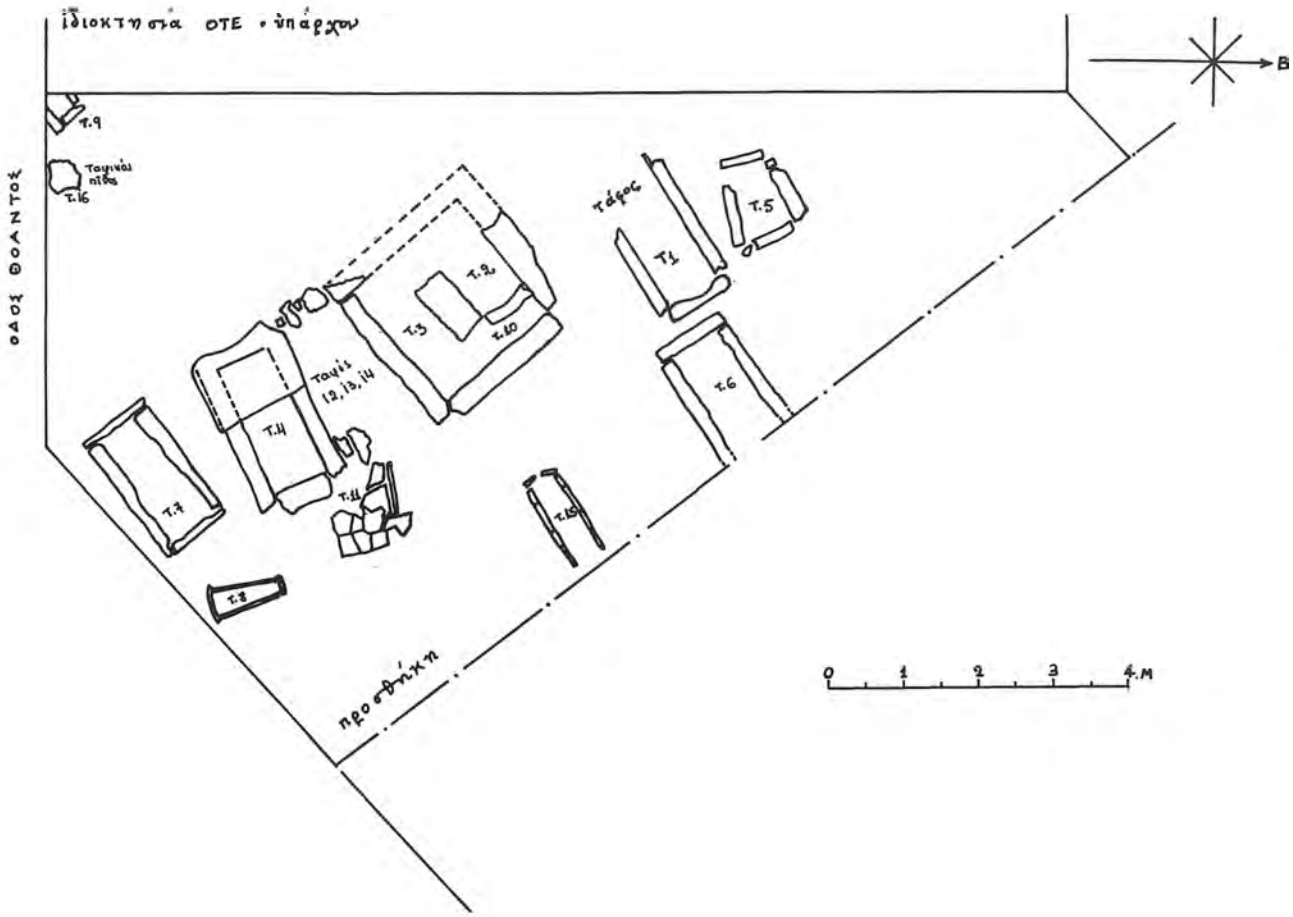
Ἀμφισσα

Οδός Θόαντος και Κορδώνη (οικόπεδο ΟΤΕ)

Η εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση προσθήκης στο κτίριο του ΟΤΕ στον ακάλυπτο χώρο μεταξύ του κεντρικού κτιρίου του ΟΤΕ και του ξενοδοχείου ΣΤΑΛΛΙΟΥ, έφερε στο φως τμήμα αρχαίου νεκροταφείου, η ύπαρξη του οποίου ήταν γνωστή από παλιότερες έρευνες της Εφορείας (ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 130 και 19 (1964): Χρονικά, σ. 221). Πρόκειται για εκτεταμένο νεκροταφείο στο νότιο τμήμα της αρχαίας πόλης, η παλιότερη χρήση του οποίου, όπως απέδειξε και η ανασκαφή του 1978, ανάγεται στα ύστερα γεωμετρικά χρόνια.

Σε χώρο έκτασης 74 τ.μ. (Σχέδ. 1) αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν δεκαέξι ταφές που εδράζονταν επάνω σε επιχώσεις, σε βάθος από 0,50 μέχρι 2,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Οι εννέα τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι, οι τρεις κεραμοσκεπείς (από τους οποίους οι δύο καλυβίτες, ενώ ο τρίτος καλυπτόταν με επίπεδες πλάκες) και ένας εγχυτρισμός. Μεταξύ των κιβωτιόσχημων 3 και 4 αποκαλύφθηκαν οστά και κτερίσματα, που με βάση τις ανασκαφικές ενδείξεις μπορούν να αποδοθούν σε τρεις ακόμη καταστραμμένες ταφές. Σε διάφορα επίσης σημεία του σκάμματος βρέθηκαν οστά από σκελετούς που είχαν προφανώς ταφεί απευθείας στο έδαφος. Η έρευνα απέδωσε σημαντικό αριθμό αντικειμένων που χρονολογούν τις ταφές από τα ύστερα γεωμετρικά μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,93 × 0,78 × 0,90 μ. Προσανατολισμός ΝΔ.-ΒΑ. Για την κάλυψη είχαν χρησιμοποιηθεί ασβεστολιθικές πλάκες, ενώ οι πλευρές αποτελούνταν από πλάκες πωρολίθου. Ο νεκρός είχε ταφεί εκτάδην στον πυθμένα του τάφου με το κεφάλι προς Α. Ο καθαρισμός απέδωσε τα εξής αντικείμενα: α) Μελαμβαφές φιαλίδιο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12250), ύψ. 0,03, διαμ. χείλ. 0,10, διαμ. βάσ. 0,044 μ. β) Λύχνο μελανόβαφο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών

Σχέδ. 1. Ἀμφισσα. Οδός Θόαντος και Κορδώνη. Οικόπεδο ΟΤΕ. Κάτοψη της ανασκαφής.

12251), ύψ. 0,036, μήκ. 0,10, διαμ. βάσ. 0,039 μ. γ) Ρωμαϊκό λύχνο κορινθιακού τύπου (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12252), ύψ. 0,032, μήκ. 0,11, διαμ. βάσ. 0,042 μ. Στην επιφάνεια του δίσκου αυλητής προς τα δεξιά παίζει δίαυλο. Στο δεξιό της παράστασης κίονας. Στην περιφέρεια του δίσκου ζώνη με εμπίεστο ωοειδές κόσμημα. Δακτυλιόσχημη λαβή με δύο αυλακώσεις στη ράχη. Η επίπεδη βάση ορίζεται με εγχάρακτο κύκλο βαθιά και φέρει εγχάρακτη επιγραφή: *ΛΟΥΚΙΟΥ*.

Τάφος 2 (Πίν. 48 β). Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,40 × 0,80 × 0,80 μ. Τοιχώματα και κάλυψη από πλάκες πωρολίθου. Το νότιο άκρο είχε αποκοπεί από το μηχανικό εκσκαφέα. Προσανατολισμός ΝΔ.-ΒΑ. Η μακριά νότια πλευρά κοινή με τον τάφο 3· το ανατολικό τμήμα της είχε αποκοπεί, ενώ άλλο τμήμα πωρολίθου είχε τοποθετηθεί εγκάρσια δημιουργώντας χώρο, διαστ. 0,35 × 1,10 μ., για μεταγενέστερη ταφή (βλ. παρακάτω τάφος 10). Η καλυπτήρια πλευρά είχε καταστραφεί· κατά τον καθαρισμό της βρέθηκαν δύο κομμάτια από οστέινο κουταλάκι, μήκ. 0,06 μ. Τα οστά του νεκρού ήταν διάσπαρτα στο εσωτερικό του τάφου, όπου βρέθηκαν και τα εξής αντικείμενα: α) Άβαφη οινοχόη ρωμαϊκών χρόνων (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12253), σωζ. ύψ. 0,175, διαμ. στομίου 0,07 μ. Λείπει το κάτω μέρος του σώματος. β) Πινάκιο ρωμαϊκών χρόνων (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12254), ύψ. 0,04, διαμ. χείλ. 0,13 μ.

Τάφος 3 (Πίν. 48 β). Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,90 × 0,60 × 0,80 μ. Προσανατολισμός ΝΔ.-ΒΑ. Η δυτική στενή πλευρά του είχε καταστραφεί από τον εκσκαφέα. Περιείχε διάσπαρτα οστά και κρανίο. Ελάχιστα ίχνη φωτιάς παρατηρήθηκαν σε βάθος 0,40 μ. Περιείχε τα εξής κτερίσματα: α) Άβαφη ελλιπή υδρία ρωμαϊκών χρόνων (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12256), ύψ. 0,20, διαμ. βάσ. 0,052, διαμ. στομ. 0,03 μ. β) Ακέραιη διάτρητη πυραμιδοειδή αγνύθα (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12257), ύψ. 0,08, διαστ. βάσ. 0,05 × 0,05 μ. γ) Σιδερένιο εγχειρίδιο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12286), μήκ. 0,275 μ. δ) Σιδερένιο ξίφος (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12287), σωζ. μήκ. 0,445 μ. ε) Μελαμβαφές βαλσαμάριο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12258), σωζ. ύψ. 0,85, διαμ. βάσ. 0,018 μ. Λείπει το στόμιο.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,80 × 0,80 × 0,95 μ. Ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής. Μέχρι βάθος 0,70 μ. ήταν κενός. Από τα 0,70 μέχρι 0,95 μ., στο επίπεδο της θεμελίωσής του παρατηρήθηκε στρώμα λεπτού χώματος, η έρευνα του οποίου δεν απέδωσε τίποτε ιδιαίτερο.

Τάφος 5 (Πίν. 48 α). Κιβωτιόσχημος, διαστ. 0,75 × 0,60 × 0,40 μ. Προσανατολισμός Δ.-Α. Κατασκευασμένος με όρθιες ορθογώνιες πλάκες και καλυμμένος με πλάκες ακανόνιστου σχήματος. Ο νεκρός σε στάση οκλαδία, με δύο μικρά αγγεία ύστερων γεωμετρικών χρόνων στο ύψος των ώμων του: α) Απιόσχημο κορινθιακό αρύβαλλο (λείπει μικρό μόνο τμήμα από το περιχείλωμα) (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12259), ύψ. 0,10, διαμ. χείλ. 0,04, διαμ. βάσ. 0,026 μ. Παράλληλες ανισοπαχείς ταινίες γύρω στο σώμα του αγγείου και τη ράχη της λαβής. Στον ώμο τρία άγκιστρα ανάμεσα σε δύο σιγμοειδή. Στο περιχείλωμα ακτινωτό μεταξύ ομόκεντρων κύκλων. β) Άβαφη χειροποίητη υδρίσκη αργείτικου τύπου (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12260), ύψ. 0,08, διαμ. χείλ. 0,053 μ. Λείπουν οι οριζόντιες λαβές.

Τάφος 6. Κιβωτιόσχημος. Σώθηκε μία μόνο όρθια πλάκα στη στενή πλευρά δίπλα στην οποία βρέθηκαν: α) Μελαμβαφής ακέραια τριφυλλόστομη οινοχόη με ελαφρές αποκρούσεις κυρίως στο λαιμό και το χείλος (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12261), ύψ. 0,18, διαμ. στομ. 0,07, διαμ. βάσ. 0,07 μ. Η μετάβαση απο τον ώμο στην κοιλιά δηλώνεται με βαθύ εγχάρακτο κύκλο. β) Κωδωνόσχημη λήκυθος με τριφυλλόσχημο στόμιο και κάθετη ταινιωτή λαβή (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12262), ύψ. 0,12 (με λαβή 0,158 μ.), διαμ. βάσ. 0,072, διαμ. χείλ. 0,035 μ. Λείπουν κομμάτια από το χείλος και τη λαβή. Στον ώμο ακτινωτό κόσμημα, γύρω στην κοιλιά κλαδί μυρτιάς. Γραπτοί ομόκεντροι κύκλοι ορίζουν τις ζώνες διακόσμησης. Με μελανό γάνωμα (απολεπισμένο) καλύπτονται ο λαιμός και το χείλος, το κάτω μέρος της κοιλιάς και η λαβή. γ) Μελαμβαφές μόνωτο σκυφίδιο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12263), υψ. 0,045, διαμ. στομίου 0,09, διαμ. βάσ. 0,04 μ. Λείπει η λαβή και φέρει αποκρούσεις σε διάφορα σημεία. δ) Μελαμβαφές φιαλίδιο συγκολλημένο και απολεπισμένο, (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12264), ύψ. 0,03, διαμ. βάσ. 0,063, διαμ. χείλ. 0,063 μ. Λείπει τμήμα της βάσης. Πηλός κορινθιακός. ε) Πυραμιδοειδής αγνύθα με απόκρουση κυρίως στις ακμές (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12265), σωζ. ύψ. 0,055, διαστ. βάσ. 0,04 × 0,04 μ. Στη μία επιφάνεια δύο διακοσμητικές εγχαράξεις.

Τάφος 7. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,73 × 0,70 × 0,80 μ. Προσανατολισμός ΝΔ.-ΒΑ. Έφερε κάλυψη από τρεις λίθινες πλάκες, ενώ στα τοιχώματα είχαν χρησιμοποιηθεί πλάκες πωρολίθου. Οστά διάσπαρτα βρέθηκαν στον πυθμένα του τάφου και ευρύστομη, ερυθρόβαφη οινοχόη ρωμαϊκών χρόνων στη νοτιοδυτική γωνία (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12266), ύψ. 0,132, διαμ. στομ. 0,054 και διαμ. βάσ. 0,07 μ. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη. Λείπει η ταινιόσχημη λαβή. Στόμιο καλυκοειδές.

Τάφος 8. Κεραμοσκέπαστος με λίθους στις πλευρές για αντιστήριξη, διαστ. 0,90 × 0,25 μ. Περιείχε ακτέριστο σκελετό παιδιού, μήκ. 0,70 μ.

Τάφος 9. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,05 × 0,50 × 0,40 μ. Προσανατολισμός ΝΔ.-ΒΑ. Περιείχε σκελετό με τα εξής κτερίσματα: α) Μικρό χειροποίητο μόνωτο αγγείο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12267), ύψ.

0,10, διαμ. χείλ. 0,044, διαμ. βάσ. 0,035 μ. Λείπει η λαβή μέρος από το χείλος και το λαιμό. β) Σφόνδυλο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12268), διαμ. 0,038, πάχ. 0,012 μ. γ) Κορινθιακή οινοχόη υστερογεωμετρικών χρόνων, συγκολλημένη (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12269), ύψ. 0,188, διαμ. βάσ. 0,067, διαμ. χείλ. 0,05 μ. Λείπουν τμήματα από το χείλος και μικρό κομμάτι από την κοιλιά. Αποκρούσεις στην περιφέρεια της βάσης. Ολόκληρο το σώμα καλύπτεται από οριζόντιες παράλληλες ταινίες καστανού χρώματος. Μεταξύ ώμου και κοιλιάς ζώνη με κάθετες κυματοειδείς γραμμές. Στη ράχη της λαβής τέσσερις κάθετες ταινίες ανάμεσα σε δύο ομάδες οριζόντιων. δ) Χάλκινη περόνη συγκολλημένη. (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12288), μήκ. 0,11 μ. ε) Χάλκινο δαχτυλίδι από ταινιωτό έλασμα (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12289). στ) Χάλκινη ακέραια περόνη (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12290), μήκ. 0,115 μ. Βρέθηκαν επίσης κομμάτια από χάλκινα καρφιά.

Τάφος 10 (Πίν. 48 β). Πρόκειται ίσως για μεταγενέστερη ταφή που κατέλαβε το ανατολικό τμήμα του τάφου 2. Ο τάφος περιείχε ελάχιστα υπολείμματα οστών σε διαφορετικά βάθη. Σε μικρό βάθος βρέθηκαν δύο γυάλινα αγγεία: α) Γυάλινο μυροδοχείο με χαμηλό αμφικωνικό σώμα και ψηλό σωληνωτό λαιμό (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12284), ύψ. 0,223, διαμ. βάσ. 0,054, διαμ. χείλ. 0,018 μ. β) Γυάλινος άωτος σκύφος (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12285), ύψ. 0,045, διαμ. χείλ. 0,12, διαμ. βάσ. 0,063 μ. Βαθύτερα βρέθηκαν τα εξής αντικείμενα: γ) Χάλκινο νόμισμα φθαρμένο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12291), διαμ. 0,022 μ. δ) Χάλκινο ακέραιο δαχτυλίδι (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12292), διαμ. 0,02 μ. ε) Οστέινη ραφίδα (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12293), μήκ. 0,127 μ. Άλλη παρόμοια σε κομμάτια (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12295). στ) Λαβή χάλκινης οινοχόης με κάθετες αυλακώσεις και φυλλόσχημες προσαρμογές (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12294), ύψ. 0,15 μ. Φύλλα άκανθας εκφύονται σε κανονικά διαστήματα από τον κορμό της λαβής.

Τάφος 11 (Πίν. 48 γ). Κεραμοσκεπής, διαστ. σωζ. μήκ. 1,01, πλ. 0,72 μ. Προσανατολισμός Δ.-Α. Καλύπτεται από τετράγωνες πήλινες πλάκες, πάχ. 0,03 μ. Παρόμοιες είχαν χρησιμοποιηθεί και για την κατασκευή των μακριών πλευρών. Σώθηκε μέρος μόνο της κάλυψης και τμήμα της βόρειας μακριάς πλευράς. Η επίχωση ήταν διαταραγμένη, ξεχώριζαν ωστόσο δύο φάσεις. Την ανώτερη (στο ανατολικό τμήμα του τάφου) αποτελούσαν οστά, ένα κρανίο ανάποδα γυρισμένο και όστρακα από σπασμένα αγγεία. Στη δεύτερη φάση βαθύτερα ανήκουν: α) Ακέραια μελανόμορφη λήκυθος με κατακόρυφα ανθέμια (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12270), ύψ. 0,143, διαμ. χείλ. 0,023, διαμ. βάσ. 0,035 μ. β) Μελανόμορφη λήκυθος που σώζεται μόνο ως τον ώμο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12271), σωζ. ύψ. 0,135, διαμ. βάσ. 0,045 μ. Ανάμεσα σε δύο ιππείς εικονίζεται ο Διόνυσος προς τα δεξιά με το κεφάλι στραμμένο πίσω· με το δεξί του κρατά κέρας. Στο βάθος κλαδιά. γ) Χάλκινη ακέραια βοιωτική πόρπη με διακοσμητικές εγχαράξεις (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12296), μήκ. 0,077, ύψ. 0,053 μ. δ) Χάλκινο δαχτυλίδι από ταινιωτό ελισσόμενο έλασμα (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12297), διαμ. 0,021 μ.

Η έρευνα του χώρου (διαστ. 2 × 4 μ.) μεταξύ των τάφων 3 και 4 αποδείχθηκε ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Έδωσε διάσπαρτα οστά, τέσσερα κρανία και πολλά καταστραμμένα αντικείμενα. Η θέση και η κατάσταση στην οποία βρέθηκαν δεν αφήνει αμφιβολία ότι προέρχονται από τέσσερις ταφές (12-15) που καταστράφηκαν προφανώς κατά την κατασκευή του τάφου 4.

Στην ταφή 12 αποδίδουμε: α) Μελαμβαφή αρυβαλλοειδή λήκυθο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12272), σωζ. ύψ. 0,053, διαμ. βάσ. 0,044 μ. Λείπει ο λαιμός με το στόμιο και η λαβή. Στο πάνω μέρος της κοιλιάς ανοιχτόχρωμη ζώνη με σειρά παράλληλων S. β) Μελαμβαφή αρυβαλλοειδή λήκυθο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12273), σωζ. ύψ. 0,06, διαμ. βάσ. 0,04 μ. Λείπει ο λαιμός με το στόμιο και η λαβή. γ) Χάλκινη περόνη (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12298), σωζ. μήκ. 0,085 μ. Λείπει η κεφαλή. δ) Θραύσμα χάλκινης ταινιόσχημης λαβής στλεγγίδας (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12299), σωζ. μήκ. 0,025 μ. ε) Χάλκινη στλεγγίδα σε δύο τμήματα (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12300), σωζ. μήκ. 0,11 μ. στ) Χάλκινη στλεγγίδα σε τρία τμήματα (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12301), σωζ. μήκ. 0,175 μ. Συγκολλημένη. ζ) Στόμιο χάλκινου αρυβάλλου (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12302), διαμ. 0,025 μ. η) Θραύσμα από σιδερένιο έλασμα εγχειριδίου (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12303), σωζ. μήκ. 0,08, πλ. 0,03 μ. θ) Σιδερένια περόνη (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12304), σωζ. μήκ. 0,042 μ. ι) Θραύσματα (συγκολλημένα) από χάλκινα ελάσματα (κατόπτρου;) (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12305), σωζ. ύψ. 0,13 μ. ια) Θραύσμα από σιδερένιο έλασμα εγχειριδίου (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12306), σωζ. μήκ. 0,055, πλ. 0,03 μ.

Η ταφή 13 περιλαμβάνει: α) Μελαμβαφή λήκυθο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12274), σωζ. ύψ. 0,085, διαμ. βάσ. 0,03 μ. Λείπει το μεγαλύτερο μέρος του λαιμού με το στόμιο και τη λαβή. Στον ώμο διπλή σειρά ροπαλοειδών κοσμημάτων. Στο μέσο της κοιλιάς ζώνη με μαίανδρο. Πάνω και κάτω ζώνες με δικτυωτό πλέγμα. β) Μελαμβαφή λήκυθο με κατακόρυφες αυλακώσεις (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12275), ύψ. 0,096, διαμ. βάσ. 0,034 μ. Λείπει το μεγαλύτερο μέρος του λαιμού και η λαβή. γ) Οινοχοΐσκη με ελλείψεις στο χείλος και τη βάση (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12276), ύψ. 0,085, διαμ. βάσ. 0,025 μ. Στον ώμο, την κοιλιά και τη βάση ανισοπαχείς καστανές ταινίες. δ) Οινοχοΐσκη, (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12277), σωζ. ύψ. 0,081, διαμ. βάσ. 0,025 μ. Λείπει μέρος του λαιμού με το στόμιο

και μικρό τμήμα της βάσης. Στην κοιλιά και τη βάση πορτοκαλλόχρωμες ταινίες. ε) Ασκός (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12278), ύψ. 0,098, διαμ. βάσ. 0,052 μ. Λείπει το στόμιο και η λαβή. Ο ώμος καλύπτεται από μαύρο γάνωμα. στ) Μελαμβαφής αρυβαλλοειδής λήκυθος «ηλειακού τύπου» (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12279), ύψ. 0,086, διαμ. βάσ. 0,073 μ. Λείπει η ταινιόσχημη λαβή. Στο σώμα κατακόρυφες αυλακώσεις και εμπίεστοι κύκλοι. ζ) Κάτω τμήμα κλειστού μελαμβαφούς αγγείου (αρυβαλλοειδής λήκυθος;) (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12280), σωζ. ύψ. 0,06, διαμ. βάσ. 0,075 μ. Συγκολλημένο. Στην κοιλιά εγχάρακτη επιγραφή: *ΘΕΑ*. η) Χάλκινη στλεγγίδα, συγκολλημένη και ελλιπής (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12307), σωζ. μήκ. 0,17 μ.

Η ταφή 14 περιλαμβάνει: α) Θραύσμα ελάσματος σιδερένιου εγχειριδίου (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12308), σωζ. μήκ. 0,074, πλ. 0,028 μ. β) Σιδερένιο εγχειρίδιο (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12309), σωζ. μήκ. 0,27, πλ. 0,03 μ. Συγκολλημένο. γ) Χάλκινη περόνη ακέραια (λείπει μικρό μόνο τμήμα από το δίσκο της κεφαλής) (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12310), μήκ. 0,27 μ. δ) Σιδερένιο καρφί, (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12311), μήκ. 0,15 μ.

Τάφος 15. Κεραμοσκεπής, σωζ. μήκ. 1,40, πλ. 0,40 μ. Προσανατολισμός ΝΔ.-ΒΑ. Ανατολικά του τάφου 3 και σε απόσταση 1 μ. περίπου από τη νοτιοανατολική γωνία του εντοπίστηκε σωρός από αδούλευτες πέτρες διάφορων μεγεθών και σπασμένες κεραμίδες. Μετά την απομάκρυνσή τους διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για καλυβίτη τάφο· στη θέση τους σώζονταν οι δύο μακριές πλευρές από μονοκόμματες κεραμίδες και η δυτική στενή από δύο μικρότερες κάθετα στηριγμένες στο έδαφος. Ο τάφος περιείχε ακτέριστο σκελετό, αποκαλύφθηκε μόνο μέχρι μήκους 1,40 μ. επειδή το ανατολικό τμήμα του προχωρούσε κάτω από την επίχωση του ακάλυπτου χώρου. Έξω όμως από τον τάφο και σε επαφή με τη νότια μακριά πλευρά του βρέθηκαν τα εξής αντικείμενα: α) Πινάκιο ρωμαϊκών χρόνων (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12281), ύψ. 0,03, διαμ. 0,19 μ. Ακέραιο. β) Τριφυλλόστομη οινοχοΐσκη (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12282), ύψ. 0,125, διαμ. βάσ. 0,037 μ. Ακέραια, φθαρμένη. Λαβή πλατιά ταινιωτή. Χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. (πρβλ. Agora V, πίν. 5 G 90 και ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 525, Πίν. 341 β). γ) Λύχνος κορινθιακού τύπου ρωμαϊκών χρόνων (αριθ. ευρ. Μ. Δελφών 12283), ύψ. 0,025 (με τη λαβή 0,04), μήκ. 0,11, διαμ. βάσ. 0,035 μ. Συγκολλημένος. Πλαστικές ακτινοειδείς γραμμές σε ζώνη γύρω από την οπή πληρώσεως, στην περιφέρεια του δίσκου κόσμημα με ελικοειδή βλαστό.

Τάφος 16. Εγχυτρισμός. Στην παρυφή του σκάμματος, στο ίδιο βάθος με τον τάφο 9 (2,50 μ. περίπου από το επίπεδο του πεζοδρομίου) και σε απόσταση 0,30 μ. από το ανατολικό άκρο της νότιας μακριάς πλευράς του βρέθηκε ταφικός πίθος, ύψ. 0,70 μ. περίπου, που είχε καταστραφεί από το μηχανικό εκσκαφέα. Στο στόμιο είχε τοποθετηθεί ως κάλυμμα αδούλευτη πέτρα, διαστ. 0,40 × 0,35 × 0,08 μ.

Στα βόρεια του τάφου 9, σε μικρή απόσταση και στο ίδιο με αυτόν βάθος, αποκαλύφθηκαν λείψανα άλλου κιβωτιόσχημου μάλλον τάφου που είχε καταστραφεί κατά τη διάνοιξη πεδίλου. Φαίνεται ότι είχε την ίδια κατεύθυνση με τον τάφο 9, δηλαδή ΝΔ.-ΒΑ. Στα χώματα της εσωτερικής επίχωσής του βρέθηκαν γεωμετρικά κορινθιακά όστρακα, είναι δηλαδή σύγχρονος με τον τάφο 9.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

Άμφισσα

Οδός Νομαρχίας (οικόπεδο Χρ. Παππά)

Τον Απρίλιο του 1978, οι εκσκαφές για τη θεμελίωση νέας οικίας έφεραν στο φως τμήμα αρχαίου οικοδομήματος, με δύο εμφανείς φάσεις.

Στην πρώτη φάση, δύο εγκάρσιοι τοίχοι β και γ, πλ. 0,60 μ., χτισμένοι κυρίως από μικρές, ακατέργαστες πέτρες και λάσπη, ορίζουν στα ΝΑ. έναν υπαίθριο χώρο Ι, προς τον οποίο βλέπουν οι κλειστοί χώροι ΙΙ, ΙΙΙ/ΙΙΙα και IV. Ο χώρος ΙΙΙ/ΙΙΙα, που καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος του οικοπέδου, είναι και ο μόνος που βρίσκεται, εξ ολοκλήρου, μέσα στα όρια της ανασκαφής. Περιβάλλεται από τους τοίχους β και ε, από τον τοίχο α, χτισμένο με αδρά λαξευμένους κυβολίθους και από τον τοίχο στ, παρόμοιας δομής με τον α. Ο στ αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,50 μ. μόνον· τέμνει πιθανώς τον α στα Β., κάτω από την πλαϊνή οικία Δολιτσάνου, ενώ στα Ν., στο σημείο όπου θα έπρεπε να τέμνει τον τοίχο ε, είναι εντελώς καταστραμμένος. Το άνοιγμα μεταξύ του χώρου Ι (αυλής) και του χώρου ΙΙΙ/ΙΙΙα βρίσκεται στη νοτιοδυτική γωνία, στη συμβολή των τοίχων β και ε. Αν και δε βρέθηκε κανένα ίχνος κατωφλιού, στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί η προσεγμένη λιθοδομή, υπό μορφή παραστάδας, στο σημείο επαφής των δύο τοίχων. Ο σωρός από πέτρες που έκλεινε το πέρασμα από την πλευρά του χώρου ΙΙΙ, ίσως να προέρχεται απο το γκρεμισμένο περιθύρωμα. Οι τοίχοι, θεμελιωμένοι μέσα στο στερεό έδαφος, σώζονται σε ύψος 0,60-1 μ. πάνω από το επιχρισμένο δάπεδο του δωματίου, το οποίο βρέθηκε in situ, αλλά και σε μερικά σημεία αναποδογυρισμένο, σε βάθος 2,70 μ. από την επιφάνεια του σημερινού κρασπέδου. Το επίχρισμα του δαπέδου καλύπτει, επίσης, τα πρώτα πέντε εκατοστά της νότιας παρειάς του τοίχου α (Πίν. 48 δ). Ολόκληρος ο χώρος ΙΙΙ/ΙΙΙα καλυπτόταν από στρώμα καταστροφής, πάχ. 0,50 μ., με έκδηλα ίχνη φωτιάς: πυρακτωμένες κεραμίδες και κομμάτια πηλού με αποτυπώματα από τη δόρωση της

οροφής, συσσωματωμένες μάζες μετάλλου και πηλού καθώς και στρώση απανθρακωμένων υλικών επάνω ακριβώς από το δάπεδο. Επί πλέον, στα Δ. του χώρου, κατά μήκος του τοίχου β, βρέθηκαν ωμές πλίθρες, επίσης καμένες, και πολλά τμήματα μυλόπετρας.

Η διάταξη και η μάλλον πρόχειρη λιθοδομή των τοίχων, οι ωμές πλίθρες και η μυλόπετρα καθώς και ο μεγάλος αριθμός από αρτόσχημες αγνύθες που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο, δηλώνουν ότι πρόκειται για σπίτι. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούν και τα όστρακα, τα περισσότερα των οποίων ανήκουν σε αγγεία κοινής χρήσης: κομμάτια μεγάλων πίθων, λαβές και στόμια χοντροφτιαγμένων κλειστών αγγείων, χείλη λεκανίδων, τμήματα εσχάρας και πυραύνου. Ξεχωρίζουν ακόμη, πινάκια west slope, μελανόβαφα σκυφοειδή και αγγεία με πλαστικό ή ξεστό διάκοσμο των μεσοελληνιστικών χρόνων· κυρίως τέλη 3ου-αρχές 2ου αι. π.Χ. Τη χρονολόγηση επιβεβαιώνουν και δύο νομίσματα, από το στρώμα καταστροφής, που ταυτίστηκαν: α) Αχαϊκής Συμπολιτείας, AR 279-168 π.Χ. και β) AE, 280-146 π.Χ.

Στη δεύτερη φάση ανήκει ο τοίχος δ ενώ ο α χρησιμοποιήθηκε για θεμέλιο νεότερου τοίχου (σώζει τμήμα πρόχειρης κατασκευής από μικρές πέτρες, κομμάτια κεραμίδων και λάσπη, στο ανατολικό άκρο του, σε βάθος 1,30 μ.). Ο τοίχος δ είναι χτισμένος με ετερόκλητα υλικά, σε δεύτερη χρήση και είναι θεμελιωμένος επάνω στο στρώμα καταστροφής του προγενέστερου οικοδομήματος. Παρατηρούμε ότι, σ' αυτήν τη φάση, ο προγενέστερος, ενιαίος χώρος III/IIIα χωρίζεται στα δύο· τα στοιχεία, όμως, είναι ελλιπή για ν' αποδώσουμε κι' αυτούς τους τοίχους σε σπίτι. Η επίχωση, στο βάθος αυτό, ήταν πολύ ταραγμένη χωρίς ευδιάκριτα στρώματα. Μόνον στο ανατολικό άκρο του χώρου II παρουσιάστηκε στρώση καταστροφής, με πέτρες, οπτοπλίνθους και σπασμένες κεραμίδες, που συνέχιζε κάτω από την ιδιοκτησία Δολιτσάνου. Και αυτή, όμως, η στρώση ήταν ταραγμένη, και τα όστρακα χρονολογούνται από τα μεσοελληνιστικά έως τα χρόνια της ρωμαιοκρατίας: πινάκια west slope, μεγαρικοί σκύφοι, αγγεία terra sigillata, λύχνοι με πλαστικό διάκοσμο, γυάλινα βαλσαμάρια και μεγάλα, χρηστικά αγγεία με οριζόντιες ραβδώσεις. Κρίνοντας, μόνον, από τα νεότερα χρονολογούμενα ευρήματα, η φάση αυτή φαίνεται πολύ μεταγενέστερη και ίσως συμπίπτει με την άνθηση της Άμφισσας, κατά τα χρόνια της αυτοκρατορίας. Δεν αποκλείεται, όμως, κάποια αναμόχλευση της επίχωσης, μετά την καταστροφή και του δεύτερου κτιρίου.

Αντίκυρα

Οικόπεδο Γ. και Ν. Αλεξίου

Το Φεβρουάριο του 1978, στη θέση Πελάτια της Αντίκυρας, στο παραπάνω οικόπεδο, αποκαλύφθηκαν θεμέλια αρχαίου κτιρίου, στα περισσότερα από τα πέδιλα της οικοδομής. Δυστυχώς, οι ήδη προχωρημένες οικοδομικές εργασίες, δεν επέτρεψαν συστηματική έρευνα του οικοπέδου.

Οι τοίχοι, χτισμένοι με μεγάλες ορθογώνιες πωροπλίνθους και ασβεστολίθους σε δεύτερη χρήση, σώζουν από έναν έως δύο δόμους. Είναι θεμελιωμένοι, στα νοτιότερα πέδιλα, επάνω στο αμμώδες, προσχωσιγενές έδαφος, και στα βορειότερα, επάνω και μέσα σε παχύ στρώμα καταστροφής, πιθανώς, προγενέστερου κτιρίου.

Τα ανασκαφικά δεδομένα παρουσιάζουν πολλές ελλείψεις και δεν είναι δυνατή η ταύτιση του οικοδομήματος. Τα όστρακα, κυρίως μελαμβφή και terra sigillata από πινάκια και φιάλες, χρονολογούνται στον 1ο αι. π.Χ.-1ο αι. μ.Χ. Τα ορατά τμήματα των τοίχων, στη νοητή προέκτασή τους, δείχνουν να περικλείουν ακανόνιστους χώρους μεγάλου οικοδομήματος. Ίσως, πρόκειται για κτιριακό συγκρότημα δημόσιας χρήσης (μαγαζιά, εργαστήρια, αποθήκες;). Ο μεγάλος αριθμός από τμήματα οξυπύθμενων αμφορέων και από κυκλικά πώματα με κομβιόσχημες λαβές ενισχύουν αυτή την άποψη. Η Αντίκυρα, την αρχαιότητα, ήταν από τις μεγαλύτερες φωκικές πόλεις, εμπορικό λιμάνι και κέντρο επικοινωνίας της ηπειρωτικής Ελλάδας με την Πελοπόννησο.

Το στρώμα καταστροφής, κάτω από τα θεμέλια, περιείχε κυρίως σπασμένες κεραμίδες και λίγες πέτρες· ανάμεσά τους, το χώμα ήταν ελάχιστο. Αν και μόνον το στρώμα αυτό μαρτυρεί την ύπαρξη κάποιου προγενέστερου κτιρίου, μπορούμε να πούμε, με βεβαιότητα, ότι η καταστροφή του υπήρξε βίαια. Στο πέδιλο 20, κάτω από το θεμέλιο του τοίχου και μέσα στο στρώμα καταστροφής, βρέθηκε λίθινο βλήμα πολιορκητικής μηχανής, διαμ. 0,30 μ. Τα λιγοστά όστρακα του στρώματος καταστροφής, από στιλπνά, μελαμβαφή αγγεία, χρονολογούνται μεταξύ 3ου και 2ου αι. Κατά τον Τ. Λίβιο (Ιστ. 32, 8) και τον Παυσανία (VII, 7, 9), η Αντίκυρα υπήρξε έδρα πολεμικών επιχειρήσεων του Φιλίππου Ε΄, κατά των Ρωμαίων και καταλήφθηκε βίαια από τον Οτίλιο ή τον Τίτο Φλαμίνιο, στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. Ίσως, η καταστροφή του πρώτου κτιρίου να σχετίζεται με την κατάληψη της πόλης, από τους Ρωμαίους.

Β. ΚΟΜΝΗΝΟΥ

Γαλαξείδι

Οικόπεδο Αθ. Χατζή

Ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο παρα-

πάνω οικόπεδο, στη θέση Κάβος, με σκοπό την πλήρη αποκάλυψη αρχαίου τείχους, που ήταν εν μέρει ορατό στη δυτική πλευρά του οικοπέδου (Πί ν. 49 β). Η ανασκαφή άρχισε το Σεπτέμβρη του 1977 και συνεχίστηκε και το 1978.

Τμήμα του τείχους είχε επισημάνει ο Γάλλος αρχαιολόγος L. Lerat, Les Locriens de l'ouest, 1952, σ. 154, εικ. 8, αριθ. 2, πίν. XLV, 4 και XLVI, 1 και 3, είχε μάλιστα παρατηρήσει, πάνω σε λιθόπλινθο, λάξευμα σε σχήμα ναΐσκου με δύο τοξωτά σύμβολα, που ερμήνευσε ως παράσταση Διοσκούρων. Το λάξευμα σώζεται και σήμερα στην ίδια θέση, αμέσως έξω από τη νότια πλευρά του οικοπέδου, η ερμηνεία του όμως είναι αμφίβολη (Πί ν. 49 α).

Το ίδιο αυτό τμήμα τείχους αναφέρει κι ο Ι. Θρεψιάδης (ΑΕ 1972, σ. 201, εικ. 1, αριθ. 9) ως το «μοναδικόν σημείον, το οποίον μας δίδει και το πλάτος του τείχους εκ 2,90 μ. Επίσης μας δίδει και τον τρόπον της κατασκευής γενικώς του τείχους... Εις τα δύο άκρα του τμήματος του τείχους (μήκους 44 μ.) υπάρχουν ίχνη πύργων».

Από τις παρατηρήσεις των δύο παραπάνω ερευνητών φαίνεται καθαρά ότι έχουμε να κάνουμε με το πιο σημαντικό τμήμα της αρχαίας οχύρωσης του Γαλαξειδιού, που ταυτίζεται με το αρχαίο Χάλειον ή, κατά παλιότερη άποψη, με την αρχαία Οιάνθειαν, πόλεις των Λοκρών Επιζεφυρίων.

Τα αποτελέσματα της ανασκαφής δικαίωσαν τις προσδοκίες μας. Ήρθε στο φως τμήμα τείχους, που σώζεται σε μήκος 45 μ. περίπου με κατεύθυνση από Β. προς Ν., παράλληλα προς τη γραμμή της ακτής. Συνεχίζεται και πέρα από τα όρια του οικοπέδου Χατζή, ιδιαίτερα προς Ν. και καταλήγει σε ορθογώνιο πύργο, όπως δείχνουν επιφανειακά ίχνη σε παρακείμενο οικόπεδο (Σχέδ. 2· Πίν. 49 β,δ).

Η εξωτερική, προς Α. (προς τη θάλασσα) παρειά του τείχους αποκαλύφθηκε ολόκληρη ώς το φυσικό ανώμαλο βράχο της γλωσσοειδούς χερσονήσου. Σώζεται σε ύψος τεσσάρων δόμων, που ξεπερνά τα 2 μ. (Πί ν. 49 γ).

Η όλη τοιχοδομία με το σπάσιμο της μονοτονίας των ευθύγραμμων (καθέτων και οριζόντιων) αρμών, που παρατηρείται σε παλιότερα συνήθως ισοδομικά συστήματα, με τις οδοντώσεις, τα βύσματα, τις αυλακώσεις και την αδρότητα της εξωτερικής κατεργασίας, αποτελεί ένα από τα καλύτερα δείγματα οχυρωματικού έργου του τέλους του 4ου αι. π.Χ. Κάθε λιθόπλινθος κρατεί την αυτοτέλεια της και ταυτόχρονα συμβάλλει στη συγκρότηση ενός όχι στατικού, αλλά δυναμικού συνόλου. Τα οχυρωματικά έργα αποτελούν κι αυτά εκφράσεις της εποχής και της κοινωνίας που τα δημιούργησε.

Η εσωτερική, δυτική παρειά του τείχους σώζεται σε μια μόνο σειρά δόμων, λόγω της κλίσης του εδάφους προς Α. Το μεταξύ των δύο παρειών διάστημα είναι γεμάτο από μικρές ακανόνιστες πέτρες, λατύπη και χώμα. Το πλάτος του τείχους φθάνει τα 2,90 μ. περίπου.

Στο χώρο που εδράζεται το τείχος έχει λαξευτεί (λειανθεί) ο ανώμαλος, ρηγματωμένος βράχος και έχει δημιουργηθεί «αυλάκι θεμελίωσης» που κατεβαίνει κλιμακωτά από Β. προς Ν., ακολουθώντας τη φυσική κλίση του πετρώματος της χερσονήσου. Ως υλικό δομής έχει χρησιμοποιηθεί ο τοπικός σκληρός ασβεστόλιθος.

Μέσα στις κοιλότητες και τις ρωγμές του βράχου καθώς, και σε εγκάρσια δοκιμαστική τάφρο, κάθετη στην εσωτερική παρειά του τείχους, βρέθηκαν θραύσματα αγγείων, σύγχρονα με την κατασκευή του τείχους, που πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη του 4ου ή τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. (320-290 π.Χ.).

Με τη χρονολόγηση αυτή εναρμονίζεται και η τοιχοδομία που περιγράψαμε παραπάνω, προάγγελος των οχυρωματικών έργων της ελληνιστικής περιόδου.

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

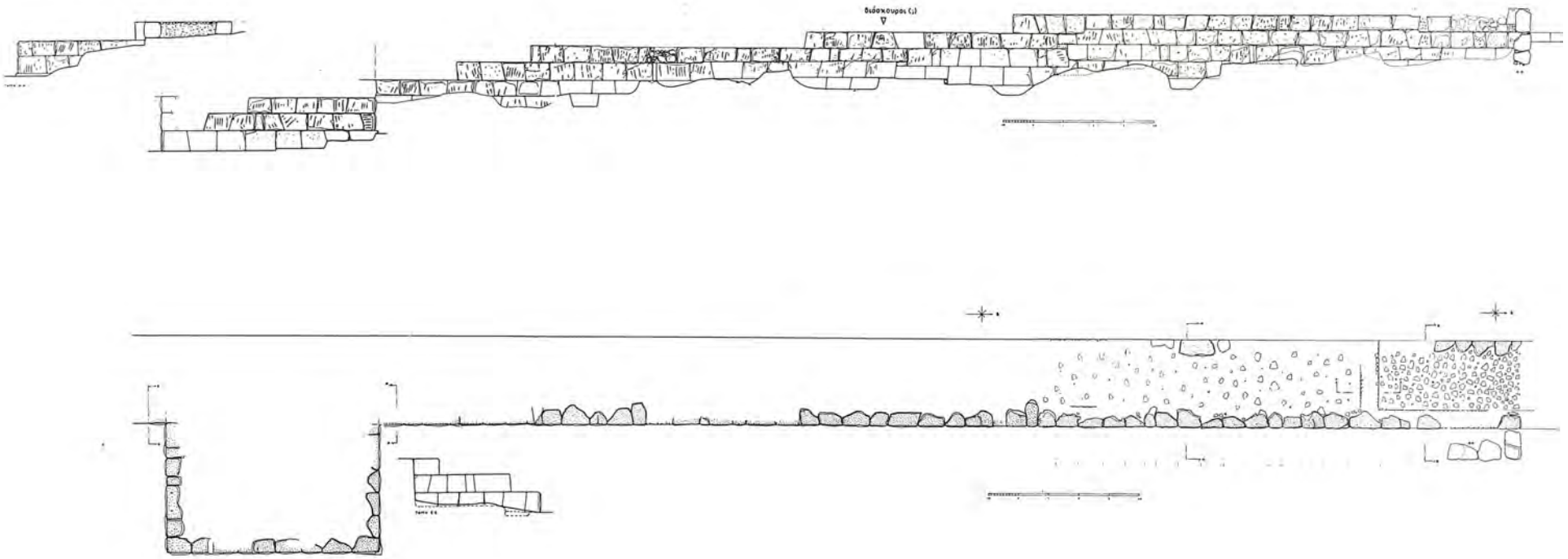
Δίστομο

Οικία Αγγ. Σταθά και Ιω. Καλαντζή

Το καλοκαίρι του 1978, κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών, κάτω από το δάπεδο του υπογείου του σπιτιού, αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου τείχους, μήκ. 8 μ. Σώζει πέντε, αδρά δουλεμένες πλίνθους με πρόσωπο στα Α. και δύο πλίνθους με πρόσωπο στα Δ. Ανάμεσα στις δύο όψεις υπάρχει γέμισμα από χώμα και ακατέργαστες πέτρες που διακόπτουν, κατά διαστήματα, οι εγκάρσια τοποθετημένες μπατικές πλίνθοι. Η δυτική πλευρά του τείχους χάνεται κάτω από μία τσιμεντοδοκό, πλ. 0,30 μ., σε επαφή με το δυτικό, εξωτερικό τοίχο του σπιτιού, και ήταν αδύνατο να μετρήσουμε το ακριβές πλάτος του τείχους. Πάντως, δεν πρέπει να ξεπερνά τα 2,30-2,50 μ. Επειδή οι ιδιοκτήτες χρησιμοποιούσαν το χώρο, περιοριστήκαμε στον καθαρισμό και την αποτύπωση του ορατού δόμου· δεν εξακριβώσαμε το ύψος του ούτε αν σώζονται άλλοι δόμοι χαμηλότερα. Η έλλειψη οστράκων καθιστά αδύνατη και τη χρονολόγηση του τείχους.

Άλλο τμήμα τείχους είχε αποκαλυφθεί το 1967, στο οικόπεδο Γαμβρίλη, σε μικρή απόσταση από την ιδιοκτησία Αγγ. Σταθά. Τα τότε ανασκαφικά δεδομένα είχαν οδηγήσει στη χρονολόγησή του, τον 4ο αι. π.Χ.[1]. Και τα δύο τμήματα που αποκαλύφθηκαν

1. Πρβλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 249-250.

Σχέδ. 2. Γαλαξείδι. Οικόπεδο Χατζή. Τείχος. Κάτοψη, όψη και τομές Δ-Δ΄ και Ε-Ε΄.

έχουν δύο όψεις, παρόμοιο πλάτος και χτίσιμο· αποτελούν, δηλαδή, τμήματα οχύρωσης. Η οικοδόμηση, όμως, του πρώτου οικοπέδου δεν επέτρεψε μια λεπτομερειακή σύγκριση (υλικό, λάξευμα, δομικό σύστημα), ώστε ν' αποφανθούμε, με βεβαιότητα, αν ανήκουν στο αυτό έργο ή όχι. Κατά τον Παυσανία (Χ, 36, 3, κ.ε.), η αρχαία Άμβροσσος, επάνω στην οποία είναι χτισμένο το σημερινό Δίστομο, είχε οχυρωθεί από τους Θηβαίους στη μάχη κατά του Φιλίππου.

Β. ΚΟΜΝΗΝΟΥ

Γλας Ιτέας

Κτήμα Μ. Καραδήμου

Στο κτήμα ιδιοκτησίας Μ. Καραδήμου, που καταλαμβάνει σημαντική έκταση του βορειοανατολικού και βορειοδυτικού τμήματος του λόφου Γλα, περιοχής Ιτέας, έγινε σωστική ανασκαφική έρευνα του χώρου, στον οποίο επρόκειτο να αναγερθεί οικοδομή.

Ο λόφος Γλας Ιτέας (υψόμετρο 100 μ. περίπου) αποτελεί τη σημαντικότερη βραχώδη έξαρση στον ελαιώνα της Ιτέας (αρχαίο Κρισσαίο πεδίο) και λόγω της θέσης του (βρίσκεται στο καίριο σημείο ελέγχου των δρόμων από Δελφούς και Άμφισσα προς τον κόλπο του Κορινθιακού και τη Δυτική Κεντρική Ελλάδα) και λόγω της «οχυρής» μορφολογίας του (είναι απόκρημνος από Α., δυσπρόσιτος από Β., Ν. και Δ.). Στη σπουδαιότητα της θέσης πρέπει να προστεθεί και η μικρή απόσταση του λόφου από τη θάλασσα (1500 μ. περίπου), μικρότερης οπωσδήποτε στα προϊστορικά χρόνια, πριν από τη δημιουργία προσχώσεων.

Η ύπαρξη μυκηναϊκού οικισμού στον παραπάνω λόφο ήταν ήδη γνωστή και από επιφανειακή περισυλλογή οστράκων[2] και από την ανασκαφική έρευνα του 1975, κατά την οποία ήρθαν στο φως αναλήμματα και μέρος κτιριακού συγκροτήματος (μεγάρου;).

Σε απόσταση 20 μ. στα νότια της ανασκαφής του 1975 ερευνήθηκε έκταση, διαστ. 15 × 15 μ. Μετά τα επιφανειακά χώματα αποκαλύφθηκαν τμήματα μυκηναϊκών τοίχων (Π ί ν. 50), χτισμένων από ακατέργαστες πέτρες μέτριου μεγέθους χωρίς συνδετική ύλη. Οι μυκηναϊκοί αυτοί τοίχοι είχαν θεμελιωθεί πάνω στην επίχωση μικρού πάχους που κάλυπτε το φυσικό βράχο (Π ί ν. 51 α), ο οποίος βρέθηκε σε μικρό βάθος σ' όλη την έκταση της ανασκαφής με σταθερή κλίση από Α. προς Δ., και ήταν κάθετοι μεταξύ τους με προσανατολισμό από Β. προς Ν. και από Α. προς Δ. (Σ χ έ δ. 3). Σαφής είναι η γωνία δωματίου στο βόρειο τμήμα του σκάμματος, ενώ το σωζόμενο τμήμα τοίχου στη βορειοανατολική γωνία του ξεχωρίζει για την ιδιαίτερα ισχυρή κατασκευή του. Σε επαφή με τη δυτική (εσωτερική) όψη του βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος με παιδικό ακτέριστο σκελετό. Από άποψη στρωματογραφίας η επίχωση περιελάμβανε: επιφανειακό, αναστατωμένο από την πρόσφατη καλλιέργεια του χώρου, μικρού πάχους στρώμα, κάτω από το οποίο αποκαλύφθηκε δεύτερο στρώμα με κομμάτια από πλίνθους ανωδομής και άλλα από κακοψημένο ή και άψητο πηλό. Ακολουθούσε τρίτο στρώμα με έντονα λείψανα πυρκαγιάς με τη χαρακτηριστική, πυρακτωμένη άλλοτε στάχτη, που η απόχρωσή της ποικίλλει από το πολύ ανοιχτό γκρίζο ως το μελανό χρώμα του κάρβουνου. Το στρώμα αυτό της καταστροφής παρουσίασε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο βορειοανατολικό τμήμα του σκάμματος, όπου μέσα σε ερυθρωπή στάχτη βρέθηκαν in situ τρία αγγεία: δύο θρυμματισμένα μεγάλα άβαφα χρηστικά αγγεία και ένας σχεδόν ακέραιος ψευδόστομος αμφορίσκος, ύψ. 0,085 μ., με κορμό σφαιρικό ελαφρά πιεσμένο και δακτυλιόσχημη βάση, διαμ. 0,055 μ. Φέρει διακόσμηση με καστανό εξίτηλο χρώμα πάνω σε ανοιχτόχρωμο αλείφωμα. Ολόβαφα η βάση του στομίου, των λαβών και ο δακτύλιος της βάσης. Στην κοιλιά τρεις ζώνες από ταινίες, μεταξύ των οποίων λεπτοί δακτύλιοι. Στον ώμο τέσσερα συστήματα ομόκεντρων γωνιών στο χέρι. Το αγγείο αυτό, το μόνο ακέραιο, χρονολογείται στους ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνους[3]. Η έρευνα απέδωσε επίσης σημαντικό αριθμό σφονδυλίων κωνικών και αμφικωνικών από μαύρο στεατίτη, άφθονα όστρακα από άβαφα αγγεία οικιακής χρήσης, πολλά θαλασσινά όστρεα και ελάχιστες λεπίδες οψιανού.

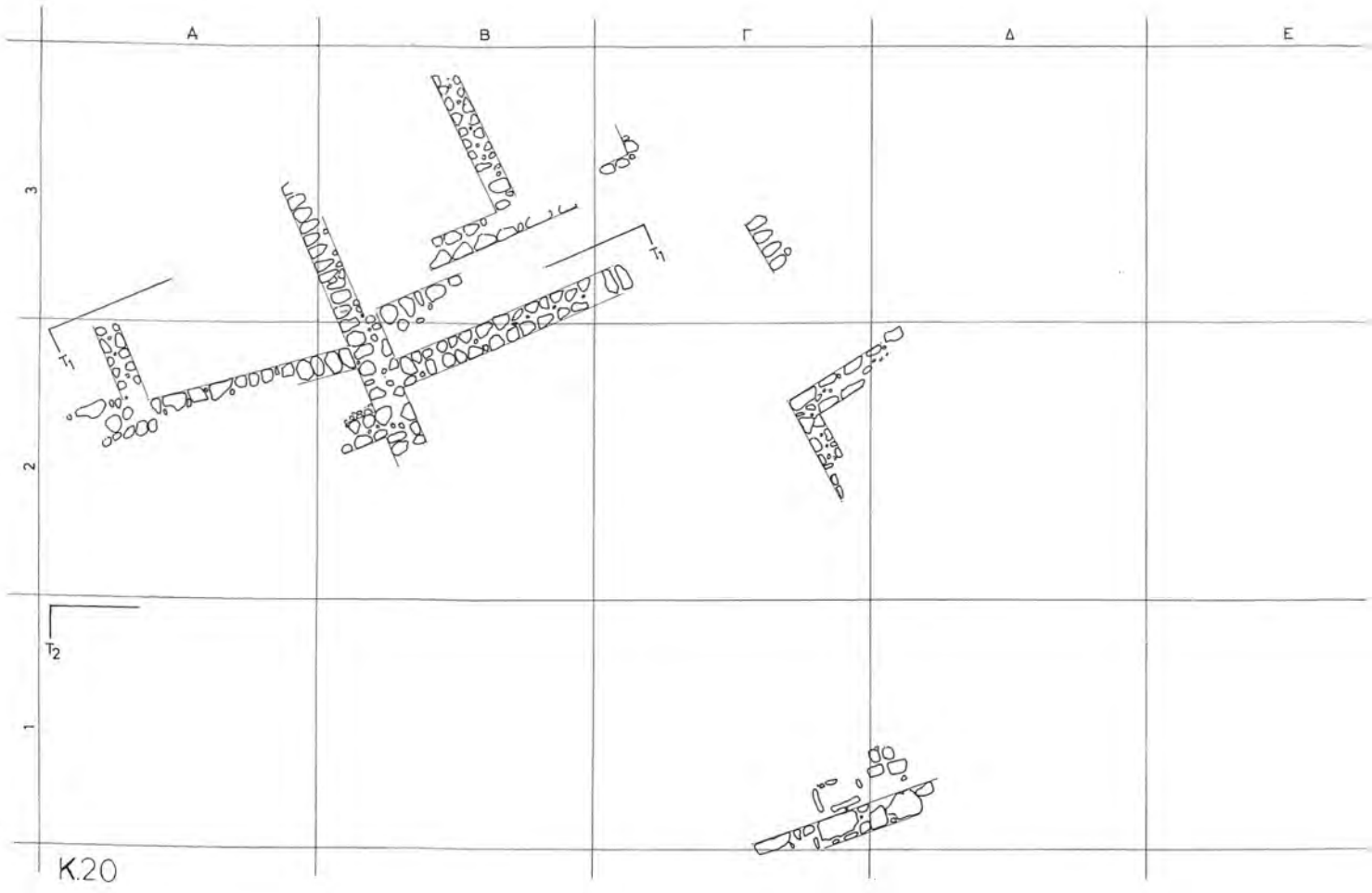
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

Καρακόλιθος Βοιωτίας (Π ί ν. 51 β-δ)

Το νεκροταφείο απλώνεται στη βορειοανατολική κλιτύ μικρού υψώματος, στα νότια της εθνικής οδού Λειβαδιάς-Αράχωβας. Η θέση του ήταν γνωστή από το 1973, όταν κατά τη διάνοιξη της νέας εθνικής οδού, κατά μήκος του λόφου, οι μηχανικοί εκσκαφείς έφεραν στο φως κτερίσματα από καταστραμμένες ταφές. Την άνοιξη του 1978 ανασκάφηκε συ-

2. ΑΕ 1956, σ. 24.

3. Furumark, I, εικ. 6, αριθ. 180.

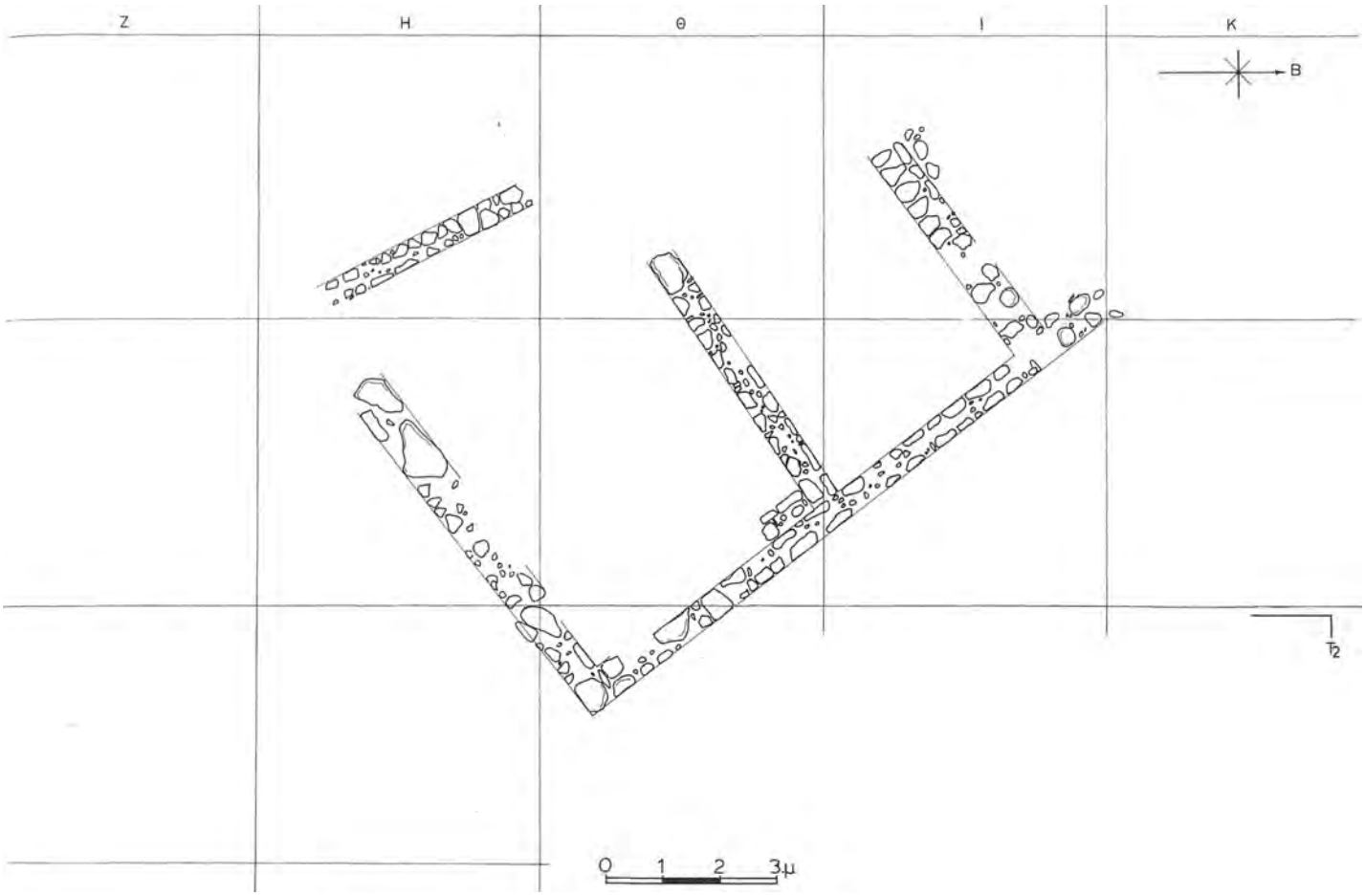

Σχέδ. 3. Γλας Ιτέας. Κτήμα Μ. Καραδήμου. Κάτοψη της ανασκαφής.

στηματικά μια λωρίδα γης, πλ. 4 μ., περίπου και μήκ. 180 μ., όπου αργότερα διαμορφώθηκε το νότιο πρανές της νέας οδού. Αναμφίβολα, το νεκροταφείο εκτείνεται ακόμα πιο ψηλά στην πλαγιά του λόφου, όπου καλλιεργούνται φυστικόδεντρα.

Κατά την ανασκαφή αυτή, ήρθαν στο φως και ερευνήθηκαν 28 τάφοι που χρονολογούνται από τα υστεροαρχαϊκά έως τα υστεροελληνιστικά χρόνια. Ήταν όλοι τους σκαμμένοι μέσα στο μαλακό (μή συσσωματωμένο κροκαλοπαγές), φυσικό έδαφος του λόφου. Όπου περνούσε φλέβα σκληρού ασβεστολιθικού βράχου δεν υπήρχαν καθόλου ταφές, πράγμα που εξηγεί και τη μεγάλη σε μήκος έκταση του νεκροταφείου. Αξιοσημείωτος είναι ο ακριβής προσανατολισμός, Α.-Δ. και των 28 τάφων (Πίν. 51 β). Κανένας δεν έφερε ίχνη διαταραγμένης ταφής, ούτε και η επίχωση έδωσε στοιχεία παλιότερων καταστραμμένων τάφων, στην ίδια θέση. Από τους 28 που ερευνήθηκαν μόνον ένας (ο Τ2) είχε ξαναχρησιμοποιηθεί, περίπου τρεις αιώνες αργότερα, αλλά και στην περίπτωση αυτή, ο τάφος διατήρησε την αρχική του μορφή και έκταση· οστά και κτερίσματα της πρώτης ταφής βρέθηκαν συσσωρευμένα στο δυτικό άκρο· οι πλαϊνοί και απόλυτα εφαπτόμενοι σ' αυτόν τάφοι, ήταν ανέπαφοι.

Οι περισσότεροι τάφοι ήταν λακκοειδείς, καλυμμένοι με λακωνικές κεραμίδες· μια σειρά ακατέργαστες πέτρες δήλωνε, ίσως, το περίγραμμά τους. Όπου οι καλυπτήριες δεν είχαν μπατάρει μέσα στον τάφο, ελάχιστα ίχνη, μόνον, βρέθηκαν από την κάλυψή τους· η καλλιέργεια στη μικρή επίχωση της πλαγιάς είχε καταστρέψει και παρασύρει πέτρες και κεραμίδες. Οι Τ5, Τ21 και Τ25 παρουσίαζαν εσωτερικά, κατά μήκος των μακριών πλευρών, ιδιαίτερη διαμόρφωση (πατούρα) για την τοποθέτηση δοκαριών, πάνω στα οποία ακουμπούσαν οι καλυπτήριες. Δύο-τρεις, ακόμη, παρουσίαζαν μια εσοχή για την εναπόθεση κτερισμάτων. Μόνον ο Τ25 ήταν εσωτε-

ρικά επενδυμένος με οπτοπλίνθους (τρεις στην κάθε μακριά πλευρά και από μία στις στενές), ενώ ο μικρός, τετράγωνος Τ28 περιβαλλόταν από τέσσερις ακατέργαστες, ασβεστολιθικές πλάκες.

Οι Τ1, Τ2, Τ3 και Τ4 αποτελούν ταφικό συγκρότημα. Εκτός από την οργανωμένη διάταξή τους μέσα στον ευρύτερο χώρο, ελάχιστες χρονολογικές διαφορές παρουσιάζουν μεταξύ τους. Ο Τ1, ο μόνος που περιείχε δύο σύγχρονους ενταφιασμούς (κοινός τάφος ζεύγους;), χρονολογείται μεταξύ 490 και 480 π.Χ. Ο Τ2, όπως είδαμε, είχε ξαναχρησιμοποιηθεί στα ελληνιστικά χρόνια και δεν μπορούμε να βγάλουμε πολλά συμπεράσματα για την πρώτη ταφή, εκτός του ότι ήταν σύγχρονη των προηγούμενων. Οι Τ3 και Τ4 ήταν οι μοναδικοί εγχυτρισμοί, χωρίς καύση, που βρέθηκαν. Αναμφίβολα, ανήκουν σε συγγενικά πρόσωπα· ο αμφορέας του Τ3, εγχυτρισμός μικρού παιδιού, βρισκόταν μέσα στον ίδιο λάκκο, σχεδόν, του πίθου εγχυτρισμού του Τ4. Ο Τ3 χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. ενώ ο Τ4 είναι λίγο προγενέστερος.

Εκτός από τους δύο παραπάνω εγχυτρισμούς, υπήρχαν άλλοι δεκαοχτώ απλοί ενταφιασμοί, χωρίς καύση, που χρονολογούνται από τον 5ο έως το 2ο αι. π.Χ. Οι νεκροί κείτονταν σε συνεσταλμένη στάση οκλαδία, η κεφαλή στη δυτική πλευρά προς Α., οι πήχεις λίγο-πολύ σταυρωμένοι, τα χέρια ακουμπισμένα στο στήθος ή στην κοιλιά. Ένα-δύο κλειστά αγγεία (λήκυθοι, αμφορίσκοι, μόνωτα οινοδοχεία) ήταν τοποθετημένα πλάι στην κεφαλή, τα υπόλοιπα κτερίσματα ήταν, συχνά, συγκεντρωμένα στο χώρο μεταξύ των κάτω άκρων του νεκρού και την ανατολική παρειά του λάκκου. Τέσσερις έφεραν μια χάλκινη μεσόμφαλη φιάλη, ακουμπισμένη πάνω στο λυγισμένο αγκώνα (Πίν. 51 γ). Τρεις ενταφιασμοί μόνον (οι Τ16, Τ17 και ο μεταγενέστερος του Τ2), δεν ακολουθούσαν αυτό το πρότυπο· ο νεκρός σε απόλυτα οριζόντια στάση, τα πόδια τεντωμένα, ήταν

τοποθετημένος με την κεφαλή στην ανατολική πλευρά, προς Δ. Οι τρεις αυτές ταφές αν και σύγχρονες (τέλη 3ου-μέσα 2ου αι. π.Χ.), είναι άσχετες μεταξύ τους και συνυπάρχουν με άλλες, της ίδιας εποχής, που διατηρούν το συνηθισμένο τύπο του οκλαδία. Η διαφορετική στάση και η αντίστροφη τοποθέτηση του νεκρού επομένως, δεν οφείλεται σε αλλαγή της συνήθειας. Αν το γεγονός δεν είναι τυχαίο, ίσως να πρόκειται για ξένους. Μπορούμε να επικαλεστούμε εδώ, τη διαδεδομένη κατά την αρχαιότητα άποψη, ότι οι νεκροί έβλεπαν προς τον τόπο καταγωγής τους[4]. Ο τύπος του οκλαδία διατηρείται επί μακρό στη Βοιωτία ενώ έχει εντελώς χαθεί από την Κορινθία, την Αργολίδα και τη Φωκίδα, στα μέσα του 6ου αι. π.Χ.[5]. Το νεκροταφείο βρίσκεται μέσα στην επικράτεια της αρχαίας Φωκίδος, πολύ κοντά, όμως, στα βοιωτικά σύνορα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, μόνον οι νεκροί των Τ16 και Τ17 έφεραν στο στόμα από ένα ασημένιο νόμισμα (οι άλλοι χάλκινα), κατά δύο αιώνες πρωιμότερο των ταφών: α) φωκικό οβολό του 550-421 π.Χ. και β) οβολό Σικυωνίων του 400-323 π.Χ. Ο τρίτος δεν έφερε κανένα νόμισμα αν και την εποχή της ταφής η συνήθεια αυτή είχε γενικευτεί. Παρατηρούμε, τέλος, ότι στους τρεις αυτούς τάφους δεν υπήρχε κανένα αγγείο πλάι στο κεφάλι του νεκρού.

Οι λίγες καύσεις χρονολογούνται όλες στην ελληνιστική περίοδο και είναι όλες δευτερεύουσες. Στους Τ5 και Τ15, το μεγαλύτερο μέρος της τέφρας είχε βρεθεί μέσα σε υδρία· η υπόλοιπη τέφρα βρέθηκε συγκεντρωμένη κάτω από την τεφροδόχο και γύρω από το στόμιο του αγγείου. Πιθανώς, τέφρα και τεφροδόχος να ήταν περιτυλιγμένα με κάποιο ύφασμα, δυστυχώς όμως, δε βρέθηκε κανένα ίχνος. Ένα ανάλογο ύφασμα, ίσως περιέκλειε και τα υπολείμματα της καύσης στους Τ19 και Τ27, όπου η τέφρα βρέθηκε εναποτεθημένη πάνω στο χώμα, αλλά συγκεντρωμένη σ' ένα σημείο του λάκκου. Εκτός του Τ27 που ανήκε σε παιδίσκη (ειδώλια, παιχνίδια, ζεύγος μικρών χάλκινων ενωτίων), υπήρχαν άλλες δύο αποτεφρώσεις μικρών παιδιών: Τ23 και Τ24. Οι τεφροδόχοι υδρίες ήταν τοποθετημένες μέσα σε πρόχειρους, ακανόνιστους λάκκους, στις διαστάσεις του αγγείου· τα κτερίσματα ήταν ελάχιστα και φτωχά. Η μικρή πυρά που βρέθηκε μέσα στην επίχωση, πλάι στον Τ23, μάλλον, σχετίζεται με τις δύο αυτές, παιδικές ταφές. Οι Τ22 και Τ28, τέλος, περιείχαν μόνον κτερίσματα, χωρίς ίχνος οστών ή τέφρας. Τα κενοτάφια αποδίδονται συνήθως σε ενήλικες που χάθηκαν στη θάλασσα ή μακριά από τον τόπο τους, ο Τ22 όμως ανήκει σε παιδί, μάλλον και ο Τ28. Ίσως να ήταν απλοί εναποθέτες κτερισμάτων κάποιων παιδικών ταφών.

Τα κτερίσματα, αν και πολλά στον αριθμό, παρουσιάζουν μικρό ενδιαφέρον. Τα περισσότερα βρέθηκαν ραϊσμένα και συμπιεσμένα από τις ρίζες των δενδρυλλίων που κάλυπταν την περιοχή. Η μεγάλη περιεκτικότητα σε άλατα του εδάφους, τέλος, δεν ευνόησε την καλή διατήρηση των οργανικών ουσιών και των κτερισμάτων, κυρίως των μετάλλινων και των κακοψημένων ειδωλίων. Τα περισσότερα αγγεία, βοιωτικής παραγωγής, είναι απλά μελαμβαφή, προχειροφτιαγμένα και ανομοιομερώς ψημένα. Το βερνίκι, αραιό και θαμπό, απολεπίζεται εύκολα· στο ίδιο αγγείο, το χρώμα μπορεί να ποικίλλει από μελανό έως καστανέρυθρο. Τα λίγα μελανόμορφα κοσμούνται με ανθέμια ή με υποτυπωδώς σκιαγραφημένες παραστάσεις συμποσίων, όπου η μία μορφή είναι πιστό αντίγραφο της άλλης, χωρίς την παραμικρή παραλλαγή. Από σχήματα ξεχωρίζουν: οι λήκυθοι, σφαιρικές και άβαφες την ελληνιστική εποχή (οινοδοχεία;)· οι κύλικες, με ή χωρίς πόδι· οι σκύφοι αττικού ή κορινθιακού τύπου, ελάχιστοι προέρχονται από κορινθιακά εργαστήρια· τα ατρακτοειδή βαλσαμάρια, στις μεταγενέστερες ταφές και τα μικρά μικκύλα αγγεία, γνωστά σαν κυάθια, φιαλίδια, αλατιέρες κ.τ.λ. Κορινθιάζοντα σκυφίδια, ακόμη και χειροποίητα, συνόδευαν τις παιδικές ταφές όλων των εποχών. Υπάρχουν, επίσης, λίγοι μικροί κάνθαροι και τρεις μεγάλοι βοιωτικοί, των αρχών του 5ου αι. που συμπεριλαμβάνονται ανάμεσα στα ωραιότερα αγγεία του νεκροταφείου. Πλήθος από πανομοιότυπες κύλικες ή σκύφους, βρίσκονταν μέσα στον ίδιο τάφο και ελάχιστα διέφεραν, αν όχι καθόλου, από τ' αγγεία άλλου σύγχρονου τάφου. Αξίζει να σημειωθεί, πάντως, ότι ορισμένες φέρουν ποικίλα graffiti. Βρέθηκαν αρκετές τερακότες, οι περισσότερες όμως διαβρωμένες και θρυματισμένες σε δεκάδες κομμάτια: όρθιες γυναικείες μορφές, μερικές καθήμενες, λίγες αντρικές, ομοιώματα ζώων από τις παιδικές ταφές. Από το β' τέταρτο του 3ου αι., οι νεκροί φέρουν νομίσματα, μέσα στο στόμα (ένα έως δώδεκα). Εκτός από τους δύο οβολούς που προαναφέρθηκαν, όλα τ' άλλα είναι χάλκινα. Αριθμητικά, υπερέχουν τα αιτωλικά, συνυπάρχουν όμως με βοιωτικά, φωκικά, λοκρικά καθώς και με κοπές του Αντίγονου Γονατά· όλα δηλαδή, νομίσματα ευρείας κυκλοφορίας στην περιοχή. Οι αντρικές ταφές περιείχαν από μία σιδερένια στλεγγίδα, οι γυναικείες καμιά χάλκινη περόνη, δυο-τρεις νεκροί φορούσαν ένα χάλκινο ή σιδερένιο δαχτυλίδι. Άλλου είδους κτερίσματα είναι σπάνια· τέσσερις χάλκινες, μεσόμφαλες φιάλες και ένα χάλκινο, σφυρήλατο κύπελλο, βρέθηκαν σε ισάριμους τά-

4. D. C. Kurtz-J. Boardman, Greek Burial Customs, σ. 194.
5. Ό.π., σ. 192.

φους. Εξαίρεση αποτελεί ο Τ5 ο οποίος περιείχε, επίσης, μία σιδερένια μάχαιρα θυσιών, σε πολύ καλή κατάσταση και ένα τιμητικό στεφάνι με χάλκινο έλασμα και χρυσά φύλλα. Νομίζω ότι, μπορούμε ν' αποδώσουμε αυτή τη μοναδική, για το νεκροταφείο, ταφή σε κάποιο σημαίνον πρόσωπο, ίσως ιερέα.

Η έκταση και η μεγάλη χρονική περίοδος που καλύπτουν οι τάφοι, δηλώνουν ότι πρόκειται για νεκροταφείο μικρής, έστω, πόλης. Ο Στράβων (IX, 6, 423) αναφέρει τη *φωκικὴ πολίχνη Τραχὶν* κοντὰ στὴ βοιωτικὴ *Λεβαδεία*, την πρώτη πόλη που συναντά και σήμερα ο ταξιδιώτης, όταν κατευθύνεται από τον Καρακόλιθο προς τη Βοιωτία. Παράλληλα, ο Παυσανίας (X, 3, 2-3) γράφει *Τραχίς τε ἡ Φωκική*, αναφερόμενος στις ελάσσονες *(οὐκ ἐπιφανεῖς)* φωκικές πόλεις, τις οποίες κατέστρεψε ο Φίλιππος, υποχρεώνοντας τους κατοίκους να μετοικίσουν σε κώμες, μετά τη λήξη του τέταρτου ιερού πολέμου. Συμπληρώνει πάντως, ότι οι πόλεις αυτές *ἀνὰ χρόνον... μέντοι... ἀνῳκίσθησαν* από τους παλιούς κατοίκους. Μολονότι η κύρια οδός, από Βοιωτία προς Φωκίδα, ακολουθούσε άλλη διαδρομή, το πέρασμα του Καρακόλιθου θα εξυπηρετούσε πάντα τις νοτιότερες πολιτείες. Τα ερείπια κυκλικού, μεμονωμένου πύργου των κλασικών χρόνων, που σώζονται σε παρακείμενο βραχώδη λόφο, στα Α., μαρτυρούν ότι η θέση φυλαγόταν. Όπως και η φθιωτική, η φωκική Τραχίς χρωστά, μάλλον, τ' όνομά της στην ορεινή και δύσβατη τοποθεσία της. Στο ίδιο κείμενο ο Παυσανίας (X, 35, 8) αναφέρει *ἑτέρα τραχεῖά τε ὁδὸς καὶ ὀρεινὴ τὰ πλείονα*, που από τη Χαιρώνεια οδηγεί στη φωκική πόλη Στίριν (Στείρι), εκτός της γνωστής Σχιστής οδού που οδηγούσε προς Δελφούς και προς Ἀμβρόσσον (Δίστομο). Μία χαράδρα, λίγο δυτικότερα, επιτρέπει, πραγματικά στον οδοιπόρο να προσεγγίσει το Στείρι χωρίς να περάσει από το Δίστομο. Η θέση του Καρακόλιθου είναι η μόνη που συνδυάζει τα παραπάνω στοιχεία. Ο απροσπέλαστος Ελικώνας, που ορθώνεται από το σημείο αυτό έως τη θάλασσα, και ο συμπαγής όγκος του Παρνασσού, στα Δ., απομονώνουν την υπόλοιπη Φωκίδα. Όσο για την ακριβή θέση της αρχαίας αυτής πόλης, τίποτα δεν είναι γνωστό. Απ' όλη τη γύρω κοντινή περιοχή, μόνο στο λόφο του πύργου εντοπίσαμε όστρακα και κεραμίδια. Ίσως η πόλη να βρίσκεται σε αρκετή απόσταση από το νεκροταφείο.

Εκτός από πέντε τάφους (Τ1, Τ2, Τ3, Τ4 και Τ7), που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 5ου αι., οι υπόλοιποι καλύπτουν την περίοδο από τα τέλη του 4ου και ως τις αρχές του 2ου αι. π.Χ., με μεγαλύτερη συχνότητα κατά τον 3ο αι., όταν η Αιτωλική Συμπολιτεία είχε επεκτείνει την κυριαρχία της στο Μαντείο των Δελφών και σε μεγάλο μέρος της Φωκίδος. Η καταστροφή της πόλης από το Φίλιππο εξηγεί την απουσία τάφων κατά το γ΄ τέταρτο του 4ου αι.· κάποια άνθηση της πόλης κατά την περίοδο της αιτωλικής κυριαρχίας είναι δικαιολογημένη, παρατηρείται σ' όλη την περιοχή· κανένα όμως, γνωστό ιστορικό γεγονός δε δικαιολογεί την έλλειψη τάφων, από τα μέσα του 5ου έως τα μέσα του 4ου αι. Μόνη πιθανή εξήγηση, το νεκροταφείο να ήταν αρχικά μικρότερο και να επεκτάθηκε αργότερα. Εύλογα μπορούμε να πούμε ότι οι πρωϊμότερες ταφές βρίσκονταν πιο χαμηλά στο λόφο, εκεί που πέρασε ο δρόμος. Αλλωστε, και οι πέντε ταφές που προαναφέρθηκαν βρέθηκαν συγκεντρωμένες, στο κέντρο περίπου της ανασκαφής. Πάντως, κανένα ίχνος περιβόλου, νεότερου ή παλιότερου, δε βρέθηκε. Μοναδικό στοιχείο για μια τέτοια υπόθεση είναι τα ελάχιστα αντικείμενα που βρέθηκαν μέσα στα μπάζα της πρώτης διάνοιξης· κυρίως ορειχάλκινα και όστρακα, τα οποία χρονολογούνται, με αρκετή ακρίβεια, στον 5ο και 4ο αι. π.Χ. Η απουσία τάφων μετά τη μάχη της Πύδνας, μπορεί να οφείλεται σε νέα εγκατάλειψη της πόλης· βρίσκεται κοντά στο δρόμο προς την Αντίκυρα, έδρα πολεμικών επιχειρήσεων του Φιλίππου Ε΄, κατά των Ρωμαίων και ίσως να έτυχε της ίδιας μεταχείρισης, ως μέρος της ευρύτερης περιοχής της.

Β. ΚΟΜΝΗΝΟΥ

KALLION

Du 24 juillet au 26 août 1978, Robert Laffineur a poursuivi la fouille de la zone nord-est du site de Kallion (Doride), en collaboration avec Anne Jacquemin, membre française de l'Ecole. Les travaux se sont concentrés sur la terrasse située en contrebas du chantier de 1977, à proximité immédiate de la muraille orientale de la ville, plus particulièrement de la poterne percée dans cette muraille (en 11 sur le plan dans BCH 101 (1977), p. 580). Le nouveau chantier, qui est limité au nord par un long mur d'analemma en appareil trapézoïdal régulier, a révélé un quartier d'époque romaine aménagé directement sur le rocher et dont les murs incorporent des éléments de remploi. Parmi ces derniers, plusieurs blocs et fragments bien appareillés appartiennent à un petit monument semi-circulaire. Les deux extrémités de cette exèdre portent des décrets de proxénie que l'on peut dater du millieu du IIe siècle av. J.-C. et qui, entre autres, confirment l'identification du site à l'antique Kallipolis, telle qu'elle avait été suggérée par le témoignage de la base de statue inscrite trouvée au cours de la campagne de 1977 (voir à ce propos BCH 102 (1978), p. 840-847).

ECOLE FRANÇAISE D'ATHENES

PHOKIS-DORIS

During June and July, 1978, the activities of the Loyola University Phokis-Doris Expedition were concentrated in the Central and South Sectors of the Isthmus Corridor which connects the Malian and Corinthian gulfs in west central Greece (Fig. 1-2). All recovered materials were placed in the Museum at Delphi, whose staff has kindly provided an expanded area for the expedition's storage as well as space for future study and analysis.

The find topographic survey of the North Sector confirmed that the most direct, all-weather, negotiable route of passage from the Malian gulf (early antiquity) or Malian plain (late antiquity) to ancient Doris was indeed the route through the Vardhates pass across the upland Pergara plain and on past modern Oiti, and that there was no alternate route to the west in the direction of Pavliani. In addition, the remains of what we believe to be the "Justinian" wall system, which had been built to block incursive military movements from the north through the Dhema gap in Byzantine times, was traced and plotted. The ancient path above Trachis was followed and found to have been extended toward the north near the summit of the Trachinian cliffs toward the modern village of Delfinon during Turkish times. In the area of ancient Doris the pottery from the test excavated sites of Panaghia, Keramidario and Lilaia has given us a prehistoric ceramic sequence from Early Neolithic through Late Helladic. Major discoveries in Doris were those of Early Neolithic and Early Helladic pottery deposits at the site of Panaghia at an elevation of *c.* 750 m. just below the peak of Aetos, c. 900 m. in elevation. In preparation for a special definitive publication on the area of ancient Doris, five known fortifications and wall systems were plotted and photographed. The west, east, and south slopes of the mountains surrounding the Vinianni valley in the South Sector were carefully explored. Study at the museums at Thebes and Chaeronea enabled our staff specialists to identify and date the questionable pieces of pottery found in the corridor. In the South Sector, in the Vinianni valley, the ceramic evidence from the sites of Parkos and Korakofolia was mainly Early and Middle Helladic. Late Bronze Age and Dark Age material was not found anywhere in the Vinianni valley.

The following activities are expected to complete the field work of the Loyola University Phokis-Doris Expedition during the 1979 summer season: 1) core sampling, 2) completion of the general geological and ancient road surveys, aerial balloon photography, and test excavating, and 3) additional study and analysis of pottery.

Plans to disseminate the results of this 1978 season include the publication of three articles in three different journals, the publication of a small definitive book on ancient Doris, the presentation of two separate papers at the General Meeting of the Archaeological Institute of America, and, of course, the inclusion of all of this material in a multi-volume publication when all the material is finally ready.

LOYOLA UNIVERSITY EXPEDITION

TOPOGRAPHIC AND RESEARCH ACTIVITIES

Only two areas of the region studied by the Phokis-Doris Expedition remained to be examined topographically at the beginning of this season. The first of these was the valley which runs to the east from Kouvela-Kastro Orias into the Pindos mountains, and toward the modern village of Pavliani. The purpose of surveying this valley was to determine whether or not the valley could have been used as a pass between the Kouvela area and the upper Mornos river valley. The remains of a Turkish road running east from Kouvela certainly proves that traffic penetrated the mountains here in later periods, but the course and length of the road I was unable to determine, because the road quickly loses itself in the undergrowth. As for the use of this valley as a route, it must be said that it was surely never the normal route of passage for traffic between the Malian and the Corinthian gulfs. The valley was surely only used by those who had to travel in the immediate area, or by those, like Acilius Glabrio, whose path toward Amphissa was blocked. Though I have called this feature a "valley", it is actually a ravine, severe and steep on all sides, and narrow and broken in the center.

The other area to be examined was the northern entrance to the Vinianni valley and its east, south, and west slopes. A saddle separates the Vinianni valley from the Paliambela area in the north. From the modern highway it certainly appears that movement between these two areas could have been easily accomplished by merely crossing this saddle, but the local people whom we have questioned here have unanimously pointed out a route to the southeast where the Turkish road was supposed to have left the Vinianni and to have crossed hills much higher than the saddle mentioned above. This route described by the locals had always seemed unlikely to us, especially since the saddle was, apparently, a much preferable route. However, a walk from the saddle into the Vinianni from the north settled the matter. What had seemed from above to be a gentle incline was actually a rugged gorge, traversable by only one narrow path. The northern exit from the Vinianni was therefore around the northeastern hills, from which Paliambela

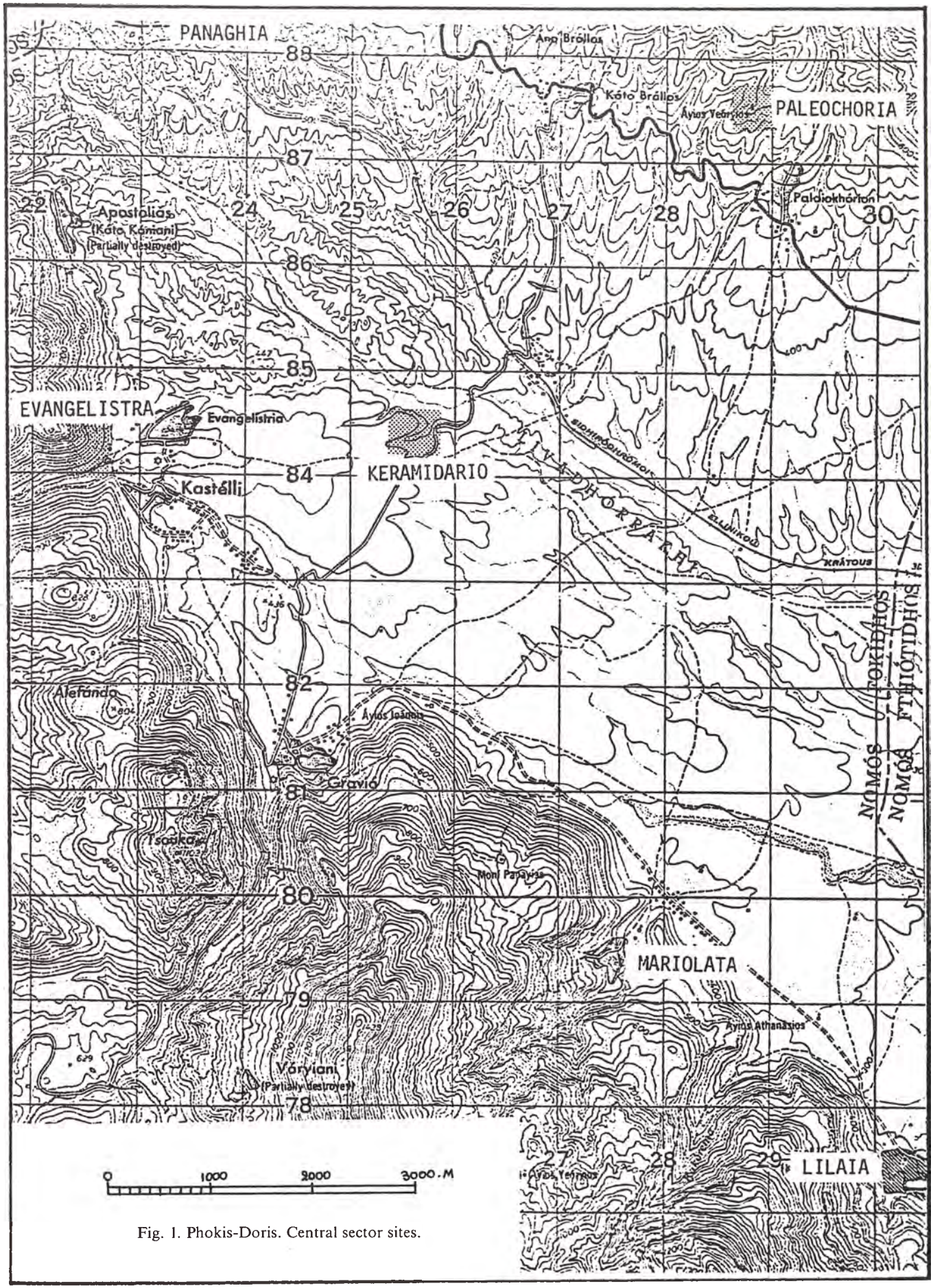

Fig. 1. Phokis-Doris. Central sector sites.

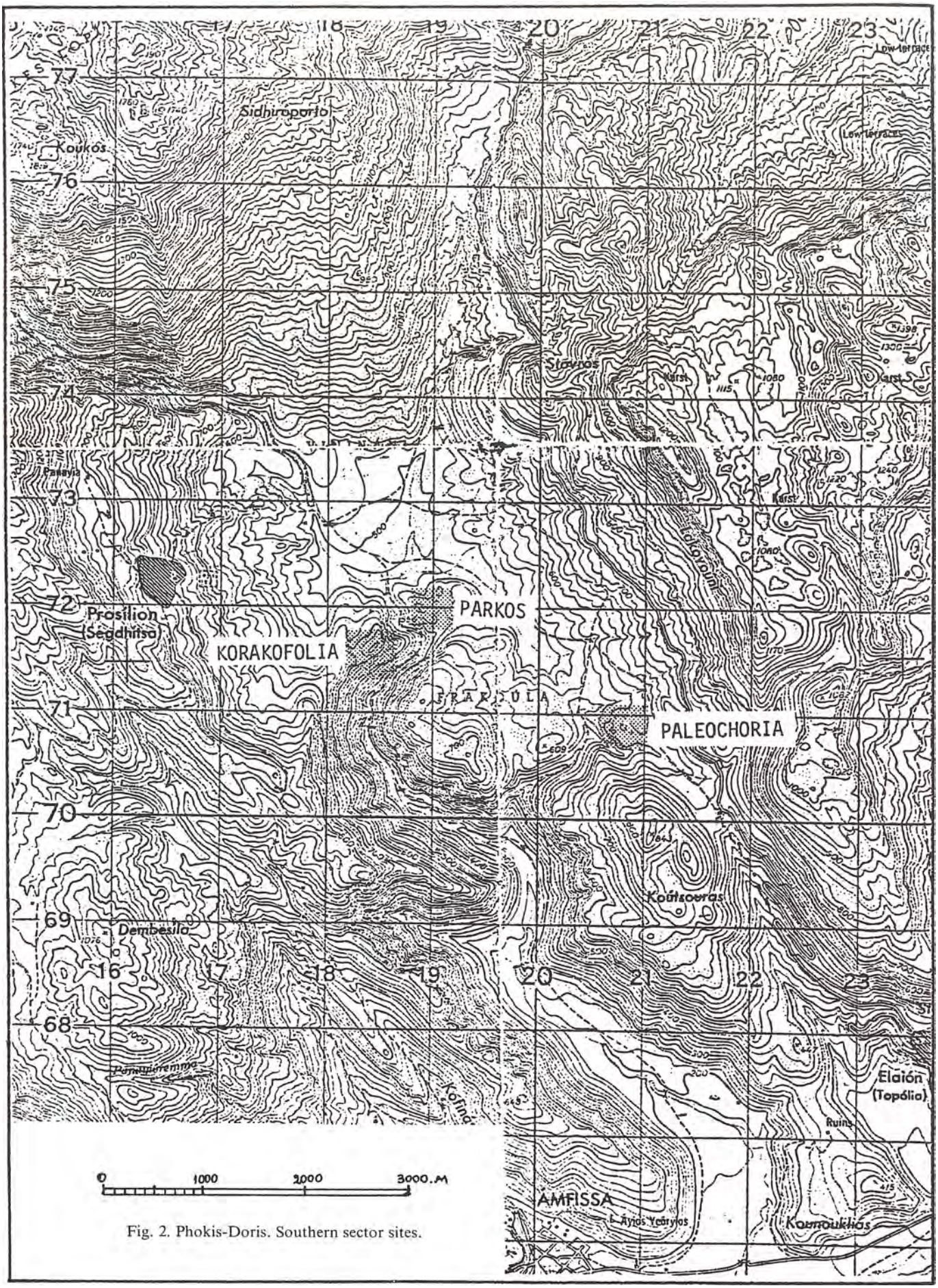

Fig. 2. Phokis-Doris. Southern sector sites.

and the Dorian plain were easily accessible.

The east and west slopes of the Vinianni valley were examined for surface pottery and other antiquities, but with negative results. However, on the south slopes, the huge site of Parkos was found to have been occupied during the Early and Middle Helladic periods.

Much of my summer was devoted to research on Doris in the library of the American School of Classical Studies at Athens. It was a profitable study season. The extensive holdings at that library provided me with all the materials required for a study of Doris. The initial research, at least from the topographical viewpoint, is finished. All that is now required is further pondering of the major problems, some more writing, and the inclusion of the research of the other specialists.

P. WALLACE

EXCAVATIONS

From June 12 to July 14 the Phokis-Doris Expedition resumed test trenching of sites in the southern and central sectors of the Corridor route which joins the Malian and Corinthian gulfs.

Keramidario

Work began at the site of Keramidario which is located at the northwest end of the Dorian plain. Surface sherding of the site in previous years had produced material of the Late Roman and Byzantine periods, but it was hoped that a deeply stratified trench might produce earlier material. Although the site is very large, much of it was under cultivation so that the areas in which we could place trenches was limited.

The first trench (2 × 2 m.) was located near the center of the site at a spot where surface sherds seemed especially abundant. Most of these were badly worn, but those that were recognizable seemed to be Late Roman or Byzantine. Unfortunately, sterile soil was reached *c.* 0.40 m. below the surface, and no stratigraphy or features were recognized. The earliest sherds were of the Late Classical or Early Hellenistic periods, but as on the surface the majority belonged to Late Roman or Byzantine times. Two loomweights, numerous roof tile fragments, and sherds from large pithoi or storage jars were also recovered.

Trench 2 (2 × 3 m.) was located near the top of the hill in a small saddle where it was expected that we would encounter a greater accumulation of fill. This proved to be a valid hypothesis since sterile soil was not reached until *c.* 1.30-1.35 m. below the surface.

The upper *c.* 0.25 m. of fill was comprised of a brown sandy soil with mainly Late Roman and Byzantine sherds including pieces of pithoi and roof tile. However, as elsewhere on the site, Late Clasical and Early Hellenistic wares were also represented. A lamp fragment, two iron nail fragments and a bronze coin were also recovered from the uppermost level.

From *c.* 0.25-0.50 m. below the surface the soil contained lumps of green clay, weathered limestone blocks, abundant roof tile and pithoi fragments, and numerous animal bones, some of which had been burned. The only small find in this level was a piece of blue glass.

The next *c.* 0.15 m. of soil (0.50-0.65 m. below the surface) contained a large number of pebbles interspersed in soil which was much darker and more compact than above. Pieces of charcoal, burned limestone blocks, animal bones, a piece of glass, 2 lamp fragments, pithoi and roof tile fragments were also recovered. As before, the majority of the sherds were Late Roman or Byzantine along with a few Late Classical or Early Hellenistic.

From *c.* 0.65-0.80 m. below the surface a tan, sandy soil was encountered which contained fewer objects of all kinds than previously. However, directly beneath this a relatively sterile level, which extended from *c.* 0.80-1 m. below the surface, contained frequent lumps of charcoal and pieces of burned limestone blocks. Most of the animal bones also showed signs of burning. A few sherds of the Classical and Hellenistic periods were recovered along with a single sherd of Roman sigillata ware, but the majority of the material appears to be Late Roman.

The next 0.20 m. contained patches of green clay similar to that found in one of the levels closer to the surface. Charcoal, roof tile and pithoi fragments were still common, but the number of sherds decreased noticeably in the same mixture of Classical, Hellenistic and Late Roman wares.

From *c.* 1.20-1.35 m. below the surface the fill consisted of a brown sandy soil with numerous pieces of charcoal and heavily burned limestone. The sherds comprised the usual mixture of Classical, Hellenistic and Late Roman wares, although the former seemed to be represented more frequently than before. The only small find from this level was a loomweight.

Thench 3 at Keramidario was located to the west of Trench 2, also near the top of the hill in a small saddle. The trench was laid out with 2 × 2 m. dimensions, but *c.* 0.25 m. below the surface it was reduced to 1 × 2 m. because the results from this trench seemed to parallel those from Trench 2 and there would not have been sufficient time to reach bedrock had the entire trench remained open.

The upper 0.25 m. of fill consisted of a fine grained, grey-brown sandy soil which contained an extremely

large number of sherds (more than 1000). Most of the sherds seem to be Late Roman or Early Byzantine, possibly from the same period, but as is usual on this site there was an admixture of Late Classical and Early Hellenistic material. Among the small finds from the uppermost level were a loomweight, numerous pieces of glass, lamp fragments, and an iron nail. Bone and charcoal and a large number of roof tile fragments were also recovered.

In the next level which extended from 0.25-0.45 m. below the surface the number of sherds decreased dramatically, and the soil changed to a coarser grained material with some clay intermingled. At the bottom of this level a layer of roof tiles and mortar was encountered, and the color of the soil changed from grey to red-brown. This level extended from 0.45-1.10 m. below the surface. Once again pot sherds were numerous and of the same periods as previously. A bronze coin, glass fragments, and a piece of slag comprised the rest of the finds.

The final 0.50 m. of fill above sterile soil, which was encountered *c.* 1.60 m. below the surface, consisted of a loose, fine grained sandy soil, yellow-brown in color. The sherds were of the usual mixture, and at the bottom of the level, directly above sterile soil, there was a layer of roof tiles.

Panaghia

From Keramidario we moved to a site called Panaghia which is located near the village of Oiti. Although the area around Oiti had been surface sherded by the expedition in previous years, only material of the historic periods was recognized. This year, however, Neolithic sherds were discovered eroding out of a path which cuts across the north end of the site called Panaghia, a sloping area to the east of a small chapel located higher up the slope (P l. 52 a).

Trench 1 was located midway down the slope at the north end of the site. The material in this trench appeared to consist of slope wash since there was no apparent stratification either in the soil profiles or in the sherd material. Although Neolithic material seemed to predominate, later periods including Late Helladic, Classical, Hellenistic, Late Roman and Byzantine were also represented.

Trench 2 was located higher up the slope where Neolithic sherds had been discovered eroding out of the path. A few courses of a wall constructed of limestone blocks were also visible cutting across the path. A 2 × 2 m. trench was laid out so that the visible portion of the wall ran across the entire north end of the trench. The placement of the trench was limited by dense foliage growing over what had apparently been the interior of the building.

The upper 0.10 m. (at the north end of the trench) to 0.55 m. (beside the wall) of fill in Trench 2 was comprised of a loose, red-brown sandy soil with a lens of more powdery grey material directly beside the wall. Along the north face of the wall in Level 1 a large concentration of roof tiles was encountered, although roof tiles were also scattered over the entire trench.

The finds from this level were mainly Neolithic, including sherds, worked stone tools, and a terracotta spool, but the presence of roof tiles, a piece of glazed Byzantine ware, and five iron nails indicates later occupation of the area.

Because the surface of the shale bedrock in this area slopes sharply from west to east, bedrock was reached at the bottom of Level 1 at the west end of the trench. Elsewhere, Level 2 which consisted of a homogeneous deposit of moist, hard brown, moderately compact soil with limestone blocks interspersed, extended to a maximum depth of 0.55 m. below the surface. The sherds from this level were all of a single period, apparently Early Neolithic like that of Weinberg's earliest material from Elateia. A number of worked stone and obsidian artifacts and a worked bone implement also came from this level.

Near the center of the trench a shallow pit had been cut into the shale bedrock (P l. 52 c). Its upper diameter was 0.70-0.60 m. and the diameter at its base was 0.40-0.50 m., although the crumbly nature of the shale made it difficult to maintain the exact original dimensions of the pit. The average depth of the pit below the original surface of the shale was 0.45 m. In the lower portion of the pit the soil contained a large amount of clay similar to that which we found directly above the bedrock elsewhere in the trench. Sherds from the pit were all Early Neolithic. A few worked stone tools also came from here, but there were no animal bones as in the upper levels. Pieces of what appear to be decaying mudbrick were also recovered.

Because of the importance of this trench, all of the material from it was put through a 4 mm. dry screen. In this way many small bone fragments and pieces of worked stone and obsidian were recovered. Small charcoal fragments were also numerous, but the only piece large enough for a C 14 date came from directly beside the wall in a level which contained Byzantine as well as Neolithic material. Therefore, the most secure date for the Neolithic deposit will probably come from comparative studies with other Early Neolithic material, especially that from Elateia with which the Panaghia sherds appear to have very close affinities.

Since Trench 2 produces what appeared to be a pure Early Neolithic stratum, it was decided to extend the trench 1.5 m. to the east. (This extension of Trench 2 was called Trench 6). Along the north baulk of Trenches 2 and 6 the ground level remained approximately

the same, but the bedrock, which had a gradual slope from west to east in Trench 2, sloped steeply to the east in Trench 6. At its deepest point the shale bedrock was 1.10 m. below the surface in Trench 6 whereas in Trench 2 the shallowest accumulation of soil was 0.10 m. Although Trench 6 produced abundant Early Neolithic sherds in all levels, later material was also found down to bedrock. Included in the later material were roof tiles, mortar, a fragment of Roman combed ware, and a glazed body sherd. This probably indicates that some filling took place when the structure represented by the wall that runs along the south side of these two trenches was built.

A trench was also excavated on the south side of this wall in order to get a better idea of its date. This trench (Trench 5) which was 1 m. north-south × 2 m. east-west exposed the south face of the wall to its base (Pl. 52 b). Its maximum preserved height is 1.20 m. in eight courses, and its width averages 0.66 m. in two adjoiningrows of limestone blocks. Large limestone blocks, apparently tumble from the wall, were in the fill almost down to bedrock which occurred *c.* 1.40 m. below the surface. Pottery was not nearly so abundant in Trench 5 as in the two trenches on the north side of the wall, but a number of Early Neolithic sherds, Roman combed ware and later glazed ware were found down to bedrock. The structure represented by the wall appears, therefore, to be Byzantine or later.

Further confirmation of this date came from a trench (Trench 4) to the east of the building at the base of the small knoll on which it was situated. As in the other trenches, with the exception of Trench 2, the sherds were mixed Neolithic and later down to bedrock which was reached *c.* 0.55-0.65 m. below the surface. Several pieces of slag, a bronze ring with a design on the bezel, and small glass fragments should probably be assigned to the same period as the use of the structure described above.

The final trench at Panaghia (Trench 3) was located on one of the lower slopes near the center of the site. Sterile soil was reached in this trench *c.* 0.60 m. below the surface. Only a few Neolithic sherds were recovered; otherwise all of the material was of the later periods represented elsewhere on the site, mainly Late Roman and Byzantine.

Lilaia

Three trenches were excavated at the site of Lilaia (Kato Agorianai) which we had surface sherded the previous year. The upper slopes of this site are highly eroded, but the lowest terrace inside the polygonal circuit wall which runs along the north and east edges of the site seemed promising as did the area directly beneath this where the majority of the surface sherds were found in 1977. Because these areas were clearly delimited and were not exceedingly large, it was decided that an intensive surface collection would be more feasible here than at any of the other sites at which we planned to work this year. Each of the two areas was divided in half lengthwise and a grid pattern of 7.5 × 7.5 m. squares was laid out. All material in these squares was collected, counted, and submitted to a preliminary analysis. On the basis of this analysis a single 2 × 2 m. trench was laid out in each of the areas. A third trench was also laid out at the southeast end of the upper terrace, an area not included in the surface collection. All three trenches had very deep accumulations of soil, so the analysis of the stratigraphy and the finds will demand a great deal of attention in the coming season. Therefore, the description of these trenches which follows will be very brief and the conclusions reached more tentative than elsewhere in this report.

Trench 1, in a wheat field at the southeast end of the upper terrace, began as a 2 × 2 m. trench; but due to its great depth, steps had to be cut into the trench to facilitate our work, thereby decreasing the excavated area in the lower levels. The upper *c.* 0.50 m. of fill consisted mainly of dark brown plow soil with a large patch of what was apparently disintegrating mudbrick in the northwest corner. In the southwest corner, at the same level as the mudbrick, *c.* 0.25-0.50 m. below the surface, a large deposit of pottery was found. Most of this material was of the Early Helladic period although a few later sherds were also included.

Beneath this there was a layer, *c.* 0.30 m. thick, of hard yellow clay. The sherds in this clay layer were mainly Early Helladic with only a few that could be later. A layer of yellow sandy soil, *c.* 0.60 m. thick, lay beneath the clay. All of the sherds in this layer appeared to be Early Helladic. A terracotta spindle whorl and worked stone implements were probably also of this period.

A layer of soft black sandy soil, *c.* 0.30 m. thick, lay beneath this. The black color apparently came from burning since lumps of charcoal were scattered throughout the level along with fragments of fired mudbrick. In this level, *c.* 1.65 m. below the surface, the upper surfaces of four fired mudbricks were uncovered. They did not seem to be in their original positions in a wall, but were scattered across the bottom of the trench along with other irregular patterns of hard clay surfaces probably representing disintegrated mudbrick which had been accidentally fired. Directly adjacent to the mudbrick were small (*c.* 0.08 m.) holes that were filled with soil which had a very high ash content. Perhaps these represent places where wooden posts or sticks used in the construction of the building had fallen during its destruction. A great deal of charcoal also came from this area, some of which is in large

enough pieces to be subjected to C 14 analysis.

In order to continue excavation in this trench the mudbricks were removed after drawing, measurement and photography. The dimensions of the upper fired surfaces of the two best preserved mudbricks were 0.33 × 0.25 m. (Pl. 52 d). The baked surface was only 0.07 m. thick. Because the bricks had not been thoroughly fired, it was imposible to determine their original thickness.

From the level where the mudbrick first appeared down to bedrock, which was encountered *c.* 2.90-3.20 m. below the surface, we seemed to be in the destruction level of a building. Many limestone blocks, large pieces of mudbrick, numerous charcoal fragments and much ash were contained in the dark yellow-brown sandy soil which comprised the fill. All of the pottery in this level was Early Helladic, with fragments of urfirnis ware and sauceboats being the most diagnostic. Several grinding stones and numerous stone tools were also recovered. However, there were no sherds or other artifacts in the final *c.* 0.05 m. of clay which rested directly upon the limestone bedrock.

Trench 2 at Lilaia was also located on the terrace inside the circuit wall, but in the area that was surface collected. The initial analysis of the surface material indicated that it was in the grids at the southeast end of the terrace that prehistoric material was most plentiful, while Classical and Hellenistic wares were only found at the northwest end. Since we were interested in establishing the nature of the prehistoric occupation at the site, we selected an area at the southeast end of the terrace for our trench. Although the grid size for the surface collection was 7.5 m. square, constraints of time only permitted the excavation of a 2 × 2 m. trench. All of the material from this trench was sieved so that the collection of material would be as complete as in the surface survey, thus allowing statistical comparisons to be made.

The upper layer of fill, *c.* 0.35-0.50 m. thick, consisted of a dark brown plough soil similar to that in Trench 1. It contained a large number of sherds from the prehistoric and historic periods along with a great quantity of roof tile fragments. Beneath this the soil was more compact but otherwise similar to that in the uppermost level to a depth of *c.* 1 m. below the surface. A few small and medium sized pieces of limestone which may have weathered out of the bedrock that rises to the southwest of the trench were encountered in this level. Large numbers of sherds, mainly Early and Middle Helladic, were recovered from this level, but Late Classical or Early Hellenistic black glazed ware was also common. There were also a few pieces of Late Roman and Byzantine wares and large quantities of roof tiles.

At the bottom of this level a line of worked limestone blocks began to appear along the southwest edge of the trench. Further excavation revealed that they formed part of a wall which was preserved in only a single course of its height (Pl. 53 a). The width of the wall could not be determined since it extended into the baulk. The sherds in the level adjacent to the wall were again mainly Early and Middle Helladic, but later wares and roof tiles were also present. Among the small finds were a loomweight and a worked stone implement.

It was not possible to excavate much below the base of the wall since many very large limestone blocks began to appear, which after further investigation were found to form part of the bedrock. The deepest point reached in the trench was 1.60 m. below the surface. The sherds from the level directly above bedrock seem to be almost entirely Early Helladic with only a few of the Middle Helladic represented. Large pieces of mudbrick and charcoal also came from the northwest corner of the trench at this level.

Trench 3 at Lilaia was located in a plowed field below and to the north of the terrace where the other two trenches were situated. It was placed in one of the two grids which produced prehistoric material in the surface collection. All of the fill in this trench appeared to be slope wash from the habitation site on the terrace above. Because the accumulation of soil was very deep (bedrock was not reached until 3.60 m. below the surface), distinct strata were recognizable and sherds from all of the periods represented elsewhere on the site, in both the surface and excavated material, were also present in this trench. However, no pure deposits of any single period were recovered.

The plow soil extended *c.* 0.30 m. below the surface. Because there was no apparent stratification beneath this, the trench was excavated in arbitrary 10-15 cm. passes. No change in the soil was noted until *c.* 1.50 m. below the surface when a lens of red-brown clay was encountered. Most of the sherds in this level were Late Classical and Early Hellenistic but the Early Helladic period was also well represented. In addition there were a few sherds of the Middle Helladic, Late Roman and Byzantine periods.

The next *c.* 0.90 m. of soil contained more clay than above, and many small pieces of limestone were scattered throughout it with several large limestone blocks at the bottom of the level. Middle Helladic wares were now more common than above while Classical and/or Hellenistic sherds were infrequent.

Once the limestone blocks were removed a layer of red-brown clay, *c.* 0.60 m. thick, was encountered which contained a similar mixture of sherds as in the level above. Beneath this the 0.60 m. of deposit directly above bedrock consisted of a dark brown clay with pieces of charcoal and limestone of various sizes. Most

of the recognizable sherds in this level were Early Helladic, with some Middle Helladic and Classical and/or Hellenistic material also represented.

Palaiochorio

At Palaiochorio, a highly eroded site where the expedition had previously excavated a number of trenches, we reopened a trench from 1975 that had been left only partially excavated due to lack of time at the end of that season. The entire trench was excavated to bedrock and backfilled. Most of the sherds from the trench were Early Helladic, but later periods may also be represented.

Trench 7, at the west end of the site, reached bedrock *c.* 0.40 m. below the surface. Roof tiles, glazed Byzantine ware, Roman combed ware, and an iron nail indicate that this part of the site was used more recently than the area at the east end of the site in which the trench described above was situated. However, a few worked stone implements come from the prehistoric period. Trench 8 at the center of the site produced similar results with sterile soil appearing *c.* 0.40-0.50 m. below the surface.

Korakofolia

Korakofolia is also a highly eroded site which was tested by the expedition previously. It was our hope that this year we could excavate at least one trench with enough soil accumulation to provide a secure date for the occupation of the site and the construction of the massive fortification walls that surround its summit. Inside the fortification wall we excavated a 2 × 2 m. trench (Trench 5) which hit bedrock *c.* 0.40 m. below the surface after producing only a single sherd of uncertain date.

Trench 4 was located outside of the fortification wall near the center of the site on one of the lower terraces at the base of the acropolis. Bedrock quickly appeared over most of the trench, and only eight scrappy sherds were recovered, so the trench was abandoned and backfilled.

At the north end of the site, on an upper terrace which was supported by a heavy wall, a 2 × 2 m. trench (Trench 6) was laid out directly adjacent to the wall. A layer of loose brown topsoil which contained many small limestone chips covered the entire trench in its upper *c.* 0.10-0.45 m. Beneath it was a layer of darker brown soil in which there were many large limestone blocks. Among the rocks, at a depth of *c.* 0.60 m. beneath the surface, a small vessel was found *in situ*. It appears to belong to the Early Helladic period. Inside the vessel was a large deposit of charcoal which may provide a C 14 date. Directly above the bedrock, which had an anomalous surface that sloped downward from east to west, there was a thin layer of redbrown clay. All of the sherds in the lower levels of this trench were of the Early and Middle Helladic periods, but a few in the upper level may be Late Classical or Early Hellenistic.

Trench 7 was located higher up the hill to the southeast of Trench 6 where short segments of wall foundations appeared on the surface. Bedrock was reached in this trench *c.* 0.55 m. below the surface, and only a small number of sherds mainly of coarse ware, were recovered.

Trench 8 was located *c.* 10 m. to the south of Trench 6 and included part of the area incompletely excavated in 1975 as Trench 3. Sharp vertical faces of protruding bedrock bounded the trench on its northeast, and southeast sides. Bedrock was reached over most of the trench *c.* 0.30-0.70 m. beneath the surface. The majority of the sherds from the trench were of the Early Helladic period and a few obsidian blades and worked stone tools, probably also of this period, also were found. However, some possible Middle Helladic material was present along with a few sherds of the Late Classical to Early Hellenistic periods.

Parkos

The final site at which we excavated test trenches was the vast site of Parkos which was discovered by the expedition this season in the course of its surface exploration of the Vinianni valley. Many cist graves, most of which had been opened, were visible on the terraces which had been cut into the saddle that joined the two prominences on the east and west ends of the site (P l. 53 b). A number of wall foundations were also showing on the surface, but very few diagnostic sherds were collected. Therefore, the two trial trenches which we excavated at this site were extremely valuable.

Trench 1 was placed on a small terrace cut into the side of the western prominence of the site. A thin layer (*c.* 0.20-0.30 m.) of dry brown soil covered the entire trench. The sherds removed from this layer were mainly Early and Middle Helladic, but a small number were probably of the Hellenistic period. Beneath this a layer comprised of similar soil but containing many large limestone blocks extended to bedrock, which was reached *c.* 1.60 m. below the surface. The only stratification noted in this level was a lens of light brown sand that intruded into the northwest corner of the trench from *c.* 0.50-1 m. below the surface.

At a depth of *c.* 0.50 m. below the surface a large deposit of sherds was uncovered in the western half of the trench which mended into three partially complete vases (P l. 53 c). Two of these were Middle Helladic kantharoi and the third was a matt-painted jug. At the same level as this deposit there was an extraordinary

number of sherds, most of which came from coarse ware vessels. Of the identifiable pieces, almost all were Middle Helladic with only a few that seemed to belong to the Early Helladic period. Toward the bottom of the trench the number of sherds diminished, but they still seemed to be mainly Middle Helladic. The only small find of note from the trench was an intact loom-weight.

Trench 2 at Parkos was located adjacent to a wall foundation in the saddle at the center of the site. The top *c.* 0.20 m. of soil covering the entire trench was dark brown and contained a large number of coarse ware sherds along with some clearly identifiable Middle Helladic material and a worked stone implement. Beneath this there was a layer, *c.* 0.70 m. thick, of dark brown soil containing many limestone pebbles and a number of larger limestone blocks. It also contained mainly Middle Helladic material, although a few fragments may belong to the Hellenistic period. The limestone bedrock, as exposed over most of the trench, dips from southwest to southeast across the trench.

NANCY C. WILKIE

POTTERY REPORT

The following text contain a brief summary of the preliminary study of the pottery found by the Phokis-Doris Expedition during surface sherding and trenching carried out in the summer of 1978. It should be considered as only tentative although when possible our finds were compared with relevant publications and the material exhibited in local museums. As usual the overwhelming predominance of plain and coarse wares over fine and decorated pottery made the attribution of dates and types more difficult.

For a few days at the beginning and at the end of the present season it was possible to devote some time to a more serious study of the pottery excavated at Dhema during the previous season and to that excavated at Lilaia during the present season. This was carried out in the storerooms at Lamia and Delphi.

Thanks to the services of a professional artist profiles were during the whole campaign drawn of selected sherds from each excavated group of pottery in preparation for the publication.

Lilaia

At surface sherding on the upper and lower terraces about 3500 sherds were collected in addition to large quantities of roof tiles and a number of small finds of terracotta, bone, chert, e.t.c. Most of the pottery was badly worn and belonged to coarse wares. Represented among the finds were the Early, Middle and Late Helladic periods and Classical, Hellenistic, Roman, Byzantine and later times.

Trench 1 contained about 2800 sherds, the vast majority of which seem to be Early Helladic. Many of these had a well burnished surface and urfirnis ware is also represented. There are some fragments belonging to the sauceboat shape. Some yellow and grey minyan sherds are Middle Helladic, but only very few seem Late Helladic, among them the stem of a kylix. Later times are represented by a few, small sherds, probably of Classical and Hellenistic date as well as some that seem Roman.

Trench 2 contained about 2750 sherds. A considerable amount of these were Early Helladic, but the Middle Helladic period was well represented with a number of sherds in grey and yellow Minyan fabrics and also much coarse ware belonging to this period. Only a few sherds seemed to be Late Helladic. From later times were found several sherds of probably Classical and Early Hellenistic date as well as some Roman and Byzantine.

Trench 3 contained about 3100 sherds. The Early Helladic period seems to be best represented and there are a few examples of both the sauceboat shape and urfirnis ware. Many sherds are Middle Helladic, among them both grey and yellow Minyan wares with their characteristic shapes. Only a couple of sherds seem to be recognizably Late Helladic. A considerable amount of mostly quite worn sherds seem to belong to Classical and Hellenistic times.

Panaghia

Through surface sherding 500 sherds were collected at or around the excavation area. The only prehistoric periods that seemed to be represented among these were the Neolithic and Early Helladic. From later times were found Classical, Hellenistic, Roman and Byzantine sherds.

Trench 1 contained about 1200 sherds. Most of these seem to be Neolithic, are often very well burnished and have the characteristic shapes and other features. The only other prehistoric seem to be a few probably Late Helladic bowl fragments. Classical and Hellenistic times are represented by a few sherds and so are also Roman and Byzantine.

Trench 2 contained about 850 sherds with the same predominance of the Neolithic material. Apart from some possibly Early Helladic sherds there are only a very few Hellenistic, Roman and Byzantine.

Trench 3, with 180 sherds, was dominated by the Byzantine material with much glazed ware. Some are possibly of Roman date, some Clasical to Hellenistic and only a very few seem to be prehistoric, Middle Helladic or earlier.

Trench 4, with about 675 sherds, indicated a majority from the Neolithic period. Among these are two examples of red-on white ware. One sherd seems to stem from Late Helladic III, followed by a few probably Classical and Early Hellenistic. One sherd is possibly of Roman date and a few are Byzantine.

Trench 5 contained about 100 sherds with most probably being Neolithic, one Classical and a few Roman and Byzantine.

Trench 6, with about 720 sherds, evidently contained mostly Neolithic material and represented are also probably the Late Helladic, as well as the Classical, Hellenistic, Roman and Byzantine periods.

Keramidario

Trench 1 produced about 500 sherds. Earliest of these are some black glazed and painted fragments from Classical to Hellenistic times. Most sherds are late, however, probably mainly Late Roman and Byzantine.

Trench 2 contained about 1400 sherds. Among these is some black glazed as well as sigillata type pottery and represented are evidently the Classical, Hellenistic, Roman and Byzantine periods, the later ones in considerable quantities.

Trench 3 contained about 1600 sherds. Earliest seem to be a few black glazed, probably of Classical date. Furthermore, there is some Early and later Hellenistic, Roman and Byzantine pottery, the latter two periods represented by large quantities.

Parkos

At surface sherding 150 sherds were collected. Most of these are badly worn and belong to coarse wares but seem to be mainly of Middle Helladic date, with some probably Early Helladic. A few may also be later.

Trench 1 contained about 1600 sherds. Almost all of these seem to be Middle Helladic with a few probably Early Helladic. Most of the sherds belong to rather large vases in coarse fabrics, but both Minyan and matt-painted wares are represented.

Trench 2, with 1500 sherds, showed similar characteristics as Trench 1. Virtually all seems to be Middle Helladic and both yellow and grey Minyan are represented and as in the previous trench there are a few sherds with incised decoration.

Korakofolia

Surface sherding of the area yielded 16 sherds of coarse fabric, most of them probably Early Helladic.

Trench 4 contained 8 worn sherds of coarse fabric, of possibly Early and Middle Helladic dates.

Trench 5 contained only 1 sherd of uncertain date.

Trench 6, with about 600 sherds, most of them of the coarse and crumbly fabric characteristic for this site. The majority seem to be Early Helladic, but some are Middle Helladic with a number in grey Minyan ware. A few small and very worn sherds may derive from Classical to Early Hellenistic cups or bowls.

Trench 7 contained 90 sherds, most of them in the coarse Early Helladic fabric but also some possibly Middle Helladic.

Trench 8 contained 400 sherds, the majority probably Early Helladic in the usual coarse fabric, but a few possibly Middle Helladic and some probably Classical to Early Hellenistic.

Palaiochorio

Trench 1 contained about 200 sherds, probably mainly of Early Helladic date. Most of these were in coarse wares with some fragments belonging to the previously excavated large vase. A very few may be Middle Helladic and some small and worn sherds possibly Classical to Hellenistic.

Trench 7 contained 77 sherds. A few of these came from probably Classical to Hellenistic small cups or bowls but the majority seem to be Byzantine, with some glazed ware.

Trench 8 with about 200 sherds, seems to have contained nothing earlier than Late Roman, followed by Byzantine and later, with some examples of combed ware.

Vinianni

Surface sherding produced 9 sherds, of which a couple belong to a vase of probably Byzantine times.

Prosilion

Two sherds were found at this site.

Sta Varka

Some surface sherding here yielded worn sherds that seem to represent Classical to Roman times.

Rakhita (Bourso)

Surface sherding produced about 200 sherds, most of these from prehistoric times. Some may go back to Neolithic, the represented periods seem otherwise to be the Early Helladic, probably Middle Helladic, followed by some Late Helladic III, among them a kylix fragment; furthermore, the Classical and Hellenistic periods.

Gorgopotamos

At surface sherding over 200 sherds were found,

mostly from larger vases, which seem to be Late Roman to Byzantine mainly. A few small fragments may be Classical and Hellenistic.

Vounos

On the western slope 14 sherds were found, a few of these probably of Classical date but the rest later.

Kato Dhio Vouna

Sixty surface sherds were collected here. A few of these may be of Classical to Hellenistic date, the rest seem to belong to later Roman and Byzantine times.

MINOR OBJECTS

In addition to the pottery minor objects of different kinds were also found at the different sites explored. These included: obsidian and chert (Lilaia, Panaghia, Korakofolia, Palaiochorio, Parkos), loomweights (Lilaia, Keramidario), spindle whorls (Lilaia), coins (Keramidario), lamps (Keramidario, Gorgopotamos).

LOYOLA UNIVERSITY EXPEDITION

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ*

Ναύπακτος

Στην Οβρυόλακκα, **στην οδό Γ. Καπορδέλη,** στο οικόπεδο Ευθυμιοπούλου-Χασούρα ήρθαν στο φως σε βάθος 1 μ. υπόλοιπα υστερορωμαϊκού κτιρίου, δύο τοίχοι, σωζ. ύψ. 2 μ. Βρέθηκαν αγγεία χονδροειδή με οριζόντιες ραβδώσεις. Παλιότερες του κτιρίου είναι δύο ορθογώνιες δεξαμενές χτισμένες με οπτοπλίνθους και κουρασάνι. Στο εσωτερικό της δεξαμενής Α βρέθηκαν όστρακα ερυθροβαφών αγγείων, λύχνος του 1ου αι. π.Χ. και νόμισμα.

Στη Βαρναρράχη, **στην οδό Ηρακλέους,** στο οικόπεδο Βασ. Κούκουνα αποκαλύφθηκε στη βόρεια παρειά του επικλινούς χώρου τμήμα χτιστού ελληνιστικού τάφου. Τα τοιχώματα είναι χτισμένα με κανονικές λιθοπλίνθους σε τέσσερις ισοϋψείς δόμους, μήκ. 1,90, πλ. 0,80, ύψ. 1,25 μ. Μηχάνημα κατέστρεψε ολόκληρη τη μία μακριά πλευρά του τάφου. Στο εσωτερικό υπήρχε στρώμα χώματος, πάχ. 0,70 μ., το οποίο περιείχε δύο κρανία, οστά ταραγμένα και πολυπληθή κτερίσματα: αγγεία, στλεγγίδες, εγχειρίδιο, ψέλλιο, αγνύθες, αστραγάλους, νομίσματα. Πάνω στο στρώμα βρέθηκαν δύο λάγηνοι, η μία με επίθετη ανάγλυφη διακόσμηση, και αμφορέας.

Στη δυτική παρειά του οικοπέδου βρέθηκε τμήμα άλλου όμοιου τάφου, του οποίου το δάπεδο ήταν στρωμένο με αδρά επεξεργασμένες πέτρες, πλ. 0,98, ύψ. 1,25 μ. Περιείχε ένα μυροδοχείο, δύο μελαμβαφείς λύχνους και θραύσματα αγγείων. Τοίχωμα τρίτου όμοιας κατασκευής τάφου αποκαλύφθηκε στην ανατολική παρειά του οικοπέδου.

Σιταράλωνα Τριχωνίδας

Στον **αγρό Γ. Πυλαρινού** ερευνήθηκαν δύο χτιστοί υπόγειοι τάφοι και τμήμα ταφικού περιβόλου.

Ο τάφος Ι βρίσκεται 20 μ. περίπου προς Α. του δυτικού ορίου του αγρού ο οποίος συνορεύει με την κοινοτική οδό που οδηγεί στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής, εσωτ. διαστ.: μήκ. 2,10, πλ. 0,80 και ύψ. 1,65 μ. Ήταν χτισμένος με ασβεστολιθικές πέτρες μέτριου μεγέθους αδρά επεξεργασμένες. Οι μακριές και η μία στενή πλευρά είχαν έξι δόμους, ενώ η άλλη στενή πλευρά δύο όρθιες πλάκες σε διπλή σειρά. Σώζονται και τρεις από τις καλυπτήριες πλάκες.

Το εσωτερικό του τάφου ήταν επιχρισμένο και περιείχε διαταραγμένα οστά και κτερίσματα. Περισυλλέξαμε χρυσό νεκρικό ελασμάτινο δαχτυλίδι με χαραχτή φτερωτή μορφή, τρία ασημένια νομίσματα: οβολό Ήλιδος, 362-312 π.Χ. (BMC, 67, αριθ. 85, 86, πίν. XIII αριθ. 10), οβολό Σικυώνος, 370-250 π.Χ. (BMC, 49, αριθ. 163-166, πίν. IX αριθ. 89), οβολό Αρκάδων, 363-280 π.Χ. (BMC, 174, αριθ. 58), θραύσμα ασημένιας περόνης, περίαπτο από ορεία κρύσταλλο σε μορφή βατράχου, χάλκινο μεντεσέ, οχτώ λύχνους, έξι μυροδόχα αγγεία, θραύσματα άλλων αγγείων, σιδερένιο και χάλκινο έλασμα.

Σε απόσταση 150 μ. περίπου προς Α. του τάφου Ι ερευνήθηκε η νότια και τμήμα της ανατολικής πλευράς ταφικού περιβόλου (Πίν. 54 α). Πρόκειται για μία σειρά λιθοπλίνθων με επεξεργασία στην εξωτερική τους όψη. Ο τάφος ΙΙ βρίσκεται μέσα στον περίβολο. Είναι χτισμένος όπως και ο τάφος Ι και η δυτική στενή πλευρά του αποτελείται από μία όρθια πλάκα, μήκ. 2,20, πλ. 0,84, ύψ. 1,60 μ. Υπήρχαν τρεις καλυπτήριες πλάκες. Το εσωτερικό είχε επίσης επίχωση η οποία περιείχε λίγα όστρακα.

Κάτω Μακρυνού Τριχωνίδας

Στη θέση **Γκρέκι** στον αγρό του Ν. Τσερπέλη ήρθε στο φως τάφος κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος με αμμολιθικές πλάκες, ανά δύο στις μακριές και τη μία στενή πλευρά, ενώ στην άλλη στενή πλευρά υπήρχε μία μόνο πλάκα. Σωζόταν και μία καλυπτήρια πλάκα μετακινημένη. Ο τάφος ήταν συλημένος.

Καψοράχη Τριχωνίδας

Στη θέση **Μούρτος** 50 μ. περίπου προς Ν. του αντλιοστασίου μέσα σε ρέμα όπου υπάρχει γνωστή από παλιά συστάδα συλημένων τάφων, ερευνήθηκε ελληνιστικός κιβωτιόσχημος τάφος, εσωτ. διαστ. 1,55 × 0,50 μ., χτισμένος με μικρού μεγέθους πλακοειδείς πέτρες σε οριζόντιες σειρές. Περιείχε ένα σκελετό στραμμένο προς Β. και συγκεντρωμένα στη βορειοδυτική γωνία υπόλοιπα παλιότερης ταφής. Πάνω στις καλυπτήριες πλάκες βρέθηκαν, πιθανώς in situ, μελαμβαφές πινάκιο, λύχνος, μικρός σκύφος, κυάθιο και μυροδόχο αγγείο. Προφανώς προέρχονται από προσφορές στο νεκρό μετά την ταφή. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν: οινοχόη, χάλκινος δίσκος κατόπτρου, κάνθαρος και κυάθιο.

Λιθοβούνι Τριχωνίδας (αρχ. Άκραι)

Στη θέση **Κεραμιδάκι** και στον αγρό του Ν. Κοτσάνη βρέθηκε ελληνιστικός κιβωτιόσχημος τάφος κατασκευασμένος με πλάκες αδρά κατεργασμένες, δύο στις μακριές πλευρές, μία στη στενή. Έλειπε μέρος της μιας μακριάς και η άλλη στενή πλευρά. Ο τάφος ήταν συλημένος και περιείχε χώματα και

* Τις σωστικές ανασκαφές επέβλεψε η αρχαιολόγος Μαρία Σταυροπούλου.

οστά. Βρέθηκαν μελαμβαφής λήκυθος και μικρό μόνωτο κλειστό αγγείο.

Στη θέση **Μνήματα** στο δεξιό πρανές της οδού που οδηγεί από το Λιθοβούνι στη Μεσάριστα ερευνήθηκε άλλος κιβωτιόσχημος τάφος όμοιος με τον προηγούμενο με συμπιεσμένες τις πλευρές. Περιείχε σκελετό και ένα σκύφο στο αριστερό πλευρό του νεκρού.

Κατά τη διάνοιξη τάφρου στο δρόμο του χωριού μεταξύ των ιδιοκτησιών Σταυροπούλου και Τσιντσέλη βρέθηκε σε βάθος 1,25 μ. κιβωτιόσχημος τάφος επίσης κατασκευασμένος με πλάκες. Ήταν και αυτός συλημένος. Ένα ασημένιο νόμισμα εκτός του τάφου πιθανόν προερχόταν από αυτόν.

Γαβαλού (αρχ. Τριχώνιον)

Στο **οικόπεδο του Ν. Ταρναρά** προς Β. του αρχαιολογικού χώρου του αρχαίου Τριχωνίου, κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για ανέγερση οικοδομής, αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,30-1,40 μ. θεμέλια δύο τοίχων πιθανόν ελληνιστικών χρόνων.

Παπαδάτες

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης του σταδίου της κοινότητας ήρθε στο φως και ανασκάφηκε ορθογώνιος ταφικός περίβολος ελληνιστικών χρόνων, διαστ. 14,20 × 5 μ., σωζ. ύψ. 0,72 μ. (Πίν. 54 β). Είναι κατασκευασμένος από αμμολιθικές με αδρή επεξεργασία πέτρες, μεγ. πλ. 0,70 μ., και χωρίζεται με όμοιες, αλλά μικρότερες πέτρες σε τρία διαμερίσματα. Κάθε χώρος περιείχε ανά δύο ομοιόμορφους κιβωτιόσχημους τάφους κατασκευασμένους από κανονικά επεξεργασμένες αμμολιθικές πλάκες (εκτός του τάφου 6 ο οποίος ήταν κατασκευασμένος από ασβεστολιθικές πλάκες., διαστ. 1,80-2 × 0,70-0,80 μ. Οι τάφοι διατηρούσαν εν μέρει την κάλυψή τους αλλά ήταν συλημένοι. Βρέθηκαν τα εξής κατά τάφο αντικείμενα:

Τάφος 1: Μικρό χρυσό δαχτυλίδι με συμφυή ωοειδή σφενδόνη, μικρό χάλκινο έλασμα, λίγα όστρακα αγγείων.

Τάφος 2: Μελαμβαφής αμφορίσκος, λύχνος ερυθροβαφής.

Τάφος 3: Θραύσματα χάλκινου ελάσματος.

Τάφος 4: Πάνω στις πλάκες κάλυψης λύχνος, μυροδοχείο, θραύσματα δύο ερυθροβαφών αγγείων. Κοντά στη νότια πλευρά υπόλοιπο χρυσού σύρματος και χάλκινο νόμισμα. Στο εσωτερικό του τάφου δύο κωνικές αγνύθες, χάλκινο νόμισμα.

Τάφος 5: Κοντά στις καλυπτήριες πλάκες θραύσματα αμφορέα. Στο εσωτερικό του τάφου θραύσματα ανοιχτού αγγείου, λύχνος ακέραιος μελαμβαφής.

Τάφος 6: Κοντά στις καλυπτήριες πλάκες κωνική αγνύθα, θραύσματα γυάλινων σκευών, και σιδερένιου αντικειμένου.

Στη βορειοδυτική γωνία του περιβόλου βρέθηκε κατώφλι από ασβεστολιθική πέτρα, διαστ. 0,60 × 0,50 × 0,30 μ.

Περισυλλέξαμε επίσης τμήμα ασβεστολιθικής πλάκας, διαστ. 0,13 × 0,165 × 0,04 μ. με ανάγλυφο ρόδακα, που προφανώς ανήκει σε επιτύμβια στήλη.

Βορειοδυτικά του περιβόλου αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο άλλων κάθετων μεταξύ τους τοίχων, πλ. 0,45 μ., κατασκευασμένων από μικρές αμμολιθικές πέτρες, καθώς και ημικυκλική κατασκευή από το ίδιο υλικό, η οποία εφάπτεται στον ένα τοίχο, σωζ. ύψ. τοίχων 0,30 μ. Περισυλλέξαμε τα εξής: μικρό χάλκινο νόμισμα, χάλκινο και σιδερένιο εργαλείο, θραύσμα παλαιοχριστιανικού λύχνου.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Θούρειο

Το Μουσείο του Θυρρείου δέχτηκε οχτώ νέες ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες, τυχαία ευρήματα από το νεκροταφείο της πόλης, κατά τη δήλωση κατοίκων της περιοχής που τις παρέδωσαν, ένα μαρμάρινο παλαιοχριστιανικό επίκρανο από την Πογωνιά και χάλκινη εφηλίδα με έκτυπο γοργόνειο από τη θέση Αμπλιανός Θυρρείου.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ο νομός επανήλθε στην αρμοδιότητα της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων με το νέο Οργανισμό του ΥΠΠΕ (1977). Είναι ένας χώρος με μεγάλο ενδιαφέρον για τη βυζαντινή τέχνη, που παραμένει, κατά μεγάλο μέρος, αδιερεύνητος. Σε ενημερωτική περιοδεία διαπιστώθηκε ότι οι περισσότεροι ναοί, μονές και χώροι βρίσκονται σε θλιβερή, συχνά επικίνδυνη κατάσταση. Σημειώθηκαν και σημαντικές καταστροφές:

1. Ναύπακτος, μητροπολιτικός ναός Αγίου Δημητρίου. Κατεδαφίστηκε εκ θεμελίων (βλ. παρακάτω).

2. Βόνιτσα, κοιμητηριακός ναός Αγίου Ιωάννη. Στο βυζαντινό αδημοσίευτο ναΐσκο η κοινότητα τσιμεντόστρωσε αυθαίρετα το δάπεδο του γύρω χώρου, καταστρέφοντας και αρχαιολογικές ενδείξεις για την αρχική μορφή του κτίσματος.

3. Βόνιτσα, οικοδομή Μπελτάου. Η παλιά διώροφη νεοκλασική οικία (Πί ν. 55 α) βρισκόταν στην παραλία και ήταν χαρακτηριστική για την εξέλιξη του νεοκλασικισμού στα επαρχιακά κέντρα της βορειοδυτικής Ελλάδας. Κατεδαφίστηκε χωρίς ενημέρωση της Υπηρεσίας.

4. Παραδείσι, Παναγία Τρημιτού. Πριν η Αιτωλοακαρνανία υπαχθεί στην Εφορεία Ιωαννίνων, είχε κατεδαφιστεί ό,τι υπολειπόταν από το σημαντικό πρώιμο βυζαντινό ναό[1].

5. Παναξιώτισσα Γαβρολίμνης. Το σπουδαίο βυζαντινό μνημείο[2] παραμένει στην ίδια επικίνδυνη κατάσταση που περιήλθε μετά τους σεισμούς που έπληξαν το 1975 την Αιτωλοακαρνανία, με την εσωτερική υποστύλωση που έγινε από την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Πατρών.

6. Βαράσοβα. Το επιβλητικό όρος, που έχει κηρυχθεί ιστορικός τόπος, κινδυνεύει να αλλοιωθεί από τη σχεδιαζόμενη εγκατάσταση εργοστασίου πετροχημικών. Άμεσα κινδυνεύουν και τα πολυπληθή αρχαία, παλαιοχριστιανικά βυζαντινά μνημεία της περιοχής του (Αρχαία Χαλκίδα και η παλαιοχριστιανική βασιλική της, Άγιος Δημήτριος Βαράσοβας, ήδη σε κακή κατάσταση, Άγιος Ιωάννης Γαλατά, βυζαντινά ασκητήρια κ.ά.).

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΩΝ

Ναύπακτος

Κάστρο

Η Εφορεία επανέλαβε τις εργασίες στο βυζαντινό «κάστρο του Έπαχτου»[3]. Κυρίως επιχειρήθηκε συστηματικός καθαρισμός από τα πεύκα που έχουν φυτευτεί σχεδόν σε επαφή με τα τείχη και τα καταστρέφουν, έγινε αρχή από το δυτικό προμαχώνα, στο πάνω μέρος του φρουρίου, καθώς και τη νοτιοανατολική πλευρά, όπου το Ρολόι (Πί ν. 55 β). Συντάχτηκε πρόγραμμα για τη στερέωση των τειχών και αναθεωρήθηκε η μελέτη για τον ηλεκτροφωτισμό του μνημείου. Ομάδα αρχιτεκτόνων έχει αναλάβει την εκπόνηση μελέτης για την αξιοποίησή του.

Στην ανατολική πλευρά του φρουρίου, κοντά στη Ντάπια του Κούκου ή Φαλτσόπορτα, είχε καταρρεύσει εξαγωνικός πύργος, για τον οποίο η προηγούμενη αρμόδια Εφορεία είχε προγραμματίσει εργασίες αποκατάστασής του. Για να προληφθεί ολοκληρωτική κατάρρευση, η Εφορεία Ιωαννίνων προέβη σε άμεση υποστύλωσή του. Κατόπιν άρχισε αποχωμάτωση του εσωτερικού του. Τα χώματα ήταν ταραγμένα, βρέθηκαν όστρακα μελαμβαφή, γυάλινα όψιμης αρχαιότητας, εφυαλωμένα και εγχάρακτα βυζαντινά και μεταβυζαντινά, καθώς και τρία τεμάχια βυζαντινών γλυπτών, που μεταφέρθηκαν στην Αρχαιολογική Συλλογή Ναυπάκτου. Μετά την αποχωμάτωση έγινε αντιληπτό ότι ο εξαγωνικός μεταβυζαντινός πύργος κάλυπτε και εν μέρει έβαινε σε αρχαίο τετράγωνο με πυλίδα, φραγμένη μεταγενέστερα[4].

Τμήμα του ανατολικού λιμενοβραχίονα του τείχους έχει διαβρωθεί από τη θάλασσα και απαιτείται άμεση εκτέλεση εργασιών από το Λιμενικό Ταμείο, που τις έχει αναλάβει χωρίς να τις εκτελέσει. Η Εφορεία περιορίστηκε να κάνει απόλυτα επείγουσες εργασίες στην υποθεμελίωση του ανατολικού βραχίονα. Καθαρίστηκε από την άγρια βλάστηση και τα μπάζα ο δυτικός λιμενοβραχίονας (αρχιτέκτονας της Εφορείας Θ. Θεοφύλακτος).

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Πολύ πενιχρές είναι οι πληροφορίες μας για τη Ναύπακτο στην παλαιοχριστιανική περίοδο[5], που

1. Π. Βοκοτόπουλος, Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την Δυτικήν Στερεάν Ελλάδα και την Ήπειρον κ.τ.λ., Θεσσαλονίκη 1975, σ. 29 κ.ε.

2. Ό.π., σ. 80 κ.ε.

3. Για παλιότερες εργασίες της Εφορείας Ιωννίνων ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 329· 27 (1972): Χρονικά, σ. 440.

4. Για το αρχαίο τείχος βλ. λ. *Naupaktos*, RE XVI, 2, στ. 2001 κ.ε.

5. Soustal, Die griechischen Quellen zur mittelalterlichen historischen Geographie von Epirus, Diss. Βιέννη 1975, σ. 43 υποσημ. 12, σ. 155, RE, ό.π., στ. 1993 κ.ε., Θρησκ. Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, λ. *Ναυπάκτου Μητρόπολις*, Αθήναι 1966, τόμ. 9, στ. 323 κ.ε.

γνωρίζουμε ότι υπέστη καταστροφές από το σεισμό του 550-501 μ.Χ.[6]. Η ανεύρεση παλαιοχριστιανικής βασιλικής[7] είχε ιδιάζουσα σημασία, τόσο από καθαρά αρχαιολογικής πλευράς, όσο και από ιστορικό-εκκλησιαστικής. Η απαλλοτρίωση των παρακειμένων οικοδομών περιορίστηκε μόνο στην αψίδα. Έτσι σήμερα η βόρεια και δυτική πλευρά του ανασκαμμένου τμήματος της βασιλικής βρίσκεται κάτω από την πυλωτή της νεοχτισμένης οικοδομής Βέργου-Λαδιά (1975).

Η Εφορεία επανήλθε στο αίτημα της απαλλοτρίωσης που προτάθηκε αρχικά και ζήτησε τη λήψη μέτρων για την παραπάνω οικοδομή. Στο μεταξύ, έγιναν οι ακόλουθες εργασίες προσωρινής διαμόρφωσης. Τα τοιχώματα του υπογείου στο οικόπεδο Βέργου-Λαδιά, που καταλαμβάνει το δυτικό τμήμα του βόρειου κλίτους, ευθυγραμμίστηκαν προς Δ., Ν. και Α. και επενδύθηκαν με ξερολιθιά και με πρόσθετο συρματόπλεγμα, ώστε να καταστεί δυνατή η συγκράτηση των υπερκειμένων χωμάτων. Διαμορφώθηκε επίσης ανετότερη πρόσβαση στο υπόγειο από τη βόρεια πλευρά και καθαρίστηκε ολόκληρος ο χώρος.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών στη νότια πλευρά του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε ότι μετά την καταστροφή της βασιλικής κατασκευάστηκε πρόχειρο κτίσμα, που βαίνει στο από πήλινες πλάκες δάπεδο του ναού· σήμερα είναι ορατή μόνο μία γωνία του, γιατί το υπόλοιπο βρίσκεται στο παραπλεύρως οικόπεδο. Τέλος, στη δυτική πλευρά ήταν ευδιάκριτο στρώμα πυρκαγιάς, που πιθανόν προκάλεσε την ολική καταστροφή της βασιλικής μετά το σεισμό. Την έρευνα παρακολούθησε η έκτακτη αρχαιολόγος Ευγ. Χαλκιά και τις εργασίες διαμόρφωσης ανέλαβε ο αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος.

Ναός Αγίου Δημητρίου

Το χρονικό καταστροφής του παλιού μητροπολιτικού ναού είναι χαρακτηριστικό από πολλές πλευρές και έχει ως εξής:

Επρόκειτο για απλή μονόκλιτη «βασιλική», της οποίας η κύρια (νότια) πλευρά έβλεπε στην κεντρική οδό της Ναυπάκτου, στο κέντρο της πόλης και μέσα στον παλιό πολεοδομικό ιστό που προστατεύεται από την αρχαιολογική νομοθεσία (Π ί ν. 56 α). Ο ναός στη σημερινή του μορφή θα πρέπει να χτίστηκε στο β΄ μισό του περασμένου αιώνα, (κλασικίζοντα περιθυρώματα, ουρανία με ασήμαντες ελαιογραφίες δυτικής τεχνοτροπίας, μορφή τέμπλου κ.τ.λ). Στη νότια πλευρά του έβαινε σε παλιότερο κτίσμα, στην ανατολική συνόρευε με προτείχισμα του κάστρου, στη δυτική υπήρχε εξωτερική σκάλα με μαρμάρινα spolia από αρχαιότερα κτίσματα, που τον χώριζε από παλιές οικοδομές, ενώ στη βόρεια πλευρά έβλεπε σε παλιές επίσης οικίες. Στη βορειοδυτική γωνία υψωνόταν λιθόχτιστο καμπαναριό με προσκολλημένο το κενοτάφιο του απελευθερωτή της Ναυπάκτου Νικολάου Τζαβέλλα και της Χάιδως Φώτου Τζαβέλλα. Οι εύρρυθμες και περιορισμένες αναλογίες του ναού τον εναρμόνιζαν με το παραδοσιακό περιβάλλον του και οι παραδόσεις που συνδέονταν με την ίδρυσή του τον είχαν καταστήσει προσφιλές σύμβολο στους κατοίκους[8].

Οι σεισμοί του 1975 προκάλεσαν μικρορωγμές στο κτίριο.

Η κατεδάφιση του ναού που ακολούθησε, έφθασε έως το δάπεδο και σταμάτησε με επέμβασή μας για να διερευνηθεί η βάση στην οποία στηριζόταν. Συνεργείο καθαίρεσε τα κονιάματα στη νότια πλευρά, αποκαλύπτοντας ένα σύστημα από εφτά συνεχόμενες καμάρες, στις οποίες εδραζόταν ο ναός (Π ί ν. 56 β). Τα ποδαρικά και τα μέτωπα είχαν χτιστεί με πλινθοπερίκλειστο σύστημα (Σ χ έ δ. Ι· Π ί ν. 56 β), υποδηλωνόταν δηλαδή σαφώς αρχαιότερη κατασκευή. Σύμφωνα με την τοπική παράδοση, οι καμάρες ήταν το «Κρυφό Σχολειό» της Ναυπάκτου στην τουρκοκρατία. Αλλά περισσότερο διαφωτιστική είναι η παράδοση, κατά την οποία ο ναός αυτός διαδέχτηκε το Διοικητήριο που χτίστηκε μετά την τουρκική κατάκτηση (1499) στη θέση παλιότερου βυζαντινού ναού. Πιθανότατα η παράδοση αυτή διασώζει ιστορικό πυρήνα, γιατί, το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, χαλαρό εδώ, κληρονομήθηκε βέβαια από τη βυζαντινή αρχιτεκτονική[9], και η έδραση κτιρίου επάνω σε καμάρες συνηθίζεται στη βυζαντινή και οθωμανική αρχιτεκτονική[10]. Για τους λόγους αυτούς, οι καμάρες χρονολογήθηκαν στις αρχές της τουρκοκρατίας (1500), από την οποία δεν είναι γνωστό αν σώζονται άλλα κτίσματα στη Ναύπακτο, και προτάθηκε να διατηρηθούν όπως έχουν, αφού μάλιστα η στατικότητά τους ήταν ικανοποιητική. Η πρόταση δεν έγινε δεκτή.

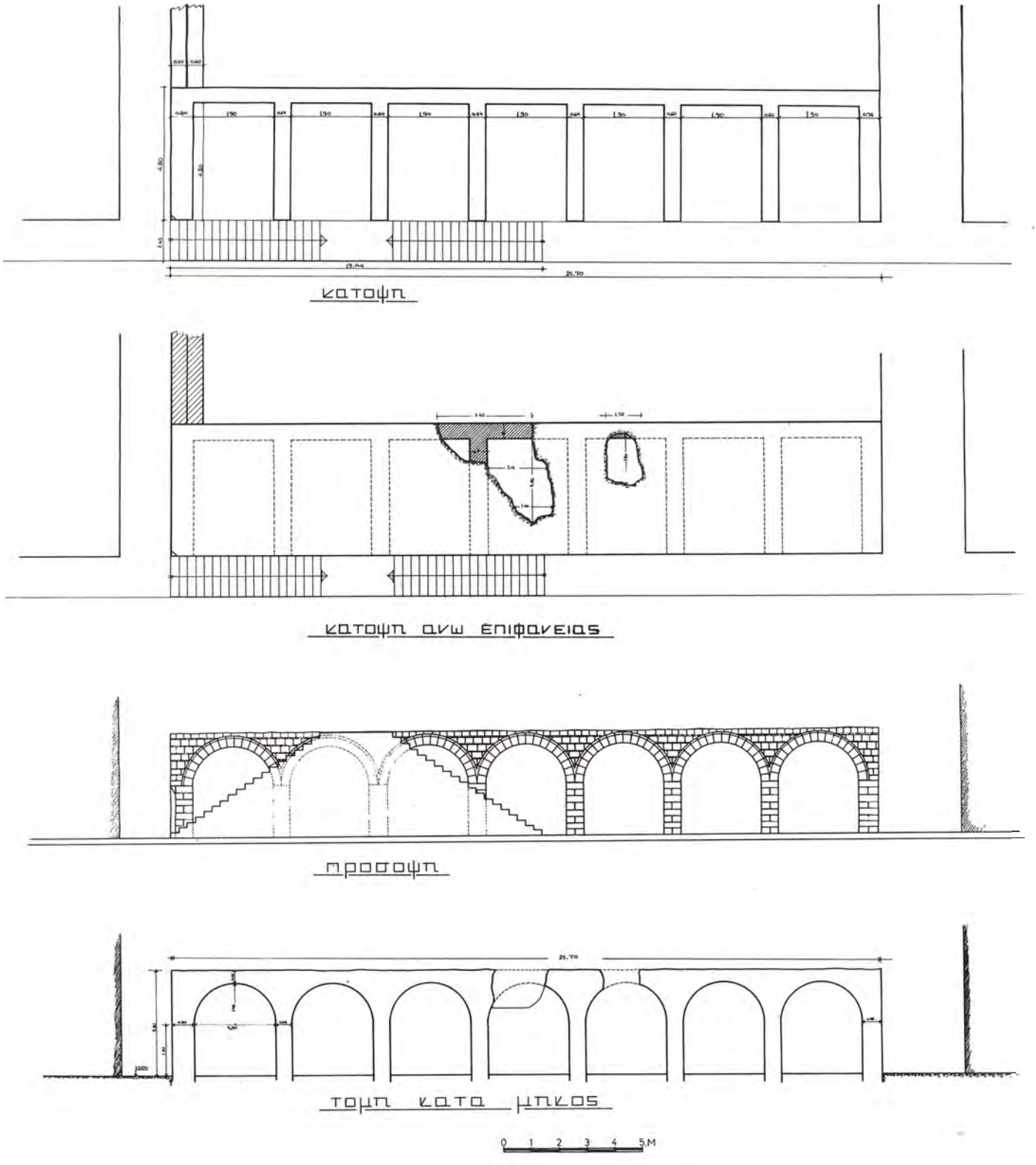
6. Προκόπιος, Γοτθικοί Πόλεμοι, IV, 25 (έκδ. Haury 2, 627). Πρβλ. Reallex. Antike Christ., V, στ. 1111.

7. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 267 κ.ε.· 28 (1973): Χρονικά, σ. 395 κ.ε. Πρβλ. και ό.π., σ. 394 κ.ε. και D. I. Pallas, Monuments paléochrétiens de Grèce, Città del Vaticano 1977, σ. 25 (αριθ. 27).

8. Σε αυτόν αναφερόταν γνωστό ποίημα του Γ. Αθάνα.

9. Βλ. πρόχειρα στον G. Goodwin, A History of Ottoman architecture, London 1971.

10. Πρβλ. τον αυτόν τρόπο έδρασης στο Τζαμί Ασλάν Πασά στο φρούριο Ιωαννίνων (1618), χτισμένο και αυτό, κατά την παράδοση, στη θέση παλιότερου ναού: Λ. Βρανούσης, Χαριστήριον εις Α. Κ. Ορλάνδον, Δ΄, Αθήναι 1967-1968, σ. 475-476, Ηπειρ. Χρον. Ι (1926), σ. 296 κ.ε.

Σχέδ. 1. Ναύπακτος. Ναός Αγίου Δημητρίου. Αποτύπωση της νότιας πλευράς.

Μετά την κατεδάφισή τους, διαπιστώθηκε ότι και το κωδωνοστάσιο έβαινε σε παλιό τοίχο, επισημάνθηκαν επίσης και λείψανα ταφών. Αλλά η αυθαιρεσία εξακολούθησε και ο τοίχος ανατράπηκε και διαλύθηκε από προωθητήρα. Ο Έφορος Ι. Παπαποστόλου μπόρεσε μόνο να διαπιστώσει, ότι ένα τμήμα του τοίχου (διαστ. 2,50 × 2 μ. περίπου) ήταν χτισμένο με μεγάλες αδρά κατεργασμένες λιθοπλίνθους και μικρότερους πλακωτούς λίθους ανάμεσά τους, με συνδετικό υλικό σκληρό ασβεστοκονίαμα με μικρά χαλίκια. Κατά την άποψή του, πιθανόν επρόκειτο για οχυρωματικό έργο των μεσαιωνικών χρόνων, πριν από την οικοδόμηση του ενετικού τείχους, που πιστεύεται ότι ακολουθούσε τη γραμμή της παλιότερης οχύρωσης (Πίν. 56 γ). Ακολούθησε η κατεδάφιση του κωδωνοστασίου και του κενοταφίου των Τζαβελλαίων.

Η τελευταία καταστροφή σημειώθηκε στην επόμενη φάση. Μετά την καθαίρεση των καμαρών και την εκσκαφή του χώρου για τη θεμελίωση, αποκαλύφθηκαν σε μεγαλύτερο βάθος τμήματα αρχαιότερων τοίχων. Λεπτομερειακή έρευνά τους από την Εφορεία στάθηκε σχεδόν αδύνατη. Από όσα στοιχεία στάθηκε δυνατό να συλλεχτούν, προέκυψε η παρακάτω εικόνα.

Στη μέση περίπου της νότιας πλευράς αποκαλύφθηκε τοίχος παράλληλος με τη δημόσια οδό (Τ1), κάτω από τις κατεδαφισμένες καμάρες, και είχε μήκος 8 μ. περίπου, πάχος 1,25 και ύψος περί τα 2 μ. Ο τοίχος συναντιόταν προς Β. με μεταγενέστερο εγκάρσιο, μήκ. 2 μ. περίπου (Τ2). Στη νοτιοανατολική γωνία άλλος τοίχος (Τ3), σε ευθεία γραμμή με τον Τ1, δείχνει ότι το κτίσμα συνεχίζεται κάτω από τη σημερινή κατοικία. Άλλο λείψανο στη βόρεια πλευρά (Τ4), που προχωρεί επίσης κάτω από τη νεότερη οικοδομή, μαρτυρεί ότι υπήρχε εδώ και άλλο κτίσμα (Σχέδ. 1). Σε όλο το μήκος της βόρειας πλευράς και στη βορειοδυτική γωνία ήταν εμφανή τα λείψανα ταφών (κιβωτιόσχημοι ή καμαροσκεπείς τάφοι), των οποίων δεν ήταν δυνατή η έρευνα εξαιτίας των υπερκειμένων οικοδομών και όγκων χωμάτων.

Οι Τ1, Τ3 ήταν χτισμένοι με αργολιθοδομή, ισχυρό κονίαμα και ασύμμετρες οριζόντιες σειρές κεραμίδια, ο Τ2 όμοιας υφής αλλά με πηλό ως συνδετικό υλικό και ανόργανη ένωση με τον Τ1, που υποδηλώνει πιθανόν μεταγενέστερο χρόνο κατασκευής του. Αλλά ο Τ4 ήταν χτισμένος με οριζόντιες κανονικές σειρές λίθων και πλίνθων και με ρόδινο κονίαμα, που μαρτυρεί μάλλον για βυζαντινό οικοδόμημα, πράγμα που επιβεβαιώνει και η τοπική παράδοση. Ατυχώς, η έρευνα ήταν αδύνατη στο σημείο αυτό. Ως μόνο θετικό γενικό συμπέρασμα προκύπτει ότι οι υπερκείμενες καμάρες συνιστούσαν τον terminum ante quem για τη χρονολόγηση των τοίχων.

Ολόκληρος ο χώρος, πριν από τη σύγχρονη καταστροφή, είχε ήδη αναμοχλευτεί κατά το παρελθόν: όστρακα κάθε λογής και ποικίλων εποχών (μελαμβαφή, γραπτά, εφυαλωμένα, εγχάρακτα, αγάνωτα χονδρά με οριζόντιες ραβδώσεις κ.τ.λ.), πήλινη σφραγίδα με εγχάρακτο σταυρό και επιγραφή *IC XC YC ΘΥ NH KA*, τεμάχιο κιονίσκου, λίθινο γουδί κ.τ.λ., δείχνουν συνεχή χρήση του χώρου από την προχριστιανική ως τη σημερινή εποχή. Για τούτο μόνο εικασίες χωρούν για την ερμηνεία των κατασκευών αυτών. Οι τοίχοι Τ1-Τ3 ήταν, πιθανόν, η υποθεμελίωση του τουρκικού κτίσματος που ανεγέρθηκε μετά το 1499, ή και του βυζαντινού ναού που προϋπήρξε κατά την παράδοση, αλλά ο Τ4 ίσως ανήκε σε άλλο κτίριο, βυζαντινής εποχής.

Την έρευνα από την πλευρά της Εφορείας παρακολούθησαν ο έκτακτος αρχαιολόγος Δημ. Κωνστάντιος και ο αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος.

Βομβοκού Ναυπακτίας

Μονή Αγίου Ιωάννη (Πίν. 57 α)

Για τη γνωστή από παλιότερα μονή[11] δημοσιεύτηκαν νεότερα στοιχεία, που διαφωτίζουν κάπως την ιστορία της[12]. Σύμφωνα με αυτά, η τοιχογράφηση έγινε μεταξύ 1703 και 1722 από τους Πάνο και Χρήστο, άγνωστων λοιπών στοιχείων. Η επιγραφή του 1695 που μιλάει για ανακαίνιση φαίνεται να κυριολεχτεί, δεδομένου ότι σε αρχειακές πηγές η μονή μνημονεύεται ήδη το 1688. Η εικασία, ότι ο ναός διαδέχτηκε παλιότερο βυζαντινό ή ότι ο ίδιος ανάγεται στη βυζαντινή περίοδο, δε στηρίζεται αρχαιολογικά, μολονότι πολλά είναι τα «βυζαντινίζοντα» στοιχεία του (σχήμα σταυροειδούς τετρακιόνιου με πλάγιους χορούς, μορφή τρούλου και παραθύρων, περίκλειστη ισοδομική τοιχοδομία, κ.τ.λ.), που όμως επιβιώνουν κατεξοχήν στα καθολικά κατά την τουρκοκρατία.

Ιδιάζουσα είναι η μορφή της κάλυψης των γωνιαίων διαμερισμάτων του νάρθηκα, όπου το κέντρο του κάθε σταυροθολίου διακοσμεί πολυγωνικό λίθινο «κουκουνάρι» που προεξέχει. Ασφαλώς προέρχεται από επίδραση της οθωμανικής αρχιτεκτονικής, που έχει αφήσει και άλλα ίχνη στην αρχιτεκτονική του μνημείου (τόξα διπλής καμπυλότητας, θλαστά καμπύλα πλαίσια παραθύρων κ.ά.) Από το ζωγραφικό διάκοσμο, θα πρέπει να σημειώσουμε στο νάρθηκα τις απεικονίσεις του Οσίου Μαξίμου, του

11. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 268 κ.ε.

12. Επετ. Εταιρ. Στερεοελλ. Μελετών Ι (1968), σ. 276, και λ. *Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος*, Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαιδεία, Α΄, σ. 121 κ.ε.

Αγίου Αρσενίου (Πί ν. 57 β), ιδρυτή της κοντινής Μονής Βαρνάκοβας (1077 μ.Χ.) και του Αγίου Βαρβάρου, που συναντάται συχνά στα μνημεία της Αιτωλοακαρνανίας[13]. Επάνω από το παράθυρο του βόρειου χορού εξίτηλη επιγραφή μνημονεύει ότι ο ναός ανακαινίστηκε· νοούνται άραγε οι επιζωγραφίσεις των τοιχογραφιών;

Ο τρούλος είχε πληγεί πρόσφατα από κεραυνό και η στέγη όλου του καθολικού χρειαζόταν επισκευή για να προστατευτούν και οι τοιχογραφίες. Καταρχήν αποξέστηκαν τα κονιάματα από τον τρούλο κι έγινε φανερό ότι είναι 12πλευρος πώρινος και η σημερινή κεράμινη οδοντωτή ταινία, που κόβει στη μέση τα τυφλά παράθυρα, έχει προστεθεί μεταγενέστερα, αφού τα μισά παράθυρα φράχτηκαν ολότελα και στα υπόλοιπα τα ανοίγματα περιορίστηκαν στο κάτω μισό. Αφού στερεώθηκε η διασαλευμένη βορειοανατολική πλευρά του και τοποθετήθηκε αφανές σιδερένιο στεφάνι γύρω από τη βάση του, καλύφθηκε όλη η επιφάνεια με ανθυγρό υλικό για την προστασία των τοιχογραφιών του εσωτερικού του. Επίσης φράχτηκε εξωτερική ρωγμή στο ανατολικό τμήμα του νότιου τοίχου. Η κεράμωση αποκαταστάθηκε όπου χρειαζόταν και τα παράθυρα του τρούλου κλείστηκαν με συρμάτινο προστατευτικό πλέγμα (Πί ν. 57 α). Στις τοιχογραφίες του τρούλου, που είχαν υποστεί φθορές από τα νερά της βροχής, έγινε πρόχειρη συντήρηση (αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος).

Άγιος Γεώργιος Ευηνοχωρίου Μεσολογγίου

Ναός Αγίου Γεωργίου

Το ενδιαφέρον τούτο μνημείο με τις τρεις φάσεις (παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή) ήταν γνωστό από παλιότερα[14]. Σε μεγάλη απόσταση δυτικά του σημερινού ναού επισημαίνονται αρχιτεκτονικά λείψανα και η άροση φέρνει κάθε τόσο στην επιφάνεια οικοδομικό υλικό. Στα ΒΔ., σε απόσταση 120 μ. περίπου, επισημάνθηκαν δίδυμες αψίδες παλαιοχριστιανικές, στραμμένες προς Β. Εικάζεται ότι πρόκειται για προσκτίσματα της αρχικής βασιλικής-βαπτιστήριο; ή μονής, και οπωσδήποτε είναι αναγκαίο ν' ανασκαφεί συστηματικά ο χώρος. Εντύπωση προξενεί η ύπαρξη οικοδομικών λειψάνων σε τόσο μεγάλη απόσταση από το σημερινό μνημείο, που οδηγεί σε τρεις υποθέσεις: ή επρόκειτο για βασιλική γιγαντιαίων διαστάσεων (εξίσου επιβλητική φαίνεται να ήταν και η βασιλική στα Όχθια του Στράτου)[15], ή για μονή επίσης εκτεταμένη ή τέλος για οικισμό.

Οι επείγουσες εργασίες συντήρησης συνίσταντο στα εξής: στη βόρεια, νότια και δυτική πλευρά του ναού συρράφτηκε ανά μία διαμπερής ρωγμή και αποκαταστάθηκε το γείσο της στέγης στα ίδια σημεία· καθαρίστηκε όλος ο περίβολος του κοιμητηρίου (αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος).

Γαλατάς Μεσολογγίου[16]

Ναός Αγίου Ιωάννη

Στο σταυρεπίστεγο ναό με τις παλαιολόγειες τοιχογραφίες[17] ήταν απαραίτητες συμπληρωματικές εργασίες για ανάδειξη και προστασία του μνημείου, που βρίσκεται στο αγρόκτημα της οικογένειας Κ. Ντούμα. Οι εργασίες έγιναν με ευθύνη του αρχιτέκτονα Θ. Θεοφύλακτου.

Απομακρύνθηκε χοιροστάσιο από τη δυτική πλευρά. Αφαιρέθηκε η επίχωση Α., Β. και Δ. για ν' «αναπνεύσει» το μνημείο και να διαμορφωθεί ανετότερα ο περιβάλλων χώρος. Κατασκευάστηκαν έπειτα λιθόχτιστα τοιχία για την αντιστήριξη των χωμάτων στη βόρεια και δυτική πλευρά και το δάπεδο επιστρώθηκε με χαλίκια ποταμού. Το πρόβλημα των ομβρίων αντιμετωπίστηκε με την κατασκευή φρεάτιου στη βορειοδυτική γωνία. Επίσης διαμορφώθηκαν κλίμακες πρόσβασης στη βορειοανατολική και βορειοδυτική γωνία. Στο εξωτερικό του δυτικού τοίχου το νεότερο χτιστό πεζούλι χαμηλώθηκε σε αντιστοιχία με την επίσης νεότερη θύρα, η οποία και στερεώθηκε. Αποφράχτηκε η βόρεια αρχική θύρα, ενώ στο πρόπυλό της έγινε συμπλήρωση του ανατολικού τοίχου και γενική στερέωση, αλλά δεν επιχειρήθηκε αποκατάσταση της στέγης ωσότου μελετηθεί επαρκώς η αρχική μορφή της. Αποφράχτηκε επίσης το μονόλοβο παράθυρο της αψίδας του ιερού. Τέλος τοποθετήθηκε πρόχειρη ξύλινη περίφραξη γύρω από το μνημείο για να εμποδιστεί η ρύπανσή του από τα κατοικίδια ζώα (Πί ν. 58 α, γ).

Αγρίνιο

Αγία Τριάδα του Μαύρικα

Από τον ατελώς γνωστό βυζαντινό ναό[18] έγινε

13. Για τον τελευταίο βλ. Πρακτικά ΙΕ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, Αθήνα, 1976.

14. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 324 κ.ε.· 24 (1969): Χρονικά, σ. 241.

15. ΠΑΕ 1972, σ. 109.

16. Πιθανόν το όνομα του οικισμού να υποδηλώνει εγκατάσταση κατοίκων από την ομώνυμη συνοικία της Κωνσταντινούπολης, ίσως πριν από την Άλωση, αφού φέρεται ότι απλώθηκε από τους Τούρκους το 1461 (Schreiner, Die byzantinischen Kleinchroniken, I, Βιέννη 1975-1977, σ. 275 αριθ. 29, σ. 531 αριθ. 15, και II, σ. 503).

17. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 440.

18. Βοκοτόπουλος, Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική, ό.π., σ. 50 κ.ε. πίν. 34 β.

άντληση των νερών και θα συνταχτεί μελέτη για την κατασκευή μόνιμου αποχετευτικού συστήματος και την απελευθέρωση του μνημείου από την επίχωση.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Μονή Μυρτιάς Τριχωνίδας[19]

Τις παλιότερες εργασίες καθαρισμού και συντήρησης των τοιχογραφιών, που εκτελούσε μέχρι πέρυσι το Κέντρο Συντηρήσεως Αρχαιοτήτων[20], συνέχισε από φέτος η Εφορεία με συνεργείο υπό τη ζωγράφο-συντηρήτρια Ειρήνη Μαχαιροπούλου-Τσεγκή και βοηθούς τις Πηνελόπη Ταβλαρίδου και Μυρτώ Μπρούμη.

Στη φάση αυτή, οι εργασίες κάλυψαν το βόρειο κλίτος του ναού (Π ί ν. 58 β), όπου παρατηρήθηκαν και σποραδικές επιζωγραφίσεις. Λεπτομερής μελέτη τους θα καταστεί εφικτή, όταν περατωθεί ο κύκλος των εργασιών.

Μονή Βομβοκούς Ναυπακτίας

Για τη μερική συντήρηση των τοιχογραφιών του τρούλου, που έγινε από το συνεργείο του Χ. Λιωνή, βλ. παραπάνω, σ. 168.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ, ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Έγινε αυτοψία στα μέχρι σήμερα γνωστά μνημεία για να διαπιστωθεί η κατάσταση τους και ακολούθησε σε δεύτερη μοίρα η επισήμανση νέων:

1. Επαρχία Μεσολογγίου: Αγγελόκαστρο, Γαλατάς, Γουριά, Κατοχή, Κάτω Βασιλική, Μάστρου, Μεσολόγγι, Σταμνά.
2. Επαρχία Βάλτου: Όχθια, Παλαιοκατούνα, Ρίβιο.
3. Επαρχία Βόνιτσας: Βόνιτσα, Πλαγιά.
4. Επαρχία Τριχωνίδας: Αγία Σοφία, Ανάληψη, Μεγάλη Χώρα, Νερομάνα, Παραβόλα.
5. Επαρχία Ναυπάκτου: Ναύπακτος.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

19. ΑΒΜΕ Θ΄ (1961), σ. 74 κ.ε., ΑΔ 16 (1966): Χρονικά, σ. 196· 22 (1967): Χρονικά, σ. 325· 23 (1968): Χρονικά, σ. 284· 27 (1972): Χρονικά, σ. 440.

20. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 8.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΒΟΛΟΥ

Σημ. τ. Συντ. Η Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΡΙΣΑΣ

Σημ. τ. Συντ. Η Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΡΙΣΑΣ

ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Φρούριο Λάρισας

Συνεχίστηκε η στερέωση μερικών τμημάτων της τοιχοποιίας του νότιου και δυτικού τοίχου (Πίν. 59 α) και η αποχωμάτωση του εσωτερικού χώρου.

Τζαμί Λάρισας

Επειδή ο μιναρές του τουρκικού τεμένους παρουσίασε ρωγμές αρχίσαμε εργασίες για τη στερέωσή του.

Εγκαταστάθηκε σιδερένια σκαλωσιά, περιμετρικά, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη της ΥΠΑΝ. Άρχισε η επισκευή των τρούλων, καθαρίστηκαν οι ρωγμές.

Άγιος Νικόλαος Μεταξοχωρίου Αγιάς

Συνεχίστηκαν οι εργασίες για τη στερέωση του νάρθηκα του ναού που διατηρείται κι έγινε μερική επισκευή της τοιχοποιίας. Επίσης συνεχίστηκαν οι εργασίες για την υποθεμελίωση του παρεκκλησίου του Αγίου Χαραλάμπους και για την επισκευή της στέγης.

Πύργος Αγίων Αναργύρων Αγιάς

Συνεχίστηκε η εργασία για την ενίσχυση των θεμελίων του πύργου.

Άγιος Νικόλαος Βαθυρέματος

Άρχισαν οι εργασίες πλακόστρωσης του ναού.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Πόρτα-Παναγιά

Συνεχίστηκαν οι εργασίες για την ανακεράμωση της στέγης του ναού. Επίσης συνεχίστηκε η επισκευή και ο καθαρισμός του αποστραγγιστικού χαντακιού του ναού, που έχει μήκος 200 μ.

Μονή Μεταμόρφωσης Μετεώρων

Έγινε μερική επισκευή της τοιχοποιίας, έρευνα και επισκευή της στέγης του καθολικού. Τοποθετήθηκε ειδικό στεγανωτικό υλικό στον τρούλο του Ιερού Βήματος, καθώς και στα τμήματα της στέγης του καθολικού που επισκευάστηκαν. Άρχισε η πλακόστρωση του υπογείου που βρίσκεται κάτω από το υπόστεγο, στη νότια πλευρά του σκευοφυλακίου. Έγινε πλακόστρωση της εξωτερικής σκάλας και του υποστέγου της μονής έξω από την τράπεζα. Συνεχίστηκαν οι αναστηλωτικές εργασίες στο παρεκκλήσι της μονής, που είχαν αρχίσει το 1977 (Πίν. 59 β-γ).

Μονή Ρουσσάνου

Συνεχίστηκαν οι στερεωτικές εργασίες στο βόρειο και δυτικό τοίχο της μονής που είναι και οι πιο επικίνδυνοι.

Φρούριο Τρικάλων

Συνεχίστηκαν οι στερεωτικές εργασίες στα επικίνδυνα τμήματα του φρουρίου, που βρίσκονται πάνω ακριβώς από τον οικισμό Βαρόσι της πόλης.

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Παναγία Πορταρέα

Ανακατασκευάστηκε η στέγη του ναΐσκου, που σώζει τοιχογραφίες του 16ου αι.

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Φρούριο Λάρισας

Κατα την εκσκαφή του χώρου που περιβάλλει το λεγόμενο Φρούριο της Λάρισας από το Δήμο, για τη δημιουργία πάρκου, αποκαλύφθηκαν τάφοι πιθανόν παλαιοχριστιανικοί, των οποίων η ανασκαφή συνεχίζεται απο την Εφορεία.

Οδός Κύπρου 22 (οικόπεδο Βασιλοπούλου)

Αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο και κτίσμα που ανήκει σε παλαιοχριστιανικό ναό.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Φρούριο Λάρισας

Συνεχίστηκε η απομάκρυνση των μπάζων από το φρούριο κι έγινε μερική διαμόρφωση του χώρου.

Κόκκινο Νερό

Συνεχίστηκε ο καθαρισμός του χώρου, όπου έχουν αποκαλυφθεί ερείπια βυζαντινού ναού.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ-ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Άγιος Νικόλαος Καναλίων (Π ί ν. 60 α-61 β)

Συνεχίστηκε στο εργαστήριο του Βόλου ο καθαρισμός των τοιχογραφιών από το ναό. Καθαρίστηκαν τμήματα τοιχογραφιών από την παράσταση του Παραδείσου, τη Δευτέρα Παρουσία, καθώς και η επιγραφή του ναού στην οποία έγινε και η ανάλογη αισθητική παρουσίαση. Τελείωσε ένα κομμάτι που είναι μέρος παράστασης με διάφορα ζώα, ένα κομμάτι με τον Άγιο Ιωάννη κι άλλο ένα με διακοσμητικό σχέδιο.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Παναγία Πολυδενδρίου

Συνεχίστηκε η συντήρηση των τοιχογραφιών του ναού, που βρίσκονται στο εργαστήριο συντήρησης.

Άγιος Γεώργιος Αμπελακίων

Συνεχίστηκε η συντήρηση των τοιχογραφιών του νότιου, δυτικού και βόρειου τοίχου της εκκλησίας (Π ί ν. 62 α-β).

Άγιος Νικόλαος Αγιάς

Συγκεντρώθηκαν τμήματα τοιχογραφιών από το οστεοφυλάκιο του ναού.

Οικόπεδο Βασιλοπούλου στη Λάρισα

Έγιναν καθαρισμός και στερέωση τμημάτων τοιχογραφιών που βρέθηκαν στο οικόπεδο, όπου αποκαλύφθηκε τμήμα μεγάλης παλαιοχριστιανικής βασιλικής (βλ. παραπάνω).

Κόκκινο Νερό

Έγιναν καθαρισμός, σταθεροποίηση και φιξάρισμα τοιχογραφιών από το Κόκκινο Νερό στο εργαστήριο του Βόλου.

Φρούριο Λάρισας

Έγινε ο καθαρισμός των τοιχογραφιών σε δύο τάφους που αποκαλύφθηκαν στην ανασκαφή που γίνεται στο χώρο του φρουρίου.

Νέα Αγορά Λάρισας

Έγινε η αποτοίχιση των τοιχογραφιών του λαϊκού ζωγράφου Μ. Παντόλφη, από το κτίσμα όπου στεγαζόταν η Νέα Αγορά της πόλης. Οι τοιχογραφίες αυτές, που είναι μεταπολεμικές, αποθηκεύτηκαν σε χώρο της Λαογραφικής Εταιρείας Λάρισας.

Άγιος Χαράλαμπος Μεταξοχωρίου

Έγινε αποτοίχιση τοιχογραφιών από το βόρειο τοίχο.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Τέλειωσε η συντήρηση των τοιχογραφιών του ναού.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Μονή Τατάρνας

Καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν 39 εικόνες καθώς και 100 περίπου κειμήλια ως και χειρόγραφοι κώδικες.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

1. Καταγράφηκαν 154 εικόνες του Μουσείου Καρδίτσας καθώς και 64 χειρόγραφα.

2. Άγιος Νικόλαος Καλλιθέας. Καταγράφηκαν 15 εικόνες.

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Μακρυνίτσα

1. Αγία Τριάδα: Καταγράφηκαν 24 εικόνες. 2. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος: Καταγράφηκαν 13 εικόνες. 3. Μεταμόρφωση: Καταγράφηκαν 45 εικόνες. 4. Άγιος Γεώργιος: Καταγράφηκαν 127 εικόνες. 5. Άγιος Νικόλαος: Καταγράφηκαν 21 εικόνες. 6. Άγιος Γεώργιος: Καταγράφηκαν 2 εικόνες. 7. Κοίμηση της Θεοτόκου: Καταγράφηκαν 157 εικόνες.

Ξυνόβρυση

Κοίμηση της Θεοτόκου: Καταγράφηκαν 43 εικόνες.

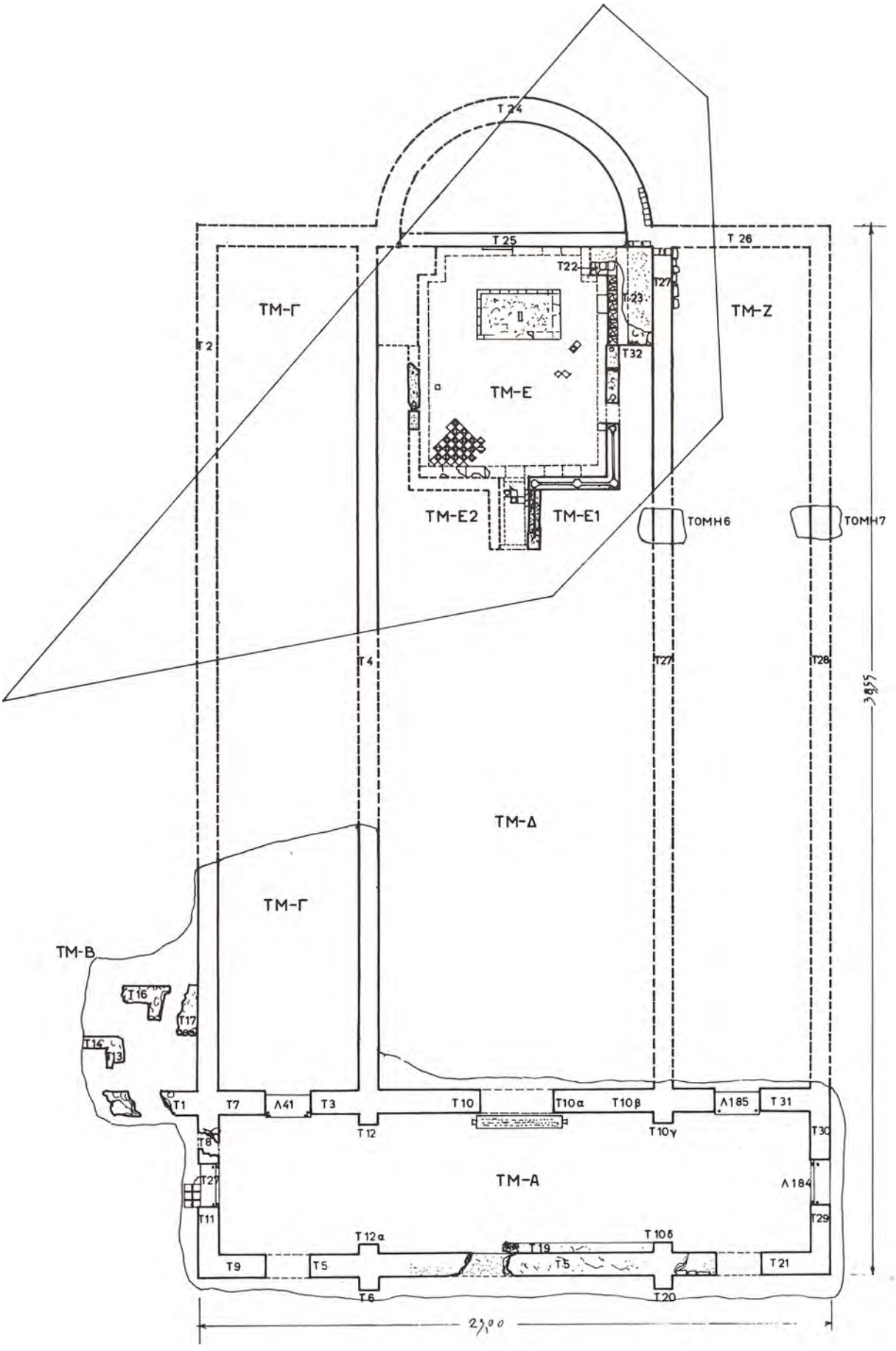
Κισσός

1. Αγία Μαρίνα: Καταγράφηκαν 46 εικόνες. Στο Μουσείο Κισσού, παραπλεύρως του ναού, καταγράφηκαν 67 εικόνες. 2. Άγιος Ευστάθιος (ΒΔ. του Κισσού): Καταγράφηκαν 5 εικόνες.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχίαλος)

Το 1978 την επίβλεψη των εργασιών (ανασκαφές, συντήρηση αρχαίων κ.τ.λ.) στον αρχαιολογικό χώρο της Νέας Αγχιάλου είχε η υπογραφόμενη. Οι εργασίες που έγιναν είναι περιληπτικά οι εξής:

Σχέδ. 1. Φθιώτιδες Θήβες. Βασιλική του Μαρτυρίου. Κάτοψη.

Βασιλική Αριχερέως Πέτρου

Συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα (ΠΑΕ 1978, σ. 34-49, πίν. 30-38).

Βασιλική του Μαρτυρίου

Το 1977 κατά τη διάνοιξη χαντακιού από συνεργεία της κοινότητας, για την τοποθέτηση αγωγού ύδρευσης, στη συμβολή των οδών Δημάρχου Σταυρίδη και Αικ. Ζλατάνου επισημάνθηκαν λείψανα τοιχοποιίας σε βάθος 0,30 μ. Οι εργασίες διακόπηκαν.

Η διερεύνηση των ερειπίων έγινε το 1978 (ΠΑΕ, ό.π.) σε δύο μέρη: Στη διασταύρωση των οδών Σταυρίδη και Ζλατάνου και κοντά στον αμπελώνα Αναστασόπουλου (Σ χ έ δ. 1).

Στον πρώτο χώρο αποκαλύφθηκε ο νάρθηκας βασιλικής με εφτά πόρτες και ψηφιδωτό δάπεδο, με διάκοσμο από το ζωικό και φυτικό κόσμο μέσα σε οκτάπλευρα και τετράγωνα διάχωρα (Π ί ν. 63 α-β). Αποκαλύφθηκε επίσης μέρος του βόρειου κλίτους, που το δάπεδό του είναι στρωμένο με ψηφιδωτά, και βορειότερα λείψανα προσκτισμάτων.

Στο δεύτερο χώρο αποκαλύφθηκε όλο σχεδόν το Ιερό Βήμα τη βασιλικής (Σ χ έ δ. 1). Από το Ιερό σώζονται: η χτιστή βάση της Αγίας Τράπεζας με κιβωτιόσχημο εγκαίνιο, μία βαθμίδα των νότιων εδωλίων του συνθρόνου, ο νότιος στυλοβάτης του φράγματος του πρεσβυτερίου και της σολέας.

Στην επάνω επιφάνεια του στυλοβάτη ανοίγονται πολύπλευρες υποδοχές για την προσαρμογή οκτάπλευρων πεσσίσκων. Οι υποδοχές αυτές συνδέονται με αυλάκι, όπου θα προσαρμοζόταν το θωράκιο. Στη νότια πλευρά της εισόδου του Ιερού έχει χρησιμοποιηθεί μαρμάρινος δόμος με αρχαία επιγραφή.

Το δάπεδο είναι από μαρμάρινα ή σχιστολιθικά πλακίδια λευκά, μαύρα και φαιά, ο άξονας των οποίων έβαινε διαγώνια προς το χώρο του Ιερού.

Όπως φαίνεται στο Σ χ έ δ. 1, πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική η οποία προσωρινά ονομάστηκε του Μαρτυρίου από επιγραφή που βρέθηκε σε θωράκιο: + *ΥΠΕΡ ΕΥΧΗΣ ΜΑΡΤΥΡΙ[ΟΥ]*

Από επιγραφή που βρέθηκε στο ψηφιδωτό του νάρθηκα η βασιλική χρονολογείται στο έτος 431 μ.Χ.

Έγιναν επίσης:

1. Καθαρισμός, συναρμολόγηση, συγκόλληση και συμπλήρωση αγγείων. 2. Μεταφορά βυζαντινών πινακίων και αμφορέων από το ναυάγιο Πελαγοννήσου Αλοννήσου από το Μουσείο Βόλου στον αρχαιολογικό χώρο Νέας Αγχιάλου. Τοποθετήθηκαν σε ασφαλές μέρος, έγινε η καταμέτρηση και άρχισε ο καθαρισμός τους χωρίς σημαντικά αποτελέσματα, γιατί οι μικροοργανισμοί που είχαν επικαθήσει πάνω στα πινάκια στερεοποιήθηκαν και ήταν αδύνατη η αποκόλλησή τους, χρησιμοποιήθηκε κι η μέθοδος της ψύξης. 3. Καθαρισμός και ψεκασμός του αρχαιολογικού χώρου. 4. Καθαρισμός νομισμάτων και χάλκινων ευρημάτων της ανασκαφής. 5. Κατασκευή προστατευτικού τοίχου γύρω από το θολωτό τάφο στην περιοχή Δώδεκα. 6. Αποκόλληση ψηφιδωτού δαπέδου από το υπόκαυστο στο οικόπεδο Ίλτσογλου, με παράσταση πάλης ανάμεσα σε σμέρνα και αστακό. 7. Καθαρισμός, στοκάρισμα (στεφάνωμα) ψηφιδωτού στο νότιο κλίτος της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου. 8. Σχεδιαστική αποτύπωση του ανατολικού διαχώρου του ψηφιδωτού στο νότιο κλίτος της ίδιας βασιλικής. 9. Καθαρισμός και συντήρηση ψηφιδωτού δαπέδου του λουτρού στον τομέα ΤΜ-Ο της ίδιας βασιλικής. 10. Λεπτομερής αποτύπωση του Ιερού της ίδιας βασιλικής, καθώς και της πλακόστρωσης του κεντρικού κλίτους. 11. Συντήρηση τοίχων από ωμές πλίνθους των χώρων VII και VIII της ίδιας βασιλικής, των τοιχογραφιών των χώρων VIII και XIV και του τομέα ΤΜ-Ν. 12. Συσκευασία σε 120 τελάρα των τοιχογραφιών που βρέθηκαν στους χώρους VII και ΤΜ-Θ της ίδιας βασιλικής και μεταφορά τους στα εργαστήρια του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών για συντήρηση. 13. Έγχρωμη σχεδιαστική αποτύπωση κεραμικών ευρημάτων. 14. Συντήρηση και μερική αποκατάσταση των στυλίσκων και πεσσίσκων του υποκαύστου στον ΤΜ-Ο της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου. 15. Συγκόλληση κιόνων και θωρακίων των βασιλικών Αρχιερέως Πέτρου και Μαρτυρίου. 16. Τακτοποίηση και συμπλήρωση του φωτογραφικού αρχείου. 17. Καταγράφηκαν: Γλυπτά (Λ3578-Λ3800), κεραμικά (Κ234-Κ254) και 25 πινάκια από το ναυάγιο Πελαγοννήσου Αλοννήσου, οστέινα (Μ2201-Μ2245), λύχνοι (Μ2246-Μ2353, Μ2375-Μ2457, Μ2484-Μ2526), διάφορα μικροτεχνήματα (Μ2354-Μ2374, Μ2458-Μ2483).

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από τον Οκτώβριο του 1977, μετά τη μετάθεση της κ. Ι. Βοκοτοπούλου, χρέη προϊσταμένου άσκησε ο υπογράφων. Στο δυναμικό της Εφορείας εξακολούθησε να ανήκει και η Επιμελήτρια Ι. Ψυχογιού-Ανδρέου, ενώ συνέχισαν να προσφέρουν υπηρεσία και οι αρχαιολόγοι Π. Καραντζένη-Χατζηγιάννη και Ι. Παναγιωτοπούλου-Menenga.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Άρτας

Συμπληρώθηκε ο εξοπλισμός της αποθήκης, που στεγάζεται μαζί με τη συλλογή στην Τράπεζα της Παρηγορήτισσας με νέα σειρά μεταλλικών ραφιών στα οποία τοποθετήθηκαν τα ευρήματα και τα όστρακα των τελευταίων ανασκαφών της Άρτας κατά οικόπεδο.

Μουσείο Ιωαννίνων

Εκπαιδεύτηκε για έξι μήνες στα εργαστήρια του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου τεχνίτης του Μουσείου Ιωαννίνων, ο οποίος ειδικεύτηκε στη συντήρηση των πήλινων αντικειμένων και στη συνέχεια απασχολήθηκε με τη συντήρηση, συγκόλληση και συμπλήρωση πήλινων ευρημάτων των παλιών και νέων ανασκαφών της Εφορείας.

Συνεχίστηκε ο ηλεκτροχημικός καθαρισμός των μολύβδινων χρηστηρίων ελασμάτων των ανασκαφών Δωδώνης και η συντήρηση των μεταλλικών ευρημάτων των σωστικών ανασκαφών της Εφορείας.

Στην αίθουσα του μουσείου στην οποία εκτέθηκαν πέρυσι οι νεοαττικές σαρκοφάγοι από το Λαδοχώρι Ηγουμενίτσας[1] και ευρήματα από τις πρόσφατες ανασκαφές της Πανεπιστημιούπολης Ιωαννίνων και της Βίτσας Ζαγορίου, τοποθετήθηκε επιτύμβια αετωματική στήλη από τη Γωνιά Πρέβεζας[2].

Αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας[3]

Τον Ιούλιο του 1978 ολοκληρώθηκε η επανέκθεση της συλλογής στο μισθωμένο ισόγειο χώρο πολυκατοικίας στην οδό Φανερωμένης 21[4].

Η αίθουσα με κατάληλη διαρρύθμιση χωρίστηκε σε δύο χώρους, την κυρίως έκθεση και μικρή αποθήκη.

Η έκθεση σε έξι συνολικά προθήκες, πέντε όρθιες και μία τραπεζιοειδή, περιέλαβε τα αντιπροσωπευτικότερα ευρήματα από τις ανασκαφές του Dörpfeld και τα ευρήματα από τις παλιές και νέες ανασκαφές της υπηρεσίας. Σε λίθινα βάθρα και στους τοίχους της αίθουσας έχουν εκτεθεί επιτύμβιες στήλες (Πίν. 64 α) και λίθινες τεφροδόχοι κάλπες ελληνιστικών χρόνων (Πίν. 64 β). Στα εκθέματα τοποθετήθηκαν δίγλωσσες πινακίδες ενώ από χάρτη του νησιού ενημερώνεται ο επισκέπτης για τις θέσεις από τις οποίες προέρχονται τα εκτεθειμένα ευρήματα. Τέλος σε ειδικό πίνακα εκτέθηκαν σχέδια και παλιές φωτογραφίες από τις ανασκαφές του Dörpfeld[5].

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

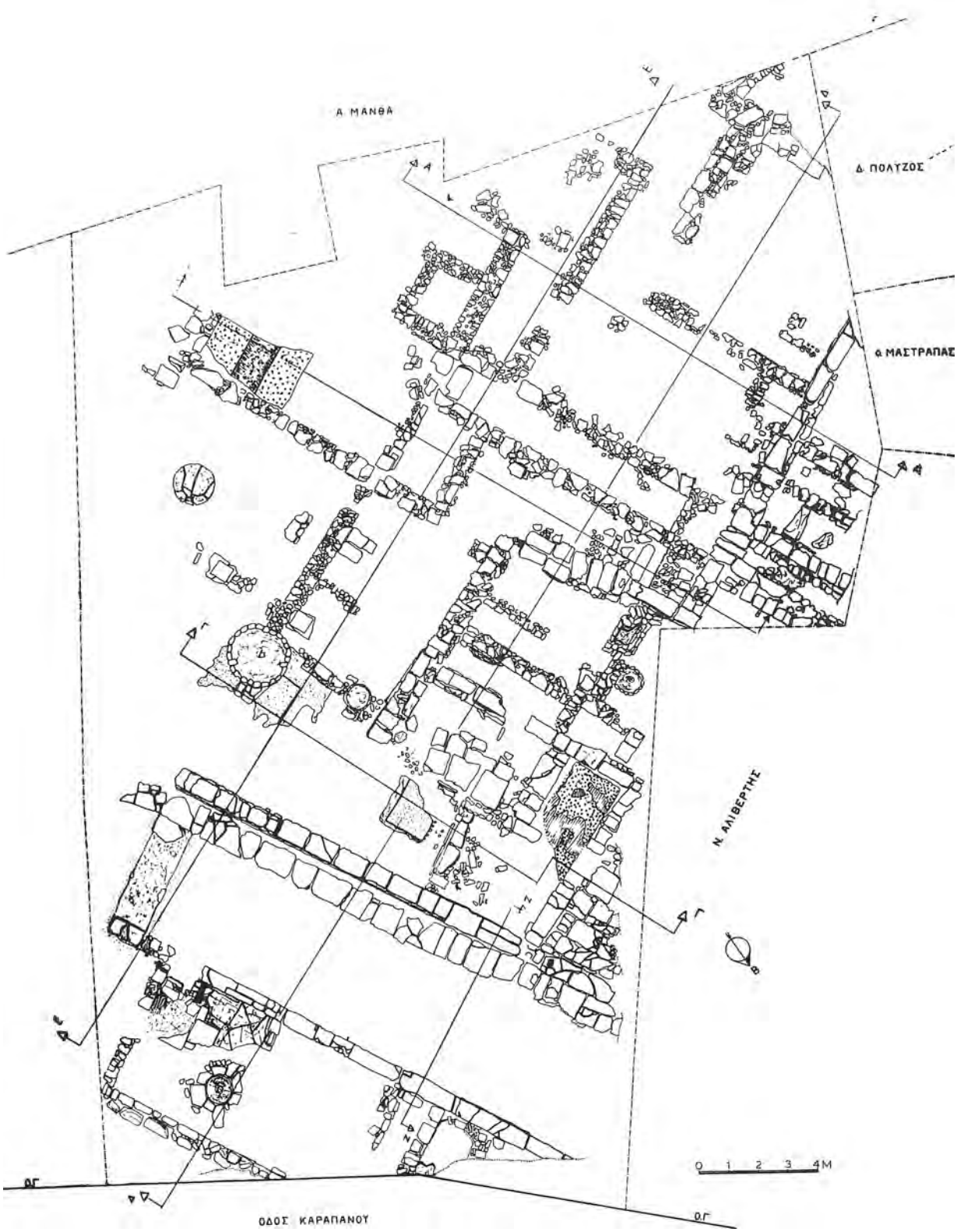
Ο έλεγχος των εκσκαφών θεμελίων για την ανέγερση νέων οικοδομών μέσα στην πόλη της Άρτας και η αποκάλυψη αρχαίων σ' αυτά έδωσε αφορμή για σωστικές ανασκαφές, οι οποίες πρόσθεσαν καινούργια στοιχεία στο πολεοδομικό σχέδιο της αρχαίας Αμβρακίας.

Οδός Καραπάνου 3-5-7

Μετά τον εντοπισμό αρχαίων θεμελίων στις εκσκαφές των πεδίλων έγινε ανασκαφική έρευνα σ' όλη την έκταση του οικοπέδου που είχε συνολικό εμβαδόν 773 τ.μ. Η έρευνα αποκάλυψε μεγάλα τμήματα οικοδομικών τετραγώνων της αρχαίας Αμβρακίας στις δύο πλευρές τμήματος αρχαίου δρόμου (Σχέδ. 1· Πίν. 65 α) που διασχίζει λοξά το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και έχει κατεύθυνση από Β. προς Ν. Ο δρόμος αποκαλύφθηκε σε μήκος 18 μ., έχει πλάτος 5 μ., και αποτελεί τη συνέχεια προς Ν. του τμήματος του δρόμου που είχε αποκαλυφθεί το 1976 στο διπλανό οικόπεδο ιδιοκτησίας Αλίβερτη[6].

Ο δρόμος ορίζεται από δύο ισχυρούς τοίχους κατασκευασμένους από μεγάλους καλοδουλεμένους ασβεστολιθικούς ογκολίθους. Κατά μήκος του δυτικού ορίου του δρόμου σώζεται πεζοδρόμιο από μεγάλες ανισομεγέθεις ασβεστολιθικές πλάκες, πλ. 1 μ., ενώ στο βόρειο άκρο και των δύο ορίων διατη-

1. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 211.
2. Ηπειρ. Χρονικά 23 (1981), σ. 114-119, σχέδ. 2.
3. ΑΑΑ XIII (1980), σ. 74-84.
4. Την προεργασία για την επανέκθεση είχε αρχίσει η κ. Βοκοτοπούλου.
5. Στις εργασίες της έκθεσης πήραν μέρος οι Επιμελήτριες Ιω. Ανδρέου και Ιω. Παναγιωτοπούλου-Menenga καθώς και οι τεχνίτες Κασσανδρής και Δ. Καμνινακίδης του Εθνικού Μουσείου και ο τεχνίτης του Μουσείου Ιωαννίνων Κωνστ. Σακκάς. Πολλαπλή υπήρξε η βοήθεια των φυλάκων Λευκάδας Παν. Κονιδάρη και Δ. Στεριώτη.
6. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 218.

Σχέδ. 1. Άρτα. Οδός Καραπάνου 3-5-7. Κάτοψη της ανασκαφής.

ρούνται ακριβώς απέναντι το ένα με το άλλο δύο μεγάλα κατώφλια.

Το δυτικό κατώφλι οδηγεί σε οικία ελληνιστικών χρόνων με πολλούς χώρους (Π ί ν. 65 β), πλακόστρωτη αυλή, περίστυλο αίθριο χώρο με ψηφιδωτό δάπεδο χωρίς παράσταση και άλλα δωμάτια. Κάτω από το ελληνιστικό κτίριο διατηρούνται, θεμέλια κτιρίων κλασικών χρόνων ενώ τα λείψανα του βορειοδυτικού τμήματος του οικοπέδου ανήκουν σε οικίες αρχαϊκής εποχής. Το κατώφλι στο ανατολικό όριο του δρόμου οδηγεί σε οικία ελληνιστικών χρόνων της οποίας αποκαλύφθηκαν τμήματα τριών χώρων. Ο μεγαλύτερος χώρος είναι τμήμα αυλής στο οποίο σώζεται πηγάδι, πλακόστρωτο δάπεδο, τμήμα χτιστού αποχετευτικού αγωγού και τμήμα ενός ακόμα πήλινου παλιότερου αγωγού.

Τα οικοδομικά λείψανα της Αμβρακίας που αποκαλύφθηκαν στο παραπάνω οικόπεδο, είναι σημαντικά τόσο ως μεμονωμένο σύνολο αλλά κυρίως σε συνδυασμό με το χώρο του μικρού θεάτρου της Αμβρακίας που αποκαλύφθηκε το 1976[7] και βρίσκεται μόλις σε απόσταση 40 μ. δυτικά από αυτό.

Κινητά ευρήματα ήταν 278 χάλκινα νομίσματα, πολλά κομμάτια πήλινα ειδωλίων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων (Π ί ν. 65 γ-ε), κομμάτια λύχνων, τμήματα από χάλκινα μικροαντικείμενα, λίγα ακέραια αγγεία, τμήμα ερυθρόμορφης κοτύλης του τέλους του 5ου αι. π.Χ. το οποίο σώζει παράσταση δύο καθιστών γυναικείων μορφών, η μία από τις οποίες κρατεί στεφάνι από κλαδί κισσού (Π ί ν. 65 στ). Επίσης μαζεύτηκαν πολλά όστρακα από αγγεία αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Οικόπεδο Ευστ. Μήτση

Κατά τις εργασίες εκσκαφής αποχετευτικού βόθρου στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ευστ. Μήτση φάνηκε τμήμα τοίχου. Μετά από μικρή ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο τοίχων οικίας ελληνιστικών χρόνων που διατηρούνται αποσπασματικά, διατηρείται in situ λίθινο κατώφλι το οποίο οδηγεί σε πλακόστρωτη αυλή. Τα ευρήματα ήταν όστρακα αγγείων ελληνιστικών χρόνων, χάλκινα νομίσματα και ασβεστολιθικό επίκρανο παραστάδος[8] (Π ί ν. 66 α) (sofa kapitell) ανακλιντροειδούς τύπου, ύψ. 0,23, μήκ. 0,65 και πάχ. 0,13 μ. Το επίκρανο βρέθηκε κοντά στο κατώφλι.

Αρχαϊκός ναός

Στις εργασίες διευθέτησης του χώρου βορειοανατολικά του ναού μεταξύ των σπασμένων ασβεστολίθων βρέθηκαν και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Παρηγορίτισσας τα εξής αρχαία:

1. Δύο συνανήκοντα κομμάτια από μεγάλη αετωματική ενεπίγραφη στήλη, διαστ.: το α) ύψ. 0,85, πλ. 0,62 μ., το β) ύψ. 0,65, πλ. 0,55 μ. Στη στήλη αυτή ανήκει και ένα κομμάτι που είχε βρεθεί κατά τις εργασίες του 1977 και συμπληρώνει την επάνω αριστερή γωνία· ελλιπές παραμένει το αέτωμα κατά τη δεξιά γωνία (Π ί ν. 66 β-γ).

Το κείμενο της επιγραφής αναφέρεται σε συνθήκη μεταξύ των Αμβρακιωτών και των Χαραδριτών και μας δίνει πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία των δύο πόλεων.

Το είδος των γραμμάτων και το γεγονός ότι αναφέρονται οι Ρωμαίοι χρονολογούν τη στήλη στο 2ο αι. π.Χ.

2. Δύο συνανήκοντα τμήματα λίθινου ελαιοπιεστηρίου από ασβεστόλιθο.

3. Τμήμα πώρινου γείσου, ύψ. 0,27 και πλ. 0,19 μ.

4. Τμήμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης από ασβεστόλιθο (πάνω δεξιά γωνία), διαστ. 0,12 × 0,12 μ., στο οποίο διατηρείται τμήμα από την ορθογώνια έγκοιλη πινακίδα και το γράμμα *Α* από την επιγραφή.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

Οικόπεδο Μπανταλούκα

Στην εθνική οδό Ιωαννίνων-Αντιρρίου, στο ύψος του Γυμνασίου Αρρένων εντοπίστηκαν το καλοκαίρι του 1977 αρχαία θεμέλια, περίπου 4 μ. βαθύτερα από το επίπεδο του δρόμου.

Συστηματική ανασκαφή, διάρκειας εξι μηνών άρχισε τον Ιούνιο του 1978.

Σ' αυτή την πρώτη φάση ουσιαστικά αφαιρέθηκε η νεότερη και βυζαντινή επίχωση και διαγράφηκαν σε γενικές γραμμές οι κυριότεροι χώροι.

Το οικόπεδο, έκτασης περίπου 1800 τ.μ., διασχίζει στο ανατολικό τμήμα του αρχαία λεωφόρος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., μήκ. 36 και πλ. 5,80 μ. Κατά μήκος της δυτικής της πλευράς σώζεται πεζοδρόμιο, πλ. 0,90 μ., κατασκευασμένο από ανισομεγέθεις ασβεστολιθικές πλάκες (λίγο νοτιότερα από τη μέση έχει καταστραφεί από τον εκσκαφέα) (Π ί ν. 67 α). Από τομές που έγιναν στο κατάστρωμα ο δρόμος χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. Σε όλο σχεδόν το μήκος του αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής από πεσμένα κεραμίδια στέγης. Πρόκειται για το δεύτερο αρχαίο

7. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 199.

8. Αυτός ο τύπος επικράνου συνηθίζεται πολύ στα ελληνιστικά χρόνια τόσο σαν επίστεψη παραστάδων (ναός Διδυμαίου Απόλλωνα, ανάκτορο Βεργίνας, οικίες Πέλλας), όσο και στην επίστεψη επιτύμβιων στηλών της Δυτικής Πελοποννήσου και Κεφαλλονιάς (βλ. ΑΑΑ VIII (1975), σ. 94 και BCH 83 (1959), σ. 704 εικ. 22. Μ. Ανδρόνικου, το Ανάκτορο της Βεργίνας, πίν. 23, 1 και Charbonneaux, R. Martin, Villorf, Grèce Hellénistique, σ. 30, εικ. 24).

δρόμο που αποκαλύφθηκε στις φετινές ανασκαφές στην Άρτα[9]. Κοινό χαρακτηριστικό των δύο δρόμων, εκτός από τη ΒΔ.-ΝΑ. κατεύθυνση, είναι η ύπαρξη πεζοδρομίου κατά μήκος της μιας μόνο, και συγκεκριμένα της δυτικής πλευράς[10].

Ο δρόμος διαιρεί το οικόπεδο σε δύο άνισα τμήματα, το μεγαλύτερο προς Δ. και ένα μικρών διαστάσεων προς Α., το οποίο ερευνήθηκε λεπτομερέστερα. Το τμήμα αυτό χωρίζεται από στενό αγωγό, πλ. 0,80 μ., κάθετο προς τον κεντρικό δρόμο, σε δύο μέρη κάθε ένα από τα οποία αποτελεί ξεχωριστή οικία. Στή νότια οικία βρέθηκε στη θέση του το μεγάλο κατώφλι της εισόδου, μήκ. 2,50 μ., και αποκαλύφθηκαν εν μέρει τέσσερις χώροι, στο βορειότερο από τους οποίους σώζεται δάπεδο από λεπτή ψηφίδα. Μεταξύ αυτού του δωματίου και του διπλανού του προς Ν. σώζεται στη θέση του κατώφλι, μήκ. 1,50 μ.

Στη βορειοδυτική γωνία του διαδρόμου στον οποίο βλέπει η κεντρική είσοδος της οικίας, δίπλα στο μεγάλο κατώφλι, αποκαλύφθηκε αμμολιθικό κιονόκρανο με οκτάπλευρο εχίνο[11].

Τα ποικίλα ευρήματα — νομίσματα, όστρακα, ειδώλια — χρονολογούν την οικία στα ελληνιστικά χρόνια.

Στη δεύτερη οικία, βόρεια από το στενό αγωγό, η εικόνα που παρουσιάζεται είναι αρκετά περίπλοκη γιατί η βυζαντινή επίχωση στο μεγαλύτερο μέρος της, έφθανε μέχρι το φυσικό χώμα.

Στο νότιο τμήμα του, όπου μόνο ένα μικρό υπόλειμμα τοίχου ανακαλύφθηκε, είναι πιθανό να υπήρχε η αυλή, ενώ οι τοίχοι που αποκαλύφθηκαν προς Β. ανήκουν σε διάφορες φάσεις και δεν μπορούν να αποδοθούν σε συγκεκριμένους χώρους.

Ο τοίχος της πρόσοψης, όπως και εκείνος της νότιας οικίας είναι κατασκευασμένος κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα από μεγάλες ασβεστολιθικές πλίνθους αδρά δουλεμένες.

Περίπου στη μέση του μήκους του υπάρχει ένα κενό (πιθανότατα η κύρια είσοδος της οικίας) το οποίο κλείστηκε σε μεταγενέστερη εποχή με μικρότερους ασβεστολίθους κι ένα μικρό μεταφερμένο κατώφλι.

Δυτικά του αρχαίου δρόμου ήρθαν σε φως διάφοροι τοίχοι που σχηματίζουν χώρους, των οποίων όμως το περίγραμμα δεν είναι ακόμη σαφές. Άλλωστε, στο τμήμα αυτό, μέχρι το τέλος της φετινής ανασκαφής βρισκόμαστε σε μεταβυζαντινή επίχωση. Περίπου 15 μ. δυτικά του δρόμου βρέθηκε, παράλληλος προς αυτόν αγωγός, πλ. 1,20 μ., ο οποίος ορίζεται από δύο τοίχους κατασκευασμένους από στενόμακρες ασβεστοπλίνθους. Δε σκάφτηκε ακόμη σε βάθος. Κάθετα προς αυτόν και προς τον κεντρικό δρόμο διαγράφεται άλλος αγωγός, στενότερος, πλ. 1 μ., στην ίδια ευθεία με εκείνον που αποκαλύφθηκε ανατολικά του δρόμου.

Ο τοίχος που ορίζει από δυτικά το δρόμο, συγκεκριμένα το τμήμα βόρεια του αγωγού, είναι σε αντίθεση με τον ανατολικό τοίχο, τελείως πρόχειρης κατασκευής από μικρές πλακοειδείς πέτρες. Διακρίνονται τρία διαφορετικά τμήματα. Γενικά δίνεται η εντύπωση αμελούς επισκευής της αρχαίας πρόσοψης της οικίας ή των οικιών.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τετράγωνο δωμάτιο και λιθόχτιστο πηγάδι[12] μπαζωμένο από την αρχαία ήδη εποχή με οικοδομικό υλικό διάφορων κτιρίων.

Ανακεφαλαιώνοντας, το οικόπεδο αυτό, λόγω του μεγέθους του, σώζει ένα σημαντικά μεγάλο οικοδομικό σύνολο της Αμβρακίας και πιστεύουμε ότι η συνέχιση των ανασκαφών τα επόμενα έτη θα συμβάλει αποφασιστικά στη γνώση της πολεοδομίας της αρχαίας πόλης.

Κινητά ευρήματα: Εκτός από το μεγάλο αριθμό οστράκων, νομισμάτων και υφαντικών βαρών που έδωσε η ανασκαφή, βρέθηκαν σ' όλο το χώρο κομμάτια από τερακότες (Π ί ν. 67 β-γ). Στο τμήμα βόρεια του στενού αγωγού και δίπλα στον τοίχο που ορίζει από Δ. το δρόμο βρέθηκαν συγκεντρωμένα πολλά κομμάτια από πήλινα ειδώλια και ανάγλυφα πλακίδια, ίχνη κάρβουνου και μάζα άψητου πηλού από τα οποία συμπεραίνουμε την ύπαρξη εργαστηρίου κοροπλάστη.

Σημειώνουμε ακόμη την εύρεση μήτρας μεταλλικών κρίκων[13] και σταυρού με τριφυλλόσχημη απόληξη των κεραιών (Π ί ν. 67 δ-ε).

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΚΑΡΑΝΤΖΕΝΗ-ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗ

9. Βλ. παραπάνω, σ. 177 (ανασκαφή οικ. Φατσιώρη-Μουστάκα-Παπαϊωάνου οδός Καραπάνου 3-5-7).

10. Μέχρι στιγμής όλοι οι αρχαίοι δρόμοι που έχουν αποκαλυφθεί στην Άρτα είναι ΒΔ.-ΝΑ. κατεύθυνσης και έχουν πεζοδρόμιο στη μία ή και στις δύο πλευρές τους. Βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 303 (οικ. Λέκκα-Μακρυδήμα κ.ά.)· 26 (1971): Χρονικά, σ. 331 (οικ. ΟΤΕ)· 27 (1972): Χρονικά, σ. 442 (οικ. Στρουμπή)· 30 (1975): Χρονικά, σ. 218 (οικ. Αλίβερτη) και 31 (1976): Χρονικά, σ. 194 (οικ. Φλόκα).

11. Για οκτάπλευρους κίονες και κιονόκρανα βλ. ΠΑΕ 1952, σ. 315-316. ΠΑΕ 1952, σ. 337. ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 28 και 18 (1963): Χρονικά, σ. 151.

12. Σε όλες τις οικίες της αρχαίας Αμβρακίας που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι τώρα, βρέθηκαν λιθόχτιστα πηγάδια.

13. Πρβλ. και ΑΑΑ VII (1974), σ. 166, εικ. 1.

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ανασκαφή Πανεπιστημιούπολης

Η σωστική ανασκαφή του αρχαίου νεκροταφείου που αποκαλύφθηκε το 1976 στη θέση Δουρούτη της Πανεπιστημιούπολης Ιωαννίνων[14] συνεχίστηκε το 1978 με σκοπό την ολοκλήρωση της έρευνας του χώρου μεταξύ του περιφερειακού δρόμου της Πανεπιστημιούπολης και της αποστραγγιστικής τάφρου.

Συνολικά ερευνήθηκαν 34 ταφές (αριθ. LVIII-XCII), τα ευρήματα των οποίων επιβεβαίωσαν τα συμπεράσματα της έρευνας των ετών 1976-1977 σχετικά με τη χρονολόγηση του νεκροταφείου, τους τρόπους ταφής, τα είδη και την προέλευση των κτερισμάτων.

Οι περισσότεροι από τους τάφους καλύπτονταν με λιθοσωρούς[15], ανάμεσα στις πέτρες των οποίων υπήρχαν πολλά κομμάτια κεραμιδιών. Ένας τάφος ήταν κιβωτιόσχημος και αρκετοί ήταν κεραμοσκεπείς, κυρίως οι παιδικοί, ενώ δύο σκελετοί με τα κτερίσματά τους βρέθηκαν μέσα σε μικρά πιθάρια.

Σημαντικότεροι από τους τάφους ήταν:

Τάφος LVIII: Ένθεση οστών σε μικρό πιθάρι, ύψ. 0,50 μ. περίπου, μαζί με έξι σφαιρικούς κορινθιακούς αρυβάλλους (Πίν. 68 α) και δύο χάλκινες περόνες (Πίν. 68 β). Από τους αρυβάλλους οι τέσσερις σώζουν υπολείμματα παραστάσεων με σειρήνες[16] και οι άλλοι δύο έχουν γραμμική διακόσμηση[17]. Οι αρύβαλλοι χρονολογούν την ταφή στο α΄ μισό του 6ου αι. π.Χ. Οι περόνες ίσως αποτελούσαν ζεύγος συνδεδεμένο με αλυσίδα γιατί είναι όμοιες και έχουν κρίκο στην κορυφή της αμφικωνικής κεφαλής τους[18].

Τάφος LXII: Λιθοσωρός επάνω σε ταφή ενήλικα κτερισμένη με μελανόβαφο αμφορίσκο, μισό μελανόβαφο κυάθιο, σιδερένιο κόσμημα λαιμού και πολύ φθαρμένη σιδερένια στλεγγίδα. Από τα πήλινα ευρήματα[19] ο τάφος χρονολογείται στο τέλος του 5ου ή τις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος LXIII: Ταφή ενήλικα κάτω από λιθοσωρό, κτερισμένη με μία ερυθρόμορφη και μία μελανόβαφη λήκυθο. Ανάμεσα στις πέτρες του λιθοσωρού βρέθηκαν κομμάτια από δύο σιδερένιες περόνες[20] με αστραγαλωτή κεφαλή και σιδερένια ταινιωτή λαβή που προσαρμόζονταν με καρφιά σε ξύλινο ίσως κιβώτιο. Η ταφή χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος LXVIII: Ταφή άνδρα κάτω από λιθοσωρό. Πάνω στο δεξιό βραχίονα βρέθηκε χάλκινη στλεγγίδα αρκετά καλά διατηρημένη.

Τάφος LXXIV: Ταφή κάτω από λιθοσωρό, κτερισμένη με δύο σφαιρικές ληκύθους με ταινιωτή διακόσμηση[21], σιδερένια περόνη και σιδερένιο δαχτυλίδι, πολύ οξειδωμένο. Η ταφή χρονολογείται από τις ληκύθους στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος LXXVI: Ανδρική ταφή κάτω από λιθοσωρό. Γύρω στο νεκρό είχαν τοποθετηθεί μελανόβαφη πελίκη διακοσμημένη με τέσσερις στικτές κατακόρυφες ταινίες[22], σιδερένια αιχμή δόρατος, σιδερένια στλεγγίδα διαλυμένη από την οξείδωση και σιδερένιο εργαλείο. Η ταφή με βάση την πελίκη πρέπει να χρονολογηθεί στον 4ο αι. π.Χ.

Τάφος LXXX: Γυναικεία ταφή καλυμμένη με λιθοσωρό. Δίπλα και πάνω στο δεξί χέρι της νεκρής είχε τοποθετηθεί ομάδα αγγείων (έξι ερυθρόμορφες λήκυθοι και ένας μελανόβαφος αμφορίσκος) (Πίν. 69 α). Κάτω από το κρανίο βρέθηκαν δύο χάλκινα σκουλαρίκια πολύ καλά διατηρημένα που απολήγουν σε κεφάλια λιονταριών στο ένα άκρο τους[23] (Πίν. 69 β). Στο αριστερό χέρι φορούσε απλό χάλκινο κρίκο και στο στήθος σιδερένια περόνη, καταστραμμένη σχεδόν από την οξείδωση. Τέλος, γύρω από τα πέλματα βρέθηκαν ομάδες από μικρούς χάλκινους κρίκους, προφανώς από τα σανδάλια της νεκρής.

Από τις ληκύθους[24] ο τάφος χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος LXXXII: Ενδιαφέρουσα ταφή κάτω από λιθοσωρό με πολλά ευρήματα. Ανάμεσα στις πέτρες του λιθοσωρού βρέθηκαν πλαστικό αγγείο-πτηνό,

14. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 206, και 32 (1977): Χρονικά, σ. 149.

15. Οι λιθοσωροί είναι ο πιο διαδεδομένος τρόπος ταφής του νεκροταφείου της Πανεπιστημιούπολης βλ. Ηπειρ. Χρονικά 23 (1981), σ. 126.

16. Payne, Necrocorinthia, σ. 319.

17. Του ενός η διακόσμηση μοιάζει με σχηματοποιημένη εξέλιξη του τύπου των quatrefoil αρυβάλλων ενώ οι κατακόρυφες ραβδώσεις του δεύτερου θυμίζουν τον αρύβαλλο αριθ. 638 του καταλόγου του Payne, Necrocorinthia, σ. 291.

18. Βλ. Jacobsthal, Greek Pins, την όμοια περόνη αριθ. 80 από την Περαχώρα που χαρακτηρίζεται ανατολίζουσα της πρώτης κατηγορίας ή της πρώιμης δεύτερης.

19. Ο τύπος αυτού του αμφορίσκου είναι αρκετά συχνός στους τάφους της Πανεπιστημιούπολης και έχει βρεθεί σε τάφους του νεκροταφείου Μιχαλιτσίου Πρέβεζας, που χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 309 και Πίν. 348 β και σε τάφο στον Κερασώνα Πρέβεζας (BCH 84 (1960), σ. 746).

20. Βλ. ανάλογες στον Jacobsthal, Greek Pins, αριθ. 531 και 567, βόρειας προέλευσης.

21. Corinth XIII, πίν. 62, 379-6 και σ. 257.

22. Πρβλ. A. D. Trendall, The Red-figured Vases of Lucania, Campania and Sicily, τις κατακόρυφες στικτές ταινίες των αγγείων στους πίν. 55 και 60,4.

23. Για τύπους σκουλαρικιών με λεοντοκεφαλές Marshall, Catalogue of the Jewellery in the British Museum, σ. 184 και πίν. XXX, XXXI.

24. Και οι πέντε λήκυθοι ανήκουν στον ίδιο τύπο των squat lekythos. Από τον ηπειρωτικό χώρο έχουμε όμοιες σε τάφους του Κερασώνα και του Μιχαλιτσίου, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 309.

πήλινη λεκανίδα σε κομμάτια[25], δύο σιδερένιες περόνες και ακέραια χάλκινη φιάλη[26] ακόσμητη, θαυμάσια διατηρημένη. Ανάμεσα στους μηρούς της νεκρής βρέθηκε σφαιρικός κορινθιακός αρύβαλλος[27], ενώ γύρω στο λαιμό κομμάτια σιδερένιου κοσμήματος καταστραμμένου από την οξείδωση.

Από τα ευρήματα η ταφή χρονολογείται στην υστεροαρχαϊκή εποχή και πιο συγκεκριμένα στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος LXXXVIII: Ταφή γυναίκας κάτω από λιθοσωρό, πλούσια κτερισμένη. Πάνω στη λεκάνη και στους μηρούς της νεκρής βρέθηκαν τέσσερις λήκυθοι, ενώ άλλες τρεις λήκυθοι μαζί με ακέραιο γυάλινο αλάβαστρο (Π ί ν. 69 δ) είχαν τοποθετηθεί στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου. Στη βάση του κρανίου σώθηκαν κομμάτια από πολύ οξειδωμένο σιδερένιο κόσμημα λαιμού, δίπλα στο αριστερό χέρι υπήρχε χάλκινο εργαλείο («ωτογλυφίδα») και αριστερά από το κρανίο βρέθηκε λεπτότατο χρυσό κόσμημα σχήματος ρόμβου με τρύπα στο κέντρο.

Από τις ληκύθους τέσσερις είναι μελανόμορφες αλλά πολύ καταστραμμένες (τα ίχνη που σώθηκαν δείχνουν ότι διακοσμούνται με παραστάσεις πολεμιστών), μία ακέραια σώζει υπολείμματα ανθεμωτής διακόσμησης και η πέμπτη επίσης ακέραια, είναι μελανόβαφη με διακόσμηση μελανών ανθεμίων στον ώμο[28]. Η ταφή χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος XCII: Έσωζε λείψανα των οστών των ποδιών και αρκετά μεταλλικά κτερίσματα: σιδερένια αιχμή δόρατος, τρία σιδερένια μαχαίρια, σιδερένια περόνη, ασημένιο κρίκο και σιδερένιο αντικείμενο που αποτελείται από δύο ημισφαιρικά ελασμάτινα φιαλίδια καταστραμμένα από την οξείδωση, ίσως σώμα και πώμα αγγείου.

Ενδιαφέροντα ήταν επίσης πολλά από τα ευρήματα της επίχωσης μεταξύ των τάφων, όπως τα κομμάτια ασημένιου βραχιολιού με ελεύθερα άκρα διαμορφωμένα σε κεφάλια φιδιών, ένας χρυσός ελασμάτινος ρόδακας και αρκετά σιδερένια όπλα, κυρίως αιχμές δοράτων και μαχαίρια. Βρέθηκαν επίσης μελανόβαφο φιαλίδιο με εγχάρακτη επιγραφή *ΠΑΝΑ* (Π ί ν. 69 γ), αυτιά από χάλκινες χυτές προτομές γρυπών[29], χάλκινη πόρπη[30] (Π ί ν. 69 ε), σιδερένιος χαλινός (Π ί ν. 69 στ), χάλκινα κουμπιά, κοσμήματα και ελάσματα με διακόσμηση και πολλά σιδερένια καρφιά.

Χαρακτηριστικό της φετινής έρευνας ήταν η ανακάλυψη αρκετών αγγείων-κτερισμάτων στις ταφές ενώ ελάχιστα αγγεία βρήκαμε στις ταφές που ερευνήθηκαν τα δύο προηγούμενα χρόνια.

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΔΡΕΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Λευκάδα

Μέσα σε ελαιώνα ιδιοκτησίας Βασ. Φέτση βόρεια του δρόμου Λευκάδας-Αγίας Φανερωμένης, ανατολικά από τις εργατικές πολυκατοικίες σώζονται επιφανειακά τμήματα αρχαίων τοίχων από μεγάλους ασβεστολιθικούς ογκολίθους σε ύψος 0,80-1 μ.

Νότια από την παραπάνω θέση, μέσα στον ελαιώνα του Σπυρ. Περδικάρη κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την κατασκευή δικτύου ύδρευσης προς Απόλπαινα αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος ο οποίος διαλύθηκε από το μηχανικό εκσκαφέα. Μετά τη διακοπή των εργασιών έγινε μικρή έρευνα και διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για κιβωτιόσχημο τάφο ο οποίος στις τέσσερις πλευρές του και για κάλυμμα έφερε ασβεστολιθικές πλάκες. Μαζεύτηκαν όστρακα αγγείων ελληνιστικών χρόνων και από τον υπεύθυνο επιβλέποντα μηχανικό του έργου παραδόθηκε μικρή άβαφη λήκυθος, ύψ. 0,11 μ.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

Καρυώτες

Στις εκσκαφές για θεμελίωση οικοδομής, ιδιοκτησίας Απ. Λάζαρη, αποκαλύφθηκαν τμήματα αρχαίων τοίχων. Η ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε έφερε στο φως θεμέλια και τμήματα τοίχων οικίας της αρχαίας Λευκάδας. Από την πόλη είναι ορατά τμήματα του πολυγωνικού τείχους επάνω στο λόφο Κούλμος και επιφανειακά θεμέλια οικιών μέσα στον ελαιώνα που καλύπτει το λόφο. Αμέσως βόρεια του οικοπέδου αποκαλύφθηκε το 1977 τμήμα δρόμου και οικιών της αρχαίας πόλης στο οικόπεδο Δημ. Λάζαρη[31], το οποίο με τη σειρά του συνορεύει με τον

25. Βλ. τις λεκάνες-γουδιά του πίν. 90 στο Agora XII, 2 με πλησιέστερο τύπο τον αριθ. 1886.

26. Ακριβώς όμοια φιάλη βρέθηκε στον Κεραμεικό, Kerameikos IX, πίν. 28-2.

27. Βλ. υποσημ. 4 και Payne, Necrocorinthia, αριθ. 638, σ. 291. Η εντελώς απολεπισμένη επιφάνεια του αρυβάλλου δε διατηρεί καθόλου ίχνη χρωμάτων, οι κατακόρυφες όμως εγχαράξεις πρέπει να δηλώνουν διαχωρισμό χρωματικών ζωνών.

28. Πρβλ. με ανθέμια που διακοσμούν τα σώματα ληκύθων τάφων του Κεραμεικού, Kerameikos IX, πίν. 34, 35 και 36.

29. Ολόκληρη προτομή γρύπα βρέθηκε το 1976 στην επίχωση μεταξύ των τάφων, βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 209.

30. Όμοια ακριβώς βρέθηκε στην επίχωση μεταξύ των τάφων που ανασκάφηκαν το 1976, ό.π.

31. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 155.

απαλλοτριωμένο αρχαιολογικό χώρο στη θέση Μέγας Βάτος Καρυωτών[32].

Οι τοίχοι της οικίας που αποκαλύφθηκαν σώζονται αποσπασματικά και ορίζουν χώρους στους οποίους διακρίνονται δύο φάσεις, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Στην ίδια εποχή ανήκουν τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής (25 χάλκινα νομίσματα, αρκετά κομμάτια από μετάλλινα αντικείμενα, πολλές πήλινες αγνύθες, κομμάτια από πήλινα ειδώλια κ.τ.λ.).

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΔΡΕΟΥ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΘΕΣΕΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καψάλα Δραμεσιών

Νοτιοανατολικά της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου και σε απόσταση ±200 μ. από το δημόσιο δρόμο Δραμεσιών-Κωστάνιανης σώζεται μεγάλο τμήμα από το κυρίως σώμα σαρκοφάγου λαξευμένης σε μονοκόμματο ασβεστολιθικό βράχο, διαστ. 1,40 × 1 και βάθ. 0,60 μ.

Πέρδικα

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής υπονόμου στην αυλή της οικίας Φώτη Ζιάκα, αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος, συλημένος, διαστ. 1,90 × 0,85 μ. Στις τρεις πλευρές του έφερε λαξευμένες ασβεστολιθικές πλάκες, πάχ. 0,10 μ., ενώ η βόρεια στενή πλευρά ήταν χτισμένη με μικρές πέτρες. Ο τάφος είχε βάθος 0,80 μ. και δάπεδο στρωμένο με κομμάτια ασβεστολιθικών πλακών. Βρέθηκαν υπολείμματα του σκελετού, ένα καστανόβαφο αγγείο και λίγα όστρακα από άβαφα αγγεία των ύστερων ελληνιστικών χρόνων.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Τύρια Κρανιάς

Νότια του χωριού και σε απόσταση περίπου 50 μ. δυτικά από το εκκλησάκι της Κοίμησης της Θεοτόκου στη βόρεια όχθη ρέματος φάνηκε μετά από βροχές η εξωτερική όψη τοίχου και τμήματος ασβεστολιθικών πλακών που ανήκουν σε τοιχώματα κιβωτιόσχημων τάφων.

Νικόπολη

Στον αγρό του Ιωάννη Κουρεμένου βορειοδυτικά του νυμφαίου του ρωμαϊκού υδραγωγείου (Μπούφι) βρέθηκε και μεταφέρθηκε στο Μουσείο Νικοπόλεως ακέραιο αναθηματικό ασβεστολιθικό βάθρο, ύψ. 0,65 μ., πλ. 0,38 και πάχ. 0,50 μ. Στην μπροστινή επιφάνεια σε τέσσερις στίχους υπάρχει η επιγραφή[33]: *Σαβίνιη/Σεβαστίη/'Αρμέμιδι/Κελκαίαι.*

Καμαρίνα

Νοτιοδυτικά του αρχαιολογικού χώρου της Κασσώπης, κατά τη διάρκεια εργασιών διαμόρφωσης των πρανών του δρόμου Καμαρίνας-Κρυοπηγής βρέθηκε κοντά στο εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία τμήμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης[34] από ασβεστόλιθο, σωζ. ύψ. 0,75, σωζ. πλ. 0,62 και πάχ. 0,16 μ. Διατηρεί τμήμα της επάνω οριζόντιας επιφάνειας και τμήματα από δύο επάλληλες πινακίδες με διπλό πλαίσιο, μέσα στις οποίες με ανάγλυφα γράμματα σώζεται η επιγραφή: *Νίκανδ[ρος]/'Αρίστωνο[ς]·* παρακάτω σε ελεύθερο πεδίο που ορίζεται με περιτένεια στις κατακόρυφες πλευρές διακρίνεται εγχάρακτη επιγραφή δυσανάγνωστη λόγω διάβρωσης της επιφάνειας του λίθου: *Χα[ῖ]ρ[ε].*

Στην επάνω οριζόντια επιφάνεια υπάρχει ορθογώνιος τόρμος, διαστ. 0,06 × 0,03 × 0,02 μ., για τη στερέωση κάποιου αφιερώματος.

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Λευκάδα

Στην περιοχή Μάρμαρο βρέθηκε και μεταφέρθηκε από το φύλακα Αρχαιοτήτων Λευκάδας Παν. Κονιδάρη το πάνω μισό απλής ενεπίγραφης στήλης από ασβεστόλιθο[35], μεγ. σωζ. ύψ. 0,23, πλ. 0,25, πάχ. 0.08 μ. Στο ελεύθερο πεδίο με εγχάρακτα γράμματα σώζεται η επιγραφή: *Κάλλιοι.*

Από την ίδια περιοχή προέρχεται άλλη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από ασβεστόλιθο, που της

32. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 486, Σχέδ. 5.

33. Επιγραφή στην αυτοκράτειρα Σαβίνα και την 'Αρτεμη Κελκαία υπάρχει σ' άλλους τρεις ενεπίγραφους αναθηματικούς βωμούς που βρέθηκαν σε διάφορες θέσεις της Νικοπόλεως και φυλάγονται στο εκεί μουσείο. Η ύπαρξη ιερού της 'Αρτεμης Κελκαίας μαρτυρείται και από την επιγραφή αριθ. 80 του Μουσείου Νικοπόλεως, βλ. Χρ. Τσουβάρα-Σούλη, Η λατρεία των γυναικείων θεοτήτων εις την Αρχαίαν 'Ηπειρον, σ. 29 και υποσημ. 211-213 και 214.

34. Η στήλη ανήκει στη γνωστή κατηγορία των στηλών της βορειοδυτικής Ελλάδας βλ. M. Fraser-Ronne, Boetian and West Greek Tombstones, Lund 1957, σ. 141 και άλλη στήλη από την Καμαρίνα, Ηπειρ. Χρονικά 23 (1981), σ. 120, σημ. 3 και χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ., η τεχνική των ανάγλυφων γραμμάτων στη βορειοδυτική Ελλάδα εμφανίζεται στην ελληνιστική εποχή και μάλιστα στον 3ο αι. π.Χ., όπως και το *Χαῖρε.*

35. Για τις στήλες της Λευκάδας βλ. Ιω. Σταματέλου, Συλλογή Λευκαδίων επιγραφών στην Εφημερίδα Φιλομαθών, 20 Δεκεμβρίου 1868, Χ. Μαχαιρά, Η νήσος Λευκάς, σ. 494, κ.έ. 16. IX και ΑΜ 27 (1902), σ. 353 και 368.

λείπει το κατώτερο τμήμα, μεγ. σωζ. ύψ. 0,42, πλ. 0,27, πάχ. 0,14 μ. Ψηλά σε ελεύθερο πεδίο που ορίζεται από περιτένεια στην οριζόντια και κατακόρυφη πλευρά υπάρχει εγχάρακτη η επιγραφή: *ΛΑΜΗΡΙΩ*.

Καρυώτες

Από τη θέση Αυτάντζες προέρχεται η πάνω δεξιά γωνία ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης, μεγ. σωζ. ύψ. 0,45, μεγ. σωζ. πλ. 0,19, πάχ. 0,10 μ. που σώζει εγχάρακτο το γράμμα *Π*[36].

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Άρτα

Τείχος Αμβρακίας[37]

Από τον Ιανουάριο μέχρι το τέλος Απριλίου το αναστηλωτικό συνεργείο της Εφορείας με επικεφαλής τον αρχιτεχνίτη Γιάννη Τσεύλικο ασχολήθηκε με τη στερέωση και συντήρηση του τείχους της Αμβρακίας: α) στο τμήμα του τείχους που σώζεται στη βάση του βυζαντινού φρουρίου κατά μήκος της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Άρτας και β) στο τμήμα του τείχους που διατηρείται κάτω από τον περίβολο της Μητρόπολης.

Και στα δύο τμήματα έγιναν αρμολογήματα, αποφράξεις των κενών μεταξύ των δόμων καθώς και εργασίες συμπλήρωσης στη βάση στα σημεία που διαπιστώθηκαν επικίνδυνες ρωγμές και μετατόπιση των κατώτερων δόμων.

Στην ανατολική πλευρά του φρουρίου αφαιρέθηκε νεότερη (μεταβυζαντινή) τοιχοδομία που κάλυπτε μεγάλο τμήμα της όψης του τείχους. Είναι χτισμένο από ασβεστολιθικούς ογκολίθους κατά το ψευδοϊσοδομικό σύστημα και έχει μήκος περίπου 15 και ύψος 4 μ. (Πίν. 70 α, γ).

Κάστρο Ρωγών[38]

Από τα μέσα Νοεμβρίου μέχρι και το τέλος Δεκεμβρίου έγιναν εργασίες στερέωσης σε διάφορα τμήματα του τείχους της αρχαίας ακρόπολης (Βουχέτιο). Οι εργασίες περιορίστηκαν στη νότια και νοτιοδυτική πλευρά της ακρόπολης μεταξύ των πύργων Ι-ΙΔ και στους πύργους της νότιας πλευράς (Πίν. 70 β) κυρίως στα σημεία που διαπιστώθηκαν επικίνδυνες ρωγμές και μετατοπίσεις των κατώτερων δόμων, καθώς και στο τμήμα του εσωτερικού περιβόλου και στο σημείο του πύργου Π και στο τμήμα από τον πύργο ΙΒ έως τον πύργο ΙΣΤ.

Παράλληλα έγιναν εκτεταμένοι καθαρισμοί των τειχών από την αυτοφυή βλάστηση που είχε αναπτυχθεί στις ρωγμές και στα κενά των λίθων.

Κασσώπη

Επί ένα μήνα περίπου από τα μέσα Ιουνίου μέχρι τα τέλη Ιουλίου έγιναν στερεωτικές εργασίες στο βόρειο τοίχο του καταγωγίου που χρησίμευε και ως ανάλημμα δρόμου της αρχαίας πόλης. Παράλληλα με τις στερεωτικές εργασίες αφαιρέθηκαν οι δύο ανώτερες σειρές του πολυγωνικού τοίχου και ξανατοποθετήθηκαν στη θέση τους επειδή είχαν μετατοπιστεί και κινδύνευαν (Πίν. 70 δ). Παράλληλα στερεώθηκαν τοίχοι των οικιών που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια ανασκαφής που έγινε από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Δάκαρη[39].

Άγιος Γεώργιος Πρέβεζας[40]

Ρωμαϊκό υδραγωγείο Νικοπόλεως

Έγινε καθαρισμός των τόξων της γέφυρας του υδραγωγείου που σώζονται στην κοίτη του ποταμού Λούρου δίπλα στις πηγές από τις οποίες μεταφερόταν το νερό στη Νικόπολη.

Πυκνή βλάστηση από θάμνους και δέντρα με την πάροδο του χρόνου είχε καλύψει την επιφάνεια του αγωγού που στηρίζουν τα τόξα (Πίν. 71 α-β) με αποτέλεσμα να μη διακρίνεται το μνημείο αλλά και να προκληθούν ρωγμές και αποκολλήσεις τμημάτων από τις ρίζες των δέντρων. Έτσι το μνημείο αξιοποιήθηκε αφού αποκαλύφθηκε σε μήκος 100 και ύψος ± 13 μ.

Έχει δύο επάλληλες σειρές τοξοστοιχιών, στην κορυφή της δεύτερης, πλ. ±3,50 μ., ήταν χτισμένος ο υδαταγωγός, ο οποίος είχε ύψος 1,20 και πλάτος 0,75 μ. Επίσης έγινε αποχωμάτωση του αγωγού που μετέφερε το νερό από τις πηγές μέχρι την τοξωτή γέφυρα σε μήκος 150 μ. Αποκαλύφθηκε ότι είναι ορθογώνιας τομής με τοξωτή οροφή (Πίν. 71 γ).

Νεκρομαντείο Μεσοποτάμου

Κατά τον Ιούλιο και Αύγουστο συνεχίστηκαν οι

36. Με το γράμμα *Π(αις)* υπάρχουν άλλες δύο στήλες στην Αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας, η εκτεθειμένη (αριθ. ευρ. 441) βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 353, Πίν. 335 ζ, και άλλη η οποία, όπως αναφέρει ο Ιω. Σταματέλος που τη δημοσίευσε, χάθηκε, βλ. Εφημερίς Φιλομαθών, ό.π., αριθ. 36 και Χ. Μαχαιρά, ό.π., σ. 54.

37. Ηπ. Εστία 16 (1967), σ. 479. N. Hammond, Epirus, 1967, σ. 140 κ.ε. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 590, 592.

38. Επ. Επ. Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Δωδώνη ΣΤ (1977), σ. 201-34. Δάκαρη, Κασσωπαία, 1971, σ. 32, 59, 88, 177-183 και N. Hammond, Epirus, 1967, σ. 57-61.

39. ΠΑΕ 1952, σ. 331 κ.ε., ΠΑΕ 1953, σ. 164-174, ΠΑΕ 1954, σ. 201-209.

40. Για την ανασκαφή της Κασσώπης που έγινε από τον κ. Σωτ. Δάκαρη σε συνεργασία με τους Γερμανούς αρχιτέκτονες-αρχαιολόγους W. Hoepfner και Schwandner βλ. έκθεση ΠΑΕ 1978, σ. 99-106, πίν. 81-83. ΑΔ 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 194· 19 (1964): Χρονικά, σ. 309. ΑΕ 1950-51, σ. 39-40. ΠΑΕ 1913-1914, σ. 91.

εργασίες στερέωσης του πολυγωνικού εξωτερικού περιβόλου του ιερού[41].

Οι εργασίες έγιναν στο νότιο τμήμα του δυτικού τοίχου από το οποίο πολλοί ογκόλιθοι από τις ανώτερες σειρές είχαν πέσει έξω από τον περίβολο. Πρώτα στερεώθηκε ο κατώτερος δόμος που παρουσίαζε απόκλιση και τοποθετήθηκαν στα κενά οι ογκόλιθοι των οποίων η θέση ταυτίστηκε με βεβαιότητα (Πίν. 72 α). Παρόμοιες εργασίες έγιναν και στο δυτικό μισό του νότιου τοίχου του περιβόλου, στο οποίο οι εργασίες μετακίνησης και τοποθέτησης των ογκολίθων παρουσίαζε σημαντικές δυσκολίες, δεδομένου ότι ο λόφος του ιερού έχει μεγάλη κλίση και οι ογκόλιθοι είχαν πέσει στις απόκρημνες πλαγιές σε βάθος 20-25 μ. Στη βόρεια πλευρά του περιβόλου παράλληλα με τις στερεωτικές εργασίες αποκαταστάθηκε και η αρχαία είσοδος στο ιερό (Πίν. 72 β), η οποία άρχισε να χρησιμοποιείται ως είσοδος στον αρχαιολογικό χώρο.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ-ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ

Δωδώνη

Για πρώτη φορά έγινε καθαρισμός από την αυτοφυή βλάστηση και τους θάμνους σε έκταση στο χώρο μεταξύ του βουλευτηρίου, της παλαιοχριστιανικής βασιλικής και του τείχους της ακρόπολης το οποίο έγινε ορατό από το χώρο του ιερού.

Άρτα

Έγινε καθαρισμός και διαμόρφωση του χώρου κατά μήκος του τμήματος του τείχους της Αμβρακίας σε μήκος 150 μ. που σώζεται στην ανατολική και βορειοανατολική πλευρά του βυζαντινού φρουρίου της Άρτας (Πίν. 72 γ-δ). Έγινε περίφραξη του απαλλοτριωμένου οικοπέδου πρώην ιδιοκτησίας Μποτίλια δίπλα στο μεσαιωνικό φρούριο.

Τοποθετήθηκαν δίγλωσσες ενδεικτικές μεταλλικές πινακίδες στους αρχαιολογικούς χώρους της Άρτας, δηλαδή τον αρχαϊκό ναό, το μικρό θέατρο και το τμήμα του τείχους που σώζεται στην οδό Κρυστάλλη.

Άγιος Γεώργιος

Σπήλαιο Ασπροχάλικο

Έγινε καθαρισμός του παλαιολιθικού σπηλαίου, επισκευάστηκε η περίφραξη και τοποθετήθηκε δίγλωσση μεταλλική πινακίδα ενδεικτική για τη θέση του σπηλαίου πάνω στην εθνική οδό Άρτας-Ιωαννίνων.

Νικόπολη

Διαμορφώθηκε ο χώρος γύρω από το μουσείο με την έκθεση μεγάλων λίθινων αντικειμένων (σαρκοφάγων, αρχιτεκτονικών μελών, βάθρων κ.τ.λ.) και περιφράχθηκε το τμήμα του αρχαιολογικού χώρου που περιλαμβάνεται μεταξύ του παλαιοχριστιανικού τείχους δυτικά της εθνικής οδού Άρτας-Πρέβεζας και ανατολικά σειράς ρωμαϊκών ερειπίων. Για πρώτη φορά έγινε συστηματικός καθαρισμός του σταδίου από τη βλάστηση κυρίως στο χώρο της ανατολικής σφενδόνης. Όπως κάθε χρόνο καθαρίστηκαν από την αυτοφυή βλάστηση το ωδείο, το θέατρο, τα Μπεντένια και πολλά άλλα ρωμαϊκά ερείπια που σώζονται διάσπαρτα μέσα στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο της Νικοπόλεως.

Σήραγγα υδραγωγείου

Έγινε καθαρισμός της εισόδου της σήραγγας στην οποία τοποθετήθηκε ξύλινη πόρτα για την ασφάλεια και καθαριότητα του χώρου.

Κασσώπη

Στον αρχαιολογικό χώρο της Κασσώπης έγινε διαμόρφωση του χώρου της εισόδου με περίφραξη από συρματόπλεγμα και τοποθέτηση τετράφυλλης πόρτας. Δίγλωσση μεταλλική ενδεικτική πινακίδα τοποθετήθηκε στη συμβολή του επαρχιακού δρόμου Καμαρίνας-Κρυοπηγής με το δρόμο που οδηγεί στον αρχαιολογικό χώρο, για την πληροφόρηση των επισκεπτών.

Λευκάδα

Περιφράχθηκαν αφού διαμορφώθηκαν οι αρχαιολογικοί χώροι Καρυωτών (αρχαία Λευκάδα), Στενού στο Νυδρί Λευκάδας (τάφοι Dörpfeld), το λατρευτικό σπήλαιο στο Φρύνι και η Χοιροσπηλιά στον Εύγηρο Λευκάδας.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

41. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 147.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Η 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων επεξέτεινε από το 1978[1] την αρμοδιότητά της, πέρα από την Ήπειρο, την Κέρκυρα και τη Λευκάδα, και στο νομό Αιτωλοακαρνανίας, σύμφωνα με το νέο Οργανισμό του ΥΠΠΕ (1977), καλύπτοντας ολόκληρη τη βορειοδυτική Ελλάδα — έκταση που αντιστοιχεί σε τρεις Εφορείες Κλασικών Αρχαιοτήτων. Αλλ' ενώ αυξήθηκαν οι υποχρεώσεις της, το προσωπικό παρέμεινε το ίδιο, και κανένα από τα πιεστικά προβλήματά της δεν επιλύθηκε, παρά τις εκκλήσεις στην Κεντρική Υπηρεσία.

Στην Εφορεία υπηρέτησαν δύο έκτακτοι αρχαιολόγοι οι Ευγ. Χαλκιά από τον Ιούνιο και Δημ. Κωνστάντιος καθώς και οι αρχιτέκτονες Θ. Θεοφύλακτος και Ε. Χρυσού. Τα συνεργεία συντηρητών εξακολούθησαν να είναι υπό την έμπειρη εποπτεία του ζωγράφου-συντηρητή Στ. Μπαλτογιάννη, με καθοδήγηση του αρχιτεχνίτη Χαρ. Λιωνή σε ό,τι αφορούσε τις τοιχογραφίες, ο αρχιτεχνίτης Χρ. Αρχιμανδρίτης συνέχισε να είναι επικεφαλής στα συνεργεία συντήρησης εικόνων.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ιωάννινα

Φρούριο

Η νοτιοανατολική ακρόπολη του φρουρίου (Ίτς-Καλέ) αποτελεί ίσως τον αρχικό πυρήνα του μεσαιωνικού κάστρου[2] (Σχέδ. 1, Α και 2). Εδώ ισχύει ό,τι για ολόκληρο το φρούριο, λείπει δηλαδή ολοκληρωμένη αρχαιολογική έρευνα για τα σωζόμενα κτίρια και εκκρεμεί το θέμα των συστηματικών ανασκαφών, για να διευκρινιστεί τι ανήκει στην εποχή του Αλή Πασά (1788-1822), τι σώζεται από τις προηγούμενες φάσεις και ποιά τμήματα είναι νεότερα[3].

Εφέτος η 8η Μεραρχία εκκένωσε όλη την έκταση του Ίτς-Καλέ, που ήταν επιταγμένη επί δεκαετίες, και την παρέδωσε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Όπως φαίνεται και από το τοπογραφικό (Σχέδ. 2), εκτός από το νεόχτιστο τ. βασιλικό περίπτερο και τον επίσης σύγχρονο ναό των Ταξιαρχών, σώζονται ευάριθμα ακέραια κτίσματα ποικίλων εποχών, καθώς και μεγάλο καμαροσκεπές συγκρότημα, που σήμερα βρίσκεται κάτω από το έδαφος και εν μέρει σε ερειπιώδη κατάσταση, δεξιά της κυρίας εισόδου[4].

Με την προοπτική μεταφοράς της Εφορείας στο περίπτερο, καταρτίστηκε πρόγραμμα για τη συστηματική έρευνα, αποκατάσταση, συντήρηση και αξιοποίηση ολόκληρου του χώρου της ακρόπολης.

α) «Μεγάλη πυριτιδαποθήκη». Στα βορειοδυτικά υψώνεται μεγάλο διώροφο επίμηκες κτίσμα, διαστ. 36 × 20 μ., που πιθανότατα χρησίμευε για στρατιωτικούς σκοπούς (στρατωνισμό σωματοφυλακής Αλή Πασά, αποθήκη πυρομαχικών ή εφοδίων κ.τ.λ.)[5] (Σχέδ. 2, αριθ. 10· Πίν. 73 α). Το κτίριο εκτεινόταν σε άλλο τόσο πλάτος προς τα βόρεια, όπως φανερώνει η σήμερα ακάλυπτη τοξοστοιχία στην πλευρά αυτή, η τοιχοποιία με τα φραγμένα τοξωτά ανοίγματα κ.τ.λ. (Πίν. 73 β). Το τμήμα τούτο καταστράφηκε από πυρκαγιά, όπως έδειξε η έρευνα κατά τις εργασίες αποκατάστασης, και είχε αντικατασταθεί με πρόχειρο χαμηλότερο υπόστεγο, για να προφυλάσσεται το ισόγειο (Πίν. 73 γ). Στη στενή δυτική πλευρά, το νότιο μέρος της καταλαμβάνεται από μονοκόμματο τετράγωνο πυργόμορφο κτίσμα (Πίν. 73 α), που η τοιχοδομία του δείχνει ότι χτίστηκε σύγχρονα ή λίγο μετά το υπόλοιπο κτίριο, αν και δε συνδέεται οργανικά μαζί του. Η είσοδός του βρίσκεται προς Δ. Στο εσωτερικό του ίχνη πάκτωσης δείχνουν ότι είχε ενδιάμεσα πατώματα. Το κτίσμα δε φέρει ανοίγματα, ώστε να υποθέσει κανένας ότι πρόκειται για εσωτερικό αμυντικό πύργο (réduit)[6]. Στο βόρειο τμήμα της ίδιας πλευράς σώζονται στον επάνω όροφο μόνο τμήματα της τοιχοποιίας, που δείχνουν αλλεπάλληλες επισκευές. Καλύτερα διατηρείται το ισόγειο: ο χώρος διαιρείται με κατά μήκος τοξωτές πεσσοστοιχίες, όπως και στον όροφο. Τα παράθυρα εδώ είναι πιθανόν τα αρχικά, ενώ στον όροφο ανακατασκευάστηκαν σε νεότερη εποχή (Πίν. 73 α). Η τοιχοδομία όλου του κτίσμα-

1. Στην παρούσα έκθεση, αναφέρονται και όσα έργα συνεχίστηκαν μέχρι τέλους του Μαρτίου 1979.

2. Χαριστήριον εις Ορλάνδον, Δ, σ. 23-27.

3. Συστηματικότερη προσπάθεια για την ερμηνεία των πηγών και ταύτιση των αντίστοιχων αρχιτεκτονημάτων έχει γίνει μόνο για τη μεσαιωνική φάση· βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 314· 20 (1965): Χρονικά, σ. 353-354, Ελληνικά 24 (1971), σ. 177 κ.ε., ό.π., σ. 133 κ.ε., Χαριστήριον εις Ορλάνδον, ό.π., Soustal, Die griechischen Quellen zur mittelalterlichen historischen Geographie von Epirus, Βιέννη 1975, σ. 78 με την παλιότερη βιβλιογραφία.

4. Ηπειρωτικά Μελετήματα, τεύχ. 1, Αθήναι 1887, σ. 24 κ.ε., όπου στοιχεία για τη χρήση των κτιρίων.

5. Για ευκολία, θ' αναφέρεται ως «αποθήκη» ή «μεγάλη πυριτιδαποθήκη», σε αντιδιαστολή με τη μικρή στα Β. του Φετιχιέ Τζαμιού (βλ. παρακάτω). Σημειώνεται επίσης ότι ο καθορισμός του προσανατολισμού στην περιγραφή της αποκλίνει ελαφρά του πραγματικού για λόγους σαφήνειας.

6. Ίσως πρόκειται για ένα είδος αποθήκης (σιτοβολώνας κ.τ.λ.).

τος σύγκειται από αργολιθοδομή με μικρούς λίθους, που κατά διαστήματα διακόπτεται από οριζόντιες λίθινες ταινίες. Το σύνολο δείχνει πως πρόκειται για κατασκευή όχι αρχαιότερη από την εποχή του Αλή Πασά[7].

Το συγκρότημα είχε υποστεί κατά καιρούς ποικίλες και εκτεταμένες αλλοιώσεις. Στη μακριά νότια πλευρά του άλλαξαν μορφή τα παράθυρα του ορόφου. Επίσης αυξήθηκε το αρχικό ύψος των περιμετρικών τοίχων για κατασκευή νέας κεραμοσκεπής, καθαιρέθηκαν και οι δύο πεσσοστοιχίες και μπαζώθηκε όλη η προς Β. έκταση που καλύφθηκε με στέγη από σχιστόπλακα (Πί ν. 73 γ), τα δάπεδα στρώθηκαν με τσιμέντο, το πυργόμορφο οικοδόμημα σκεπάστηκε επίσης με προεξέχουσα τσιμεντόπλακα κ.τ.λ. Η Εφορεία αποφάσισε να χρησιμοποιήσει επωφελώς το κτίριο, αποθηκεύοντας στο ισόγειο τα μη αναλώσιμα υλικά και μετατρέποντας τον όροφο σε εργαστήρια συντήρησης τοιχογραφιών, εικόνων κ.τ.λ. Για το σκοπό αυτό συντάχθηκε μελέτη για την αναστήλωση των κατεδαφισμένων τμημάτων και τη διαρρύθμιση του χώρου και φέτος έγιναν οι ακόλουθες εργασίες: Στο ισόγειο τοποθετήθηκαν σιδερένια προστατευτικά κιγκλιδώματα σε όλα τα παράθυρα και καθαρίστηκαν οι υπόγειες στοές που το περιβάλλουν από Α. και Β. Στον όροφο καθαιρέθηκε στη βόρεια μακριά πλευρά η νεότερη προσθήκη κι έγινε αποχωμάτωση μέχρι του δαπέδου του, ώστε ν' αναφανούν τα λείψανα της αρχικής κατασκευής (Πί ν. 73 β-γ). Κατά τις εργασίες συλλέχθηκαν μεγάλο πλήθος πήλινων καπνοσυρίγγων νεότερης εποχής. Τα ευδιάκριτα ίχνη πυρκαγιάς που παρατηρήθηκαν σε όλη την έκταση, δίνουν την αιτία καταστροφής της πτέρυγας. Αποφράχτηκε και αποκαταστάθηκε ο αποχετευτικός αγωγός που βρίσκεται σ' επαφή με τη βόρεια πλευρά, και κατά μήκος της ανατολικής τοποθετήθηκε συρμάτινη περίφραξη για λόγους ασφάλειας των επισκεπτών. Η νεότερη και εν μέρει σαθρή κεραμοσκεπή του ορόφου (Πί ν. 73 γ) καθαιρέθηκε, ελαττώθηκε το πρόσθετο ύψος των περιμετρικών τοίχων και κατασκευάστηκε νέα με σχιστόπλακα (Πί ν. 73 α). Επίσης ανακατασκευάστηκαν τα κονιάματα στο εσωτερικό του. Στο πυργοειδές νοτιοδυτικό κτίσμα αφαιρέθηκε η τσιμεντένια στέγη, δόθηκε μικρό ύψος στους περιμετρικούς τοίχους και κατασκευάστηκε πλακοστέγη (Πί ν. 73 α). Στο προς Β. συνεχόμενό του ερειπωμένο τμήμα αφαιρέθηκε η επίχωση για να γίνει σαφές το σχέδιο και οι οικοδομικές φάσεις και κατόπιν επιστρώθηκε το δάπεδο με τσιμέντο και μονώθηκε κατάλληλα. Σε ολόκληρο το προς Β. καταστραμμένο τμήμα του ορόφου, μετά τον καθαρισμό και τη σχεδίαση επιστρώθηκε το χωματένιο δάπεδο με τσιμέντο και μονώθηκε κατάλληλα για λόγους στεγάνωσης του ισογείου, και στο βόρειο άκρο του κατασκευάστηκε σε όλο το μήκος λίθινη προστατευτική κρηπίδα, ύψ. 0,30 μ. περίπου.

Για την ολοκλήρωση των εργασιών και τη μεταφορά των εργαστηρίων υπολείπεται η ανακατασκευή των ερειπωμένων τμημάτων, η εσωτερική διαρρύθμιση του χώρου και η τοποθέτηση των απαραίτητων εγκαταστάσεων νερού, ηλεκτρικού, θέρμανσης, κλιματισμού, ασφάλειας (αρχιτέκτονας Ελ. Χρυσού).

β) Πύλες. Η ακρόπολη διαθέτει ευάριθμες πύλες (Σχέδ. 2), από τις οποίες σε χρήση σήμερα είναι η κύρια είσοδος (βόρεια πλευρά εσωτερικού) και η εξωτερική στη νότια πλευρά (Σχέδ. 2, αριθ. 1 και 14 αντίστοιχα).

Η κεντρική (Σχέδ. 2, αριθ. 1) είναι διαμορφωμένη ως επιβλητικός πυλώνας. Δεξιά και αριστερά του υπήρχαν αρχικά στεγασμένοι χώροι, που επεκτείνονταν και πάνω από την πύλη, χρησιμεύοντας προφανώς ως δωμάτια των φρουρών. Σήμερα έχουν εξαφανιστεί από τη μεγάλη πυρκαγιά που κατέστρεψε και τα υπόλοιπα κτίσματα[8]. Ο πυλώνας έκλεινε με βαριά ξύλινη πόρτα, διακοσμημένη με μεγάλα «γυφτόκαρφα», που γκρεμίστηκε και μεγάλο μέρος της καταστράφηκε από στρατιωτικό όχημα την εποχή της δικτατορίας.

Για ανάδειξη της πύλης, ανακατασκευάστηκε το λιθόστρωτό της, τοποθετήθηκε φρεάτιο για τα νερά της βροχής και εξωτερικά χτίστηκαν δύο πλευρικά τοιχάρια για συγκράτηση του νέου οδοστρώματος. Επίσης έγινε μερική αποχωμάτωση στην εσωτερική πλευρά, για να διευκρινιστεί η μορφή και ο προορισμός των ερειπωμένων βοηθητικών εγκαταστάσεων (Πί ν. 73 δ). Οι εργασίες, που επέβλεψε ο αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος, θα συνεχιστούν το 1979.

Η νότια πύλη (Σχέδ. 2, αριθ. 14) έχει επίσης μνημειακή διαμόρφωση. Στην εσωτερική της πλευρά παίρνει τη μορφή επιμήκους καμαροσκεπούς διαδρόμου. Η αρχική θύρα δε σώζεται. Εικάζουμε ότι ήταν εξίσου ισχυρή με την προηγούμενη, εφόσον μάλιστα πρόκειται για εξωτερική πύλη του Κάστρου,

7. Ίδια ανοίγματα και λιθοδομία απαντώνται και στο υπόλοιπο Κάστρο, καθώς και σε άλλα φρούρια της ίδιας περιόδου (Άρτας, Πρέβεζας, Πέντε Πηγαδιών κ.τ.λ.).

8. Πρβλ. Χαριστήριον εις Ορλάνδον, ό.π., σ. 56 κ.ε. και εικ. 1 (έτους 1937), όπου φαίνεται καθαρά και το στρατιωτικό νοσοκομείο, στη θέση του σημερινού περιπτέρου. Πρβλ. και παραπάνω, υποσημ. 4. Η πύλη, σύμφωνα με την κτιτορική τουρκική επιγραφή, πήρε τη σημερινή της μορφή το 1843: Ηπειρ. Χρονικά 8 (1933), σ. 95, αριθ. ΙΖ΄.

Σχέδ. 1. Γενικό τοπογραφικό διάγραμμα Φρουρίου Ιωαννίνων.

Α. Ακρόπολη Ιτς-Καλέ. 1. Είσοδος Ιτς-Καλέ. 2. Παλιές αποθήκες. 3. Μαγειρεία Αλή Πασά. 4. Παλιά πυριτιδαποθήκη. 5. Φετιχέ τζαμί. 6. Τάφος του Αλή Πασά. 7. Βασιλικό περίπτερο στη θέση του παλατιού του Αλή Πασά. 8. Κυκλικός πύργος. 9. Παλιό θησαυροφυλάκιο. 10. Παλιές αποθήκες. 11. Παλιό λουτρό και κτίσματα σύγχρονα με τα υπόλοιπα. 12. Παλιοί στρατώνες. 13. Νεοκλασικό κτίσμα. 14. Νοτιοδυτική πύλη του Ιτς-Καλέ. 14α. Πύλη Αγίας Θεοδώρας. 14β. Μικρή Πύλη Αγίας Θεοδώρας. 14γ. Δευτερεύον άνοιγμα. Β. Ακρόπολη Ασλάν Πασά. 15. Είσοδος της Ακρόπολης Ασλάν Πασά. 16. Τζαμί Ασλάν Πασά. 17. Μαυσωλείο (τουρκικός τάφος). 18. Σπηλιά του Σκυλόσοφου. 19. Κελιά Μεντρεσέ. 20. Πύργος του Βοημούνδου. 20α. Πύλη Πύργου του Βοημούνδου. 21. Παλιά μαγειρεία. 22. Τουρκική Βιβλιοθήκη. 23. Σουφαρί Σεράι. 24. Παλιά κτίσματα σύγχρονα με τα υπόλοιπα. 25. Νεότερο οίκημα (νεοκλασικό). 26. Τούρκικα λουτρά. 27. Σπίτι του Πασά του Καλού (τωρινό σπίτι του Τσεκούρα). 28. Παλιές πυριτιδαποθήκες. 29. Συναγωγή. 30 Βυζαντινός Πύργος Θωμά Πρελιούμποβιτς. 31. Κυρία Είσοδος. 32. Πύλη οδού Ιουστινιανού. 33. Είσοδος αποθήκης. 34. Πύλη πυριτιδαποθήκης Πασά του Καλού. 35. Είσοδος σπιτιού Πασά του Καλού. 36. Πύλη Πασά του Καλού. 37. Βόρειος Είσοδος Φρουρίου. 38. Πύλη Σουφαρί Σεράι. 39. Πύλη κέντρου Κυράς Φροσύνης. 40. Πύλη Σκυλόσοφου. 41. Είσοδος σπηλαίων. 42. Είσοδος προτειχίσματος Ακρόπολης Ασλάν Πασά. 43. Ανατολική Είσοδος Ασλάν Πασά. 44. Ανατολική Πύλη. 45. Πύλη προς πυριτιδαποθήκη. 46. Πύλη προς περίπτερο. 47. Είσοδος οδού Μάνθου Οικονόμου. 48. Είσοδος σκάλας. 49. Πύλη οδού Εθνικής Αντιστάσεως. Προσκτίσματα που κατεδαφίστηκαν από το στρατό.

Σχέδ. 2. Τοπογραφικό διάγραμμα Ακρόπολης Ιτς-Καλέ Φρουρίου Ιωαννίνων.
1. Κεντρική πύλη Ακρόπολης Ιτς-Καλέ. 2. Παλιές αποθήκες. 3. Μαγειρεία Αλή Πασά. 4. Παλιά πυριτιδαποθήκη. 5. Φετιχιέ τζαμί. 6. Τάφος Αλή Πασά. 7. Βασιλικό περίπτερο στη θέση του παλατιού του Αλή Πασά. 8. Κυκλικός πύργος. 9. Παλιό θησαυροφυλάκιο. 10. Παλιές αποθήκες. 11. Παλιό λουτρό και κτίσματα σύγχρονα με τα υπόλοιπα. 12. Παλιοί στρατώνες. 13. Νεοκλασικό κτίσμα. 14. Νοτιοδυτική πύλη του Ιτς-Καλέ. 14α. Πύλη Αγίας Θεοδώρας. 14β. Μικρή Πύλη Αγίας Θεοδώρας. 14γ. Δευτερεύον άνοιγμα. 14δ. Πύλη προς περίπτερο.

που προστατευόταν από το χαμηλό προτείχισμα[9]. Οι εργασίες εδώ περιορίστηκαν στην κατασκευή λιθοστρώτου και διαμόρφωση του γύρω χώρου με ελαφριά κλίση προς τα έξω για την απομάκρυνση των νερών της βροχής και σε τοποθέτηση πρόχειρης περίφραξης.

γ) Τείχη. Η εσωτερική όψη του τείχους της βόρειας πλευράς, κοντά στη βορειοδυτική γωνία, καλυπτόταν από πυκνή βλάστηση, που κατέστρεφε βαθμιαία την οχύρωση. Για το λόγο αυτό άρχισε συστηματικός καθαρισμός.

δ) Φετιχιέ Τζαμί και τάφος Αλή Πασά. Στο τζαμί (Σ χ έ δ. 2, αριθ. 5· Π ί ν. 74 α)[10], που χρησίμευε παλιότερα ως αποθήκη υλικών της Εφορείας, αποφράχτηκαν όλα τα κάτω παράθυρα και τοποθετήθηκαν συρμάτινα πλέγματα, κατασκευάστηκε νέα πόρτα σε παλιό σχέδιο. Καθαιρέθηκαν επίσης νεότερα άτεχνα κονιάματα στις εξωτερικές πλευρές. Παράλληλα συντάχθηκε πρόγραμμα πλήρους αποκατάστασης του μνημείου[11], ως και αποκάλυψης των τοιχογραφιών κάτω από τα νεότερα επιχρίσματα.

Εμπρός από το Φετιχιέ βρίσκεται ο τάφος του Αλή Πασά (Σ χ έ δ. 2, αριθ. 6)[12]: προ πολλού εγκαταλειμμένος, είχε στερηθεί και το περίτεχνο σιδερένιο κουβούκλιό του[13]. Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης, αποκαλύφθηκαν δύο μαρμάρινες επιστέψεις τουρκικών επιτύμβιων στηλών. Ο χώρος καθαρίστηκε, σχεδιάστηκε και αποφασίστηκε σε προσεχή φάση να τοποθετηθεί νέο κουβούκλιο όμοιο με το παλιό, ώστε ο χώρος όλος να επανεύρει την παλιά του μορφή (Π ί ν. 74 β).

Τέλος ο χώρος γύρω από το Φετιχιέ, τη μικρή πυριτιδαποθήκη (Σ χ έ δ. 2, αριθ. 4)[14] και τα μαγειρεία (βλ. αμέσως πιο κάτω) καθαρίστηκε από τις επιχωματώσεις και από άχρηστα υλικά.

ε) Τουρκικά μαγειρεία. Στην ανατολική πλευρά του Ίτς-Καλέ, αριστερά της κύριας εισόδου, σώζεται ενδιαφέρον κτίριο μαγειρείων (Σ χ έ δ. 2, αριθ. 3). Τούτο είχε υποστεί πολλαπλές παραμορφώσεις και παλιότερα αναστηλώθηκε η νοτιοανατολική γωνία του, που είχε καταρρεύσει[15] (Π ί ν. 74 γ). Στις φετινές εργασίες καθαιρέθηκαν πρώτα τα νεότερα κονιάματα, κατόπιν αποκαλύφθηκε το παλιό λιθόστρωτο κατά μήκος της δυτικής πλευράς και τέλος, ήρθαν στην επιφάνεια θεμέλια προσκτισμάτων (δεξαμενής, προθαλάμου κ.τ.λ.), που εφάπτονται βόρεια και δυτικά του (Π ί ν. 74 δ). Τοποθετήθηκαν προστατευτικά πλέγματα στα παράθυρα και ξύλινη θύρα παλιάς μορφής, ώστε ν' αποφευχθεί περαιτέρω φθορά. Η Εφορεία θα συντάξει πρόγραμμα για την τελική αποκατάσταση και χρήση του κτιρίου.

στ) Τέως «βασιλικό περίπτερο» (Σ χ έ δ. 2, αριθ. 7)[16]. Ο Δήμος Ιωαννίνων από το Μάρτιο του 1974 μέχρι σήμερα το έχει ουσιαστικά εγκαταλείψει και το κτίριο έχει υποστεί σημαντικές ζημιές.

Μετά την αγορά του από το ΤΑΠΑ η Εφορεία εκπόνησε πλήρη μελέτη για τη μετατροπή του σε Μουσείο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης Ηπείρου (Σ χ έ δ. 3-5).

ζ) Κυκλικός πύργος. Στη μέση της ακρόπολης υψώνεται στρογγυλός πύργος, χτισμένος με επιμελημένο ισοδομικό σύστημα (Σ χ έ δ. 2, αριθ. 8· Π ί ν. 75 α). Το κτίσμα δε σώζεται ακέραιο[17]. Η μορφή και η θέση του εγείρουν πολλά ερωτηματικά για τη χρονολόγηση και τον αρχικό προορισμό του, για το λόγο αυτό αποφασίστηκε να διερευνηθεί. Προς το παρόν απομακρύνθηκαν μπάζα, που είχαν συσσωρευτεί στο εξωτερικό, και καθαιρέθηκε πρόχειρο αφοδευτήριο στη βόρεια πλευρά του. Οι εργασίες θα συνεχιστούν. Οι σχετικές ποικίλες τοπικές παραδόσεις φανερώνουν ότι ο πύργος είναι απομεινάρι πριν από την εποχή της οικοδομικής δραστηριότητας του Αλή Πασά. Προς αυτή την κατεύθυνση φαίνεται να παραπέμπουν και τα λείψανα τείχους που συνάπτονται με τη δυτική πλευρά του και που θα ερευνηθούν λεπτομερέστερα σε επόμενη φάση (Π ί ν. 75 β).

Σουφαρί Σεράι

Η 8η Μεραρχία παρέδωσε επίσης στην Εφορεία το συγκρότημα των κτιρίων που βρίσκονται στην ανατολική πλευρά του Κάστρου και είναι γνωστά ως

9. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 166. Η πύλη, σύμφωνα με την τουρκική κτιτορική επιγραφή, χτίστηκε το 1815 (Ηπειρ. Χρονικά 8 (1933), σ. 92, αριθ. ΙΓ΄).

10. Χαριστήριον εις Ορλάνδον, ό.π., σ. 27, 37, 57, με την παλιότερη βιβλιογραφία για το Φετιχιέ. Πρβλ. και Ηπειρ. Χρονικά 1 (1926), σ. 296.

11. Παλιότερες εργασίες: ΑΔ 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 198-199· 19 (1964): Χρονικά, σ. 314· 25 (1970): Χρονικά, σ. 315.

12. Σύμφωνα με σύγχρονες προς τα γεγονότα πηγές, το σώμα του Αλή τάφηκε δίπλα στης βεζύραινας: Χρονικό Ψαλίδα, Νέος Κουβαράς Β΄ (1962), σ. 91-92.

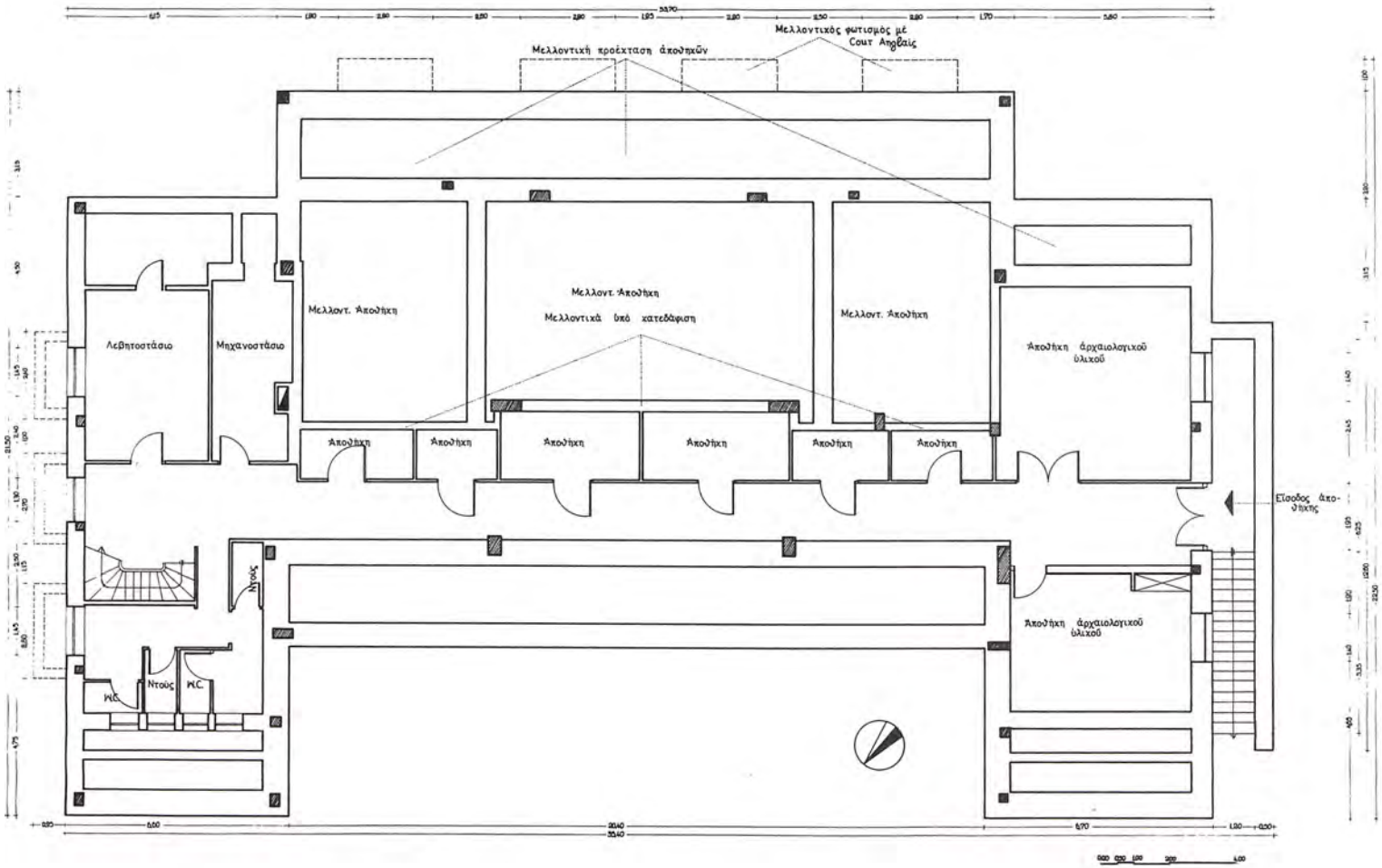
13. Χαριστήριον εις Ορλάνδον, ό.π., σ. 57, υποσημ. 2. Φωτογραφία στον Remèrard, Ali de Tèbèlen Pacha de Janina, 1744-1822, Παρίσι 1928, πίν. X1/2.

14. Έτσι αναφέρεται στο Χρονικό του Ψαλίδα, Νέος Κουβαράς Γ΄ (1965), σ. 117. Πρβλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 299.

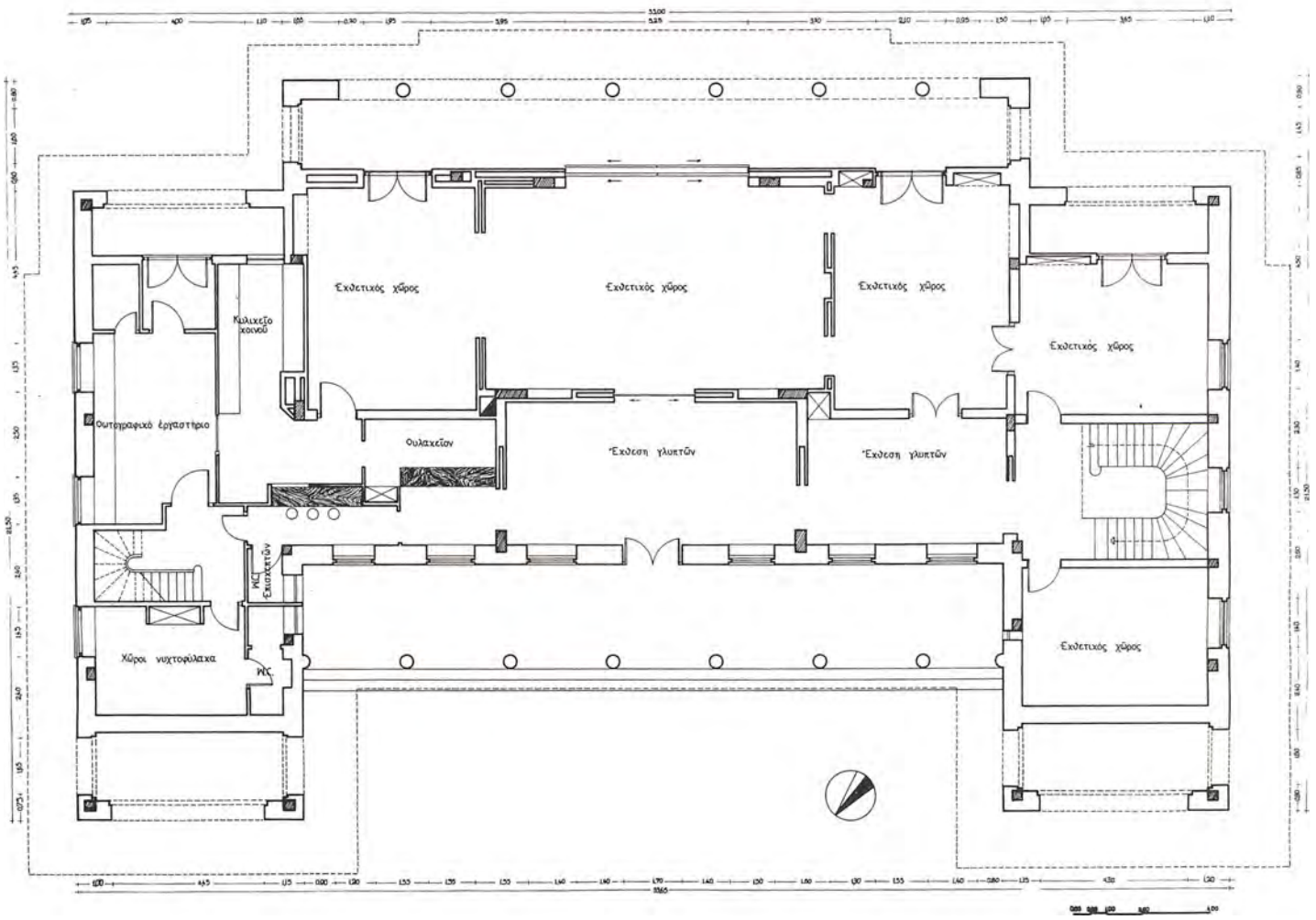
15. Ό.π., Ψαλίδας, ό.π.

16. Το περίπτερο είναι το τέταρτο κατά σειρά κτίριο στην ίδια θέση, πρώτα ήταν εδώ τα σεράγια του Αλή Πασά, κατόπιν το Διοικητήριο που κάηκε το 1870, ακολούθησε το Στρατιωτικό Νοσοκομείο και σήμερα το περίπτερο (πρβλ. υποσημ. 8). Τι υπήρχε στη βυζαντινή εποχή παραμένει προβληματικό βλ. Χαριστήριον εις Ορλάνδον, ό.π., σ. 57 κ.ε.

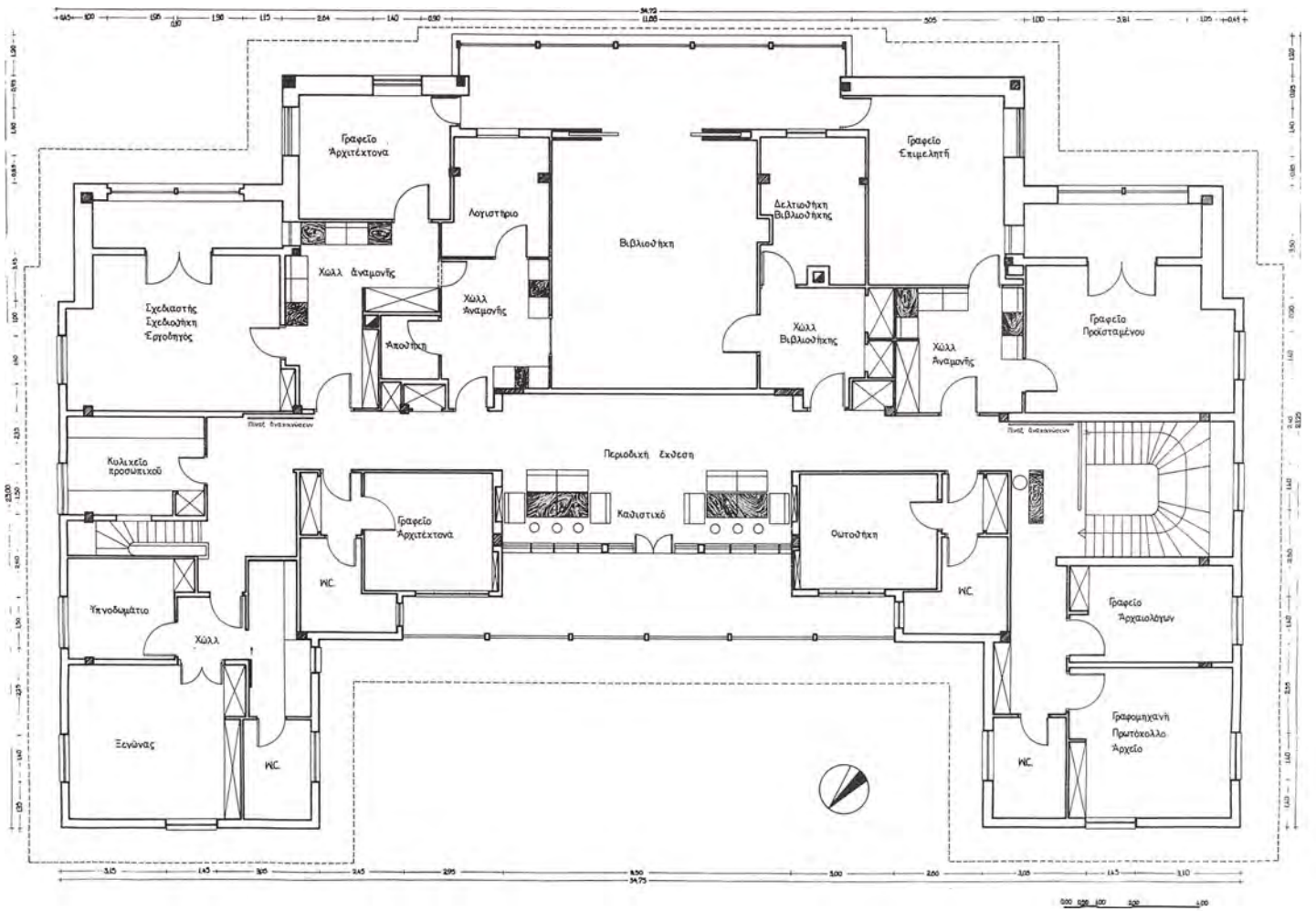
17. Παλιότερες εργασίες: ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 609.

Σχέδ. 3. Φρούριο Ιωαννίνων. Ιτς-Καλέ. Τ. Βασιλικό Περίπτερο. Κάτοψη υπογείου με τις προτάσεις χρήσης ως μουσείου.

Σχέδ. 4. Φρούριο Ιωαννίνων. Ιτς-Καλέ. Τ. Βασιλικό περίπτερο. Κάτοψη του ισογείου με τις προτάσεις χρήσης ως μουσείου.

Σχέδ. 5. Φρούριο Ιωαννίνων. Ιτς-Καλέ. Τ. Βασιλικό Περίπτερο. Κάτοψη ορόφου με τις προτάσεις χρήσης ως μουσείου.

Σουφαρί Σεράι (παλάτι των ιππέων) (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 23). Το κυρίως κτίσμα είναι ογκώδες ορθογώνιο διώροφο αρχιτεκτόνημα στη μέση ευρείας αυλής, με τοξωτή κλίμακα ανόδου στη νότια πλευρά. Στην ανατολική πλευρά σειρά συνεχόμενων δωματίων, ανεξάρτητων από το κυρίως κτίριο, ερείδονται στο τείχος, ενώ στη βόρεια και τη νότια είχαν ανεγερθεί πρόχειρα καταλύματα για τις ανάγκες της στρατιωτικής μονάδας οχημάτων που είχε επιτάξει το χώρο. Αξιοσημείωτο είναι, ότι συνορεύει με το παλιό τουρκικό χαμάμ[18] (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 26), με την τουρκική βιβλιοθήκη (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 22, βλ. και παρακάτω). Μαζί λοιπόν με την παρακείμενη ακρόπολη του Κάστρου (τον επάνω γουλάν των βυζαντινών χρόνων[19]) (Σ χ έ δ. 1, Β) αποτελεί συγκρότημα εξόχως ενδιαφέρον και αξιοθέατο, το δεύτερο σημαντικό ιστορικό πόλο του Κάστρου.

Το κυρίως Σουφαρί είναι χτισμένο με την τυπική αργολιθοδομή των δύο τελευταίων αιώνων της τουρκοκρατίας. Στην ουσία, πρόκειται για τέσσερα διώροφα παραλληλεπίπεδα κτίρια ενωμένα[20] (Π ί ν. 75 γ). Είχε υποστεί εκτεταμένες μετατροπές από τη στρατιωτική μονάδα που το χρησιμοποιούσε, κυρίως στα ανοίγματα του ισογείου. Το σύστημα διαχωρισμού των μερών μεταξύ τους είναι όμοιο με της «πυριτιδαποθήκης» στο Ίτς-Καλέ, δηλαδή πεσσοστοιχίες (πρβλ. παραπάνω, σ. 186)· στον όροφο είναι τούτο λιγότερο σαφές, γιατί οι κάθετες επιφάνειες είναι επιχρισμένες κι έχουν προστεθεί νεότεροι διαχωριστικοί τοίχοι.

Η Εφορεία φιλοδοξεί να μετατρέψει το κτίριο σε πολιτιστικό κέντρο, συνδέοντάς το οργανικά με τα γύρω μνημεία. Για το λόγο αυτό, πρώτη φροντίδα ήταν ν' απελευθερωθεί ο χώρος από τις κακότεχνες νεωτερικές κατασκευές. Με την πρόφρονα βοήθεια της 8ης Μεραρχίας και επίβλεψη του αρχιτέκτονα της Εφορείας Θ. Θεοφύλακτου καθαιρέθηκαν τα παραπήγματα της βόρειας και τα «τολ» της δυτικής πλευράς. Στη νότια επίσης καθαιρέθηκε το μακρό σκέλος του νεότερου ταυόσχημου κτιρίου και οι πίσω κοινόχρηστοι χώροι, ενώ διατηρήθηκε για μελλοντική χρήση ο μικρός οικίσκος με την αετωματική πρόσοψη. Έτσι, είναι πάλι άμεσα ορατή η οχύρωση της βορειοανατολικής εσωτερικής ακρόπολης. Κατόπιν ισοπεδώθηκε επιμελώς ο χώρος και περιφράχτηκε για ασφάλεια, αφού δόθηκε πάλι στην κυκλοφορία η παλιά προέκταση της οδού Προκοπίου. Ασφαλίστηκαν επίσης όλα τα ανοίγματα. Τέλος, καθαιρέθηκε νεότερο φυλάκιο στην τοξωτή κλίμακα ανόδου και στερεώθηκε τμήμα τοιχοποιίας της. Αναμένεται απόφαση της ΓΔΑΑ για την τελική χρήση του χώρου, που θα καθορίσει και τις υπόλοιπες εργασίες.

Πύλες

Κεντρική είσοδος του φρουρίου είναι η ισόπεδη πύλη του Κουρμανιού[21] στη δυτική πλευρά του, που ανήκει στην εποχή της τουρκοκρατίας[22] (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 31). Λίγο βορειότερά της ανοίγεται δεύτερη κύρια πύλη εισόδου με βαθμίδες στην εσωτερική της πλευρά (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 32). Το τείχος σε όλη τη δυτική πλευρά παρουσιάζει μέγα πάχος και περικλείει συνεχή θολωτό διάδρομο, που χρησίμευε ως καταφύγιο[23].

Στην πύλη του Κουρμανιού αποφράχτηκαν οι δύο θύρες και τα παράθυρα που διανοίγονται στα πλάγια του θολωτού διαβατικού και καθαρίστηκαν επιμελώς οι αμέσως συνεχόμενοι χώροι του περιδρόμου. Πλακοστρώθηκαν τα πεζοδρόμια του διαβατικού και τοποθετήθηκαν προστατευτικά κιγκλιδώματα στα αποκατασταθέντα ανοίγματα. Στερεώθηκε τμήμα τοιχοποιίας στην εσωτερική βόρεια πλευρά της πύλης και αποκαταστάθηκε το λιθόστρωτο στην αρχή της οδού Ιουστινιανού και σε όλο το διαβατικό. Στη νότια εσωτερική πλευρά έχει προστεθεί αντηρίδα για ενίσχυση του τείχους και κοντά της ανοίγεται θυρίδα που οδηγεί πάλι στο εσωτερικό του τείχους. Και εδώ αφαιρέθηκε η επιχωμάτωση και τοποθετήθηκε κιγκλίδωμα στη θυρίδα. Κατά την αποχωμάτωση διαπιστώθηκε η ύπαρξη αποχετευτικού αγωγού, που διατρυπούσε το τείχος (σήμερα καλύπτεται μέρος του από την αντηρίδα).

Στη διάρκεια των εργασιών δόθηκε η ευκαιρία να ξαναδιαπιστωθεί, ότι στο τμήμα τουλάχιστον που εκτείνεται μεταξύ του βυζαντινού *πύργου του Θωμά*[24] (Σ χ έ δ. 1, αριθ. 30), και της κεντρικής πύλης, η οχύρωση του Αλή Πασά συνέκλεισε το βυζαντινό τμήμα του φρουρίου, που είναι ευδιάκριτο στον υπόγειο χώρο που διανοίγεται νότια του διαβατικού.

18. Ηπειρ. Χρονικά 1 (1926), σ. 302 κ.ε., ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 298. Πρβλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 218.

19. Χαριστήριον εις Ορλάνδον, ό.π., σ. 19 κ.ε. και εικ. 1, 4.

20. Πρβλ. ό.π., εικ. 1.

21. Για το όνομα, βλ. Ηπειρωτικά Μελετήματα, ό.π., σ. 19. Είναι ατύχημα που το 1973-1974 δεν καταβλήθηκε προσπάθεια ν' αποτραπεί η ανέγερση κακότεχνης τετραώροφης πολυκατοικίας απέναντι ακριβώς από την είσοδο του κηρυγμένου ως μεσαιωνικού φρουρίου. Προσβάλλεται άμεσα το μνημείο, αλλ' αλλοιώθηκε καίρια και όλη η γύρω από αυτό περιοχή με τον παραδοσιακό της χαρακτήρα.

22. Χαριστήριον εις Ορλάνδον, ό.π., εικ. 7.

23. Πρβλ. την κάτοψή του ό.π., εικ. 1. Πιθανόν παρόμοιος διάδρομος σχηματίζεται και σε άλλα σημεία, απρόσιτα σήμερα λόγω έμφραξης των ανοιγμάτων.

24. Ό.π., σ. 73 κ.ε. και εικ. 14, 15.

Είναι επίσης πιθανό, ότι κι εδώ η πλινθοπερίκλειστη τοιχοδομία είναι προγενέστερη από τον πύργο του Θωμά, δηλαδή των αρχών του 13ου αι.[25]. Δεν κατορθώθηκε να εξακριβωθεί αν η βυζαντινή οχύρωση συνεχίζεται και προς Β. της πύλης, γιατί οι δίοδοι έχουν φραχτεί.

Στη βορειότερη πύλη αποχωματώθηκαν οι εκατέρωθεν χώροι του περιδρόμου, πλακοστρώθηκε η είσοδός τους και τοποθετήθηκαν κιγκλιδώματα. Τις εργασίες στις πύλες ανέλαβε ο αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος.

Τουρκική Βιβλιοθήκη

Στο πρόσφατα αναστηλωμένο μνημείο[26] έγιναν οι ακόλουθες συμπληρωματικές εργασίες: Αποκαταστάθηκαν τα έξι παράθυρα της κύριας αίθουσας του ορόφου και τοποθετήθηκαν προστατευτικά πλέγματα, συρράφτηκαν ρωγμές του τρούλου της και αρμολογήθηκαν σποραδικά οι εσωτερικές επιφάνειές της. Στο κιονοστήρικτο προστώο έγιναν εξαρχής όλα τα κονιάματα και ελήφθη μέριμνα για τη συντήρηση του ξύλινου σκελετού της στέγης του, που ήδη παρουσίαζε σημαντική φθορά. Τέλος, στον πλαϊνό λιθόστρωτο δρομίσκο ανακατασκευάστηκε μικρό τμήμα του, ώστε ν' απομακρύνονται από το μνημείο τα όμβρια (αρχιτέκτονας Ελ. Χρυσού).

Κτίρια Βελή Πασά

Νοτιοδυτικά από τα Λιθαρίτσια και σε επίπεδο χαμηλότερο από τα κτίρια της 8ης Μεραρχίας σώζονται δύο κτίσματα, που προσγράφονται στο Βελή, γιο του Αλή Πασά. Το ένα είναι τζαμί, ενώ το βορειότερό του πιθανόν αποτελούσε μεντρεσέ (ιεροδιδασκαλείο). Το τζαμί, που διαδέχτηκε παλιότερο τουρκικό κτίσμα, βρίσκεται κατά την παράδοση στη θέση παλιού ναού του Αγίου Στεφάνου[27]. Στην κάτοψή του (Σ χ έ δ. 6, αριθ. 1) διαφέρει από τα παλιότερά του του Ασλάν Πασά και του Φετιχιέ, που κατέχουν τις δύο ακροπόλεις του Κάστρου, είναι όμως αρκετά όμοιο με το ανέκδοτο Τζαμί της Καλούτσαινας, μολονότι το βορινό του τμήμα φαίνεται να προέρχεται από μεταγενέστερη προσθήκη. Ο μεντρεσές ακολουθεί διάταξη ανάλογη με εκείνη του ιεροδιδασκαλείου, που εκτείνεται στα Β. του τζαμιού του Ασλάν Πασά[28] (Σ χ έ δ. 6, αριθ. 2).

Αποφασίστηκε η αποκατάσταση των δύο μνημείων, που είχαν υποστεί πολλαπλές και σοβαρές αλλοιώσεις, παρά το ότι και παλιότερα είχε ληφθεί μέριμνα από την Υπηρεσία για τη διατήρησή τους[29].

Οι φετινές εργασίες ήταν οι εξής: Στο τζαμί κατεδαφίστηκε νεότερο πρόσκτισμα της νότιας πλευράς και πρόχειρο κτίσμα στη δυτική και ασφαλίστηκαν όλα τα ανοίγματα με πρόχειρα κουφώματα, αφού πριν αποκαταστάθηκαν στην αρχική τους μορφή. Στο μεντρεσέ καθαιρέθηκαν οι λιθοδομές, με τις οποίες είχαν εμφραγεί όλα τα ανοίγματα της τοξωτής κιονοστοιχίας που σχηματίζει προστώο στη δυτική πλευρά, και αφαιρέθηκαν τα πρόχειρα τσίγκινα προστεγάσματα (Π ί ν. 76 α). Ο χώρος μεταξύ των δύο κτιρίων απελευθερώθηκε από τις επάλληλες επιχωματώσεις και το πρόχειρο ενδιάμεσο στρατιωτικό κτίσμα. Το πρόγραμμα θα ολοκληρωθεί το 1979 (αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος).

Αρχοντικό Μισίου

Το ένα από τα τέσσερα προστατευόμενα αρχοντικά, που ακολουθεί την τοπική αρχιτεκτονική παράδοση, έχει περιγραφεί επανειλημμένα[30], αλλά συχνά επίσης έχει υποστεί βανδαλισμούς. Σε φετινές εργασίες, ανακατασκευάστηκε τμήμα του μανδρότοιχου, που είχε καταρρεύσει, στην πίσω αυλή, καθαιρέθηκε νεότερο τσιμεντένιο μπαλκόνι στην ίδια πλευρά[31] και ανακατασκευάστηκε ξύλινο και σε μικρότερες διαστάσεις, και στερεώθηκε πάλι το παράθυρο της οδού.

Εμπορική Σχολή

Το πρόσφατα κηρυγμένο κτίριο, έδρα του Ελληνικού Στρατού μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων, έχει εγκαταλειφθεί προ πολλού. Πρόκειται για διώροφο νεοκλασικίζον οίκημα με στοιχεία ανάμικτα από την τοπική αρχιτεκτονική. Οι μικρής έκτασης

25. Τούτο παρατήρησε πρώτος ο Σ. Δάκαρης, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 314. Πρβλ. Ελληνικά 24 (1971), σ. 178-179. Σημειώνεται, ότι η κεντρική πύλη υπέστη και μεταγενέστερες επεμβάσεις (1843, 1896): Ηπειρ. Χρονικά 8 (1933), αριθ. ΙΗ΄, ΚΑ΄.

26. ΑΑΑ VI (1973), σ. 415 κ.ε., ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 412 κ.ε.· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 599.

27. Ηπειρωτικά Μελετήματα, ό.π., σ. 27, 74, 77. Πρβλ. Χαριστήριον εις Ορλάνδον, ό.π., σ. 38-39 (όπου αναγράφεται ως Τσεκούρ-Τζαμί). Ορισμένα γλυπτά στο τζαμί ίσως προέρχονται από τα αρχαιότερα κτίσματα που υπήρχαν εδώ. Εύλογο επίσης είναι να υποθέσουμε, ότι το σημερινό διώροφο βοηθητικό κτίσμα της 8ης Μεραρχίας, κηρυγμένο ως μνημείο, κατέχει τη θέση του σεραγιού του άλλου γιού του Αλή Πασά, Μουχτάρ (πρβλ. Ηπειρωτικά Μελετήματα, ό.π., σ. 27). Αξιοσημείωτο είναι τέλος, ότι η εδώ ύπαρξη παλιάς μονής του Αγίου Στεφάνου επιβεβαιώνεται από τη λατρευτική πράξη που αναφέρει ο Λαμπρίδης (ό.π., σ. 77) και που διασώζεται μέχρι σήμερα. Για τα παλάτια των γιών του Αλή Πασά πρβλ. και το Χρονικό του Ψαλίδα, Νέος Κουβαράς Β΄ (1962), σ. 66 και Leake, Travels in Northern Greece, IV, Λονδίνο 1835, σ. 153 κ.έ.

28. Ηπειρ. Χρονικά 1 (1926), πίν. Ζ΄, εικ. 24, ό.π. 3 (1928), σ. 295 κ.ε., πίν. 2.

29. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 299 και 24 (1969): Χρονικά, σ. 255.

30. Ηπειρ. Χρονικά, ό.π., σ. 293, κ.ε., Ελληνικό Λαϊκό Σπίτι, Α΄ Αθήναι 1960, σ. 210.

31. Πρβλ. απεικόνιση: ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, Πίν. 415 ε.

εργασίες απέβλεψαν σε ασφάλιση του βόρειου φεγγίτη της στέγης, μερική ανακεράμωση, επισκευή των υδρορροών και γενικό καθαρισμό.

Κλειδωνιά Κόνιτσας[32]

Μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρα

Στον αρχαιότερο από τους έξι ναούς της Κλειδωνιάς[33] έγιναν οι ακόλουθες εργασίες. Στο εξωτερικό της ανατολικής πλευράς αφαιρέθηκε η επίχωση, ώστε ν' αποκαλυφθεί ολόκληρη η τοιχοδομία της αψίδας, που αποτελεί και το σπουδαιότερο αρχαιολογικά τμήμα του ναού, και ν' απαλλαγεί από τη διάβρωση της υγρασίας, που κατέστρεφε τις παραστάσεις στο τεταρτοκύκλιο της αψίδας. Επιδιορθώθηκε ολόκληρη η στέγη με τις σχιστόπλακες. Επιστρώθηκε το δάπεδο με σχιστόπλακες και διευθετήθηκε η αποχέτευση των ομβρίων προς τη νότια πλευρά. Στερεώθηκε ο αναλημματικός τοίχος της ανατολικής πλευράς. Στην αψίδα, αφαιρέθηκαν νεότερα επιχρίσματα, φράχτηκαν μικρορωγμές και αποκαταστάθηκαν τα κονιάματα[34] (Π ί ν. 76 β). Επαληθεύτηκε έτσι ότι η αψίδα ήταν αρχικά χτισμένη ολόκληρη με κανονικό πλινθοπερίκλειστο, που σώζεται ακέραιο στο κάτω τμήμα της, και ότι το αρχικό καθολικό εκτεινόταν προς Ν. και Β. πέρα από τα όρια του σημερινού (Π ί ν. 76 β), και περιορίστηκε κατόπιν στις σημερινές διαστάσεις, πράγμα που εξηγεί και τη διαφορά τοιχοδομίας ανατολικού και λοιπών τοίχων, όπως είχε ήδη παρατηρηθεί[35].

Στη βόρεια πλευρά, αποκόπηκε η άγρια βλάστηση, αλλά δεν επιχειρήθηκε αποχωμάτωση εξαιτίας των εδώ ταφών. Στο δυτικό τμήμα της ίδιας πλευράς αποκαταστάθηκε παλιότερο παράθυρο, με χαρακτηριστικό στένεμα προς τα έξω[36]. Τέλος, στερεώθηκαν τα περιγράμματα των τοιχογραφιών της αψίδας.

Κατά τις εργασίες, δόθηκε ευκαιρία για συμπληρωματικές διερευνήσεις. Δοκιμαστική τομή στο σημερινό τσιμεντένιο δάπεδο έδειξε ότι το παλιότερο ήταν με λίθινες πλάκες και πλίνθινο ομφάλιο στο κέντρο. Ενδιαφέρον ήταν τεμάχιο γλυπτού από ασβεστόλιθο που βρέθηκε στο παραγέμισμα του παραθύρου της βόρειας πλευράς. Έχει διαστάσεις 0,40 × 0,17 × 0,06 μ. και κοσμείται με φυτικό θέμα (κρινάνθεμα και τρίφυλλα), που το χρονολογούν στη βυζαντινή περίοδο[37]. Μεταφέρθηκε στο Μουσείο Ιωαννίνων (ΑΜ 425). Θεωρήθηκε τέλος σκόπιμο να συμπληρωθεί η αποτύπωση ολόκληρης της ανατολικής πλευράς (αρχιτέκτονας Ελ. Χρυσού).

Μονή Αγίων Αναργύρων

Έγιναν περιορισμένης έκτασης εργασίες συντήρησης στο καθολικό της μεταβυζαντινής μονής[38]. Συγκεκριμένα: αποκαταστάθηκε η πλακοσκεπή, φράχτηκαν μικρές ρωγμές στη νότια και δυτική πλευρά, καθώς και στο βόρειο τοίχο με τον παράπλευρο τυφλό χώρο («Κρυφό Σχολειό»). Τοποθετήθηκαν συρμάτινα πλέγματα στα παράθυρα και ελήφθη πρόνοια για τους ετοιμόρροπους τοίχους του γκρεμισμένου προστώου στην κύρια (δυτική) πλευρά. Στερεώθηκαν τέλος τα περιγράμματα των μεταβυζαντινών τοιχογραφιών (Π ί ν. 77 α).

Ραφταναίοι

Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου Πλάκας (ή Μουχουστίου)[39]

Η μονή βρίσκεται σε απομονωμένη θέση, στην αντίπερα όχθη του Άραχθου και κοντά στη γέφυρα της Πλάκας[40]. Κελιά σώζονται στην ανατολική πλευρά (επισκευασμένα σε νεότερες εποχές), στη δυτική βοηθητικοί χώροι (βορδοναρείο, αποθήκες κ.τ.λ.). Το καθολικό είναι σε ανάμικτο τύπο: μονόκλιτος σταυρεπίστεγος με ημιεξάπλευρους χορούς (εσωτερικά ημικυκλικούς) που προεξέχουν στην εγκάρσια κεραία, φέρει παράλληλα στο κέντρο του οκτάπλευρο τρούλο (Π ί ν. 77 β). Αψίδα ψηλή και εξωτερικά τρίπλευρη. Η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή σε οριζόντιες στρώσεις. Στη νότια κεραία, οριζόντια ανάγλυφη ταινία από πωρόλιθο[41]. Στο νότιο χορό, εξωτερικά, επιγραφή σε λίθο αναφέρει ανακαίνιση του ναού το έτος *αχξε-ζρογ* (= 1665 μ.Χ.). Ο ισοϋψής νάρθηκας χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ευδιάκριτο αρμό (Π ί ν. 77 β), και επειδή και οι τοιχογραφίες του είναι του 1694, πιθανόν χτίστηκε μετά τον

32. Για τον οικισμό και τα μνημεία: Ηπειρ. Χρονικά 19 (1975), σ. 3-120.

33. Ό.π., σ. 9-16.

34. Αποκατάσταση των κεραμοπλαστικών δεν κρίθηκε σκόπιμη, γιατί τα υπάρχοντα στοιχεία δε θεωρήθηκαν επαρκή. Παραμένει επίσης προβληματικό, εάν τα παραγεμίσματα (κάθετη πλίνθος, κουρασάνι) στη ζωφόρο των συνεχών Λ είναι αρχικά ή μεταγενέστερα.

35. Ό.π., σ. 9 κ.ε.

36. Τα υπόλοιπα παράθυρα (πλην της αψίδας) έχουν παραμορφωθεί μεταγενέστερα (ό.π., σ. 9-10).

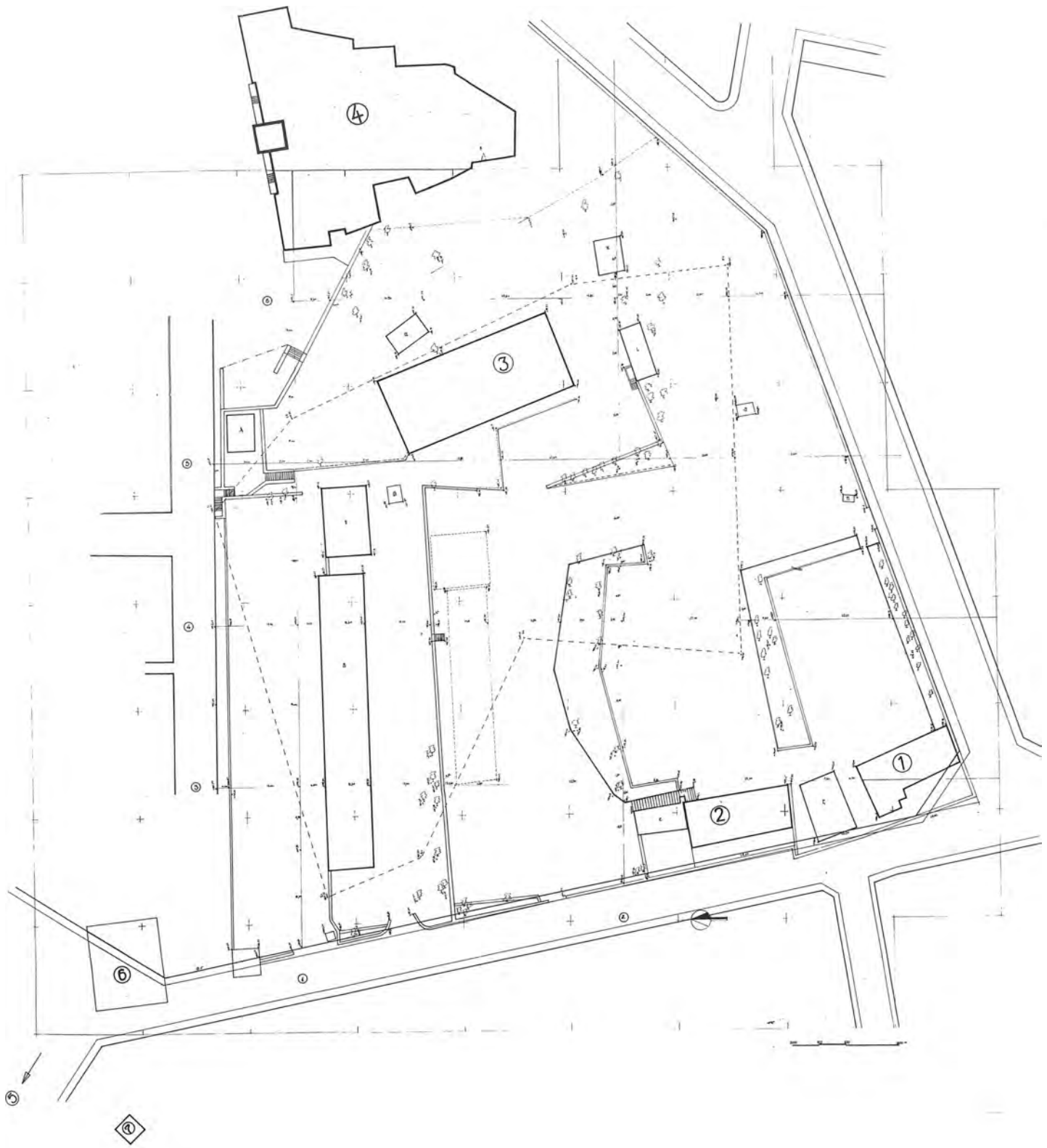
37. Έχουν ήδη αναφερθεί οι σχετικές μαρτυρίες, που ανάγουν το κτίσμα στη βυζαντινή εποχή, ό.π., σ. 15-16.

38. Ό.π., σ. 33-37.

39. Στοιχεία για τη μονή: Σεραφείμ Ξενόπουλος, Δοκίμιον περί Άρτης, Άρτα 1962, σ. 27.

40. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 158.

41. Παρόμοια και στη μονή Μέγγουλης Περιστεριού στο Πωγώνι (ανέκδοτη). Μαρμάρινες ανάγλυφες διακοσμήσεις σπανίζουν στους μεταβυζαντινούς ναούς της Ηπείρου.

Σχέδ. 6. Ιωάννινα. Κάτοψη χώρου ανάμεσα στα Λιθαρίτσια και το Πάρκο Στρατώνων.
1. Τζαμί Βελή Πασά. 2. Μεντρεσές. 3. Νεότερα στρατιωτικά μαγειρεία. 4. Προμαχώνας Λιθαρίτσια. 5. Κύριο κτίριο 8ης Μεραρχίας. 6. Βοηθητικό κτίριο 8ης Μεραρχίας. 7. Πύργος παλιού ρολογιού. 1, 2, 4, 5, 6, 7: Ιστορικά διατηρητέα μνημεία, α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ, ι, κ: Στρατιωτικά κτίρια.

κυρίως ναό. Η είσοδος γίνεται από τη νότια πλευρά του ναού, διαμορφωμένη σε προστώο με χτιστό κουβούκλιο, και από τις θύρες του νάρθηκα. Τα παράθυρα λίγα και μικρών διαστάσεων.

Στο ναό σώζεται το επιχρυσωμένο ξυλόγλυπτο, σε χαμηλό ανάγλυφο, τέμπλο. Οι τοιχογραφίες, που καλύπτουν όλες τις επιφάνειες, είναι αμαυρές από την αιθάλη. Το εικονογραφικό πρόγραμμα δεν παρουσιάζει ιδιορρυθμίες (στη δυτική καμάρα εικονογραφείται ο Ακάθιστος Ύμνος). Κυριαρχούν γενικά ζωηρά χρώματα και τα πρόσωπα είναι στρογγυλά, *terminus ante quem* το 1694 (Π ί ν. 78 β).

Του νάρθηκα οι τοιχογραφίες, σύμφωνα με την επιγραφή στη δυτική του θύρα (Π ί ν. 78 γ), εκτελέστηκαν το 1694. Το εικονογραφικό πρόγραμμα είναι ανάμικτο: Αίνοι στον τυφλό τρούλο (φουρνικό), στον ανατολικό τοίχο σκηνές της Π. Διαθήκης, στους υπόλοιπους άγιοι (Π ί ν. 78 α), μαρτύρια ή παραβολές της Κ. Διαθήκης. Υπάρχουν και μεταγενέστερες επεμβάσεις: στην εντοιχισμένη βόρεια θύρα απεικονίστηκε ο νεομάρτυρας Ιωάννης ο εξ Ιωαννίνων († 1526)[42]. Στις παραστάσεις της Θεοτόκου και του Χριστού, στον ανατολικό τοίχο, χαράγματα του 1722 και 1743.

Από τις εδώ εικόνες, που φυλάγονται σήμερα στον παρακείμενο οικισμό, αναφέρουμε:

α) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (διαστ. 0,69 × 0,87 μ.), 17ου αι.

β) Χριστός ένθρονος (διαστ. 0,68 × 0,92 μ.), έργο του *Δημητρίου ἐκ Κλεισούρας,* έτους 1759[43].

γ) Χριστός ένθρονος (διαστ. 1,02 × 0,55 μ.), με ανάγλυφο κορδόνι στο πλαίσιο. Τέλους 17ου ή αρχών 18ου αι. Διατήρηση κακή.

δ) Γενέσιο Θεοτόκου (διαστ. 1,03 × 0,54 μ.), επίσης με ανάγλυφο κορδόνι. Τα πρόσωπα τείνουν προς το λαϊκό ύφος. Έργο του 17ου αι. Διατήρηση μέτρια.

ε) Βημόθυρα με παράσταση του Ευαγγελισμού (διαστ. 0,35 × 0,36 μ. το καθένα), αφιέρωμα του ηγουμένου Παρθενίου το 1684, σύμφωνα με επιγραφή.

στ) Δωδεκάορτο και Μεγάλη Δέηση, πιθανόν σύγχρονα με τα βημόθυρα.

Στο καθολικό έγιναν οι παρακάτω εργασίες. Στη βόρεια πλευρά αποκόπηκε η άγρια βλάστηση και στη φραγμένη θύρα του νάρθηκα αντικαταστάθηκε νεότερο άτεχνο αρμολόγημα. Στη νότια πλευρά αποξηλώθηκε το τσιμέντο που κάλυπτε το κουβούκλιο του προστώου και αντικαταστάθηκε με απλό επίχρισμα. Στη δυτική πλευρά φράχτηκε εξωτερική ρωγμή του νάρθηκα. Από τον τρούλο αφαιρέθηκε η νεότερη επικεράμωση και αντικαταστάθηκε με σχιστόπλακα, όπως ήταν αρχικά, συντηρήθηκε επίσης και η υπόλοιπη πλακοσκεπή. Στο εσωτερικό (κυρίως ναός-νάρθηκας) καταστραμμένοι ξύλινοι ελκυστήρες αντικαταστάθηκαν με αφανείς σιδερένιους. Τέλος, αποξέστηκαν άτεχνα κονιάματα από το ανεξάρτητο καμπαναριό της νότιας πλευράς (αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος).

Μονοδένδρι Ζαγορίου

Άγιος Αθανάσιος

Με κονδύλι που διέθεσε η Ριζάρειος Σχολή αποπερατώθηκε η πρώτη φάση εργασιών στον ενοριακό επιβλητικό ναό[44] (ανακατασκευή νότιας πλευράς κιονοστήρικτης στοάς, μετατροπή της βορειοδυτικής γωνίας της σε γραφείο του εφημέριου) (αρχιτέκτονας Ελ. Χρυσού).

Άνω Πεδινά (τ. Άνω Σούδενα) Ζαγορίου

Άγιος Δημήτριος[45]

Με αυτεπιστασία και με οικονομική ενίσχυση της Υπηρεσίας το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο ανέλαβε την ανακατασκευή της βόρειας πλευράς του κιονοστήρικτου προστώου, που είχε καταρρεύσει πρόσφατα.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Φρούριο

Συνεχίστηκαν και περατώθηκαν για τη φάση αυτή οι εργασίες στην εσωτερική βυζαντινή ακρόπολή του (κν. Καστράκι)[46]. Καταρχήν, συμπληρώθηκαν μικρά μέρη τοιχοποιίας (φωλιές) των εσωτερικών παρειών των τοίχων. Συμπληρώθηκε επίσης το λιθόστρωτο του περιδρόμου σε αρκετά σημεία. Στο δωμάτιο, που το υπέρθυρό του κοσμεί ανάγλυφο μονόγραμμα (;) *Φ*, επαναφέρθηκε στη θέση της η κλείδα του τόξου του δίλοβου παραθύρου και στερεώθηκε το ανώφλι της θύρας. Στη βόρεια πλευρά του περιδρόμου των τειχών συμπληρώθηκε, στο δωμάτιο, η αριστερή παραστάδα και τα ξύλινα υπέρθυρα της εισόδου του, έγινε αποχωμάτωση του εσωτερικού του και αποκαταστάθηκε το πέτρινο δάπεδο. Στην ίδια πλευ-

42. Για τον άγιο βλ. πρόχειρα Ιωάνν. Περαντώνης, Λεξικόν των Νεομαρτύρων, τόμ. Β΄, Αθήναι 1972, σ. 232 κ.ε. Άλλες απεικονίσεις του σε τοιχογραφίες στη μονή Προφήτη Ηλία Ζίτσας Ιωαννίνων: ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 618 κ.ε.

43. Μου είναι άγνωστος από αλλού ο ζωγράφος. Κλεισούρα εννοείται ίσως η ηπειρωτική, στο σημερινό Ν. Πρέβεζας;

44. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 158.

45. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 307.

46. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 161.

ρά του περιδρόμου συμπληρώθηκαν όλες οι ποδιές των παραθύρων και στερεώθηκαν τα τόξα τους. Στην κλίμακα της ίδιας πλευράς αποκαταστάθηκαν οι λίθινες βαθμίδες και το στηθαίο της. Στην ανατολική πλευρά, όπου η άνοδος στον περίδρομο γίνεται με επίπεδο με κλίση (ράμπα), επαναφέρθηκε στη θέση της μεγάλη μάζα αποκολλημένης τοιχοποιίας, στερεώθηκε η προς το εσωτερικό παραστάδα της και αποκαταστάθηκε το λιθόστρωτο δάπεδο. Στο εξωτερικό της βόρειας πλευράς τοποθετήθηκε προστατευτική περίφραξη και στερεώθηκαν διασαλευμένα τμήματα της τοιχοποιίας, ενώ στη βορειοδυτική πλευρά έγινε υποθεμελίωση μικρού τμήματος του τείχους. Επισκευάστηκαν επίσης οι στέγες των δύο διαμερισμάτων της ακρόπολης. Αριστερά της κύριας εισόδου του φρουρίου συμπληρώθηκε τμήμα του προτειχίσματος (αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος).

Μετόχι μονής Κάτω Παναγιάς

Περατώθηκαν οι εργασίες στερέωσης και συντήρησης του μεταβυζαντινού αρχοντικού[47] (αρχιτέκτονας Θ. Θεοφύλακτος). Στο ισόγειο καθαιρέθηκε και ανακατασκευάστηκε τμήμα της ανατολικής μεσοτοιχίας, καθώς και της βόρειας πλευράς, που παρουσίαζαν επικίνδυνη απόκλιση. Συμπληρώθηκαν οι παλιές καπνοδόχοι και ολοκληρώθηκε η τοποθέτηση της νέας ξυλοστέγης. Στη νότια πλευρά του ορόφου παράθυρο, που είχε μετατραπεί σε εξώστη, αποκαταστάθηκε στην αρχική του μορφή. Στον εξώστη επίσης που δημιουργείται σήμερα επάνω από τη θύρα εισόδου, συμπληρώθηκε το λίθινο στηθαίο και πλακοστρώθηκε πάλι το δάπεδό του. Τέλος αρμολογήθηκαν οι εξωτερικοί τοίχοι, τοποθετήθηκαν συρμάτινα δικτυωτά στα παράθυρα κι έγινε γενικός καθαρισμός, αφού προηγουμένως καταργήθηκαν παράνομες συνδέσεις αποχετεύσεων διπλανών οικιών, που καθιστούσαν το μνημείο εστία μόλυνσης. Η Εφορεία προβαίνει ήδη στη σύνταξη μελέτης για την τελική αποκατάσταση και χρήση του μνημείου, του οποίου εκκρεμεί η απαλλοτρίωση.

Βυζαντινοί ναοί

Μικροεργασίες συντήρησης έγιναν στον ερειπωμένο Άγιο Λουκά (σύρραψη ρωγμής, καθάρισμα χώρου), στον Άγιο Βασίλειο της γέφυρας (επισκευή πλεγμάτων παραθύρων) και στην Αγία Θεοδώρα (μερική επικεράμωση).

47. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 159-161.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Νικόπολη

Παλαιοχριστιανικά τείχη

Από πολλά χρόνια δεν είχε επιχειρηθεί συστηματικός καθαρισμός σε όλη τη μεγάλη έκταση των παλαιοχριστιανικών τειχών. Τούτο ήταν επείγον και απαραίτητο για πολλούς λόγους (συντήρηση, χαρτογράφηση, μελέτη φάσεων, δημιουργία προσβάσεων κ.τ.λ.). Υπενθυμίζεται, ότι τα εξαιρετικής σπουδαιότητας παλαιοχριστιανικά αυτά τείχη δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά μέχρι σήμερα[48]. Για το λόγο αυτό άρχισε φέτος και σχεδόν περατώθηκε συστηματικός καθαρισμός τους σε όλες τις πλευρές, που αποκάλυψαν ενδιαφέροντα στοιχεία (Πίν. 79 α).

Παλαιοχριστιανικές βασιλικές

Καθαρίστηκε ο χώρος της καταστραμμένης βασιλικής Γ΄[49]. Στη βασιλική του Αλκίσωνος (ή βασιλική Β΄)[50] έγινε συστηματικός καθαρισμός εξωτερικά της ανατολικής πλευράς, όπου επισημάνθηκαν ανάγλυφο επίθημα, αμφικίονας παραθύρου και τμήμα υπερθύρου (;). Επίσης απελευθερώθηκαν από την άγρια βλάστηση και τα προσκτίσματα που εκτείνονται νοτιοδυτικά (Πίν. 79 β)[51]. Καθαρισμοί μικρότερης έκτασης έγιναν και στις άλλες δύο βασιλικές (Α΄ ή Δουμετίου και Δ΄ ή Ασυρμάτου).

Ναός Αναλήψεως

Κείται extra muros, προς Α. των τειχών, κοντά στο Μάζωμα. Το μνημείο είναι ατελώς γνωστό[52], μολονότι σώζεται σε αρκετό ύψος. Καθαρίστηκε το εσωτερικό του από άγρια βλάστηση και επίσης απελευθερώθηκε ζώνη εξωτερικά των τοίχων (Πίν. 79 γ).

48. Πρβλ. Reallex. z. byz. Kunst II, στ. 229. Πρβλ. και Πρακτικά ΙΕ΄ Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου (Αθήναι 1976, υπό εκτύπωση).

49. Reallex. z. byz. Kunst II, στ. 221.

50. Ό.π., στ. 215 κ.ε.

51. Οι τελευταίοι αυτοί χώροι φαίνονται στην κάτοψη που παρατίθεται στο ΔΧΑΕ, περ. Β΄, έτ. Δ΄ (1927), σ. 48. Στη βασιλική Δουμετίου έγινε μικρή έρευνα στο δυτικό τμήμα της βόρειας πλευράς από αμερικανίδα συνάδελφο χωρίς να έχει ενημερωθεί η Εφορεία!

52. Νομίζω ότι η μόνη μνεία είναι του Αλεξ. Φιλαδελφέως (ΑΕ 1914, σ. 250-255), ο οποίος φρονεί πως είναι παλαιοχριστιανικό, που επισκευάστηκε επί Μακεδόνων και καταστράφηκε τον 11ο αι. από πυρκαγιά. Τα μορφολογικά στοιχεία και η τοιχοδομία δε φαίνεται να συνηγορούν για τόσο πρώιμη χρονολόγηση, αλλ᾽ οπωσδήποτε χρειάζεται νέα μελέτη για οριστικά συμπεράσματα.

Πρέβεζα

Ναός Αγίου Νικολάου

Το κωδωνοστάσιο του μεταβυζαντινού ναού, με επτανησιακή επίδραση[53], είχε υποστεί επικίνδυνη διασάλευση της ανωδομής του από πρόσφατο σεισμό. Για το λόγο αυτό, το τμήμα με τον ανάγλυφο διάκοσμο αριθμήθηκε, καθαιρέθηκε και αναχτίστηκε στην προηγούμενη μορφή του (αρχιτέκτονας Ελ. Χρυσού).

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Παραμυθιά

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Συνεχίστηκε και περατώθηκε η πρώτη φάση εργασιών στο βυζαντινό ναό, που είχε σκοπό τη διερεύνηση της αρχικής μορφής του και των μεταγενέστερων φάσεων. Καθαιρέθηκαν και τα υπόλοιπα επιχρίσματα στις εξωτερικές όψεις, καθώς και στον κλειστό βόρειο παρανάρθηκα. Παράλληλα άρχισε αποτύπωσή του από τον αρχιτέκτονα Θ. Θεοφύλακτο, ώστε να επακολουθήσει η αποκατάσταση.

Τουρκική Κούλια[54]

Ο επιβλητικός πύργος, γνωστός ως Κούλια των Μπολατάτων, βρίσκεται στην επάνω πόλη (συνοικία Προνιάτικα). Πρόκειται για τετράγωνο στην κάτοψη οικοδόμημα, που φτάνει ύψος 26 μ. Απαρτίζεται από το ισόγειο (προφανώς χρησίμευε ως κατώι, με θύρα στη δυτική πλευρά) και τρεις ορόφους (διατηρούνται ευδιάκριτα και τα ίχνη των δαπέδων τους στο εσωτερικό). Είναι χτισμένη με λιθοδομή σε σχεδόν κανονικές οριζόντιες στρώσεις με χαρακτηριστικό κονίαμα (αρμοκάλυπτρο) που προεξέχει, ενώ στα ανοίγματα γίνεται και χρήση πλίνθων, πώρινων δόμων κ.τ.λ. Η οροφή στο ισόγειο είναι με τετραγωνισμένους πωρολίθους, ενώ στην οροφή της στέγης, που βαίνει σε ημιχώνια, οι εσωτερικοί δακτύλιοι έχουν κατασκευαστεί με πλίνθους. Σπαράγματα φανερώνουν ότι αρχικά έφερε και τοιχογραφίες.

Η είσοδος στον κάτω όροφο βρίσκεται στη βόρεια πλευρά, που βλέπει προς το λόφο, σε αρκετό ύψος από το έδαφος για λόγους ασφάλειας[55]. Μικρά παράθυρα[56] διανοίγονται και στους δύο ορόφους, ενώ στον άνω διατηρούνται ακόμα οι πώρινες καταχύστρες (φονιάδες). Στο εσωτερικό της νότιας και της δυτικής πλευράς σώζονται τα υπολείμματα χτιστών τζακιών. Το όλο κτίσμα δίνει ισχυρή την εντύπωση του αμυντικού πύργου, που την επιτείνει το μεγάλο πάχος των τοίχων. Ως προς τη χρονολόγηση, φρονώ ότι δε θα πρέπει ν' απομακρυνθούμε από την περίοδο του Αλή Πασά (τέλη 18ου-αρχές 19ου αι.).

Η κούλια είχε εγκαταλειφθεί από πολλά χρόνια και είχε πάθει σημαντικές φθορές (Πί ν. 80 α-β). Η Εφορεία πραγματοποίησε συστηματική συντήρησή της και εισηγήθηκε την παραχώρησή της στο Δημόσιο, ώστε να χρησιμοποιηθεί επωφελώς το μνημείο, που είναι το εντυπωσιακότερο του είδους του στην Ήπειρο. Οι εργασίες ήταν οι ακόλουθες: Υποστυλώθηκε ετοιμόρροπο τμήμα τοιχοποιίας στο μεταγενέστερο εξώστη της νότιας πλευράς. Εκριζώθηκαν από τη στέγη δύο αγριελιές, φράχτηκαν οι ρωγμές της και στερεώθηκε ο εκφορικός τρουλίσκος της (φουρνικό), αποκαταστάθηκε το τριπλό οδοντωτό πλίνθινο γείσο της και η κεράμωση και ανακατασκευάστηκε η καπνοδόχος. Για λόγους ασφάλειας τοποθετήθηκε αλεξικέραυνο. Αποκαταστάθηκαν οι ζεματίστρες στη νότια και τη δυτική πλευρά. Επίσης επιδιορθώθηκαν όλα τα παράθυρα που είχαν πάθει βλάβη (έμφραξη ρωγμών, επανατοποθέτηση λίθινων υπερθύρων και ποδιών). Στους τοίχους συρράφτηκαν όλες οι ρωγμές που είχαν προξενήσει κατά καιρούς οι κεραυνοί, ιδιαίτερα στη δυτική πλευρά, και ξανατοποθετήθηκαν ξυλοδεσιές, όπου είχαν αφαιρεθεί ή διαβρωθεί. Επιδιορθώθηκε η θύρα της δυτικής πλευράς (συγκόλληση υπερθύρου και έμφραξη ρωγμής). Σ' όλα τα ανοίγματα τοποθετήθηκαν προστατευτικά πλέγματα, καθαρίστηκε το εσωτερικό του μνημείου και ακολούθησε αποτύπωσή του (Πί ν. 80 γ-δ). Τις εργασίες παρακολούθησαν διαδοχικά οι δύο αρχιτέκτονες της Εφορείας.

Φωτική (κν. Λιμπόνι) Παραμυθιάς

Φέτος ερευνήθηκε άλλη μια φορά ολόκληρος ο χώρος, για να επισημανθούν όσα μνημεία είναι ορατά και δεν έχουν καταστραφεί από την άροση ή την άγρια βλάστηση και να αποτυπωθούν. Ο αριθμός τους πλησίασε τελικά τη δεκάδα και ασφαλώς συστηματική αποψίλωση των θάμνων και λεπτομερέστερη έρευνα θα δώσει και άλλα στοιχεία. Όσα μνημεία εντοπίστηκαν, καθαρίστηκαν από τη βλά-

53. Για το ναό βλ. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 623· 32 (1977): Χρονικά, σ. 175.

54. Πρώτες πληροφορίες: βλ. ό.π. 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 624. Πρβλ. Σπ. Μουσελίμης, Περίπατοι στη Θεσπρωτία, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 10.

55. Η άνοδος γινόταν προφανώς με συρόμενη κλίμακα. Με τους πάνω ορόφους η επικοινωνία ήταν δυνατή με εσωτερική ξύλινη σκάλα.

56. Στη νότια πλευρά φαίνεται να μετατράπηκε αργότερα το ένα παράθυρο σε εξώστη (Πί ν. 80 α,γ).

στηση και σχεδιάστηκαν στη σημερινή τους μορφή, πριν ακολουθήσει η συστηματική ανασκαφική έρευνα. Στο έργο συνεργάστηκαν οι δύο αρχιτέκτονες της Εφορείας. Τέλος έγιναν διαβήματα προς τις αρμόδιες Υπηρεσίες να τροποποιηθεί η μελέτη της υπό κατασκευή παρακαμπτήριας οδικής αρτηρίας της Παραμυθιάς, που σχεδιαζόταν να διέλθει μέσα από τον αρχαιολογικό χώρο.

Τα επιστημονικά προβλήματα που θέτει γενικά η Φωτική είναι ποικίλα (αρχαιολογικά, ιστορικοφιλολογικά, εκκλησιαστικής ιστορίας κ.τ.λ.). Για τούτο κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθούν από τον υπογράφοντα σε ευρύτερη εργασία.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Με χρήματα του ΤΑΠ έγιναν καθαρισμοί σε μνημεία της περιφέρειας της Εφορείας (φρούριο Ιωαννίνων, βυζαντινά μνημεία Άρτας, μνημεία Νικοπόλεως, βασιλική Γλυκέος Θεσπρωτίας).

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ, ΕΙΚΟΝΩΝ

Ιωάννινα

Οικία Γκέλλη-Βενέτη

Το Μάρτιο του 1969 άρχισε να κατεδαφίζεται στην οδό Βύρωνος η διώροφη παλιά οικία Γκέλλη-Βενέτη, κτίσμα με νεοκλασικά στοιχεία, που χρονολογείται πιθανόν στα τέλη του 19ου αι. Συνεργείο συντηρητών υπό το ζωγράφο-αναστηλωτή Αναστ. Μαργαριτώφ ανέλαβε ν' αποτοιχίσει τις τοιχογραφίες που κάλυπταν τοίχο και οροφή ενός (ίσως και περισσότερων;) δωματίου[57] για να διαφυλαχτούν στο μουσείο. Τα τεμάχια, πρόχειρα τότε συντηρημένα, παρέμειναν στις αποθήκες του μουσείου ανεπεξέργαστα από έλλειψη χώρου και σε δυσμενείς καιρικές συνθήκες, ώστε να έχουν υποστεί πολλές φθορές (Πίν. 81 α-β). Για τούτο αποφασίστηκε άμεση συντήρησή τους, παρά τις δυσμενείς συνθήκες εργασίας. Το έργο ανέλαβε ο αρχιτεχνίτης συντηρητής Χ. Λιωνής, με την καθοδήγηση του ζωγράφου-αναστηλωτή Στ. Μπαλτογιάννη.

Η μελέτη των τοιχογραφιών είναι ενδιαφέρουσα από πολλές απόψεις. Την επιφάνεια του τοίχου κάλυπτε η κύρια σύνθεση (μάχη Μ. Κωνσταντίνου στη Μουλβία γέφυρα), ακολουθούσε μετόπη με μούσες, ερωτιδείς, μυθολογικές σκηνές κ.τ.λ., ενώ η οροφή έφερε στις γωνίες και στο κέντρο κυκλικά διάχωρα με μυθολογικά θέματα. Διαμορφώνεται έτσι μια ζωγραφική διακόσμηση, με εικονογραφικά πρότυπα που ανάγονται στην προχωρημένη Ιταλική Αναγέννηση, με θεματολογία συνεπώς διαφορετική από εκείνη που επικρατεί κατά κανόνα στα τοιχογραφημένα αρχοντικά της τουρκοκρατούμενης Ηπείρου (λ.χ. Τσεπέλοβου, Δίλοφου, Λεπτοκαρυάς Ζαγοριού κ.τ.λ.)[58]. Τα προβλήματα θα εξεταστούν αναλυτικότερα όταν περατωθεί η συντήρηση και σε όσο βαθμό το επιτρέψει η κατάσταση των μοναδικών αυτών για την Ήπειρο δειγμάτων υψηλής αστικής ζωγραφικής.

Ελαφότοπος (τ. Τσερβάρι) Ζαγορίου

Άγιος Νικόλαος στα Καλύβια

Στο μνημείο, ενδιαφέρον κυρίως για τις τοιχογραφίες του[59], το συνεργείο του Χ. Λιωνή ενισχυμένο και με τον Β. Χαλικιά, εργάστηκε με δυσμενείς συνθήκες για τη συντήρηση των τοιχογραφιών, που σώζονται σε κακή κατάσταση, στο βόρειο και ανατολικό τοίχο[60]. Απαιτήθηκε και βοήθεια συνεργείου αναστήλωσης, για να βελτιωθεί κατά το δυνατό η κτιριακή κατάσταση (στεγάνωση βόρειας και ανατολικής πλευράς, μερική ανακεράμωση).

Αυτές καθαυτές οι τοιχογραφίες (Πίν. 81 γ) ενδιαφέρουν πολλαπλά ως ένα από τα πρωιμότερα δείγματα μεταβυζαντινής ζωγραφικής στην Ήπειρο[61], που τα τελευταία χρόνια ελκύει τους μελετητές. Παρατηρούμε εδώ ότι δε διαπιστώθηκε ύπαρξη δεύτερου, νεότερου στρώματος του 1627, όπως έγραψε ο Ι. Λαμπρίδης τον περασμένο αιώνα[62].

Κλειδωνιά Κόνιτσας

Μικρής έκτασης εργασίες έγιναν στις τοιχογραφίες της μονής Μεταμόρφωσης του Σωτήρα και της μονής Αγίων Αναργύρων (βλ. παραπάνω, σ. 196), για τις οποίες συντάχθηκε έκθεση συντήρησή τους.

57. Στο αρχείο της Εφορείας δε βρέθηκε σχετική έκθεση, ούτε εγγραφή στο ευρετήριο προσκτημάτων. Επίσης λείπει μνεία στον οικείο τόμο του ΑΔ.

58. Το ίδιο φαινόμενο, δηλαδή αναγωγή σε πρότυπα της ώριμης Αναγέννησης και όχι σε μεταγενέστερες φάσεις, παρατηρούμε και στα Επτάνησα (λ.χ. στις ουρανίες του Αγίου Σπυρίδωνα στην Κέρκυρα, της Φανερωμένης Ζακύνθου κ.τ.λ. Πρβλ. παρακάτω, σ. 231). Αντίθετα, στα τοιχογραφημένα αρχοντικά της ηπειρωτικής Ελλάδας φαίνεται ότι οι πηγές της έμπνευσης είναι από τη νεότερη ευρωπαϊκή ζωγραφική (μπαρόκ, ροκοκό).

59. Περιγραφή βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 310-311, όπου χρονολογούνται στα τέλη του 15ου ή αρχές 16ου αι. Σημειώνεται, ότι η τοιχοδομία στο κάτω τμήμα της βόρειας πλευράς δεν είναι αργολιθοδομή, αλλ' αποτελείται από ευμεγέθεις τετραγωνισμένους λίθους, με πλήρωση των κάθετων αρμών με λιθάρια. Τούτο, καθώς και η ύπαρξη άλλων αρχιτεκτονικών μελών (ό.π.), καθιστά πιθανή την εκδοχή ύπαρξης αρχαιότερου κτίσματος.

60. Ό.π. Ελάχιστα λείψανα σώζονται στο κάτω τμήμα της νότιας πλευράς και της βορειοδυτικής γωνίας.

61. Ό.π. υποσημ. 59.

62. Πρόχειρα ό.π.

Μονοδένδρι Ζαγορίου

Μονή Αγίας Παρασκευής Βίκου

Μετά τις εργασίες του 1977[63] φέτος έγιναν επίσης μικροεργασίες για την προστασία των βυζαντινών τοιχογραφιών από τα νερά της βροχής, που εισέρρεαν από τη νότια πλευρά.

Δραμεσιοί Δωδώνης

Από το μεταβυζαντινό καθολικό της μονής Γενεσίου της Θεοτόκου και το νεότερο κοινοτικό ναό συντηρήθηκαν στο εργαστήριο οι παρακάτω εικόνες:

α) Παναγία Οδηγήτρια (διαστ. 0,95 × 0,59 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 1), δεσποτική από το τέμπλο της μονής. Με τον καθαρισμό έγινε γνωστή και η υπογραφή του ζωγράφου, γραμμένη στο χρωματισμένο μαύρο πλαίσιο της κάτω πλευράς: *διὰ χειρὸς θεοδοσίου καὶ κωνσταντίνου υἱοῦ αὐτοῦ 1845*. Οι εξ Ιωαννίνων ζωγράφοι μας είναι γνωστοί από πληθώρα μέτριων έργων του 18ου-19ου αι.[64].

β) Χριστός Παντοκράτορας (διαστ. 0,87 × 0,53 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 2). Ο Χριστός κατενώπιον, κρατάει στο αριστερό του χέρι τη σφαίρα του σύμπαντος, με τη δεξιά του ευλογεί, ενώ στα γόνατά του βρίσκεται ανοιγμένο ευαγγέλιο με το εδάφιο Ματθ. 11, 27-28 γραμμένο ανάστροφα (ως προς το θεατή). Στικτός φωτοστέφανος, γράμματα, κόσμημα και τεχνοτροπία μαρτυρούν ότι πρόκειται για έργο των προηγουμένων ζωγράφων και της ίδιας περιόδου των.

γ) Πρόδρομος (διαστ. 0,79 × 0,47 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 3), πτερωτός, δεσποτική από το τέμπλο της μονής. Στο ανοιχτό του ειλητάριο, μετά το συνηθισμένο εδάφιο (Ματθ. 3,2), σημειώνεται η χρονολογία: *ἔτους/αχπθ* (= 1689). Η φυτική έλικα που καλύπτει το πεδίο του φωτοστέφανου είναι εγχάρακτη και στικτή, ο υπόλοιπος κάμπος χρυσός. Χαρακτηριστική η αυστηρή, «στεγνή» τεχνοτροπία και ο φωτισμός των προσώπων (Πίν. 82 α).

δ) Γενέσιο Θεοτόκου (διαστ. 0,84 × 0,48 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 4), δεσποτική. Η εικόνα έφερε μικροφθορές. Συμφύρονται στοιχεία από το βυζαντινό και μεταβυζαντινό τύπο, με δευτερεύουσες λεπτομέρειες (λ.χ. θεραπαινίδα που σαρώνει τον οίκο, γυμνοί ερωτιδείς στο ημικυκλικό τύμπανο της θύρας δεξιά κ.ά.). Κυριαρχεί το ζωηρό κόκκινο χρώμα και ακολουθεί το γαλάζιο. Κατά τα λοιπά, παραδοσιακή τεχνοτροπία (Πίν. 82 β). Κάτω δεξιά, επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ/Δημητρίου 1677*.

ε) Κοίμηση Θεοτόκου (διαστ. 0,87 × 0,51 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 5). Δύο ξύλα, με αυτόξυλο έξεργο πλαίσιο. Σημαντικές φθορές (απολέπιση, κάψιμο στη μέση, σαράκι). Συμφυρμός πολλών επιμέρους σκηνών: από κάτω προς τα πάνω το επεισόδιο του Ιεφωνία, η κυρίως Κοίμηση, ο Ιησούς με την ψυχή της Θεοτόκου, πιο πάνω αριστερά απόστολοι εμπρός στον κενό τάφο της Θεομήτορος, δεξιά ο Χριστός δέχεται τη Θεοτόκο στους ουρανούς, στο κέντρο πάνω η Μετάσταση. Τα πρόσωπα αποδίδονται λαϊκότροπα και σε ύφος μικρογραφικό, τα χρώματα (κυρίως κόκκινο, πράσινο, γκρίζο) δεν είναι ζωηρά, ενώ υπογραμμίζονται έντονα οι σκοτεινόχρωμες κόμες των νεαρότερων προσώπων. Πιθανόν έργο του 17ου αι.

στ) Η πυρφόρος ανάβαση του Προφήτη Ηλία (διαστ. 0,70 × 0,46 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 6). Η εικόνα ήταν δυσδιάκριτη από νεότερες επαλείψεις (Πίν. 83 α). Οι πτερωτοί ίπποι έχουν κόκκινο χρώμα, «της φωτιάς». Κάτω δεξιά, ο προφήτης Ελισαίος κρατώντας τη μηλωτή, υψώνει τα χέρια προς τον αναλαμβανόμενο. Ο κάμπος είναι βαθυκύανος κάτω και κόκκινος επάνω. Περίπου στη μέση, κάτω από την κοιλιά του πτερωτού ίππου, δυσανάγνωστη επιγραφή: *Δούλου Κ(υ)/δέηση Μόσκου/ειερέος/(ἔ)τος/αχξ(δ;)*, δηλαδή 166 (4;) (Πίν. 83 β).

ζ) Ζεύγος βημοθύρων (αριστερό, διαστ. 1,48 × 0,37 μ., δεξιό, διαστ. 1,31 × 0,36 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 8). Διατήρηση καλή, εκτός από μερικές επιζωγραφίσεις (ενδύματα Θεοτόκου, αρχαγγέλου, Μεγ. Βασιλείου). Εικονογραφία η συνηθισμένη: στην κορυφή οι δύο προφητάνακτες Σολομών και Δαβίδ, στη μέση ο Ευαγγελισμός, κάτω τέσσερις ιεράρχες (από αριστερά: Γρηγόριος ο Θεολόγος, Βασίλειος, Χρυσόστομος, Αθανάσιος). Φωτοστέφανοι ως διπλός εγχάρακτος κύκλος. Οι ιεράρχες, που χωρίζονται μεταξύ τους από φυτόμορφο κίονα, βρίσκονται κάτω από τόξα. Κάμπος χρυσός επάνω και πράσινος κάτω. Τέχνη αυστηρή, συντηρητική. Το έργο θα απέδιδε κανένας τουλάχιστο στα τέλη του 17ου αι., δηλαδή σύγχρονο με το παλιό τέμπλο της μονής, που χρονολογείται στα 1683[65]. Αλλά δεν είναι σαφές, εάν η επιγραφή στο κάτω αριστερά διάχωρο αναφέρεται και σε ανακαίνιση του παρόντος έργου[66]:

63. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 163.

64. Πρβλ. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 164. Για άλλα έργα τους βλ. Φ. Πιομπίνος, Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821, Αθήνα 1979, σ. 85 και σ. 143.

65. Πρβλ. Α. Παπαθεοδώρου, Ιερά Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Δραμεσιών, Αθήνα 1969, του ίδιου, Δραμεσίτικα, Αθήνα 1970. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 351.

66. Στην ανακαίνιση αυτή ζωγραφίστηκε πιθανόν και ο άνθινος διάκοσμος που περιβάλλει τις παραστάσεις.

ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ ΤΟ ΤΕΜΠΛΟΝ Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ/ ΚΑΙ ΤΑ ΛΙΠΑ(;)ΔΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΩΝ ΚΑΛΟΓΡΕΩΝ ΖΩΪΤΣΑΣ/ καὶ ΜΑΡΙΑΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΩΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ/ κυριάκη/καὶ ἐλένης(;)/1815/ὀκτωβρίου[...]

η) Χριστός Παντοκράτορας (διαστ. 0,83 × 0,51 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 9). Η εικόνα σε δύο ξύλα. Διατήρηση καλή. Ο κατενώπιον Χριστός ευλογεί με το δεξιό χέρι και στο αριστερό κρατάει ανοιχτό ευαγγέλιο με το εδάφιο Ιωάν. 8,12. Ύφος κλειστό και τεχνοτροπία παραδοσιακή. Το φόντο χρυσό στο πάνω τμήμα και πράσινο από τη μέση και κάτω. Τεχνοτροπική σύγκριση με την εικόνα του Ιωάννη Προδρόμου (βλ. παραπάνω σ. 202), όπως η σκληρή πτυχολογία, η απόδοση των χαρακτηριστικών των προσώπων και ο φωτισμός, ο τύπος των γραμμάτων κ.τ.λ., οδηγούν ν' αποδοθεί η εικόνα στον ίδιο ζωγράφο.

θ) Άγιοι Ανάργυροι (διαστ. 0,82 × 0,52 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 10). Η εικόνα με αρκετές φθορές (σχισμές, απολεπίσεις, κ.τ.λ.). Οι άγιοι όρθιοι και κατενώπιον, με τα χαρακτηριστικά ο καθένας εργαλεία του ευλογούνται από το νεανία Χριστό, που προβάλλει στηθαίος από τον ουρανό μέσα σε διπλή δόξα (Πί ν. 84 α). Για τους λόγους που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη εικόνα, αποδίδουμε και το έργο αυτό στον ίδιο ζωγράφο.

ι) Αμφιπρόσωπη εικόνα (διαστ. 0,85 × 0,47 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 11). Και στις δύο πλευρές απεικονίζεται ο Άγιος Νικόλαος. Η εικόνα έφερε κατακόρυφη ρωγμή, νεότερα βερνικώματα κ.τ.λ., και η προετοιμασία της είναι απευθείας στο ξύλο. Και στις δύο όψεις ο κατενώπιον άγιος παριστάνεται με τον ίδιο τρόπο, με κλειστό ευαγγέλιο και ευλογεί με το δεξί χέρι. Στη μια όψη, αριστερά και δεξιά πάνω σε προτομή, ο Χριστός και η Θεοτόκος προσφέρουν στον άγιο το ευαγγέλιο και το ωμοφόριο· το βάθος πράσινο επάνω και κίτρινο κάτω (Πί ν. 84 γ). Στην άλλη όψη (Πί ν. 84 β) ο άγιος με ακόμα πιο σχηματοποιημένα χαρακτηριστικά. Δεξιά του, στο ύψος του λαιμού, η επιγραφή *(ΔΗΚΕΦΑΛΑΣ;)* μου είναι ανεξήγητη, εκτός αν πρόκειται για λαϊκή παρερμηνεία της παρουσίασης του ίδιου αγίου και στις δύο όψεις της εικόνας. Ο κάμπος εδώ είναι κιτρινοπράσινος επάνω και πράσινος κάτω. Οι δύο πλευρές δεν προέρχονται από το ίδιο χέρι, και πιθανόν η μια όψη (Πί ν. 84 γ) να προηγήθηκε (τέλη 17ου αι.;).

ια) Χριστός ένθρονος (διαστ. 1,20 × 0,49 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 12). Η εικόνα παρουσίαζε μικροφθορές. Η προετοιμασία απευθείας στο ξύλο. Ο ένθρονος Χριστός ευλογεί με το δεξί χέρι και στο αριστερό κρατάει ανοιχτό ευαγγέλιο με το χωρίο Ματθ. 11, 28-29. Φοράει βυσινί χιτώνα και γαλανό ιμάτιο, που διαστίζεται από λευκές κηλίδες. Ο κάμπος είναι κίτρινος, ο φωτοστέφανος διαδοχικά κίτρινος και κόκκινος. Τα χαρακτηριστικά του Χριστού είναι αυστηρά (Πί ν. 84 δ), η πτυχολογία αρκετά σχηματική και όχι ιδιαίτερα πλούσια. Κάτω από το υποπόδιο η ακόλουθη επιγραφή: *δέυησής του δούλου του Θεοῦ/Φότο λέκα αμα σεβήας κέ τογ(sic) τέ/κνον αυτού επη έτους ,ζρβ* (= 1594).

ιβ) Παναγία Λαμποβίτισσα (διαστ. 0,70 × 0,44 μ., αριθ. κατ. ΔΡΑΜ. 7). Το παλλάδιο τούτο της μονής, που οι ντόπιοι αποκαλούν με το κοινό τούτο σε εικόνες της Θεοτόκου μεταβυζαντινής εποχής προσωνύμιο[67], δεν έχει σχέση με την αντίστοιχη εικονογραφία, αλλά είναι έργο καθαρά δυτικής προέλευσης (Πί ν. 85 α).

Νησί Ιωαννίνων

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των εικόνων από τις μονές του Νησιού, που φυλάγονται σήμερα στο μητροπολιτικό μέγαρο Ιωαννίνων[68]. Προχώρησε επίσης η κατασκευή αντιγράφων των πιο σημαντικών δεσποτικών εικόνων, που θα τοποθετηθούν στη θέση των παλιών. Κατά μονή συντηρήθηκαν φέτος οι ακόλουθες εικόνες:

Μονή Ελεούσας

α) Άγιος Γεώργιος (διαστ. 0,50 × 0,40 μ., αριθ. κατ. ΕΛΕ. 6). Τελείωσε η συντήρηση που άρχισε το 1977[69]. Η εικόνα απαρτίζεται από τρία ξύλα, που συγκρατούνται με τραβέρσες.

Στο κεντρικό διάχωρο, ο άγιος ακοντίζει έφιππος το δράκοντα. Στο πλαίσιο εικονογραφούνται δέκα σκηνές από το συναξάριό του με επεξηγηματικές επιγραφές (Πί ν. 85 β)[70]:

1. *Τὸν ἅγιον παρέστησαν τῷ βασιλεῖ.* 2. Ανεπίγραφη. Ο Χριστός Παντοκράτορας σε σύννεφα περιβάλλεται από αγγελάκια. Στο αριστερό του χέρι ανοιχτό ευαγγέλιο. 3. *Τὸν ἅγιον τύπτουσιν ἱμᾶσιν.* 4. *Ὁ ἅγιος ἀνέστησε τὸν νεκρόν.* 5. *Τὸν ἅγιον ταῖς δυσὶ πλαξὶ ἐπικαταλαμ/βάνωσι.* 6. *Ὁ ἅγιος συντρίψας τὰ εἴδωλα.* 7. *Τῇ ἀσβέστῳ τὸν ἅγιον ῥίπτουσιν.* 8. *Ἡ βασίλισσα τῇ ὁδῷ του μαρτυρίου ἐξέπνευ/σε.* 9. Επιγραφή εξίτηλη. Παριστάνεται η μαστίγωση του αγίου. 10. *Τὸν ἅγιον ἐν τῷ τροχῷ περιστρέφουσιν.*

67. Πρβλ. εικόνα στο Θεσπρωτικό Πρέβεζας: ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 233. Για τον τύπο βλ. Α. Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την Άλωσιν, Αθήναι 1957, σ. 237 και πίν. 58/Ι, Ν. Δρανδάκης, Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλής κ.τ.λ., Αθήναι 1962, σ. 108-109.

68. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 613 κ.ε.· 31 (1976): Χρονικά, σ. 228· 32 (1977): Χρονικά, σ. 164.

69. Ό.π.

70. Δεν κρατήθηκε η ορθογραφία των επιγραφών.

Η εικονογραφία του συναξαρίου του αγίου είναι συνηθισμένη στη μεταβυζαντινή εποχή[71] και υπάρχουν και άλλα παραδείγματα από την Ήπειρο[72]. Η τεχνοτροπία παρουσιάζεται ανάμικτη με δυτικά στοιχεία (απόδοση σωμάτων, μπαρόκ αρχιτεκτονήματα κ.τ.λ.), κυριαρχούν κόκκινο, πράσινο και γκρίζο. Η εικόνα θα πρέπει να χρονολογηθεί στο 17ο αι.

β) Αρχάγγελος Μιχαήλ (διαστ. 0,54 × 0,37 μ., αριθ. κατ. ΕΛΕ. 14). Περατώθηκε η συντήρηση[73]. Αποτελείται από δύο ξύλα, ενωμένα με τραβέρσες. Ο αρχάγγελος όρθιος, μετωπικός, πατάει σε κόκκινο υποπόδιο και κρατάει στο δεξί χέρι υψωμένο το ξίφος του και στο αριστερό ενεπίγραφο ειλητάριο. Η συνοδευτική επιγραφή είναι ημιεξίτηλη. Το φωτοστέφανο στικτό. Το φόντο επάνω χρυσό και κάτω σκούρο πράσινο. Αυστηρή τεχνοτροπία του 17ου αι.

γ) Σκήνωμα Αγίου Σπυρίδωνα (διαστ. 1,05 × 0,72 μ., αριθ. κατ. ΕΛΕ. 15). Περατώθηκε η συντήρηση[74]. Η εικόνα, χωρισμένη σε δύο ξύλα, έφερε μεταγενέστερο πλαίσιο. Το θέμα της εξαιρετικά προσφιλές στα Επτάνησα, τη Βενετία κ.τ.λ.[75]. Η επεξηγηματική επιγραφή είναι μισοσβησμένη: *ΕΙΚΩΝ [...] /ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ / ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ.* Στην κάτω αριστερή γωνία η υπογραφή γνωστού επτανήσιου ζωγράφου του 18ου αι.: *Ἔγραψε Γεώργιος Χρυσολουρᾶς εὐτελὴς/εἰκονογράφος*[76] (Πίν. 86 α).

δ) Τρίπτυχο (κεντρικό φύλλο: διαστ. 0,52 × 0,42 μ., τα πλαϊνά το καθένα: 0,45 × 0,19 μ., αριθ. κατ. ΕΛΕ. 10). Έφερε αρκετές φθορές (ρωγμές, βερνικώματα κ.τ.λ.). Κεντρικό φύλλο: Κοίμηση Θεοτόκου, Γέννηση και Βάπτιση του Χριστού. Αριστερό: Αναστημένος Χριστός, δύο ιεράρχες, οι δύο συνήθεις έφιπποι άγιοι. Δεξιό: Σταύρωση, Άγιος Κωνσταντίνος και Ελένη ένθρονοι. Το έργο λαϊκίζει και είναι μάλλον προϊόν του 19ου αι.

ε) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, απόστολοι και άγιοι (διαστ. 0,67 × 0,52 μ., αριθ. κατ. ΕΛΕ. 12). Γενικά διατηρείται σε καλή κατάσταση. Στο κέντρο εικονίζεται η Θεοτόκος δεξιοκρατούσα, περιστοιχισμένη από δυτικότροπους αγγέλους, δύο από τους οποίους σεβίζουν κρατώντας ριπίδια. Στα διάχωρα των κάθετων πλευρών οι απόστολοι, στην κάτω πλευρά οι άγιοι Χαράλαμπος, Αναστάσιος, Θεόδωρος, Γεώργιος, Δημήτριος και Στέφανος και στις τέσσερις άκρες σύμβολα των ευαγγελιστών. Η κεντρική παράσταση, σε έξεργο ξύλινο πλαίσιο, φαίνεται ότι προέρχεται από χαλκογραφία ή ανθίβολο τοποθετημένα ανάστροφα, όπως φανερώνουν λεπτομέρειες στη στάση των δύο κεντρικών προσώπων. Δεξιά του Χριστού, επιγραφή: *ΕΙΚΩΝ ΤΗΣ ΥΠΕ/ΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΤΩΝ/ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜΩΝ.* Στην κάτω δεξιά γωνία άλλη επιγραφή: *Διὰ χηρὸς Νικο/λάου Κωνσταν/τίνου ἐκ τῆς /Καστορίας γημ/νασθεὶς ἐν τῇ Ρωσίᾳ· 1793/Μόσχα*[77].

Επίσης στο χρυσό φόντο της κεντρικής παράστασης εξίτηλη επιγραφή αναφέρεται μάλλον σε υμνολογικά κείμενα. Στην κάτω πλευρά άλλη επιγραφή μας πληροφορεί, ότι η εικόνα ήταν αφιέρωμα έτους 1793 από τους αυταδέλφους Παπανικολάου. Για το νόημά της τέλος, σχετικές οι επιγραφές αριστερά και δεξιά στο πάνω μέρος της εικόνας: (δεξιά): *Αὐτὴ ἡ ὑκὼν τῆς Ὑπεραγίας Θκου ἱστορήθη/ἐν τῷ ιστ ἔτος μετὰ τὴν Ἀνάληψιν ὑπὸ/τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἐν τῇ Γεθσημανῆ καὶ ἐν τῷ ἀπὸ Ἀδὰμ 5961*[78] *ἀνήχθη ὑπὸ Λέον/τος Βασιλέως ἐν Κωνσταντινουπόλει,* (αριστερά): *ἐν τῷ 6597*[79] *ὁ Βλαδιμήρες Κνέξης βαπ/τισθεὶς παρέλαβεν τὴν αὐτὴν ἰκόνα/σὺν ἄλλοις ἁγίων ληψάνοις καὶ προσένεγκεν/αννέχθη(;) ἐν Μόσχα καὶ κατετέθη ἐν τῷ [...] Μητρόπολιν.* Νομίζω ότι εδώ συγχέεται αχειροποίητη εικόνα της Θεοτόκου με την Παναγία του Βλαδιμίρ, την οποία υποτίθεται ότι αντιγράφει η εδώ, και η οποία έφτασε από την Κωνσταντινούπολη στη Ρωσία μεταξύ των ετών 1120 και 1130[80].

στ) Παναγία «Χρυσοβίτισσα» (διαστ. 0,68 × 0,50 μ., αριθ. κατ. ΕΛΕ. 13). Η εικόνα διατηρείται σε καλή κατάσταση. Η προετοιμασία της είναι απευθείας στο ξύλο. Οι φωτοστέφανοι στικτοί. Εικονο-

71. Ως γνωστό, η τυποποίηση του θέματος της δρακοκτονίας στη μεταβυζαντινή εποχή προσγράφεται στον Εμμαν. Τζάνε: Ξυγγόπουλος, ό.π., σ. 231, Δρανδάκης, ό.π., σ. 162, 169.

72. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 226.

73. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 164.

74. Ό.π.

75. Πρβλ. Chatzidakis, Icônes de Venise, Βενετία 1963, αριθ. 139, 253-262.

76. Πρβλ. για το ζωγράφο αυτό, ό.π., σ. 167 και σποραδικά. Πιθανόν το αναφερόμενο εκεί έργο του Χρυσολωρά από τα Ιωάννινα να είναι το εδώ. Στα εκεί σημειωνόμενα έργα του θα πρέπει να προστεθούν και τρεις εικόνες από τη Λευκάδα (ΕΕΛΜ 3 (1973), σ. 303 κ.ε.). Πρβλ. και Πιομπίνος, ό.π., σ. 262.

77. Πιθανόν πρόκειται για το ζωγράφο από το Λινοτόπι Καστοριάς· πρβλ. Μ. Χατζηδάκης, Συμβολή στη μελέτη της μεταβυζαντινής ζωγραφικής, L'Hellénisme Contemporain, τεύχ. της 29-5-1953, σ. 237.

78. Δηλαδή 453 μ.Χ.

79. Δηλαδή 1089 μ.Χ. Όπως είναι γνωστό, ο ηγεμόνας του Κιέβου Βλαδίμηρος βαφτίστηκε εκατό χρόνια νωρίτερα το 989. Ο αφιερωτής ταυτίζει από σύγχυση την προσωνυμία της εικόνας με τον ηγεμόνα Βλαδίμηρο.

80. K. Onasch, Ikonen, Berlin 1961, σ. 341 κ.ε., D. Pallas, Passion und Bestattung Christi, München 1965, σ. 310-311. Οι παραστάσεις στο περιθώριο προέρχονται μάλλον από χαλκογραφίες, λ.χ. η παράσταση των δύο στρατιωτικών αγίων στο κάτω μέρος της.

γραφικά ανήκει στην παραλλαγή της Αμόλυντης ή Παναγίας του Πάθους[81]. Επάνω αριστερά υπάρχει επιγραφή που χαρακτηρίζει τη Θεοτόκο ως *Χρησουβήτζα*, αλλά δεν υπάρχει εικονογραφική συνάφεια με την παλιά γνωστή εικόνα της Θεοτόκου στη Χρυσοβίτσα Μετσόβου, που η παράδοση την προσγράφει στις αχειροποίητες[82]. Στην εδώ εικόνα, τα λαϊκότροπα χαρακτηριστικά και το ζωηρό μπλε χρώμα μάλλον παραπέμπουν στο 18ο αι.

ζ) Άγιος Δημήτριος με σκηνές του βίου του και άλλους αγίους (διαστ. 0,71 × 0,56 μ., αριθ. κατ. ΕΛΕ. 16). Ρωσική εικόνα. Έχει ζωγραφιστεί απευθείας στο ξύλο και σε ορισμένα σημεία έφερε επιζωγραφίσεις. Στο κεντρικό διάχωρο, που το πλαισιώνει μπαρόκ φυτικό κόσμημα, εικονίζεται ο έφιππος άγιος που φονεύει το Σκυλογιάννη, ενώ στα τετραγωνίδια των τεσσάρων πλευρών, απεικονίζονται ποικίλα θέματα (Απόστολοι, Αγία Τριάδα, Δέηση, άγιοι, ιεράρχες, κάτω πέντε σκηνές από το συναξάρι του τιμώμενου αγίου). Οι επιγραφές σε γλώσσα ρωσική. Εικονογραφία και στυλ δυτικίζουν έντονα και τοποθετούν το έργο στο 19ο αι.

Μονή Αγίου Νικολάου Στρατηγοπούλου ή Ντίλιου

α) Κοίμηση Θεοτόκου (διαστ. 0,50 × 0,38 μ., αριθ. κατ. ΝΤΙΛ. 3). Διατήρηση σχετικά καλή. Η εικονογραφία κατά τα παραδοσιακά πρότυπα, αλλά σε ύφος λαϊκότροπο. Κυριαρχούν σε ζωηρούς τόνους το κόκκινο, πράσινο και γαλάζιο. Πιθανόν β΄ μισό του 18ου αι.

β) Αμφίγραπτη εικόνα του Αγίου Νικολάου (διαστ. 1,05 × 0,73 μ., αριθ. κατ. ΝΤΙΛ. 8). Ζωγραφισμένη σε τρία ξύλα, φέρει αυτόξυλο πλαίσιο που εξέχει. Διατήρηση ικανοποιητική. Πίσω φυλλοφόρος σταυρός. Έργο του 19ου αι.

γ) Θεοτόκος Οδηγήτρια (διαστ. 0,71 × 0,46 μ., αριθ. κατ. ΝΤΙΛ. 9). Η εικόνα δε σώζεται σε καλή κατάσταση (επιζωγραφίσεις, βερνικώματα κ.τ.λ.). Δεξιά, στο ύψος του ώμου της, εξίτηλη επιγραφή: *ΔΕΗΣ(ΙΣ) ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ/ΝΙΚΟΛΑΟΥ [...]*. Έργο του 18ου αι.(;).

Μονή Αγίου Νικολάου ή Φιλανθρωπηνών

α) Κοίμηση Θεοτόκου (διαστ. 0,62 × 0,42 μ., αριθ. κατ. ΦΙΛ. 2). Νεότερη ρωσική εικόνα με πολλά απολεπίσματα. Εικονίζονται και άλλα επεισόδια του κύκλου (Μετάσταση, Αγία Τριάδα, επεισόδιο Θωμά), καθώς και ο Ευαγγελισμός. Κάτω, στις γωνίες, Ιωάννης ο Δαμασκηνός και ο Ευαγγελιστής Λουκάς. Ορισμένες από τις επιγραφές είναι γραμμένες ελληνικά. Πρόκειται και εδώ για προϊόν του 19ου αι. μάλλον με ισχυρά στοιχεία που δυτικίζουν.

β) Σταυρός τέμπλου (διαστ. 1,24 × 1,12 μ., αριθ. κατ. ΦΙΛ. 4). Ο ξυλόγλυπτος σταυρός από τα λυπηρά του τέμπλου είναι ζωγραφισμένος σε τρία ξύλα (Πίν. 86 β). Ορισμένες από τις κυκλικές απολήξεις και τα δύο πτερύγια στο κάτω μέρος προέρχονται από μεταγενέστερη επέμβαση. Είναι δύσκολο ν' αποφανθούμε, αν ο σταυρός ανήκει στο αρχικό τέμπλο (16ος αι.) ή σε νεότερο του επόμενου αιώνα.

Δίκορφο Ζαγορίου

Από νεότερο παρεκκλήσιο του χωριού συντηρήθηκαν, κατά παράκληση της Μητροπόλεως Ιωαννίνων, τρεις εικόνες του 19ου αι., που δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον: α) Γενέσιο Θεοτόκου (διαστ. 0,45 × 0,34 μ.), β) Χριστός Μέγας Αρχιερέας (διαστ. 0,62 × 0,42 μ.) και γ) Πρόδρομος «ο Αποκεφαλιστής» (διαστ. 0,95 × 0,59 μ.).

Ιωάννινα

Συλλογή Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων

α) Άγιος Γεώργιος (διαστ. 0,41 × 0,33 μ. ΑΜ 424), ρωσικής προέλευσης. Στο κάτω τμήμα έφερε επιζωγραφίσεις. Ο έφιππος άγιος στραμμένος προς τα δεξιά φονεύει το δράκοντα, ευλογούμενος από το Χριστό. Δεξιά παρακολουθεί τη σκηνή η πριγκιποπούλα εμπρός από τις πύλες πόλης με οικοδομήματα ρωσικής μορφής. Τα χρώματα ανοιχτά και ζωηρά, όπως συμβαίνει κατά κανόνα στις ρωσικές εικόνες. Το έργο ανάγεται πιθανόν στο 18ο αι. Προέρχεται από δωρεά ομογενούς από την Κωνσταντινούπολη.

β) Άγιος Σπυρίδωνας (διαστ. 0,54 × 0,38 μ., ΑΜ 439, Κ.Δ.). Η εικόνα αρκετά φθαρμένη (επιζωγραφίσεις, στοκαρίσματα, μεγάλα τμήματα απολεπισμένα). Ο άγιος παριστάνεται ένθρονος, ευλογώντας με το δεξιό και κρατώντας στο αριστερό ανοιχτό ευαγγέλιο με το εδάφιο Ιωάν. 10,9. Συντηρητική τέχνη. Κάτω δεξιά η χρονολογία: *ΑΨΛΑ*, δηλαδή 1731.

γ) Σταύρωση (διαστ. 0,47 × 0,31 μ., ΑΜ 437, Κ.Δ.). Ορισμένα τμήματά της έχουν εκπέσει, ενώ αλλού παρατηρήθηκαν νεότερα στοκαρίσματα και επιζωγραφίσεις. Εικονογραφικά θυμίζει ανάλογα έργα του 18ου αι. από τα Επτάνησα και αλλού (Πίν. 87 α).

δ) Δέηση (διαστ. 0,39 × 0,31 μ., ΑΜ 436, Κ.Δ.). Διατήρηση μέτρια. Συντηρητικό έργο, μάλλον του 17ου αι.

ε) Ανάληψη (διαστ. 0,34 × 0,30 μ., ΑΜ 434, Κ.Δ.). Διατήρηση ικανοποιητική. Η εικόνα με έντονα λαϊκό χαρακτήρα, έργο του όψιμου 19ου αι.

81. Ξυγγόπουλος, ό.π., σ. 166, 187 κ.ε. κ.ά.

82. Η εικόνα από τη Χρυσοβίτσα κλάπηκε το 1974. Κατά την Α. Χατζηνικολάου, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 351 και Πίν. 257 α, πρόκειται για έργο του 16ου αι. Η τοπική παράδοση τη θέλει έργο προϋπάρχον του 1486· πρβλ. Αραβαντινός, ό.π., Β΄, σ. 222, καθώς και Βρανούσης, Χρονικά της μεσαιωνικής και τουρκοκρατουμένης Ηπείρου, Ιωάννινα 1962, σ. 22 στο εξής Βρανούσης, Χρονικά.

στ) Δίζωνη (διαστ. 0,37 × 0,31 μ., ΑΜ 438, Κ.Δ.). Διατήρηση μέτρια. Πάνω: Τρίμορφο, ο Χριστός κάθεται σε εξαπτέρυγα Σεραφείμ, κάτω: άγιος αταύτιστος. Έργο μάλλον του 18ου αι.

ζ) Έγερση Λαζάρου (διαστ. 0,45 × 0,32 μ., ΑΜ 435, Κ.Δ.). Ικανοποιητική διατήρηση. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα φυσιοκρατικά αποδοσμένα πρόσωπα. Συντηρητική κατά τα άλλα τεχνοτροπία, μάλλον αρχών 18ου αι. (Πίν. 87 β).

η) Θεοτόκος Οδηγήτρια (διαστ. 0,39 × 0,29 μ., ΑΜ 440, Κ.Δ.). Η εικόνα σώζεται σε κακή κατάσταση λόγω φθορών από φωτιά. Οι φωτοστέφανοι είναι έξεργοι. Στον ίδιο πιθανόν αιώνα με τις προηγούμενες.

θ) Θεοτόκος κρατώντας Εσταυρωμένο (διαστ. 0,42 × 0,31 μ., ΑΜ 459, Κ.Δ.). Διατήρηση κακή. Πρόκειται πιθανόν για έργο του 17ου αι., που αντίστοιχά του συναντώνται στα μέρη που επηρεάζονται από τη Δύση.

ι) Αγία Παρασκευή (διαστ. 0,12 × 0,13 μ., ΑΜ 454, Κ.Δ.). Η αγία παριστάνεται μετωπική, κρατώντας στο δεξί της χέρι κομποσκοίνι και σταυρό με τον οποίο ευλογεί. Φωτοστέφανος εγχάρακτος. Η χρονολόγηση είναι δυσχερής (17ος-18ος αι.).

ια) Παναγία Σκοπιώτισσα (διαστ. 0,50 × 0,36 μ., ΑΜ 461, Κ.Δ.). Σχετικά καλή διατήρηση. Ο τύπος, από την ανάλογη εικόνα στην ομώνυμη μονή της Ζακύνθου, προέρχεται μάλλον από τη μεταβυζαντινή εποχή[83]. Την εικόνα θεωρούμε έργο του 18ου αι.

ιβ) Παναγία Αναφωνήτρια (διαστ. 0,43 × 0,33 μ., ΑΜ 465, Κ.Δ.). Ο εικονογραφικός τύπος της Παναγίας συνδέεται περισσότερο με την προηγούμενη εικόνα, παρά με την ομώνυμή της στη ομώνυμη ζακυνθινή μονή[84] (Πίν. 88 α).

ιγ) Τρίμορφο (κεντρικό τμήμα από τρίπτυχο, διαστ. 0,27 × 0,17 μ., ΑΜ 455, Κ.Δ.). Σποραδικές φθορές από καψίματα. Ο Χριστός ένθρονος, κάτω από διπλής καμπυλότητας θλαστό έξεργο τόξο, κρατάει κλειστό ευαγγέλιο με το αριστερό χέρι κι ευλογεί με το δεξιό. Το επάνω τμήμα του φύλλου διακοσμείται με ζωγραφιστά άνθη. Το έργο συντηρητικό, ίσως αρχών 18ου αι.

ιδ) Δίζωνη εικόνα (διαστ. 0,45 × 0,34 μ., ΑΜ 458, Κ.Δ.). Διατήρηση καλή. Πάνω: Ένθρονη Βρεφοκρατούσα που στέφεται από αγγέλους, κάτω: υπό κλασικιστικό τόξο, ο Άγιος Διονύσιος ο Ζακύνθου ευλογών. Στα αριστερά του αγίου, κάτω, επιγραφή: *Χεὶρ Γεωργίου Πε/ρλιγγῆ: 1803*[85].

ιε) Άγιος Γεώργιος (διαστ. 0,22 × 0,17 μ., Κ.Δ.). Σημαντικές φθορές από παλιότερη συντήρηση εμπειροτέχνη. Σκαφιδωτή, με αυτόξυλο πλαίσιο. Παριστάνεται η δρακοκτονία. Αξιόλογο έργο, που θα πρέπει να χρονολογηθεί τουλάχιστον στο 17ο αι.

ιστ) Σταύρωση ρωσικής προέλευσης (διαστ. 0,37 × 0,30 μ., Κ.Δ.). Σποραδικές απολεπίσεις. Στο κέντρο ο Εσταυρωμένος, από πάνω ο Θεός Πατέρας και εκατέρωθέν του η Οδηγήτρια και ο Άγιος Νικόλαος(;), και κάτω αντίστοιχα έφιπποι οι άγιοι Δημήτριος και Γεώργιος. Αριστερά και δεξιά της οριζόντιας κεραίας η Θεοτόκος και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος. Έργο 17ου ή 18ου αι.

ιζ) Άγιος Δημήτριος (διαστ. 0,32 × 0,25 μ., Κ.Δ.). Ικανοποιητική διατήρηση. Ο έφιππος άγιος φονεύει το Σκυλογιάννη. Εντυπωσιακή η φυσιοκρατική απόδοση του ορμητικού ίππου, ενώ το πρόσωπο του αγίου υπενθυμίζει ανάλογα έργα του Εμμ. Τζάνε και του Θεοδ. Πουλάκη. Έργο 17ου αι.

ιη) Αγία Τριάδα (διαστ. 0,30 × 0,41 μ.). Σχετικά καλή διατήρηση. Πάνω: ο Πατέρας και ο Υιός καθισμένοι σε νέφη, κρατούν ανάμεσά τους τη σφαίρα του σύμπαντος στη μέση το Άγιο Πνεύμα. Το πεδίο κοσμεί στικτό φυτικό κόσμημα. Κάτω: σε προτομή, ο Άγιος Νικόλαος και ο Άγιος Σπυρίδωνας, καθένας σε χωριστό ημικύκλιο. Μάλλον β΄ μισό 17ου αι.

ιθ) Γενέσιο Θεοτόκου (διαστ. 0,45 × 0,33 μ.). Κατακόρυφη διαμπερής ρωγμή στη μέση. Συνηθισμένη η εικονογραφία της. Στην τεχνοτροπία αναμειγνύονται και λαϊκότροπα στοιχεία. Έργο του 18ου αι. (ή νωρίτερα;) (Πίν. 88 β).

κ) Από το χώρο της έκθεσης του μουσείου στερεώθηκε η εικόνα της Οδηγήτριας (διαστ. 0,95 × 0,72 μ., ΑΜ 28)[86].

Άρτα

Συλλογή Μουσείου Άρτας

α) Θεοτόκος Οδηγήτρια (διαστ. 0,63 × 0,31 μ., ΑΜ 199α). Συμβατικό έργο του 18ου αι.

β) Μέγας Αρχιερέας (διαστ. 0,88 × 0,56 μ., ΑΜ 201). Ζωγραφισμένη σε δύο τεμάχια, έχει αρκετές φθορές (ρωγμές, απολεπίσματα). Ο ένθρονος Χριστός επιγράφεται ως *Βασιλεὺς βασιλευόντων*. Φοράει

83. Reallex. z. byz. Kunst Bd. IV a.l., ό.π.

84. Για την εικόνα της Αναφωνήτριας στη Ζάκυνθο βλ. Ντ. Κονόμος, Ιστορικές εικόνες της Παναγίας στη Ζάκυνθο, Αθήνα 1973.

85. Ίσως από την ίδια οικογένεια με τον Ι. Περλιγγή, γνωστό από εικόνα του στο Βυζαντινό Μουσείο (Σ. Σωτηρίου, Οδηγός Βυζαντινού Μουσείου, Αθήναι 1924, σ. 95). Για άλλα έργα του Γεωργίου βλ. Πιομπίνος, ό.π., σ. 209.

86. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά. σ. 353.

πλούσια αρχιερατική στολή, η οποία, όπως και η μορφή του θρόνου, υπενθυμίζει ανάλογα έργα των Ιονίων. Θα πρέπει να χρονολογηθεί στο 17ο αι., όπως δείχνει η τεχνοτροπία (Π ί ν. 89 α).

γ) Τετράζωνη εικόνα (διαστ. 0,68 × 0,47 μ. χωρίς το πλαίσιο, ΑΜ 203). Διατήρηση μέτρια. Το ξύλο προέρχεται από παλιά ξυλόγλυπτη κασέλα. Επάνω αριστερά Τρίμορφο, στα υπόλοιπα τμήματα άγιοι κάτω από τόξα, σαν εικόνα μηνολογίου. Έργο του 19ου αι. με λαϊκίζοντα στοιχεία.

δ) Δίζωνη εικόνα (διαστ. 0,44 × 0,31 μ., ΑΜ 204). Διατήρηση κακή. Πάνω: Δέηση, κάτω: ο Άγιος Χαράλαμπος, ανάμεσα στους έφιππους αγίους Δημήτριο και Γεώργιο. Μάλλον 19ου αι.

ε) Θεοτόκος Οδηγήτρια Χρυσοβίτσα (διαστ. 0,89 × 0,56 μ., ΑΜ 205). Διατήρηση καλή. Ζωγραφισμένη σε τρία ξύλα, με τρία εγκάρσια τρέσα στην πίσω πλευρά. Πανομοιότυπη και η υπ' αριθ. 217. Εικονογραφικά, σχετίζεται χαλαρά με το πρωτότυπό της[87]. Έργο του 1852, ζωγραφισμένο από το γνωστό Πέτρο, πρωτοψάλτη της Μητροπόλεως Ιωαννίνων.

στ) Δύο βημόθυρα που συνανήκουν (διαστ. αριστερό 1,13 × 0,35 μ., δεξιό 1,15 × 0,35 μ., ΑΜ 207, 208). Έχουν εκπέσει μεγάλα τμήματα της ζωγραφικής επιφάνειας. Κάμπος αργυρόχρωμος. Πάνω: ο Ευαγγελισμός, κάτω: τέσσερις ιεράρχες υπό σύνθετα τόξα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σε έξεργη τεχνική ξυλόγλυπτο, καθώς και η απόδοση του σκηνικού πλαισίου στον Ευαγγελισμό κατά «αναγεννησιακό» τρόπο (ορθή προοπτική, οικοδομήματα κλασικίζοντα, φυσιοκρατική απόδοση της συστάδας των δέντρων κ.τ.λ. Η χρονολόγησή τους στο 17ο αι.

ζ) Δύο βημόθυρα που συνανήκουν (διαστ. αριστερό 1,48 × 0,51, δεξιό 1,49 × 0,55 μ., ΑΜ 209, 210). Διατήρηση ικανοποιητική. Ως προς τον εν γένει ξυλόγλυπτο διάκοσμο και τα πρόσωπα της κάτω σειράς, είναι φανερό ότι αντιγράφει το προηγούμενο έργο (το ξυλόγλυπτο εδώ λιγότερο ανάγλυφο και πιο απλοποιημένο). Έργο του ίδιου αιώνα, ίσως και από το ίδιο εργαστήριο με το προηγούμενο.

η) Χριστός ο Εκδικητής (διαστ. 0,83 × 0,51 μ., ΑΜ 215). Η εικόνα σε δύο ξύλα, με μικροφθορές. Ο Χριστός, στον τύπο του Παντοκράτορα, κρατάει διάλιθο ευαγγέλιο. Φωτοστέφανος στικτός. Το έργο (17ος αι.) φαίνεται ν' αντιγράφει παλιότερα πρότυπα, πιθανόν παλαιολόγεια (πρβλ. απόδοση κόμμωσης, Π ί ν. 89 β).

θ) Θεοτόκος Φανερωμένη (διαστ. 0,89 × 0,56 μ., ΑΜ 217), από το βόρειο παρεκκλήσιο της Παρηγορήτισσας. Η εικόνα έφερε πολλές χαρακιές — κυρίως στα πρόσωπα — και άλλες φθορές. Σχεδόν πανομοιότυπη με την υπ' αριθ. 205, καμωμένη την ίδια ημερομηνία από τον ίδιο ζωγράφο.

ι) Άγιος Χαραλάμπης (sic) (διαστ. 0,92 × 0,63 μ., ΑΜ 219), από το Ιμαρέτ της Άρτας. Η μισή καταστραμμένη. Έργο του προχωρημένου 19ου αι.

ια) Ευαγγελισμός της Θεοτόκου (διαστ. 0,38 × 0,30 μ., ΑΜ 220). Έχουν εκπέσει τμήματα από το πάνω μέρος. 19ου αι.

ιβ) Άγιος Γεώργιος νεομάρτυρας Ιωαννίνων (διαστ. 0,31 × 0,23 μ., ΑΜ 221). Μισοκαταστραμμένο. Λαϊκότροπο έργο, του β' μισού 19ου αι.

ιγ) Άγιοι Θεόδωροι (διαστ. 0,37 × 0,27 μ., ΑΜ 222). Κακή διατήρηση. Έργο 19ου αι.

ιδ) Δίζωνη (διαστ. 0,33 × 0,23 μ., ΑΜ 223). Πάνω: Άγιος Γεώργιος Ιωαννίνων και Αγία Θεοδώρα (προστάτρια της Άρτας). Κάτω: Άγιος Δημήτριος έφιππος. Τέλος 19ου-αρχές 20ου αι.

ιε) Δίζωνη (διαστ. 0,36 × 0,30 μ., ΑΜ 224). Διατήρηση κακή. Πάνω: Θεοτόκος ένθρονη Βρεφοκρατούσα. Κάτω: διακρίνονται δύο μορφές αγίων. Λαϊκίζον έργο του 18ου ή 19ου αι.

ιστ) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (διαστ. 0,28 × 0,18 μ., ΑΜ 225), από κεντρικό τμήμα τρίπτυχου. Μέτρια διατήρηση. Λαϊκό έργο του 19ου αι.

ιζ) Άγιος Γεώργιος νεομάρτυρας Ιωαννίνων (διαστ. 0,31 × 0,23 μ., ΑΜ 226). Σχεδόν καταστραμμένη.

ιη) Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος (διαστ. 0,26 × 0,12 μ., ΑΜ 229), από λυπηρά ξυλόγλυπτου τέμπλου. Διατήρηση καλή. Λαϊκίζον έργο, μάλλον του 18ου αι.

ιθ) Όμοιο με το προηγούμενο (διαστ. 0,25 × 0,14 μ., ΑΜ 230). Διατήρηση σχετικά καλή. Της ίδιας πιθανόν εποχής.

κ) Τρίπτυχο (διαστ. 0,18 × 0,12 μ., ΑΜ 231). Διατήρηση κακή, που εμποδίζει την ταύτιση των προσώπων των αγίων. Λαϊκό έργο των τελευταίων χρόνων της τουρκοκρατίας.

Ιωάννινα

Άγιος Αθανάσιος (Μητρόπολη)

Ο μεταβυζαντινός τρίκλιτος μητροπολιτικός ναός φημίζεται για το ξυλόγλυπτο τέμπλο του, έργο του 19ου αι.[88]. Κατόπιν αιτήματος της Μητροπόλεως

87. Για την Παναγία Χρυσοβίτσα βλ. παραπάνω, υποσημ. 82.

88. Το άρθρο του Ευστ. Τσαπαρλή, Παρνασσός 20 (1978), σ. 561 κ.ε. δεν προσφέρει νέα στοιχεία στο πρόβλημα χρονολόγησης των μεταβυζαντινών ξυλόγλυπτων λειτουργικών κατασκευών, που μένει ανοιχτό.

Ιωαννίνων, η Εφορεία ανέλαβε τον καθαρισμό και τη συντήρησή του, (συντηρητής Γ. Βούρης). Το τέμπλο δεν είναι ενιαίο, αλλά φέρει και μεταγενέστερες προσθήκες. Για φέτος καθαρίστηκε και απολυμάνθηκε ολόκληρο, εκτός από τα επιχρυσωμένα λυπηρά (Πίν. 89 γ). Υπολείπονται για συντήρηση τα δύο δεσποτικά και ο υπέρ το έδαφος άμβωνας[89].

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ, ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Παραθέτουμε τις εκθέσεις των Δημ. Κωνστάντιου και Ευ. Χαλκιά.

ΔΗΜ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχλαδέα (τ. Τόσκεσι)

Τζημέικα

Βόρεια του χωριού, στην άκρη απότομου γκρεμού, με θέα προς τη Λάκκα Σούλι, βρίσκεται συγκρότημα κτιρίων της τουρκοκρατίας σε σχήμα Π, που αποκαλείται από τους ντόπιους Τζημέικα[90]. Το οχυρωμένο συγκρότημα, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στους αγώνες των Σουλιωτών με τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων[91] βρίσκεται σήμερα σε κατάσταση ετοιμορροπίας. Από το σύμπλεγμα των κτιρίων, τα δυτικά είναι τα παλιότερα, των αρχών του 19ου αι. Είναι χτισμένα με αργολιθοδομή σε ακανόνιστες οριζόντιες στρώσεις. Όλα τα κτίρια καλύπτονται με ξυλοστέγη και σχιστόπλακες. Παράθυρα με λίθινα τόξα, καταχύστρα επάνω από την τοξωτή είσοδο, πολεμίστρες και λίθινα φουρούσια κοσμούν τις εξωτερικές πλευρές. Με βάση τα ιστορικά δεδομένα, το φρουριακό χαρακτήρα και τη στρατηγική τους θέση, είναι προφανές ότι χρησίμευαν ως αμυντικά ερείσματα των Σουλιωτών στον αγώνα τους με τον Αλή Πασά.

Βουνοπλαγιά (τ. Ζέλοβα)[92]

Άγιος Δημήτριος

Στο κέντρο ευρύχωρου περιβόλου, στην ανατολική πλευρά του οποίου είναι ενσωματωμένο τριώροφο εξαγωνικό καμπαναριό, βρίσκεται μεγάλη τρίκλιτη βασιλική[93] με υπερυψωμένο νάρθηκα. Η αψίδα, είναι πολυγωνική με μόλις διαγραφόμενες τις εννιά ακμές της, και το γείσο της κοσμείται με λίθινη οδοντωτή ταινία. Η τοιχοποιία είναι από ορθογώνιους λίθους σε οριζόντιες στρώσεις. Στη βορινή πλευρά υπάρχει νεότερο λιθόχτιστο χαγιάτι που κατασκευάστηκε μετά το 1815, έτος κατά πάσα πιθανότητα επισκευής του ναού, σύμφωνα με τη χρονολογία που αναγράφεται με πλίνθους στο επάνω μέρος της ανατολικής πλευράς. Δύο κίονες και ένας πεσσός αποτελούν τις κιονοστοιχίες που χωρίζουν τα κλίτη. Το κεντρικό κλίτος καλύπτεται με καμάρα και τα πλάγια με φουρνικά. Εξωτερικά ο ναός καλύπτεται με δίρριχτη από σχιστόπλακες στέγη, που καταλήγει ανατολικά και δυτικά σε «κεντρί».

Εσωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος με μέτριες τοιχογραφίες του 19ου αι. σύμφωνα με επιγραφή που δε σώζεται σήμερα[94]. Το εικονογραφικό πρόγραμμα ακολουθεί την τυπική διάταξη, με την Πλατυτέρα και τους ιεράρχες στην κόγχη της αψίδας, ολόσωμες μορφές αγίων στην κατώτερη ζώνη των πλάγιων τοίχων, ζώνη με στηθάρια στη μεσαία και στις ανώτερες ζώνες παραστάσεις από το Θεομητορικό και Χριστολογικό κύκλο. Λαϊκή αρκετά ενδιαφέρουσα Μέλλουσα Κρίση στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα, του 19ου αι. σύμφωνα με επιγραφή που δε σώζεται[95]. Στο κέντρο ο Χριστός σε νέφος με τη Θεοτόκο και τον Πρόδρομο δεξιά και αριστερά γονατιστούς, με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Επιγραφή: *ΙΣ ΧΣ Ο ΑΙΩΝΙΟΣ(;) ΚΡΙΤΗΣ*. Κάτω από το Χριστό, χορός αγγέλων με ανοιχτό ειλητάριο που φέρει την επιγραφή: *Πρῶτος παρ' ἡμῶν εὐλογείσθω τὰ πρῶτα τὰ πρῶτα τὰ πρῶτα τῶν καλῶν λαχῶν φέρεις πρωτεῖα νίκης πάντων ἔχεις*.

Το ξυλόγλυπτο τέμπλο, με πλούσια διακόσμηση από άνθη, φυτά και πτηνά, σύμφωνα με επιγραφή χρυσώθηκε το 1775[96].

89. Είναι ενδιαφέρον, ότι το βόρειο δεσποτικό θρόνο, που χρησιμοποιείται μόνο σε έκτακτες περιπτώσεις, κοσμεί, κατά παλιά συνήθεια, μεταβυζαντινή εικόνα του Αρχάγγελου Μιχαήλ. Στη λατρευτική αυτή πράξη έχει διασωθεί η ανάμνηση της λατρείας του ως προστάτη των Κομνηνοδουκάδων του Δεσποτάτου της Ηπείρου (Πρβλ. Βρανούσης, Ιστορικά Κάστρου Ιωαννίνων, σ. 27 κ.ε. και ΑΒΜΕ Β΄ (1936), σ. 40, για άλλα βυζαντινά παραδείγματα από τον ίδιο χώρο).

90. Ηπειρωτικά μελετήματα 1888, τεύχ. 3, σ. 46 (με αναφορά στον Αλέξη Τζήμα).

91. Χρ. Περραιβός, Απομνημονεύματα Πολεμικά, Κεφ. Θ΄, Αθήναι[2] 1965, σ. 311-312.

92. Ηπειρωτικά Μελετήματα, ό.π., σ. 15. Ο Soustal, ό.π., σ. 145, αφήνει αταύτιστο το χωριό Ζελοχοβίστα που αναφέρεται στα 1319. Επειδή και τα υπόλοιπα τοπωνύμια που μνημονεύονται εκεί είναι γύρω από τα Ιωάννινα, πιθανόν έχομε εδώ τη μεσαιωνική Ζεχολοβίστα.

93. Κ. Νικολαΐδης, Η Ζωοδόχος (Τζοντίλα) και τα άλλα καμποχώρια των Γιαννίνων, Αθήνα 1976, σ. 27.

94. Ηπειρ. Εστία 14 (1965), σ. 58, αριθ. 49.

95. Ό.π., σ. 59, αριθ. 60.

96. Το κείμενο στην ΕΕΒΣ Β΄ (1925), σ. 329, αριθ. 38.

Στο ναό καταγράφηκαν οι παρακάτω φορητές εικόνες:

α) Άγιος Δημήτριος (διαστ. 0,84 × 0,64 μ.). Ο άγιος έφιππος, στραμμένος προς τα δεξιά φονεύει το Σκυλογιάννη. Λαϊκή τέχνη του 1877. Διατήρηση μέτρια.

β) Παναγία Οδηγήτρια (διαστ. 0,40 × 0,32 μ.). Καλύπτεται με ασήμι. Στο κάτω μέρος σκαλισμένη η επιγραφή: *ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΛΟΝΙΤΟΥ 1514*[97]. Στα γυμνά μέρη που φαίνονται, κυριαρχεί ο σκούρος προπλασμός, με αδιόρατες λεπτές γραμμές στα μέρη που προεξέχουν.

γ) Ένθρονη Θεοτόκος (διαστ. 0,70 × 0,53 μ.). Στο επάνω μέρος δύο άγγελοι τοποθετούν το στέμμα στο κεφάλι της Παναγίας. Κάτω αριστερά, δυσδιάγνωστος άγιος, και δεξιά λαϊκός που κρατάει ανοιχτό βιβλίο. Στο κέντρο η χρονολογία: *1697*. Η δυτική επίδραση έντονη. Διατήρηση καλή.

δ) Ιωάννης Πρόδρομος (διαστ. 0,83 × 0,51 μ.). Ο πτερωτός άγιος σε προτομή, ευλογεί με το δεξί και κρατάει με το αριστερό την κάρα του. Τέχνη αυστηρή, 17ου μάλλον αι. Διατήρηση καλή.

Γεωργάνοι

Κοίμηση της Θεοτόκου

Μονόχωρος ναΐσκος του 18ου αι. με ημικυκλική αψίδα και διώροφο νεότερο σκευοφυλάκιο στη δυτική πλευρά. Τοιχοδομία από αργολιθοδομή και κάλυψη με δίρριχτη ξυλοστέγη και σχιστόπλακες. Το μνημείο είναι σήμερα σε κατάσταση επικίνδυνης ετοιμορροπίας. Μέτριας τέχνης τοιχογραφίες, του ίδιου μάλλον αιώνα, ακολουθούν την τυπική διάταξη. Στην κόγχη του Ιερού, η Πλατυτέρα παριστάνεται κατ' ενώπιον στηθαία, δεόμενη, με το Χριστό σε στρογγυλό μετάλλιο στο στήθος στον τύπο της Βλαχερνίτισσας, με τους αγγέλους σε ωοειδή μετάλλια δεξιά και αριστερά και την επιγραφή: *ΜΡ ΘΥ Η ΚΥΡΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ ΚΑΙ ΠΛΑΤΥΤΕΡΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ*. Στο κάτω μέρος της αψίδας οι συλλειτουργούντες ιεράρχες.

Στον κυρίως ναό, στην κατώτερη ζώνη ολόσωμοι άγιοι, κατόπιν ζώνη με στηθάρια και επάνω παραστάσεις από το Χριστολογικό κύκλο (Πί ν. 90 α). Παρατηρείται τεχνοτροπική διαφορά μεταξύ των ολόσωμων μορφών και της μεσαίας και ανώτερης ζώνης: Ο πρώτος τεχνίτης σχεδιάζει καλύτερα και πλάθει τα πρόσωπα πιο ρεαλιστικά, ενώ ο δεύτερος είναι έντονα λαϊκός με πολύ ζωηρή σχηματοποίηση στα πρόσωπα και τα ενδύματα.

97. Το κενό ανάμεσα στις λέξεις *ΑΦΙΕΡΩΜΑ* και *ΛΟΝΙΤΟΥ* πιθανώς να οδηγεί στο όνομα *[ΖΕ:] ΛΟΝΙΤΟΥ*.

Αγία Παρασκευή

Μονόχωρος ναΐσκος των αρχών του 19ου αι. με ημικυκλική αψίδα, στο νοτιοανατολικό άκρο του χωριού. Είναι χτισμένος με αργολιθοδομή και καλύπτεται με τετράρριχτη ξυλοστέγη. Ο ναός έχει πρόσφατα ανακαινιστεί με ακαλαίσθητες επεμβάσεις που έχουν αλλοιώσει την παραδοσιακή μορφή του μνημείου. Στο εσωτερικό είναι αγιογραφημένες η ανατολική και η δυτική πλευρά, με λαϊκές τοιχογραφίες του 19ου αι. όπως φαίνεται από την τεχνοτροπία και την αναφορά στην επιγραφή του επισκόπου Ιωαννίνων Ιερόθεου, που έζησε την πρώτη δεκαετία του 19ου αι.[98]. Στο δυτικό τοίχο, επάνω από την πόρτα που οδηγεί στο νάρθηκα, υπάρχει η παρακάτω επιγραφή (Πί ν. 90 β):

-ΗΣΤΟΡΙΘΙ ΟΘΗΟΣ ΟΥΤΟΣ ΚΕ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΟΣΙ / ΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΤΥ ΧΡΙΣΤΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΑΡΧΗΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ/ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΥ ΚΕ ΘΕΟΠΡΟΒΛΙΤΥ ΗΜΩΝ ΑΥΘΕΝΤΥ ΚΕ ΔΕΣΠΟΤΥ ΤΣ Α/ΓΙΟΤΑΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΥΡΙΥ ΚΥΡΙΥ ΗΕΡΟΘΕ ΕΦΥ/ΜΕΡΕΒΟΝ ΖΗΣΙ ΙΕΡΕΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΒΟΝΤΟΣ ΝΗΚΟΛΑΟΣ ΚΕ ΤΟΝ ΛΙ/ΠΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΝ ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΣΤΕΡΟΥ[99] *ΙΕΡΕΟΣ Κ[...] ΕΚΟΜΗΣ ΕΤΟΣ 1 [...].*

Γρεβενήτι

Μονή Κοίμησης Θεοτόκου Βουτσάς

Νοτιοδυτικά του χωριού Γρεβενήτι του ανατολικού Ζαγορίου και σε απόσταση 5 χλμ. περίπου βρίσκεται το συγκρότημα της μονής που είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου[100].

Το αρκετά ευρύχωρο συγκρότημα περιβάλλεται από ισχυρό περίβολο με ενσωματωμένα κελιά και βοηθητικούς χώρους σε όλες τις πλευρές του εσωτερικού, εκτός από τη νότια.

Στο νότιο μέρος της αυλής είναι το καθολικό σε σχήμα εγγεγραμμένου σταυρού, με μεγάλους όμως πλάγιους ημικυκλικούς χορούς, που εγγράφονται στο πάχος των πλάγιων τοίχων. Η αψίδα είναι ημικυκλική, με ακανόνιστο ημικύκλιο που προεξέχει ελαφρά.

Το δυτικό τμήμα του ναού προεξέχει από τις μακριές πλευρές περίπου 1 μ. και με εγκάρσιους

98. Β. Ατέσης, Αρχιεπισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι σήμερον, Αθήναι 1975, σ. 103.

99. Ο ζωγράφος είναι κατά πάσα πιθανότητα ο ιερέας Στέργιος που ζωγράφισε το 1801 μαζί με τους ιερείς Κωνστ. και Χρ. Ιωάννη το ναό του Αγίου Σώζοντα στο Ανώγειο Φιλιππιάδας Πρέβεζας (βλ. Ηπειρ. Χρονικά 9 (1934), σ. 106, αριθ. 92).

100. Λ. Βρανούσης, Χρονικά, ό.π., σ. 190, υποσημ. 1. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 297, Ηπειρ. Χρονικά 19 (1975), σ. 49, υποσημ. 6, Φ. Οικονόμου, Η εν Ιωαννίνοις Εκκλησία, Αθήναι 1966, σ. 88-89.

τοίχους χωρίζεται σε δύο τμήματα. Έτσι ο ναός διαμορφώνεται κατά τα αγιορείτικα πρότυπα, με πλάγιους χορούς στο κεντρικό τμήμα, με λιτή και νάρθηκα που καλύπτονται με φουρνικό, με καμάρες από Β. προς Ν. και σταυροθόλιο αντίστοιχα. Εξωτερικά καλύπτεται με δίρριχτη στέγη και σχιστόπλακες. Στο δυτικό τμήμα της βόρειας πλευράς νεότερο ξύλινο πρόπυλο. Η λιθοδομή είναι με ακανόνιστες πέτρες και ισχυρό κονίαμα. Εσωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος με αξιόλογες τοιχογραφίες του 1680 σύμφωνα με επιγραφή στο νότιο τοίχο[101]. Χαρακτηριστική η πληθώρα των σκηνών από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη. Στην κατώτερη ζώνη ολόσωμοι άγιοι (Π ί ν. 91 α) και στις ανώτερες σκηνές από τη ζωή και τα πάθη του Χριστού και το βίο της Παναγίας. Στην κόγχη η Πλατυτέρα, η Κοινωνία των Αποστόλων και οι συλλειτουργούντες ιεράρχες. Στο νάρθηκα σκηνές από την Π. Διαθήκη. Τέχνη αξιόλογη, συντηρητική. Στην εξωτερική πλευρά του δυτικού τοίχου, μέσα σε αβαθή κόγχη, η ένθρονη Βρεφοκρατούσα με όρθιους σεβίζοντες αγγέλους δεξιά και αριστερά καθώς και την επιγραφή: *ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΙΩ/1697*. Στο κάτω μέρος τέσσερις προφήτες και η Ρίζα Ιεσσαί. Τα σπουδαία χειρόγραφα και κειμήλια της μονής πρόκειται να δημοσιευθούν από το Λ. Βρανούση[102].

Στο ναό καταγράφηκαν δύο φορητές εικόνες, 17ου μάλλον αι.:

α) Ιησούς Ένθρονος Αρχιερέας (διαστ. 0,96 × 0,62 μ.). Τέχνη συντηρητική. Διατήρηση μέτρια.

β) Κοίμηση Θεοτόκου (διαστ. 0,96 × 0,60 μ.). Τέχνη συντηρητική. Διατήρηση καλή.

Καστρίτσα

Κούλια

Διώροφο από τη δυτική και τριώροφο από την ανατολική πλευρά πυργόσχημο κτίσμα, της όψιμης τουρκοκρατίας. Τοιχοδομία με αργολιθοδομή και ισχυρό κονίαμα. Στην πρόσοψη και σε ύψος, 4 μ. περίπου, μακρόστενα πλαγιαστά πολεμιστροειδή ανοίγματα.

Κοσμηρά

Αγία Παρασκευή

Στο νεότερο ναό καταγράφηκαν οι εξής φορητές εικόνες:

α) Αγία Παρασκευή (διαστ. 0,74 × 0,53 μ.). Στη δεξιά πλευρά η επιγραφή: *δέησις του δουλου του θεου νηκολαου κε θα[...] βελη[...] 1787*. Διατήρηση καλή.

β) Χριστός Παντοκράτορας (διαστ. 0,73 × 0,455 μ.). Ο Χριστός σε προτομή. Τέχνη μέτρια, λαϊκή, του τέλους 18ου αι.

γ) Άγιος Χαράλαμπος (διαστ. 0,77 × 0,55 μ.). Ο άγιος σε προτομή, ευλογεί με το δεξί και κρατάει κλειστό ευαγγέλιο με το αριστερό. Τέχνη έντονα λαϊκή του 19ου αι. Διατήρηση καλή.

δ) Δίζωνη εικόνα (διαστ. 0,72 × 0,585 μ.). Επάνω ζώνη: Δέηση. Κάτω ζώνη: Άγιοι Ανάργυροι, Άγιος Παντελεήμονας, Άγιος Χαράλαμπος και Σάββας ο ηγιασμένος. Κάτω από τη Θεοτόκο η επιγραφή: *έργον του 1540* και δεξιότερα *Δωρεὰ Στεφάνου Κλ[...]*. Η επιγραφή προστέθηκε πιθανότατα αργότερα, γιατί τεχνοτροπία και τεχνική μας οδηγούν σε νεότερους χρόνους.

ε) Οδηγήτρια (διαστ. 0,74 × 0,46 μ.) Τέχνη μέτρια, του 18ου αι. Διατήρηση μέτρια.

στ) Άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,74 × 0,33 μ.). Ο άγιος, όρθιος, ευλογεί με το δεξί και κρατάει με το αριστερό κλειστό ευαγγέλιο. Τέχνη λαϊκή, 19ου αι. Διατήρηση μέτρια.

ζ) Ο Πρόδρομος (διαστ. 0,735 × 0,45 μ.), σε προτομή πτερωτός. Τέχνη λαϊκή, 19ου αι.

Μυροδάφνη

Κοίμηση Θεοτόκου

Στο κέντρο περίπου ευρύχωρου περιβόλου βρίσκεται μονόχωρος ναός, με νάρθηκα που προστέθηκε αργότερα. Η ημικυκλική αψίδα έχει στο κέντρο μονόλοβο παράθυρο που απολήγει σε τόξο με ακτινοειδώς διατεταγμένα κεραμίδια. Ο ναός είναι χτισμένος με αργολιθοδομή και καλύπτεται με δίρριχτη κεραμοσκεπή. Από το χαγιάτι που κάλυπτε παλιότερα τη βόρεια και τη νότια πλευρά, υπάρχουν σήμερα μόνο λείψανα τοιχοποιίας στη νοτιοδυτική γωνία. Ο κυρίως ναός είναι κατάγραφος με μέτριας τέχνης τοιχογραφίες του τέλους του 18ου αι. Εικονογραφικό πρόγραμμα το καθιερωμένο. Στο μέτωπο της ανατολικής πλευράς η Ανάληψη, στην κόγχη η ένθρονη Πλατυτέρα με αγγέλους και οι συλλειτουργούντες ιεράρχες. Στην κατώτερη ζώνη του κυρίως ναού ολόσωμοι άγιοι και στην ανώτερη σκηνές από το Χριστολογικό κύκλο.

Διακρίνονται δύο χέρια ζωγράφων: Ο ένας ζωγράφισε τις παραστάσεις του ιερού και τις ολόσωμες μορφές και ο άλλος τις σκηνές του χριστολογικού κύκλου. Ο πρώτος, αν και μέτριος τεχνίτης, έχει ικανότητα στο σχέδιο και προσπαθεί να ακολουθήσει την τεχνική και την τεχνοτροπία των προτύπων του χωρίς να αποφεύγει τη σχηματοποίηση. Ο δεύτερος τεχνίτης είναι τελείως λαϊκός. Οι τοιχογραφίες έχουν υποστεί πολλές φθορές.

101. Ηπειρ. Χρονικά 4 (1929), σ. 18, Βρανούσης, ό.π., σ. 192, υποσημ. 1.

102. ΕΕΦΣΠΘ 12 (1973), σ. 365-366.

Μόλιστα

Με το όνομα αυτό η παλιότερη βιβλιογραφία[103] αναφέρεται σε ενιαία κωμόπολη, οι κάτοικοι της οποίας, κατά την παράδοση[104], μετά από επιδημία αναγκάστηκαν να χωριστούν σε τρεις οικισμούς που υπάρχουν μέχρι σήμερα: Το Γανναδιό, τη Μόλιστα (τ. Μεσαριά) και το Μοναστήρι (τ. Μποτσιφάρι). Θεωρήθηκε σκόπιμο τα μνημεία κάθε οικισμού να παρουσιαστούν ξεχωριστά.

Ναός Ταξιαρχών στο Γανναδιό

Τρίκλιτη βασιλική μνημειακών διαστάσεων του 19ου αι., με χαγιάτι στη νότια πλευρά[105] τύπος διαδεδομένος αυτή την εποχή στο βορειοελλαδικό χώρο[106]. Η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή με κανονικούς όμως γωνιολίθους. Η αψίδα πολυγωνική με ελαφρά διακρινόμενες τις εννέα πλευρές. Εσωτερικά καλύπτεται με καμάρα και τυφλούς τρουλίσκους, και εξωτερικά με τετράρριχτη ξυλοστέγη ενώ ο πρόβολος στολίζεται με λίθινα φουρούσια στις μακριές πλευρές. Τριώροφο πυργοειδές κωδωνοστάσιο, χτισμένο με τα ίδια υλικά, δεσπόζει στο στενό προαύλιο του ναού. Εσωτερικά ο ναός είναι αγιογραφημένος με μέτριες λαϊκές τοιχογραφίες του 19ου αι. Αξιοσημείωτο είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο και ο επίσης ξυλόγλυπτος πολυέλαιος που κρέμεται στο κέντρο του ναού. Στο ναό καταγράφηκαν οι παρακάτω εικόνες του 18ου αι.:

α) Παναγία Οδηγήτρια (διαστ. 0,83 × 0,55 μ.). Κάτω δεξιά η χρονολογία *1773*. Διατήρηση καλή.

β) Χριστός Παντοκράτορας (διαστ. 0,83 × 0,35 μ.). Τέχνη μέτρια, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

Στο ναό έχουν μεταφερθεί από το ναΰδριο της Κοίμησης της Θεοτόκου οι εξής εικόνες:

α) Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,83 × 0,54 μ.). Αξιόλογη εικόνα, που έχει όμως επιζωγραφιστεί. Στο κάτω μέρος η χρονολογία: *1422*, η οποία γράφηκε μάλλον από εκείνον που την επιζωγράφισε. Διατήρηση μέτρια.

β) Χριστός Παντοκράτορας (διαστ. 0,83 × 0,54 μ.). Ο Χριστός σε προτομή ευλογεί με το δεξί και κρατάει ανοιχτό ευαγγέλιο με το αριστερό. Στο κέντρο δεξιά η επιγραφή: *δέησις Του δούλου του Θεου νηκολαου καὶ ἀθανασίου 1760*. Διατήρηση καλή.

γ) Ταξιάρχες (διαστ. 0,84 × 0,55 μ.). Οι δύο αρχάγγελοι όρθιοι κρατούν με το ένα χέρι μετάλλιο στο οποίο εικονίζεται ο Χριστός ως Μεγάλης Βουλής Άγγελος. Στο κάτω μέρος η χρονολογία: *1760*. Διατήρηση μέτρια.

δ) Αγία Βαρβάρα (διαστ. 0,82 × 0,55 μ.). Η αγία σε προτομή, με στέμμα στο κεφάλι, κρατάει στο δεξί σταυρό, ενώ το αριστερό είναι σε στάση δέησης. Τέχνη μέτρια, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

ε) Μεταμόρφωση (διαστ. 0,85 × 0,52 μ.). Στην κορυφή του όρους Θαβώρ ο Χριστός μέσα σε τριπλή δόξα με τον προφήτη Ηλία αριστερά και το Μωυσή δεξιά. Στο κάτω μέρος οι τρεις απόστολοι σε πολύ έντονες στάσεις. Στο κέντρο η άνοδος και η κάθοδος από το όρος. Τέχνη μέτρια, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

στ) Οδηγήτρια (διαστ. 0,83 × 0,55 μ.). Νεότερη εικόνα του 19ου αι. Διατήρηση καλή.

ζ) Πρόδρομος (διαστ. 0,84 × 0,53 μ.). Ο άγιος όρθιος πτερωτός, με μηλωτή, είναι στραμμένος ελαφρά προς τα δεξιά και ευλογεί με το δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό κρατάει σταυρό και ανοιχτό ειλητάριο. Κάτω αριστερά, σε λεκάνη η κάρα του. Τέχνη μέτρια, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

Άγιος Νικόλαος στη Μόλιστα

Τρίκλιτη βασιλική του 19ου αι. όμοια με τη βασιλική του Γανναδιού. Ο ναός ανακαινίστηκε το 1864 σύμφωνα με επιγραφή. Το τέμπλο και το ταβάνι ξυλόγλυπτα. Στο ναό καταγράφηκαν οι εξής εικόνες:

α) Χριστός Παντοκράτορας (διαστ. 0,79 × 0,84 μ.). Ο Χριστός σε προτομή. Τέχνη μέτρια 18ου αι. Διατήρηση καλή.

β) Οδηγήτρια (διαστ. 0,73 × 0,50 μ.). Τέχνη μέτρια, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

γ) Άγιος Γεώργιος (διαστ. 0,80 × 0,50 μ.). Στο κάτω μέρος η χρονολογία: *1760*. Διατήρηση μέτρια.

Άγιος Αθανάσιος στο Μοναστήρι

Στο νεότερο ναό καταγράφηκαν οι εξής εικόνες:

α) Αγία Παρασκευή (διαστ. 0,89 × 0,54 μ.). Επάνω: η αγία σε προτομή κρατάει με το δεξί σταυρό. Κάτω: έξι σκηνές από το μαρτύριό της. Αριστερά δυσδιάγνωστη επιγραφή και η χρονολογία: *1760*. Τέχνη λαϊκίζουσα. Διατήρηση καλή.

β) Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος (διαστ. 0,89 × 0,60 μ.) (Πίν. 91 β). Στο βάθος πυργοειδές κτίσμα, στις επάλξεις του οποίου βρίσκονται ο βασιλιάς που προσφέρει τα κλειδιά στον άγιο, η κόρη του και μία θεραπαινίδα. Κάτω δεξιά η επιγραφή: *δια χηρος Κωνσταντίνου ἐκ κομης Χιονιάδων 1760*[107]: Τέχνη αξιόλογη. Διατήρηση καλή.

103. Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, Β, Αθήνα 1856, σ. 340, Ι. Λαμπρίδης, Ζαγοριακά, Αθήναι 1870, σ. 87.

104. ΕΕΑΣΠΘ 6 (1974), σ. 118-119.

105. Ό.π., σ. 184, εικ. 62-64 (το άρθρο του Αν. Ορλάνδου που μνημονεύεται εκεί δεν αφορά ειδικά το ναό αυτό, αλλά όλους τους όμοιούς του.

106. Jahr. Öster. Byz. 21 (1972), σ. 209-222.

107. Για το ζωγράφο βλ. σχετικά Πιομπίνος, ό.π., σ. 140-141.

γ) Άγιος Βασίλειος (διαστ. 0,89 × 0,56 μ.). Ο άγιος σε προτομή, με σχηματοποιημένη οξύγωνη γενειάδα, ευλογεί με το δεξί και κρατάει με το αριστερό ανοιχτό ευαγγέλιο. Στο κέντρο αριστερά η επιγραφή: *δέηση του δουλου του βασιλείου [...] 1760 [..] δημητριου.* Τέχνη λαϊκίζουσα. Διατήρηση καλή.

δ) Άγιος Αθανάσιος (διαστ. 0,89 × 0,56 μ.). Ο άγιος σε προτομή, ευλογεί με το δεξί και κρατάει με το αριστερό ανοιχτό ευαγγέλιο. Στο κέντρο αριστερά δυσανάγνωστη επιγραφή και η χρονολογία: *1760*. Τέχνη λαϊκίζουσα. Διατήρηση μέτρια.

ε) Πρόδρομος (διαστ. 0,90 × 0,60 μ.). Ο άγιος σε προτομή, πτερωτός, φορώντας μηλωτή και ιμάτιο, ευλογεί με το δεξί μπροστά στο στήθος και με το αριστερό κρατάει σταυρό και λεκάνη με την κάρα του. Κάτω αριστερά δυσανάγνωστη επιγραφή. Τέχνη λαϊκίζουσα, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

στ) Οδηγήτρια (διαστ. 0,89 × 0,61 μ.). Στο κέντρο αριστερά η επιγραφή: *δέησις τοῦ δούλου του Θεοῦ Δάμη (Πα;)ναγιώτη 1760.* Τέχνη λαϊκίζουσα. Διατήρηση μέτρια.

ζ) Χριστός Παντοκράτορας (διαστ. 0,88 × 0,57 μ.). Ο Χριστός σε προτομή ευλογεί με το δεξί και κρατάει ανοιχτό ευαγγέλιο με το αριστερό που έχει την επιγραφή: *ΕΓΩ ΟΙΜΙ/ΤΟ ΦΩΣ ΤΟΥ/ΚΟΣΜΟΥ Ο/ΑΚΟΛΟΥΘΩΝ/ ΕΜΟΙ ΟΥ/ΜΙ ΠΕΡΙ/ ΠΑΤΗΣΙ Ο/ΕΝ ΤΙ ΣΚΟΤΙΑ.* Στο κέντρο αριστερά άλλη επιγραφή που αναφέρει: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ νικολάου τοῦ δήμου 1760.* Τέχνη λαϊκίζουσα. Διατήρηση μέτρια.

η) Οδηγήτρια (διαστ. 0,84 × 0,60 μ.). Τέχνη λαϊκίζουσα, 18ου αι. Διατήρηση μέτρια.

Οι παραπάνω εικόνες με χρονολογία 1760 είναι τυπικά δείγματα της τεχνοτροπίας και τεχνικής των Χιονιαδιτών τεχνιτών, που πρέπει να τις ζωγράφισαν, αφού σώζεται και το όνομα ενός εξ αυτών στην εικόνα του Αγίου Γεωργίου.

Στο ναό καταγράφηκαν και οι εξής εικόνες που έχουν μεταφερθεί από ναΰδρια της περιοχής:

α) Άγιος Αθανάσιος (διαστ. 0,56 × 0,42 μ.). Ο άγιος σε προτομή, ευλογεί με το δεξί και κρατάει κλειστό ευαγγέλιο με το αριστερό. Φοράει πολυσταύριο φαιλόνιο και ωμοφόριο διακοσμημένο με δύο σταυρούς. Η γενειάδα ισχυρά σχηματοποιημένη. Στο κέντρο της εικόνας, αριστερά και δεξιά των ώμων του αγίου, η επιγραφή: *διά συνδρομῆς του δουλου του ΘΥ Γεωργίου Θωμα ΖΡΓ* (=1595). Τέχνη συντηρητική. Διατήρηση μέτρια.

β) Χριστός Παντοκράτορας (διαστ. 0,22 × 0,17 μ.), σε προτομή. Τέχνη λαϊκίζουσα. Διατήρηση κακή.

γ) Ένθρονη Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (διαστ. 1,05 × 0,65 μ.). Τέχνη λαϊκή, 18ου αι. Διατήρηση μέτρια.

δ) Πρόδρομμος (διαστ. 10,4 × 0,60 μ.). Ο άγιος όρθιος πτερωτός, στραμμένος ελαφρά προς τα δεξιά, κρατάει με το αριστερό χέρι σταυρό και ανοιχτό ειλητάριο, ενώ με το δεξί ευλογεί. Κάτω αριστερά μέσα σε λεκάνη η κάρα του. Η εικόνα έχει πολλές φθορές. Τέχνη λαϊκίζουσα, 18ου αι.

Άγιος Αθανάσιος «παλαιός» στο Μοναστήρι

Τρίκλιτη βασιλική του 18ου αι. με ξύλινες κιονοστοιχίες. Τοιχοδομία από αργολιθοδομή με εμφανείς ξυλοδεσιές. Ο ναός καλύπτεται με τετράρριχτη στέγη και σχιστόπλακες. Το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο, καλής τέχνης. Σε νεότερη εποχή ο ναός επεκτάθηκε προς τα δυτικά. Ο παλιός ναός είναι κατάγραφος με μέτριες λαϊκίζουσες τοιχογραφίες του 1769 σύμφωνα με επιγραφή[108] που βρίσκεται στο υπέρθυρο της εντοιχισμένης σήμερα πόρτας στη μέση του νότιου τοίχου. Εικονογραφικό πρόγραμμα το καθιερωμένο.

Μονή Εισοδίων Θεοτόκου στο Μοναστήρι

Από την παλιά μονή[109] δε σώζεται κανένα ίχνος. Εξωτερικά όμως της νότιας πλευράς του σημερινού περιβόλου και κατά τη διάρκεια εργασιών διάνοιξης δρόμου, αποκαλύφθηκαν τμήματα τοιχοποιίας από πωρολίθους και κεραμίδια καθώς και σπαράγματα τοιχογραφιών σύμφωνα με τη μαρτυρία του ιερέα της μονής. Σήμερα όλα καλύπτονται με χώμα και θάμνους. Η υπάρχουσα μονή ιδρύθηκε το 1819 σύμφωνα με επιγραφή στην κόγχη του Ιερού. Το καθολικό και τα κελιά έχουν αλλοιωθεί τελείως και δε διασώζεται πλέον κανένα παραδοσιακό στοιχείο.

Στη μονή ανήκει χειρόγραφος Νομοκάνονας[110], διαστ. 0,22 × 0,15 μ., που φυλάγεται σήμερα στο σπίτι του ιερέα.

Μέτσοβο

Μονή Αγίου Νικολάου Μετσόβου

Στο νάρθηκα του καθολικού της μονής[111] καταγράφηκαν οι παρακάτω εικόνες οι οποίες σύμφωνα με επιγραφή που έχει αναρτηθεί, δωρήθηκαν στη μνήμη Σπυρ. Λοβέρδου[112] από την κόρη του Μαρία Αγγέλου Κονταρέλη το 1960.

108. Ηπειρ. Εστία 16 (1967), σ. 453.

109. Φ. Οικονόμου, Η εν Ηπείρω Εκκλησία Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης, Αθήνα 1971, σ. 53, Κόνιτσα 5 (1966), σ. 5.

110. Ηπειρ. Εστία 18 (1969), σ. 337-338.

111. Νέες Μορφές, 1963, τεύχ. 5, σ. 12 κ.ε., ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 622 (από παραδρομή αναφέρεται ως Αγία Παρασκευή).

112. Οι εικόνες δεν έχουν περιληφθεί στο σχετικό κατάλογο του Παπαγιαννοπούλου-Παλαιού (Αθήνα 1946).

α) Λίθινη εικόνα Οδηγήτριας (διαστ. 0,47 × 0,42 μ.). Η Θεοτόκος στον κλασικό τύπο της Οδηγήτριας. Επιπεδόγλυφη τεχνική. Η έντονη σχηματοποίηση και το απλοϊκό σχέδιο οδηγούν σε μεταβυζαντινούς[113] χρόνους και μάλλον στο 18ο αι. Τέχνη μέτρια. Διατήρηση καλή.

β) Γέννηση (διαστ. 0,32 × 0,27 μ.). Αριστερά το βρέφος σε υπερυψωμένη φάτνη. Δεξιά η Θεοτόκος και ο Ιωσήφ. Στο βάθος μέρος κτιρίου με ορθή προοπτική. Τέχνη μέτρια, 18ου μάλλον αι. Διατήρηση καλή.

γ) Βαϊφόρος (διαστ. 0,47 × 0,34 μ.). Η φυσιοκρατική απόδοση του πώλου έρχεται σε αντίθεση με το εντελώς σχηματοποιημένο τριγωνικό όρος. Τέχνη μέτρια, μάλλον 18ου αι. Διατήρηση καλή.

δ) Ευαγγελισμός (διαστ. 0,445 × 0,325 μ.). Επάνω, χορός αγγέλων σε νέφος. Έντονες δυτικές επιδράσεις, 18ου μάλλον αι.

ε) Οδηγήτρια (διαστ. 0,515 × 0,405 μ.). Τέχνη αυστηρή, 17ου μάλλον αι. Διατήρηση μέτρια.

στ) Ευαγγελιστής Ματθαίος (διαστ. 0,49 × 0,37 μ.). Ο άγιος καθισμένος γράφει σε ανοιχτό βιβλίο που είναι τοποθετημένο σε τραπέζι. Δεξιά άγγελος. Τέχνη μέτρια με δυτικές επιδράσεις, 18ου μάλλον αι. Διατήρηση μέτρια.

ζ) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (διαστ. 0,43 × 0,33 μ.). Ο Χριστός κάθεται στο δεξί χέρι της Παναγίας και ευλογεί. Φυσιοκρατική απόδοση του μαφόριου που προδίδει δυτική επίδραση. Τέχνη καλή, 17ου αι. Διατήρηση μέτρια.

η) Οδηγήτρια (διαστ. 0,68 × 0,52 μ.). Το πλαίσιο της εικόνας από σχοινοειδές ανάγλυφο κόσμημα. Η Παναγία κρατάει με το αριστερό χέρι το Χριστό που ευλογεί με το δεξί και κρατάει τη σφαίρα της οικουμένης με το αριστερό. Στο επάνω μέρος δύο άγγελοι σε νέφη στέφουν τη Θεοτόκο. Τέχνη καλή, 17ου αι. Διατήρηση καλή.

θ) Αγία Παρασκευή (διαστ. 0,31 × 0,26 μ.). Η αγία κρατάει με το δεξί χέρι σταυρό και με το αριστερό την κάρα της. Τέχνη λαϊκή, 18ου μάλλον αι. Διατήρηση μέτρια.

ι) Θεία Λειτουργία (διαστ. 0,31 × 0,28 μ.). Στο κέντρο καθισμένοι ο Πατέρας και ο Υιός, και ψηλότερα το Άγιο Πνεύμα ως περιστερά. Τους περιστοιχίζουν άγιοι. Τέχνη συντηρητική, 17ου μάλλον αι. Διατήρηση μέτρια.

ια) Δυσδιάγνωστος στρατιωτικός άγιος (διαστ. 1,08 × 0,74 μ.). Ο ολόσωμος άγιος κρατάει στο δεξί δόρυ και στο αριστερό ανάποδα μικρή ασπίδα. Από το αριστερό μέρος της μέσης του κρέμεται μακρύ ξίφος. Τέχνη μέτρια, 18ου μάλλον αι.

ιβ) Θεοτόκος θρηνούσα[114] (διαστ. 0,46 × 0,36 μ.). Η Παναγία σε προτομή, ελαφρά στραμμένη προς τα αριστερά, κρατάει με το δεξί και το αριστερό χέρι πλαγιαστό το σταυρωμένο Χριστό. Τέχνη συντηρητική, 17ου μάλλον αι.

Εκτός από τις παραπάνω εικόνες της δωρεάς, στο νάρθηκα καταγράφηκαν και οι ακόλουθες:

α) Άγιος Γεώργιος (διαστ. 1,40 × 0,71 μ.). Ο άγιος έφιππος, ελαφρά στραμμένος προς τα δεξιά σκοτώνει το δράκοντα. Στο βάθος πυργόσχημο κτίριο, στο δώμα του ο βασιλιάς μ' ένα στρατιώτη προσφέρει τα κλειδιά στον άγιο. Στην επάνω αριστερή γωνία ο Χριστός σε νέφος, κρατώντας σταυρό και τη σφαίρα της οικουμένης, ενώ στα δεξιά ο Πατέρας ευλογεί. Τέχνη καλή με δυτικές επιδράσεις, του 18ου μάλλον αι. Διατήρηση μέτρια.

β) Κοίμηση Θεοτόκου (διαστ. 0,25 × 0,19 μ.). Όρθιος, σε ελλειψοειδή δόξα, ο Χριστός, κρατώντας σπαργανωμένη την ψυχή της μητέρας του. Κάτω το επεισόδιο του Ιεφωνία. Πάνω αριστερά ομάδα αποστόλων προσέρχεται επάνω στο νέφος. Σύνθεση σχετικά ολιγοπρόσωπη. Τέχνη συντηρητική, 17ου αι. Διατήρηση κακή.

γ) Άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,29 × 0,24 μ.). Ο άγιος ένθρονος, ευλογεί με το δεξί και κρατάει με το αριστερό κλειστό ευαγγέλιο. Επάνω αριστερά ο Χριστός και δεξιά η Θεοτόκος. Τέχνη μέτρια, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

δ) Δίζωνη εικόνα (διαστ. 0,63 × 0,47 μ.). Επάνω ζώνη: Δέηση. Στο κέντρο ένθρονος ο Χριστός ευλογεί με το δεξί και κρατάει ανοιχτό ευαγγέλιο με το αριστερό. Από τις δύο πλευρές όρθιοι με τα χέρια σταυρωμένα μπροστά στο στήθος, η Θεοτόκος και ο Πρόδρομος. Κάτω ζώνη: Άγιος Γεώργιος. Ο άγιος έφιππος στραμμένος προς τα δεξιά σκοτώνει το δράκοντα. Στο βάθος δεξιά ψηλά κτίρια και η βασιλοπούλα. Τέχνη μέτρια, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

ε) Άγιος Νικόλαος, με σκηνές του βίου του (διαστ. 1,12 × 0,68 μ.). Στο κέντρο ένθρονος ο άγιος ευλογεί με το δεξί και κρατάει ανοιχτό ευαγγέλιο με το αριστερό. Στις επάνω γωνίες ο Χριστός και η Θεοτόκος. Την κεντρική παράσταση περιβάλλουν 14 σκηνές από το βίο του αγίου. Τέχνη μέτρια, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

στ) Οδηγήτρια (διαστ. 0,89 × 0,53 μ.). Τεχνοτροπία 18ου αι. Διατήρηση μέτρια.

ζ) Σταύρωση (διαστ. 0,43 × 0,33 μ.). Στο κέντρο σε ψηλό σταυρό, ο Χριστός. Δεξιά και αριστερά σε έντονες στάσεις οι δύο ληστές. Κάτω αριστερά όμι-

113. Για παρόμοια παραδείγματα βλ. σχετ. Κ. Μακρή, Η λαϊκή τέχνη του Πηλίου, Αθήνα 1976, σ. 127-144.

114. Παρόμοια εικόνα, βλ. Θησαυρίσματα 9 (1972), σ. 263, πίν. 4.

λος γυναικών και ο Ιωάννης που υποβαστάζει με το δεξί χέρι από τη μέση τη Θεοτόκο. Δεξιά δυσδιάγνωστες μορφές. Στο βάθος η Ιερουσαλήμ. Τέχνη καλή, 17ου μάλλον αι. Διατήρηση μέτρια.

η) Τρίζωνη εικόνα (διαστ. 0,41 × 0,34 μ.). Επάνω ζώνη: Δέηση, Άγιος Σπυρίδωνας και δυσδιάκριτος άγιος. Μεσαία ζώνη: Κωνσταντίνος και Ελένη, η Αγία Αικατερίνη και δυσδιάκριτη αγία. Κάτω ζώνη: Άγιος Γεώργιος και Άγιος Γεώργιος ο Νεομάρτυρας. Τέχνη λαϊκή, 19ου αι. Διατήρηση μέτρια.

θ) Άγιος Νικόλαος ο νέος ο εκ Μετσόβου († 1617) (διαστ. 0,88 × 0,52 μ.). Ο άγιος όρθιος, με την τοπική φορεσιά και τσαρούχια, κρατάει υψωμένο στο δεξί χέρι το σταυρωμένο Χριστό. Κάτω αριστερά η επιγραφή: *1754 αυγουστου 3*. Διατήρηση καλή.

ι) Εις Άδου κάθοδος (διαστ. 0,25 × 0,195 μ.). Στο κέντρο ο Χριστός κρατώντας από τα χέρια τον Αδάμ και την Εύα τους σύρει έξω από τους τάφους. Κάτω οι σπασμένες πύλες του Άδη. Δεξιά και αριστερά προφήτες και άγιοι. Τέχνη λαϊκή, 19ου αι. Διατήρηση μέτρια.

ια) Δίζωνη εικόνα (διαστ. 0,43 × 0,33 μ.). Επάνω ζώνη: τα Εισόδια της Θεοτόκου και η Κοίμηση. Κάτω ζώνη: αριστερά η Αγία Μαρίνα, κρατώντας στο αριστερό χέρι το διάβολο και στο υψωμένο δεξί σφυρί. Δεξιά δυσδιάγνωστοι ολόσωμοι άγιος και αγία. Τέχνη συντηρητική, 17ου αι. Διατήρηση καλή.

ιβ) Παναγία η Κυρία η Πορταΐτισσα η Φανερωμένη[115] (διαστ. 2,36 × 0,92 μ.). Διατήρηση καλή.

ιγ) Χριστός Παντοκράτορας (διαστ. 0,86 × 0,60 μ.). Ο Χριστός σε προτομή ευλογεί με το δεξί και κρατάει τη σφαίρα με το αριστερό. Στο κάτω μέρος επιγραφή: *Ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου....* Τέχνη λαϊκή, 19ου αι. Διατήρηση μέτρια.

ιδ) Δίζωνη εικόνα (διαστ. 1,08 × 0,55 μ.). Επάνω ζώνη: Αγία Τριάδα. Ο Πατέρας και ο Υιός καθισμένοι σε θρόνο χωρίς ερεισίνωτο και στο κέντρο το Άγιο Πνεύμα. Κάτω αριστερά επιγραφή: *δοῦλος μιχάλης 1703*. Κάτω ζώνη: οι Τρεις Ιεράρχες, όρθιοι, κρατώντας ευαγγέλια με το αριστερό και ευλογώντας με το δεξί. Τέχνη μέτρια. Διατήρηση καλή.

ιε) Ένθρονη Βρεφοκρατούσα (διαστ. 1,08 × 0,58 μ.). Δεσποτική εικόνα. Η Θεοτόκος είναι καθισμένη σε πολυτελή θρόνο σε στυλ μπαρόκ κρατώντας το Χριστό που ευλογεί. Κάτω δεξιά η χρονολογία: *1698*. Τέχνη αυστηρή. Διατήρηση μέτρια.

ιστ) Χριστός ένθρονος (διαστ. 1,08 × 0,58 μ.), δεσποτική. Ο Χριστός καθισμένος σε πολυτελή θρόνο, ίδιο με της προηγούμενης εικόνας, αλλά με τα σύμβολα των ευαγγελιστών στις γωνίες. Με το δεξί ευλογεί και με το αριστερό κρατάει το ευαγγέλιο. Δεξιά η χρονολογία: *1698*. Τέχνη αυστηρή. Διατήρηση μέτρια.

ιζ) Πρόδρομος (διαστ. 1,08 × 0,58 μ.), δεσποτική. Ο άγιος όρθιος, πτερωτός ευλογεί με το δεξί και κρατάει με το αριστερό σταυρό και ανοιχτό ειλητάριο με την επιγραφή: *ΜΕΤΑ/ΝΟΥ/ΤΕΥΓΓΙ/ ΚΑΙ ΓΑΡ/Η ΒΑCΙΛΥΑΤΟΝ/ΟΡΑΝΟΝ*. Κάτω αριστερά η κάρα του αγίου και η χρονολογία: *1698*.

ιη) Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,86 × 0,59 μ.). Στο κέντρο η Θεοτόκος στη νεκρική κλίνη. Κάθετα προς το σώμα της Παναγίας ο Χριστός όρθιος, μέσα σε ελλειψοειδή δόξα κρατάει τη σπαργανωμένη ψυχή της μητέρας του. Δεξιά και αριστερά όμιλοι αποστόλων. Στο βάθος τείχη πόλης. Στο κέντρο του επάνω μέρους η Θεοτόκος ανέρχεται στον ουρανό ενώ δεξιά και αριστερά όμιλοι αποστόλων προσέρχονται επάνω σε νέφος. Κάτω δεξιά η χρονολογία: *1678*. Τέχνη αυστηρή. Διατήρηση μέτρια.

Ανήλιο

Αγία Παρασκευή

Τρίκλιτη βασιλική 18ου αι. με τρίπλευρες τις τρεις αψίδες της. Ισάριθμες αβαθείς κόγχες κοσμούν τις πλευρές, που στην αψίδα της πρόθεσης καταλήγουν σε οξυκόρυφο τόξο. Η τοιχοδομία είναι από αργολιθοδομή. Ο τρόπος και τα υλικά δόμησης είναι εμφανή μόνο στην ανατολική πλευρά, γιατί νεότερες ακαλαίσθητες επεμβάσεις στις υπόλοιπες αλλοίωσαν την εμφάνιση του μνημείου. Πρόχειρο χαγιάτι καλυμμένο με φύλλα ψευδαργύρου και μικρό ξύλινο καμπαναριό με νεοκλασικό αέτωμα στην πρόσοψη, καλύπτουν όλη τη νότια πλευρά.

Το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο, με διάτρητη τεχνική και πλούσια διακόσμηση από άνθη, φυτά, πτηνά και άλλες μορφές πραγματικές ή φανταστικές. Παλιότερα ο ναός ήταν κατάγραφος. Οι περισσότερες τοιχογραφίες όμως σήμερα είναι ασβεστωμένες και οι σωζόμενες είναι δύσκολο να ταυτιστούν, εξαιτίας της καπνιάς που τις έχει καλύψει. Καλύτερα σώζονται οι παραστάσεις της Αγίας Παρασκευής, Οδηγήτριας, Παντοκράτορα και Προδρόμου στην εξωτερική νότια πλευρά, δεξιά και αριστερά της κεντρικής πόρτας.

Στο ναό καταγράφηκαν και οι εξής εικόνες:

α) Χριστός ένθρονος (διαστ. 1,05 × 0,68 μ.), ρωσική εικόνα. Ο Χριστός σε πολυτελή θρόνο. Κρατάει ανοιχτό ευαγγέλιο σε ρωσική γλώσσα. Πίσω από το θρόνο, όρθιοι δύο άγγελοι. Τέχνη λαϊκίζουσα με δυτικές επιδράσεις, 19ου μάλλον αι. Διατήρηση μέτρια.

β) Ένθρονη Βρεφοκρατούσα Θεοτόκος (διαστ. 1,05 × 0,70 μ.). Τέχνη λαϊκή 19ου αι. Διατήρηση μέτρια.

115. Για την εικόνα, βλ. Δωδώνη Δ΄ (1975), σ. 379-398, εικ. 1-3. ΕΕΒΣ ΜΒ (1975-76), ό.π., σ. 182, υποσημ. 6.

γ) Αγία Παρασκευή με σκηνές του βίου της (διαστ. 1,05 × 0,68 μ.). Στο κέντρο η αγία όρθια, μετωπική, κρατάει με το δεξί το σταυρωμένο Χριστό, με το αριστερό ανοιχτό ειλητάριο. Την κεντρική παράσταση περιβάλλουν 16 σκηνές από το βίο και το μαρτύριό της. Τέχνη λαϊκή, τέλους 18ου-αρχές 19ου αι. Διατήρηση μέτρια.

δ) Ένθρονη Βρεφοκρατούσα (διαστ. 1,05 × 0,74 μ). Αριστερά του θρόνου σε μικρό μέγεθος ο Ιωάννης Χρυστόστομος και δεξιά ο Άγιος Δημήτριος. Τέχνη λαϊκή, 19ου αι. Διατήρηση καλή.

ε) Χριστός ένθρονος με τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο (διαστ. 1,05 × 0,74 μ.). Ο Χριστός καθισμένος σε θρόνο στο αριστερό μέρος της εικόνας, ευλογεί με το δεξί, ενώ κρατάει με το αριστερό τη σφαίρα και το σταυρό. Μπροστά του ο Πρόδρομος, στραμμένος προς τα δεξιά και κρατώντας στο δεξί σταυρό μιλάει στο Χριστό. Τέχνη λαϊκή, 19ου αι. Διατήρηση καλή.

στ) Πρόδρομος (διαστ. 1,05 × 0,74 μ.), ρωσική εικόνα. Ο άγιος όρθιος μετωπικός, ευλογεί με το δεξί και κρατάει με το αριστερό λεκάνη με την κάρα του και ανοιχτό ειλητάριο με ρωσική επιγραφή. Τέχνη λαϊκή, 19ου αι. Διατήρηση μέτρια.

ζ) Οι Άγιοι Νικόλαος και Αθανάσιος (διαστ. 1,05 × 0,72 μ.). Οι άγιοι καθισμένοι σε θρόνο κρατούν στη μέση με το ένα χέρι κλειστό ευαγγέλιο που έχει στη μία πλευρά την παράσταση της Σταύρωσης. Στο κάτω μέρος της εικόνας, σε ιδιαίτερα ζωγραφισμένο εικονίδιο, ο Άγιος Γεώργιος σκοτώνοντας το δράκοντα. Τέχνη λαϊκή, 19ου αι. Διατήρηση καλή.

η) Σύναξη των αποστόλων (διαστ. 1,05 × 0,54 μ.). Στο κέντρο της εικόνας οι κορυφαίοι Πέτρος και Παύλος κρατούν την εκκλησία. Γύρω τους, οι άλλοι απόστολοι. Στο επάνω μέρος ο Χριστός σε νέφος ευλογεί. Τέχνη λαϊκίζουσα, 18ου αι. Διατήρηση καλή.

θ) Αγία Παρασκευή (διαστ. 0,81 × 0,41 μ.). Η αγία σε προτομή, κρατάει με το δεξί σταυρό, ενώ το αριστερό είναι σε στάση δέησης. Τέχνη λαϊκή, 19ου αι. Διατήρηση μέτρια.

ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Καναλάκι

Μονή Αγίας Παρασκευής Μπούντας[116]

Βρίσκεται στην παρυφή του στενόμακρου υψώματος Μπούντα, άλλοτε ακρωτηρίου στην αποξηραμένη σήμερα λίμνη Αχερουσία. Εγκαταλειμμένη μετά την απαλλοτρίωση της περιουσίας της το 1922, επαναλειτούργησε πρόσφατα, ύστερα από κακότεχνη ανακαίνιση που αλλοίωσε τη μορφή του καθολικού και ορισμένων κελιών. Μαρτυρίες για το χρόνο της ίδρυσής της δεν υπάρχουν, ούτε ικανοποιητικά στοιχεία, που θα βοηθούσαν στον προσδιορισμό της αρχικής φάσης του καθολικού.

Σε μορφή τρίκλιτης βασιλικής, με τρεις ημικυκλικές αψίδες, το τωρινό καθολικό έχει αφιερωμένο το κεντρικό κλίτος στην Αγία Παρασκευή[117], το βόρειο στον Άγιο Φωκά και το νότιο στον Άγιο Παντελεήμονα. Καλύπτεται με δικλινή κεραμοσκεπή στέγη (που στη δυτική πλευρά της καταλήγει σε κεντρί) και εσωτερικά με ξύλινη ψευδοροφή. Συνεχείς τοίχοι διαχωρίζουν τα κλίτη, που επικοινωνούν μεταξύ τους με τρία τοξωτά ανοίγματα σε κάθε τοίχο· στα αντίστοιχα τμήματα του Ιερού δεν υπάρχουν θύρες επικοινωνίας.

Το τέμπλο είναι χτιστό στο κεντρικό και βόρειο κλίτος και ξύλινο στο νότιο, είναι φανερό ότι προστέθηκε αργότερα και σε διαφορετικές φάσεις.

Σύμφωνα με επιγραφή, που βρίσκεται στο μέτωπο του τόξου της θύρας της πρόθεσης του κεντρικού κλίτους, οι τοιχογραφίες του Ιερού και του τέμπλου του ίδιου κλίτους ανάγονται στο έτος 1791. Η τεχνοτροπική διαφορά μεταξύ τους όμως και το γεγονός της μεταγενέστερης κατασκευής του τέμπλου μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι πρώτες είναι παλιότερες. Το κείμενο της επιγραφής είναι το ακόλουθο: *ΚΑΤΑ ΤΟ ΧΙΛΙΟΣΤΟΕΠΤΑΚΟΣΙΟΣΤΟ ΕΝΕΝΙ/ΚΟΣΤΟ ΠΡΟΤΟ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΝΣΑΡΚΟΥ ΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΟΥ Κ(υριο)Υ ΗΜΩΝ Ι(ησ)Σ(ου)/ ΧΡΙΣΤΟΥ ΗΣΤΟΡΙΘΗ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΙΕΡΟΝ ΚΑΙ ΤΕΜΠΛΕΟΝ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ/ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΙΩ(άννου) ΙΕΡΕΩΣ κὲ ΙΩ(άννου) ΜΑΤΖΑΙΛΟΝΙ(,) ΑΡΧΙΕ/ΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΑΝΘΙΜΟΥ. 1791. Φεβρ. 13.*

Άλλη επιγραφή, στην ποδέα του πεσσού μεταξύ ωραίας πύλης και θύρας πρόθεσης του βόρειου κλίτους, τοποθετεί τις τοιχογραφίες του βόρειου τέμπλου στα 1883[118]. Την ίδια χρονολογία φέρει και

116. Ηπειρ. Εστία 10 (1961), σ. 638-641, Φ. Οικονόμου, Η εκκλησία εν Θεσπρωτία, Αθήναι 1964, σ. 93-94.

117. Σύμφωνα με τοπική παράδοση η Αγία Παρασκευή μαρτύρησε στην περιοχή και τάφηκε στη θέση του σημερινού καθολικού (βλ. Ηπειρ. Εστία, ό.π., και Οικονόμου, ό.π., σ. 107-109), και δείχνεται μέχρι σήμερα από τις μοναχές, στο νότιο κλίτος, χτιστή σαρκοφάγος, που κατασκευάστηκε το 1921 και υποτίθεται ότι περιέχει τα οστά της αγίας (Ηπειρ. Εστία, ό.π., σ. 640). Πιθανόν πρόκειται για τοπική αγία, που μεταγενέστερα ταυτίστηκε με τη γνωστή μάρτυρα (Πρβλ. Ι. Λαμπρίδης, Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων, Α΄, Αθήναι 1880, σ. 57, όπου αναφέρει την παράδοση για το μαρτύριο *γυναικός τινός ὀνόματι Παρασκευῆς*).

118. Το κείμενο στο Μουσελίμη, Ηπειρ. Εστία, ό.π., σ. 640.

η τοιχογραφία της Αγίας Παρασκευής με σκηνές του μαρτυρίου της, που βρίσκεται στον πρώτο, από δυτικά, διαχωριστικό πεσσότοιχο του νότιου κλίτους, επάνω από τον «τάφο».

Η μόνη από τις εικόνες της μονής που παρουσιάζει κάποιο ενδιαφέρον είναι του Αγίου Παντελεήμονα με σκηνές του βίου του στο πλαίσιο και την επιγραφή: *Ὁ ζωγράφος Ἀθ. Καραντζούλας. Πρέβεζα 1890*[119].

Κλεισούρα Μουζαμαίικων

Ναός Αγίου Γεωργίου

Τρίκλιτη τρουλωτή βασιλική μικρών διαστάσεων, με ημικυκλική αψίδα, νάρθηκα και πεσσοστήρικτο προστώο (με δίλοβα τοξωτά ανοίγματα) στη νότια πλευρά. Οι δυο τελευταίες κατασκευές πρέπει να είναι σύγχρονες με τον κυρίως ναό γιατί καλύπτονται με ενιαία δίρριχτη κεραμοσκεπή στέγη. Η τοιχοδομία του κτιρίου ορατή στη νοτιοανατολική και νοτιοδυτική γωνία, με κανονικούς πώρινους δόμους και διάσπαρτα τούβλα.

Πλίνθινη επιγραφή στην εξωτερική δυτική πλευρά του νάρθηκα αναφέρει το έτος *1859*. Πάνω από αυτή είχαν εντοιχιστεί σταυροειδώς τέσσερα πινάκια, από τα οποία σήμερα σώζονται ασβεστοχρισμένα τα δύο.

Του ίδιου έτους (1859) είναι και η εικονογράφηση που καλύπτει όλους τους τοίχους του κυρίως ναού, το χτιστό τέμπλο και τα φουρνικά της οροφής. Οι τοιχογραφίες, λαϊκής τεχνοτροπίας, ακολουθούν τη συνηθισμένη στους τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας θεματολογία και είναι έργο Χιονιαδιτών ζωγράφων[120] σύμφωνα με την επιγραφή του δυτικού τοίχου. Το κείμενό της, μέσα σε μπαρόκ πλαίσιο[121], είναι το παρακάτω: *ΑΥΤΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΙΕ/ΡΑ ΙΣΤΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡ/ ΤΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ/ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΥ ΚΥ-ΡΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΑΙ ΕΥ/ ΗΜΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΙΩ(άν-νου) ΙΕΡΕΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥ/ΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΜΜΑΚΑ-ΡΙΤΟΥ ΓΕΩΡΓΑΚΗ ΚΑΙ ΙΩ(άννου) ΣΩΤΗΡΙ ΚΑτζιο-ζι(;) ΙΣΤΟΡΕΙΘΗ ΔΕ/ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΤΩΝ ΑΥΤΑ-ΔΕΛΦΩΝ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΚΑΙ/ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ καὶ ἀποστόλη ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΧΙΟΝΙΑΔΕΣ/ ἐκ τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἁγίου βελλᾶς/1859 ἀπριλίου 22*[122].

ΕΥΓ. ΧΑΛΚΙΑ

119. Η υπογραφή του ίδιου ζωγράφου στις δεσποτικές εικόνες του καθολικού της γειτονικής μονής Αβάσου.

120. Για τους Χιονιαδίτες ζωγράφους και τις «σχολές» τους βλ. Ηπειρ. Εστία 9 (1960), 10 (1961) και 11 (1962) passim.

121. Για παρόμοια πλαίσια βλ. ό.π. 10 (1961), σ. 400, εικ. 37.

122. Η επιγραφή καθώς και το μνημείο δεν περιλαμβάνονται στον κατάλογο των έργων των Χιονιαδιτών αγιογράφων, που παρέχει ο Παΐσιος.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Ποικίλες ήταν οι δραστηριότητες της Εφορείας κατά το 1978. Με τις καθαρώς αρχαιολογικές και μουσειακές εργασίες εκτός από τον υπογράφοντα και την Επιμελήτρια Καλλιόπη Πρέκα-Αλεξανδρή ασχολήθηκαν και οι πέντε επιστημονικοί βοηθοί της Εφορείας. Συγκεκριμένα οι: Αλκ. Χωρέμη-Σπετσιέρη, Φ. Λιάπη και η Μ. Λακάκη δούλεψαν σε ανασκαφές, σε εργασίες επανέκθεσης και ταξινόμησης των αποθηκών του Αρχαιολογικού Μουσείου, σε καταγραφές αρχαίων, αποδελτιώσεις, εντοπισμούς αρχαίων κ.ά. Ενώ η Α. Καραμάνου και Π. Μελά ασχολήθηκαν ειδικά με την επανέκθεση και ταξινόμηση των αποθηκών του Ασιατικού Μουσείου, καθώς και την καταγραφή των αντικειμένων του ίδιου μουσείου.

Το προσωπικό της Εφορείας αυξήθηκε με την πρόσληψη της αρχιτέκτονος Μ. Βραδή, της οποίας πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια στις εργασίες στερέωσης των μνημείων και επισκευών των μουσείων, καθώς και στις αυτοψίες για τη χορήγηση οικοδομικών αδειών.

Κατωτέρω εκτίθενται αναλυτικά οι εργασίες που έγιναν κατά το 1978[1].

Σημαντικός υπήρξε κατά το έτος αυτό ο καταρτισμός του αρχείου μνημείων και αρχαιολογικών θέσεων των δύο νομών της Εφορείας, που καταχωρίστηκαν σε ειδικούς καταλόγους και δελτία του τύπου της UNESCO από την Αλκ. Χωρέμη-Σπετσιέρη.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Κερκύρας

Μετά την έκθεση του αετώματος του Φιγαρέτου στην αίθουσα του Mon Repos στη θέση που ήταν εκτεθειμένα τα μεγάλα ακροκέραμα από το Ηραίο, έγινε νέα τοποθέτηση των παραπάνω ακροκεράμων στο νότιο τοίχο της αίθουσας, επάνω από τις προθήκες 20, 21, 22.

Μάλιστα εκατέρωθεν του στρωτήρα με τη λεοντοκέφαλη υδρορρόη αντί των ακροκεράμων με τα δαιδαλικά γυναικεία πρόσωπα και τη στεγοειδή απόληξη, τοποθετήθηκαν εκείνα με τα πρόσωπα γοργονείων που έχουν καμαροειδή απόληξη, είναι παλιότερα και ταιριάζουν χρονολογικά με τη λεοντοκεφαλή.

Τα ακροκέραμα με τα δαιδαλικά γυναικεία πρόσωπα τοποθετήθηκαν εκατέρωθεν της θύρας, που συνδέει την αίθουσα της Γοργούς με την του Mon Repos.

Έγινε επίσης μελέτη μεταφοράς του κυκλικού μνημείου του Μενεκράτους από την αυλή του Αστυνομικού Τμήματος (Παλαιού Μουσείου) στο αίθριο του Αρχαιολογικού Μουσείου, ώστε να μη καταστρέφεται το μνημείο στο ύπαιθρο, τόσο από τις καιρικές συνθήκες, όσο και από τα παιδιά, που παίζουν εκεί και συχνά βγάζουν καλυπτήριες πλάκες από τη στέγη του.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Μουσείο Ασιατικής Τέχνης

Επανέκθεση Σύγχρονης Ιαπωνικής Τέχνης

1. Παραχωρήθηκε από το δήμο Κερκυραίων στο Μουσείο Ασιατικής Τέχνης Κερκύρας μια συλλογή με σύγχρονα έργα ιαπωνικής τέχνης. Η συλλογή αυτή δωρήθηκε στο δήμο από Ιάπωνες καλλιτέχνες, οι οποίοι το Νοέμβριο του 1977 είχαν εκθέσει τα έργα τους στην Αθήνα (ξενοδοχείο Hilton). Η συλλογή αυτή που αποτελείται από 180 περίπου αντικείμενα και εντυπωσιάζει με τον παραδοσιακό της χαρακτήρα, κυρίως η κεραμική, εκτέθηκε προσωρινά μέχρι να ελευθερωθεί ειδικός χώρος στο ισόγειο με τη μεταφορά του Ιστορικού Αρχείου και της Δημόσιας Βιβλιοθήκης στο Φρούριο, στο κλιμακοστάσιο και τον προθάλαμο του α΄ ορόφου, σε έξι προθήκες που παραγγέλθηκαν για το σκοπό αυτό. Η έκθεση αυτή περιλαμβάνει δύο βιτρίνες με ενδύματα και υφάσματα, δύο βιτρίνες με κεραμική και δύο με γλυπτά από ξύλο και μπρούντζο και προσωπεία ξύλινα.

2. Συλλογή Γρ. Μάνου: Συνεχίστηκε και έληξε η επανέκθεση των έργων κινεζικής και ιαπωνικής τέχνης στις τρείς αίθουσες της ανατολικής πτέρυγας του α΄ ορόφου στις οποίες παλιότερα στεγάζονταν τα γραφεία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Συγκεκριμένα στις δύο πρώτες αίθουσες τις αίθουσες Δ και Ε εκτέθηκαν πορσελάνες (Π ί ν. 92 α,γ) διακοσμητικά αντικείμενα, ζωγραφική, ενδύματα, υφάσματα και έπιπλα κινεζικής προέλευσης χρονολογούμενα στη Δυναστεία Τσίνγκ (1644-1912) που ανήκουν βασικά στη Συλλογή Γρ. Μάνου. Ειδικά στην αίθουσα Ε εκτίθενται και μερικά αντικείμενα των συλλογών Αλμανάχου και Σινιόσογλου. Στην τρίτη αίθουσα, την αίθουσα, Ζ, εκτέθηκαν έργα ιαπωνικής τέχνης και συγκεκριμένα νεολιθικά εργαλεία και όπλα, πρώιμη κεραμική (14ου-18ου αι.), βουδιστικά ξυλόγλυπτα (Π ί ν. 92 β) και ζωγραφική.

Παράλληλα έληξαν και οι επανεκθετικές εργασίες

1. Η σύνταξη της έκθεσης αυτής οφείλεται στην επιστημονική βοηθό Άλκηστη Χωρέμη-Σπετσιέρη.

στην αίθουσα συμποσίων (Π ί ν. 93 β) και τη στρογγυλή (Π ί ν. 93 α) στις οποίες επανεκτέθηκαν τα έργα ιαπωνικής τέχνης της Συλλογής Γρ. Μάνου, τα οποία παλιότερα ήταν εκτεθειμένα στις αίθουσες που παραχωρήθηκαν στη Συλλογή Χατζηβασιλείου. Η επανέκθεση στις αίθουσες αυτές παρέμεινε όπως αυτή διαμορφώθηκε το 1977 με τη διαφορά ότι στην αίθουσα συμποσίων προστέθηκαν ορισμένες πολύχρωμες ξυλογραφίες (Π ί ν. 94 β-γ) και μουσικά όργανα και αντικαταστάθηκαν ορισμένες πορσελάνες (Π ί ν. 94 α) και λάκκες με άλλα αντίστοιχα έργα από την αποθήκη.

Οργάνωση

Άρχισε η σύνταξη νέων αναλυτικών καταλόγων έκθεσης για τις αίθουσες κινεζικής καθώς και για τις αίθουσες της ιαπωνικής έκθεσης. Στους καταλόγους αυτούς γίνεται νέα περιγραφή των αντικειμένων αναλυτική με διαστάσεις και σχετικές παρατηρήσεις (η παλιά περιγραφή στηριζόταν αποκλειστικά στις σύντομες περιγραφές του ιδιόχειρου καταλόγου του Γρ. Μάνου).

Α. ΚΑΡΑΜΑΝΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Οικόπεδο Βλαχόπουλου στη θέση Στρατιά

Συνεχίστηκε στο οικόπεδο αυτό η ανασκαφή, που είχε αρχίσει το 1977[2]. Η ανασκαφή περιορίστηκε στον οικοδομήσιμο χώρο, λόγω οικονομικών δυσχερειών.

Αποκαλύφθηκαν τρία αρχαία οικοδομικά συγκροτήματα που χωρίζονται από δύο πλατείς δρόμους με κατεύθυνση από Β.-Ν. περίπου (Π ί ν. 95 α)[3].

Συγκρότημα Α: Βρίσκεται προς Α. του ανατολικού δρόμου και περιλαμβάνει τμήματα τριών κτιρίων. Τμήμα κτιρίου Ι ρωμαϊκής εποχής (τοίχοι 8, 13, 26 και 25α) αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,45-0,60 μ. περίπου. Η τοιχοδομία του αποτελείται από αργολίθους με ερυθρωπό ασβεστοκονίαμα. Το κτίριο τούτο καθώς και ο δρόμος βαίνουν βόρεια μέσα στο άσκαπτο.

Σε απόσταση 3,55 μ. νότια του κτιρίου Ι, σε βάθος 0,40 μ. αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων (6, 14) που ανήκαν σε άλλο ίσως κτίριο ΙΙ ελληνιστικής εποχής.

Τέλος τμήμα κτιρίου ΙΙΙ του τέλους της αρχαϊκής εποχής αποκαλύφθηκε, σε βάθος 0,97 μ., εν μέρει κάτω από τα κτίρια Ι και ΙΙ και στο μεταξύ αυτών χώρο. Σε αυτό ανήκουν οι τοίχοι 27, 28, 8α, 25, 7 χτισμένοι από αργούς και ημικατεργασμένους λίθους που σχηματίζουν δύο χώρους, από τους οποίους ο ένας έχει δάπεδο από τριμμένο και πατημένο κεραμίδι.

Συγκρότημα Β: Βρίσκεται μεταξύ των δύο δρόμων και περιλαμβάνει τμήματα τοίχων και αγωγών τουλάχιστον δύο αν όχι τριών κτιρίων, καθώς και υπαίθριο χώρο (αυλή;) με πηγάδι. Στα κτίρια αυτά διαπιστώθηκε διάρκεια ζωής από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι και την πρώιμη ρωμαϊκή εποχή.

Συγκρότημα Γ: Βρίσκεται προς Δ. του δυτικού δρόμου και ανήκουν σ' αυτό τμήματα τοίχων (1, 3, 5), που βρέθηκαν σε βάθος 1,50 μ. Είναι χτισμένοι από αργούς και ημικατεργασμένους λίθους και χρονολογούνται στην ύστερη αρχαϊκή ή πρώιμη κλασική εποχή.

Σημαντικά ευρήματα από την ανασκαφή αυτή ήταν: ο θησαυρός 158 αργυρών νομισμάτων, που βρέθηκε στο αρχαϊκό κτίριο ΙΙΙ του συγκροτήματος Α και ο αρχαϊκός αποθέτης, που βρέθηκε σε βάθος 0,90 μ. περίπου στο νότιο μέρος του ανατολικού δρόμου, πάνω από το νότιο άκρο του τοίχου 9 και τους παραπλεύρως αγωγούς.

Ο θησαυρός νομισμάτων περιλαμβάνει 158 αργυρούς κερκυραϊκούς στατήρες (τέλους 6ου-αρχών 5ου αι. π.Χ.), που βρέθηκαν μέσα σε μικρή άβαφη πρόχου, θαμμένη μέσα σε λάκκο, κοντά στη θεμελίωση, του τοίχου 13.

Ο αρχαϊκός αποθέτης (6ου αι. π.Χ. κυρίως) απέδωσε πολλά και ενδιαφέροντα ευρήματα, το σημαντικότερο από τα οποία υπήρξε ένα χάλκινο αλαβαστροειδές τριποδικό αγγείο με κατάκοσμη όλη την επιφάνειά του από εγχάρακτα κοσμήματα (Π ί ν. 95 β). Από τα άλλα ευρήματα αναφέρουμε: πήλινη προτομή αρχαϊκού ειδωλίου πολοφόρου θεάς (Π ί ν. 95 δ), το μισό καθήμενου αρχαϊκού ειδωλίου, πήλινο θρόνο, πολλά τμήματα από συμπλέγματα κυκλίου χορού νυμφών (;) με πτηνόμορφα ειδώλια και αυλητή στο μέσο (Π ί ν. 95 γ), μικρή κοτύλη με σφίγγες και ανθέμια (Π ί ν. 95 ε), πολλά κοτυλίδια, δύο πλαστικά κορινθιακά αγγεία σε σχήμα λαγού (Π ί ν. 95 στ) κ.τ.λ.

Ενδιαφέροντα είναι και τα νομίσματα, που απέδωσε το υπόλοιπο οικόπεδο, π.χ. εφτά ασημένια κερκυραϊκά και ένα κορινθιακό κλασικής εποχής (5ος-4ος αι. π.Χ.), δύο ασημένια ρωμαϊκής εποχής και 100 περίπου χάλκινα όχι καλής διατήρησης. Από αυτά τα περισσότερα είναι κερκυραϊκά κλασικής και ελληνιστικής εποχής, ένα Λευκάδος και ένα Μεσσήνης και μερικά ρωμαϊκής εποχής.

Οδός Κύπρου 14 (οικόπεδο Πουλιάση)

Κατά τη διάνοιξη θεμελίων στο οικόπεδο, σε

2. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 181.

3. Στην ανασκαφή δούλεψαν οι επιστημονικοί βοηθοί Φ. Λιάπη-Κερκύρα και Μ. Λακάκη.

βάθος 1,20 μ., διαπιστώθηκε μεγάλος χώρος με υπολείμματα πυράς. Επειδή στην περιοχή αυτή εκτείνεται το αρχαϊκό νεκροταφείο Κερκύρας και το οικόπεδο αυτό δεν απέχει πολύ από το χώρο που βρέθηκε το μνημείο του Μενεκράτους, έγιναν δοκιμαστικές τομές[4] σε διάφορα σημεία του οικοπέδου, χωρίς όμως να βρεθεί τίποτε εκτός από λίγα άβαφα όστρακα, μεταξύ των οποίων και μερικά εφυαλωμένα βενετσιάνικα.

ΑΠΟΧΕΤΕΥΤΙΚΕΣ ΤΑΦΡΟΙ

Κατά τη διάνοιξη αποχετευτικών τάφρων για τη σύνδεση των αποχετεύσεων των οικιών με το κεντρικό δίκτυο αποκαλύφθηκαν σε ορισμένα μέρη (Παλαιόπολη και Φιγαρέτο) τμήματα διάφορων τοίχων, που ανήκουν σε κτίρια άγνωστης χρήσης, τα οποία δεν μπορούν να αναγνωριστούν λόγω του μικρού πλάτους της τάφρου.

Διασταύρωση οδών Βασ. Παύλου και Αναλήψεως

Έξω από τα διαμερίσματα «Coryfo Gardens», ιδιοκτησίας Δενδρινού, σε βάθος 1,20 μ. περίπου, αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο τοίχων κλασικής εποχής με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Από αυτούς ο ένας τοίχος, πλ. 0,45, σωζ. ύψ. 2,40 μ., είναι άριστα κατασκευασμένος από κατεργασμένες λιθοπλίνθους σε ψευδοϊσοδομικό σύστημα. Είναι θεμελιωμένος στο φυσικό έδαφος (καγιά) και χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους. Ο άλλος τοίχος, πλ. 0,50, σωζ. ύψ. 0,52 μ., αποκαλύφθηκε 3,15 μ. βορειότερα σε μήκος 2,70 μ.

Πάροδος οδού Φιγαρέτου

Έξω από το οικόπεδο της Ειρήνης Βλάχου, κοντά στα οικόπεδα Πουλιάση[5] και Γιοβάνη[6], σε βάθος 1,15 μ. περίπου αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχου από αργολίθους, πλ. 0,50, σωζ. ύψ. 0,30 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν.

Mon Repos

Κατά το 1978 δεν έγινε ανασκαφή στο κτήμα Mon Repos, όπως γινόταν κάθε χρόνο από το 1976, αλλά ειδικό συνεργείο τοπογράφων με επικεφαλής τους Καζαμιάκη και Wurster ασχολήθηκε με την εκπόνηση ακριβούς τοπογραφικού σχεδίου της περιοχής που βρίσκονται τα αρχαία, ιδίως του χώρου του ναού του Καρδακίου, της ομώνυμης πηγής και της σπηλιάς η οποία βρίσκεται λίγο ψηλότερα από αυτή.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών αυτών έγιναν καθαρισμοί στο χώρο του ναού και των άλλων αρχαιοτήτων και ιδίως στη σπηλιά προκειμένου μελλοντικά να γίνει συστηματική ανασκαφική έρευνα μέσα σ' αυτή.

Κτήμα Ευελπίδη

Στο κτήμα με δαπάνες της ιδιοκτήτριας κ. Ρένας Αργυροπούλου συνεχίστηκε η ανασκαφή[7], την οποία διενήργησαν ο αρχαιολόγος Marchetti της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής και από μέρος της Η΄ Εφορείας Αρχαιοτήτων η επιστημονική βοηθός Μαρία Λακάκη.

Η ανασκαφή περιορίστηκε και φέτος στο νοτιοανατολικό μέρος του χώρου. Ξεκαθαρίστηκε ο αρχαϊκός αποθέτης που είχε βρεθεί πέρυσι και έγινε στρωματογραφική έρευνα (βλ. κατωτέρω λεπτομερή έκθεση των ανασκαφών).

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Rapport sur les fouilles dans la propriété Argyropoulou (Anciennes fouilles «Evelpidis»)

Nous avons poursuivi cette année le sondage ouvert en 1977 dans la propriété de Argyropoulou. Il avait été prevu de fouiller la parcelle Γ et d'étendre la fouille en profondeur sur toute la surface de parcelles Bà E, afin d'une part, de dégager entièrement le dépôt archaïque repéré en 1977, d'autre part d'explorer les niveaux archaïques et dater, dans la mesure du possible, les structures visibles.

Pour faciliter la fouille du dépôt, nous avons démonté, après relevé, le mur hellénistique 1 (Fig. 1). Les limites du dépôt ont été repérées dans la moitié Ouest de Γ. Il n' était pas intact; perturbé notamment au moment de la construction des maisons hellénistiques, par la fondation du mur 1, il n'a pas livré comme on pouvait s'y attendre, de trouvailles toujours complètes; c'est ainsi que nous n' avons pu retrouver la tête du trône découvert en 1977 ni pu compléter totalement l'amphore à figures noires. Par contre, la découverte des bras des statuettes a permis de restaurer intégralement ces pièces, leur donnant par là une grande valeur pour l'étude des débuts de la coroplastic corfiote. La fouille de 1978 permet ainsi de clore ce dossier et d'en préparer la publication.

Toute la zone de B à E a été ensuite explorée en profondeur. Ce fut l'occasion de repérer quatre niveaux archaïques nettement stratifiés.

4. Την ανασκαφή διενήργησε η επιστημονική βοηθός Άλκηστη Χωρέμη-Σπετσιέρη.
5. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 421, Πίν. 383 γ.
6. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 181.
7. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 182.

Fig. 1. Corfou. Plan de fouilles Evelpidis 1978.

Le dernier état (état IV) est représenté par la construction de deux murs parallèles, qui s'appuient au grand mur HH΄ (le mur 4 en ΔΕ le second à la limite de Β-Γ). Le sol fait de cailloutis qui relie ces murs entre eux a été creusé au moment de l'enfouissement du dépôt qu'on situera, avec une plus grande précision désormais, vers 550-530 av. J.-C. ce qui nous amène à conclure que la construction de ces deux murs n'est pas postérieure à la première moitié du VIe s. Conclusion confirmée par l'étude des tessons récupérés en ΔΕ au sud du mur 4, qui est lié, dans cette zone, à un dallage constitué de pierres épaisses reposant sur un tapis de tuiles brisées (cf. Pl. 16). La mise en place de ce dallage est rigoureusement contemporaine de la construction des murs: on a pu observer, en effet, au niveau directement antérieur, la tranchée de fondation et fonder ainsi nos conclusions sur des données stratigraphiques sûres.

L'état III est lié à la construction du grand mur HH΄ qu'on datera désormais de l'extrême fin VIIe - début VIe s. Le matériel récupéré dans la couche de remblai parteuse du sol contemporain a fourni plusieurs tessons caractéristiques des périodes corinthiennes ancienne et moyenne.

L'état II, le moins bien connu, est représenté par le mur, démonté dans sa plus grande partie à l'Est de HH΄ qu' il déborde toutefois légèrement. Le matériel récupéré dans la tranchée de fondation notamment un aryballe à décor géométrique de la fin de la période protocorinthienne, nous détermine à proposer comme date de construction le troisième quart du VIIe s.

Enfin, l'état I ancien, inattendu si l'on se reporte aux résultats des anciennes fouilles, est constitué par des fondations de murs en pierres: l'un de direction NO.-SE. en B et un autre perpendiculaire en ΔΕ, délimitant un espace intérieur occupé au centre par un foyer. Seule la poursuite de l'exploration pourra nous permettre de dater, ces structures avec précision; en fonction des rares trouvailles de 1978, nous proposerons provisoirement de dater cet état des environs de 700. L'intérêt de fouiller à l'O. de HH΄ pour trouver l'angle des murs est très réel. Il importe également de pousser un sondage en profondeur avant de clore le dossier.

MARIA LAKAKIS - PATRIC MARCHETTI

ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΩΝ

Παλιό Φρούριο

Ειδικό συνεργείο ασχολείται ήδη από πέρυσι με το δύσκολο έργο της αποψίλωσης του Παλιού Φρουρίου, γιατί η βλάστηση είναι πυκνή και αποτελείται από μεγάλους θάμνους-δέντρα, που είναι φυτρωμένα πάνω στα τείχη και οι εργάτες συχνά πρέπει να κρεμιούνται δεμένοι έξω από τα ψηλά τείχη, πάνω από τη θάλασσα, προκειμένου να κόψουν τους θάμνους αυτούς. Φέτος μετά τον καθαρισμό των προμαχώνων Σαβορνιάν και Μαρτινέγκο το συνεργείο προχώρησε στο εσωτερικό του φρουρίου. Κατά τον καθαρισμό αποκαλύφθηκαν ορισμένες επικίνδυνες ρωγμές στα τείχη, που τις δημιούργησαν οι ρίζες των δέντρων. Σε πολλές από τις ρωγμές, έγιναν μικροστερεώσεις, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, π.χ. τη στερέωση των ρωγμών του θαλάσσιου προμαχώνα Κάπο-σίδερο (Π ί ν. 96 α), όπου το έργο παρουσιάζει τεράστιες δυσκολίες λόγω της θέσης του και λόγω σοβαρότερων ζημιών, εκπονήθηκε ειδική μελέτη με την προοπτική να αναλάβει το έργο ειδικό συνεργείο.

Με τον καθαρισμό (αποψίλωση) αφενός άρχισε να φαίνεται πιο καθαρά η αρχιτεκτονική μορφή του κάστρου (Π ί ν. 96 β-δ), αφετέρου ανακόπηκε ο ρυθμός καταστροφής των τειχών από τις ρίζες. Άλλη εργασία που έγινε στο Παλιό Φρούριο ήταν η στερέωση της κεντρικής πύλης, της οποίας η δεξιά παραστάδα είχε καταρρεύσει.

Προμαχώνας Αγίου Αθανασίου

Επειδή κατέρρευσε μέρος των τειχών του προμαχώνα του Αγίου Αθανασίου στην οδό Ηλία Πολίτη, έγινε αμέσως μελέτη και ειδικό συνεργείο με την επίβλεψη της αρχιτέκτονος Βραδή αποκατέστησε το τμήμα που είχε καταρρεύσει.

Αντιβουνιώτισσα

Η εκκλησία της Κυράς Αντιβουνιώτισσας του 16ου αι., στην οδό Ραρτούρου (συνοικία Μουράγια), με την υπ' αριθ. 16447/22-1-78 δήλωση μονομερούς δωρεάς του συμβολαιογράφου κ. Νικήτα Λυμπεροπούλου δωρήθηκε από τους ιδιοκτήτες στην Αρχαιολογική Υπηρεσία με τον όρο να γίνει Μουσείο Χριστιανικής Τέχνης και να γίνονται σ' αυτήν περιοδικές εκθέσεις και άλλες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις.

Με την προοπτική της αποδοχής της δωρεάς και εκπλήρωσης των όρων αυτής έγιναν μερικές εργασίες για τη στεγανοποίηση και την εξασφάλιση των θυρών και των παραθύρων του ναού.

Μανδρακίνα

Συνεχίστηκαν[8] οι εργασίες επισκευών ιδίως στο ανατολικό μέρος (Ιερό) της εκκλησίας, που πατάει πάνω στο παράλιο, βενετσιάνικο τείχος στο οποίο

8. Ό.π., σ. 182.

έγιναν επίσης μικροστερεώσεις σε διάφορες ρωγμές. Εργασίες συντήρησης έγιναν επίσης στον εντοιχισμένο σ' αυτό το σημείο βενετσιάνικο θυρεό (Π ί ν. 96 ε).

ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Οικία Καποδίστρια

Μετά την παράδοση του κτιρίου το 1977 στο Υπουργείο Παιδείας προκειμένου να στεγαστεί εκεί το Κέντρο Μετάφρασης και Διερμηνείας (ΚΕΜΕΔΙ) έγιναν εργασίες για να ολοκληρωθούν οι επισκευές, που είχαν αρχίσει το 1977[9], αυτή τη φορά όμως με δαπάνες του Υπουργείου Παιδείας και την επίβλεψη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Εκτός από τις επισκευές έγινε και ειδική διαρρύθμιση των τεράστιων χώρων του κτιρίου με κινητά χωρίσματα, ώστε να δημιουργηθούν μικρότερα δωμάτια για διδασκαλία και καμπίνες για αυτόματη μετάφραση με ειδικές μικροφωνικές εγκαταστάσεις χωρίς να θιγεί όμως η αρχική μορφή του κτιρίου, που είναι έργο του διάσημου κερκυραίου αρχιτέκτονα Χρόνη του περασμένου αιώνα.

Άγιος Βασίλειος Άνω Κορακιάνας

Οικία Μυλωνοπούλου

Με την επίβλεψη και εν μέρει με δαπάνη της Εφορείας έγιναν επισκευές στην παραπάνω οικία, η οποία κηρύχθηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Μουσείο Αστιατικής Τέχνης

Κατά το έτος 1978 συνεχίστηκαν στο Μουσείο Ασιατικής Τέχνης Κερκύρας οι εργασίες για την οργάνωση και επανέκθεση του μουσείου καθώς και τη συντήρηση του ανακτόρου των Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου στο οποίο στεγάζεται το μουσείο:

1. Συντήρηση ανακτόρου Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου.

Συνεχίστηκαν οι διαρκείς εργασίες συντήρησης του κτιρίου. Συγκεκριμένα κατά το 1978 έγιναν οι εξής εργασίες:

α) Συνεχίστηκε η επισκευή ορισμένων δαπέδων του β΄ ορόφου.

β) Συντηρήθηκε το ηλεκτρικό δίκτυο νέου φωτισμού του ανακτόρου και ιδιαίτερα των τριών επίσημων αιθουσών του α΄ ορόφου και της Γερουσίας.

γ) Συνεχίστηκε ο υδροχρωματισμός αιθουσών του κτιρίου, η επισκευή και ο χρωματισμός ορισμένων παραθύρων, και έγινε και ο ετήσιος έλεγχος της λαμαρινένιας στέγης και αντικατάσταση των σάπιων λαμαρινών.

δ) Συνεχίστηκε η επισκευή των τριών αιθουσών της ανατολικής πτέρυγας του α΄ ορόφου για την επέκταση της έκθεσης στο χώρο που κατελάμβαναν ώς το 1976 τα γραφεία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και τα οποία έχουν μεταφερθεί στο ισόγειο.

ε) Τέλος έγινε ριζική επισκευή του κλιμακοστασίου του ανακτόρου που οδηγεί από το περιστύλιο του ισογείου στον προθάλαμο του α΄ ορόφου. Συγκεκριμένα έγινε ενίσχυση ορισμένων δοκών της οροφής που είχαν σαπίσει στο σημείο επαφής με τον τοίχο με την τοποθέτηση νέων ξύλινων δοκών, οι οποίες συνδέθηκαν με τις παλιές με μεταλλικά πλαίσια και αποκαταστάθηκαν πάλι όλα τα επιχρίσματα, τα οποία ενισχύθηκαν με μεταλλικό πλαίσιο για μεγαλύτερη αντοχή. Έγινε επίσης νέος υδροχρωματισμός ολόκληρου του κλιμακοστασίου.

Α. ΚΑΡΑΜΑΝΟΥ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Περίθεια

Στην περιοχή του χωριού Νέα Περίθεια, που βρίσκεται στο βόρειο μέρος της Κέρκυρας και σε θέση μεταξύ της εκκλησίας Αγίας Ελένης και της τοποθεσίας Κουφού Καμίνια, εντοπίστηκε συστάδα λιθοπερίβλητων τάφων που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάνοιξη δρόμου με μηχανικό εκσκαφέα.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Καστρί

Στο χωριό Καστρί Θεσπρωτίας στα ΒΔ. της Ηγουμενίτσας και στην αυλή του Δημοτικού Σχολείου, κατά την εκσκαφή βόθρου (του οποίου το κέντρο βρισκόταν σε απόσταση από τη βορειοανατολική γωνία του σχολείου 12, 15 μ., από τη βορειοδυτική 35,30 μ. και από τη βορειοανατολική εξωτερική του περιβόλου του σχολείου 15,50 μ.) με μηχανικό εκσκαφέα αποκαλύφθηκαν και σχεδόν καταστράφηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Οι τάφοι βρέθηκαν σε βάθος 2,50-3,50 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους και την καταστροφή τους που άρχισε ο μηχανικός εκσκαφέας ολοκλήρωσαν σύμφωνα με τις πληροφορίες τα παιδιά του χωριού.

Ο πρώτος κατασκευασμένος με λευκές μονολιθικές αμυγδαλόπετρες, με προσανατολισμό από Α. προς Δ., είχε μήκος 1,65, πλάτος 0,37 και ύψος 0,50

9. Ό.π.

μ., ο δεύτερος κατασκευασμένος όπως ο προηγούμενος με λευκές αμυγδαλόπετρες και με τον ίδιο προσανατολισμό από Α. προς Δ. είχε μήκος 1,65, πλάτος 0,40 και ύψος 0,35 μ. Η περιοχή αυτή, επειδή είναι άγνωστη αρχαιολογικά, έχει ενταχθεί στο πρόγραμμα της Εφορείας για έρευνα.

Πύργος Ηγουμενίτσας

Το αρχαίο κάστρο του Πύργου[10], νότια του Κάτω Καλαμά της επαρχίας Θυάμιδος, βρίσκεται στα ΒΔ. της Ηγουμενίτσας. Είναι ένας λόφος, ύψ. 85 μ., που προστάτευε πιθανότατα από Β. τον οικισμό της χερσονήσου Λυγιάς[11] (Πίν. 97 α). Την κορυφή του λόφου περιβάλλει τείχος πολυγωνικό στη νοτιοδυτική πλευρά (Πίν. 97 β) και ισοδομικό τραπεζιόσχημο στις άλλες (Σχέδ. 2· Πίν. 97 γ) με μέγιστο σωζόμενο ύψος 5 και πάχος 3,70 μ.

Το κάστρο αυτό σημαντικότατο για την ιστορία της Ηπείρου αλλά και της Κέρκυρας[12] είχε γίνει απρόσιτο εξαιτίας της βλάστησης των δέντρων που είχαν φυτρώσει ανάμεσα στα αρχαία ερείπια.

Οι εργασίες της έρευνας κατά το 1978 είχαν για κύριο σκοπό τον καθαρισμό των τειχών από τα δέντρα, την αποκάλυψη της περιμέτρου του τείχους στη νοτιοανατολική πλευρά, που είχε αλλοιωθεί από νεότερες προσθήκες και τη χρονολόγηση του τείχους.

Η εργασία του καθαρισμού προχώρησε ικανοποιητικά. Καθαρίστηκε σχεδόν ολόκληρο το τείχος που περιβάλλει την κορυφή (Πίν. 98 α-γ) και αποκαλύφθηκε τμήμα του προτειχίσματος (;) στους πρόποδες του λόφου (Πίν. 98 δ) άγνωστο μέχρι τώρα. Επίσης βεβαιώθηκε η ύπαρξη και του τέταρτου πύργου που σημειώνεται υποθετικά στο σχέδιο του Δάκαρη[13].

Η αποκάλυψη της περιμέτρου του τείχους έγινε μόνο σε τμήμα της νοτιοανατολικής πλευράς. Η διαφορά της γραμμής που ακολουθεί η περίμετρος του τείχους μετά τον καθαρισμό τμήματος της νοτιοανατολικής πλευράς φαίνεται από τη σύγκριση του σχεδίου, αντιγραμμένου από το Δάκαρη (Σχέδ. 2, το εντός πλαισίου τμήμα) και του νέου (Σχέδ. 3), που εκπονήθηκε από την Εφορεία.

Για τη χρονολόγηση του τείχους έγινε εσωτερικά της νοτιοδυτικής πλευράς του πολυγωνικού τμήματος μία τομή Γ, μήκ. 2,50 και πλ. 1,20 μ. Η τομή Γ έδωσε, στο δεύτερο ανασκαφικό στρώμα, που φθάνει μέχρι το αρχαίο δάπεδο του Πύργου το στρωμένο με αργολίθους, ένα ασημένιο νόμισμα Λευκάδος του 330-250 π.Χ. με παράσταση Αθηνάς με κορινθιακό κράνος (Πίν. 99 α) από τη μια και Πήγασο από την άλλη (Πίν. 99 γ). Εξαιτίας του καιρού η ανασκαφή δεν προχώρησε μέχρι τη θεμελίωση και έτσι δεν έχουμε ακόμη στοιχεία για τη χρονολόγηση της κατασκευής του.

Κ. ΠΡΕΚΑ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Χρυσαυγή Παραμυθιάς

Κατόπιν υποδείξεως του τ. δημοδιδασκάλου κ. Σπ. Μουσελίμη διαπιστώσαμε, ότι στον αγρό του κ. Βασίλη Αντωνίου, 300 μ. ανατολικά από τα ερείπια της τρίκλιτης βασιλικής της Ζωοδόχου Πηγής, υπάρχουν πολλά τρίμματα μαρμάρου στην επιφάνεια του εδάφους. Από τον ίδιο αγρό προέρχεται βάση ιωνικού κίονα με διπλή σπείρα και συμφυή πλίνθο, πλευράς 0,35 μ., από λεπτόκοκκο μάρμαρο.

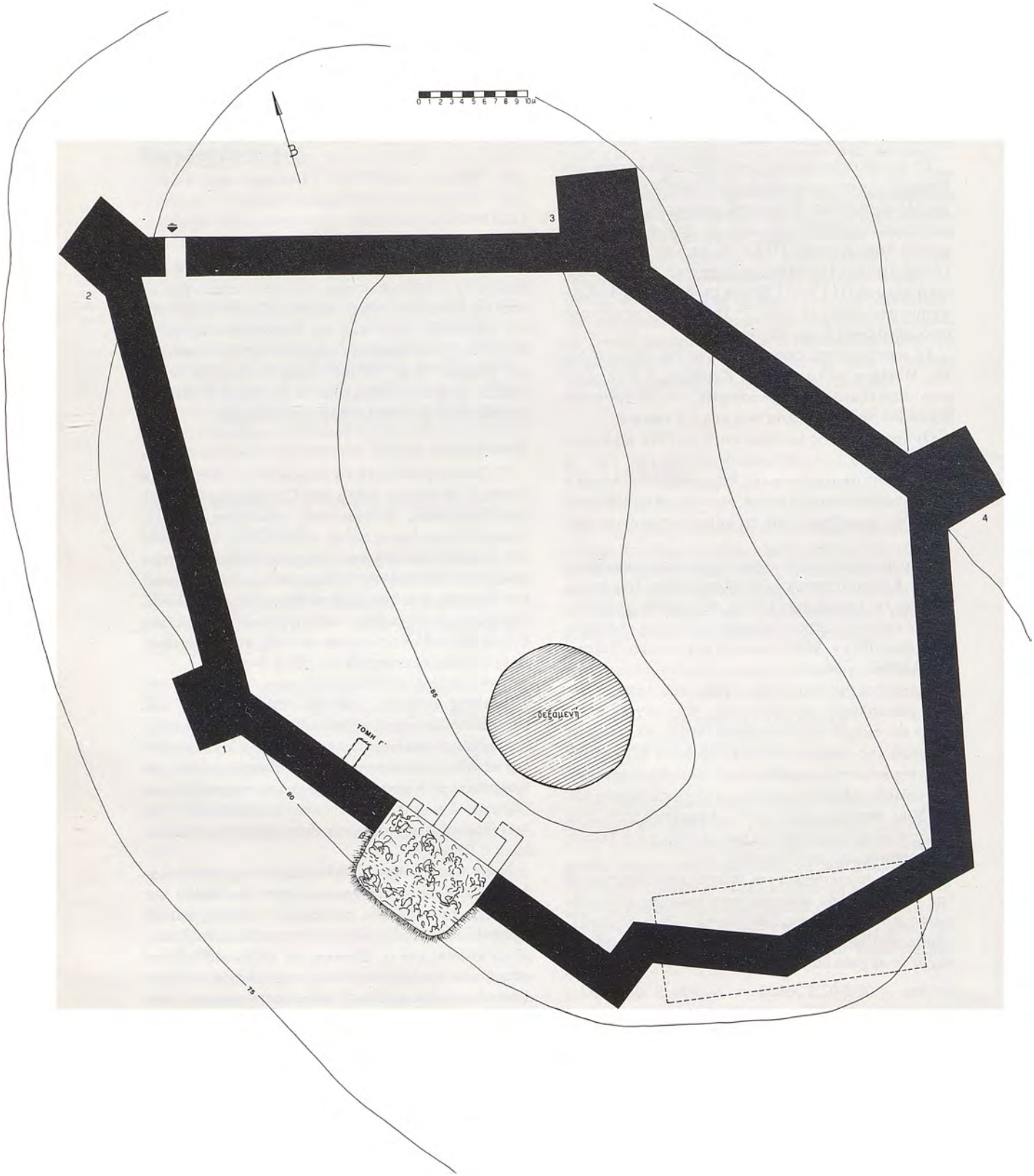
Προδρόμι

Το Σεπτέμβριο κατά τη διάνοιξη του δρόμου στο κτήμα Γ. Φιλίππου κοντά στο Προδρόμι, νότια από την Παραμυθιά, βρέθηκε ένας κιβωτιόσχημος, λιθοπερίβλητος τάφος απλής κατασκευής, που έδωσε εντυπωσιακά μετάλλινα ευρήματα, τα περισσότερα σιδερένια: δύο κράνη, το ένα με ασημένια επένδυση, ένα θώρακα, ένα ξίφος με τη θήκη του, ένα κλειδί, μία χάλκινη τεφροδόχο κάλπη (υδρία), μετάλλινα φύλλα, και πήλινος καρπός μυρτιάς και βελανιδιάς με ίχνη επιχρύσωσης (Πίν. 99 β, δ-στ).

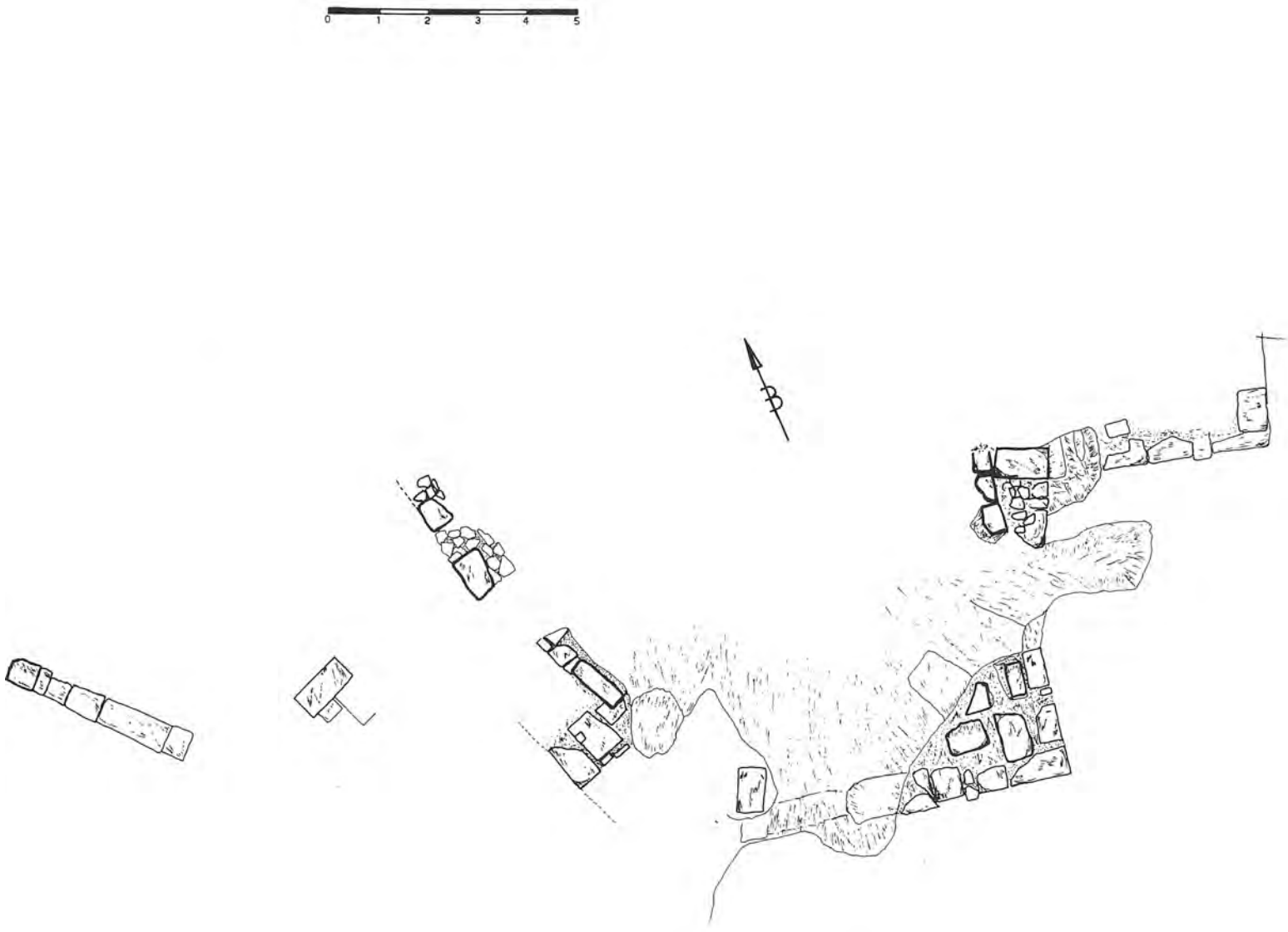
Ο εκσκαφέας κατέστρεψε το νότιο πρανές μικρής χωμάτινης τούμπας, που κάλυπτε τον τάφο, και αποκάλυψε άνοιγμα, μέσα από το οποίο οι χωρικοί τράβηξαν με γκλίτσα την τεφροδόχο, τα δύο κράνη και το σιδερένιο θώρακα, με αποτέλεσμα να θρυμματιστούν το σιδερένιο κράνος και το επιρράχιο του θώρακα. Τα αντικείμενα αυτά παραδόθηκαν στο Αστυνομικό Τμήμα Παραμυθιάς και μετά ειδοποιήθηκε η Εφορεία.

Αφού ερευνήσαμε τα ήδη ψαγμένα χώματα, καθαρίσαμε προσεκτικά το εσωτερικό του τάφου και βρήκαμε τα υπόλοιπα ευρήματα, το ξίφος και τη θήκη του, το κλειδί καθώς και τμήματα από το σιδερένιο κράνος και το θώρακα, τις παραγναθίδες του ασημένιου κράνους, πήλινους καρπούς μυρτιάς και αρκετά χάλκινα φύλλα. Ο πυθμένας του τάφου ήταν στρωμένος με χαλίκι. Μετά κάναμε τομές[14] επάνω

10. Δάκαρης, Θεσπρωτία, σ. 104.
11. Ό.π.
12. Ό.π.
13. Ό.π., fig. 52, αριθ. 7.
14. Τις δοκιμαστικές τομές διενήργησε η επιστημονική βοηθός Μαρία Λακάκη.

Σχέδ. 2. Πύργος Ηγουμενίτσας. Κάτοψη τείχους σύμφωνα με το σχέδιο του Σ. Δάκαρη.

Σχέδ. 3. Πύργος Ηγουμενίτσας. Νέα γραμμή του τείχους στο νοτιοανατολικό μέρος μετά τον καθαρισμό.

στον τύμβο, αφενός για να αποκαλύψουμε τον τάφο κανονικά από πάνω, αφετέρου να ελέγξουμε αν υπήρχαν άλλες ταφές. Πράγματι στα ΒΑ. του τάφου αυτού σε ψηλότερο επίπεδο βρέθηκε άλλος μικρός τάφος με κατεύθυνση Α.-Δ., ακτέριστος. Ο τάφος με τα ευρήματα πρέπει να ανήκε σε κάποιο αξιωματούχο, που τάφηκε εκεί με τον οπλισμό του. Σκελετός δε βρέθηκε αλλά μόνο καμένα οστά μέσα στην τεφροδόχο κάλπη. Από τα ευρήματα, κυρίως όμως από την τεφροδόχο κάλπη, ο τάφος χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Τα ευρήματα του τάφου ιδίως τα κράνη και ο θώρακας είναι μοναδικά ευρήματα γιατί (εκτός από το κράνος και το θώρακα της Βεργίνας) δε γνωρίζουμε όμοια σιδερένια παρά μόνο από γλυπτά, τοιχογραφίες, αγγειογραφία και άλλες παραστάσεις.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΙΩΝ

Θετικά σημεία φέτος ήταν στην Κέρκυρα η παραχώρηση ενός από τους παλιότερους ναούς, της Παναγίας Αντιβουνιώτισσας[1], που μέχρι σήμερα ήταν ιδιωτικός, μαζί με όλα τα πολύτιμα κειμήλιά του στην Υπηρεσία, για να μετατραπεί σε Μουσείο Εκκλησιαστικής Τέχνης (Π ί ν. 100 α). Επίσης η τμηματική εκκένωση του Παλαιού Φρουρίου[2] από τις στρατιωτικές Υπηρεσίες και η παραχώρησή του στην Εφορεία.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κέρκυρα

Ναός Αγίων Ιάσονος και Σωσιπάτρου

Στο σημαντικότερο βυζαντινό μνημείο των Ιονίων ήταν αναγκαία η εκτέλεση εργασιών συντήρησης, σύμφωνα με έκθεση της Διευθύνσεως Αναστηλώσεως, για να περιοριστεί η υγρασία που το διαποτίζει. Αυτές συνίσταντο στα εξής: Η στέγη και οι νεότερες αντηρίδες στη νότια πλευρά καθαρίστηκαν από τη βλάστηση. Καθαιρέθηκαν όλα τα νεότερα κονιάματα στο νότιο τοίχο, καθώς και στο εσωτερικό του διακονικού, και ανακατασκευάστηκαν. Η κεράμωση της ανατολικής πλευράς αντικαταστάθηκε σποραδικά με νέα και δόθηκε μεγαλύτερη κλίση στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας για την απορροή των ομβρίων. Στη νοτιοδυτική γωνία φράχτηκε ρωγμή από το εξωτερικό. Συμπληρώθηκαν μικρά καταστραμμένα τμήματα της τοιχοποιίας και του αρμολογήματος στον τρούλο και τις αψίδες, ενώ στα παράθυρα του τρούλου τοποθετήθηκε συρμάτινο διάφραγμα. Τέλος για προστασία των θεμελίων κατασκευάστηκε κατά μήκος της νότιας και ανατολικής πλευράς αποστραγγιστική αύλακα, που καλύφθηκε με πλάκες.

Ενδιαφέρουσες ήταν οι παρατηρήσεις που έγιναν. Στη νότια πλευρά, που όπως είναι γνωστό προέρχεται από επέμβαση του 17ου αι.[3], μετά την καθαίρεση των κονιαμάτων αποκαλύφθηκαν εφτά χαράγματα (sgraffiti) με παραστάσεις πλοίων, που αποτυπώθηκαν και διατηρήθηκαν ορατά (Σ χ έ δ. 1). Στα χαμηλότερα μέρη, μετά την απομάκρυνση της επίχωσης για την κατασκευή του αποχετευτικού αγωγού, διαπιστώθηκε ότι σώζονται τμήματα από τη βυζαντινή φάση του μνημείου[4] και είναι σαφής η μεταβυζαντινή επισκευή. Σημαντικότερη ήταν η διαπίστωση ότι ο ναός βαίνει σε αρχαιότερο κτίσμα, του οποίου εμφανή λείψανα σώζονται στη νοτιοδυτική (Π ί ν. 100 γ) και τη νοτιοανατολική γωνία (Π ί ν. 100 β), στην κεντρική αψίδα (Π ί ν. 101 α) και στη ΒΑ. γωνία (Σ χ έ δ. 2, αναδιπλ.· Π ί ν. 101 β). Στην τρίπλευρη μεσαία αψίδα οι παλιότεροι δόμοι, σε οριζόντιες σειρές που προεξέχουν λίγο δίνοντας την εντύπωση κρηπίδας, έχουν για παραγέμισμα μικρά τεμάχια πλίνθων (Σ χ έ δ. 2), ενώ στα υπόλοιπα σημεία δεν είναι ευκρινής ο τρόπος τοιχοδομίας. Στη βορειοανατολική γωνία, ο παλιότερος τοίχος εκτείνεται αρκετά προς Β. αλλά δεν ερευνήθηκε ολόκληρος· διακρίνονται φάσεις περισσότερες από μία και πιθανόν και νεότερες. Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν ήταν κυρίως νεότερα, ανάμικτα με άλλα ακαθόριστης εποχής (Π ί ν. 101 γ), ώστε να μην μπορούν να χρησιμεύσουν ως κριτήριο[5].

Η ύπαρξη παλιότερου κτιρίου κάτω από το μεσοβυζαντινό ναό θέτει πάλι το πρόβλημα της αξιοπιστίας των πηγών, που αναφέρονται στην ίδρυσή του. Το σχετικό συναξάριο (κώδ. 1534 της Εθνικής Βιβλιοθήκης Παρισίων, που ο εκδότης του το χρονολογεί στο 12 αι.) μαρτυρεί σαφώς, ότι ο σημερινός ναός των δύο αγίων ανεγέρθηκε στη θέση προηγούμενου, αφιερωμένου στον Απόστολο Ανδρέα[6], που σωζόταν τουλάχιστο μέχρι της εποχής του Αγίου Αρσενίου Κέρκυρας (μέσα 10ου αι.)[7]. Σαφής είναι και η κτιτορική επιγραφή, όπου αναφέρεται *ὁ πρὶν ἄκοσμος ἐν σμικρότητι πέλων ναὸς* — τουτέστιν του Αγίου Ανδρέα[8]. Έχει παρατηρηθεί η χρήση δόμων

1. Σπ. Παπαγεωργίου, Ιστορία της Εκκλησίας της Κερκύρας, Κέρκυρα 1920, σ. 212 (τον τοποθετεί περί το 1550), Α. Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, Η αρχιτεκτονική της πόλεως της Κερκύρας κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας, Αθήναι 1977, σ. 267 κ.ε.

2. Βιβλιογραφία: Reallex. Z. byz. Kunst, IV, a.l.

3. ΔΧΑΕ, περ. Δ΄, τόμ. Ε΄ (1966-1969), σ. 149 κ.ε., ιδιαίτερα σ. 151.

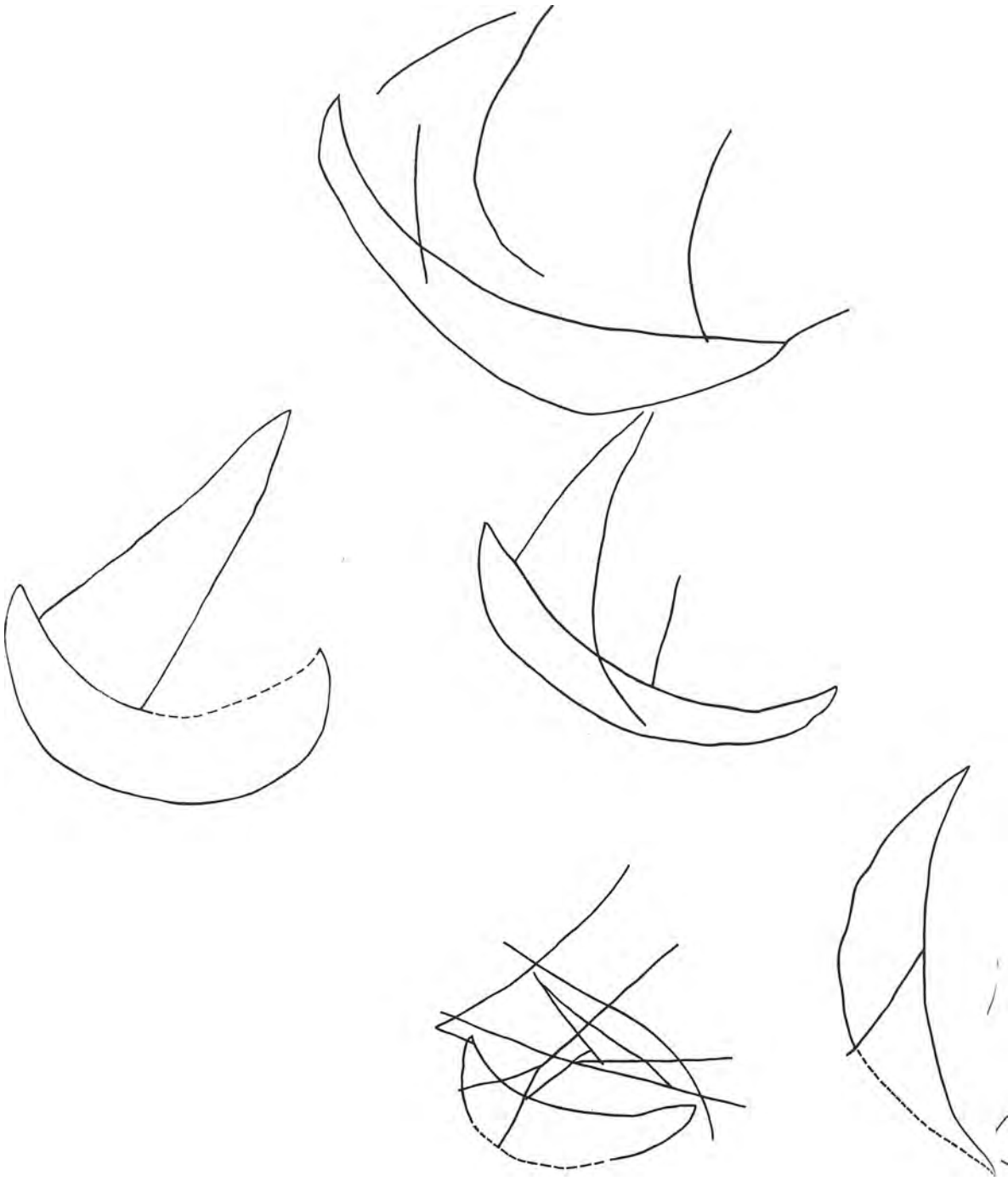
4. Δηλαδή του έτους 1000 περίπου (ό.π., σ. 169).

5. Γενικά, τα χώματα προέρχονταν από μπάζα. Ο εφημέριος του ναού Δημήτριος Αρταβάνης θυμάται, ότι ο Ι. Παπαδημητρίου είχε ανασκάψει την περιοχή γύρω από το ναό, και εικάζω ότι έτσι εξηγείται η ανάμιξη των κεραμικών. Το ίδιο παρατηρήθηκε παλιότερα στη δυτική πλευρά του μνημείου: ΠΑΕ 1965, σ. 73. Πιθανόν οι εργασίες να έγιναν το 1932 (πρβλ. ΕΕΒΣ 9 (1932), σ. 510).

6. A. Mustoxidi, Delle cose Corciresi, Corfu 1848, Appendice, σ. XIX. Πρβλ. και Π. Χιώτης, Ιστορικά απομνημονεύματα Επτανήσου, τόμ. 6, Ζάκυνθος 1887, σ. 3 κ.ε.

7. ΑΕ 1934-1935, σ. 40 κ.ε. Πρβλ. ΔΧΑΕ, ό.π., σ. 171.

8. ΑΕ, ό.π., σ. 50-51. Ο Π. Βοκοτόπουλος, ΔΧΑΕ, ό.π., σ. 155-156, μειώνει εν προκειμένω τη σημασία της επιγραφής, επειδή δε μνημονεύει καταστροφή του πρώτου ναού, όπως επιχείρησε να την ερμηνεύσει ο Ι. Παπαδημητρίου. Επειδή ωστόσο το κείμενο είναι

Σχέδ. 1. Κέρκυρα. Ναός Αγίου Ιάσονος και Σωσιπάτρου. Χαράγματα πλοίων στη νότια πλευρά.

από παλιότερα, προχριστιανικά κτίρια στην τοιχοδομία του ναού[9], πράγμα που εξηγείται αφού βρισκόμαστε στην περιοχή της αρχαίας Κέρκυρας. Τούτο δεν εμποδίζει να δεχτούμε, ότι το κτίσμα, πάνω στο οποίο θεμελιώθηκε ο ναός, δεν είναι προχριστιανικό, αλλά είναι αυτό που μαρτυρεί η παράδοση ότι έδωσε τη θέση του στο σημερινό *φωτολαμπῆ καὶ περίβλεπτον δόμον* των δύο πρώτων τοπικών αγίων της Κέρκυρας, δηλαδή ακριβώς ο ναός του Αγίου Ανδρέα.

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Λευκάδα

Παναγία των Ξένων

Στο ναό, χαρακτηριστικό λευκαδίτικο δείγμα του 18ου αι.[10], έγιναν και παλιότερα ορισμένες εργασίες μετά τις ζημιές που έπαθε από το σεισμό του 1973[11]. Φέτος (αρχιτέκτονας Ξλ. Χρυσού), αποξηλώθηκε το παλιό τμηματικό σενάζ της στέγης και ανακατασκευάστηκε αφανές ενιαίο, ενώ παράληλα αποκαταστάθηκαν τα αετώματα των στενών πλευρών. Καθαιρέθηκαν τα κονιάματα της ανατολικής και νότιας πλευράς, καθαρίστηκαν οι ρωγμές και εμποτίστηκαν με ισχυρό συνεκτικό υλικό και οι επιφάνειες ξαναεπιχρίστηκαν. Επίσης συρράφτηκαν ρωγμές στη βόρεια πλευρά. Στη νότια πλευρά επαναφέρθηκαν στη θέση τους τα λίθινα πλαίσια των παραθύρων. Τέλος, συμπληρώθηκε η κεράμωση, όπου ήταν απαραίτητο.

Βουρνικάς

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος των Καραβιάδων

Απροσδόκητα αποτελέσματα είχε η επίσκεψη στο μικρό τούτο ναό, ιδιοκτησία της οικογένειας Καραβία. Ο μονόχωρος ξυλόστεγος ναΐσκος με το χαμηλότερο γυναικωνίτη[12] διασώζει σημαντικό τοιχογραφικό διάκοσμο του 1690, αλλά και λείψανα που ανάγουν τη χρονολόγηση του αρχικού κτίσματος στη μεσοβυζαντινή εποχή.

Ο ναός είχε ανάγκη άμεσης συντήρησης και έγιναν οι ακόλουθες προκαταρκτικές εργασίες, με προοπτική να περατωθούν το 1979: Υποστυλώθηκε εξωτερικά η νότια πλευρά, που βρίσκεται σε κατηφορικό επίπεδο, καθώς και η στέγη στο εσωτερικό, καθαρίστηκε ο γύρω χώρος από την άγρια βλάστηση, αποχωματώθηκε η ανατολική πλευρά και κατασκευάστηκε αποχετευτικό αυλάκι, καθαιρέθηκαν τα κονιάματα των μακριών πλευρών κι έγινε μερική ανακεράμωση (αρχιτέκτονας Θ. Θεφύλακτος).

Ακολουθεί περιγραφή του μνημείου από τον έκτακτο αρχαιολόγο Δημ. Κωνστάντιο.

ΔΗΜ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Με την ευκαιρία εργασιών στερέωσης του μνημείου έγιναν συμπληρωματικές παρατηρήσεις που διαφωτίζουν περισσότερο την ιστορία και την αρχαιολογική αξία του[13]. Από την αρχική φάση του 11ου-12ου αι., σώζονται τμήματα τοιχοποιίας στη βόρεια πλευρά και όλη η νότια μέχρι το ύψος του νεότερου νάρθηκα. Η τοιχοδομία αυτής της φάσης αποτελείται από αργολιθοδομή και κεραμίδια σε ακανόνιστες οριζόντιες στρώσεις. Σε νεότερη εποχή, πριν όμως από το 1690 που αναφέρεται σε αφιερωματική επιγραφή στον ανατολικό τοίχο, ο ναός συμπληρώθηκε, προστέθηκε ο νάρθηκας και αγιογραφήθηκε το ανατολικό του μέρος. Έτσι από την αρχική διακόσμηση του βυζαντινού ναού διασώθηκε ολόκληρη μόνο η παράσταση του δεόμενου Αγίου Αντωνίου σε μικρή κόγχη στο βόρειο τοίχο (Πίν. 102 α). Μετά από τον πρόχειρο καθαρισμό και τη στερέωση της τοιχογραφίας επιβεβαιώθηκε ότι η επιγραφή στο δεξιό μέρος της κόγχης αναφέρει το όνομα του Αγίου Αντωνίου, σε μοναδικό από όσο γνωρίζω εικονογραφικό τύπο χωρίς το παραδοσιακό «κουκούλιο». Μετά την καθαίρεση των νεότερων εσωτερικών κονιαμάτων, αποκαλύφθηκαν στη βόρεια και στη νότια πλευρά σπαράγματα τοιχογραφιών από την αρχική φάση του μνημείου. Στα τέσσερα μικρά σπαράγματα του νότιου τοίχου διακρίνονται τμήματα διαχωριστικού πλαισίου σε χρώμα χονδροκόκκινο και σκούρο μπλε φόντο. Στο προς

απολύτως σαφές, φρονώ ότι η επιγραφή επικυρώνει την αξιοπιστία της χειρόγραφης παράδοσης, από την οποία μάλιστα προηγείται χρονολογικά. Άλλωστε, δεν είναι αναγκαίο για μια ανακαίνιση ή και ριζική ανακατασκευή να έχει προηγηθεί βίαιη καταστροφή του ναού· αρκούσε η απλή φιλοδοξία του ανακαινιστή — στην προκειμένη περίπτωση, χαρακτηριστικό το αρκετά πομπώδες και σε αρχαΐζουσα γλώσσα ύφος της κτιτορικής επιγραφής — ή καταστροφή από πολυκαιρία, πυρκαγιά, σεισμό κ.τ.λ.

9. Ό.π., σ. 154, 160.

10. Κ. Μαχαιράς, Ναοί και Μοναί της Λευκάδος, Αθήναι 1957, σ. 126 κ.ε.

11. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 647.

12. Κάτοψη στην Επετ. Εταιρ. Λευκαδικών Μελετών 1(1971), σ. 241.

13. Για το μνημείο και το ζωγραφικό διάκοσμο του βλ. Πρακτικά Δ΄ Πανιόνιου Συνεδρίου, Κέρκυρα 1978 (υπό εκτύπωση).

ανατολάς σπάραγμα, διακρίνονται τμήματα πτυχώσεων σε κόκκινο και καφέ χρώμα, διακοσμημένα με πολύτιμους λίθους. Τμήμα ενδύματος σε γαλάζιο και κόκκινο χρώμα διακρίνεται και στο σπάραγμα του βόρειου τοίχου.

Η παράσταση του Αγίου Αντωνίου, τα σπαράγματα που αποκαλύφθηκαν και τα τμήματα της τοιχοποιίας που σώζονται από τον αρχικό ναό, ενισχύουν τη γνώμη, ότι ο μεσοβυζαντινός ναός κατέρρευσε για διάφορους λόγους και επισκευάστηκε το 17ο αι. με τη σημερινή μορφή. Στην περίπτωση αυτή, ο ναός του Αγίου Ιωάννη αποτελεί τον παλιότερο γνωστό σωζόμενο ναό της Λευκάδας, εφόσον ο θεωρούμενος ως παλιότερος μέχρι σήμερα ναός, η μονή της Παναγίας Οδηγήτριας[14] στην Απόλπενα, χτίστηκε τρεις τουλάχιστον αιώνες αργότερα.

ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ, ΕΙΚΟΝΩΝ

Α) ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κέρκυρα

Άγιος Σπυρίδωνας

Εργασίες στο ναό του αγίου της Κέρκυρας αποκάλυψαν στην κόγχη της πρόθεσης τοιχογραφία της Αποκαθήλωσης και μάλιστα του εικονογραφικού τύπου που θεωρείται, όχι ορθά, ότι ανάγεται στο M. Raimondi[15]. Για ποικίλους λόγους η αποκάλυψη θεωρείται αξιόλογη και το εύρημα — μαζί με το επόμενο — ανακοινώθηκε από τον υπογράφοντα στο Δ΄ Πανιόνιο Συνέδριο. Μετά τον τελικό καθαρισμό, οι προκαταρκτικές εργασίες οφείλονται στο ζωγράφο αναστηλωτή Π. Καράγιαννη, θα γίνει παρουσίαση στα πλαίσια μελέτης για τη μεταβυζαντινή τοιχογραφία στα Επτάνησα.

Μητροπολιτικός ναός (Σπηλαιώτισσα)

Κάι εδώ τυχαίες εργασίες αποκάλυψαν στο βόρειο πεσσό του Ιερού Βήματος τοιχογραφία της Δέησης, που συμπεριελήφθη με την προηγούμενη στη σχετική ανακοίνωση. Τις εργασίες ανέλαβε πάλι ο Π. Καράγιαννης.

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Απόλπενα

Μονή Θεοτόκου Οδηγήτριας

Συντηρήθηκαν στο εργαστήριο τα μικρά σπαράγματα των τοιχογραφιών, που βρέθηκαν το 1977 εντοιχισμένα στο υλικό έμφραξης παραθύρου της νότιας πλευράς του βυζαντινού μνημείου[16].

Βουρνικάς

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος των Καραβιάδων

Στο βυζαντινό ναό που επισημάνθηκε φέτος έγινε πρόχειρη στερέωση των σπαραγμάτων των βυζαντινών τοιχογραφιών καθώς και των μεταβυζαντινών συνθέσεων που καλύπτουν την αψίδα του Ιερού Βήματος. Οι εργασίες θα συνεχιστούν οπωσδήποτε το 1979, όχι μόνο για τη σημασία που έχει για το νησί η ύπαρξη μεσοβυζαντινών τοιχογραφιών, αλλά και για εκείνη που αποκτούν οι ακριβώς χρονολογημένες (1690) στην αμέσως μετά την τουρκοκρατία (1479-1684) περίοδο και μάλιστα σε χώρο, όπου σπανίζουν τα τοιχογραφημένα και πολύ περισσότερο τα ακριβώς χρονολογημένα σύνολα.

Β) ΕΙΚΟΝΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Συλλογή Σινοϊαπωνικού Μουσείου

Από τις εικόνες που εκτίθενται εδώ[17], των οποίων τη δημοσίευση έχει προαναγγείλει ο καθηγητής Π. Βοκοτόπουλος, συντηρήθηκαν φέτος οι εξής δύο:

1. Ψηλάφηση του Θωμά, και 2. Χριστός Παντοκράτορας.

Άγιος Σπυρίδωνας Κέρκυρας

Φέτος, πέρα από την τοιχογραφία της πρόθεσης (βλ. παραπάνω), κατορθώθηκε να συντηρηθεί ολόκληρη η ονομαστή «ουρανία». Η «ουρανία» είχε συντηρηθεί και πάλι πριν από 16 μόλις χρόνια[18], αλλά στο μεταξύ η υπερβολική αιθάλη είχε προκαλέσει σημαντική αμαύρωση και προμήνυε σοβαρούς κινδύνους. Το φιλότεχνο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο, κατέβαλε τη δαπάνη για το έργο (Π. Καράγιαννης) (Πίν. 102 β).

14. ΠΑΕ 1968, σ. 15 και πίν. 10-13.

15. Κρητ. Χρονικά 1 (1947), σ. 25 κ.ε. Πριν από τη χαλκογραφία του M. Raimondi (1515) τον τύπο είχαν χρησιμοποιήσει άλλοι καλλιτέχνες στη Δύση, λ.χ. ο Roger van der Weyden (ca. 1471).

16. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 190. Βιβλιογραφία, βλ. Reallex. z. byz. Kunst, ό.π.

17. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 431.

18. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 159.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ, ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

1. Νομός Κέρκυρας: Αγγελόκαστρο, Άγιος Μάρκος, Αγραφοί, Άφρα, Βάτος, Ζυγός, Καμάρα, Κέρκυρα, Κορακιάνα, Μονή Παντοκράτορα Όρους, Μονή Παντοκράτορα Χλωμού, Νυφές, Ομαλή, Πετρεττή.

2. Νομός Λευκάδας: Λευκάδα, Μαραντοχώρι, Μονή Ροδάκι, Νιοχώρι.

ΔΗΜ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Χρονικά ΑΔ 32 (1977): Μέρος Β΄:
Σελ. 97, στήλη β΄: στο κενό ανάμεσα στις δύο παραγράφους η επιγραφή:

Σελ. 161-162: Διαγράφεται η παραπομπή στην υποσημ. 17 (σελ. 161, στήλη α΄, σειρά 14η). Οι παραπομπές 18 έως 24 του κειμένου αντιστοιχούν στις υποσημειώσεις 17 έως και 23.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

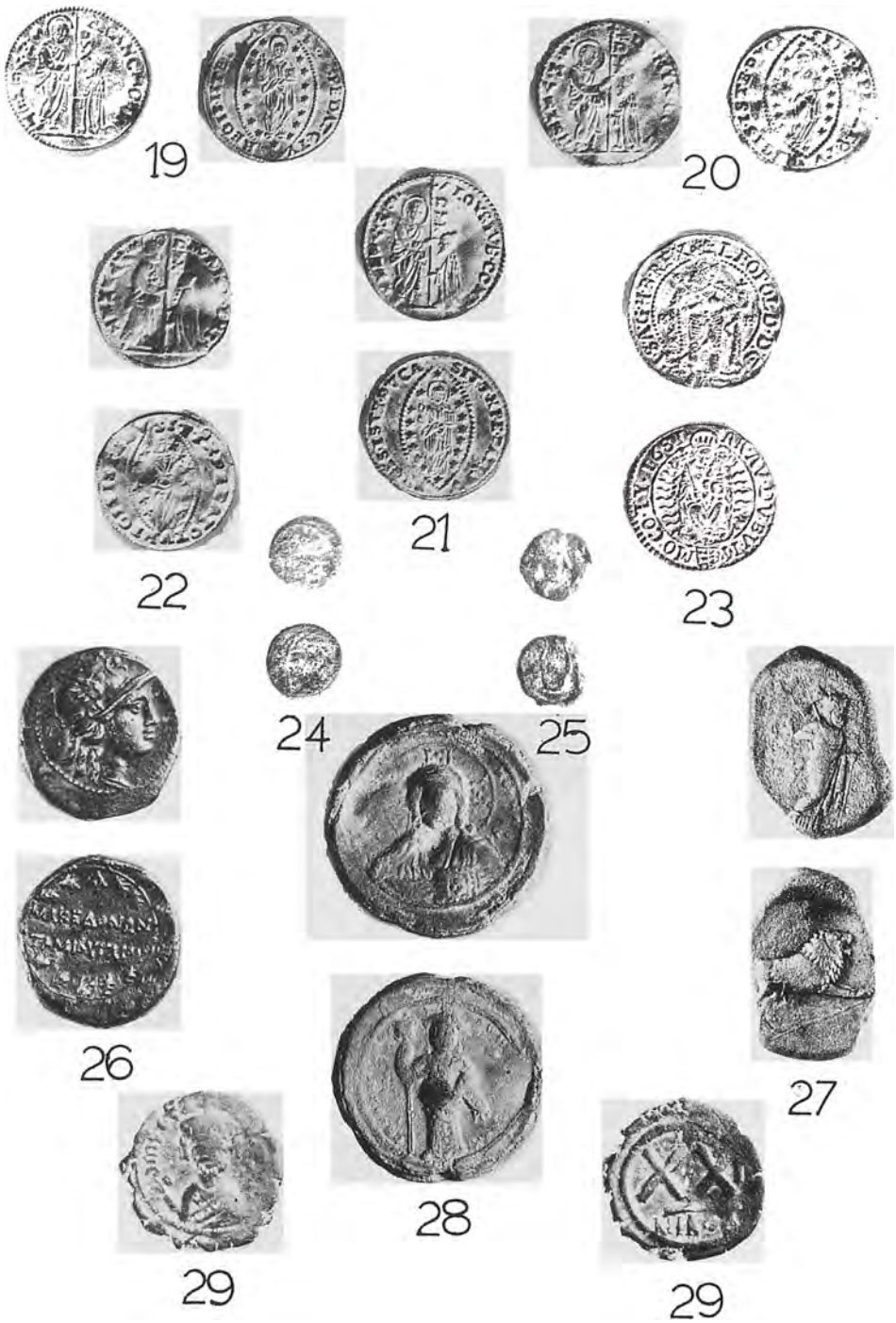
ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

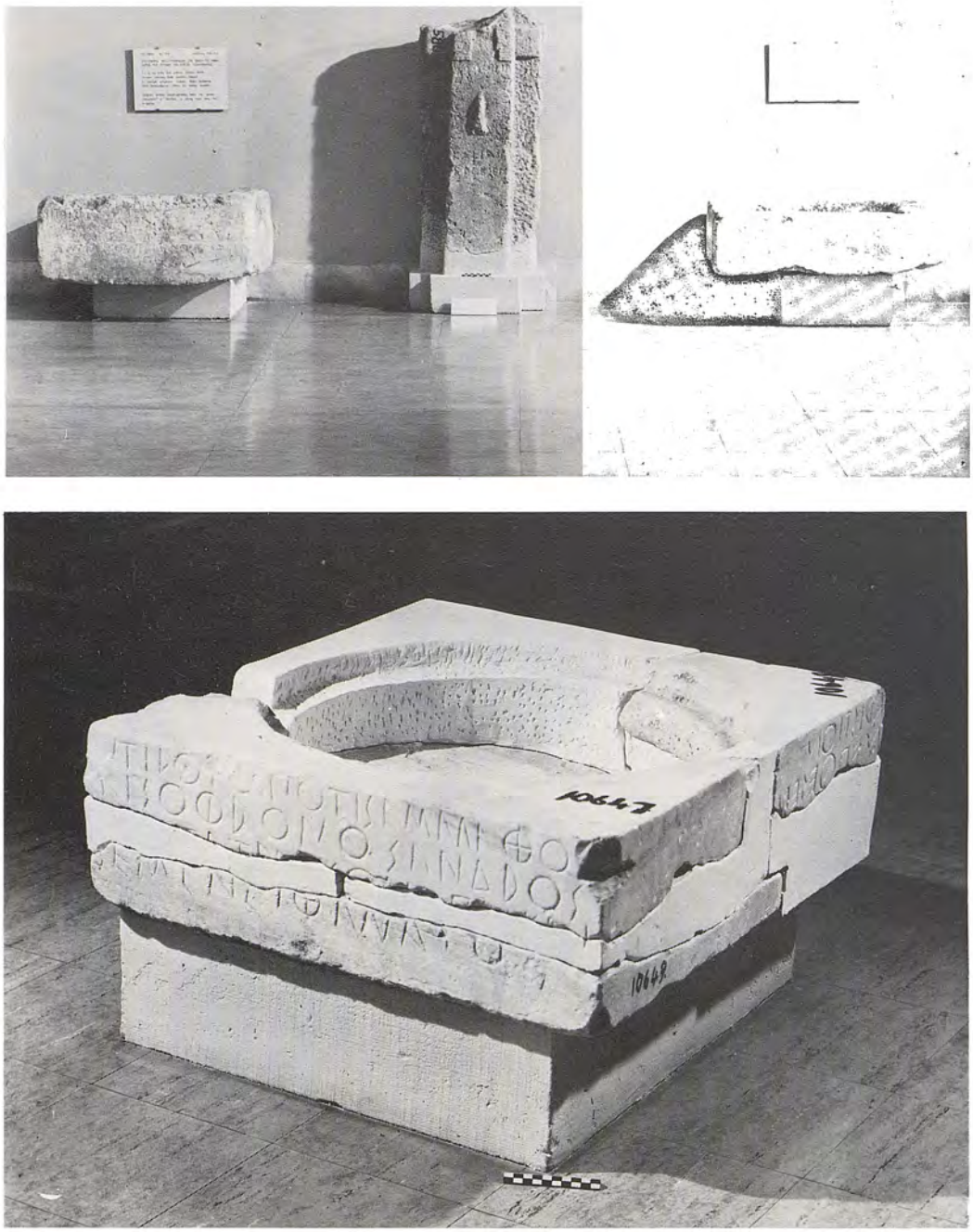
Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

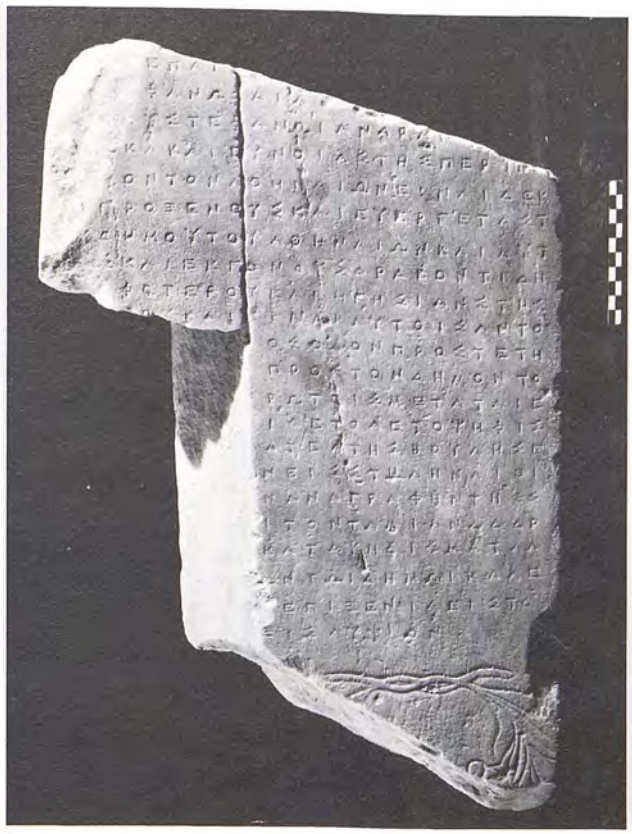
Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

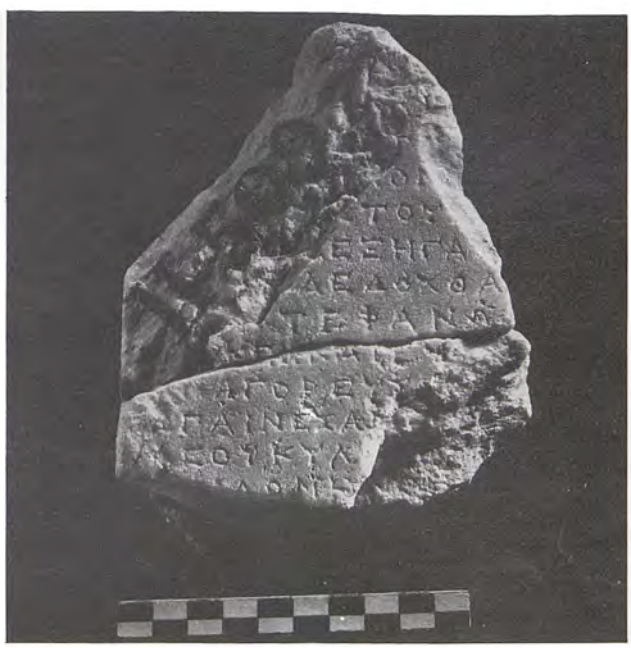
ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών: α-β) Άποψη της 11ης αίθουσας και η βάση του επιτύμβιου μνημείου του Αντιλόχου.

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

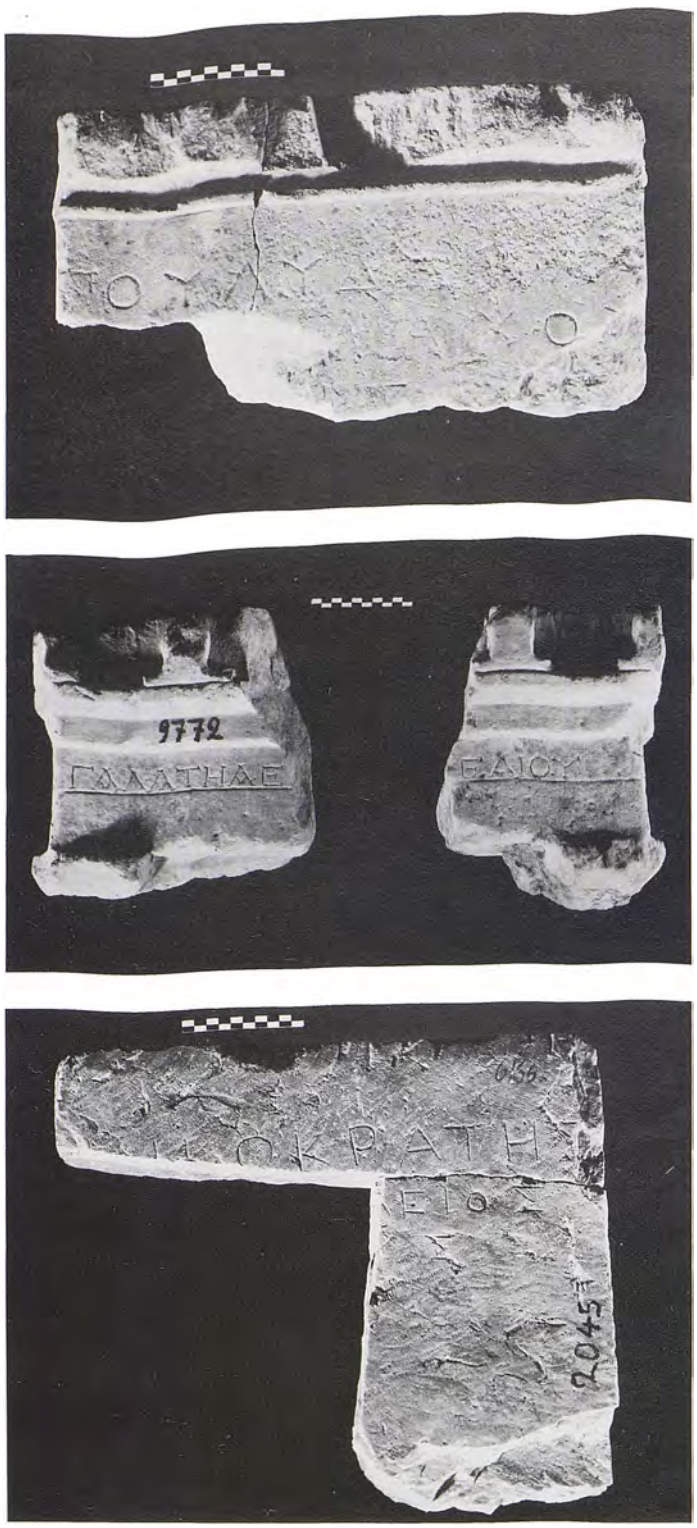

Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών: α) Τα τεμάχια b+c του ψηφίσματος IG II² 238 (EM 7061 και 7061α), β) IG II² 942 (EM 7679) και IG II² 944 (EM 7650), γ) Ο επιτύμβιος κιονίσκος IG II² 7460 (EM 208) μετά τη συγκόλληση του νέου τεμαχίου.

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών: α) Η επιτύμβια στήλη IG II² 10530 (EM 8891 και 796), β) Η επιτύμβια στήλη IG II² 10988 (EM 9772) και IG III2 3694 (EM 1028), γ) Η επιτύμβια στήλη IG II² 12284 (EM 6166) και EM 2045.

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

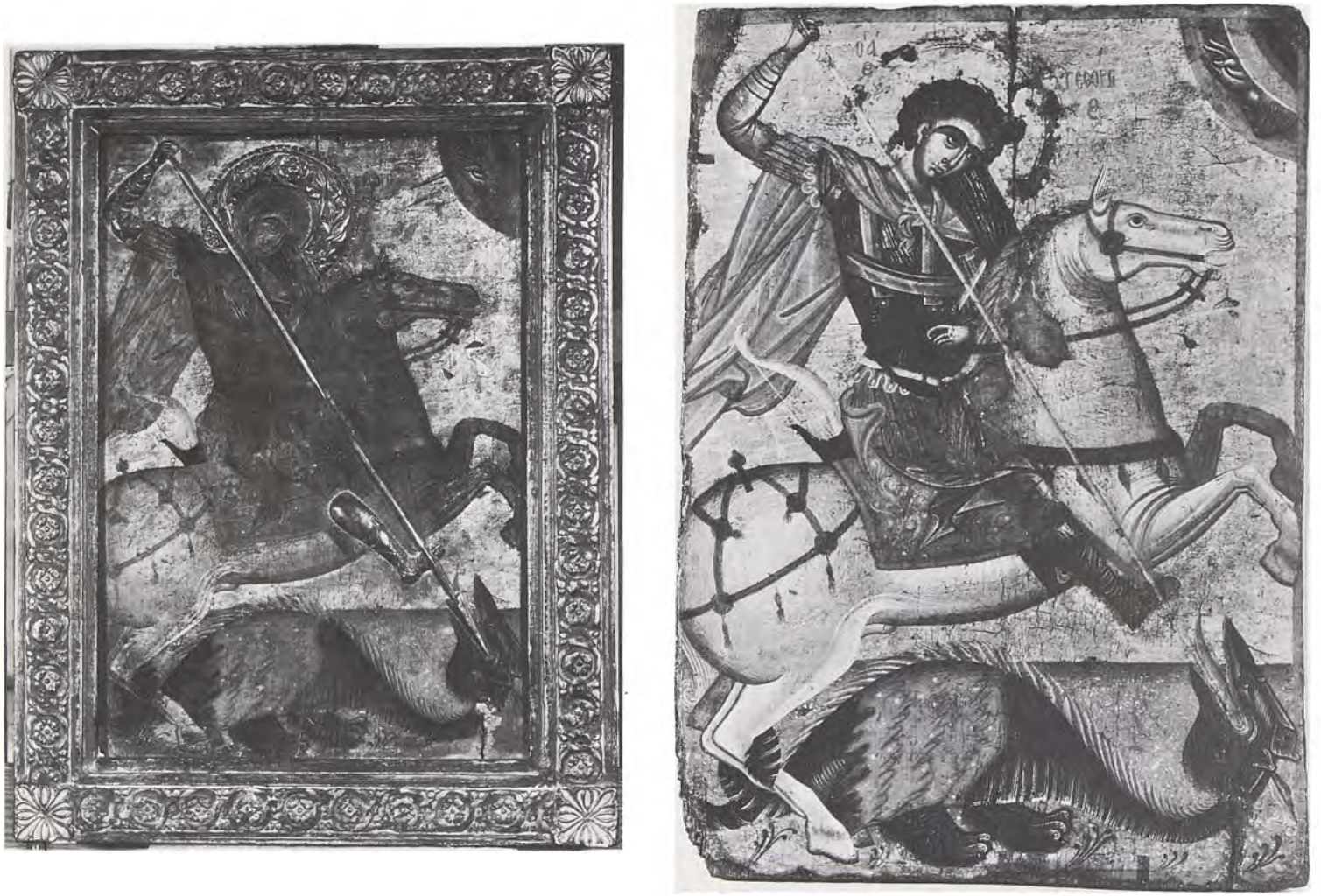

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Στέφανα γάμου (Τ. 2680), γ) Οι Άγιοι Πάντες (Τ. 363) μετά τη συντήρηση.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Ο Άγιος Γεώργιος (Τ. 2199) πριν και μετά τη συντήρηση.

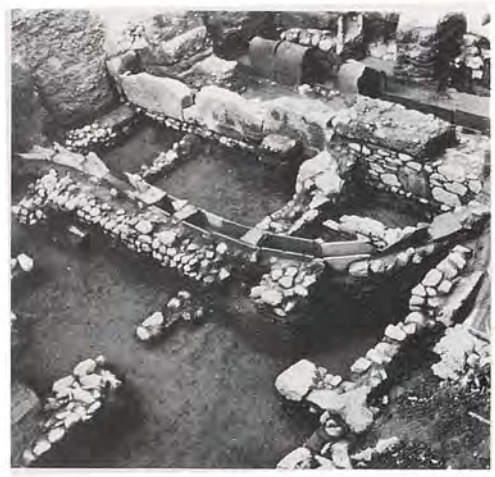

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Η Σταύρωση (Τ. 1331) πριν και μετά τη συντήρηση.

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Δίζωνη εικόνα: Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (Β.Μ. 1158), το πάνω τμήμα πριν και μετά τη συντήρηση.

Αθήνα: α) Οδός Πουλοπούλου 29. Το υστεροαρχαϊκό ιερό, β) Οδός Συγγρού 13 και Λεμπέση. Άποψη της ανασκαφής από ΒΑ., γ) Οδός Συγγρού 23. Άποψη της ανασκαφής από Α., δ) Οδός Ερατοσθένους 16. Άποψη του τάφου από Δ.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

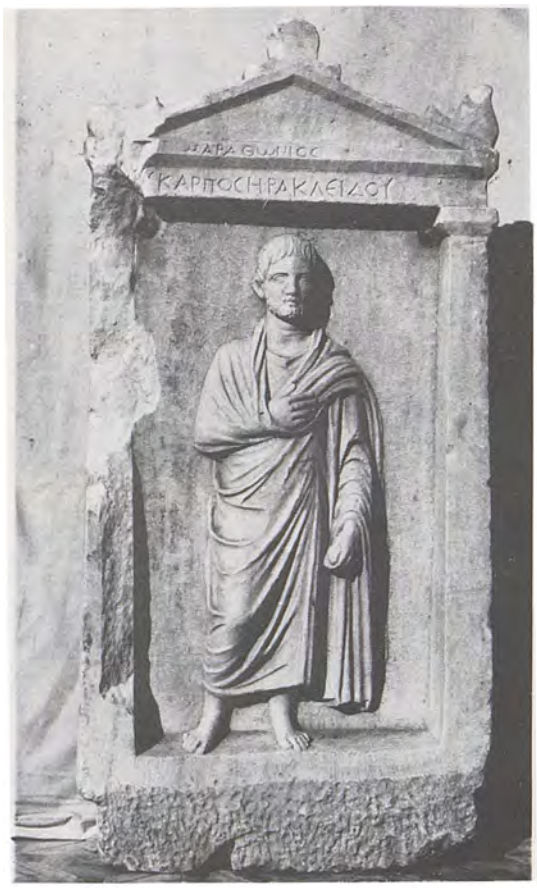

Αθήνα: α) Οδός Ερατοσθένους 17. Πλαστικός λύχνος από την επίχωση του δεύτερου τάφου, β-γ) Οδός Προφήτου Δανιήλ 18. Κύλικα-κοτύλη και εικονιστικό κεφάλι από την επίχωση του χώρου, δ) Οδός Πλαταιών 54 και Ζωγράφου. Άποψη της ανασκαφής από ΒΑ.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Αθήνα. Οδός Κωνσταντινουπόλεως 155 και Πλάτωνος: α-ε) Ευρήματα από τους τάφους Ι, V και Χ.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

α) Αθήνα. Οδός Σερρών 47. Από τα κτερίσματα του τάφου, β) Ελευσίνα. Οδός Περσεφόνης 6. Μερική άποψη της ανασκαφής, γ, ε) Ελευσίνα. Οδός Αισχύλου και Παγκάλου. Απόψεις της ανασκαφής από ΒΔ. και από Α., δ) Αθήνα. Οδός Μητροδώρου και Γεμίνου. Λευκή λήκυθος από τον τάφο Τ. 1.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Μέγαρα: α) Οδός Σαλαμίνος και Μυκηνών. Μερική άποψη του αναλήμματος από ΝΔ., β) Οδός Βύζαντος 51. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Πειραιάς: α) Οδός Νοταρά 79-81. Αρχαία πηγάδια, β) Οδός Υψηλάντου 116. Θεμέλια αρχαίων κτιρίων, γ) Οδός Ελ. Βενιζέλου 52 και Ανδρούτσου. Μελαμβαφής κάνθαρος του 4ου αι. π.Χ., δ) Οδός Ομηρίδου 4-6. Τμήμα αρχαίου δρόμου, ε) Οδός Υψηλάντου 33-35. Τμήμα αρχαίου λατομείου.

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

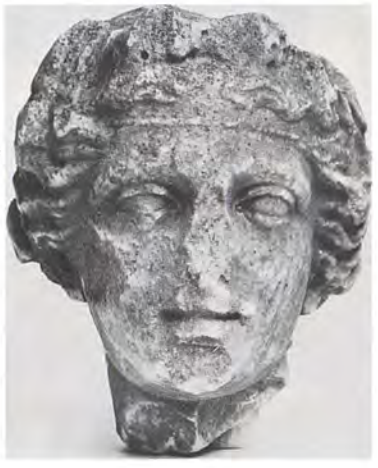

α) Μαρούσι. Οδός Ηροδότου. Κτίσμα με πιθάρια, β) Μαραθώνας. Σκόρπιο ποτάμι. Ευρήματα από τον τάφο ΙΙ.

α-δ) Μαραθώνας. Σκόρπιο Ποτάμι. Ευρήματα από την ανασκαφή.

α) Μαραθώνας. Πύργος. Λείψανα Πύργου, β) Κάτω Σούλι. Τμήμα λαβής μελανόμορφου κρατήρα.

Corinth. View of Punic Amphora Building, north half from east.

Corinth. Punic Amphora Building: a) Attic krater sherd with satyr, b) Terracotta plaque, c, e) Segments of fish scales, d) Neck and upper body of early Punic amphora.

C. K. WILLIAMS, II

Ηλεία: α-β) Αριά Κάστρου Κυλλήνης. Επιτύμβια στήλη και ηλειακή λήκυθος, γ-δ) Τρανό Πλάι Σκιλλουντίας. Παλιόπορτα. Κτήμα Δ. Γιαννόπουλου. Ευρήματα από την ανασκαφή.

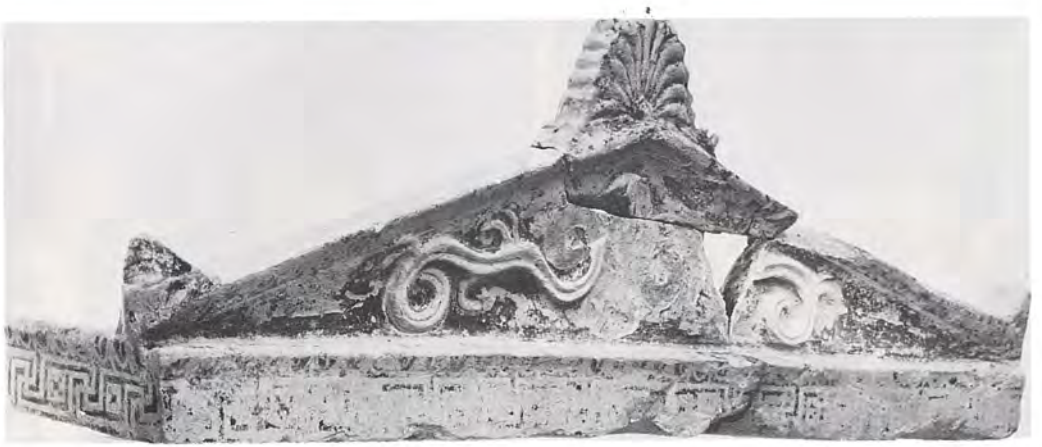
ΙΣΜ. ΤΡΙΑΝΤΗ

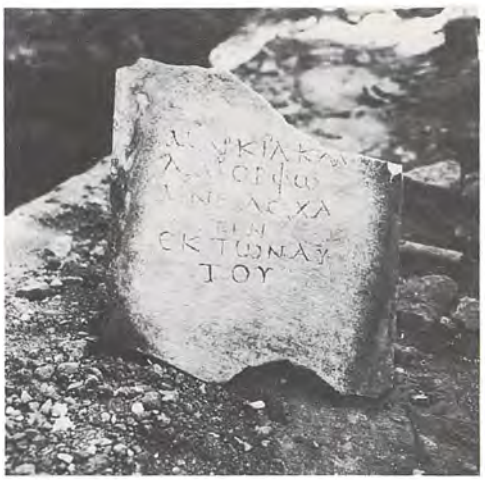

Ηλεία: α) Τρανό Πλάι Σκιλλουντίας. Παλιόπορτα. Κτήμα Δ. Γιαννόπουλου. Το νεκροταφείο, β-δ) Χελιδόνι. Ευρήματα από την ανασκαφή, ε) Σκιλλουντία. Κρατευτής βωμού.

ΙΣΜ. ΤΡΙΑΝΤΗ

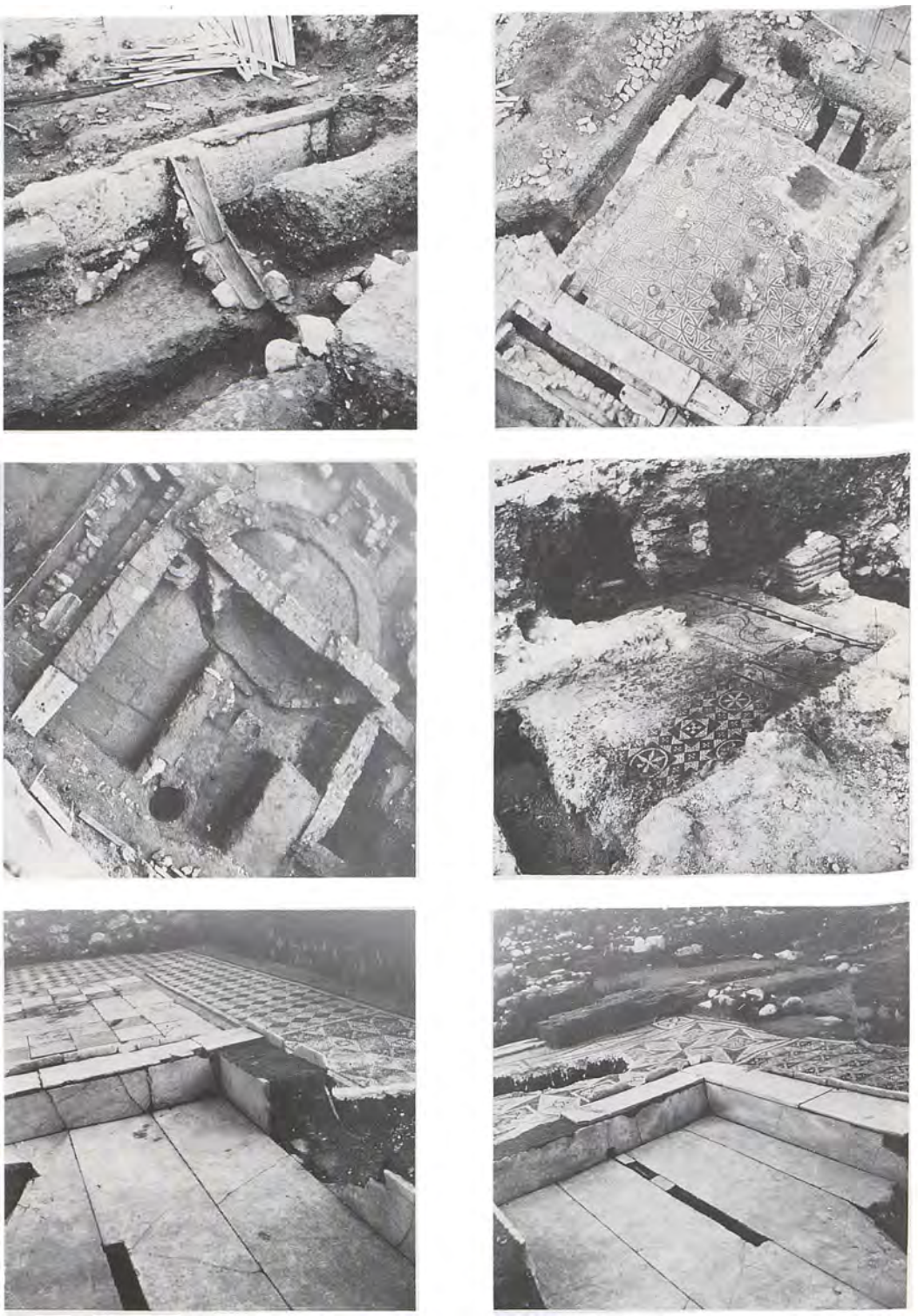

Πάτρα: α) Οδός Παπαδιαμαντοπούλου 57. Ενεπίγραφη πλάκα, β) Οδός Αγίου Δημητρίου 42. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού, γ) Οδός Ερενστρώλε 65. Αψιδωτό κτίσμα από Β., δ) Οδός Λόντου 107. Άποψη της ανασκαφής από Α., ε) Οδός Γερμανού 134. Μυκηναϊκές ταφές από Δ.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτρα. Οδός Γερμανού 36-40: α-β) Δυτικός αψιδωτός χώρος από Δ. και λεπτομέρεια της τοιχοποιίας του χώρου, γ) Ανατολικός αψιδωτός χώρος από ΝΑ.

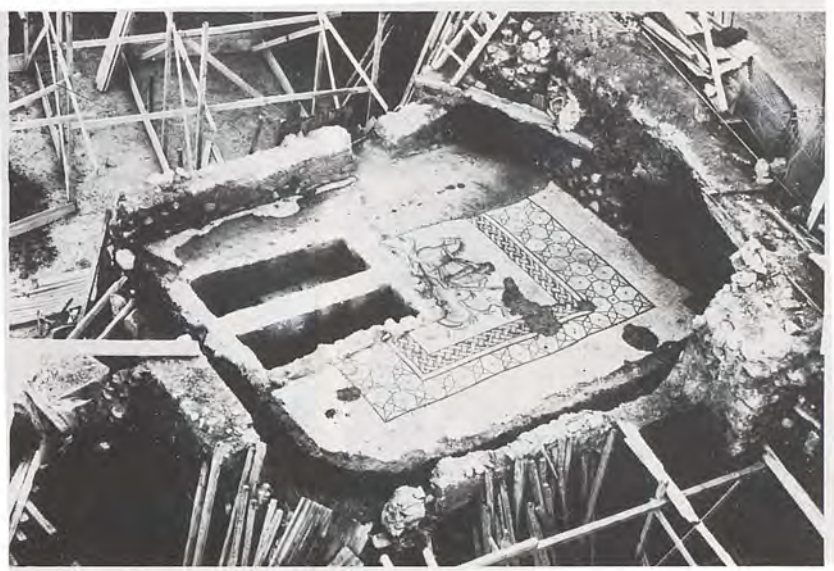
Πάτρα. Οδός Ερενστρώλε 31-35: α) Δυτικός τοίχος του ανατολικού παρόδιου κτίσματος, β) Το ψηφιδωτό Χ4 και το νεότερο ψηφιδωτό Χ7, από Β., γ) Νότιος αψιδωτός χώρος, και παλιότερες κατασκευές από ΒΔ., δ) Παλιότερο ψηφιδωτό Χ7, ε-στ) Λεπτομέρεια δεξαμενής Χ1 από ΒΔ., και ΝΑ. αντίστοιχα.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτρα: α-β) Οδός Ερενστρώλε 31-35. Οπαίο, και γυάλινος χρωματιστός δίσκος, γ-δ) Οδός Νικήτα 60-66. Γενική άποψη από Ν. και ψηφιδωτό δάπεδο από ΝΔ.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτρα: α-β) Οδός Κανακάρη 184 και Γούναρη. Κεραμικοί κλίβανοι, γ) Οδός Κανάρη 66-70. Δεξαμενή από ΒΔ., δ-στ) Οδός Ιωάννου Βλάχου 16 και Μιαούλη. Γενική άποψη από Δ. και ο δρόμος από Ν. και λεπτομέρειά του.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτρα: α) Οδός Τριών Ναυάρχων και Μαιζώνος 209-211. Ανατολικό κτίριο από Β., β-δ) Οδός Καραϊσκάκη 136. Γενική άποψη από Β., νότιο πόδιο και βόρειος θάλαμος από Ν.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτρα. Οδός Καραϊσκάκη 136: α-γ) Νότιος θάλαμος από Δ., στενομήκης χώρος από Δ. και τοξωτό άνοιγμά του.

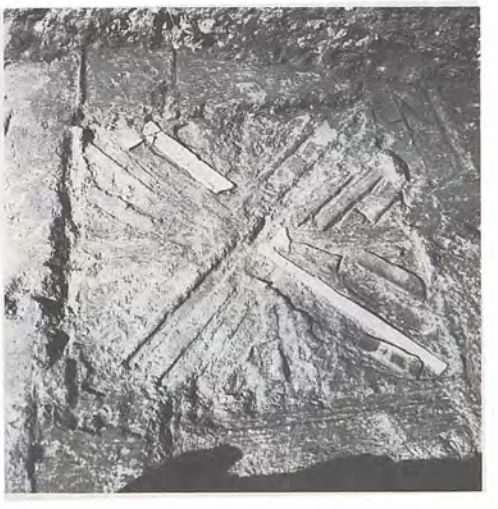

Πάτρα. Οδός Καραϊσκάκη 136: α-δ) Ναόσχημο ταφικό κτίριο και λεπτομέρειές του.

Πάτρα: α-δ) Οδός Κανακάρη 124-126. Ειδώλιο χοίρου, επιτύμβια στήλη in situ, προσωπείο και διάχωρο στο δάπεδο πάνω από τον τάφο, ε) Οδός Κορίνθου 152-154. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β., στ) Οδός Φαβιέρου 39-41. Μερική άποψη της ανασκαφής από Δ.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

α-γ) Ζάτουνα. Οικία Στ. Σταϊκόπουλου, πριν και μετά τις εργασίες.

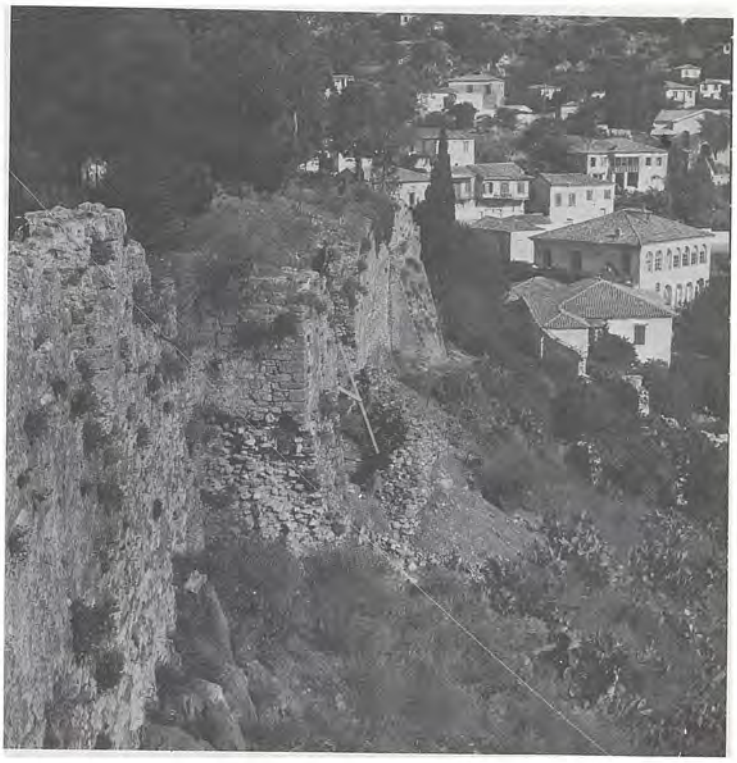
ΙΣ. ΚΑΚΟΥΡΗΣ

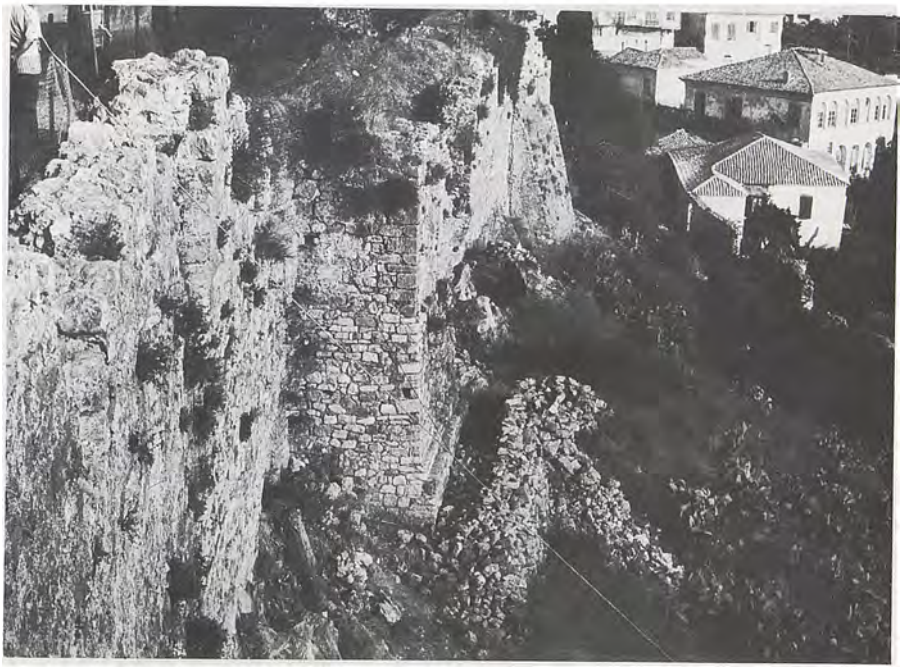

α-γ) Βιζίκι Γορτυνίας. Το αρχοντικό Στασινόπουλου πριν και μετά τη στερέωση.

α-β) Κυπαρισσία. Μεσαιωνικό Κάστρο. Πύργος και τμήματα του τείχους της νότιας πλευράς πριν και μετά τη στερέωση.

ΙΣ. ΚΑΚΟΥΡΗΣ

Λακωνία: α) Τσίντζινα. Άγιος Βλάσιος. Η κτητορική επιγραφή μετά τις εργασίες, β) Αμύκλες. Προφήτης Ηλίας. Η παράσταση Υπαπαντής στη διάρκεια των εργασιών.

ΑΙΜ. ΓΚΙΑΟΥΡΗ

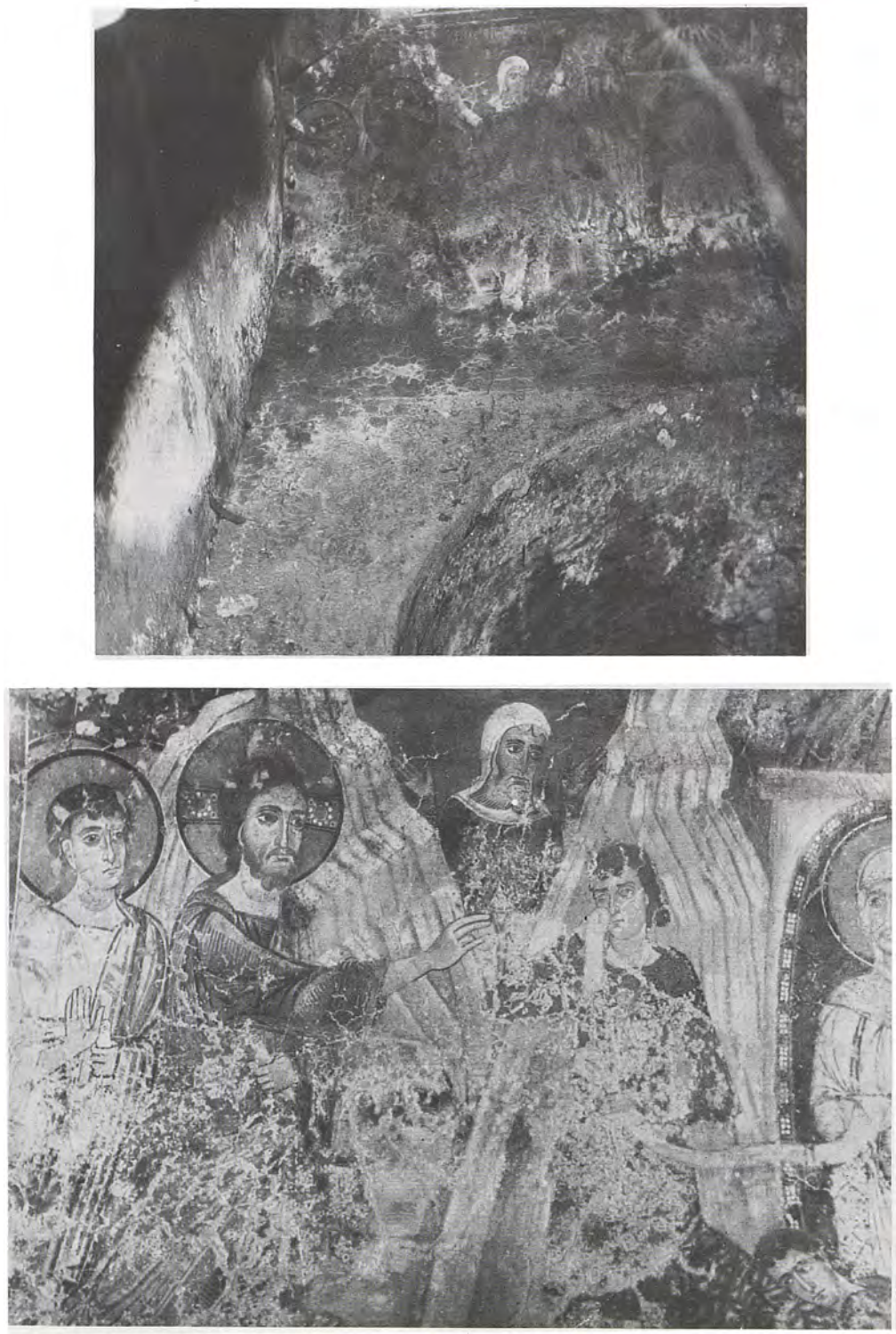

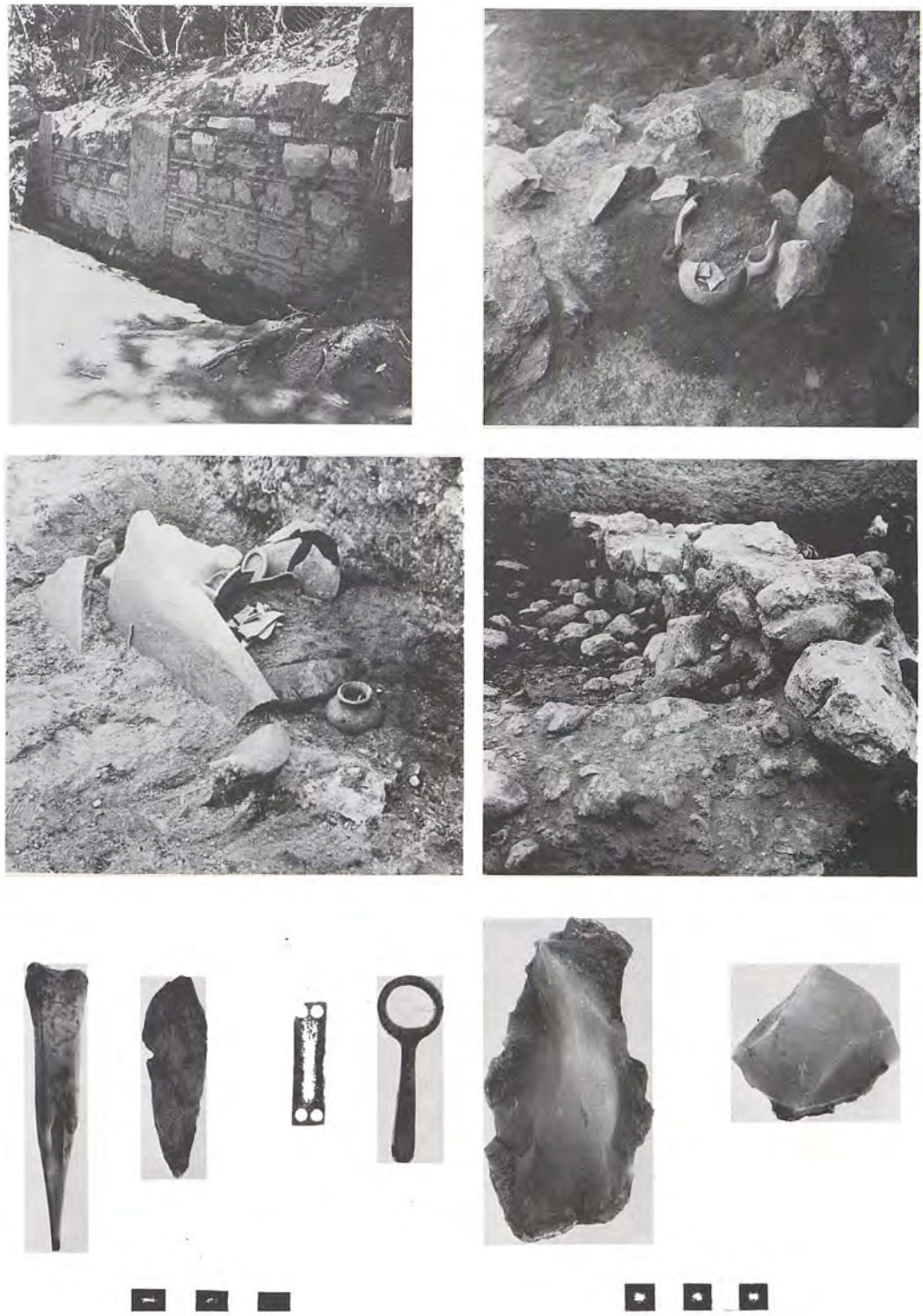
Λακωνία: α) Αμύκλες. Προφήτης Ηλίας. Λεπτομέρεια της Ανάληψης στη διάρκεια των εργασιών, β-γ) Γκοριτσά. Τοιχογραφίες από το ναό των Ταξιαρχών.

ΑΙΜ. ΓΚΙΑΟΥΡΗ

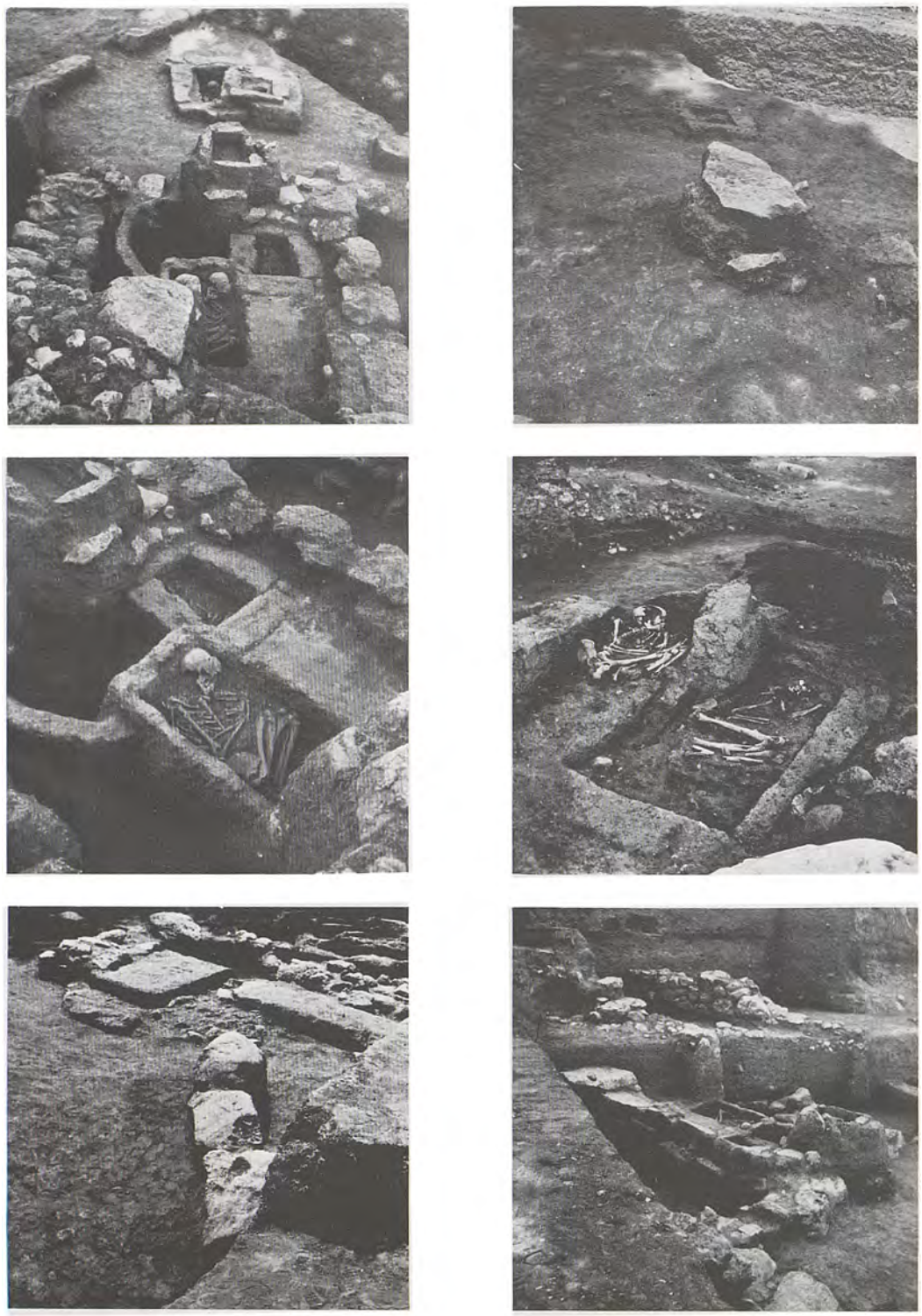
α-β) Λακωνία. Γκοριτσά. Ναός Ταξιαρχών. Λεπτομέρεια της Ανάστασης του Λαζάρου πριν και μετά τις εργασίες.

ΑΙΜ. ΓΚΙΑΟΥΡΗ

Θήβα. Οικόπεδο Σωτ. Κοροπούλη: α) Μεσαιωνικός αναλημματικός τοίχος, β) Παιδική ταφή σε αμφορέα, γ) Επίχωση καταστροφής, δ) Πρώιμος μυκηναϊκός τοίχος, ε-στ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Θήβα. Οικόπεδο Σωτ. Κοροπούλη: α-δ) ΜΕ τάφοι, ε) Τμήμα δωματίου ΠΕ εποχής, στ) Πρώιμοι μυκηναϊκοί τοίχοι (στο βάθος), ΜΕ κιβωτιόσχημοι τάφοι και ΠΕ τοίχοι.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

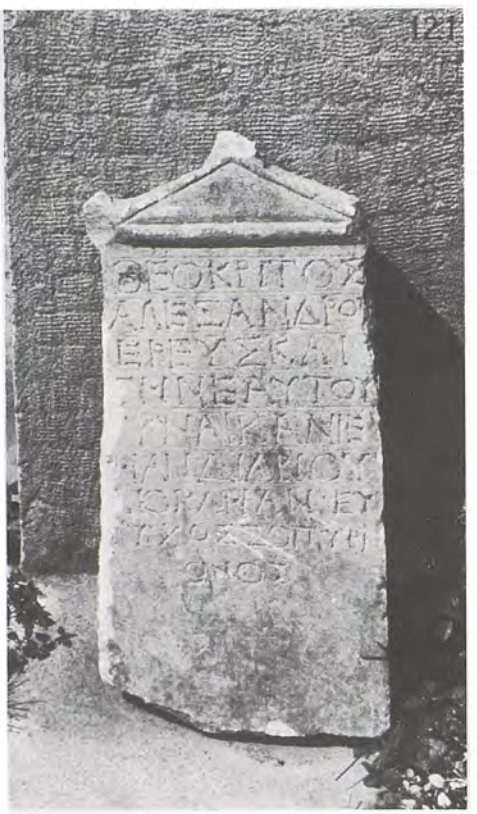
Θήβα: α) Οικόπεδο Σωτ. Κοροπούλη. Άποψη της ανασκαφής, β) Οικόπεδο Σπ. Μπάκα. Πώρινος τοίχος και μαρμάρινο έδρανο, γ-δ) Οικόπεδο Α. Γιαννοπούλου. Βυζαντινός τοίχος και πώρινος τοίχος ελληνιστικής εποχής, ε) Οικόπεδο Α. και Στ. Ζαρουκιάν. Τμήμα ελληνιστικού τοίχου.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

α-δ) Μουσείο Χαλκίδας. Επιτύμβιο ανάγλυφο από τα Πολιτικά, άγαλμα έρωτα από τον Άγιο Στέφανο και επιγραφή από την Παλαιόβρυση Αγίας Άννας αντίστοιχα, ε) Σκύρος. Παλαμάρι. Ίχνη από το τείχος της ΠΕ ακρόπολης.

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

α-β) Σκύρος. Παλαμάρι. Κτίσματα στην ΠΕ ακρόπολη, γ) Χαλκίδα. Οδός Ληλαντίων. Εργατικές κατοικίες. Οικόπεδο Δ. Αναγνωστοπούλου. Ο φούρνος του εργαστηρίου από Δ., δ-ε) Ερέτρια. Οδός Αριστογείτονος Φιλοξένου και Αποστόλη. Ερυθρόμορφη λήκυθος και λεπτομέρειά της.

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Erétrie: a) Temple d'Apollon. Secteur nord-est. Sceau syrien, b) La maison aux mosaïque.

α) Λαμία. Οδός Τσακάλωφ 9. Πυξίδα από τον τάφο Ι. β-γ) Λαμία. Οδός Ησαΐα, Όθωνος και Πλατεία Λαού. Πρόχους και λείψανα αρχαίου λουτρού. δ-στ) Μπικιόρεμα. Ευρήματα από τους τάφους Ι και ΙΙ.

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

α-δ) Μπικιόρεμα. Ευρήματα από τους τάφους IV και XI, ε-στ) Αχινός. Οικόπεδο Ι. Μπαλταδούρα. Ταφικό κτίσμα 1 και ανθεμωτή επίστεψη στήλης.

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

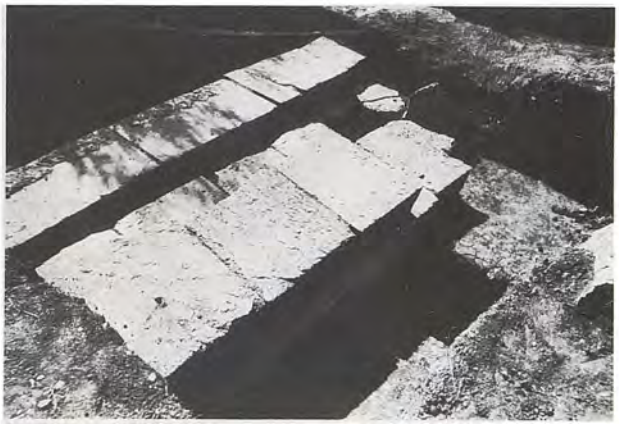

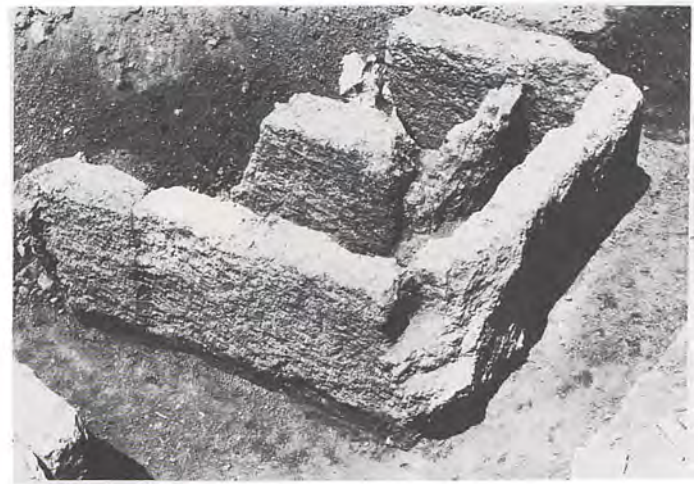

Λοκρίδα: α,γ) Ζέλι. Ευρήματα από τους τάφους, β) Ζέλι. Τάφος XV, δ,στ) Κυπαρίσσι. Κρηπίδωμα αρχαϊκού κτιρίου, ε) Κυπαρίσσι. Γραπτό ανθέμιο ηγεμόνα.

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Άμφισσα: α-γ) Οδός Θόαντος και Κορδώνη. Ανασκαφή τάφων 5, 2, 3, 10 και 11, δ) Οδός Νομαρχίας.
Ο χώρος III/IIIα από Ν.

Δ. ΣΚΟΡΔΑ - Β. ΚΟΜΝΗΝΟΥ

Γαλαξείδι. Οικόπεδο Αθ. Χατζή: α) Λάξευμα στο αρχαίο τείχος, β-γ) Άποψη του τείχους από ΝΔ. και λεπτομέρεια της εξωτερικής παρειάς του, δ) Άποψη του νότιου πύργου από ΒΔ.

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Γλας Ιτέας. Γενική άποψη της ανασκαφής από Ν.

α) Γλας Ιτέας. Άποψη του δυτικού τμήματος της ανασκαφής από Ν., β-δ) Καρακόλιθος. Νεκροταφείο. Μερική άποψη της ανασκαφής από ΒΔ., ο τάφος 12 και ο τάφος 9.

Δ. ΣΚΟΡΔΑ - Β. ΚΟΜΝΗΝΟΥ

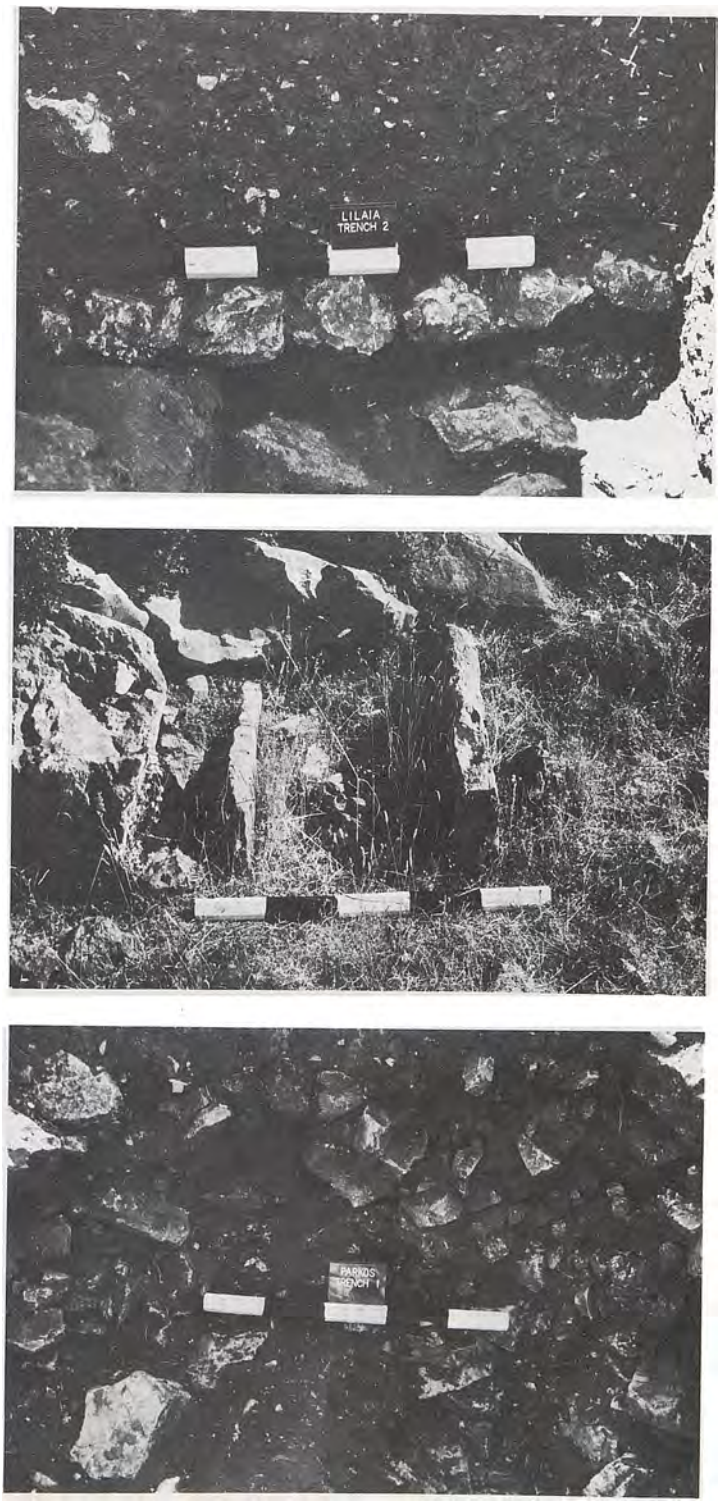

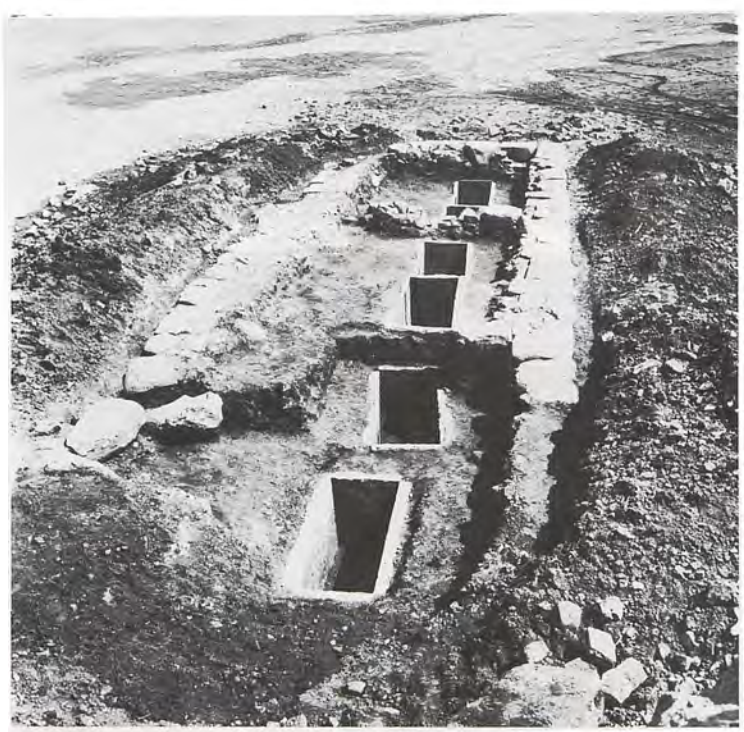

a-c) Panaghia. General view of the area and the trenches 5 and 2, d) Lilaia. Trench 1.

a) Lilaia. Trench 2, b) Parkos. Cist graves, c) Parkos. Trench 1.

α) Σιταράλωνα Τριχωνίδας. Αγρός Γ. Πυλαρινού. Ταφικός περίβολος και τάφος ΙΙ, β) Παπαδάτες. Εθνικό Στάδιο. Ταφικός περίβολος από Δ.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

α) Βόνιτσα. Άποψη της παραλίας (η οικία Μπελτάου σημειώνεται με βέλος), β) Ναύπακτος. Άποψη της πόλης και του φρουρίου από τη θάλασσα (μέ βέλος σημειώνεται το Ρολόι).

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α-γ) Ναύπακτος. Ναός Αγίου Δημητρίου από ΝΑ., τοξοστοιχία της νότιας πλευράς μετά την καθαίρεση των κονιαμάτων και λείψανα της παλιάς οχύρωσης κάτω από το κωδωνοστάσιο.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Μονή Αγίου Ιωάννη Βομβοκούς Ναυπακτίας: α) Άποψη από ΝΔ. μετά τις εργασίες, β) Τοιχογραφία Αγίου Αρσενίου του Βαρνακοβίτη στο νάρθηκα.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α, γ) Γαλατάς Μεσολογγίου. Ναός Αγίου Ιωάννη. Η βόρεια πλευρά πριν τις εργασίες και άποψη από ΒΑ. μετά τις εργασίες, β) Μονή Μυρτιάς Τριχωνίδας. Τοιχογραφία Σαμαρείτισσας (λεπτομέρεια) μετά τη συντήρηση.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α) Λάρισα. Δυτικός τοίχος Φρουρίου, β-γ) Η μονή Μεταμόρφωσης Μετεώρων πριν και κατά τις εργασίες.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

α-β) Νομός Μαγνησίας. Τοιχογραφίες από τον Άγιο Νικόλαο Καναλίων.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

α-β) Νομός Μαγνησίας. Τοιχογραφίες από τον Άγιο Νικόλαο Καναλίων.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

α-β) Νομός Λάρισας. Τοιχογραφίες από τον Άγιο Γεώργιο Αμπελακίων κατά και μετά τη συντήρηση.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

α-β) Νέα Αγχίαλος. Βασιλική Μαρτυρίου. Ψηφιδωτά του νάρθηκα.

ΑΣΠ. ΝΤΙΝΑ

α-β) Αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας.

ΗΛ. ΑΝΔΡΕΟΥ

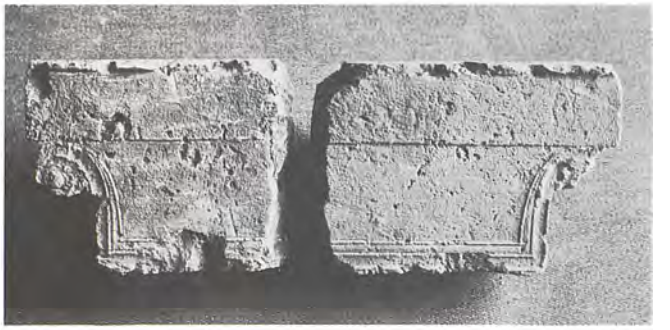

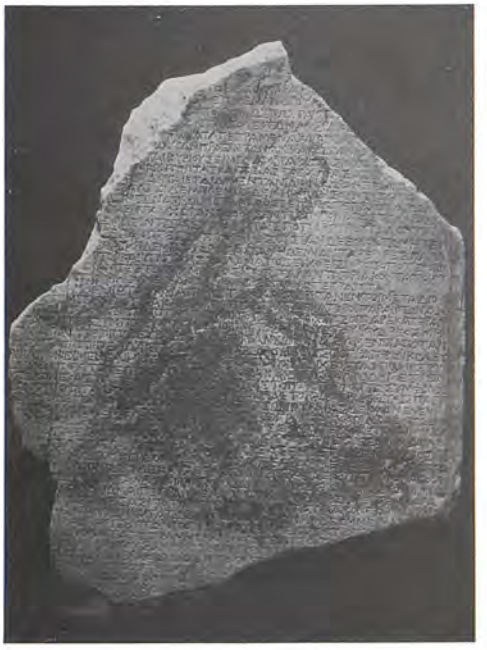

Άρτα. Οδός Καραπάνου 3-5-7: α-β) Η ανασκαφή, γ-στ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΗΛ. ΑΝΔΡΕΟΥ

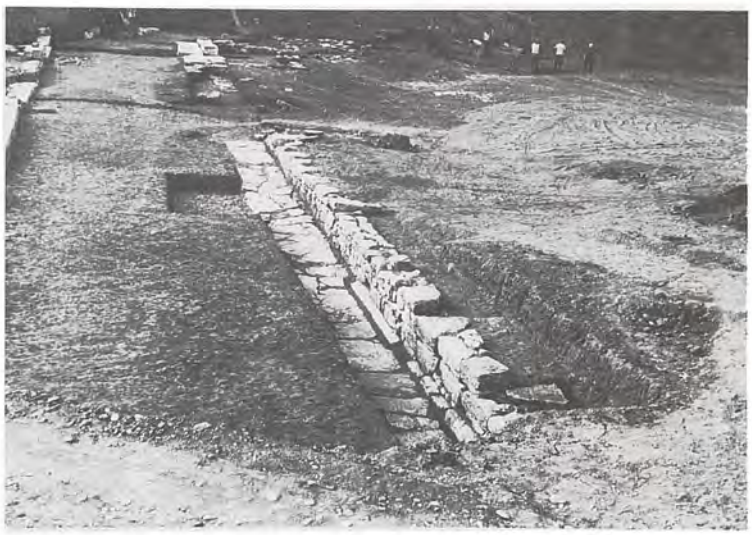

Άρτα: α) Οικόπεδο Ευστ. Μήτση. Ασβεστολιθικό επίκρανο, β-γ) Αρχαϊκός ναός. Τμήματα (α και β) ενεπίγραφης αετωματικής στήλης.

ΗΛ. ΑΝΔΡΕΟΥ

΄Αρτα. Οικόπεδο Μπανταλούκα: α) Ο αρχαίος δρόμος από Β., β-ε) Ευρήματα από την ανασκαφή.

Π. ΚΑΡΑΝΤΖΕΝΗ-ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗ

α-β) Πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων. Η Ταφή LVIII και χάλκινες περόνες από αυτήν.

α-στ) Πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων. Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΙΩ. ΑΝΔΡΕΟΥ

α,γ) Άρτα. Τείχος Αμβρακίας, κάτω από το βυζαντινό φρούριο, β) Κάστρο Ρωγών. Πύργος της νότιας πλευράς μετά τις εργασίες, δ) Κασσώπη. Ο βόρειος τοίχος του καταγωγίου μετά τις εργασίες.

ΗΛ. ΑΝΔΡΕΟΥ

α-γ) Άγιος Γεώργιος Πρέβεζας. Η γέφυρα του ρωμαϊκού υδραγωγείου Νικοπόλεως πριν και μετά τον καθαρισμό και λεπτομέρεια υδαταγωγού του.

ΗΛ. ΑΝΔΡΕΟΥ

α-β) Νεκρομαντείο Μεσοποτάμου. Ο δυτικός τοίχος και η βόρεια πλευρά του περιβόλου του ιερού μετά την αποκατάσταση. γ-δ) Άρτα. Το τείχος της Αμβρακίας μετά τον καθαρισμό.

ΗΛ. ΑΝΔΡΕΟΥ

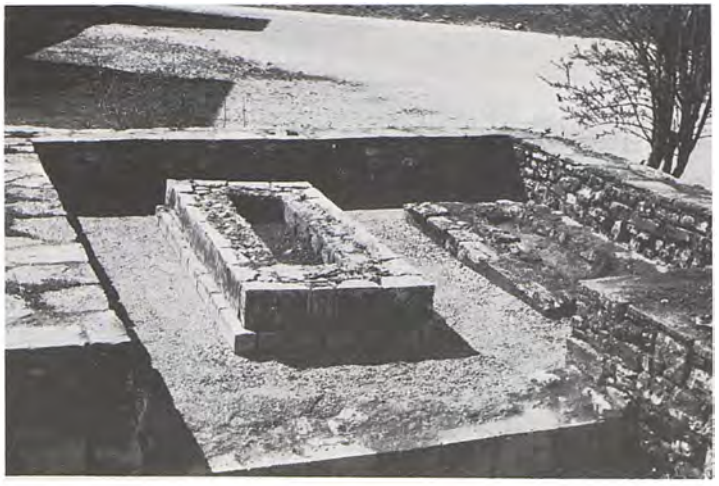

Φρούριο Ιωαννίνων. Ακρόπολη Ιτς-Καλέ: α-γ) Άποψη της μεγάλης πυριτιδαποθήκης από ΒΔ. μετά τις εργασίες, και η βόρεια πλευρά της κατά και μετά την αποχωμάτωση, δ) Εσωτερική πλευρά της κεντρικής πύλης του φρουρίου κατά τις εργασίες.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Φρούριο Ιωαννίνων. Ακρόπολη Ιτς-Καλέ: α) Άποψη του Φετιχιέ Τζαμιού από ΒΔ., β) Ο τάφος του Αλή Πασά μετά τις εργασίες, γ-δ) Άποψη των τουρκικών μαγειρίων πριν και μετά τις εργασίες.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Φρούριο Ιωαννίνων. Ακρόπολη Ιτς-Καλέ: α-β) Κυκλικός πύργος κατά τις εργασίες, γ) Σουφαρί Σεράι. Άποψη από Δ.

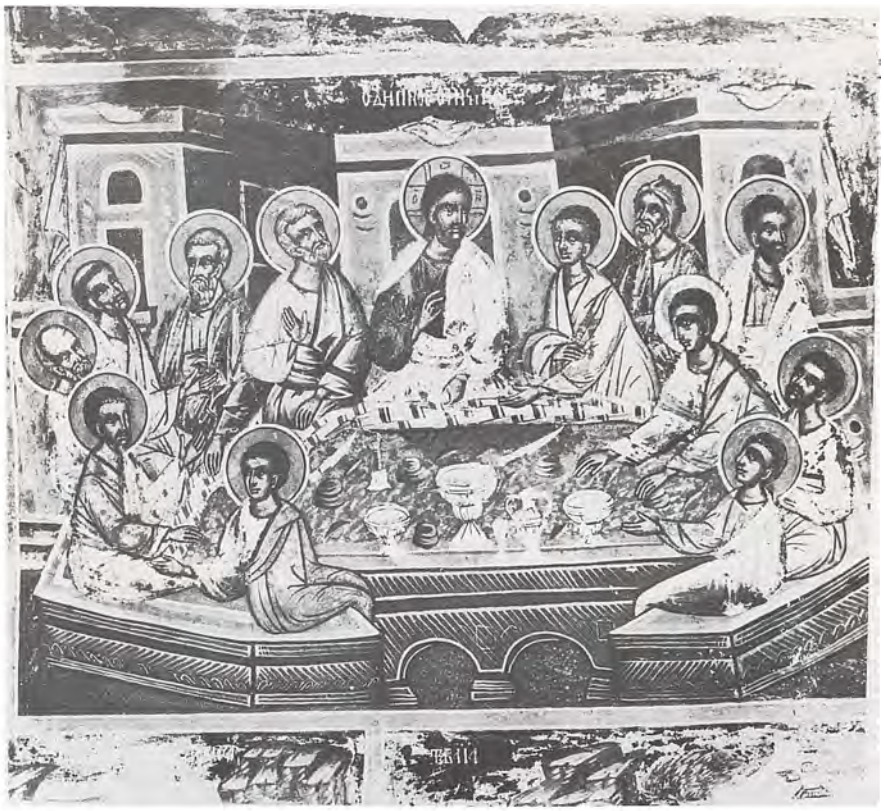
Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α) Ιωάννινα. Τζαμί Βελή Πασά. Η βορειοδυτική πλευρά του μεντρεσέ μετά τις εργασίες, β) Κλειδωνιά Κόνιτσας. Μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρα. Η αψίδα μετά τις εργασίες.

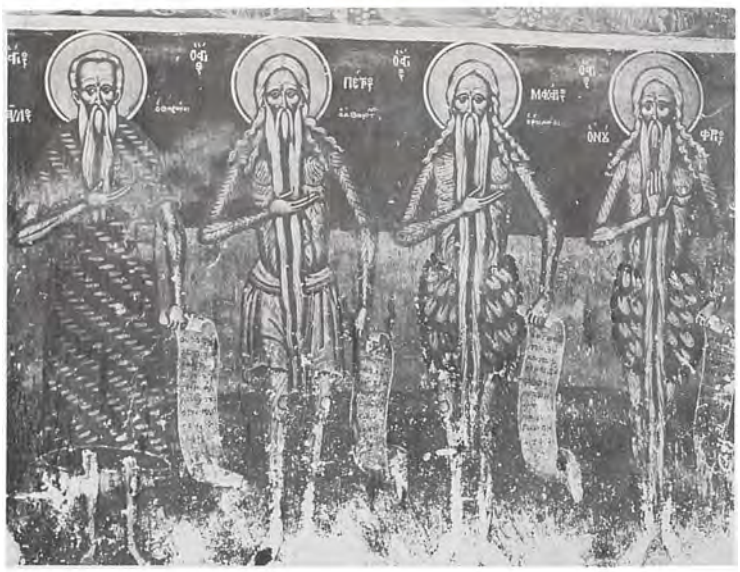
Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α) Κλειδωνιά Κόνιτσας. Μονή Αγίων Αναργύρων. Μυστικός Δείπνος, β) Ραφταναίοι νομού Ιωαννίνων. Η μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου Πλάκας. Η νότια πλευρά μετά τις εργασίες.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α-γ) Ραφταναίοι νομού Ιωαννίνων. Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου Πλάκας. Τοιχογραφίες του νάρθηκα και του κυρίως ναού και επιγραφή της δυτικής θύρας του νάρθηκα.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Νικόπολη: α) Άποψη παλαιοχριστιανικών τειχών. Νότια πλευρά μετά τον καθαρισμό, β) Βασιλική Αλκίσωνος. Άποψη των νοτιοδυτικών προσκτισμάτων από Δ. μετά τον καθαρισμό (με βέλος σημειώνεται η αψίδα), γ) Βασιλική Αναλήψεως. Άποψη από Α.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Παραμυθιά. Τουρκική Κούλια: α-β) Βόρεια και ανατολική πλευρά πριν και μετά τις εργασίες, γ-δ) Δυτική πλευρά πριν και μετά τις εργασίες.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

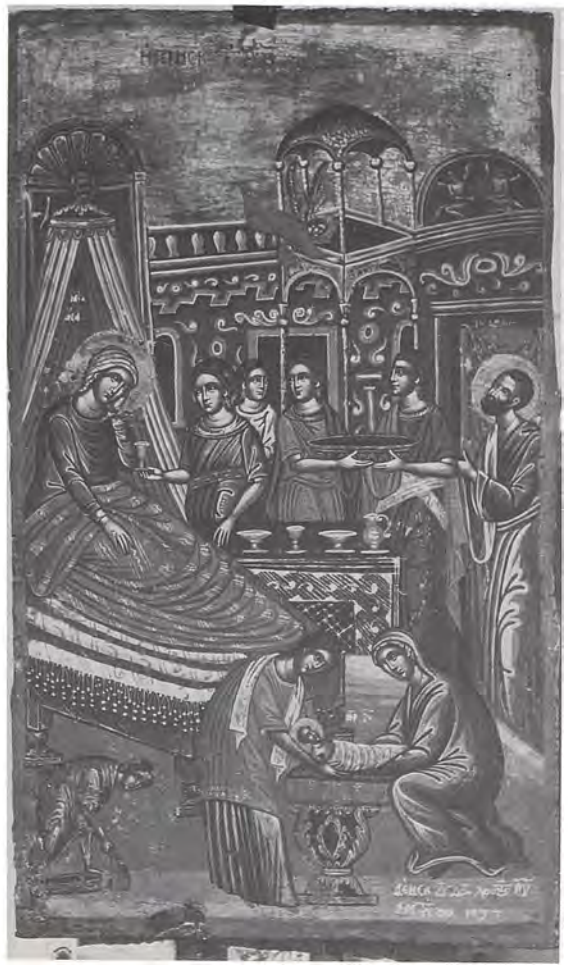

α-β) Ιωάννινα. Τοιχογραφία οικίας Γκέλλη-Βενέτη κατά τις εργασίες, γ) Καλύβια Ελαφότοπου Ζαγορίου. Ναός Αγίου Νικολάου. Τοιχογραφία Μυστικού Δείπνου μετά τις εργασίες.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α-β) Δραμεσιοί Δωδώνης. Εικόνες του Προδρόμου και του Γενεσίου της Θεοτόκου μετά τη συντήρηση.

α-β) Δραμεσιοί Δωδώνης. Εικόνα του Προφήτη Ηλία κατά και μετά τον καθαρισμό.

Δραμεσιοί Δωδώνης: α) Εικόνα Αγίων Αναργύρων μετά τη συντήρηση, β-γ) Εικόνα Αγίου Νικολάου (αμφιπρόσωπη) μετά τη συντήρηση, δ) Εικόνα Χριστού Παντοκράτορα μετά τη συντήρηση.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

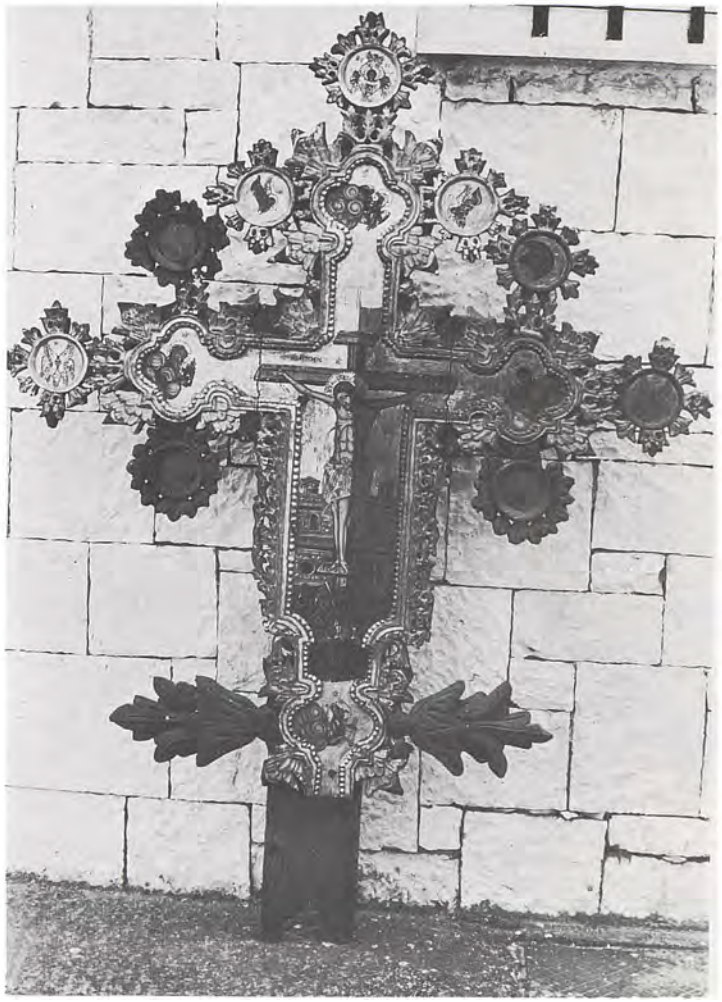

α) Δραμεσιοί Δωδώνης. Λεπτομέρεια από την εικόνα της Παναγίας Λαμποβίτισσας, β) Νησί Ιωαννίνων. Μονή Ελεούσας. Εικόνα Αγίου Γεωργίου μετά τη συντήρηση.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Νησί Ιωαννίνων: α) Μονή Ελεούσας. Εικόνα Αγίου Σπυρίδωνα μετά τη συντήρηση, β) Μονή Φιλανθρωπηνών. Σταυρός του τέμπλου κατά τη συντήρηση.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α-β) Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Εικόνες Σταύρωσης και Έγερσης του Λαζάρου μετά τη συντήρηση.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α-β) Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Εικόνες Παναγίας Αναφωνήτριας και Γενέσιου της Θεοτόκου κατά τη συντήρηση.

α-β) Μουσείο Άρτας. Εικόνες Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα μετά τη συντήρηση και Χριστού Εκδικητή κατά τη συντήρηση, γ) Ιωάννινα. Ναός Αγίου Αθανασίου. Κεντρικό τμήμα τέμπλου μετά τις εργασίες.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Γεωργάνοι Ιωαννίνων: α) Ναός Κοίμησης Θεοτόκου. Τοιχογραφίες βόρειου τοίχου, β) Ναός Αγίας Παρασκευής. Επιγραφή δυτικού τοίχου.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

α) Γρεβενήτι Ιωαννίνων. Μονή Κοίμησης Θεοτόκου Βουτσάς. Τοιχογραφίες νότιου τοίχου, β) Μοναστήρι Μόλιστας Κόνιτσας. Νέος ναός Αγίου Αθανασίου. Εικόνα Αγίου Γεωργίου.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

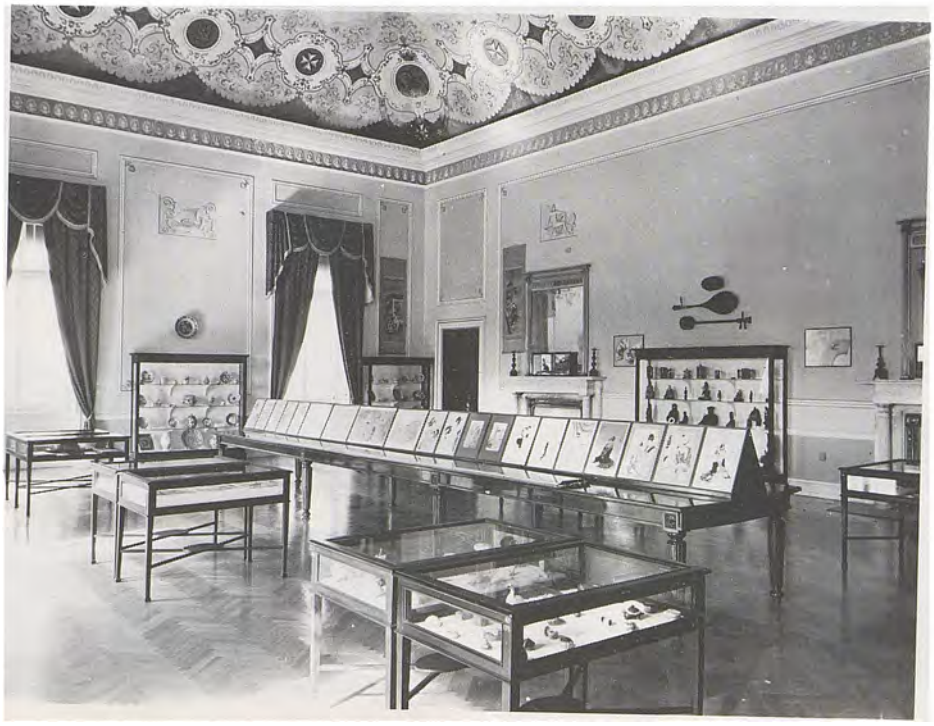

Κέρκυρα. Μουσείο Ασιατικής Τέχνης: α,γ) Κινέζικες πορσελάνες, δυναστείας Τσινγκ, β) Συλλογή Γρ. Μάνου. Μποντισάττβα Γίζο. 14ος αι.

Κέρκυρα. Μουσείο Ασιατικής Τέχνης. Ιαπωνική Συλλογή Γρ. Μάνου: α) Στρογγυλή αίθουσα, β) Αίθουσα συμποσίων.

Κέρκυρα. Μουσείο Ασιατικής Τέχνης: α-γ) Ιαπωνική Συλλογή Γρ. Μάνου. Πορσελάνη Αρίτα και ξυλογραφίες, 18ου αι.

Κέρκυρα. Στρατιά. Οικόπεδο Βλαχόπουλου: α) Γενική άποψη της ανασκαφής, β-στ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

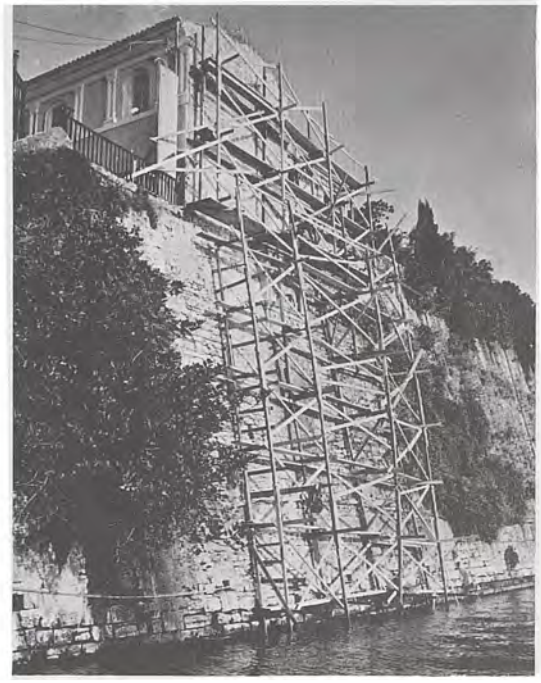
ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Κέρκυρα: α-δ) Παλαιό Φρούριο. Ο προμαχώνας Κάπο-σίδερο άποψη του φρούριου και τμήμα του πριν και μετά τον καθαρισμό αντίστοιχα, και ε) Μανδρακίνα. Αναστήλωση θαλάσσιου βενετσιάνικου τείχους κάτω από την εκκλησία.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Πύργος Ηγουμενίτσας: α) Η χερσόνησος της Λυγιάς και ο Πύργος ΒΔ., β-γ) Η νοτιοδυτική και ανατολική πλευρά του τείχους αντίστοιχα.

Κ. ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Πύργος Ηγουμενίτσας: α-β) Η νοτιοδυτική (τμήμα Γ) και η δυτική πλευρά (τμήμα Δ) του τείχους μετά τον καθαρισμό, γ) Το ιερό (;) μετά τον καθαρισμό από Β., δ) Το προτείχισμα στο βόρειο μέρος του Πύργου από Β.

Κ. ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Θεσπρωτία: α, γ) Πύργος Λυγιάς. Τομή Γ. Νόμισμα Λευκάδος 4ου αι. π.Χ. β, δ-στ) Προδρόμι. Ευρήματα από την ανασκαφή.

Κ. ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ-ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Κέρκυρα: α) Νότια πλευρά ναού Αντιβουνιώτισσας, β-γ) Ναός Αγίου Ιάσονος και Σωσιπάτρου. Η νοτιοανατολική γωνία και η νότια πλευρά κατά τις εργασίες.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Κέρκυρα. Ναός Αγίου Ιάσονος και Σωσιπάτρου: α) Υποθεμελίωση κεντρικής αψίδας και προγενέστερα λείψανα, β) Η βορειοανατολική γωνία και τα προς Β. οικοδομικά λείψανα, γ) Όστρακα από την επίχωση της βόρειας πλευράς.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α) Βουρνικάς Λευκάδας. Ναός Προδρόμου των Καραβιάδων. Τοιχογραφία Αγίου Αντωνίου, β) Κέρκυρα. Ναός Αγίου Σπυρίδωνα. Λεπτομέρεια από την «ουρανία» μετά τη συντήρηση.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ-Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

ΠΕΔΙΟ ΑΡΕΩΣ

ΕΘΝΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΝ

ΠΛΑΤ. ΒΑΘΗΣ

ΠΛΑΤΕΙΑ ΟΜΟΝΟΙΑΣ

ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΑΝΙΓΓΟΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΑΓΟΡΑ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΓΟΡΑ

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

ΛΟΦΟΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ

ΛΟΦΟΣ ΛΟΦΟΣ ΚΟΙΛΗΣ

ΛΟΦΟΣ ΣΤΟΑ ΠΑΠΠΟΥ

ΚΗΠΟΣ ΘΗΣΕΙΟΥ

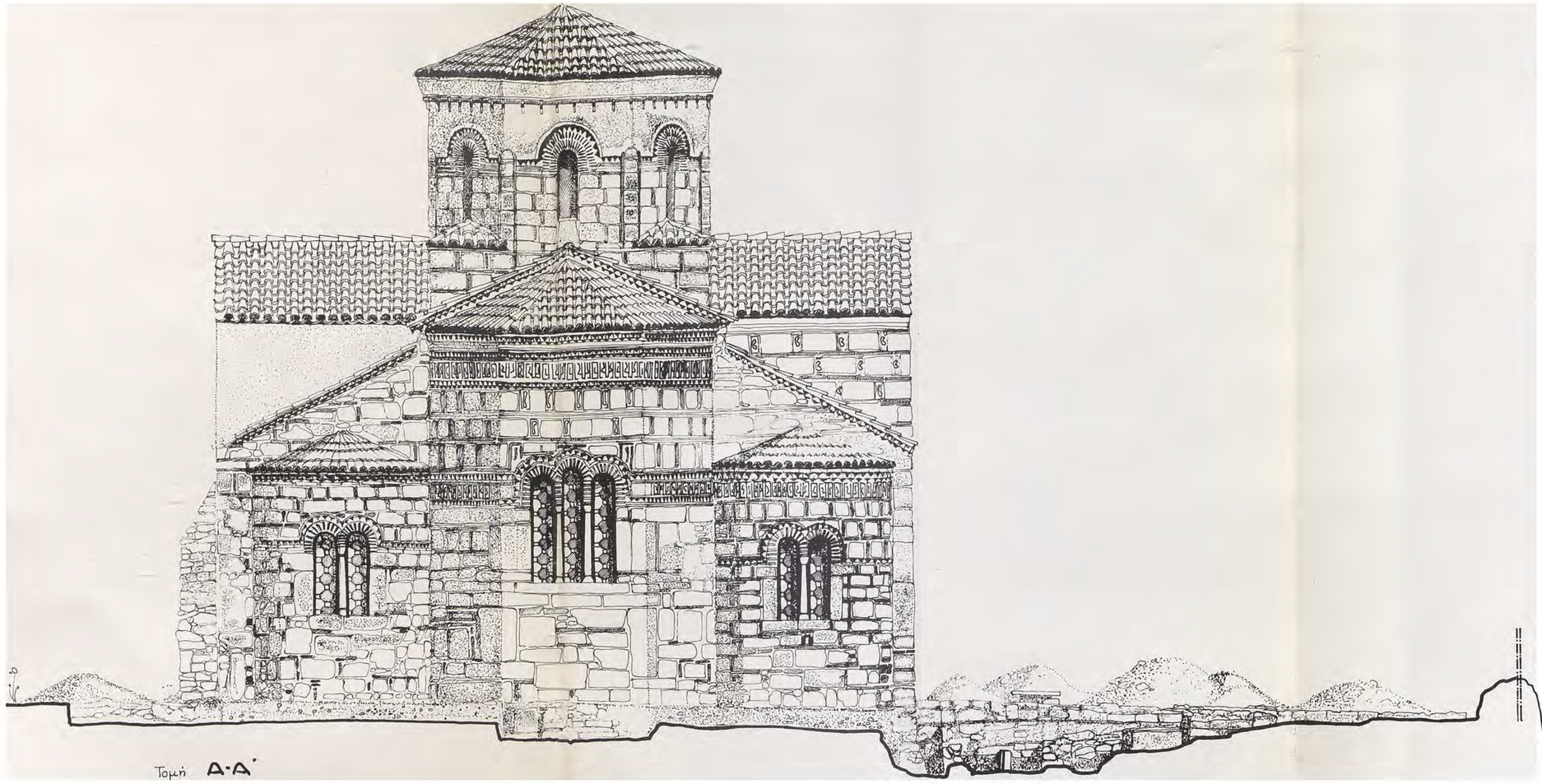
ΖΑΠΠΕΙΟΝ

ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΠΟΣ

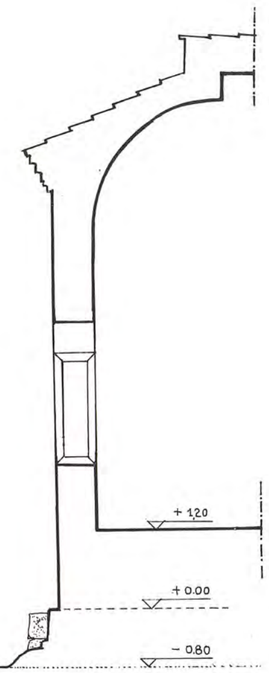
Α' ΝΕΚΡΟΤΑ

0 500 1000 M

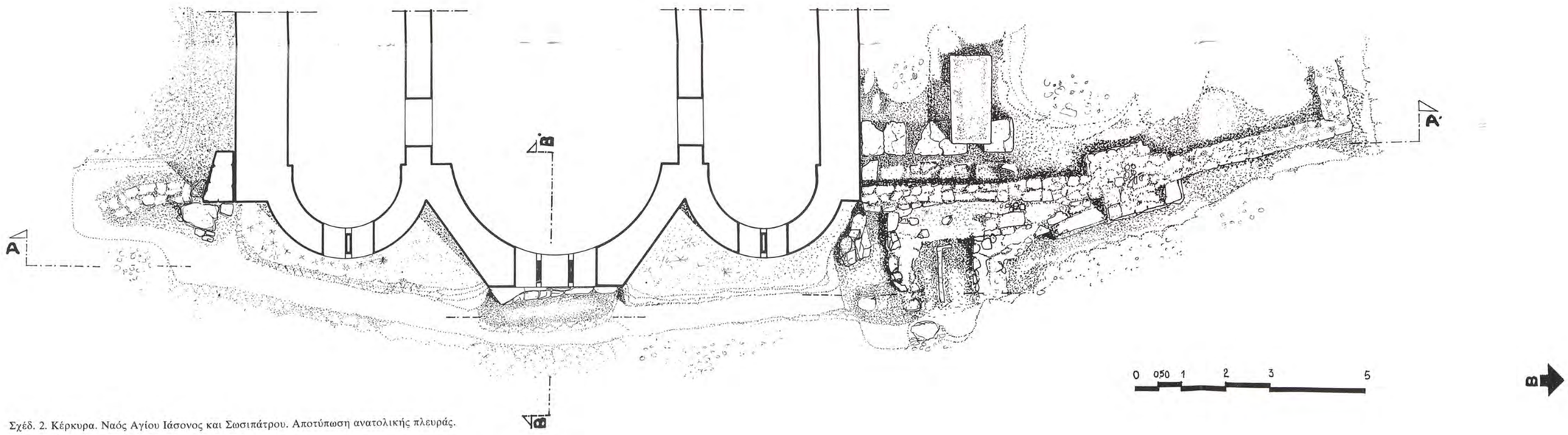

ΠΕΔΙΟΝ ΑΡΕΩΣ
ΛΥΚΑΒΗΤΤΟΣ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΝ
ΛΟΦΟΣ ΣΤΡΕΦΗ
ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΠΟΣ
ΖΑΠΠΕΙΟΝ
Α' ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ
ΣΤΑΔΙΟΝ
ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟΝ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΣΟΦΙΑΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΟΛΓΑΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΣΥΓΓΡΟΥ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ
ΣΤΑΔΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΣΤΗΛΗ ΟΛΥΜΠΙΟΥ ΔΙΟΣ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΟΜΟΝΟΙΑΣ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΑΝΙΓΓΟΣ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΟΛΟΚΟΤΩΝΗ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΓΟΡΑΣ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙΟΥ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΑΡΥΤΣΗ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΟΤΖΙΑ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΑΣ ΕΙΡΗΝΗΣ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΑΣ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΘΩΜΑ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΚ

Τομή Α-Α΄

Τομή **Β-Β΄**

Σχέδ. 2. Κέρκυρα. Ναός Αγίου Ιάσονος και Σωσιπάτρου. Αποτύπωση ανατολικής πλευράς.